DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

TÜRKİYE TARİHİNDE

✔ iç isyanlar

✔ batılılaşmaya başkaldıranlar

✔ tasavvufi kitle akımları ve

Müslüman Halk Hareketleri

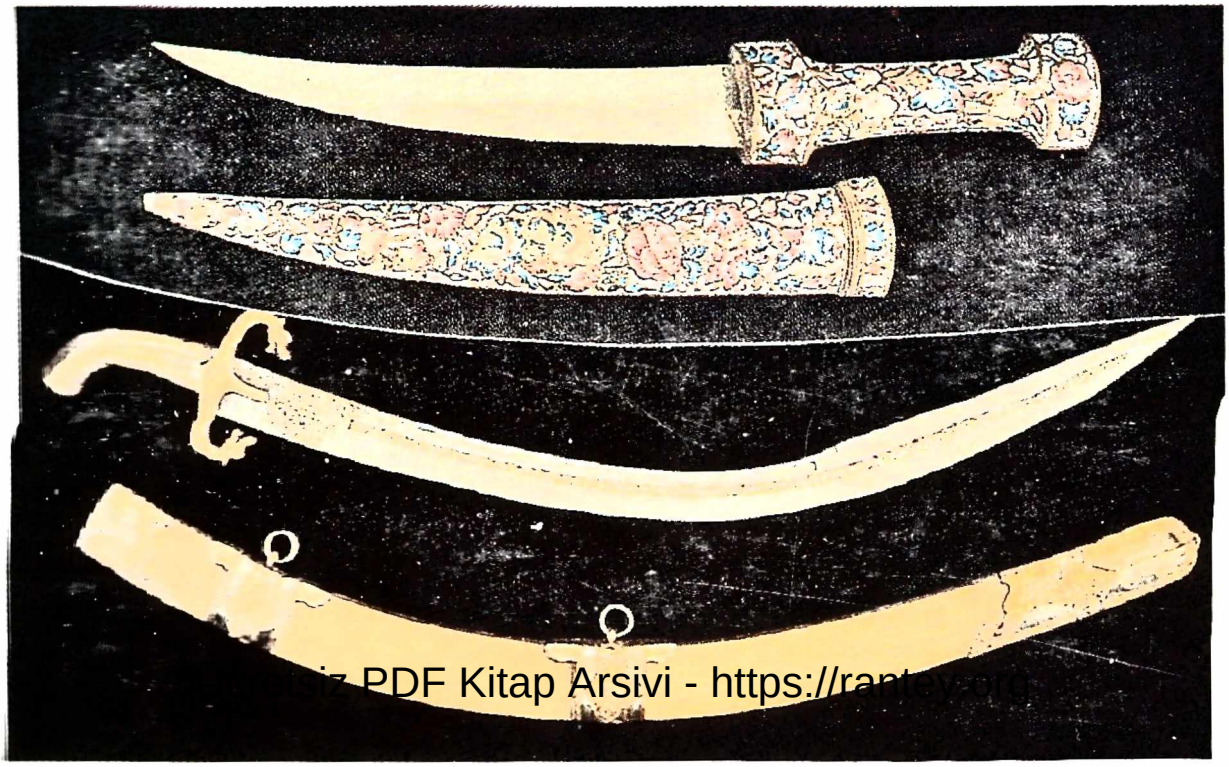

...iz PDF Kitap Arsivi - https://ran...

Kevser Yayınları: 15

Dizgi
Hasan UZUNÇAM

Baskı Cilt
Yaylım Matbaası
Tel: 519 33 04

Kapak
KEVSER

Ocak - 1995
Horhor cd. Eren apt. No: 78/3
Aksaray - İstanbul
534 35 28

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

TÜRKİYE TARİHİNDE
İç İsyanlar
Batılılaşmaya Başkaldıranlar
Tasavvufî kitle Akımları
ve
MÜSLÜMAN HALK HAREKETLERİ

Bekir YAKIŞTIRAN

KEVSER

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Takdim

Milletler tarihinde, izlenmesi gereken hedef ve aranması gereken hususlar, o tarihin **hatasıyla sevabıyla doğruları** yansıtmış olmasıdır. Zira bir milletin geçmişinde vuku bulan hadiseler, birtakım ibretler dizisinden ibaretse, onların sadece sevab ve olumlu yönlerinin vurgulanması gaflet ve kibirden başka birşey getirmez.

Nitekim açıkça gördüğümüz nokta da şudur: Millet olarak bir yerlere varmış, gereken saygınlığı kazanmış, geleceğini izzet ve egemenlik temelleri üzerine oturtmuş olan toplum, her zaman geçmişine tüm yönleriyle sahip çıkmış, değerlendirmeye almış ve geleceğini düzenlemeye koyanlar olmuştur.

Hele İslam'la şereflenmiş ve asırlar o yüce dinin askerliğiyle övünmüş bir milletin tarihinde olan **iniş ve çıkışlar, hata ve sevaplar** bir ibretler sandığı olması gerek. Çünkü halkımız, son bir asırdır, İslam'dan, son derece ve aşikar bir şekilde uzaklaşma şaşkınlığı içerisindedir. Bunun en önemli sebebi ise geçmişinden koparılmış olması ve kendisinin gerçek tarihi yerine efsaneler, övgüler ve kahramanlık hikayelerini tarihi geçmişi olarak algılamasıdır.

Türk ve İslam tarihinde bu gidişata yön ve hizmet veren unsurlar halen tahrifat ve bozgunculuklarıyla müslüman halkı gaflet ve içi boş milli taassubata götürmekteler. Bunların başında tarihçi diye geçinen **meddahlar** gelmektedir. DurmAden kitaplar üreten bu gruh, her zaman yazıtlarında ve tahlillerinde, sultanların ve egemen güçlerin isteklerini ve kutsallığını esas alarak tarihçilik yapmışlardır. Bunlara göre müslüman halkımızın geçmiş tarihinde vuku bulan tüm hareketler ve ayaklanmalar her ne amaçla olursa olsun, sultanlara karşı geldikleri için yağî, isyancı, nifakçı ve ayrılıkçı ünvanlarla yargılanıp mahkum edilirler.

Müslüman halkı geçmişiyle mesafelendirip, yanlış yönlendirme amacına hizmet edenlerden bir gruhuysa saptırmacılardar. Bu katogoride yer alan unsurlar, müslüman toplumlara mensup güdümlü aydınlardır. Türkiyemizde batılılaşma cereyanının bu elemanları her konuda olduğu gibi tarihte de müsteşriklerden papağanvar ezberledikleri lafları gerçek tarih diye var güçleriyle aşılamaya çalışmışlardır.

Bu arada kamuflajcıların da Türk-İslam tarihinde meydana getirdikleri tahribatı gözardı etmemeliyiz. Bunlara göre tarihin çirkinlikleri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir milleti aşağılayacağından dolayı irdelenmemesi lazım. Hatta daha kutsal mazeretler arkasına sığınarak tarihte vuku bulan hadiselerin bir çoğunu tarihde gömülmüş olup eskimiş bir yara misali gösteriyorlar; zira bu yaranın kaşınmaması gerektiğini iddia ediyorlar.

Yukarıdaki satırlarda, kısacası vurgulamak istediğimiz konu: Geçmişimizin geleceğimizi aydınlatmasını istiyorsak, tarih kitaplarımız herşeyden önce, meddahlıktan arınmış, saptırma ve bilinçli tahrifattan uzak kalmış, bütün yönüyle -eğrisiyle, doğrusuyla- konuları ele almış, bir tarih belgeseli niteliğinde olmalıdır. Aksi takdirde sultanların ve sözde halifelerin methi ve isteklerini temel alan, müsteşriklerin ve sözcüleri olan içimizdeki aydınların garezkârâne kaleme aldıkları bir takım saptırmadan ibaret olan vakıanivist'lik olursa toplum olarak geçmişiyle kopuk tarihi tecrübelerinden yararlanma imkanına sahip olmayan bir konuma sürükleniriz.

Tarihi dönemlerden bir ibret vesikası olarak, derlenen bu kitap sanırım ne tarihi gizleyenleri ne de kutsayanları razı edemeyecek. Zira elinizdeki kitabımız, tarih boyunca gerçekleşmiş olan tümüne yakın kitle hareketlerini, itiraza ve isyana sürükleyen unsurları objektif bir bakışla belgelere dayanarak incelemeye almıştır. Zaman zaman sultanlar ve kitleler girişimlerinde ve götürüldükleri yönde incelenmeye ve eleştiriye alınmışlardır. Ve okuyucuya yer yer yargılaması için çağrılar yapılmıştır.

Kitabımızın son bölümlerinde, batılılaşmanın zararlarını görmekte olan kişiler ve cereyanların itiraz ve başkaldırışları ele alınmış, zamanın aydın kesim ve bazı yöneticilerin halkı nasıl batılılaşmaya sürüklediğini belgeleriyle beyan edilmektedir. Kitabın özelliklerinden birisi de tarihimiz sürecinde kitle hareketlerinin alevi kesimiyle ilgili olanları özel bir bakış açısıyla ele alınmasıdır. Bu hususta bir takım mutasavvıf ve ehli beyt dostlarının itiraz ve ayaklanmaları belgesel olarak objektiflik içerisinde okuyucuya aktarılmıştır.

Elinizdeki bu değerli eserin, sık sık belgelere dayandırılması, okuyucu açısından, akıcı ve kolay anlaşılabilir nitelik taşıması kitabımızın yazarı, araştırmacı BEKİR YAKIŞTIRAN'nın yıllarca emek harcamasının ve çalışmalarının bir ürünüdür

Tarafımızdan yayınlanan bu kitabın, toplumdaki büyük bir boşluğu doldurmasını ve hayırlara vesile olmasını Cenabı Hak'tan temenni ederiz.

10 / 4 / 1995

Muhammed CANGİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

Selçukluyu Sarsan Güç Batıniler ---------- 11
Batınilerin Lideri Hasan b. Sabbah ---------- 11
Nizamül Mülk Öldürülüyor ---------- 14
Baba İshak İsyanı ---------- 23

İKİNCİ BÖLÜM I. KISIM

Küçük Bir Beylikten
Büyük Bir Devlet Doğuyor ---------- 37
XIV. Yüzyılda Osmanlı Devleti ---------- 40
Şeyh Bedreddin'i İsyana Götüren Nedenler ---------- 44
Şeyh Bedreddin İsyanı ---------- 52
Şeyh Ebuzerin Takipçilerindendi ---------- 65
Şeyh Bedreddin Asrın Değil,
Asırların İnsanı Oluyor ---------- 77
Osmanlıya Rakib bir Devlet Doğuyor
Safevi Devleti ---------- 103
Şia Kökenli Ayaklanmalar
Şahkulu ve İsyanı ---------- 112
Yavuzun Yanlış İcraatları ---------- 119
Şeyh Celal İsyanı ---------- 122
Baba Zünnun İsyanı ---------- 124
Kalender Çelebi İsyanı ---------- 126

İKİNCİ BÖLÜM II. KISIM

Gelişmiş Osmanlı Düzeni Düzensizleşiyor
I-Toprak Düzeni ---------- 131

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

II-Miri Arazi Sistemi Sarsılıyor ---------- 134
III- Sosyal Hastalıklar Yaygınlaşıyor
(rüşvet) ---------- 142
IV- Maliye ve Mali Tablo ----------156
V- Devleti Düze Çıkarma Önerileri
Koçi Beyin Önerileri ---------- 178

İKİNCİ BÖLÜM III. KISIM

Celali ve Yeniçeri İsyanları
Celali İsyanlarının Nedenleri ---------- 189
Celali Hareketlerine
Katılan Faal Unsurlar: Suhteler ---------- 192
Ve Ayaklanmalar
I- Karayazıcı Abdulhalim İsyanı ----------206
II- Deli Hasan İsyanı ----------211
III- Tavil Ahmet İsyanı ----------216
IV-Canbolatoğlu İsyanı ---------- 219
V- Kalenderoğlu İsyanı ---------- 225
VI- Abaza Mehmet Paşa İsyanı ---------- 228
VII-Cennetoğlu İsyanı ----------232
VIII- Karahaydaroğlu İsyanı ---------- 235
IX-Vardar Ali Paşa İsyanı ---------- 237
X- Gürcü Abdünnebi İsyanı ---------- 241
İsyanlar Karşısında Devletin Tutumu ---------- 252
Saray Yeniçeri Boğuşması ----------258

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM I. KISIM

Batıya İlk Açılma ---------- 285
Halkın Sosyo-Ekonomik Durumu ---------- 291
Sefahet Köşkleri Halkı Sefilleştirmiştir ---------- 302

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Patrona Halil İsyanı ---------- 304
Nizam-ı Cedid Kıyam-ı Cedid Getiriyor ---------- 310
Selim Sefahet İçinde ---------- 322
Kabakçı Mustafa İsyanı ---------- 327
III. Selim Hal Ediliyor ---------- 329
IV. Murat Mürteci mi İdi? ---------- 331
Alemdar Olayı ---------- 331
Yeniçeri İçin Yeni İslah Önerileri ---------- 336
Yeni Çeri Dışında Yeni Arayışlar ---------- 338
Binlerce Yeniçeri Katlediliyor ---------- 342
II. Mahmud'un Fermanı Bektaşilere Eman Yok ---------- 345
Bektaşi Şeyhleri Zulüm Altında ---------- 346
Yeniçerinin İlgası ---------- 350
Yeni Asker Yeniçeriden Beter ---------- 351
II. Mahmud'un Reformları ---------- 362
Japon Modeli ---------- 375
Osmanlı Ülkesi Emperyalizmin Kıskacında ---------- 378
Emperyalizmin İlk Köprübaşı
1838 Andlaşması ---------- 380
1838 Ticaret andlaşması
Osmanlı Ticaretini Tökezletiyor ---------- 381
1838 Andlaşmasının Feci Sonuçlari ---------- 387

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM II. KISIM

Tanzimat Devri ---------- 393
Tenzimat Dış Güçlerin Eseridir ---------- 395
Batılılardan Bab-ı aliye Yeni Badireler ---------- 400
Islahat Fermanı Felaket ---------- 403
Islahat Fermanının Muhtevası ---------- 405
Ahlaki Çöküntü ---------- 409

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bab-ı Âli Batılılaşmayı Borçlanmada Buluyor ---------- 415
Batılılaşma Hevesleri;
Endüstri Kollarını Batırdı ---------- 422
Abdülaziz Devri ---------- 441

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Meşrutiyet Devri ---------- 455
Abdulhamid ve Kanun-i Esasi ---------- 458
Meclis-i Mebusan'ın Kapatılması Meselesi ---------- 460
Meclis Tablosu ---------- 464
31 Mart Olayı ---------- 466
31 Mart Hadisesinin Safhaları ---------- 470
Günahıyla Sevabıyla Abdülhamid ---------- 475
İttihatçılık Tefrikacılık Getiriyor 494

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKLUYU SARSAN GÜÇ: BATINİLER

Daha önce zikrettiğimiz gibi, her ne kadar 'Karmatilik' hareketi zamanla ortadan silinmişse de bu defa Karmatilerin bir devamı olan, ancak "Neo-İsmaililer", "Haşhasiler" veya "Batiniler" adı altında önemli bir baskıcı güç ortaya çıkıyordu..

Karmatiliğin bir devamı olan Batınilik hareketinin Büyük Selçuklu devletinde ilk kez boy göstermesi, Melikşah zamanına rastlar. (1072 - 1092) Batınî oldukları iddia edilen 18 kişi toplanıp Save'de bayram namazı kılmışlar, ancak şahne onlardan şüphelenmiş ve onları yakalatarak hapsetmiştir .[1]

BATİNİLERİN LİDERİ HASAN B. SABBAN

Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu devletlerini yıllarca uğraştıran Batıniler, İsmaili mezhebinin "Nizar" koluna mensupturlar. Bu hareketin öncülüğünü, Hasan b. Sabbah (Ölm. 1124) adında Deylemli terör uzmanı [2] yaptı. Aynı zamanda güçlü bir alim olan Hasan b. Sabbah, korkunç bir teşkilatcıdır da. Aslen Yemenli olduğu, sonradan Deylem'e yerleştiği iddia

---

(1) İnül Esir, El Kamil, c. 10, s.258.
(2) Ali Mezaheri, a. g. e. , s.134

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

edilen Hasan b. Sabbah'ın soy itibariyle de Himyeri hükümdarları ailesine dayandığı ileri sürülür. Bununla birlikte Hasan b. Sabbah'ın taraftarlarına, soyunu araştırmamaları için direktif verdiği ve: "İmamın değersiz oğlu olmaktansa, seçkin hizmetkârı olmayı tercih ederim" dediği, bu nedenle de kimliği hakkındaki bilgilerin yetersiz kaldığı nakledilir. (3)

Selçuklunun ünlü veziri Nizamülmülk, önceleri Hasan b. Sabbah'a saygı gösterirdi. Ne var ki, Hasan b. Sabbah'ın halkın zayıf ve güçsüzleriyle düşüp kalkması, başta Nizamülmülk ve diğer devlet ricalını endişeye sevk etmiş ve Hasan'ın yaklanması için emir çıkarılmıştır. Hasan, düzene karşı tavır almadan önce saygıdeğer bir kişidir ne zaman ki, düzenekarşı tavır alır işte o zaman 'dinsiz 'yalancı peygamber' gibi suçlamalarla sulanır.

Rey'de İsmaili ileri gelenleriyle tanışan Sabbah, İran İsmaili bölgesi örgüt ve propaganda şefi İbn Attaş'ın takdirini kazanır. Hasan, Attaş'ın babası olan Abdülmelik'in talebelerindendi. Bu arada İbn Attaş, Sabbah'ı Mısır'a vekil olarak yollar. 15 yıl Mısır'da kalan Sabbah, Mısır'da Mustansır tarfından gayet iyi karşılanır.

Bir ara veraset yüzünden Mısır'da ani bir mücadele başlar. Emirler, Mustansır'ın küçük oğlu Mustail'i desteklerken, Hasan b. Sabbah ise, büyük oğlu Nizar'ı tutunca, Mısır'dan kaçmak zorunda kalır (4) Mısır'dan kaçan Sabbah, Suriye, el-Cezire, Diyarbakır ve Anadolu'yu dolaşarak Horasan'a geçer. Oradan da Kaşgar ve Maveraünnehr'e giden Hasan b. Sabbah, derviş elbisesi içinde bölgeyi dolaşır ve halkın büyük bir kısmını etrafında toplamayı başarır. (5)

SABBAH ALAMUT KALESİNE YERLEŞİYOR

Sabbah, 1090 yılında Hazar denizinin güneybatısında, Kazvin kenti yakınlarındaki 'Alamut' (Kartal) kalesini tahkim ede-

---

(3) M. Aziz Ahmet, Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk İmparatorluğu, s. 117. Tercüme 1001 Temel eser.

(4) M. Aziz Ahmet, s. 117

(5) İbnül Esir, c. 10, s. 261

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rek, gizlice yerleşir. Bu kale 3000 m. yüksekliğindeki Elburz dağı silsilesi üzerinde ve Hazar denizi bölgesi ile İran yaylalarını birbirlerine bağladığından stratejik değeri pek yüksektir. Kale, 830'larda Hasan b. Zeyd adlı ünlü bir şii tarafından yaptırılmıştı. Daha sonraları Büyük Selçuklu sultanı Melikşah (1072 - 1092) kaleyi Mehdi adlı bir şii'ye ikta' etmişti. İsmaili fedailerinin üçte ikisi Kuhistan (dağ memleketi) denilen bu kalenin bulunduğu bölgede idi... İşte, Sabbah'ın kurduğu gizli teşkilat, bu bölgede tam bir gizlilik içinde yürütülmüştür.

Sabbah'ın fedaileri, daha sonraları, Kuhistandaki Hûr, Hûsef, Zevzen, Kayin, Tûn ve oraya yakın kaleleri ele geçirirler. Ayrıca, Ebher yakınındaki Vesnemkuh (1092) İsfahan yakınındaki Halincan, Rey kenti civarında bulunan Üstünavend ve Erdehn kaleleri de Batıni fedailerin eline geçmiştir. (6)

SABBAH'IN TEŞKİLATI KİMLERDEN OLUŞUYOR?

Teşkilatın en büyük şefine; "Dâi'd-Duat" ikinci büyük şefe "Ed-dâi el-Kebir" denirdi ki, bunların her biri belirli bölgeyi ellerinde bulundururlar ve o bölgeden sorumlu tutulurlardı. Bu teşkilatın en alt kademesinde de "Fedailer" bulunurlardı. Bunlar ne çeşitten olursa olsun, büyük şeflerden gelen emirleri yerine getirmeye hazır kimselerdi. Yabancı elçilerin bulunduğu bir sırada, büyük şefin bir göz işaretiyle 50 fedai, kendilerini dağın tepesinden uçuruma fırlatırp ölmüşlerdi. (7) Markopolo, büyük şeflerin fedailere afyon vermek suretiyle, onları ipnotize ettiklerini yazıyorsa da, (8) afyonkeş insanların bu kadar aktif, mukavemetli ve mücadeleci olabileceklerini iddia etmek her halde çok güçtür.

HEDEF: DEVLET RİCALİ!

Kartal yuvası anlamına gelen Alamut'un ünlü Şeyhülcebel'i ve Selçukluların korkulu rüyası olan Hasan b. Sabbah, "kurta-

---

(6) İbnül Esir, c.10, s.261-262
(7) Ebul Ferec Tarihi, c. 2, s.518 TTK yyn
(8) P. K. Hitti, İslam Tarihi, c.2, s.689

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rılmış bölge" ve "vur-kaç" kavramlırının geliştiricisi bir ihtilalci ve terör uzmanıdır. Gerçekte 0, 20. yüzyılın teröristlerinden çok daha önce bu kavramları geliştirmiş ve uygulamıştır. [9] Sabbah, Alamut'ta: propaganda ve teröre hız vererek, Büyük Selçuklu devletine karşı isyan ve terörün meşru iki yöntem olduğuna, fedailerini inandırmıştır. Fedailer, Şeyhülcebbel'in hakimiyetini reddeden seçkin emir, komutan ve devlet adamlarını öldürmekten çekinmemişlerdir. Abdurrahman Sumeyri, Unru Bulka, Cenahüddevle, Kadı Ebu A'la Said Nişaburi, Fahrülmülk, Kadı Abdülvahid, Emir Medud Ahmed ibn-i Vahsudan, Kadı Ebu said el-Hirevi, Abüllatif el-Hocandi, Sultan Müsterşid, Sultan Raşit, Atabey Aksungur Borsaki, Nizamülmülk ve Ebu Nasr gibi seçkin kimseler, fedailerin suikastlarına kurban gitmişlerdir. [10]

Ülkede dehşet havası estiren fedailerin, Sultan Mehmet Tapar zamanında (1105-1118) yalnız İsfahan'da beşyüzden fazla insan öldürdükleri ileri sürülür. [11] Bununla birlikte batınilerden de çok sayıda kişinin iktidar ve yanlıları tarafından katledildikleri bilinen bir gerçektir. Hatta, batıniler özellikle ricalı öldürmeyi hedef seçmişken, zamanın iktidarı ve yanlıları rastgele ele geçirdikleri kişileri "batınidir iddiasıyla" tutup öldürmüşlerdir. Örnegin: İsfahan'da halk, binlerce kişiyi batını oldukları gerekçesiyle yakalayıp, kazdıkları ateş dolu çukurlara doldurmuşlar ve orada yakmışlardır. [12]

NİZAMÜLMÜLK ÖLDÜRÜLÜYOR

Ünlü Selçuklu veziri Nizamülmülk, Kartal yuvasına karşı askeri bir saldırı tertip ettiyse de muvaffak olamadı ve ünlü vezir, derviş kılığına girmiş Şeyhülcebel'in fedaileri tarafından katledilmiştir. (1092) Bu büyük devlet adamının katli, fedailerin işleyebileceği suikastların boyutlarını belirlemede önemlidir.

---

(9) Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c.4, s. 1755, Tekin y. 1981.
(10) İbnül Esir, c.11, s.35., Mevdudi, Selçuklular Tarihi s. 39.
(11) Mevdudi, Selçuklular Tarihi, s. 40.
(12) İbnül Esir, El Kamil, c.10, s.259.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bilindiği gibi Nizamülmülk, Alparslan ve Melikşah'ın devirlerinde önemli işler başarmış bir vezirdir. O, otuz yıl müddetle idare mekanizma ve, siyaseti teşkilatlandırdı ve kontrol altında aldı. Ticaret ve sanayii teşvik etti; yolları, köprüleri ve hanları işler hale getirdi. Toprak statüsünü belli kurallara bağladı. Nizamülmülk, "Siyasetname" adlı ünlü eserinde, fedailerin, devletin bütünlüğünü tehdit eder hale geldiğini açıkça dile getirmekte... Bazı kaynaklarda Hasan. b. Sabbah'ın; Nizamülmülk'ün okul arkadaşı olduğu ileri sürülmekte ise de, (13) Abdülbaki Gölpınarlı, Sabbah'ın Nizamülmülk'ün okul arkadaşı olduğu iddiasının tamamen uydurma olduğunu zikreder. (14)

MELİKŞAH'TAN HASAN SABBAH'A TEHDİT

Büyük Selçuklu sultanı Melikşah, batıniliğin tehlikeli hal alması üzerine, Sabbah'a bir mektup göndererek şöyle der: "... Hasan Sabbah, bilesin ki, kulağımıza geldiğine göre sen yanlış bir din ve millet çıkarmışsın ve insanları aldatıyorsun ve zamanın sultanına isyan niyetindesin. Cahil dağlıları başına toplayarak, tabiatlarına mülayim sözlerle onları, her istediğin kişiyi bıcaklatmak için hazırlıyorsun... İslam halifelerini yeriyorsun... Bu tür sapıklıkları bırakıp müslüman olmak gerekir. Yoksa üzerine gönderilmek üzere, güçlü bir ordu beklemektedir. Kendi canına ve sana bağlananlara acıyorsan, elindeki kalenin sağlamlığına güvenme. Bil ki, elindeki Alamut kalesinin burçları, göğün burçlarından olsa Allah yardımı ile dümdüz ederim."

SABBAH: ABBASI HALİFELERİ MÜSLÜMAN DEĞİLDİRLER

Hasan Sabbah, Melikşah'a gönderdiği cevabî mektupta, uzun açıklamalarda bulunuyor ve tuttğu yolun doğru olduğunu örneklerle izah ediyor ve Abbasi halifelerinin müslüman olmadıklarını iddia ediyordu. Melikşah, bu cevap karşısında 1092 yılında Arslantaş komutasında bir orduyu Alamut'un Şeyhülcebel'i olan Sabbah'ın üzerine gönderdiyse de, Sabbah'ın fedaileri bir gece baskınıyla Selçuklu ordusunu bozguna uğrattı. (15)

(13) Calude Cahen, Anadoluda Türkler, s. 62,B.Uçok,İslam Tarihi,33
(14) Hayyam ve Rubaileri s. 16, İnkılap ve aka yyn
(15) Doğan.Avcıoğlu, TürklerinTarihi, c.4, s.1758.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Şeyhülcebel'e karşı sultanlarca girişilen diğer askeri harekatlar da aynı şekilde başarısızlıkla sonuçlanmış, Hasan Sabbah liderliğindeki Batınilik hareketi daha da güçlenmeye yüz tutmuştur.

KİRMAN SELÇUKLU SULTANI SABBAH YANLISI!

İran'ın güneyinde kurulan Kirman Selçuklu Devletinin sultanı İran-Şah Tiran-Şah (1097-1101) da, batınilik mezhebine girmiş ve buna karşı çıkan birçok kişiyi katletmiştir. İran-şah, halk tarafından sevilen Ahmet el-Hüseyin el-Belhi adında bir fakihin canına da kıyınca, onun hal'i için fetva verildi. Ayaklanan halk, İran-şah'ı öldürdüler. (16)

GİRD-KUH KALESİ SABBAH'IN ELİNDE

Batıniler, Suriye'de de kuvvetli köprü başları tutmayı becermişler ve Selçuklu prensi Rıdvan b. Tutuş'u (ölm. 1113) kendi müntesipleri arasına almayı başarabilmişlerdir. (17) 1140'te Kuzey Suriye'deki birçok kaleleri de ele geçiren Alamut'un kartalı Sabbah, Selçuklu şehzadeleri arasındaki taht kavgalarından ustalıkla yararlanmayı becermiştir. O, Berkyaruk'un (1093 - 1104) Damgan valisi Muzaffer'in işbirliğinden yararlanarak Alamut'tan sonra, Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu Kutalmış'ın yıllarca kuşatıp da alamadığı Gird-kuh kalesini de ele geçirir. Böylece, Muzaffer'in desteği, Hasan Sabbah'ı daha da güçlendirir. Şeyhülcebel Sabbah, ölmeden önce yerine geçmek üzere Buzurg Umid'i secer. (18)

HASAN SABBAH'IN KİŞİLİĞİ ÜZERİNE

Kaynakların çoğu Selcukluların korkulu rüyası olan dağların Şeyhi Hasan Sabbah'ı, mülhid (dinsiz) sefahet ve işrete düşkün, zındık bir kişi olarak tanıtırlar.. Yukarıda muhtavasını zikrettiğimiz Melikşah'ın mektubunda da aynı suçlamalar görü-

---

(16) İbnül Esir, c.10.,s.264.,E. Merçil, Kirman Selçukluları, s.8586..Kültür Bakanlığı yyn
(17) P.K. Hitti,İslam Tarihi.11,691.
(18) Adnan Adıvar, Tarih Boyunca İlim ve Din.s.105., İstanbul1994

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lür... Ancak Hasan, bu tür suçlamaları redder ve Abbasi sultanlarını kafirlikle suçlar...

Ne var ki, Moğolların kan dökücü hakanı Hulagu ile birlikte Alamut kalesi üzerine giden meşhur tarihçi cüveyni'ye (1233-1283) dayandırılan iddialara bakılırsa; Hasan Sabbah, 34 yıl (1090 - 1124) boyunca Alamut kalesinden ayrılmaz. O, tüm vaktini oruç tutmak, dua etmek, kitap okumak ve yazmak ve idari işleri yürütmekle geçirirdi. Alamut, onun devrinde önemli bir bilim merkezi ve rasathane olur. Felsefe ilimlerinde fevkâlede derin bilgiye sahip olan meşhur Hoca Nasirüddin Tusi ve ilk dünya Tarihi (Cami üt-Tevarih) yazarı Reşidüddin, Alamut'tan çıkar. Sabbah, Kale'de 34 yıl şarap içilmesine izin vermez. Hatta kalede flüt çalanı bile dışarı atar. Oğlu şarap içmiştir gerekçesiyle öldürülmesine emir verir." (19)

Hasan Sabbah için: "Cesur, ileri görüşlü ve tecrübeli bir şahıstı."(20) diye İbn'ül-Esir, daha sonra şöyle devam eder: "Hasan Sabbah, kabiliyetli ve yetenekli bir adamdı. Hendese, hesap, astronomi, sihir ve benzeri ilimler konusunda alimdi"

"Sabbah, İbn Attaş'a çok hürmet ederdi. Alamut hakimi, Hasan'a:" Bunca cehaletine rağmen İbn Attaş'a neden hürmet edersiniz?" denildiğinde, " Babasının hatırı için, zira o benim hocamdı." Cevabını vermişti. Sabbah'ın hocası,alim ve iffetli bir kişi olup Batini mezhebine mensuptu (21) Ancak Sabbah'ın, ismaili mezhebine değil, "ısna'ı aşeriye" mezhebine mensup olduğu ileri sürülür. (22)

Bununla birlikte Şeyhülcebelin kişilği ve icraatları hakkında sağlıklı bir sonuca varmanın güç olduğu bilinen bir gerçektir. Çünkü elimizde Sabbah karşıtı ve devlet yanlısı tarihçilerin kaynakları var, onun hakkındaki bilgileri; bu kaynaklardan öğrenmek zorunda kalıyoruz... Bunun sebebi ise; Moğolların harekatı sırasında (1258) Alamut kalesindeki kitapların, belgelerin ve diğer malzemelerin yok edilmesidir. Bu sırada meşhur Cuveyni, bazı belgeleri ele geçirmişse de, çoğu

(19) Cüveyni, Tarih-i Cihangüşa, c.3,s.125,128., Kültür Bakanlığı yyn.1988.
(20)İbnül Esir ,c.10., s.493.
(21) El Kamil, c.10, s. 260, 346.
(22) M. Aziz Ahmet, aynı eser, s. 117.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yakılmaktan kurtarılamamıştır... Gerçekten de, Moğollar, Alamut kalesindeki kütüphane ve idari merkezleri yok etmeseydiler, Şeyhülcebel ve fedailer'i hakkıdaki bilgilerimiz daha çok netleşmiş olacaktı...

Bu arada Şeyhülcebelin fedailerinin esrarkeş oldukları iddiasının da gerçeklerle pek de bağdaşmadığı ileri sürülebilir... Şöyle ki; Cuveynin tanımladığı Sabbah'ın şarapçı ve esrarkeş fedaileri nasıl olabilir?.. Bir an için fedailerin esrarkeş olduklarını kabul edelim, bu durumda iradeleri zayıflaşmış, esrarkeş bir guruhun, zamanın en güçlü devleti olan Büyük Selçuklu devletini adeta dize getirmeleri nasıl izah edilebilir? Esrarkeş bir kitle; Sencer'i ve selaheddin Eyyub'u nasıl anlaşmaya zorlayabilir? Sanıyoruz bu sorulara makul cevap vermek, oldukça güçtür..

FAKİHLER ARASINDA BATİNİ TARTIŞMASI

Esasen o dönemde bile, batinilerin itikadları hakkında sünni fakihler arasında fikir birliği yoktu.. Örneğin: Sultan Muhammed Tapar, Batinilerin elindeki Şahdiz kalesini kuşattığı zaman (1107) fakihlerden: "Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve Muhammed(as)ın getirdiklerinin hakolduğuna inanan, fakat imamet konusunda kendilerine muhalefet eden batinilerle anlaşmanın caiz olup olmadığını "sormuş, fakihlerin çoğu bunu caiz görürken, birkısmı da buna karşı çıkmışlardı. Münazara uzun sürmüş, sonunda şafii fakihlerinden Ebul Hasan Ali b. Abdurrahman es Semencani: " onlarla savaşmak vaciptir, zira onlar imamlarına kesin bir şekilde bağlıdırlar. Eğer İmamları helalı haram, haramı helal yapsa da uyarlar." demiş ve fakih'in bu sözleri nedeniyle batinilerle savaşa karar verilmişti. [23]

Görülüyor ki, Selçuklu düzeni fakihlerinin, batinilere yönelttikleri suçlama pek tutarlı görünmemektedir Zira fakihlerin ittifakla kabul ettikleri nokta; "Batinilerin aşırı biçimde

(23) İbnül Esir, El Kamil,c.10, s. 347.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

imamlarına bağlı oldukları, bunun da gayri meşru olduğu" ilkesine dayanır. Buna göre; eğer imam, haramı helal etse, batiniler yine de uyacaklardır, faraziyesi ile batiniler mahkum ediliyor... İlginçtir ki, batinileri sırf bu gerekçeden ötürü mülhid ilan edenler, Selçuklu ve Abbasi sultanlarının gayri İslamî icraatlarını görmemezlikten gelmişlerdir.

TAPAR - FEDAİ BOĞUŞMASI

Berkyaruk'un ölümünden sonra, Muhammed Tapar (1105 - 1118) ın batini fedailere karşı önemli bir harekata giriştiğini görüyoruz. Tapar'ın en önemli silahı; fedaileri kalelerinde aç bırakma ve teslime zorlamadır. Nitekim Hasan Sabbah'ın önemli yardımcılarından olan İran bölgesi şefi ibn Attaş'ın kaldığı Şahdiz kalesi; Muhammed Tapar'ın askeri kuvvetleri tarafından uzun süre kuşatma altında tutulur. Fedaileriyle birlikte açlığa dayanamayan İbn Attaş, kaleden çıkmak zorunda kalır. İbn Attaş ve 80 kadar fedaisi, M. Tapar tarafından Öldürülürler. İbn Attaş teşhir edilip, derisi yüzülür, ancak ölünceye kadar metanetini kaybetmez(24)

M.Tapar, fedailerin diğer kalelerine de askeri seferler düzenlemeye devam eder, kalelerin çevresindeki ürünleri yaktırarak, açlıkla fedaileri teslime zorlar... 1118 yılında, Alamut kalesindeki fedailer de; İbn Attaş ve arkadaşları gibi; açlık tehlikesiyle ölümle burun burun'a gelirler... Ne var ki, M. Tapar'ın ani ölümü (1118) askeri birliklerin dağılmasına ve gevşemesine neden olur. Böylece kaledeki fedailer, bir kez daha ölüm tehlikesini atlatmış olur.

SENCER, FEDAİLERLE UZLAŞIYOR

Büyük Selçuklu devletinin son güçlü sultanı Sencer (1118 - 1157) de, ilk sıralarda Kuhistan dağlık bölgesindeki fedailer üzerine kuvvetler gönderir. Ancak Sencer, daha sonraları fedailerle uzlaşmayı tercih edecektir. İddiaya göre Sencer, bir gün uykundan uyanınca, üzerine başını koyduğu yastığa saplanmış bir kama görür. Kama'nın kabzasında da; Sabbah'ın Sencer'e

(24) İbnül Esir, El Kamil, c.10, s. 348.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yazılmış bir mektubu bağlanmıştır. Sabbah, Sencer'e yazdığı mektupta şöyle der: "Eğer sultanı sağ selim görmek istemesem, yastığa saplanan hancer, sultanın yumuşak göğüsüne gömülmüş olacaktı" (25)

İşte, Sencer'in bu olaydan sonra, fedailerle uzlaşmak zemini aradığı anlaşılıyor. Gerçekten, fedailerin sultanın sarayının içine kadar girip, yastığına hançer saplamaları; fedai terörünün hangi boyutlara ulaştığı açısından ilginçtir. Tabir caizse, Sencer, bükemediği eli öpmek zorunda kalmıştır. Nitekim, meşhur tarihçi Cüveyni, Alamut kalesindeki araştırmalarında, Sencer'in; Alamut büyük şeflerine okşayıcı dille yazılmış fermanlarına rastladığını zikreder (26)

ABBASİ SULTANINDAN SENCER'E KINAMA

Bu arada Sencer'in fedailerle uzlaşması; Abbasi sultanının Senceri eleştinrmesine yol açar... Buna karşılık Sencer, kendisine yöneltilen suçlamalara katılmaz ve Abbasi sultanına yazdığı mektupta şöyle der: "... Bütün cezalandırmalara rağmen, bunca insanımı ve komutanlarımı öldürdüler, yolları güvensiz kıldılar. Müslümanları doğru yoldan çıkardılar, kervanları vurdular. Halktan şikayetler yükseldi. Bunların isteğiyledir ki, bu köpeklere, kendi yollarına adam kazanmaktan vazgeçme, büyük kentlerden uzak durma yolları güvenli tutma şartıyla eman verildi. Daha önce yıldırma metoduyla halkı korkutarak mezheplerini kabul ettireceklerdi. Emen ile bu tehlike önlenmiştir. Anlaşmadan beri kimse onlara sığınmamıştır... Kaldı ki, Irak ülkesinde, Horasan'dakinden çok daha fazla batini vardır. Sencer hakkında böyle bir suçlamada bulunabilmek için, halifeliğin ve ora emirlerinin Sencer'in yaptığının yüzde birini yapmaları gerekirdi. Yapsalardı, sonucu görülürdü. (27)

---

(25) D. Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c.4, s.1768.

(26) nakleden; D. Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c.4, s. 1769.

(27) prof. A. Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, s. 226-227. TTK yyn. ANKARA

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

MELİKŞAH'IN YEĞENİ BATİNİ YANLISI

Daha önce belirttiğimiz gibi; fedailer, Melikşah'ın yeğeni; Tutuş'un oğlu Rıdvan'ın desteğiyle Halep'ı propoganda merkezi yaparlar. Ancak, M. Tapar'ın baskısı üzerine Rıdvan, Fedaileri Halepten çıkartmak zorunda kalırsa da, onlarla işbirliğini sürdürür. Rıdvan'ın ölümünden sonra Şam emiri Tuğ Tegin, Şam'ı fedai merkezi yapar.

Bununla birlikte, Memluk sultanı Baybars 1272 yılında Suriye fedailerine son darbeyi indirmeyi başarır. O sarada her tarafa dağılıp kaçmışlar ve kuzey Suriye, İran, Umman ve Bilhassa Hindistan'a kadar gitmişlerdir. Hindistandaki sayıları; 150 binin üstündedir. Bembaylı Ağa Han'ı kendi başkanları olarak tanıyan İsmailileri, onun ölümünden sonra; Ağa Han'ın torunu Kerim Ağa Han'ı şefleri olarak tanıdıkları bilinmektedir.[28]

SELAHEDDİN EYYUBİ FEDAİ MÜCADELESİ ANLAŞMA İLE SONUÇLANIYOR...

Hasan Sabbah'ın fedaileri, Suriye dağlık bölgelerinde ünlü islam komutanı Selaheddin'e karşı çetin bir mücadeleye girişirler... Selaheddin, 1181 yılında Abbasi sultanına yazdığı mektupta şöyle der: "İslam düşmanlarıyla savaştığını, bu düşmanların; frenk istilacıları ve kafir haşhaşinler olduğunu zikreder"

Ehl-i salip güçleri Selaheddin'e karşı güçlerini yitirince, Selaheddin, bu defa batinilerle mücadeleye hız verir. Ancak, batinilerin düzenledikleri suikastten, Selahheddin kıl payı kurtulur; bir kalenin kuşatılması sırasında Eyyubi askeri kılığına giren fedailer, karargaha sızmayı başararak, Selahheddin'i hafif yaraladılarsa da, zırhı sayesinde ölümden kurtuldu.[29]

Kendisine suikast düzenlemesi nedeniyle, Selaheddin, batinilere önemli bir ders vereceğini yemin etti ve fedailerin şefi olan Reşidüddin Sinan'ın üstüne yürüyerek kalesini muhasara altına aldı. Kaleye girmenin çok güç olduğunu gören Selahattin, Sinan'ın barış teklifini reddetmedi; buna göre fedailer;

---

(28) P.K. Hitti, İslam Tarihi, c.2, s. 691-692.
(29) ibnül Esir El Kamil, c.11, s. 344

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir daha müslümanlara karşı hiçbir suikast düzenlemiyeceklerdi. (30)

SELAHEDDİN, FEDAİLERİN TECRÜBELERİNDEN YARARLANIYOR

Bu arada fedailerin şefi Sinan, Selaheddin'e verdiği sözesadık kalmış ve üstelik; bütün hileleri, bütün kılık değiştirme yöntemlerini iyi bilen, birçok suçu işlemeye hazır kimselerden ve önemli bir posta güvercinleri şebekesinden kurulu casusluk ve haberleşme servisini, selaheddin-i Eyyubinin emrine vermiştir (31)

Selahaddin, fedailerin metodlarını iyibir uzman gibi değerlendirdi ve bu örgütün kuruluşunu örnek alarak "eshabül Re vel Mim" adlı bir örgüt kurdu (1210) Bu dönemde Alamut'un ünlü şefi III. Hasan, Abbasi sultanı el-Nasır'a tabi olmayı kabul etmiştir. El Nasır (1180 - 1225) ın ilginç görüş ve icraatları vardır.

MOĞOLLAR FEDAİLERDEN ÇEKİNİYOR

Bazı gerilemelere rağmen fedailer, 13. yüzyılın ikinci yarısında da önemli bir güç olarak görünürler... Öyleki, Bağdat ve Akdeniz'e doğru ilerlemek emelinde olan Moğollar, fedaileri bir tehdit unsuru olarak gördüklerinde, 1258 Bağdat Seferinden önce Hülaku, bütün fedai kalelerini yıktırarak, Kuhistan'da adeta fedai avına çıkarcasına bütününü imha etti...

Yıllarca; Abbası, Büyük Selcuklu, Anadolu Selcuklu ve Eyyubi devletlerine karşı başkaldırıp, sultanlara korkulu rüyalar yaşatan fedailer, böylece vahşi moğolların saldırılarına yenilerek, siyasi varlıklarını yitirirler...

SELÇUKLULAR NİÇİN FEDAİLERİ YOK EDEMEDİ?

Selçukluların, fedailere karşı başarısız kalmaları, Alpaslan'ın (1063 - 1072) ; devletin gizli istihbarat örgütünü dağıtması nedenine bağlanır: Gerçekten de, nizamülmülk'ün itirazlarına rağmen, Alpaslan'ın gizli istihbarat örgütünü dağıt-

(30) S.F. Mahmut, İslam Tarihi, s. 153.
(31) Ali Mazaheri, a.g.e., s. 135

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

tığı bilinmektedir. Ne varki, bu başarısızlığın nedenini, sadece selçuklunun istihbarat örgütünün olmayışına bağlamak da yeterli bir sebeb teşkil etmez: Bunun yanısıra; fedailerin ideal ve inançlarına çok sıkı bir şekilde bağlı olmaları, terör ve suikast metodlarını çok iyi kullanmaları, selçuklu devletinde sık sık vuku bulan taht kavgaları ve belki de en önemlisi; selçuklu devletinin kurulduğu çoğrafi bölgede; şii kesiminin toplumda önemli yer tutması ile açıklanabilir. Bu arada toplumsal yapıda ki iktisadi farklılıkların önemini de vurgulamak gerekir. Şöyleki, ismaili ve şiilerin k ıvvetli oldukları İsfahan çevresinde, asilzade ve dihkanların güçlü konuma sahip olmaları, dihkanların sade halk kesimini horlamaları, halkın iktidara karşı olan memnuniyetsizliğini artırmış ve geniş halk kesiminin şii ve ismaili ideolojisini benimsemelerine yol açmıştır.

Sultanların birbilerine gönderdikleri mektuplardan anladığımız gibi; halk, fedailere destek olmuş ve bu hal daima sultanları rahatsız etmiştir.

Hele halkın toprak sahibi dihkanlarla mücadelesi, zamanla kalelerle şehirler arasındaki savaş şeklini almıştır [32].

BABA İSHAK İSYANI (1242) İSYANI HAZIRLAYAN NEDENLER: — SOSYO EKONOMİK YAPI —

Büyük Selçukluların batıdaki kolu durumunda olan Anadolu selçuklu devlet örgütü; bir nevi Büyük Selçuklu devlet örgütünün devamı niteliğinde olduğu bilinir. Anadolu Selçuklu döneminin önemli isyanlarından olan 'Baba İshak' isyanın geniş halk kitlelerine dayalı olduğu ve isyanın; dini, siyasi, toplumsal ve ekonomik gibi çeşitli nedenlerden ötürü patlak verdiği anlaşılmaktadır.

Anadolu Selçuklu devletinde; gerek askeri, gerekse sivil olsun, nerde ise; devlet örgütü giderlerinin tümü, tarım ürünlerine konan vergilerle sağlanmaktaydı bu vergi politikası nedeniyledir ki, selçuklu tarihinde zirai üretimin ilerleme ve gerile-

(32) Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, s.45, s.56. Diyanet İşleri Başkanlığı yyn.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mesi; hükümet düzeni ve ülkenin siyasal hayatı üzerinde etkisini derhal göstermesi itibari ile birinci derecede önemli bir iktisadi işletme bölümü teşkil ederdi [33]. özellikle Anadolu Selçuklu devletinde ticaretteki büyük gelişmelere karşılık, tarım kesiminde çalışan köylüler arasında, yoksulluk yaygınlaşıyordu. Çünkü; ticari kazanç ve servetlerin artması karşısında, genellikle tarım gelirine dayanan vergiler kifayetsiz kalıyor ve ictimai adaletsizliğe sebeb oluyordu [34].

Öte taraftan Selçuklulardan toplumsal yapıda; isyanın baş göstermesinde etkili olmuş bir unsur olabilir. Şöyleki; Anadolu Selçuklu devletinin Kurulmasında ve Baba İshak isyanında; temel unsur, köylü türkmenlerdir [35]. Başka bir ifadeyle; Selçuklu devletinin kurulmasında önemli rol oynayan Türkmenler, yıkılmasında da , olumsuz rol oynamışlar... Neden acaba?.. Hatırlatmak gerekir ki daha 1044 lerde Abbasi sultanı Kaim, Türkmenleri; Tuğrul Bey'e şikayet etmişti de, Tuğrul Bey: "... Eğer Türkmenlerden aç kalanlar kötülük yapıyorsa, buna karşı, ben ne yapabilirim?" demişti [36].

Gerçekte Türkmenler, yoksul tabakayı teşkil ettikleri gibi, sosyal ve kültürel açılardan da istikrarlı birer unsur sayılmazlardı.. Türkmenlerin Selçuklu yönetimine karşı tavır takınmaları, onların gerek sosyal gerekse kültürel açıdan yönetici ve yerleşik sınıfa uyum sağlıyamamasından kaynaklanıyordu.. Bu da toplumda; kültür ikiliğinin ortaya çıkmasına sebebiyet vermişti. Çünkü Selçuklu devleti, tedricen de olsa yerleşik İran halkının devleti haline geliyordu [37]; Hem devletin yönetim kadrolarında çalışan ve hemde yerleşik hayata geçmiş kitlenin önemli bölümünü İranlılar oluşturuyordu.

NİZAMMÜLK'TE NİZAMSIZLIK ENDİŞESİ

Ünlü devlet adamı Nizamülmülk, daha devletin kurulup

---

(33) M. Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi,c.1,s. 29.
(34) Osman Turan, Selçuklu Tarihi veTürk-İslam Medeniyeti,s. 267., 2.baskı,İstanbul 1969.
(35) M.Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve... ,c.1, s. 10.
(36) Ebu Ferac Tarihi, c.1, s.299.,TTk yyn. Ankara.
(37) M.A. Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, s. 161., TTkyyn.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kökleştiği ilk yıllarda, Türkmen sorunun devleti rahatsız edebileceğini sezmiş ve: "sayıları oldukça kabarık olan ve devletin başına güçlük ve sorunlar çıkaran Türkmenlerin hizmetlerinin büyük olduğunu, çözüm olarak da - yönetici olmamak kaydıyla - Türkmenlerin devlet görevine alınmalarını" istemişti [38].

Gerçekten de, birtaraftan eski geleneklerine bağlı ve göçebeciliğini geçim kaynakları olarak kabul etmiş Türkmenler, Öbür taraftan da İran Mitoloji kahramanlarının adlarını taşıyan (Keyferidun, Keykubat, Keykhüsrev, Siyavuş, feramurz vb.) ve İran'ın saray kültürünü benimsemiş selçuklu yöneticileri... Selçuklunun yönetici kadro ve kültür unsurlarını oluşturan zümrenin İran asıllı kişilerden meydana gelmesi; yönetilenlerle (Türkmenlerle) yönetenler arasında bir kültür çatışmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim, Prof. M. Akdağ: "Selçuklu sultanlığı Türkiyesinin yüksek idaresini ellerinde tutan başlıca devlet ricalının (askeri şefler haric), tanınmış müderrislerin,"velilik" mertebesine ermiş büyük dervişlerin, hatta bir çok kadınların en ziyade İran'dan gelmiş olduklarını düşündüğümüz zaman, bu cihetin tarihe ne kadar uygun düştüğünü anlamış oluruz" [39] diyerek, bu gerçeğe işaret eder.

DÜZEN, HALKINA YABANCILAŞIYOR

Yukarıda saydığımız nedenlerin kaçınılmaz sonucu olarak; merkezi otorite ile Türkmenler arasındaki çatışmalar, Türkmenler arasında şiiliğin yayılmasını kolaylaştıracaktır.. Bilindiği gibi şiiler; islam tarihi boyunca iktidarlarla uzlaşmayı reddeden müslüman unsur olarak varlıklarını - bütün baskı ve işgencelere rağmen - sürdürmüşlerdir. İşte, yönetici sınıfına mühalif olan türkmenlerin, zaten selcuklu düzenini meşru görmeyen şii kesiminin yanında yer almaları da doğaldır.. Bundan ötürüdür ki, türkmenler, merkezi otoritece "nizam'ı ihlal edici unsur" olarak kabul edilmiştir. Nitekim, Türkmenler; devletin ekonomik yapısını ve toplumsal yaşantısını alt - üst ederek, devletin çokmesinde önemli rol oynayacaktır. Selçuklu

(38) Nizamülmülk, Siyasetname, s.149., çv. N.Bayburtlugil, Dergah y.
(39) Türkiyenin İktisadi ve..., c.11,s.11

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

devletinin kurulmasında önemli unsur olan; düzenin kendilerine yabancı görünmesi üzerine, yine Türkmenlerce devletin yıkımına götürülmesi, tarihin ilginç cilvelerinden birisi olsa gerektir.

İslam fakih ve kelamcılarının görüşlerini anlamayan Türkmenler İslam'ı kendi anladıkları biçimlerinde algılıyorlardı. Selçuklu devletinin medrese kültürü, kitabi ilim'den öğrenilen din kaideleri, mevlana devrinin sefil insanına hiç de kolay gelmiyordu.. Oysa Ahmed Yesevi (Ölm. 1166) Türkmenler arasında , onların anlayabilecekleri dil ve anlatımla İslam'ı anlatıyordu. İşte, Türkmenler arasında hızla yayılacak olan yesevilik, Anadoludaki "Babai" tarikatını doğuran en önemli akım olacaktır (40).

13. asır Türkiyesinde ise; 'Babai'kökenli Bektaşilik ile mevlevilik tarikatlarının toplumun değişik tabakalarında taraftar topladıklarını görüyoruz.. Bektaşilik; özelikle Türkmenler ve diğer halk kesimleri arasında çalışmalarını sürdürmüş, bu tarikat; perişan halk tabakalarıyle şehirlerde ki işçiler arasında çabucak yayılmıştır. Buna karşılık Mevlevilik de; Babailiğin aksine, şehirlerde oturan yüksek ve refahlı zümreleri okşayacak bir yol tutmuştur (41).

Her halde artık Baba İshak isyanında önemli rol oynayan kesimlerin kimleden meydana geleceğini rahatlıkla tahmin edebiliriz.

VERÂŞET SORUNU

Bu arada Alaeddin Keykubat'ın ölümü (1237), bir veraset sorunu yaratır. Keykubat, büyük oğlu Giyaseddin Keyhüsrev'i taht'a çıkarırlar. Keyhüsrev 11, Harizm beylerinin şefi han'ı zincirleyip pınar başı kalesine hapseder ve orada öldürtür. Bunun üzerine harezm beyleri ile Selçuklu kuvvetleri arasında çarpışmalar meydana gelir. Güneydoğu Anadolu çevresinde Asayiş düzenini alt - üst eden bu felaket, divan hükümetinin itibarını halkın gözünden düşürür. İşte Harezmi ve Moğollarca

---

(40) Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 194.

(41) M.Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve..., c.1, s. 50-51, Cem yyn.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yapılan dış baskılar, diğer taraftan sultan ve devlet adamlarının mevki yahut hırsları etkisi altında sebeb oldukları ihtilaflar, nihayet devletin bünyesini sarsmaya, huzursuzluğun vilayetlere ve halk'a da sıçramasına meydan verir [42].

Sonuç olarak diyebiliriz ki, son devir Selçuklu anadolusunda gerek içten gerek dıştan çarpan siyasal ve sosyal zorlukların baskısı ile kime efendi, kime kul olacağını kestiremeyen huzursuz bir toplum vardır. Bu çaresiz kalmış kitle, bağlandığı prensiplerin sahte veya çürük olduğunu bilmiş olsa da, şuurlu veya şuursuz bir düşkünlükle kendini herhangi bir mezhebe veya tarikata mal etmek ihtiyacında idi. Ama toplumu oluşturan tabakalar, değişik tarikat ve mezheplere bağlı olsalar da, tabanın; tavan'a karşı eylem birliği içinde olmalarını engellememiştir.

II. G. KEYHÜSREVİN KÖTÜ İCRAATLARI

Bu arada Selçuklu devletinin iç ve dış tehlikelerle karşı karşıya olduğu bir sırada, G. Keyhüsrev II.nin sultan olması, durumu daha da vehimleştirir.. Devlet işlerini Sa'ddedin Köpek'e bırakarak, kendisini oyun ve eğlenceye, kadın ve içkiye kaptıran Keyhüsrev'in; akli kifayetsizliği, vahşi hayvanlarla oynaması ve bunları insanlar üzerine saldırtması, toplumun merkezi otoriteye olan memnuniyetsizliğini daha da artırmıştır. [43]

Keyhüsrev II., bastırdığı paralar üzerine kendisini aslan şeklinde ve hiristiyan karısını da onun üstünde kadın yüzlü bir güneş ile temsil eden bir tasvir koydurmuştur. [44]

O'nun, ahiliğin büyük hamisi sayılan babası Alaeddin Keykubat'ı öldürtmesi de, ahilerin kendisine karşı menfi bir tavır takınmasına neden olmuş. Kendisinden önceki üç sultan taht'a geçince, halife Nasır'a elçiler göndererek ona bağlılıkla-

---

(40) Barthold, İslam Medeniyeti Tarihi, s. 194.
(41) M.Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve..., c.I, s. 50-51, Cem yyn.
(42) Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve..., csI, s. 68-69.
(43) Ebul Farac Tarihi, c.2, s.537., TTk.yyn. Ankara 1950.
(44) İslam Ansiklopedisi, 62.cüz, s.628.,Milli Eğ.yyn. İst. 1979.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rını bildirdikleri, fütüvvet şalvarı giyip kuşak bağladıkları halde, O bunu yapma ihtiyacını duymamıştır.11. Keyhüsrev, Ahi teşkilatına şiddetle karşı olan Mevlana ve Mevleviliği destekleyerek iktidarın dayanağı olan Ahilik mefkuresini değiştirmiş, yerine; Mevlevi mefkuresini iktidara dayanak yapmaya çalışmıştır [45]. Doğaldır ki, bu değişiklik; Ahilerin sultan'a nefretlerini daha da artırmıştır.

Öte yandan Saddeddin Köpek; Selçuklu soyundan geldiğini iddia ederek gizli planlarla 11. Keyhüsrev'i devirmek istemiş. Bu olaydan yararlanmak isteyen sultan, Saddeddin köpek'i öldürttüğü gibi, Sadeddin ile Ahiler arasında iş birliği bulunduğu iddiasıyle; başta Ahievren ve yakınlarına çeşitli ceza ve işkenceler uygulamıştır. Ahievren şeyh Nasirüddin Mahmud el - Hoyî beş yıl tutuklu kalmıştır [46]. Oysa, Ahilerin Sadeddinle organik ilişki içinde olduklarını gösteren hiç bir delil söz konusu değildir.

Sultan Keyhüsrev'in bu keyfi uygulamaları; Ahilerin de diğer muhalif kesimlerle birlikte 'Babai'lerin yanında devlete karşı tavır almalarına neden olmuştur.. İşte; Harezm Türkmenlerine, Ahi evren ve yakınlarıyla köylü Türkmenlere reva görülen yukarıda saydığımız zulüm ve işkenceler, Baba ishak isyanını hazırlayan sebebler arasında yer alır.

İlginçtir ki, Anadolu Selçuklu Devri tarihçilerinin hiç bahs etmedikleri; bu tutuklama, zulüm, işkence ve hatta öldürülme olaylarının, İsyanın meydana gelmesinde önemli rol oynadığını belirtmek gerekir. Baba ishak, gezdiği yerlerde Sultan Keyhüsrev'in Sefahet içinde geçen hayatını, zulüm ve adaletsizliğini dile getiriyor, özellikle; Ahilere, Türkmenlere, ve Harezmlilere karşı sultanın uyguladığı politikayı şiddetle kınıyordu..

BABA İSHAK VE KİŞİLİĞİ

Tarihi kaynaklarda "Baba İshak-i Kefersudî" denildiğine göre, halk tarafından çok sevildiği anlaşılan şeyh'in, Urfa'nın

(45) Diyanet Dergisi, c.2, s.537, Ttk. yyn. Ankara 1950
(46) Diyanet Dergisi, aynı cilte ve aynı Sayı, s.75

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sumeysat'a bağlı Kefersud nahiyesinden olduğunu anlıyoruz.. Kefersud; Fırat, Suriye ve Torosların sınırlarındaki bölgeyi kapsar nitelikte coğrafî bir yapıya sahiptir.

Baba İshak'ın eğitim ve kişiliğine yön veren alimlerden birisi; Muhyiddin Muhammed B. Ahmed Temimidir. İshak, Şiraz'a kadar giderek bu meşhur alimden dinî ve felsefî konularda ders alır Muhammed Temimi; Şii mezhebinde olup, filozof, alim ve iyi bir hatiptir (47). Babailik tarikatiyle ilgili bilgileri de; batinilerin reisi Muhammed b. Hasan 11'den alan İshak, Şiraz dönüşünde tekrar Kefersuud'a gelir. Bu yörede halk tarafından çok sevilen ve sayılan Baba İshak, Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat'ın hocasını (Muhammed Temimi'yi) Sivas kadılığına tayin etmesi üzerine, İshak; Kefersud'dan Sivas'a gider ve uzun süre hocasının yanında kalır (48).

Muhammd Temimi'nin vefatından sonra, Amasya'ya giden İshak, orada Baba İlyas'a mürid olur. Alaeddin Keykubat zamanında (1220-1237) Horasan'dan Anadolu'ya gelerek; Amasya'nın Çad kasabasına yerleşen Secaeddin Ebul Beka Baba İlyas, bir şii şeyhi olup, Babailik tarikatını kurmuş ve yukarda belirttiğimiz gibi; İshak bu şeyh'e mürid olmuştur (49).

11. G. Keyhüsrev, sultan olunca; Amasya'da ikamet etmekte olan Baba İlyas'ın üzerine asker göndermiş ve pek çok müridlerini kılıçtan geçirmiştir.(50). Hatırlatmak gerekir ki, Baba İlyas'ı Horasan'dan getirtip, Amasya'ya yerleştiren sultan; Keyhüsrev'in babası olan Alaeddin Keykubat'tır. Babasını öldürtüp Selçuklu devletinin başına geçen Keyhüsrev, yanlız babasını öldürmekle kalmamış, Babasının yürürlüğe koyduğu 'denge politika'sını da alt üst etmiştir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi; Keyhüsrev, önemli bir teşkilat olan 'Ahilik' teşkilatını dağıtmış ve ileri gelenlerini çeşitli cezalara çaptırarak, çok feci bir hata işlemiştir..

---

(47) H. Hüsameddin, Tarih-i Amasya, c.2,s. 363.,İstiklal Matbaası,H.1329-1322,İstanbul.
(48)H. Hüsameddin, Tarih-i Amasya, c.2, s. 354.
(49) Tarih-i Amasya,c.2,s.359.,C. Cahen,Anadoluda Türkler,s. 275.
(50) Okruç Bey Tarihi, s. 27 vd., Haz: N. Atsız, 1001 Temel Eser, 972.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BABA İSHAK, HALKINA BABALIK EDİYOR

Baba İshak kısa sürede ön plana geçer, Amasya ve çevresinde halk tarafından kendisine büyük hürmet gösterilir. Artık halkın gözünde İshak; bir veli ve mürşiddir.. Hatırlatmak gerekir ki, bektaşi tarikatının kurucusu olan meşhur Hacı Bektaş Veli (1209 - 1271) de, Baba İshak'a mürid olmuş, İsyan esnasında Hacı bektaş kurtulmuşsa da Hacı Bektaş'ın kardeşi Menteş öldürülmüştür [51].

Hacı Bektaş için düzenlenen "Velayet-name" de; Baba İshak'ın halifesi olan Hacı Bektaş ile Ahievren arasındaki dostluk ve yakın ilgi hikâye edildiğine göre [52]; Ahievren, Hacı Bektaş ve Baba İshak arasındaki kuvvetli ve yakın bağın mevcudiyeti rahatlıkla anlaşılır.. Bir yalancı peygamber ve bir şarlatan olarak tanıtılan ve tarih boyunca da öyle biline gelen Baba İshak'ın dinî ve tasavvufî görüşü itibariyle Ahievrenin parelelinde olduğu ve Ahievrenin de sünni, şafii ve eş'ari olduğu bilinmektedir[53]. O, Ahievren ki, Anadolu'da ilk kez "Menahic-i Seyfi" adında farsca olan şafii ilmi hali'nin yazarıdır [54].

Ne varki, zamanın resmi tarihçilerinin Baba İshak hakkındaki ölçüsüz suçlamaları, tenkide tabi tutulmadan sonraki yerli ve yabancı yazarlar tarafından aynen nakl edilmiş ve Baba İshak'ın kendini peygamber ilan eden bir yalancı olduğu iddiası ileri sürülmüştür [55]

Baba İshak'ı suçlamakta karar kılan ve bunun için adeta hayal gücünü zorlayan H. Hüsameddin ise; Hiçbir delil ve kaynağa İsnat etmeden Baba İshak'ı; Rum Perens'i bir casus olarak tanıtır ve İshak'ın Selçuklu devletini yıkıp, yerine bir rum devleti kurmak için İsyan ettiğini ! iddia eder [56] Halbuki, Anadolu Selçuklu devletinin resmi tarihçisi İbn Bibi; "Baba

---

(51) Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tahirih, c.2, s. 74.. Barthold, a. g. e., s.239
(52) Diyanet Dergisi, ayni cilt ve sayı, s.77
(53) Diyanet Dergisi, ayni cilt ve sayı, s.78
(54) Osman Çetin, Anadoluda Selçuklu Devletinin Kuruluşu, s.159
(55) M. ahmed Dede, Sahaifül Ahbar terc. c.2 s.568., F. Köprülüy, ilk Türkiye, s. 424., C. Cahen, AnadoladaTürkler, s. 143
(56) Tarih-i Amasya, c.2, s.355

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İshak'ın züht takva ve verâ sahibi bir kişi, yüksek irşad ve ikna kabiliyeti olan bir mürşid, üstün ahlaki meziyyetleri bulunan bir halk adamı, halk arasında geçerli nefesi ile ün salan ve fakat ücret, hediye gibi hiç bir maddi çıkarı kabul etmeyen ermiş bir sofi olduğunu, çobanlığı kendisine meslek edinin ve otlattığı koyunlara dahi son derece müşfik davranıp, hak ve hukuka riayetkar bir insan olduğunu söylemekten kendini alamamıştır(57).

Görülüyor ki, Baba İshak'a karşı olup, eserinin pek çok yerinde İshak'ı yeren İbn Bibi bile; onun üstün meziyetlerini, yüksek manevi nüfuz ve mertebesini inkar edememiştir. Keza Baba İshak'ı Rum casusu ilan eden H. Hüsameddin de.. "ishak'ın Amasya'da bir mağraya çekilip orada uzun süre yaşadığını söyler ve şöyle devam eder" O, yanına kimseyi kabul etmez, daima münferid yaşardı.. Halkın nezdinde o bir "veliyyüllah" tı (58) der. Doğan Avcı oğlu ise Baba İshak'ımız hakkında şöyle diyor: "Baba İshak tam bir fakirlik içinde yaşar. Kimseden herhangi bir şey kabul etmez... Amasya'da bir köyde boğaz tokluğuna koyun çobanlığı yapar, ücret istemez. hayvanlara bakımı ve şevkati, fakir yaşayışı ile hakkı kendine bağlar. Onların dertlerine çare bulur, hastalıklarla ve karı - koca geçimsizlikleriyle bile uğraşır. Onun kerametler gösterdiğine inanılır... O, köy dışında ufak bir tepe üzerinde bir tekkecik yapıp, tek başına çile doldurur (59)

GERÇEKLER TERSYÜZ EDİLİYOR

Gerçek böyle iken, acaba neden Baba İshak; yalancı, şarlatan, mülhid ve asi ilan edilir?.. Selçuklu düzenine karşı kıyam ettiği için... Tarihte genel kuraldır bu: Sisayasal iktidarlara karşı baş kaldırıp ta başarıya ulaşamayanlar; asi, hain, mülhid ilan edilirler.

Ne gariptir ki, Baba İshak'ı Mülhid ve şarlatan ilân eden devrin sözde alim ve tarihçileri; saltanatı boyunca sefahet, işret

---

(57) İbn Bibi, El - Avmir'ül-Alaiyye (tıpkıbasım), s. 498 - 500, TTK yyn.
(58) Tarih-i Amasya, c.2, s. 370.
(59) Türklerin Tarihi, c.5, s. 1992

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

eğlence, serhoşluk ve avcılıktan başka marifeti olmayan 11. G. Hüsrevide "Sultan Hazretleri" Müslümanların emiri gibi ünvanlarla göklere çıkarırlar.. Halbuki dost ve düşman biliyorlar ki: Baba İshak hayatı boyunca sade ve müttaki bir yaşantı içinde olmuştur, O halk arasındaki manevi nüfuz ve mevkiinden yararlanarak firavunca ve Keyhüsrevce bir hayatı aklından bile geçirmemiştir. Şu varki: Devrin tarihçileri (İbn Bibi. Kadı Ahmed vb.), devlet yanlısı bir anlayış ve düşünüşte olduklarından, Baba İshak ve Babai'lerin haklı mücadeleleri karşısında; hissi, taraf tutucu olduklarını ve verdikleri bilgilerin gerçekleri tam ve doğru olarak yansıtmadıklarını da biliyoruz. Onun içinde onların bize verdikleri Babailik" hakkındaki bilgileri tenkite tabi tutmadan değerlendirmemiz mümkün değildir.

Yanlız devlet yanlısı resmi tarihçiler değil, Moğol yanlısı siyasal bir tutum içinde olan Mevlevi yazarlar da: Babai ve köylü Türkmenlere karşı tavır takınmışlardır. (60). İşin ilginç yanı; hem Keyhüsrev düzenine hem de Moğol emperyalizmine karşı mücadele veren Ahi ve Türkmenleri, mülhid Baba İshak !ın yandaşları olmakla suçlayan Mevleviler, binlerce müslüma'nın kanına giren Moğolları da şirin gösterme çabası içine girmişlerdir... Örneğin: Mevlana'nın, Çevresindekilere: "Moğol komutanı Baycu'nun veli olduğunu telkine çalıştığı (61) kan dökücü Cengiz'i de veli pozisyonunda hikâye ettiği görülmektedir (62).

Biz yinede şu soruya cevap aramaya çalışalım: acaba Selçuklu düzenin resmi tarihçileri ile mevlevi yazarların: "Baba İshak'ın kendini peygamber ilan ettiği" şeklinde ki iddialarında gerçek payı var mıdır?.. Kesinlikle hayır !... Şöyle ki: Baba İshak'ın; köylü Türkmenler, Harezm'ler ve diğer halk kesimleri arasında 11. G. Keyhüsrev aleyhinde tebliğ fealiyetlerini sürdürürken, sık sık: "Sefih sultanın Allah'ın, peygamberin ve halife-

---

(60) Diyanet Dergisi, aynı cilt ve sayı, s. 71-72

(61) Ahmet Eflaki, Ariflerin Menkibeleri, ç. Tahsn Yyazıcı, c.I, s. 284., Hürriyet yyn. istanbul 1973

(62) Fihi Mafih terc. s. 101-102

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lerin yolundan saptığını" söylüyor [63] ve bu sözlerini özellikle sloganlar halinde gittiği her yerde tekrarlıyordu.. Gerçek böyle iken, sultan'ı: Allah, Peygamber (s. a. v.) ve halifelerin yolundan sapmakla suçlayan Baba İshak, nasıl olurda kendisi aynı suçu işler ve kendini peygamber ! ilan eder?.. Oysa Baba İshak, tebliğ etmek üzere gittiği her yerde "Peygamber ve onun halifelerine olan bağlılığını dile getirmekte ve onların kurduğu düzeni de: Örnek düzen olarak topluma sunmaya çalışmaktadır.. Kendisinin peygamber olduğunu iddia eden bir kişi, peygamber halifelerine bağlılığını ifade etmesi mümkünmüdür?.. Baba İshak'ın güçlü bir âlim olduğu konusunda dost ve düşman birleştiklerine göre, böyle bir şahsiyetin, peygamberin iddiasında bulunabileceği saçmalığını ancak kapı kule tarihçi ve âlimleri ileri sürerler..

... VE BABA İSHAK KIYAM EDİYOR !

II. G. Keyhüsrev'in İslami olmayan tutum ve icraatlarıyle halkın gördüğü zulüm, işkence ve haksızlıklardan dolayı son derece üzülen Baba İshak, yöneticileri uyarmak gayesiyle başkent Konya'ya kadar gittiği ve gerekli uyarılarda bulunduğu anlaşılır [64] Ne varki, Baba İshak'ın; Konya'daki temaslarından olumlu sonuç alamadığını, konya dönüşünde ülkenin güneyine sürülen Harezm askeri ve Türkmenleri isyana davet etmesinden anlıyoruz.

Suriye sınırlarından Amas ya' ya kadar ki, bölge halkı, Baba ishak'canla başla bağlı idiler[65]. Şeyhin; Tokat, Canik, Çorum, Sivas, Karahisar doğu livalarında da geniş taraftarları vardı [66]. Müritlerini; Sumaysat Adıyaman kahta ve maraş taraflarına göndererek, İsyanı başlatmalarını isteyen Baba İshak, "Selçuklu hükümetinin mezaliminden, emirlerinden şeriat'a aykırı ehvalından şikayetle isyan ettiğini ilân ediyor ve

---

(63) M. Ç. uluçay, İlk Müslüman Türk Devletleri, s. 216, 3. baskı, İst. 1977. İslam Ansiklopedisi, G. Keyhüsrev II. Mad. s. 623

(64) Diyanet Dergisi, aynı cilt ve sayı, s. 76

(65) C. Cahen, Anadoluda Türkler, s. 143

(66) Tarih-i Amasya, c.2, s. 369

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

şer'i şerif'i yeniden icra etmek için kıyam ettiğini" [67] vurguluyordu..

İbn Bibi'ye göre: İshak'ın; Kefersud ve maraş bölgesine giden müridleri Türkmenlere: At ve silahlarını hazırlamalarını, ilân edilecek tarih ve günde kötülüklerin kökünü kazımaya dünyayı düzeltmeye çağırırlar. Türkmenler davar ve sığırlarını satarak; at ve silah alırlar. Cihat haberinin gelmesi üzerine (3 Ağustos 1242) isyan başlar Sumaysat, Kahta, Adıyaman bölgeleri müridlerce işgal edilir.. Öte taraftan Baba İshak da Amasya'da aynı tarihte kıyam eder. Amasya'da Baba İshak'a bağlı otuz bin silahli asker vardır. [68].

Kıyamın başlamasından sonra Baba İshak, yayımladığını bildirilerde kendini "Emirül Mü'minin Sadruddünya ve din İshak" Ünvanıyla tanıtır [69]

KEYHÜSREV KAÇIYOR!

Bu gelişmeler üzerine Selçuklu sultanı, Malatya su başısı müzaferüddin Ali Şir'i isyanı bastırmakla görevlendirir. Ancak Ali Şir'in askerleri Baba İshak'ın manevi nüfuzuna inandıkları için onunla savaşmaktan çekinirler. Bunun üzerine Ali Şir, Malatya'da ikamet etmekte olan Germiyanlılardan oluşan ikinci bir birliği kısa zamanda hazırlayarak isyancılara karşı çıkar, ama yenilir ve hayatını kaybeder.. Bu arada Sivas'ı ele geçiren Babailer Amasya'ya doğru ilerliyorlar. Amaçları; Baba İshak'a kavuşmaktır. O sırada Baba İshak'da, önüne çıkan selçuklu ordusunu Kayseri yakınlarında bozguna uğratır [70]

Öte yandan Babai başarısı karşısında telâşa kapılan II. G. Keyhüsrev, aile ferdlerini ve ağırlıklarını da alarak, başkent Konyadan çıkar ve büyük şehir gölünde bir araya çekilir [71].

Amasya valisi armağan şah'ı serdar tayin ederek, isyan'ı bastırmakla görevlendiren sultan, ayrıca Erzurumdaki askeri

---

(67) Tarih-i Amasya, c.2, s. 372
(68) Tarih-i Amasya, c.2, s. 372
(69) Tarih-i Amasya, c.2, s. 374
(70) H. Hüsameddin, Tarih-i Amasya, c.2 s.376
(71) F. Köprülü, İlk Muhtasavvıflar, s.207, D. Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c.5 s. 1993

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

birlikleri de isyanı bastırmak amacıyle acilen bölgeye gönderir (72)

Baba İshak'ı yakalamayı başaran Armağan şah, onu işkencelerle öldürür ve cesedini Amasya'nın kale burcuna asar.. Bu sırada Amasya'ya varan İshak yanlısı kuvvetler, Armağan şah'ın evine baskın düzenleyerek öldürüler ve Baba İshak'ın cesedini dar ağacından indirip kaçmayı başarırlar (73).

KAFİR KUVVETLERLE; HALKINA KARŞI SAVAŞAN SULTAN!

Armağan şah'ı öldüren Babailere, konya yolu açılmış bulunuyordu.. Baba İshak öldürülmüştü ama Babailer isyanı sürdürmede kararlı idiler.. Nitekim Babailerin kararlılığından korkuya kapılan selçuklu sultanı Keyhüsrev, Moğol tehlikesine rağmen uçtaki askerleri isyanı bastırmakla görevlendirdi. Ancak askerler, Baba İshak kuvvetleri ile savaşmaktan çekiniyorlardı.. Üstelik Babailerde Kırşehir'e doğru ilerliyorlardı.. Müslüman askerleri Babailerle çarpışmaları, sultanı zor durumda bırakmıştı.. Tek çare; müslüman olmayan unsurlardan bir kuvvet hazırlamaktır: Kısa sürede; firenk ve Gürcülerden meydana gelen ordu Babailer üzerine sevk edildi. İsyan firenk askerleri tarafından şiddetle bastırıldı ve 4000 Babai kılıçtan geçerildi.. Hatta Babailerin kendi çocukları bile katl.edildiler (74)

Frenk kuvvetleri sayesinde halkının çıkardığı ayaklanmayı bastıran sultan, mükafat olarak frenk askerlerine yüzbinlerce florin altın dağıtmayı da ihmal etmedi..

DEĞERLENDİRME

Bize göre; savaşı kaybeden Baba İshak ve çeşitli halk kesimlerine mensup taraftarları değil, Selçuklu sultanı Keyhüsrev ile etrafındaki ricaldir ve hatta devlettir. Her şeyden önce kıyamın, paralı frenk gücüyle bastırılması, sultanın; toplumun desteğini kaybettiğini açıkça ortaya koyar gerçekten

---

(72) H. Hüsameddin, aynı eser, c.2, 379. C. Cahen, s. 220

(73) H. Hüsameddin, C.2, s.379, C. Cahen, s. 220.

(74) Ebul- Farac Tarihi, c.2, s.540.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

de sultan, ne sivil halktan ne de askerî güçten istediğince yararlanamamış, onun için de frenk keferelerine on binlerce florin vermek suretiyle halkının haklı sesini boğabilmiştir.

Nitekim, devlet - halk arasındaki boşluk ve yabancılaşmadan yararlanan Moğollar, kısa süre sonra Anadoluyu işgal edip (1243) sömürgeleştireceklerdir.

Kim ne derse desin, Keyhüsrev düzeni; Baba İshak'ı yalancı peygameber, şarlatan, batinî ve mülhidlikle suçladığı halde, Selçuklu ordusunun İshak'ın manevi nüfuzuna inanıp savaşmaktan çekinmesi ve sultanının müslüman olmayan unsurlardan asker toplamak mecburiyetinde kalması Baba İshak'ın halktarafından sevilip sayıldığının en belirgin ve inkar edilemez işaretleridir. Esasen Baba İshak da sosyal bozuklukları doğru teşhis etmiş, ileri sürdüğü önerilerle halkın hislerine tercüman olmuş bundan ötürü de müslüman halk tarafından desteklenmiştir. Bütün bu verileri göz önünde bulundurarak diyoruz ki: Babailer kıyamı tam anlamıyla bir halk ayaklanmasıdır.

Selçuklu sultanıyla Kefere frenkler arasındaki işbirlği sonucu isyan bastırılmış ve binlerce Babai katledildiği halde, Babailik hareketinin devamının sağlanması görevini Baba İlyas oğulları üstlenmilerdir. Halk arasında "çar erkan" diye bilinen bu şahsiyetler: Eyyüb Baba, Behlül Baba, Saltık Baba ve Lokman Babadır. Bektaşilik tarikatının kurucu ve Baba İshak'ın halifesi olan Hacı Bektaş Veli, Lokman Baba'ya bağlıidi [75]

(75) Tarihi Amasya, c.2, s.396

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İKİNCİ BÖLÜM
I. KISIM

KÜÇÜK BİR BEYLİKTEN BÜYÜK BİR DEVLET DOĞUYOR

Baba İshak kıyamının ardından; Kösedağ savaşının (1243) verdiği mağlubiyet ve moğolların Anadoluyu istila etmeleri sonucu, Anadolu selçuklu devleti yıkılmış Anadolu toprakları üzerinde bir çok beylikler ortaya çıkmıştı.. Bu arada bizans sınırında ortaya çıkan Osmanlı uc beyliği, süratle gelişmeye başlamış ve 1299'da bu beylik; devlet olma vasfını kazanmıştır..

Dönemin mevcut beylikleri arasında en küçük beylik olan Osmanlı beyliği bunu nasıl başarmıştı?.. Bilindiği gibi kösedağ savaşı ile Anadolu kapıları Moğollara açılmış, artık Anadolu, Moğolların somürgesi olmuştu.. Moğolların vergi memurları sitatüsünde olan Anadolu Selçuklu devlet sultanları ise; Bağımsızlıklarını tamamen yitirmişlerdi.. Nihayet II. Gıyasettin Mesud'un ölümüyle (1308) son bulmuştur. Bu aşamada, Anadoılu; sivrilmiş beyliklerin nüfuz bölgelerine ayrılmış; birbirleriyle kıyasıya boğuşuyorlardı. Ancak Osmanlı beyliği boğuşmanın dışında kalmayı başararak; siyasal bir birlik olarak biçimlenmeye başlamıştır. Şöyleki, beylikler; Konya taht'ı için birbirleriyle boğuşurken, şeyh Edebalinin ısrarına rağmen,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Osman bey; Anadoluya doğru değil, Bizans'a batıya doğru açılmak amacındaydı. işte Osman'ın kardeş kavgasına bulaşmadan kılıcını keferi sisteme çevirmesi ile; Anadolu müslümanının gönlünü kazanmıştı.

OSMAN, ŞEYHİYLE TARTIŞIYOR

Karaman'ın Adana şehrinde doğmuş olan şeyh Edebali; Suriye'de 'fıkıh' tahsili gördükten sonra, şimdiki sultanönü sancağının merkezi olan Eskişehir'e yakın İtburnu köyüne yerleşmişti.. Osman gazi ekseriya oraya gelir, şeyh le devlet siyasetini görüşür onun tavsiyelerinden yararlanırdı'(1).

Bir ara Osman bey, müstakbel devletin istikbali üzerinde şeyh Edebali ile tartışıyordu; Konya'nın ele geçirilmesi gerektiği görüşünü savunan şeyh Edebali ile bu görüşe katılmayan Osman bey arasındaki konuşmaları Kemal Tahir şöyle dile getirir:

Osman Gazi: — Ne faydaki Konya taht'ı cehennem ateşinde kızdırılmış demir parçasıdır, şeyh'im çünkü salt Anadolu çoraktır. Yolları silindiğinden kervan işlemezdir... Anadoluyu bırakacam şimdilik... Benim gördüğüm tez vakitte gidicidir Moğol... Çünkü Moğolların düzeniyle de uyuşmaz bizim Anadolu toprağı... Bizim Gazi beylikler çabalasın bakalım, Konya'yı ele geçirmek için.. Boğuşsunlar birbirleriyle, güçten düşürsünler kendilerini boş yere.. İşimi kolaylaştırsınlar!

— Konya olmayınca devlet nerede kurulacak?

— Allah'a şükür bizim bitinya ucumuz açıktır önü... istanbul tebriz yolu üstündeyiz! Tüccarımız istanbul'a bağlıdır... İstanbul deniz yoludur ki, Ardımızın kara yolu kesildiğine göre umut oradadır. Moğollar konya selcuklu sultanını nasıl yıktıysa haçlı frenkler de, Bizans imparatorluğunu öyle yıktı. Marmara kıyıları verimli topraklardır, İmparator güçsüz düştüğünden sahipsizdir...

— Daha mı kolay barınır Konya'da barınamayan müslüman, kafirler içinde?

— Barınır şeyh'im çünkü suyun akarındayız burada!

---

(1) Hamer, OsmanlıDevleti Tarihi, c.1, s.65, Üçdal Neş. İstanbul

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

—Suyun akarını görmemekteyim Osman bey oğlum. Gün doğusunu bırakıp gün batıya bakmakla nasıl hasıl olabilir mi?

—Olur şeyhim! İstanbul'un Bizans'ı frenk'in karanlıkdünyasından kopup geldi. ama oranın kölelik düzenini burada tuttu-ramadı.... Bizans düzeni köylüyü köle etmeye dayanır.. Kim ister köle olmayı? Demek zorlayacaksın aralıksız?... frenk adamı sayki kuduz canavardır, kahbedir, kıyıcıdır, Allah'ı; maldır, dini imanı; soymaktır. Irzı, namusu, utanması, acıması, sözü, yemini hiç yoktur. Bunalırsa insan eti yer, Bizans köylüsü kabul etmez bu rezilliği... Uçlara yerleştirilmiş Hıristiyan türklerse hiç yanaşmazlar köleliğe... "suyun akarı" dediğim işte budur...

Bizans köylüsünü şaşırtıp ürkütmeyeceğiz. Köleliğe karşı frenk soygununa, zulmüne, ırk düşmanlığına karşı biz hoşgörü, dayanışma, can, ırz, mal güvenliği sağlayacağız. Alınteriyle çalışanlar bizden yana olacak ister istemez. Bizim suyumuzun akarı budur, şeyhim şimdilik de gün batıyadır [(2)].

Gerçekten de, Osmanlı beyliğinin kurulduğu coğrafî bölge, Osman beyin yerinde düşünceleri ve Bizans inparatorluğunun içinde bulunduğu siyasal, toplumsal ve ekonomik bozukluklar; osmanlı devletinin rahatlıkla boy atıp gelişmesine adeta yardımcı olmuştur. Bizansın çöküntüye gittiği bir zamanda, yepyeni, adil, dirlik ve düzenlik getiren, İslam'ın eşsiz adaletçi persipleriyle donanmış (Bir yere kadar) Osmanlı siyasal gücü, Bizans'ın karşısına çıkmış bulunuyordu. Sadece günbatıda değil, gündoğuda da; Osmanlı lehinde bir gelişme vardı.Zira, XIII. yüzyılın ortalarına kadar selçuklular istikrarı sağlamayı başarmışlarsa da, Moğol istilası ile istikrar refah bozulmuş, siyasal karışıklıklar Anadoluyu kasıp kavuruyordu. İşte osmanlı yönetiminin halk kitleleri tarafından kısa zamanda benimsenmesinde bu siyasal karışıklıkların büyük etkiside olmuştur muhakkak. Bu arada siyasal hakimiyetin Osmanlılara geçmesini kolaylaştıran bir olay da, ilhanlılar yönetiminde bir kukla durumuna indirilmiş olan Selçuklu aile mensuplarının halkın gözünden düşmüş olmasıdır, denilebilir.

(2) Devlet Ana, c.1, s.176 - 178, 7. basım, Tekin yyn. İstanbul

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Başsızlık ve kargaşalıklar içinde kendi kendini tasfiyeye götüren Selçuklu devletinin ilk kurucusu bir Tuğrulbey olduğu gibi, osmanlı devletinin ilk nüvesini oluşturacak olan da aşiret reisi Ertuğrul Bey olacaktır. Ertuğrul Bey'in başkanlığındaki Kayı aşireti Osman gazi ile (1281 - 1326) Beylik ve devlet, II. Mehmed'in İstanbul'u fethetmesiyle de (1453) İmparatorluk haline dönüşecektir.

Osmanlı devletinin süratle gelişerek, ordusunun çanakkale boğazı yolu ile Avrupaya geçmesi (1353) ve burada başarılı fetihlerde bulunması; haçlı zihniyetinin yeniden hortlamasına neden olmuştur. Nitekim, haçlı sürüleri Kosava (1389) ve Ni'bolu (1396) savaşlarıyla yenilgiye uğratılmışsa da, Yıldırım Bayazıt ile Timur arasındaki Ankara savaşı (1402) kuruluş halinde ki Osmanlı devletinin çökertilmesine ve fetret dönemi-nin yaşanmasına ortam hazırlamıştır. Yıldırım'ın ölümünden sonra şahzadeler arasındaki taht kavgaları toplumun sıhhatli yapısını alt üst ederek, sosyal bunalımların gelişmesine sebebi-yet vermiştir. Nitekim, şeyh Bedreddin isyanı; fetret devri deni-len; idarî, sosyal ve ekonomik huzursuzlukların had safhada olduğu böyle bir ortamda patlak verecektir.

XIV. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI DEVLETİ

OSMAN BEY, ADALETİ MÜLKÜN TEMELİ BİLMİŞTİ

Komşu Bizans tekfurları ile iyi geçinmeye itina gösteren Osman Bey'in ilk dostluk kurduğu tekfur; Bilecik tekfurudur. Rivayete Göre Osman Bey, konuyla ilgili olarak kardeşi Gün-düzü çağırmış ve: "Sen ne dersin? Biz bu ülkeleri nasıl feth edelim?" Nasıl feth edelim ki, etrafımızda asker toplansın?.. "demişti. Kardeşi:" Civarımızdaki illeri vuralım, bozalım "şek-linde cevap verince, Osman Bey:" Bu düşünce yanlıştır. Şundan dolayı ki, bu illeri yakıp yıkınca bu karacahisar şehrimiz mamur olmaz. Yapılması gereken budurki, komşularımızla iyi geçinip dostluk edelim." [3], diyordu. Nitekim, Osman Gazi

(3) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 15 - 16, MEB. yyn. İstanbul 1970. M.Neşri, Neşri Tarihi, c.1, s.48, Haz: M.A. Köymen, Ank. 1983.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yaylaya göçtüğünde geride bıraktığı malını ilk dostluk kurduğu Bilecik tekfuruna emanet eder, yayla dönüşünde de Bilecik tekfuruna halı, kilim ve kuzu hediye getirirdi [4].

Osman Bey savaşla elde ettiği yerlerde dahi o yer halkına son derece iyi davranır, halkın yerinde yurdunda kalmasına çalışır, dinlerine ve geleneklerine ilişmezdi.. Halk arasında beliren uyuşmazlıkları çözümlemek üzere Şeyh Edebali'nin öğrencilerinden Karamanlı Tursun Fakih'i Karacahisar'a ilk Osmanlı kadısı olarak tayin eden de Osman Bey'in kendisi idi. Tursun Fakih, pazarlarda kavmiyet ve din farkı gözetmeksizin intizamın muhafazası vazifesini de yürütürdü.. Bir Cuma günü Germiyan Beyi Ali Şir'in Tebaasında bir müslüman ile Bilecik rum hakimine tabi bir hıristiyan arasında zuhur eden münazaada Osman hıristiyan lehine davayı hal etmişti. Özellikle bu olaydan sonra bütünmemlekette Ertuğrul'un oğlu Osman'ın hakkaniyetinden bahs olunmağa başlanmış, bu da halkın Karacahisar pazarına toplanmasını ziyadeleştirmişti [5].

Bizans halkı ile Osmanlı tebası arasında yoğun bir ticari yaşantının olması dahi [6]; daha ilk sıralarda iki halk arasındaki yakınlaşmanın artmasına ve hiristiyanların islam adaletinin yüceliğine hayran olmalarına sebep olmuştu.

OSMAN BEY OĞLUNA ADALETİ TAVSİYE EDİYOR.

Osman Bey, oğlu Orhan'a yaptığı vasiyette: "Bir kimse sana hak teâlâ'nın buyurmadığı sözleri yutturursa, kabul etme, tanrı buyruğundan başka iş işleme, bilmediklerini, şeriat alimlerinden sor, soruştur, gerçekten bilmedikçe bir işe başlama ve de sana itaatlı olanları hoş tut, nökerine de, nimeti ihsanı eksik etme [7]. Merhametli ol, bütün tebaayı eşit olarak himaye et. Şeriat'i Muhammediyyeyi neşr eyle. Yeryüzünde padişhların vazifeleri budur" [8]. demişti.

---

(4) Ali Reşat, Yeni Tarih-i Umumi, c.2, s.624, ist. 1341.
(5) Hammer, Osmanlı DevletiTarihi, c.1 s.72
(6) M. Akdağ, Türkiyenin iktisadi ve İctimai Tarihi, c.1, s.246
(7) Neşri Tarihi, c.1, s.73, KBY, Ankara 1983
(8) Kamil Paşa, Tarih-i Siyasi .., c.1, s.9

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Gerçektende, Orhan Bey'in (1324 - 1360), babasının tavsiyelerine harfiyen uyduğunu görüyoruz. Bizanslı halk, Osmanlının hakimiyetini kabullenmekle; zalim tekfurların zulmünden kurtulmuşlar ve huzura kavuşmuşlardır. Zira Osmanlı düzeni tebaasına hayati prensipler getiriyordu. İnsanı toprak kölesi yapan feodal otoriteler yok ediliyor, Bizans feodalizminin servajı, yanlız devlete karşı sorumlu ve devletin toprağını işleyen hür, köylü oluyordu. Osmanlı düzeni; hangi ırk ve dinden olursa olsun herkesi 'tebaa' kavramı içinde değerlendiriyor, sınıfî güçler yok ediliyor, halkı ezen keyfî vergiler ve angarya tarihe karışıyor.. devlet, tebaa'nın din ve mezheb farklarını ayırıcı olarak görmüyordu. En önemlisi de devlet, tebaası arasındaki uyruklar arasında fark gözetmeyen yargı organları oluşturmuştu.

Orhan Bey, tesis ettiği imaretle (fukara mutfağı) bizzat kendisi fukaraya çorba dağıtıyor, kandillerini kendi eliyle yakıyordu [9].

Osmanlıların rumeliye geçip (1353) burada ilerlemeye başladıklarında yerli hıristiyan halka hoş görülü davranıyor, hatta katolik baskılara rağmen, ortodoks mezhebine bağlı rumeli halkını savunmaktan çekinmiyorlardı.

I. Murat (1362 - 1389), Osmanlı toprağını Anadoluda genişletmek yerine Balkanlarda genişletmeyi yeğ bulmuştu. Hıristiyan halk, Osmanlı yönetimini içtenlikle kabul etmekte idi. Nitekim, 1402 Ankara savaşında Yıldırım Bayazıt'in Timur'a yenilmesi, fetret devri boyunca süren taht kavgaları sonucunda osmanlı siyasal gücünün zayıflamasına rağmen, gayri müslümler arasında bağımsızlık veya karışıklık girişimlerinin bulunmaması, müslüman olmayan tebaanın; Osmanlı düzeninden memnun olduklarını göstermektedir. Bunun öyle olmasının yegane nedeni; kuruluş dönemindeki osmanlı toplumsal düzeninin siyasal, hukukî ve ekonomik temellernin Kur'an ilişkilerine ve islam hukukuna uygun olmasına itina gösterilmesinden kaynaklanıyordu.. Nitekim, bu dönemin hüküm-

(9) Nişancı Mehmetpaşa Tarihi, s.110, Kamer Neş. istanbul 1983, Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.1, s.110

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

darlarıda (Osman, Orhan, I. Murat) müslüman halkın içinde yaşarlar, tebaanın istek ve şikayetleriyle yakından ilgilenirlerdi.

VERGİ SİSTEMİ ADİLANE İDİ..

Tebaadan alınan vergilerde; islamî vergilerdi.. hiç şüphesiz ki, İslamî vergi denince peygamber (A.S.) zamanından başlamak ve Kur'an'ın hudutları içinde kalmak üzere, tanınmış islam hukuku içtihatçıları tarafından tarif ve tayin usülleri anlamak icab ederki, bu vergiler; Tekalif-i şer'iye (öşür, zekat ağnam, cizye ve haraç, humus) adı altında toplanır. Birde örfî vergiler bulunurdu. Bunada Tekalf-i örfiye (resmi arus, resmi bennak) demekte idi. Nitekim, ileride göreceğimiz gibi, hükümdarların rastgele vergi usulleri geliştirmeleri; 'bidat-ı seyyie' sayılacak ve müslüman halk tarafından bu tür vergiler red edilecektir. İlk dönemde Osmanlı devletinin malî gücü istikrârlı idi. Örneğin; Orhan Bey tarafından 1327'den 100 dirhem gümüşten 270 adet akçe kesilmiştir. Bu vezin II. Mehmed'in I. defa taht'a çıktığı 1447 tarihine kadar oldukça sabit kalmıştir; II. Murad'ın 1431 tarihli sikkesi, Orhan'ın 1327 tarihli sikkesi ile aynı vezindedir(10)

TOPRAK DÜZENİ, DÜZENLİ İDİ..

Toprak düzeninin İslam hukukuna göre işletilmesi esastı.. "Toprak Allahındır" ilkesi, ana temeli oluşturuyordu. Özellikle Orhan Bey döneminde ve sonrasında ele geçirilen yeni toprakları işleyen, ister müslüman ister hiristiyan olsun. 'miri arazi' rejimine tabi kılınarak, devletin mülkiyetine alınırdı(11). Köylünün tasarrufunda bırakılan toprakların miktarı hudutsuz olmayıp, her biri arazinin verimine göre, 80 ile 150 dönem arasında değişen "çiftlikler" olarak tahdit edilmişti(12) Bu uygulama; malikane ve toprak ağalığının yeşermesini engellemekte idi.

---

(10) M. akdağ, Türkiyenin İktisadi ve .., c.1, s.508, Cem. 1977
(11) İsmail Cem, Türkiyede Geri Kalmılığın Tarihi, s. 50
(12) M.Akdağ, Türkiyenin iktisadi ve ictimai Tarihi, c.1, s.512

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ŞEYH BEDREDDİN'İ İSYANA GÖTÜREN NEDENLER

-I-

Toprak Düzeninin Sarsılması, Toplumsal Depreme Neden Olur.

Denilebilir ki, Osmanlı toplumsal düzeni bu kadar sağlam temellere dayanıyor idiyse, neden daha kuruluşu aşamasında, Osmanlı düzeninden kurtulma hareketleri başlıyor ve şeyh Bedreddin isyan ediyor? Kanaatimizce, Osmanlı toprak düzeninin bozulmaya başlaması, adeta halkta deprem etkisini yaratıyor ve geniş halk kesimlerinin yaşantılarını alt üst ediyor... Şöyle ki, miri araziden nüfuzlu kişilere malikanelerin verilmesi; Osmanlı toprak düzeninin sarsılmasına sebebiyet verdiği gibi, çiftçileri de son derece huzursuz etmiştir. (13)

Bilindiği üzere malikane: "çok takdir edilen bir kimseye veya çocuklarına yahut karısına, devlet, karşılığında bir hizmet beklemeksizin, evlatlarına da intikal etmek kayıt ve şartıyla, bir yerin vergi hasılatını bağışlarsa bu gibi yerlere 'malikane' denir (14). Bu çeşit topraklarda malik,; idarî ve malî bakımından bağımsızdır. Devletin vergi memurları, vergi kontrolü için dahi bu topraklara giremezlerdi. (15)

İlk olarak Mehmed çelebinin (1413-1421); Paşa Ali Bey adında oldukça nüfuzlu bir kişiye araziy-i emiriyeden ayırıp, Manisa'nın Yılmış mıntıkasından 'sobi' köyünü mülk olarak verdiği ileri sürülür (16)

Nitekim bu uygulamadan sonra Tebaa; tımar dağıtımında haksızlıkların olduklarından yakınarak sık sık dile getireceklerdir (17) zira bu uygulama ile; malikanelik ve bir nevi toprak ağalığı başlamış oluyordu.

---

(13) M. Akdağ, c.1, s. 306

(14) D. N. Doğan, Tarih ev Toplum, s.80, Dergah yyn. ist. 1977

(15) D. M. Doğan, Tarih ve toplum, s.80. Dergah yyn. İst. 1977.

(16) D. M. Doğan, aym eser; s. 344

(17) Prof. Aydın Yalçın, İktisadi Doktrinler ve Sistemler Tarihi, s.116. Ekonomik ve Sosyal yyn. Ankara 1976.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

-II-

SARAY VE ÇEVRESİNİN İŞRET VE SEFAHETLERİ

"Kim bir kavme benzemek isterse, o ondandır"

"Hadis-i Şerif"

Bu dönemde (1389-1402) özellikle Yıldırım Beyazit ve devlet ricalının Bizans saraylarını taklide başladığı ve üst kadronun kişisel ahlak yönünden bozulduğu görülmektedir. Ayrıca bu devirde rüşvet yine rical'ın varlığı Evliya Çelebi "Seyahetnamesi"nde zikredilir.

Hele Yıldırım Beyazit I. in; sefahet ve işret hayatı, saray muhitinden dışarı taşarak kütleye de sirâyet etmekte gecikmedi.

Mevki hırsı iliklerine kadar işlemiş olan vezir-i Azam Ali Paşa, kendine uydurduğu arkadaşlarıyla gerek devletin adalet ve insaf töresine, gerek politika ve toplum gidişine hayli gedik açtı. Nitekim meşhur tarihçiler, Yıldırım Bayezit devrindeki toplumsal ve ahlakî bozukluklara işaretle şöyle derler:

"Yıldırım Bayezit'in Las hakimi Vılkoğlu adlı bir Bizanslının kız kardeşleriyle evlenmesinden sonra, kendini tamemen eğlence ve sefahete vererek, "memleket işlerini, cihad ve gazayı ihmal etti. "Bizanslı kızın etkisiyle şarap içti, eğlence meclisleri tertip eyledi. Böylece cedlerinden kimsenin yapmadığı kötülüğü yaptı. Bütün bu kötü işlerde Ali Paşa da, sultan'a yardım etti; zulüm ve kul hakkından başka her günahın tevbe edilince affolunacağını söyleyerek, padişah'ı içki ve eğlence alemlerine teşvik etti. Rüşvet ve fesad kapıları ardına kadar açıldı, zulüm yapıldı Bilhassa kadılar; rüşvet almakta, zulümde ve memleketi tahrip etmede haddi aştılar.

Gaflet uykusundan uyanan padişah, Anadolu kadılarından 80 kadarını huzuruna getirerek gaspettikleri kul hakkını geri aldı ve hepsini ateşte yakmaya karar verdi. Bu kadılar vezir-i Azam Ali Paşaya müntesiptiler. Fakat Ali Paşa, Yıldırım Han'ın çok kızdığını görünce kadıların affdilmesini isteyemedi. Padişahın müsahiblerinden bir Habeşi vardı, Ali Paşa ona, eğer kadıları yakılmaktan kurtarırsa 20.000 dirhem vermeyi vaadetti. Habeşi; yolculuk elbiselerini giyerek sultanın huzuruna çıktı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yıldırım; " niçin yolculuk elbisesini giydiğini "sorunca, Habeşi: "Hünkarım, İstanbul'a varıp bu yakılacak kadıların yerlerine tayin edilmek için 80 papaz getirsem gerek" dedi.

Yıldırım: "Benim kullarım arasında onların yerini tutacak kimse yok mu?" diye buyurduğunda, Habeşi: "efendim, kadılık vazifesi ulamadan başkasına tevcih olunmaz." dedi.

Bunun üzerine sultan, kadıları affetti [18]

Görülüyor ki, her ne kadar resmi tarihçiler; bütün suçu Yıldırım'in karısı ile veziri Ali Paşa'ya yüklüyorlarsa da, Padişah'ın da en az onlar kadar suçlu olduğu ortadadır.

Şeyh Bedreddin'in kadılara karşı savaş açmasını; bu değerlendirmenin ışığında bakmak gerekir.

III
ÇELEBİLER ARASINDAKİ TAHT KAVGASI İÇ SAVAŞA NEDEN OLUYOR.

Ankara felaketinden sonra, ülkede siyasal otorite boşluğu her alanda kendini hissettirir.. Şehzadeler arasındaki taht kavgaları iç savaşlara neden olur. Yıldırım Bayezit, Kosova savaşında büyük yararlıklar gösteren kardeşi Yakup Çelebiyi öldürtmek suretiyle rahat bir şekilde taht'a oturabilmişti.. Şimdi de Yıldırım'ın oğullarından her biri rahat bir şekilde taht'a oturabilmek için birbirleriyle savaşıyorlar...

Yıldırım'ın büyük oğlu Süleyman, vezir Ali paşa ile birlikte firar ederek Rumeli'ye geçerler ve Edirne'de hakimiyetini takviye için Bizans İmparatoru ile ittifak andlaşması yapar. Bizans İmparatorunun kardeşinin kızı ile evlenen Süleyman, Selanik'i Bizans İmparatoruna geri iade eder [19]

Mehmed Çelebi, Amasya tarafına geçerken, İsa Çelebi; hapisten Kaçan Timurtaş paşanın yardımıyle Bursa'da babasının taht'ına cülus eder. Bu arada Mehmed Çelebi de abisi Süleyman gibi Bizans İmparatoru ile ittifak andlaşmasını imzalar.

---

(18) Münecimbaşı Ahmed Dede, Sahaif-ül Ahbar fî Vekayi-ül-a'sar (Müneccimbaşı Tarihi) Arapçadan çev: İsmail erünsal, Tercüman 1001 Temel eser, M. Neşri, Neşri Tarihi, c.1, s.160. KB.Y.Ankara 1983. M. Nuri Paşa, Netayic'ül Vukuat, c.1, s.20 TTKy.

(19) Ahmet Rafik, Bükü Tarih-i Umumi, c.6, s.374-375, İst. 1328

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Musa Çelebi'ye gelince: O da Kütahya'da hükümran olmağa başlar.

Bu arada Bursa üzerine yürüyen Mehmet çelebi, kardeşi İsa ile savaş'a tutuşur. İsa yenilerek Bizans İmparatoruna sığınır. Bir süre sonra tekrar Anadolu'ya gelerek, Karesi topraklarına yerleşen, ancak ikinci kez Mehmet Çelebinin kuvvetlerine yenilen İsa, bu defa isfendiyar oğullarının yardımı ile son bir kez daha kardeşi ile iç savaşa girer. Nevarki tekrar yenilgiye uğrayan İsa, Karaman oğullarına sığınmak zorunda kalır.

Öte yandan Edirne'de hükümdarlığını ilan etmiş bulunan Süleyman; İşret ve sefahet içinde vakit geçirmektedir(20).. Kütahya ve çevresinde hükümranlığını ilan etmiş bulunan Musa Çelebi, Rumelili tebaanın Süleyman'dan memnun olmadıklarını anlayınca, Ulah prensinin de teklifiyle Rumeliye geçer. Bizans İmparatoru; Musa Çelebinin Rumeli'ye geçişini tehlikeli görerek Süleyman'ı uyarıyorsa da, işrete dalmış bulunan Süleyman, gerekli tedbirleri almaz...

Musa Çelebinin ani saldırısı sonucu; yenilip kaçmaya çalışan Süleyman yakalanarak öldürülür.

IV

MUSA ÇELEBİ DİĞER ÇELEBİLERDEN FARKLIDIR.

Musa Çelebi ile Mehmet Çelebi arasındaki mücadelenin niteliği de; şeyh Bedreddin isyanına ışık tutar mahiyettedir. Zira Musa Çelebinin mücadelesinin niteliği; taht kavgasından çok toplumsal bir çehreye haiz olduğu kolayca görülür...

Musa'nın izlediği tutum ve siyasetle; onun Bizans İmparatorluğu ile nüfuzlu beylere karşı sert davrandığı özellikle nüfuzlu beylerin siyasi otoritelerini kırmaya yönelik olduğu anlaşılır. Nitekim, aristokrat ve beylerin Musa Çelebiden yüz çevirdikleri ve Musa'nın daha çok müslüman halktan ve hatta müslüman olmayan fakir unsurlardan destek gördüğü bilinir.. Buna karşılık; başta Bizans İmparatoru, sırp kralı ve diğer beyler Mehmet Çelebiden yana olmuşlardır.

---

(20) Tac'üt - Tevarih, c.2, s.54 Sade: İ. Parmaksızoğlu, KB yayını.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Hoca Saadettin Efendi:"Musa Çelebinin Edirne'de istiklalını kazandıktan sonra, birçok beylerin mal ve mülklerini ellerinden aldığını, kafir krallarından haraç ve pek yüksek vergilerle onları baskı altına aldığını kaydeder"[21] M. Neşri ise: "Musa, Rumeli beylerinden be - nam be - nam (ünlü ünlü) maldar beyleri tutup helak edip, malını almağa başladı. Hatta divanda otururken maldar beylerden ve paşalardan kimsene görse:"şol aradan filori (altın) kokar, deyüp, öldürüp malını alırdı [22] demektedir. Y. Öztuna da: "Musa Çelebinin son derece sert, hatta zalim hareketleriyle birçok komutanı kendinden soğuttuğunu, bir akıncı beyinden beylerbeyi, tanınmamış bir adam vezir, büyük bir alim olmakla beraber akidesi ve maksadı meşkuk bir zat olan Şeyh Bedreddin'i kazasker yaptığını, bu icraatın da Osmanlı ülkelerinde iyi karşılanmadığını [23] belirtir.

Aslında, komutan ve beylerin Musa Çelebiden yüz çevirmelerinin nedenini; Musa'nın sert ve zalimane hareketlerine bağlamak oldukça güçtür ve bu iddianın geçerlilik yanı da yoktur.. Musa, zalimlikte o ana kadar karar kılmış komutan ve beylere karşı zalimane bir tavır takınmakla haklıdır. Zira o böyle yapmakla mazlumun ahını zalimin zulmünü yerde bırakmamıştır. Kaldı ki, bu meseleyi sert karekterlikle açıklamaya kalkışmak, meselelere oldukça yüzeysel bakmak demektir. Mesela: Yavuz Selim'in (1512 - 1520) sert karakterli olmasına rağmen, kardeşlerine karşı komutanlardan destek gördüğü bilinir.

Bu itibarla diyebiliriz ki, bazı komutan ve beylerin Musa'ya karşı tavır almaları, Musa'nın sert ve zalimane icraatından çok, onun; müslüman tebaanın içinden gelen kişileri 'beylerbeyi've 'vezir' olarak tayin etmesi, Şeyh Bedreddin'i 'kazasker' yapması ve nüfuzlu kişilere karşı cephe almasından ileri gelir. Musa çelebi, çıkarlarını her şeyin üstünde görenlerin çıkarlarını yok ettiği için 'zalim' ilan edilmiştir. Tabir yerinde ise 'müstaz'af' insanları mevkilere getiren kişi nasıl zalim olabilir?..

---

(21) Ahmet Refik, Büyük Tarih-i Umumi, c.6, s.376. İstanbul 1328
(22) Neşri Tarihi, c.2, s.489. TTK. yyn. Ankara 1957
(23) Büyük Türkiye Tarihi, c.2, s.366. Ötüken yyn. İst. 1977

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yukarıda belirtildiği üzere Hoca Saadettin efendi ile M. Neşri; Musa Çelebinin; maldar beyleri tutup helak ettiği ve mallarını ellerinden aldığı ve Rumeli beylerinden haraç toplattığı zikretmeleri, Musa'nın tebaa üzerinde zalimane etkisi olan beylerin nüfuzunu kırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır... Keza Aşıkpaşazade de; Musa için" "her sancağı kendinin bir kuluna verdi" [24] demek suretiyle, Musa'nın maldar beyleri yerlerinden attığı ve yerlerine de avam tabakasından kişiler atadığını anlatır.

MUSA BİZANSIN KORKULU RÜYASI OLUR.

Musa Çelebinin Bizans'a karşı takip ettiği siyaseti de kısaca belirtmekte yarar görüyoruz... O, babasının siyasetini takip ederek Bizans'a karşı sert tavır almıştır. Mehmet Çelebinin Bizans'a terkettiği Teselya ve Trakyadaki yerleri Bizanstan geri alan Musa, çatalcayı da alıp İstanbul'u 5. kez olmak üzere muhasara altına aldı.. Öyle ki, Musa, istanbul'un surlarını şiddetle tazyik etmeye başlayınca, imparator telaşa kapıldı ve Musa'ya karşı Mehmet Çelebi ile işbirliğine girişti. Mehmet Çelebi, İstanbul'a giderek Musa'ya karşı takip edilecek planı Bizans imparatoru ile birlikte kararlaştırdılar. Mehmet Çelebi İstanbul'a geldiği zaman İmparatorun emriyle üç gün üç gece şenlikler yapıldı [25]... Böylece osmanlı sultanı ile Bizans keferesi; Musa'ya karşı güçlerini birleştirmiş oluyorlardı...

Nitekim, Mehmet çelebi, Rumeliyi Musa'nın elinden almak için Gebze kadısı Mevlana Fazlullah'ı İstanbul İmparatoruna gönderip istanbul boğazından Rumeliye geçmek için gemi tedarik etmesini istediği zaman, İstanbul imparatoru hemen bu isteği kabul etmiş ve tedarik ettiği gemilerle Mehmet Çelebi Rumeliye 15000 savaşcı geçirmişti. [26]

Buna rağmen Mehmet Çelebi, Çatalcanın kuzeybatısında inceğizde verdiği meydan savaşında Musa'ya karşı mağlup olmaktan kurtulamadı... Mehmet'in mağlubiyeti; İmparatorun

---

(24) İ. Hami Danişmend, Türk Yurdu, clt.5, sayı:4, 1966
(25) Ahmet Refik, Tarih-i Umumi, c.6, s.378. Y. Öztuna, 2, 366-367
(26) Nişancı Mehmetpaşa Tarihi, s.123. Kamer Neş.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

paniğe kapılmasına sebep oldu. Zira İstanbul kuşatması İmparatoru zor durumda bırakmıştı... Ne yazık ki, Bizans İmparatorunun bu korkulu rüyası kısa sürdü; Yassı Ada önündeki deniz savaşında Musa'nın netice alamaması, istanbul'un kuşatılmasının kaldırılmasına sebep oldu. (27)

KEFERE GÜÇLER MEHMET ÇELEBİDEN YANA (!)

Mehmet Çelebi, Musa'nın artık çok tehlikeli bir duruma geldiğini görünce," baştan başa gam ihate edip fikretti ki, kendi askeriyle Musa Beye galebe edemez. " Dahi asker gerektir" deyu kayın atası Dulkadıroğluna name yazıp asker istedi" (28) Bizans tekfuru de Mehmet çelebiye" Kefereden hayli kişi yoldaş koşup, Mehmet çelebinin muavenetine gönderdi (29) Mehmet, Laz ilinden yardım istemiş ve " Lazoğlu dahi yedinde olan asker-i kefereyi cem' edip sultana muavenete geldi. Vulk oğlu (sırp Kralı) dahi leşkeriyle sultana geldi. (30)

Nihayet Sırp kralı, Bizans İmparatoru ve Rumelinin nüfuzlu beyleriyle Mehmet Çelebinin kuvvetlerinin işbirliği sonucu; tebaa destakli Musa Çelebinin kuvvetleri yenilgye uğratıldı ve Musa Çelebi 5 Temmuz 1413'te Romanya topraklarında yakalanarak öldürüldü (31)

MANUEL İLE MEHMET ÇELEBİ;
BABA EVLAT GİBİ

Öte yandan Bizans İmparatoru Manuel, Mehmet Çelebinin en son ve en tehlikeli rakibine karşı muzaffer olduğuna dair aldığı haber tüzerine muvaffakiyetini tebrik ve ittifak andlaşması şartlarını, kendisnin hizmetlerini hatırlatmak üzere elçiler gönderdi. Mehmet Çelebi, taahhüdlerine sadık kalarak Karadeniz'de ve Marmara denizinde istilası altında bulunan kulelerle, Teselya kalelerini derhal imhparator'a iade etti. Halbuki bu yerler müslüman askerlerin kanları ile alınmıştı.

---

(27) Y. Öztuna, Türkiye Tarihi, c.2, s. 366-367
(28) Neşri Tarihi, c.2, s.501
(29) Neşri Tarihi, c.2, s.507
(30) Neşri Tarihi, c.2, s.511. Müneccimbaşı Tarihi, c.1, s.169
(31) Ahmet Refik, Tarih-i Umumi, c.6, s.378

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Mehmet Çelebi, Manuel'in elçilerini hediyelere garkederek avdetlerine izin verdiği sırada da şu sözleri söylemiştir. "Babam Bizans İmparatoruna söyleyeniz ki, yardımları sayesinde bana miras kalan memleketimi elde ettim. Bu yardımının hatırası kalbimde mahfuz kalacaktır. Bir oğul babasına sadık olduğu gibi ben de ona sadıkım. Memnuniyetle kendisine hizmet edeceğim" (32) Gerçekten de Mehmet çelebi hayatı boyunca babası gibi gördüğü Bizans İmparatoru Maunel'in sadık müttefiki kaldı. (33)

DEĞERLENDİRME

Kuşkusuz Musa Çelebinin mücadelesi, diğer çelebilerin salt taht kavgalarına benzememektedir.. Onun eyleminde özellikle toplumsal ve idari değişiklikleri kapsayan ilkeler bulunmaktadır. Örneğin: Musa'nın maldar beyler yerine kullardan (mustaz'aflardan) beyler seçmesi, zorba beylerbeyleri görevden alması, şeyh Bedreddin gibi radikalci bir alimi kazasker yapması vs... Ayrıca Musa Çelebi eylemi; toplumun çeşitli tabakalarına mal olmuş bir eylemdir de... Musa taraftarlarının daha çok müslüman tebaadan oluşması, buna karşılık Mehmet Çelebinin yanında ise; Sırp, Bizans ve Laz keferlerinin yer alması her halde bir rastlantı olmasa gerektir.

Belirtelim ki, Musa'nın şeyh Bedreddin'i kazasker yapması da bir tesadüf değildir. Onun; Şeyh'in görüşleri etkisinde kaldığı rahatlıkla söylenebilir.

Musa, Kütahya'da hükümdanlığını ilan ettiği sıralarda; Şeyh Bedreddinle yakından tanışmış olabilir.. Zira, hem Musa hem de Şeyh Bedreddin'in teb'adan destek görmeleri ve her ikisinin de; müstaz'aflardan yana tavır koyup, nüfuzlu bey ve aristokratların otoritelerini kırmaya çalışmaları, bu görüşü doğru lar nitekiltedir..

Gerçekte her ikisi de; teb'a'nın çeşitli tabakalarına dayanarak mücadele etmişler, beylerbeyi ve mütegallibenin baskıcı uygulamalarına şiddetle karşı çıkmışlardır...

---

(32) Hammar, Osmanlı Devleti Tarihi, c.2, s.407, Üçdal Neş. İst. 983
(33) Ahmet Refik, Tarih-i Umumi, c.6, s.379

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ŞEYH BEDREDDİN VE İSYANI

I - ŞEYHİN KİMLİĞİ

Musa Çelebinin yenilgiye uğramısından sonra, onun toplumsal kökenli mücadelesini bıraktığı yerden devam ettiren şeyh Bedreddin'in isyanını incelemeden önce, onun biyoğrafisini kısaca irdelemeye çalışalım:

Şeyh Bedreddin Mahmud'un doğum yeri ihtilaflıdır. Kimine göre Bedreddin; Edirne civarında Dimetokanın az kuzeyinde "Samavna"da, kimine göre de kufe vilayetinde ya da Necef şehri yakınındaki Samave kasabasında (1358 veya 1368) doğmuştur [34] Samavna, Edirnenin ortaköy kasabasına bağlı olup Edirne - Karaağaç istasyonu ve cisr Mustafa paşa'ya giden demir yolunun yahut nehrin sağ tarafında idi. Halk buraya "Saona" derler [35]

İsmail Hami Danişmend, Bedreddin Mahmud'un doğum yerinin "Kütahyanin Simav ilçesi olduğu" iddiasını zayıf bir rivayet olarak değerlendirirken [36] Y. Öztuna, şeyhin; doğum yerinin Kütahya Simav'ı ile alakası olmadığını ileri sürer [37] Ne var ki, Kanaatimizce, şeyh'in doğum yerinin Anadolu toprakları dışında gösterilmeye çalışılması, ilmi olmaktan çok ideolojiktir. Zira tarihi gerçeklere baktığımızda; şeyh'in doğum yerinin Kütahya'nın Simav ilçesi olduğu iddiası gerçeklere çok daha uygun düşmektedir. Bugün Kütahyanın Simav ilçesinde; hala "Şeyh Bedreddin camii", "Şeyh Bedreddin caddesi", "Şeyh Bedreddin ilkokulu" ve "Şeyh Bedreddin harmanı" gibi isimlerin halk arasında bilinmesi ve şeyh'in taraftarlarının daha çok batı Anadolu' bölümünde bulunması, bir tesadüf değildir.

Gerçekten de Simav'da; şeyh Bedreddin caddesi, şeyh Bedreddin camii ve simav'a 3 Km. uzaklıktaki 'semer köyünde bir harman yerinin 'şeyh Bedreddin' adı ile anılması [38] şeyh'in Simav doğumlu olduğu görüşünü güçlendirmektedir.

---

(34) İ. Semaheddin Cem, İslâm ilahiyatında Şeyh Bedreddin, s.6
(35)İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osm. Devletinde İlmiye Teşkilatı, s.238
(36) Türk Yurdu Mevması, Cilt. 5 say:4, Nisan 1966
(37) Büyük Türkiye Tarihi, c.2, s.377
(38) Şevki Bayka, İşte Simav, s.37, Çamlıca Mat. Kütahya 1966

Ayrıca bugün Simav'da şeyh Bedreddin adına vakfedilmiş bir cami bulunmaktdadır. Simav'ın güneyinde bulunan Simav dağlarının 'Acembaba' tepesi eteklerinde 'Bedreddin bağları' diye anılan bir semt de vardır. Bunlardan başka Simav ilçe merkezinde binası 1911 yılında yandıktan sonra 1929 yılına kadar kiralık evlerde eğitim hizmetini sürdüren 'Şeyh Bedreddin mektebi' diye anılan bir ilkokul da bulunmakta idi. (39)

Vakıf idaresine 'şeyh Bedreddin mescidi vakfı' olarak tescil edilen ve bugün Simav hisarının dibinde bulunan; şeyh Bedreddin mescidi vakfı adiyle arşivde yer amış bulunan ve sonra cami haline getirilen yapının kitabesinde:

Hüvelmüin

"Şeyh Bedreddin camiine ahl-i hayrın rağbeti
Bina etti bir minare her komşunun gayreti
Dedi tarihin canandan hem şevki nuriya
Hâmisinin amiline ali olsun rahmet (40) yazılıdır.

Nitekim Şakaik-i numaiye'de de: "Bedreddin Mahmut, Bilad-ı Rum'da Simavne nam kalede doğdu" deniliyor ki, Bilad-ı Rum'dan kastın; 'Anadolu' olduğu bilinmektedir. Sonuç olarak diyebiliriz ki; Şeyh Bedreddin Mahmut kütahya sancağında pederinin kadı bulunduğu Simav'da doğmuştur. (41)

ŞEYH BİR SELÇUKLU PRENSİDİR.

Manakıb-i Şeyh Bedreddinden öğrendiğimize göre; Bedreddin Mahmut, Anadolu Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubat'ın soyundandır. Gerçekten de birçok kaynaklarda şeyhin; Selçuklu sultanı Keykubat'ın amcazadesi olduğu zikredilir. (42) Ne var ki, Şeyh Bedreddin Mahmut'un soyunun Alaaddin Key-

(39) Reşat Özalp, Simav Camileri ve Hayret-i İmar Derneği, s.63, Yenigün Mat. 1984
(40) Reşat Özalp, aynı eser, s.64
(41) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.2, s.403. Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, c.1, 64 . Ahmet Cevdet paşa, Kısas-ı Enbiyaş,c.2, s.606. Abdullah Develioğlu, Büyük İnsanlar, s.97. Yayıncılık mat. İstanbul 1973
(42) Hoca Sadettin Efendi, Tac-üt - Tevarih, c.5, s.33 Hayrullah Efendi, Osmanlı Devleti Tarihi, c.3, s.178. Haz: Z. Danışman, İstanbul 1971. A, C. Paşa, Kısas-ı Enbiya, s.2, s.606

kubat'a dayandırılması; Y. Öztuna'ya göre; sahtekarlıktan başka bir şey değildir. O'na bu iddia; Osmanoğlullarını bertaraf etmek ve taht'ı ele geçirmek amacına yöneliktir. (43)

Oysa Öztuna'nın böyle bir iddiasının tamamen yersiz ve mesnetsiz olduğu açıktır. Zira herşeyden önce Bedreddin Mahmut, mücadelesi boyunca böyle bir iddiada bulunmadığı gibi, Selçuklu veya Osmanoğlu soyundan olduğu gerekçesiyle kendine bir şeref payı çıkarmayı da düşünmemiştir. Kaldı ki, Şeyh Bedreddin'in Osmanlı taht'ını ele geçirme gibi bir amacı olmuş olsa bile, mensup olduğu soyu gerekçe göstererek 'sultan' olma hevesine kapılmadığı bilinen bir gerçektir. Esasen Şeyh Bedreddin'in "saltanat sistem"ini (soya dayalı yönetim biçimini) şiddetle eleştirdiği ve sultanın; teb'anın rayi ile seçmesi gerektiği görüşünü savunduğunu biliyoruz. (44)

Görülüyor ki, şeyh Bedreddin'in kendisi saltanat sistemine karşı çıkmıştır, durum böyle olduğu halde, nasıl olur da kendisi saltanat davasını güdebilir?..

BİLGİN BEDREDDİN

Şeyh Bedreddin'in dedesi Abdul aziz, Gazi Süleyman paşanın Rumeli fütuhatında (1353) veya Murat 1.'in ilk zamanlarında Dimetoka'da şehit olduğu rivayet edilir. (45)

Bedreddin'in babası İsrail Simav kadısı idi. Bedreddin, babasından ve meşhur şehidi'den ilimlerin mukaddimelerini okuduktan sonra Mısır'a gidip ilahiyat bilgini Seyyit Şerif cürcani ile ders arkadaşlığını yapmış (46) ve Kahire'de bulunan müderris Mübarekşah Mantiki'den, daha sonra Hacc'a gidip Mekke'de Zeylei'den ders almış ve sonra Mısır'a dönüşünde yine Seyyit Şerif ile birlikte ekmelden tahsilini tamamlamış ve sultan Berkuk'un oğlu sultan Ferec'e hoca tayin edilmiştir.. Ahlatlı şeyh Hüseyinden (1319 - 1397) izin alarak tasavvufta da keemal kazandıktan sonra, Ahlati onu irşad için Tebriz'e gön-

(43) Büyük Türkiye Tarihi, c.2, s.377
(44) Ornhan Hancerlioğlu, Düşünce Tarihi, s.187. 4. Baskı.
(45) Büyük Türkiye Tarihi , c.2, s.377
(46) Hilmi Z. Ülken, İslam Felsefesi, s.138. Selçuk yyn.

dermiştir. Emir Timur, Tebriz'e gelince alimlerin münazara ve tartışmaları oldu. Konu vuzuha kavuşturulmadığından cezerinin delaleti üzerine şeyh Bedreddin'e başvuruldu ve o, konuyu halinde, büyük bir alim olarak meşhur oldu. Timur ona çok iltifat etti. Buna rağmen şeyh, Tebrizden tekrar Mısır'a dönerek tasavvuf şeyhi Ahlati'ye ulaştı. Şeyh Ahlati vefat edince (1397), Bedreddin kendi şeyhindin izniyle onun postuna oturdu.

Şeyh Bedreddin, kısa bir müddet sonra Konya'ya geldi. buarada Şeyhin Konya'da olduğunu haber alan Hacı Bayram-ı velinin mürşidi "Somuncu Baba" namıyla anılan Aksaraylı Hamideddin, Bursa'dan gelerek; şeyh Bedreddinle görüştü. [47] Şeyh daha sonra Tebriz'e oradan da Sakız'a geçti.. Sakız hükümdarı; onun telkiniyle müslüman ve ona mürid oldu [48] Sakız'dan Kütahya'ya geçen Bedreddin Mahmut; Karaman ve Germiyanoğulları memleketlerine uğradı. Germiye Beyi II. Yakup tarafından saygı ile karşılanan Şeyh Bedreddininin; Anadolu Beyleriyle görüşmesi, şüphesiz yapacağı inkilâb'a taraftar kazanmak amacına yönelikti [49]

Germiyanoğulları ile diğer beyliklerin ileri gelenleriyle görüştükten sonra Şeyh Bedreddin Edirne taraflarına geçti..

-II-

ŞEYH BEDREDDİN İÇİN NE DİYORLAR?..

Musa çelebinin 1411'de 'Kazasker' tayin ettiği, yukarıda kısaca hayatını gördüğünüz şeyh Bedreddin kimdir?.. Aradan asırlar geçmesine rağmen hala görüşleri tartışılan şeyh, neden tarihteki yerini alamamış ve tarih neden kendisine bir değer biçmemiştir?.. Zira bakıyoruz ki, kimine göre şeyh Bedreddin; bozgunluk yaratan aile birliğine, soya sopa karşı çıkan, dini inkar eden, ibadetleri yıkmayı öneren bir kafir, kimine göre kutsal Osmanlı - Türk devletine (?) karşı ayaklanmış bir hain, kimine göre, kadını dahi toplumun artık malı sayan bir komü-

---

(47) Seyyid Muhammed Nur, Varidat Şerhi, s.102. Haz: M. Sadettin Bilginer, Sana Mat. İstanbul 1979

(48) Hoca Sadettin ef, Tac,'üt Tevarih, c.5, s.33. Kısas-ı Enbiya, c.2, s.606

(49) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Kütahya Şehri, s.179. İstanbul 1932

nist I.. Kimilerine göre de; büyük bilgin, faziletli, dini ihya eden bir şeyh, veli ve kahramandır... Gerçekte kimdir bu şeyh Bedreddin denilen adam?.. O, kaçılası bir komünist, 'Varidat'ı yakılası bir eser midir?.. Yoksa, gerçek anlamda İslam'ı topluma hakim kılmak isteyen bir inkılapçı mıdır?.. Veyahut da; posttan taht'a geçmek isteyen bir şarlatan ve istismarcı mıdır? Veyahut da; posttan taht'a geçmek isteyen bir şarlatan ve istismarcı mıdır?..

Gerçekte engin bir hukuk bilgini olan ve ilimde Fahreddin Razi medresesine mensup olan Şeyh Bedreddin hakkında Hoca Saadettin Efendi şöyle diyor: "O çağının değerli ve yetenekli bilginlerinden sayılmaktaydı. Ortaya koyduğu eserler bilginler katında elden ele dolaşmakta ve üstünlüğüne delil olmaktadır. Bunlar arasında "Cami-ul Fusuleyn" ve "Teshil", onun ilimdeki yerini ve rütbesini tanıtmaya yeter iki şehit oldukları gibi bilginlerin, üstün kişilerin toplandıkları ilim ocakları için de birer süstürler..Onun yetiştirdiği bilginlerin bütün ülkelerde ayrı bir şöhret kazanıyorlardı. [50].. Şeyhin ilim alanındaki üstünlüğü, ilim ve bilgi göğündeki parlayan kişiliği, herkesçe bilinen ve kabul edilen bir gerçekti [51]

Şeyh Bedreddin 33 dolayında eseri vardı [52] Bunlardan en önemlileri; Hoca Sadettin efendinin de belirttiği gibi: Cami'ül Fusuleyn'dir ki, Şeyh, Musa Çelebi tarafından kazasker tayin edildiği zaman bir nevi "Mecelle" mahiyetinde yazdığı ve 1411 Haziran ayında bitirdiği bir hukuk metini idi. Bu eser Rumi 1300'de Mısır'da basılmıştır. Bu hukuk metini: Muamleta (Ticari ilişkiler hukukuna) ait mühim bir kitap olup, müftilerin, hakimlerin ve uzmanların ellerinden düşmemektedir. İkinci önemli eseri olan "Et - Teshil" ise; "Letaif" Şerhi olup, İznik'te mahpus iken dokuz ay gibi kısa bir zamanda yazılmıştır. Halen yazma halindedir [53] Sarf ilminde "Unkud'ul Cevahir" ile tasavvufî "Meserret'ül Külup" adlı eserleri [54] ve "Nur'ul

(50) Hoca Sadettin ef. Tac(üt - Tevarih, c2, s.110
(51) T. Tevarih, c.2, s.315
(52) Bursalı M. Tahir efendi, Osmanlı Müellifleri, c.1, s.108. Meral y
(53) Tac'üt Tevarih, c.2, s.315
(54) Tac'üt Tevarih, c.5, s.34

Külub" adlı tefsir kitabı da [55] önemli eserleri arasında yer alır. Bu arada Şeyh Bedreddinin tasavvuftaki telakkilerini gösteren ve hatta onun dinsiz olduğu suçlamalarına neden olan en meşhur eseri de "Varidat" ismindeki kitabıdır. "Varidat'ın şeyh Bedreddin için getidiği varidat; dinsizlik, mülhidlik ve komünistlik olmuştur. Bu eser, vahdet-i vucüd'a dayanır. İleride bu eser üzerinde ayrıntılı bir biçimde duracağız.

Faziletli ve büyük bir bilgin olan Şeyh Bedreddin için [56] Mehmet çelebinin muallimlerinden olan meşhur İbn Arabşah, "819' da Bedreddin'i isfendiyar b. Ebi Yezid nezdinde görüşüp kendisiyle ilmî münasebette bulunduk" dedikten sonra, onun bilginliğini belirtmek için: "Vüs'at-i ilmiyyesini derya gibi payansız buldum" ifadesini kullanmaktadır. İdris-i Bitlisi ise: "Heşt -Behişt'inde " Şeyh hakkında şöyle diyor: " Zamanede mütehayyiz kadılar ve alimlerden biri ki, filvaki ulum - i şeriyye ve akliyye suabatında yegane bir danişver idi" [57]

ŞEYHİ CAHİLLER Mİ SAVUNUR?

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, Şeyh Bedreddin'i: "Hür fikirli ve değerli bir alim gördüğü" için cahillikle suçlanmıştır. Evet, "Osmanlı Müellifleri adlı eseri sadeleştirip hazırlayanlar, Bursalı Mehmet Tahir efedinin şeyh Bedreddin hakkındaki övgü dolu ifadesini yadırgamadığını, İslam itikadına ait hükümleri yeterince bilmediğini ve bu nedenle de şeyh Bedreddinden müsbet şekilde bahsettiğini belirttikten sonra şöyle devam ediyorlar: " "Şeyh Bedreddin Anadoluyu istila ve oğuz türklüğünü temsil eden Osmanlı devletini yıkmağa hazırlanan Timurla görüştüğü ve Timur'un; ŞeyhŞ-i Anadoluda gaile çıkarmak için görevlendirdiği..." [58] vs.

Demek ki, Bursalı Mehmet Tahir Efendi cahil olduğu ve İslam'ı yeterince bilmediği için Şeyh Bedreddinden övgü ile

---

(55) İ Hakkı Uzunçarşıl, Osmanlı Tarihi, c.1, s.360, TTK yyn. 1972
(56) M. Nuri Paşa, Netayic'ül Vukuat, c.1, s.32, TTK yyn. 1979
(57) Abdülbaki Gölpınarlı, Simavna kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, s.10, 8, İstanbul 1966 Eti yyn.
(58) Osmanlı Müellifleri, c.1, s.69. Meral yyn. İstanbul

bahs etmiştir... Bu iddiaya katılabilecek bir ilim adamının olacağını sanmıyorum.. Tam tersine bu iddiayı ileri sürenlerin" Osmanlı devletini oğuz türklüğünün temsilcisi olarak tatınmaları" ilim ve tarih adına bir şansızlıktır I...

Şöyle ki, bildiğimiz gibi Timur 1405' ölmüştür. Şeyh Bedreddin ise, Timur'un ölümünden sonra Musa Çelebinin kazaskeri olmuş ve Musa'nın katlinden sonra isyan ederek yakalanmış ve 1420'de idam edilmiştir. Eğer iddia edildiği gibi şeyh Bedreddin, Timur'un ajanı olsaydı çok daha önce, Timur, daha sağ iken ayaklanırdı. Hatta Ankara Savaşını müteakip Timur, Anadolu valiliğini Şeyh'e verebilirdi?.. Şeyh, neden daha Timur hayatta ve güçlü iken ayaklanmıyor da. Timur'un ve hatta Musa Çelebinin ölümünden sonra aradan yaklaşık 10 yıl geçtikten sonra ayaklanıyor?.. Yoksa Şeyh, Timur'un ölüsünden mi medet umuyordu? Görülüyor ki, iddianın tarihi gerçeklerle hiçbir alakası yoktur. Bu hayali iddia, sırf Bedreddin'in suçlaması ve karalanması için ortaya atılmıştır..

Konunun asıl garip yanı "Osmanlı Muellifleri" adlı esir hazırlayanların ki bunlardan biri fıkıh alimidir- şeyh Bedreddini suçlarken "... Oğuz Türklüğünü temsil eden Osmanlı devletini.." yıkmaktır, ifadesini kullanmaları... Acaba eserin hazırlayıcıları, bu ifadenin fıkıhtaki İslami yerini bilerek mi yazmışlar? Hiç sanmiyoıruz. Oğuz Türklüğünü temsil eden bir devlete karşı isyan etmenin fıkhî cezasını merak ediyoruz doğrusu... Esasen bu ifade sadece İslami anlayışla değil, Tarihi gerçeklere de ters düşer: Osmanlı devleti, Oğuz Türklüğünün temsilciliğini değil, İslam'ın ümmet anlayışını temsil etme iddiasındaydı.. Hatta denilebilir ki, Osmanlı devleti hiçbir zaman şövenist anlayışın temsilciliğini yapmamıştır..

Esasen gerek Selçuklu gerek Osmanlı devletinde olsun, çıkan bir çok İsyanların temel unsuru oğuz Türkmenleridir. Yani, "Osmanlı Müellifleri" adlı eseri hazırlayanların iddialarının tam tersine, Oğuz Türkmenleri, kendilerini temsil ettiği idda edilen Osmanlı devletini, çıkardığı isyanlarla oldukça yıpratmışlardır. Nitekim, ileride göreceğimiz gibi; çıkan isyanlarda Oğuz Türkmenleri devlete karşı faal rol üstlenmişlerdir.

NİYAZİ MISRİ BEDREDDİN SİMAVİ'YE METHİYE I.

Birçok mutesavvıf'ın Şeyh Bedreddin'i ve "Varidat"ını yüceltmeleri üzerinde durulması gereken bir konudur. Zira bu olay bize, Şeyh Bedreddin'in iddia edildiği gibi meteryalist, mülhid bir filozof değil, mutasavvıf olduğu gerçeğini ortaya koyacaktır. Bu konuda örnek olarak sadece Malatya - Aspozi (Yeşilyurt) doğumlu Niyazi Mısrî (1618 - 1693)'nin Şeyh Bedreddin ve varidat'ı hakkındaki şiirini almak istiyoruz. Niyazi Mısrî, şeyh ve Varidat'ı hakkında şöyle diyor:

Can kuşunun her zaman ezkârıdır Varidat
Aklu hayalın hemen efkârıdır Varidat.

İşidecek adını duydu canım tadını
Bildim ki âriflerin esrarıdır Varidat.

Sıdk ile gönlüm sever görmeğe canını iver,
Anın için kim hakkın envarıdır Varidat.

Ol dürri yekdanenin kadri bilinmez anın,
Bu dil-i viranenin mimarıdır Varidat.

Gerçi kütüp çok yazar ilm-i ledünden haber,
Cümlesi bir bahçedir gülzadıdır Varidat.

Muhyiddin Bedreddin ettiler ihya-yı din.
Derya Niyazî Füsus, enharıdır Varidat. (59)

Görülüyor ki, Niyazi Mısrî, Muhyiddin Arabinin "Füsus"u ile Bedreddinin "Varidat"ını; dinin ihyası için birini derya, Varidat'ı da bunu besleyen nehir olarak vasfetmişlerdir. Gerçekte şeyh Bedreddin, ısrarla "Vahdet-i Vücut" teorisi üstünde durur (60)

Bilindiği üzere, "Vahdet-i Vücut" teorisinin mimarı, Muhyiddin Arabidir. Şeyh Bedreddin de, bu teorinin ısrarlı savunucusu olmuştur.

(59) Niyaz-i Mısrî Divanı, s.33 Sağlam Kitabevi, İsktanbul 1976
(60) Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları. c.1, s.240 Damla yyn. İstanbul.

ALİ REŞAHT'TAN ŞEYH'E TAM DESTEK I.

Sabık maarif müsteşarı ve Dar'ül fünun müderrislerinden Ali Reşat, Şeyh Bedreddin'in ayaklanmasını açık bir biçimde destekliyor ve görüşlerini ortaya koyarak, Şeh'ı hak üzere ve haklı görüyor:

"Alim ve faziletli bir zat olarak Şeyh Bedreddin, Musa Çelebinin yenilgiye uğramasından sonra Mehmet Çelebi tarafından İznik'e sürülmüşse de, Şeyh, orada da ders okutur, her taraftan gelen zevatı kabul eder, İslamiyetin esaslarından uzaklaşıldığından bahsederdi. Zamanın tarihçileri kendisini küfür ve irtidat ile tavsif ettilerse de hakikatte hal böyle değildir. Bedreddin'in görüşleri, tekkeler ve serseri dervişler aleyhindeki sözleri pek doğru idi" (61)

III

VARİDAT ÜZERİNE.

Daha önce değindiğimiz gibi; Şeyh'e yapılan eleştiriler şu noktalarda toplanıyordu: O'nun kutsal (?) osmanlı - Türk devletine karşı isyan etmesi, "Varidat" ın islam esaslarıyla bağdaşmadığı ve muhaliflerinin deyimleriyle: "O'nun bütün mallarla mülklerin ve arazinin taksimini savunduğu" iddiası...

Birinci iddiayı daha önce kısaca cevaplandırdığımız için, sonuncu iddiayı da ileride işlemek üzere şimdi 'Varidat' adlı eseri üzerinde duralım: Şeyh Bedreddinin herkesçe kabul edilen ilim ve fazileti yanında 'Varidat' adlı eserinin sert eleştirilere uğramasının nedenleri nelerdir?.. Şunu hemen belirtmek gerekir ki, genellikle tasavvufî eserlerin çoğu eleştirilere uğramaktan kurtulamamıştır. Zira tasavvufî eserlerin çoğunda zahiri olarak şeriat'a aykırı görülen - Tasavvufçulara göre ise aykırı gibi görünen - pekçok görüşleri, bulmak mümkün. Meselâ: M. Aarabinin; "Hz. İbrahim'in oğlu İshak'ı (?) kurban etmek isterken, rüyayı tabir etmekten gaflet ettiğini, rüyanın hayal alemi olduğunu, Firavunun mümin olduğunu" söylemesi (62) Fütuhat-ı

(61) Yeni Tarih-i Umumi, c.2, s. 316. Yeni Mat. İstanbul 1941
(62) Füsüs'ül Hikem, s.53, 208, 125. İstanbul K. evi, 1981

Mekkiye'de cehennemle ilgili görüşlerinin itiraza uğraması [63] İbni Haldun, İbn Teymiye, Teftazani, Aliyülkari, Halebi ve Cevvizade gibi bir çok alim M. Arabiyi bu tür görüşlerinden ötürü eleştirmişlerdir.[64]

Hatta, Halebi; Muhyidin Arabinin müşrikliğine hükmetmiştir Halebi, M. Arabinin müşrikliğine hükmederken, şu gerekçelere dayanmıştır:

1- Alem Allah'ın sureti (hayali) dir,

2- Herhangi bir şeye aşık olan kimse Allah'a aşık olmuş sayılmalıdır.

3- Muhyiddin Arabinin eserlerinde müslüman için kötüleyici, kafirler için övücü yerler vardır.

4- Halkı hakikata çağırmak halkı aldatmaktır. [65]

Daha önce zikrettiğimiz gibi, Şeyh Bedreddinin Varidat'ı; muhtevası ibitabariyle Muhyiddin Arabinin Füsus'ul Hikem'ine benzemektedir. Nitekim, A. C. Paşa Varidat için: Füsus'un taklid edilmiş şeklidir" [66] "Şeyh Bedreddinin fikir babasının Muhyiddinin Arabi olduğunu" ileri sürer [67] hatırlatmak gerekir, ki, Niyazi Mısrî de, Muhyiddin ile Bedreddin'i; dini ihya eden iki zat olarak görmekte idi...

Bununla birlikteŞeyh Bedreddin'in; M. arabinin görüşlerini te'vil ve ifrat'a vardırdığı iddiaları da yok değildir. [68]

ŞEYH İTİKADİ SUÇLU DEĞİL, SİYASİ SUÇLUDUR.

Vurgulamak gerekir ki, Şeyh Bedreddin'e karşı hala sempati ve antipati duyanların bulunması ve toplumumuzda şeyhin görüş ve şahsiyetinin hala tartışılması; onun itikadi görüşlerinden ötürü değil, siyasal ve toplumsal görüşlerinden ötürüdür. Zamanın devlet düzenine karşı başkaldırması ve inkılabi bir düzen getirme çabası; onun hain, zındık, yalancı mehdi ve

---

(63) M. Ertuğrul Kaan, Muhyiddin-i Arabi, s.70. Gayret K. evi, 1953.

(64) Füsüs'ül Hikem, önsüz, s.xı

(65) H. Ziya Ülken, İslam Felsefesi, s. 251-252, 2. Baskı.

(67) Türkiye iktisat Tarihi, c.2, s.33, Gerçek yyn. İst. 1970.

(68) Bk. İ. semaheddin Cem. age. s.6

komünistlikle suçlanmasına neden olmuştur.. aslında saray ulemasının sert bir biçimde Varidat'a saldırmaları da, şeyhin siyasal görüşlerinden ötürüdür. Zira salt anlamdaVaridat; tasavvufî bir eserdir ve yukarıda belirttiğimiz gibi pek çok tasavvufî eserlerden şeriat'a aykırı bu tür görüşlere (Zahir anlamda) rastlamak her zaman mümkündür.

Şeyh Bedreddin Mahmud'un muhalifleri, Varidat'ın sapık fikirlerle dolu olduğu iddialarını uzun uzun anlatırlar ama Bedriddin'in: Cami'ül Fusuleyn gibi eserlerinin asırlarca ilim çevlerince itibar gördüklerini görmezlikten gelirler...

VARİDAT, ŞEYHİN ÖLÜMÜNDEN SONRA YAZILMIŞTIR.

İslam hukuku, tefsir vetasavvuf alanında mükemmeldenebilecek derecede ilmî eserler yazan Şeyh bedreddin, nasıl olur da "Varidat"la komünist (!) oluyor, cennet ve cehennemi inkar eden, kadının ortak mal olduğunu savunan, melek ve şeytan mefhumlarını reddeden, haramı helal, helalı haram sayan mülhid bir materyalist oluyor?..

Bununla beraber,tarih boyunca şeyh Bedreddinin "Varidat"ına karşı duyulan sempati ve antipatiler çok kez aşırı ölçülere bile vardırılmıştır. Bunun sonucu olarak da; şeyhin mahkumiyeti konusunda ulama ve tarihçiler arasında görüş birliği sağlanmamıştır... Aşağıda göreceğimiz gibi, Varidat'ı şerh ederek, şeyhin görüşlerine katılan meşhur zevat'a karşı, kütüpheneleri didik didik arayıp buldukları 'Varidat' nüsahalarını yakan kişilere tanık olmaktayız; Şeyhülislam Arif Hikmet efendi (1846 - 1854) ucuz pahalı demeyip, satın aldığı Varidat nüshalarını yaktırırdı" [69] Halbuki Malatyalı Halveti mutasavvıfı Niyazi Mısrî yakılası Varidat'a methiyeler düzmüştü...

Buna rağmen Varidat'ın; Şeyh Bedreddin'in düşüncelerinin bir derlenmesi olduğu, Varidat'ın bizzat şeyhin kaleminden çıkmadığı ve eserin onun ölümünden sora yazılmış olabileceği gibi haklı iddiaları da göz ardı etmemek gerekir kanaatindeyiz...

---

(69) Kısas-ı Enbiya, c.2, s.607

Şöyle ki, Varidatta birçok çelişki düşünce ve görüşler var. Büyük bir bilgin ve düşünür olduğu kabul edilen şeyh Bedreddinin elinden çıkan ya da onun tarafından incelenip düzeltilen bir eserde böyle çelişmelerin varlığı kabul görmez. İslam hukuku, tefsir ve tasavvuf gibi alanlarda özgün eserler yazan şeyhin, Varidat gibi bir kitabı yazması nasıl düşünülebilir?...

Kitaptaki birçok çelişmelerden ve kitabın bir çok yerlerinde tekrarlanan" Allah rahmet eylesin, dediki "ifadesinden anlaşılıyor ki, Varidat, Şeyh Bedreddinin ölümünden sonra yazılmıştır. Şeyhi yargılayanların elinde Varidat yoktu... Halbuki Varidat'ın şeyhin en son yazdığı kitaplarından olduğu ileri sürülmekte... Varidat, doğrudan doğruya şeyhin eseri olmamakla birlikte onun düşünce ve görüşlerinden birçok içermektedir. (70)

VARİDAT'A ŞERH YAZANLAR

Bütün suçlamalara rağmen, yine de şeyH Bedreddinin Varidat adlı eseri, pekçok zevat ve mutasavvıf tarafından büyük ilgi görmüştür. Örneğin: Melâmî pirî Seyyid Muhammed Nur'ul arabi (1813 - 1887) Varidat için "Letaifül hakikat fi şerhil Varidat"adlı bir kitap yazması ile şeyh Bedreddin Varidattaki düşüncelerini ve görüşlerini kabul ve doğru bulmuştur ki, melâmî pirinin yazdığı bu eserden ileride pasajlar vereceğiz..

Ayrıca çok değerli bir alim olan Simavlı Şeyh İlâhî-i Nakşibendi(ölm. 1487) arapça olarak Varidat için "Şerh-ü alâ Varidat-ı Kübrâ Liş Şeyh Bedreddin Simavî" meşhur Osmanlı alim ve şeyhülislam'ı Ebusuud efendinin babası Yavsi M. Muhyiddin imadi ise bir eser yazmıştır. Halbuki Yavsi efendinin oğlu ebusuud efendi; şeyh ve müritlerini tekfir eden fetva verecektir... Yine, Nurettinzade M. Mustafa efendi (ölm. 1573) "Şerh-ü Alâ Varidat-ı Kübra lişşeyh Bedreddin, Seyyid Kemaleddin Hariri tarafından (ölm. 1881) de "Fütuhat-ı İlâhiyye Şerh-i Varidat-ı İlâhiyye Lişşeyh Bedreddin Simavî" adlı türkçe yazmışlardır (71)

---

(70) Camil Yener, Şeyh Bedreddin ve Varidat, s.44-45. Elif yyn. İstanbul 1970

(71) Bursalı M. Tahir ef. Osmanlı Müellifleri, c.1, s.144,160,202,226.

-IV-

ŞEYHİN ETRAFINDAKİ ŞÜPHELER TARİHTE ÖZGÜN BİR ŞEYH: ŞEYH BEDREDDİN

Şeyh Bedreddin'in; XV. asrın başlarındaki Osmanlı toplumunda büyük ölçüde sosyal, idarî ve ekonomik alanlarda bir inkılâp yapmayı tasarladığı muhakkaktır. Öyle anlaşılıyor ki, Bedreddin, tekke köşelerinde post üstünde oturan şeyhlerden değildi. Babası İsrail, Osmanlı kadılarından bulunduğu gibi, kendisi de müslüman memleketlerde tanınmış şeyh ve alimlerin bir hayli çıraklıklarını yaptıktan sonra, aynı mesleğe "süluk etmişti". Çünkü eğer Musa çelebi bu şahsı kendisine kazasker yapmak hususunda o zamana kadar riayet olunan geçmeden önce kadı olması icabeder. Demek ki, şeyh, devletin önde gelen ricalı arasındaydı [72] Nitekim, Ö. N. Bilmen, şeyhi: "Hanefi mezhebinde fakih görür" [73]

Zaten şeyhin isyanı, sadece dervişler tarafından değil, önde gelen alimler ve hatta hükümet ricalı tarafından da destek görmüştür. Örneğin: Şeyh Bedreddin'in çağdaşı ve zamanın en büyük alim, "Fusulül Bedayi fi usul' şerayi" adlı eserin yazarı, Bursa kadılığı ile bütün Osmanlı ülkesinin müftülüğünü özünde toplamakla geniş bir nüfuza ve üstün bir duruma sahip olan Şemsettin Mehmet Molla Fenerî ile Yıldırım'ın büyük oğlu Mustafa çelebi, isyanı destekleyenler arasındaydılar. [74]

Şeyh Bedreddin, toplumun bozulduğu görüşünü şu ifadelerle dile getiriyordu: "insanlar birbirlerine tapıyorlar: ya da paralara, altınlara, yiyeceklere, ün'e, san'a bilmedikleri için de yüce Allah'a taptıklarını sanıyorlar. yüce allah, kafilerin kafir, zalimlerin de zalim olmasını diledi... Sözleri doğru değildir... Yüce Allah zalimlerin ve sapıkların söylediklerinden zenzih edilmiştir. ancak Allah bir şeyin yatkın olduğu niteliklere göre diler ve ona göre iradesini kullanır, anlamındadır" [75]

---

(72) M. Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi, c.1, s.341
(73) Hukuku İslamiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu, c.1, s.407
(74) M. Akdağ, Türkiyenin İktisadi..., c.1 s.346. dipnot:1
(75) Varidat, Cemil Yenir Çevirisi. s.65,75,76

Hilmi Ziya Ülken, yukarıda Varidattan aldığımız alıntıya değinerek, diyor ki: "Şeyh Bedreddin'e isnad edilan komünizm fikirlerini hatırlatacak yegane satırlar bunlardır" (76) Oysa açıkça görüldüğü gibi, şeyhin bu satırlarında komünizm fikirlerini hatırlatacak en ufak bir çağrışımı dahi göremiyoruz... Bununla beraber şeyh, bu sözleriyle önemli bir gerçeğe parmak basmıştır. Şeyh; sadece Allah'a kulluk yapması gereken insanların, çeşitli menfaat ve beklentiler nedeniyle birbirlerine adeta kulluk yaptıklarını, söylüyor ve insanların; para, altına, ün'e ve şöhrete tapar hale geldiklerini, dile getiriyor ve toplumdaki bozuklukları en çarpıcı bir biçimde dile getiriyor. Gerçekte o, "ne zulmetmiş ne de zulme uğramış" bir toplumu düşlemekte idi.. Bu bağlamda denilebilir ki, şeyh; komünist fikirlerin değil, cemaatci ruhun temsilcisiydi...

Gerçek alimlerden destek gören ve taraftarları dervişlerden mürekkep olan bir hareket (77) toplumun çeşitli kesimlerinden destek gören bir eylem, nasıl olur da komünist bir hareket olabiliyor? ... Ne var ki, tarih, şeyh Bedreddin'i kendi kaleminden çıkmış eserlerine dayanarak değil, saray yanlısı din adamları ve tarihçilerin, ona muhalif olanların iddialarına dayanarak yargılamış ve suçlu duruma düşürmüştür. Oysa, tarih, şeyhi suçlarken, onun yazdıklarından, onun söylediklerinden deliller getirmeli değil mi?

ŞEYH, EBUZER4İN TAKİPÇİLERİNDENDİ...

İinkılâbi düşüncelerinden ötürü komünistlikle suçlanan şeyh Bedreddin (78) tasavvufî yönü ile de küçük düşürülmek istenmiştir.Örneğin; Hallac'la Bedreddin'in mukayesesini yapan ibnüttayar Semaheddin Cem şöyle diyor: "Hallac'la Bedreddin'in meslekleri (sistemleri) tamamen ayrı istikametlerde yürümüş olmasına rağmen aynı şekilde yani şeriatte gedik açtıklarından dolayı, ölümleri, Bedreddin'e de Hallac derecesinde

(76) Türk Eylesofları Anatolojisi, c.1, s.118. Yeni Kitabevi Ankara 1935
(77) Şerefettin Yaltkaya, İslam Ansiklopedisi, Şeyh Bed. Mad
(78) İ. H. Danişmend, Türk Yurdu, c.5, sayı:4, Y. Öztuna, c.2, s.378

mümtaz görünen kahramanca bir ehemmiyet kazandırmıştır" [79] Bu gibi çevrelerin Hallac'ı Veli, Bedreddin'i de komünist ve mülhid göstermeleri, ilginç değil midir?...

Oysa, merhum Ali Şeriati'nın belirttiği gibi:"Milyonlarca Hallac'ın bir araya geldiğini düşünün. Herkesin "Gelin beni öldürün, ben hiçim... Cübbemin içinde Tanrıdan başka birşey yok." diye sokaklara fırladığını bir düşünün... Bu tür ateşli tutkular, bir tür manevi ve ya mistik divaneliği gösterir. Eğer bir toplumda herkes Hallac (veya ibni sina) gibi olacak olursa, sefalet ve yıkım ortalığı kaplar... Öyle bir toplum düşünün ki, içinde bir Hüseyin ve birkaç da ebuzer olsun. İşte hayat da özgürlük te ilim ve düşünce de, kuvvet ve istikrar da bu toplumda olur. [80]

Gerçekte, sosyo - ekonomik görüşleriyle Ebuzer'in takipçisi sayılabilen Şeyh Bedreddin, ne Hallac gibi mistik ve dervişane bir hayat benimsemiş ne de İbni Sina gibi iktidar ve yöneticilerin emrinde hizmet etmiş değildir. O, ibni Sina ve Hallac'ın tersine; Ebuzerleri ve Hz. Hüseyinleri takip ederek içinde yaşadığı toplumun problemlerine çözüm getirmeye çalışan, halkın dilek ve şikâyetlerini dinleyen ve hatta islam'ın özüne ters gördüğü düzeni bile değiştirmek isteyen bir inkilapçı idi denilebilir. [81]

İşte, Şeyhin belli çevreler tarafından hain, mülhid ve komünist gösterilmesinin nedeni bizce burada yatmaktadır. Hiç şüphesiz, eğer şeyh, içinde yaşadığı toplumda el etek çekmiş veya zamanın siyasal iktidarının savunuculuğunu yapmış olsaydı, bu tür insafsız suçlamalara maruz kalmazdı. ancak O, sadece post üstünde oturup, sultanlardan ulufe ve ihsan bekleyecek değildi; halkla, tab'a ile haşir neşir olan bir şeyh ve alimdi, aydındı o. Onun için başına "avam-ı nâstan" birçok kimse toplanmış ve yine onun için halk arasında "Ben halümce Bedreddinem" sözü bir atasözü olarak günümüze kadar gelmiştir.

İşte, Şeyh bedreddin'in; Timur'un direktifiyle, Osmanlı devletini yıkmaya çalışarak, bir dünya sltanatı kurmağa teşebbüs

(79) İslam İlahiyatında Şeyh Bedreddin, s.18. Üçdal Neş. 1966
(80) İslam Sosyalojisi üzerine, s.77, 2. bask. Düşünce yyn.
(81) Ali Reşat, Yeni Tarih-i Umumi, c.2, sayı:4, Lb Öztuna, c.2, s.78

ettiği [82] iddiaları, yukarıda sıraladığımız nedenlerden ötürü boşve yersizdir. Zira şeyhin, ne Osmanlı sarayında ne de Timur'un sarayında yaşama istek ve hevesi yoktu... Hele Timur gibi bir zalimin heveslerine alet olabilecek kadar frasetsiz bir insanlık değildi. Eğer O, Timur'un arzusuna uşaklık etseydi, istek üzerine Timur'un huzuruna gidip, meşhur ilmî münazaradan sonra kazandığı şöhreti istismar ve Timur'un sarayında çalışırdı. Kaldı ki, Timur, anadolu'da bulunduğu süre içerisinde şeyhle görüşmemiş, şeyhin etkisinde kaldığı anlaşılan Musa çelebiyi esir almış ve Yıldırım'ın ölümünden sonra onu serbest bırakmıştır

Kaldı ki, Timur, Anadolu'da kaldığı süre içerisinde Mehmet Çelebinin hükümdarlığını tasdik etmiş ve göklere çıkarılan Mehmet çelebi de, Timur adına sikke bastırmıştır. [83]

Eğer Şeyh, Timur adına osmanlı devletini yıkmaya çalışsaydı, herhalde daha Timur sağ iken; ondan her türlü yardım ve destegi sağlamak üzere ayaklanırdı. Timur, 1405'te Otrar'da öldüğüne göre, şeyhin isyan edip 1420'de idam edilmesi nasıl açıklanabilir?...

ŞEYH 'E ÇİRKİN BİR İFTİRA

Şeyh Bedreddin'in komünistliğini tescil (!) amacıyla belli çevrelerin ileri sürdükleri temelsiz gerekçelerden biri de: "Nazım Hikmetin, Şeyh Bedreddin için bir destan yazdığı, bu destanda Mehmet çelebinin hicvedildiği, bununsa gözden uzak tutulmaması gerektiği vurgulanıyor (!) ve Şeyh" sosyalist ve ihtilâlci sosyalisttir. Onun ilk komünistlerden olduğu fikri bile ortaya atılmış, tarihçi İ. Hami Danişmend, haklı ve yerinde olarak onun ilk Osmanlı komünisti saymıştır... Yerli anadolu kaynakları, onun malda ve kadınlarda iştirakçiliğe taraftar bulunduğunu yazarlar"[84] deniliyor.

Halbuki Ortaçağ'da meydana gelen gelmiş toplumsal bir

(82) İ. Semaheddin Cem. a.g.e. s,10
(83) Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarih, c.2, s.357
(84) İ. Şemseddin Cem, aynı eser, s.20, N. F. Kısakürek, Doğru Yolun Sapık Kolları, s.114. 3. baskıl

hareketin sosyalizmle izaha kalkışmanın ne kadar abes olduğu ortadadır. Zira bütün şartlarıyla sosyalizm, ancak 19. yüzyılın sosyal bir hareketidir. Bazı sol çevrelerin şeyhi sosyalist ilân edip, ona sahip çıkmaları, bizim şeyhi mahkum etmemiz için yeterli bir neden sayılabilir mi?..

Elbette ki, aklı başında olan insanlar için hayır... Şeyh Bedreddin gibi aydın bir İslâm aliminin, gereğince tanımadan itham etmeye kalkışmak, ayaküstü bir sonuca varmak olmaz mı?... Kaldı ki, aynı sol çevrelerin; Baba İshak'ı, Hacı Bektaş'ı, Pir Sultan Abdal'ı ve hatta M. Akif'i bile halkçı (!) göstermeye çalıştıkları malumdur...

"Varidat'ının her sahifesinde "Allah" (cc) lâfzını zikreden ve sadece medrese ilmiyle insanın hakikatı görmiyeceğini, bunun için de "Vehbî ilminin" önemini vurgulayan şeyh bedreddin gibi bir mutasavvıfı, materyalistlikle suçlamanın ne kadar anlamsız ve tutarsız olduğu ortadadır..

Bu arada şeyh'e açıkça iftira edildiğine inandığımız bir konuya temas etmek istiyoruz. Yukarıda geçtiği gibi; bir eserden aldığımız alıntıda şeyh Bedreddin aleyhinde aynen şu çirkin ifadeler yer alıyordu: "Yerli anadolu kaynaklarında Şeyhin kadınlarda İştirakçiliğe taraftar olduğu..." Ne var ki, her biri birinci elden kaynak ve önemli birer araştırma mahsulü olan yerli Anadolu kaynaklarının bir çoğunu incelememize rağmen, şeyhin "kadınlarda iştirakçiliğe taraftar olduğu" kaydına rastlıyamadık [85] Esasen, Şeyh Bedreddin gibi evli, eşi oğlu ve kızı olan bir kimsenin kadınlarda ortaklığı savunması, yalnız düşünce ve inançlarına değil, aynı zamandayaşam biçimine de aykırıdır. Doğrusu, şeyhin bu denli iftiralara uğramasına hayretle karşılamamak mümkün değildir...

---

(85) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s.90-91. KT? yyn. Neşri Tarihi, c.2, s.547. TTK yyn. Oruç Beğ Tarihi, s.77-78. 1001 Temel eser. Müneccimbaşı Tarihi, c.1, s.190-191. Hoca Sadettin efendi, Tac'üt Tevarih, c.2, s.11 KB yyn. Bursalı M. Tarih efendi, Osmanlı Müellifleri, c. 1, s.80. A.C. Paşa. Kısas-ı Enbiya, c.2, s.606. M. N. Paşa, Netayic'ül Vukuat, c.1, s.32 TTK 1979. A. Refik, B. Tarih-i Umumi, c.6, s.383. A. Reşat, Y. Tarih-i Umumi, c.2, s.316. Hayrullah ef. Osmanlı Dev. Tarihi, c.3, s.178. İ. H. U. Osmanlı Tarihi, c.1, s.366. 4. baskı.

MUSTAZ'AFTAN YANA OLMAK KOMÜNİSTLİKMİŞ (!)

Aydın bir alim olan Şeyh Bedreddin'in, müstaz'aflara sahip çıkması; komünistlik sayılmıştır (!) Bununla ilgili olarak şu iddia ileri sürülüyor" Şeyhin, Musa Çelebi yanında Kazasker iken onun üzerindeki nüfuzlu tesir ve telkinleri sayesinde, devlete hizmetleri geçmiş bazı mühim şahsiyetleri ve kıymetleri beyleri vazifelerinden attırarak mülkiyetlerindeki arazilerini parçalayıp haksız şekilde dağıtmağa kalkmasında âmil olması, vazifelerinden alınan tanınmış adamların yerlerine halk tabakasından ve ayak takımı arasından ehliyetsiz cahil kimseleri tayin ettirmesi de, devlet idaresinde, idare edilen sınıfın idare eden sınıf sultası haline geçirilivermesine ve bu suretle bir nevi komünizm kurulması istidadına çok açık bir örnek teşkil eder."(86)

Açıkça görülüyor ki, şeyhin; idare edilenleri, güçsüzleri; idare edenler haline getirmesi, komünistlik sayılmıştır. Halbuki Kur'an'da: "Biz, yeryüzünde müs'taz'aflara (güçsüzlere) iyilikte bulunmak, onları önderler kılmak... İstedik" (87) buyrulmaktadır. Bu ayetten anlıyoruz ki, Allah, güçsüz sayılanların tâbi ve köle olmalarını değil, rehber ve önderler (idare edenler) olmalarını istiyor ve onları yeryüzünde varisler kılıyor.. Zaten şeyh Bedreddin de bu ayetin hükmünü getirmiştir...

Şeyh Bedreddin'in suçu (!) mütegallibe beyleri görevden aldırması ve malikane toprakları tab'aya (halka) dağıtmasıdır. Oysa bu icraattan daha adaletli bir uygulama düşünülemez... "Beylerin ehil, müstazafların ehliyetsiz olduğu inancını", islam adına savunanlar, hain değillerse, gafildirler.

Bir kez daha vurguluyor ve diyoruz ki, ilke olarak "toprak Allah'ındır" islam hukukçuları, toprağın mülkiyetini (rekabetini) devlete, tasarrufunu da teb'a ya vermiştir, beylere değil... Bu nedenle haksızlığa karşı çıkarak, adaleti tesis etmek maksadıyla idare edilen insanları, "ayak takımı" diye horlanan müstazafları, idare edenler haline getiren ve beylerin, mütegallibenin haksız ve bir şekilde tekellerine geçirdikleri toprakları halka

(86) İ. Semaheddin Cem. a. g. e. s. 43
(87) Kasas Suresi, ayet: 5.

dağıtan Şeyh Bedreddini tamamen haklı görüyoruz... Ve şeyh'e isnad edilen suçlamaların; islamî anlayış ve objektiflikten uzak, tarihsel delil ve gerçeklere aykırıdır, diyoruz.

Ne var ki, tarih boyunca her ne amaç ve sebeple olursa olsun vukubulmuş isyanları; haksız ve isyana katılanları da hain, kafir ve şarlatan olarak göstermek, genel tarihte geleneksel bir kural ama aynı zamanda yanlış tarihsel kural haline gelmiştir. Halbuki İslâm hukuku, gerektiği zaman halkın, sultan'a karşı isyan etmesi vacibesini de getirmiştir ki, biz birinci bölümde bu konu üzerinde etraflıca durmuştuk...

Hele isyana islamî açıdan değilde, ırakî ve şövenist yaklaşımlarla bakarak, şeyh için "Türk hükümdarına karşı gelen hain" veya "Kutsal Oğuz Türklüğünün temsilcisi Osmanlı devletini yıkmak isteyen anarşist" gibi ifadelerle isyanı ve asileri değerlendirmenin ne derece bilimsel ve insaflı olacağı ortadadır...

.... VE İSYAN !...

Şeyh Bedreddin'in, isyan ederek, gayri müslim unsurlara (hiristiyan - Yahudi) dayandığı iddiası ileri sürülüyor ve: "Şeyh Bedreddin, nekadar cahil, serseri ve Osmanlı Türk Hakimiyeti aleyhinde kıyam etmiş hiristayan varsa arkasına takmıştı" [88] deniliyorsa da, şeyh Bedreddin isyanında; Türkmenlerden başka yahudi ve hiristiyanların da yer aldıklarına dair bir emare mevcut değildir..

Bulgaristan taraflarından bile şeyh Bedreddin'in, etrafında topladığı kalabalığın terkibi ve gene müslüman Türklere münhasır kaldığını [89] görmekteyiz. milli duyguları kabarık olan M. Neşri bile; ayak takımından pekçok kişinin şeyhe taraftar olduklarını belirtmekle birlikte, müslüman olmayan unsurlardan bahsetmemektedir: "Şeyh Ağaç denizine (Deli orman'a) girdi ve sofileri etrafa gönderdi Ki" şimden geri bana gelin, muti' olun. Padişahlık bana verildi. Yeryüzüne ben halife olsam

(88) M. Müftüoğlu, Y. S. Tarih Utansın, c.4, s.15, İstanbul 1977
(89) M. Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve... C.1, s.343, İst. 1977

gerektir. Her kime kim sancak ve subaşılık gerek, gelsin benim yanıma. Her kimin ne maksadu varsa gelsin ki, şimden geri sahib-i hurucum ve Börükluce Mustafa dahi Aydın ilinde huruc etti. O da benim müridimdir. Benim için huruc etmiştir" dedi. Şeyhin yanın hayli hadem u haşem (hicmetçi, maiyet halkı) cem' oldu. Ve bil vümle evbaştan (aşağı kimselerden) ve eclâftan (edepsizlerden) hayli cemiyet ki, tahassül etti [90]

Görülüyor ki, tarihçi Neşri'in ifadesiyle "hayli hadem u hasem ile evbaş u eclâf" isyanda yer aldıkları gibi, ayrıca yukarıda zikredildiği üzere; sipahiler, medrese öğrencileri, dervişler ve akıncılarla bazı önde gelen alim ve hükümet mensuplarının da şeyhi destekledikleri bilinmektedir. Zira şeyh, tarikat yolunda manevi bir şöhret temin ettiği gibi, devlet ricalinden olması nedeniyle, Osmanlı siyasi kadrosunun bir mensubu olarak mevcut siyasi ictimai nizamın yabancısı olmak gibi bir mahzurdanda kurtulmuştu. Rumeli ve ege kıyılarındaki işsizlik ve düzensizlik de, ona zemin hazırlamış bulunuyordu. [91]

ŞEYH SÜRGÜN EDİLİYOR.

Musa Çelebinin yenilgiye uğramasından sonra, şeyh Bedredin, Mehmet çelebinin emriyle 1413 yılında İznik'e sürgün'e gönderilir. Şeyhin sürgünü ile ilgili olarak müneccimbaşı Ahmet Dede şunları söyliyor: "Sultan Mehmet, kardeşi Musa Çelebiyi mağlup edip de öldürtünce... Kazaskeri şeyh Bedreddin'i ilim ve fazlına hürmeten iznik kalesine gönderip, bin osmanlı dirhemi aylık tayin etmiş ve burada oturmasını ferman buyurmuştu." [92]

Ne var ki, Mehmet Çelebinin, şeyh'e saygı gösterdiği yolundaki Ahmet Dede'nin iddiası bize hiç de inandırıcı gelmiyor... Zira zahiri ve batini ilimlerde mütebahir bir kimse olan şeyhin, sürgünde bulunduğu süre içerisinde çok ızdırap çektiğini, onun; İznik'te hapiste iken yazdığı "Et - Tahsil" adlı eseri-

---

(90) Titab-ı Cihan-nüma (neşri Tarihi), c.2, s.545-547. TTK. 1957
(91) M. Aktağ, a. g. e., c.1, s.346, Cem yyn. 1977
(92) Müneccimbaşı Tarihi, c.1, s.240

nin önsüzünden anlıyoruz: "Allah, beni zalimlerin elinden ve onların yardımcılarının şerrinden kurtarsın, kusurlarımı örtsün, acılarımı benden uzaklaştırıp yok etsin. Şerhi tamamladığım şu sırada tutsaklık ve gurbet, hüzün ve acı, sıkıntı ve belalar içindeyim. Gönlümde yanan ateş günden güne artmaktadır Ey gizli ihsan sahibi yüce Allah, bizi korktuklarımızdan koru" [93] şeklinde duygularını dile getirmiştir.

Acaba şeyh Bedreddin,, yenik Musa çelebiye kazaskerlik yaptığı için mi Mehmet çelebinin hışmına uğramıştır?.. Hiç sanmıyoruz... Öyle anlaşılıyor ki, şeyh, sadece Musa çelebiye kazarskerlik yapmakla kalmamış, aynı zamanda Musa çelebinin eylemni desteklemiş onun tebliğ ve konuşmaları, Mehmet çelebiyi rahatsız etmiştir...

Osmanlı Sultanı I. Mehmet'in, şeyhi iznik'e sürgün etmesi; şeyhin, şii batini olduğu iddiasını havada bırakır... Zira İznik, o zaman için şiilerin bulunduğu bölgeye yakın sayılır. eğer şeyh şii - batini olsaydı, herhalde I. Mehmet onun şiilere yakın bir yer olanİznik'e sürmezdi...

Büyük bir bilgin vetasavvuf şeyhi olan Bedreddin'in çeşitli mezhep ve fırkalara mensup halk tabakalarından destek görmesi, onun halk arasında önemli bir saygınlığa sahip olduğu gerçeğini ortaya koyar. Hatta bırakınız Anadoluyu, Mısırdan bile bir heyet Osmanlı sultanına başvurarak, şeyhe Hacc'a gitmesi için izin vermesini istemiş ancak I. Mehmet bunu sakıncalı görmüş olacak ki, şeyhin İznikten ayrılmasına müsaade etmemiştir.

Şeyh Bedreddin, iznik'te sürgün'de kaldığı süre içerisinde bile halkla olan ilişkilerini aksatmadı. O, düşünce palanında fikir ve görüşlerini yaymaya çalışır; İznik'te ders okutur, her taraftan gelen ziyaretcileri kabul eder, islamiyetin esaslarından uzaklaşıldığından bahseder [94] bu görüşlerini sürekli vurgulardı.

---

(93) Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, c.1, s.240 Varidat Şerhi, s.104
(94) Ali Reşat, Yeni Tarih-i Umumi, c.2, s.316

EGE BÖLGESİNDE AYAKLANMA

Şeyh Bedreddin, sürgünde bulunduğu iznik'te çile düldururken, Kethüdaları; Börklüce Mustafa ve Hû kemal, aydın, Kütahya ve Manise yörelerinde ayaklanmayı başlattılar... Börklüce Mustafa'nın aydın yöresinde 6000 kişilik kuvvetle isyan ettiği haber ulaşınca, şeyh, sürgünde bulunduğu İznik'ten kaçarak isfendiyaroğullarına sığındı [95] Aynı sıralarda Hû Kemal de Manisa yöresinde isyan bayrağını kaldırıyordu... İsyancıların 30.000 civarında olduklarını degişik kaynaklardan öğreniyoruz...

Öte yandan osmanlı sultanı I. Mehmet, Saruhan valisi Süleyman Bey'e: "kısa zamanda asker toplayarak, aydın yöresinde ayaklanan Börklüce Mustafanın üzerine gitmesi için" emir verdi. Ancak isyancılar, stilarlon dağ geçitlerinde saruhan valisinin ordusunu yenilgiye uğrattılar ve vali Süleyman Bey'i de öldürdüler... Bu arada Aydın valisi Ali Bey de; Vali Süleyman'ın akibetine uğradı. Zira Ali bey ve ordusu da, Mustafa ve taraftarlarının ani baskınlarına uğramış ve Ali bey az bir kuvvetle canını zor kurtararak Manisa'ya uğramış ve Ali bey az bir kuvvetle canını zor kurtararak Manisa'ya kaçmıştı... Bu gelişmeler üzerine endişeye kapılan I. Mehmet, o sırada amasya valisi olan şehzade Murat Çelebi'yi anadolu Beylerbeyi Bayezit paşa ile birlikte bu isyanı bastırmaya memur etti [96]

DEVLET GÜÇLERİ GÜÇSÜZLERİ DE EZİYOR

Bayezit paşanın militarist tedbirleri, sultan I. Mehmet'ı rahatlattı; isyancıların mühim kısmı imha ve gerisi de esir edilmişti [97] .. Börklüce Mustafa da esirler arasında idi...

Bizans tarihçisi Dukas, Bayezit paşanın yolda rastgeldiği ihtiyar ve çocukları; erkek ve kadınlar, yaş ve cins farkı gözetmeksizin kılıçtan geçirdiğini belirtmesi, olayın dehşet verici boyutlarını ortaya koymaktadır. Börküce Mustafa; cesedi, kolları ve bacakları gerilmiş olduğu halde sağ olarak çivilerle çar-

---

(95) Tac'üt Tevarih, c.2, s.111, KB yyn.
(96) Ahmet Refik, Büyük Tarih-i Umumi, c.6, s.383
(97) Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.2, s.379

mıha vuruldu... Börklüce Mustafa, tahta üzerined cesedi çarmıha gerilmiş olarak bir deve üzerinde şehir şehir gezdirildi... Bir çok isyancı bu manzarayı görür görmez "Dede sultan, eriş imdadımıza" diyerek kendilerini kılıçların üzerine atlıyorlar ve anında öldürülüyorlardı [98]... Böylece yüzlerce isyancı, börklüce Mustafanın gözü önünde katledilmişti...

Bayezit paşa, Manisa taraflarında isyan eden Hû Kemal'in de üzerine yürüyerek, isyancıların bir çoğunu öldürdü ve esir edilen Hû Kemal; aralık 1417' Manisa'da asıldı.

Daha önce zikrettiğimiz gibi; Şeyh Bedreddin, kethüdalarının feci bir şekilde öldürüldükleri haberini duyunca, 1419'da Semerkant'a doğru gitmek üzere İznik'ten kaçarak İsfendiyaroğluna (Kastamonu) sığındı. İsfendiyaroğlu Beyi, Şeyhin Kırım'a gitmesini uygun görünce, şeyh, sinoptan bir ufak gemi ile hareket etti. Ancak yolda Rumeliye geçiş kararlaştırıldı [99]

BİR GÜNEŞ BATIYOR...

Şeyhin Kastamonudan ayrıldığını haber alan I. Mehmet'e bağlı güçler,onu ele geçirmek üzere peşlerine düştüler. Ancak şeyhi yakalayamayacağını anlayan Bayezit paşa hileye başvurdu; Bayezit paşanın adamları, şeyhin yanına vardılar ve onu aniden yakalayarak Siroz'da (Serez'de) bulunan sultan'a getirdiler. [100]

Şeyh Bedreddin, Sultan I. Mehmet'in huzuruna getirildiği zaman, aralarında şöyle bir konuşma geçer:

Padişah: "Niçin benzin sararmış?"

— Niçin ulûlemr'e karşı bulundun?

— Sen neye hakka aykırı harekette bulundun?

— Benim hakka karşı olmam nedir?

— Hacc'a gitmek için izin istedim, vermedin, böylece şeriat hükümlerine karşı bulunan bir yerden ayrılmak mecburiyetinde kaldım [101]

---

(98) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.2, s.421, Öztuna, 11, 379.
(99) Seyyid M. Nurul Arabi, Varidat Şerhi, s. 105.
(100) Müneccimbaşı Tarihi, c.1, s.191
(101) Varidat Şerhi, s.105

Şeyh Bedreddin Taftazaninin öğrencilerinden olan Mevlana Haydar Herevînin başkanlığındaki bir mahkemenin huzuruna çıkarıldı. Şeyh, yargılama esnasında isyanını asla saklamadığı gibi af dilemeye de yönelmedi. Mahkeme heyeti şeyhi "Huruc ales Sultan" (sultana karşı isyan) suçuyla mahkum ederek idamına karar verdiler [102]. Fetvaya göre şeyhin kanı helal ama malı haramdı. [103]

Maalesef, Şeyh Bedreddin de tarihte birçok kişi gibi "huruc ales Sultan" sultan'a isyan suçundan mahkum edilmiştir. Halbuki şeyh, haklı olarak " asıl, Allah'a karşı isyan etmiş sultanlar mahkum edilmeli" diyordu... Denilebilir ki, şeyh Bedreddin'i mahkum ettiklerini sanan hakimler (kadılar, saray alimleri) halıka (yaratıcıya) masiyette bulunmuş sultanları cezalandırmamakla; kendilerini mahkum etmiş oluyorlardı...

Şeyh Bedreddin, serez çarşısının ortasında (1420) çıplak olarak asıldı. Uzun süre asılı duran şeyhin cesedini müritleri indirerek gömdüler [104]

Serez'in Yunanlıların eline geçmesinden sonra yıktırılan türbesinden Ferit Rasim Bey adında bir zat tarafından alınan kemikleri, bir sandık içinde İstanbul'a getirilmiş (1924) önce topkapı sarayında saklanmış ve daha sonra 1961 yılında şeyhin torba içindeki kemikleri sultan Mahmut türbesi bahçesinin bir köşesinde ayrılan yere gömülmüştür [105].

Şeyhin merkadı tarih boyunca halkın ziyaretgahı olmuştur[106] Şeyhin, edirne'de bir zaviyesi, Bursa'da da bir mescidi vardır. Faziletli, büyük bir bilgin [107] ve islam hukuku yani fıkıhta zamanın imamı olan [108] şeyh Bedreddin: "asrın ve zamanın ferîdi (zamanında eşi bulunmayan bir zat) idi [109]

---

(102) Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih, c.2, s.113 Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, c.1, s.129, İstanbul H. 1310.
(103) Oruç Beğ Tarihi, s.77. 1001 Temel Eser.
(104) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 91. I. H. Danişmend, a. g. dergi
(105)Varidat Şerhi, s.106, Meydan Larousse, c.11, s.343
(106) Müneccimbaşı Tarihi, c.1, s.191
(107) Netayic'ül Vukuat, c.1, s.32
(108) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.1, s.366. 2. bsk.
(109) Müneccimbaşı Tarihi, c.1, s.191

Bedreddin, fahrettin Razi (1149 - 1209) mektebine mensup bulunuyordu [110]

Şeyhin idam fermanı sayılan fetva metninde Bedreddinin; malda ve kadında ortaklığı savunduğu, melek, cennet ve cehennemi inkar ettiği, helalı haram, haramı helal saydığı gibi suçlama ve gerekçelerin bulunmaması, ilginç değil midir? Eğer gerçekten de, şeyh'e ait olduğu kabul edilen 'Varidat' adlı eser, fetvaya imza atan hakimlerin ellerinde bulunsa idi veya şeyhin sözlü de olsa böyle garip görüşleri bulunmuş olsaydı, herhalde saray üleması görüşleri olduğu iddia edilen meseleleri fetva metninde yer verirlerdi. Bu da gösteriyor ki, 'Varidat' diye bir eser bizzat şeyhin kaleminden çıkmamıştır.

Şeyh Bedreddin aleyhinde düzenlenen fetva metninde "Kadın ve mal ortaklığı" suçlamalarının bulunmaması, şeyhin muhalifleri ve saray tarihçileri tarafından ortaya atıldığı tezini kuvvetlendirmektedir.

Bırakınız bu gibi ağır suçlamaları, Hoca sadettin ve Ahmet dede, şeyhin isyan edebileceği ihtimalını bile kabul etmemektedirler: "Börklüce Mustafa isyanı, şeyhi bu sonuçlarla karşı karşıya bıraktı. Yoksa bu kadar değerli dinî eserler ve kıymetli kitaplar yazmış olan üstün yaradılışlı ve saygıya layık bir kişinin ayaklanma, başkaldırma,hukuk düzeni çiğneme gibi kötü bir yolu beğenmesi uzak bir ihtimaldır [111] fikrinde birleşmektedirler. Ancak, Hoca Saddettin efendi ile Ahmet Dede'nin çelişkili ifadeler kullandıkları görülür. Zira kendilerinin de kabul ettikleri gibi böyle büyük bir alimin, Börklüce Mustafa'nın isyanında etkilenmesi nasıl düşünülebilir?.. Halbuki şeyh, açıkça padişahı hakka aykırı hareket etmekle suçlamış ve bunun için isyan ettiğini haykırarak açıkça tavrını ortaya koymuştur. Şeyh, "Halıka masiyette mahluka itaat yoktur" hukukî temel ilkeyi daima savunmuştur. Bu nedenle diyoruz ki, şeyh bilerek ve istiyerek isyan etmiştir ve yargılanma esnasında da aynı görüşünü savunmuştur...

---

(110) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, s.76 TTK. 1984
(111) Tac'üt Tevarih, c.2, s.114, Müneccimbaşı Tarihi, c.1, s.191

Nitekim Ahmet Cevdet Paşa'da: "Şeyh Bedreddin hakkında halk iki fıkra olup biri fetvaya göre idama mustahak bir adamdı'" zahiri ve batini ilimleri kendinde toplamış bir zat idi. ancak saltanatı elde etmek peşindedir" diye sultan Mehmet'e jurnallandığı için asıldı derler [112] diyor.

Börklüce Mustafanın; hiristiyanlarla, keşişlerle ilişki kurduğu, sık sık buluşup konuştukları iddiaları da tıpkı önceki iddialar gibi geçersizdir ve ciddiyetten uzaktır. Hatırlatmak gerekir ki, Şeyh Bedreddin ve kethüdalarından önce de; Hacı Bektaş Velinin, keşişlerle ilişki kurduğunu, onlara dervişler gönderdiğini biliyoruz... Keza Mevlana'nın da Deyr-i Felatin başrahibi ile konuşup söyleştiği, dini konular üzerinde konuştukları da bilinir...

ŞEYH, ASRIN DEĞİL, ASIRLARIN İNSANI OLUYOR.

Şeyhin idam edilmesinden sonra da onun; halk arasında uzun zaman anılması, görüşlerinin taraftar bulması ve ona saygı duyulması üzerinde durulması gereken bir konudur. Zira bu hadise bize gösteriyor ki, asırların geçmesine rağmen ve bütün menfi poropagandalara rağmen şeyh Bedreddin her görülen insanların gönül ve kafalarında yer edinmeyi başarabilmiştir...

XVI. Yüzyılda Ortaanadolu'da şeyh Bedreddin yanlısı oldukları kişilerin yaygınlaştığı, bu nedenle de padişah'ın Sivas ili kadılarına gönderdiği fermandan anlaşılıyor:

"Sivas sancağıdanki kadılara emrimdir. Hükmünüz altındaki yerlerde 'Simavnalı' topluluğundan bazı kimselerin Tanrı yolundan saptıkları, şeriat dışı birçok kötü işleri işledikleri, kızılbaş başlığı giyip, Şah muhipleriyiz dedikleri ve toplantılarda börk giyip, nice müslümanların baştan çıkmasına sebep oldukları bildirildiğinden kanun yolu ile mahkemeleri yapılıp gerçeğin meydana çıkması fermanım olmuştur.

Emrim size geldiğinde, yukarıda söylenenleri yapanlar meşhur ve tanınmışları kimler ise kanun gereğince mahkemeye getirilip doğrulukla soruşturması, gerçekten ehl-i sünnet ve'l cemaatten olmayıp, yoldan sapmış olduğu için şahtacı (başlık)

(112) Kısas-ı Tevarih, c.2, s.608

giyip şeriat yolundan uzaklaşarak,müslümanları yoldan saptırarak zararlı işler yaptıkları gerçek ise ad ve sanları ile yazıp bildiresin. Ama, bu bahane ile kendi halinde olan kanuna aykırı olarak incitmekten sakınasın" (113)

ABDULLAH SİMAVİ BEDREDDİN SİMAVİNİN YOLUNDA

Şeyh Bedreddin yanlısı kitlelere yanlız Orta Anadoluda değil, Trakya ve Balkanlarda da rastıyoruz... Özellikle buralarda Simavlı Molla Abdullah İlâhînin (ölm. 1491) müritleri ile şeyh Bedreddin yanlılarının kaynaşıp bütünleşmeleri ilginçtir Bilindiği gibi, büyük bir bilgin ve mutasavvıf olan Simavlı Abdullah ilâhi (114) II Mehmet (Fatih) döneminde bütün ısrarlara rağmen, saltanatın merkezi olan İstanbul'a gitmekten kaçınmış ancak II. Mehmet'in ölümünden sonra (1481) İstanbul'a giderek bir süre Zeyrek medresesinde irşad görevini sürdürmüşse de, şehrin siyasî havası şeyh'e sıkıcı geldiğinden İstanbul'dan ayrılmak için çareler aramıştır. Nitekim o sıralarda Rumeli sancak beylerinden Evrenos - zade Gazi Ahmed beyin daveti üzerine Vardar Yenicesine nakl-ı mekan etmiştir. (115)

Simavlı Abdullah İlâhinin, Vardar Yenicesinde, eserleri, hizmetleri, telif ve sohbetleri ile meydana gelen, Vahdet-i vücut akidesine bağlı tasavvufî çevresi, o havalide önemli bir potansiyel olarak Bedreddin Simavinin fikirdaşlarıyla imtizâc ederek son zamanlara kadar bu havalide yaşayacak olan bir Nakşibendiye muhitinin meydana gelmesine âmil olmuştur (116) Gerçekten de, Abdullah ilâhi, "Hakikat" denilen Allah'a ulaşan (vasıl il allah) varlığın birliğin anlamış ve bunu Bedreddinin doktrini ile birleştirmiştir. (117)

Her iki şeyin de Simavlı olmaları, ilâhinin; Varidat'ı şehretmesi ve iki şeyhin de 'Vahdet-i vücut'çu olmaları gözönünde tutulduğunda, Abdullah ilâhinin, Bedreddinin müritlerinin en

(113) Cahit Öztelli, Pir Sultan Abdal, s. 45, Milliyet yyn. 3 bsk.
(114) Tac'üt Tevarih, c. 5, s. 194 vd. Nişancı Mehmet Paşa Tarihi, s. 150
(115) Tac'üt Tevarih, c.5, s.197, KB yyn. 1979
(116) İrfatn Gündüz, Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri, s. 53. Seha Neş. İst. 1984
(117) H. Z. Ülken, İslam Felsefesi, s.226. 2. Bsk. Selçuklu yyn.

yoğun olduğu bölgeyi tercih ederek Vardar Yenicesinde vefatına kadar orada kalması bir rastlantı olmasa gerektir.

FAZİH BİR FETVA DA EBUSUUD EFENDİDEN...

Şeyhin idamının üzerinden bir asır geçtiği halde, hala şeyh yanlısı önemli bir kitlenin varlığını, saray ve cevresini rahatsız etmiş ve yeniden şeyh aleyhinde kampanyalar başlatmıştır... Öyle ki, Bedreddin gibi vahdet-i vücutcu olduığu gerekçesiyle, Muhyiddin Arabiye de hücumlar yoğunlaşmış, bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, Bedreddin Simavînin idamından sonra Muhyiddin'e karşı şidetlenen hücumlara cevap vermek için bazı eresleri neşrettirmek ihtayacını duymuştur. (118)

Burada şeyh Bedreddin'in idamından bir asır sonra tekrar şahsiyetiyle ilgili fetvalar çıkarılmıştır. Saray'ın yüzsene sonra tekrar şeyh hakkında fetva hazırlatması, şeyhin müslüman halk arasındaki mevkiini göstermesi bakımından kayda değer sanırız...

II. Bayezit döneminde (1481 - 1520) yaşamış olan Aşıkpaşazade, şeyh Bedreddinle ilgili tarihine dercettiği fetvada, şeyhin tekfir edilmesinden ustaca kaçınmaktadır:

Sual: Şeyh Bedreddin iman ile mi gitti veya imansız mı gitti?

Cevap: Ancak Allah bilir. Hayatında ve ölümünde itikadı neyin üzerine idi ve canını da o itikad üzerine mi verdi, bilmeyiz' (119)

Şeyhin ölümünden çok sonra yaşamış olan meşhur saray şeyhülislam'ı Ebuussud efendi (ölm. 1573) ise, şeyh Bedreddin'i açıkça tekfir etmekte bir mahzur görmemiştir... Halbuki günlerce şeyhi yargılayan Haydar Herevi ve arkadaşları, sonunda ancak şeyhi sultan'a karşı isyan etmekten suçlu bulmuşlardı... Ne hikmettir bilinmez, 150 sene sonra ebuussud efendi çıkıyor ve giyaben şeyhi yargılayıp (I) kafirliğine hükmediyor... işte, şeyhi tekfir eden Ebuussud efendinin sözkonusu fetvası:

---

(118) H. Z. Ülken, a. g. e. s.252

(119) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s. 99, MEB. yyn. İstanbul 1970

"Mesele: Şeyh Bedreddin Simavî ki, "Varidat" sahibidir. Tekfir etmeyip lanet etmeyen kafirdir" diyen Zeyd'e ne lazım olur?"

Elcevap: Anın müridlerinden olan kafirlerdir demek lazımdır. Sair kefere gibi adın anmayıp la'net etmeyip kendi halinde olan müslüman kafir olmaz" (120)

BABA MI HAKLI, OĞUL MU?

Görülüyor ki, Ebuussud efendiye göre; Şeyh Bedreddin ve müritleri kafirdirler. ancak müslümanların onları tekfir etmemeleri ve onlara lanet okumamalarından dolayı da günah yoktur.

Oysa Ebuussudefendinin babası Muhyiddin Yavsı (ölm. 1514) Oğlunun tekfir ettiği Şeyh Bedrettini; Allah yolunun, Peygamber şeriatının bir savunucusu olarak görmüş (121) ve şeyhin meşhur 'Varidat'ını şerhetmiştir. "Şeyh-i Hünkâr" (Padişah şeyhi) sanıyla ün yapan Muhyiddin yavsı (122) şeyh Bedreddin'i bir mücahid olarak görürken, oğlu Ebuussud efendi, onu bir mülhid olarak görmektedir. Acaba baba mı haklı, oğul mu?

AZİZ MAHMUD HÜDAYİDEN: MÜRAİYANE BİR RİSALE I

Bu arada meşhur şeyh Aziz Mahmud Hüdayinin, III. Murad'a (1574 - 1595) sunduğu şeyh Bedreddin ve müritleriyle ilgili risaleyi de buraya derc etmek istiyoruz:

"Seâdetlü ve mürüvvetlü padişahım hazretlerine arz-i daimî-i hakir ve kesir'ut taksir budur ki, mezkur feth-i Medayin karinesiyle ve kızılbaş takribi ile bir muazzem emr vardır, beyân lazım olmuştur. Ol emr de oldır ki, merhum ve meğfur leh Yıldırım Bayezid Han -tabeserah- zamanında Şeyh Bedreddin el -maslubindellahi- mağdub bir şeyh zuhur edip Varidat adlı bir kitapte'lif edip içinde haşr-ı ecsadı ve eşraf-ı saatı inkâr edip ilhad ve ibahat üzerine olup ahıru'l emr Dobruca ve Zağra

---

(120) M. Ertuğrul Düzdağ, Şeyhülislam Ebuussud Efendinin Fetvaları, s. 193, Enderun Kitabevi, İstanbul 1972.
(121) Bursalı M. Tahir Efendi, Osmanlı Müellifleri, c.1, s.199
(122) Tac'üt Tevarih, c.5, s.255 KB. yyn.

kurallarında riyazat edip andan olan avam-ı ke'l hevamın kulûbun ve akâvilin ve akâidin ifsad edip ehl-i sünet ve'l cemaat mezhebine muhalefet edip ve selefiniz islam padişahına bağı olup ol diyarda cem'iyyet edip ahiru'l emr duyulup sultan Musa merhum leh Edirne'de olup İslambol dahil henüz fetolmamış idi. Üzerine varıp mülhidin cem'iyyetin tefrik edip ahır, mülhid bazı müridleriyle Siroza firar edip ahzolunup Şer'ile ve kanun ile salb olunup bilfiil... Mezarı da andadır. Ol andan bu zamana gelince Bedreddinin beden-i habisi Balkanın öte yününde mahbess olunup daima ilhad ve ibaha üzerindedirler. Merhum ve mağfur leh ceddiniz sultan Süleyman -tabe serah- zamanında ve sultan Beyazid zamanına gelince Dobrucada "Celali" zuhur edip hayli cem'iyyet ve fesadu fitne olmak ol taifeden olmuş idi.

Düceler demekle maruf olan köylerde ve daim fesad kaynağından hali değillerdir. Hatta orada olan sipahiler kızılbaş seferi oldukta kimisi tımardan feraget etmiştir ve kimisi kılıcı mühürleyip gitmişlerdir."tımar hatırı için ere kılıç çekmeyiz" deyü. Aslâ içlerinde şeriat ve sünnet eseri yok. Fesad ve menşe-i fitnedirler. Çokluk taifedir. Ve içinde yer yer şeyhleri namında şeytanları vardır. Daima ihlal ve idlal üzerinedir ve yer yer "Işık zaviyeleri" vardır. Anlar dahi haraptır. Ve ol taifeye "Simavnavi" derler. Zira ol mahalde şeyhlerine İbn Simavi derimiş. Aşikare ve alaniyeten Ashab-ı çiharyara ta'n ederler. Ve ışık taifesi ve onların habasiyesi vesolunmaz. Her daim kızılbaşın zuhur ve intişarının temenni ederlerdi. Elhümdulillah aksi oldu... Çünkü gayret edip kızılbaşı böyle ettiniz. Cihad-ı ekber ve gazayı azhar oldu. Devletiniz ve ömrünüz ziyade ol. Gaza ve cihad tamam olsun. Bu taifeyi yoklamak çokluk taifedir, yoklamaktan ve uslüpta evvelâ reâyâ ve berâya görülmeye. Hemen sancakta ve kadılıkta olan kalaları görüle. Şer'i şerif ile içlerinden ref'oluna ve her köye sünni bir imam nasboluna. Tâ ilm-i sıbyan u nisvan ve zükran eyleye ve ışık tekkeleride yoklana ve teftiş oluna... bu iki taifenin kabahati diller ile şerh olunamaz. İcmalen ilamdır. Tafsil de olur. Zira duacınız orada "Baba" da oldum.

Müstakim kimseler gerektir. Dünyasın yuyup da ihmal ederse hiç faidesi yoktur. Çihaaryarın intikamını cihet-i şarkta aldınız, cihet-i garbide olana göre farz lazımdır... Vb. [123]

HÜDAYİ Mİ, MÜRAİ Mİ?

III. Murat tarafından Fatih camii vaizliğine getirilen Aziz Mahmut Hüdayi, yevmiye "yüz akçe" de maaş koparmayı becermiş [124], III. Murad'ın kendisine verdiği bir kürkten dolayı çok memnun olmuş ve "Bu sabah Hâlvethanede hâli oldum. Seadetlü padişahımın ihsan ettiği kürk giydim" şeklindeki ifadelerle sevinci dile getirmiştir. [125] Eh, bu kadar ihsanlara karşılık Aziz Mahmud Hüdayi de boş oturmamış o da, padişah'ı manevi ihsanlara boğmuş III. Murad'ı "dinin müceddidi" ilân etmiştir. [126]

Tipik bir saray şeyhi olan ve Bedreddin ile müntesiplerini binbir iftira ile kâfir ilân edip, III. Murad'ı dinin müceddidi kabul eden Hüda'inin bu müraiyane efaline şaşmamak gerekir... Zira padişahın kendisene giydirdiği kürk, hakikatları ketm etmek içindir, şeyhin sırtını örtmek için değil...

Herhalde şu soruyu sormak hakkımız: Hüdayı hangi meşru gerekçelere dayanarak, III. Murat'ı dinin müceddidi ilân ediyor?..İleride etralıca göreceğimiz gibi; O Murat ki, yaptığı israf ve gösterişlerin sonucu, Osmanlı parasını %50 develüye etmiştir ki, bu oran Osmanlı tarihinde vukubulan en büyük devalüasyon oranı olacaktır. [127]

Arap ve Acem diyarlarından getirdikleri rakkas ve çalgıcılara hergün avuçlar dolusu altınlar dağıtan ve bütün gününü eğlencelerle geçirdiği için Allah'a hamdeden (I) III. Murat'ın[128]; 5000 cariyesi vardır [129]. O, III. Murat ki, hergün

---

(123) H. K. Yılmaz, Aziz Mahmut Hüdayi ve Celvetiye Tarikatı, s.98-99, Erkam yyn. İstanbul 1982
(124) H. K. Yılmaz, a. g. e. s.58. İstanbul Ansiklopedisi, Celvetiye maddesi
(125) İslam Ansiklopedisi, Celvetiye Mad. H. K. Yılmaz, a. g. e. s.56
(126) H. K. Yılmaz, aynı eser, s.54
(127) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.7 s.2144, Üçdal Neş. 1985 Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.4, s.477
(128) İbrahim Peçevi Efendi, Peçevi Tarihi, c.2, s.2 KTB. yyn. Ankara 1982
(129) Hammer, a.g.e. c.7, s.2011

yaklaşık 30 - 40 cariye ile yatar, o ana kadar 200 - 300 altınlık olan cariye fiyatları, onun taht'a geçmesiyle 3000 - 4000 altına fırlar... Nitekim, III. Murat, aşırı cinsel ilişkiler yüzünden mesane hastalığı sonucu ölür (130)

III. Murat Osmanlı padişahları içinde açıkça 40 bin altın rüşvet def'atan alan ilk padişahtır (131) o, daha önce yürürlükte bulunan şarap yasağı ile ilgili fetvayı da iptal etmiş ve taşkınlık yapmamaları şartiyle askerlerin şarap içmelerine izin vermiştir.(132)

Kısacası bu padişah devrinde başta askeri ve ekonomik olmak üzere; idarî, toplumsal ve ahlaki alanlarda yenilikler değil, büyük tahribatlar olmuştur. Gerçekler böyle iken, Mahmut Hüdayi, bir kürk karşılığında; III. Murat'ı dinin müceddidi ilan ediyor... Gerçekte aziz Mahmut'un bu efalı; Hüdayilik mi yoksa mürailik mi?... Takdir okuyucularındır...

DESTANLAŞAN ŞEYH: ŞEYH BEDREDDİN

Şeyh Bedreddinin idamından sonra Osmanlı tarihinde tesadüf edilen Simavi müritlerinin meslek ve meşreplerine bakılıp, şeyh Bedreddin aleyhinde verilen hükümleri kabul etmek oldukça güçtür (133) Zira Simavi yanlılarının sürekli devlet baskısı altında olmaları ve pek çok diyaneti bozuk serseri dervişlerin bunların içlerine karışmaları nedeniyle, şeyhin görüş ve yolunun temsilcileri olarak kabul edilmemeleri gerekir...

Keza zamanımızda Nazım Hikmetin "Şeyh Bedreddin Destanı" nı yazması da, şeyhin sosyalistliği için (ı) sağlıklı bir delil diye ileri sürülemez.... Gerçekte, destanlarda anlatılan, tanıtılmak istenen düşünce, şeyh Bedreddinin düşünce yapısınıbütünüyle yansıtmaz. Çünkü destanlarda sağ duyu değil, heyecan ve abartama hakimdir. Örneğin: 15. yüzyılda 'Hakirî' mahlaslı bir kişi tarafından yazıldığı tahmin edilen şeyhle ilgili bir destanda, şeyhin nasıl tanıtıldığını görelim:

(130) Peçevi Tarihi, c.2, s.3
(131) Peçevi Tarihi, c.2, s.8, Hammar, Osmanlı Devleti Tarihi, c.7, s.2005
(132) Hammar, Osmanlı Devleti Tarihi, c.7, s.2018
(133) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.651, 4. bsk.

Hezâran şük-ü minnet ol Hudâ'ya
Salâvatlar virelüm Mustâfaya
İrişdürdi bizi kutb (-i) evliyâya
Bizüm mürşidimüz şeyh Bedr-i din'dür.

Budar Âl-i Muhammed silsilesi
Buna inkar idenler oldı âsi
Kabûldür Hak katında her duası
bizüm mürşidimüz şeyh Bedr-i din'dür.

Velîdür bî gümen Allah mûridür
Muhammed Mustafanın enveridür
Velayet leşkeri ser-defteridür.
Bizüm mürdişidimüz şeyh Bedr-i din'dür.

Hudânın sevdügidür enbîyalar
Olarun cevheridür evliyalar
Budar Haktan bize viren atalar
Bizüm mürşidimüz şeyh Bedr-i din'dür.

Olub Mansur bu yolda virdi başın
Hudâ ışkına hiç çatmadı kaşın
Munafıklar atarlar ta'na taşın
Bizüm mürşidimüz şeyh Bedr-i din'dür.

Alî gibi şehid oldı fenâda
Melekler âh ider cümle semâda
Bugün bunda yarın yevmü'l-cezada.
Bizüm mürdişimüz şeyh Bedr-i din'dür.

Yapışduk biz bugün anun eline
İdüb tovbe dahi girdük şalına
Anı delil idindük hak yoluna
Bizüm mürşidimüz şeyh Bedr-i din'dür.

Bize gösterdi hem kavl-i şeriat.
Dahi irşad eder fi'l-i tarîkat
Ve ma'rifetle bildürdi hakikat
Bizüm mürşidimüz şeyh Bedr-i din'dür.

Bunun yoluna terk itdük cihanı
Fida kılduk ana biz baş-u canı
Budur nice Velîler kâmrân'ı
Bizüm mürşidimüz şeyh Bedr-i din'dür.

Buna uyan kişi rahmet bulısar
Muhammed Mustafâ şefkat kılısar
Buna inkâr iden lânet alırsar
Bizüm mürşidimüz şeyh Bedr-i din'dür.

Buna silsilesine iregör sen
yolına varlugını viregör sen
Bu yolda sıdk-u ışkla turagör sen
Bizüm mürşidimüz şeyh Bedr-i din'dür.

İki cvihanı terk it sal önünden
Başun vir ışıkla dönme yolundan
Bunun ilmine uy geç sen bilünden
Bizüm mürşidimüz şeyh Bedr-i din'dür.

Hakirî miskinün sözün kabul it
Hudâ yolunda varlığun sebîl it
Getir sultânuma kendüni kul it
Bizüm mürşidimüz şeyh Bedr-i din'dür.[134]

(134) İ. Zeki Eyyüboğlu, Şeyh Bedreddin ve Varidat, s. 251-252

Görülüyor ki, her destanda olduğu gibi bu testanda dakalı ramanlığıyla ilgisi olmayan fikirler ve abartmalar bulmak mümkündür... ancak 15. yüzyılda yazıldığı anlaşılan bu destanla; şeyhin, ne denli mutasavvıflar ve teb'a arasında sevildiğini görmemek de mümkün değil...

-VII-

ŞEYH BEDREDDİN'İN KİŞİLİĞİ VE DÜŞÜNCE YAPISI

Şeyh Bedreddinin kişiliğini ve düşünce yapısını öğrenmemize yardımcı olacak en önemli eseri, şüphesiz ki varidat'tır. Zira Varidat; tasavvufi felsefi ve akidevi bir eserdir. Ne var ki, varidat'ın şeyh Bedreddin'in kaleminden çıktığı da kuşkuludur. Ama yine de, şeyhin kişiliğini ve çeşitli meselelere dair görüş ve düşüncelerini varidat'tan aktararak, tanıtmaya çalışacağız...

Bedreddin Mahmut, yaşantısı boyunca büyük bir bilgin olarak dost ve düşmanı tarafından kabul edilmiştir... O, şeyh Hüseyin Ahlatinin yerine geçmesiyle de; "Şeyhlik" mertebesine yükselmiş ve bundan sonra 'şeyn Bedreddin' olarak anılmıştır. Bedreddinin, Hüseyin Ahlatinin etkisinde kaldığı ve bundan ötürü de kendini iyice tasavvuf'a verdiği bilinmektedir... Şeyh, kırk günlük sürelerle iki kez inzivaya (içe kapanış'a) geçmiş (erbain) çıkarmıştır. Nitekim, Varidat'ın her sahifesında; tasavvufi ifade ve görüşlere rastlamak mümkündür. Varidat'ı incelediğimizde görürüz ki, şeyh Bedreddin sık sık içine doğanları ifade ettiğini belirtir. Varidatta: "Bu yoksulun gönlüne doğanları söyliyeyim" gibi ifadelere çokça raslanır.

Şeyh Bedreddin, çeşitli meselelerle ilgili görüşlerini, akıl ilkeleriyle değil, kendi deyimiyle "içine doğanlarla" ifadeye çalışmıştır. Nitekim, şeyhin Varidat'ı; rasyonalist değil, tasavvufidir. Ve Varidattaki kavramların hemen hemen tamamının da tasavvufi olması bu kanıyı güçlendirir. Bu ilkelerin ışığında Varidat'ı incelediğimizde, görürüz ki, şeyh'e isnad edilen 'materyalist' akılcı' gibi iddiaların yersizz olduğu anlaşılacaktır:

"Düşünce bakımından akla bağlanmak, ona güvenmek geçicidir, gönlün gerçekleri görmesini önler, insanı saptırır... Sezgi yolu ise gönlü arıtmayı, Allah'a yönelmeyi, peygamber'e

uymayı, onların yolunda gitmeyi gerekli kılar... Gerçeği arayan kişinin; peygamberlerin yoluna girmesi, içe kapanması, dünya tutkularından sıyrılması, bulanık düşüncelere kapılıp akl'a bağlanmaması gerekir"[135]

"Sofi, vakt oğludur; o günün sızlanmakla, geçmişi düşünmekle geçiremeyeceği gibi geleceğe de önem vermez. O, günlerin Allah'ın birliğini anmakla, özünü arıtmakla geçirir. O, hayatı boyunca Allah'ladır, gönlünden geldiği gibi yürür, yanlız Allah'a bakar, onu görür" [136] sözleri,materyalizmi reddediyor... Bu sözler tamamen tasavvuf çeşmesinden akıyor...

Ancak şu var ki, şeyh Bedreddin; şeriat ilimleriyle tasavvuf ilkelerini bir arada yürütmüştür. Başka bir ifadeyle şeyh, tasavvuf'a önem vermekle birlikte, dünya işlerinden de el etek çekmemiş, bilakis zamanın kurulu düzenini sert bir şekilde eleştirerek, şeriat'a uygun olması gerektiğini yer yer Varidatta zimnen zikretmiştir. Bu, şeyhin; siyasi felsefesinin özünü teşkil eder:

"... Kulun, Kur'anın buyruklarına uyarak dünya işlerini, geçim ve benzeri konuları ilgilendiren işleri, ahiret işlerini ilgilendiren bilgilere göre düzenlenmesi gerekir. Bu konudaki ayetleri karşılaştırıp, dünya işleriyle ahiret işlerini alakadar eden bilgilere göre davranması uygundur., Onun için gereken de budur. Kuran otuz cüzdür, bu otuz cüz'ün bir bölümü dünya işlerine, ötekiler ahiret işlerine ayrılmıştır. kur'anın bu orana göre inmesi, bilginlere dünya ve ahiret işleriyle hangi ölçüler içinde uğraşmalarını gerektiğini bildirmek içindir. Bana gelen ilhamlardan biri de budur...

Tanrı'ya hamdolsun, ki bana yüce katından bu işleri bildirdi, anlattı. Benim söylediklerim kitapları okumakla ya da gelişi güzel bilgileri benimsemekle ilgili değildir. [137]

Şeyh Bedreddin, toplumun önderleri saydıkları; hatip ve imamlar için de şöyle der:

"Bir toplumun hatip, imam ve benzeri önderlerinin amaçları gerçek değil, Allah'a ulaşma olmayınca bu tür topluluklardan

(135) Varidat, s.332. (İ. Zeki Eyüboğlu Sadeleştirmesi)
(136) Varidat, s.328.
(137) Varidat, s. 313-134

çekilmen için bu sana yeter. Amaç, onları doğru yola getirmekse ona söz yok. İbadetlerin direği onlardaki belli bir amacın varlığıdır o da Allah'tır. Bu direk ortadan kalkınca, ibadetleri de yok olur, yanlız kötü toplulukları kalır. En doğrusu da böyle bir toplumdan uzak kalmaktır' (138)

ŞEYH BEDREDDİN MAKAM HEVESLİSİ DEĞİLDİR.

Şeyhle ilgili söylentileri değil, şeyhin söylediklerini ölçü kabul ederek, şeyh hakkında belli bir yargıya varılmalıdır. Zira ancak onun söylediklerini değerlendirmekle; kişiliğini ve düşünce yapısını tanıma imkanını bulabiliriz. Örneğin: Şeyh Bedreddinin; dünyalık paşinde koşan, iktidar heveslisi bir kişiliğe sahip olmadığı, Varidattan rahatlıkla anlaşılabilir: "İbareti gerekli göstermenin amacı gönülleri geçici varlıklardan sıyırıp, en yüce varlığa, başlangıcı olmayan varlığa yöneltmektir. Geçici varlıklara bağlanan bir gönülle bin yıl namaz kılsan sevapla ilgili bir kazancın olmaz... Kendini dünyaya vermen, onunla uğraşman yüzünden gerçeği kavrama yeteneğin azalmıştır" (139) diyor şeyh Bedreddin.

Şeyhin makam peşinde biri olmadığını şu güzel sözlerinden de anlıyoruz:" Nur bir gece benim kapladı, kendimden geçtim, sevindim, taştım, büyük bir tat duydum, şu dizeleri okumaya başladım:

Sıyrıl boş eğilimlerden ey nefs ölüver özüntüden,
Sızlanma, yüce Allah'tan başkasına el açma" (140)

"...Bu işin kesin olarak dünya tutkularından sıyrılmakla içe kapanışa dayandığını, başka özel bir yolun olmadığını bilesin" oysa çoğunun gönlü yarılıp bakılsa içlerinin dünya sevgisiyle, başka geçmek, yükselmek tutkusuyla dolu olduğu görülür. Allah onların yüzlerini kara etsin (!) (141)

---

(138) Varidat, s.298.
(139) Varidat, s.293-294.
(140) Varidat, s.312.
(141) Varidat, s.317.

BEDREDDİN, MUHYİDDİN HAYRANIDIR.

Şeyh Bedreddin, Vahdet-i vücutcü olan Muhyiddin Arabiden büyükçapta etkilenmiştir. Onun "Şerhül Fusus'ül Hikmet" adlı bir eser yazdığı da bilinmektedir. Nitekim, Şeyh Bedreddin, Varidatında da Muhyiddin Arabiden bahsederek şöyle der:

..Bir perşambe gecesi sabaha karşı şeyh Muhyiddin'i gördüm. Şöyle diyordu: Şeytanı başka bir ülkeye sürmek istedim, sonunda istediğimi de yaptım. Bu evrende şeytanla ilgili çok az nesne kaldı, çekip gitti buradan... Allah daha iyi bilir, yorumu şudur: Şeytan; uzaklığın, şeyh ise; yakınlığın nedenidir. Birliği yazdığı kitaplarda, özellikle "Füsus"ta açıklamıştır. Ben de o günlerde "Füsus" okuyordum, gördüğüm rüya beni bu konuda uyarmak içindi (142)

Şeyh Bedreddin, imam Gazali'nin eserlerinden olan "ihya-i Ulum'ud-din" ile "Kimya'yı Saadet"ten övgü ile bahsetmiştir.

ŞEYH, ZİKR'E ÖNEM VERİR.

Şeyh Bedreddin'e göre insan, ilahi gerçeklere, ancak Allah ile yakınlık kurduktan sonra ulaşabilir. Ona göre Allah ile yakınlık kurmak için de; içinin arınması, gönlünde Allah tan başka bir varlık bulunmaması, bütün amellerinde halisane olması gerekir.. Allah ermişlere ilhamlar gönderir.. Şeyh Bedreddin de; Allah olduğunu, Varidatının bir çok yerlerinde zikreder. Hatırlanacağı üzere, Muhyiddin Arabide, "Füsus'ül Hikmet" adlı eserini ilham yolu ile yazdığını ileri sürer (143)

Çağının en büyük bir bilgini olan şey Bedreddin, zikr'e çok önem vermekle de, mutasavvıflar arasında ün yapmıştır. Şeyh, Varidat adlı eserinde şöyle diyor:

"Gene uykuda daldığım günlerden birinde, bahçede birisinin "hu" deyip durduğunu gördüm. Uyanınca birisinin Allah adını andığını duydum. Esenlik üstüne olsun, Peygamber'in şu hadisinin doğruluğu içime doğdu:" Cennet bahçesinde gezmek isteyen kimse Allah'ı çok ansın" doğruyu söyledi Allah'ın resulü.

---

(142) Varidat, s.333
(143) Füsus'ul Hikem, s.1, (M. N. Gençosman Çevirisi)

Allah'ı çok anmak, bütün olgunlukların anahtarı niteliğin dedir. Bütün olgunluklar yüce Allah'ındır. bunları elde etmenin yolu da sevgiye dayanan yakınlıktır. Sevgi ise; Allah'ı anmakla sağlanır. Peygamber (SAV) "Kişi sevdiğini ne çok anar" buyurmuş Allah adını çok anmak, ona sevgi duymayı sağlar. Çünkü gönül başka konularla ilgilenirse yüce Allah anlaşılmaz... Allah'ı kendisine rahmet kapılarını açar. Peygamebr (SAV): "Cennetin kapısınıda Allah'tan başka tapacak yoktur. Muhammed, Allah'ın elçisidir." buyurarak, Allah'ı anmaksızın o kapının açılmayacağını bildirdi. (144)

Şeyh Bedreddin, ermişliğin (Vilayetin); Allah'ı sevmek onun sevgisiyle gönülünü doldurmak, dünya tutkusunda sıyrılmakla mümkün olduğunu (145) belirtir. Böyle düşünen ve inanan bir insanın; dünya makamları için, her şeyi ateş'e verebilecek kadar düşüncesiz ve hırslı olması nesil düşünülebilir?...

Şeyh Kibir, gurur ve gösterişten hoşlanmayan bir karaktere sahipti. Halk arasında: "Ben halümce Bedreddinem" şeklindeki atasözünün hala revaçta olması, şeyhin; karakter yapısını ve kişiliğini tanımamıza yardımcı olur.

Şeyh Bedreddin Varidat'ında derki: "Peygamber (SAV) dan şu güvenilir hadis bildirilmiştir" iki zincirle bağlı olmayan bir kul yoktur. Bunların biri yedinci kat göğe bağlıdır, öteki yedinci kat yere. Kul alçak gönüllü olursa göğe yükselir, kendi kendine büyüklenirse en aşağı yere indirilir. (146)

İLİM, AMEL'İ GEREKTİRİR

Daha önce sözkonusu ettiğimiz gibi, şeyh Bedreddinin adeta insafsızca saldırılara maruz kalmasının en büyük nedeni, onun; sair tasavvuf şeyhleri gibi inzivaya çekilmemesi ve İslam'a aykırıdır gerekçesiyle, zamanın kurulu düzenine karşı ayaklanmasıdır. Onun osmanlı - Türk mukadderatının en buhranlı devresinde isyan ettiğini bu nedenle bir arif, veli ve sufinin böyle şeyler yapmayacağı ileri sürülür (147) Ne var ki, şeyh

(144) Varidat, s.333-334
(145) Varidat, s.318
(146) Varidat, s.335
(147) bk. İslam İlahiyatında Şeyh Bedreddin.

bu kanaatte değildi, ona göre" amelsiz bilgi; inançsız amele, ya da ruhsuz gövdeye benzerdi [148]. Yani Şeyh'e göre; bilgi ve amel (eylem) ayrılmaz bir bütündürler. Büyük bir bilgin olan Bedreddin, Osmanlı devletinde yürürlükte bulunan birçok kural ve esasları İslam'a aykırı görüyor ve bunu düzeltmek istiyordu. İşte, onun eylemci olmasının nedenini bizce burada aramak gerekir.

YAZARINI YARGILATAN GÖRÜŞLER

Bilindiği gibi, Varidat'ın yakılması ve şeyhin tekfir edilmesine rağmen, Varidat; sofiyye tarafından pek muteber bir kaynak olarak kabul ve tetkik edilmiştir. [149] Buna rağmen, Varidattaki görüşlere dayanarak, şeyhi tekfir edenlerin bulunduğunu da biliyoruz.

Şimdi, şeyhin çeşitli konulardaki görüşlerini Varidattan aktaracağımız ve sözkonusu görüşlerin yorumlarını da Seyyid Muhammed Nurun yazdığı 'Varidat' şerh'inde nakladeceğiz. Bazı çevreler, aktardığımız bu görüşleri küfri bulabilirler, ancak bu gibilere de: "Nakl-i küfür, küfür sayılmaz" Küllî kaidesini hatırlatmak iseriz..

KİDEM-İ ALEM

Şeyh Bedreddin'e göre, alem (evren); salt olarak cins, nevi ve şahsiyetle kadimdir, yani başlamıştır, hudusu, yani sonradan peyda olması zati olup zaman'a bağlı değildir. Zira zaman hiçbir vakit mevcut, yani var olmadı [150]. Şeyh Bedreddin, bu görüşünden ötürü küfürle itham edilmiştir [151]. Bu konu ile ilgili olarak, Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin görüşünü de aktararak, mükayeseyi okuyucuya bırakmayı uygun görüyoruz: "Velem yezel mütekellimen" mucibince Cenab-i Hak daima ve zaman kaydından münezzeh olarak, iptidasız ve nihayetsiz mütekellim, yani Halık ve sânidir. Maye-i alemin hudu-

(148) Varidat, s.302
(149) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.650. 4. bsk.
(150) Varidat, s.299
(151) Mesela bk. İ. S. Cem, İslam İlahiyatından Şeyh Bedreddin, s.13

suna kaani olmak, Cenab-i Hakkın "Bir zaman şimdiki gibi Halık ve Mütekellim olmadığına ve bununla beraber sıfat-ı fikir sahiplerinin de ictihadlarına göre alem" mayası ve hakikatı" itibariyle HADİS değildir. Çünkü mütenakız bir fikirdir ve küfürdür. Ama bu görüş Aristo ve Eflatun'un mezheplerine racidir. Lakin mutasvvıfların mezhebinden sünaiye -ikincilik- mahsus ve zati mevcudiyet sahibi bir alem yoktur: Zira vücud, vahid ve haktır, demektir. Şu halde iki kadim fikri hatıra bile gelmez[152]

Görülüyor ki, şeyh Bedreddin'de de iki kadim fikri yoktur, zira kendisi de Vahdet-i vücud'un savunucularındandır. Nitekim, şeyh Varidatında diyor ki: "Bütün varlığın Allah olduğu bana gösterildi. Ne varsa oydu, dilim de onun diliydi. O dille bir 'Ya Allah" deyip kendimden geçtim" bütün nesneleri kaplayan, bu nesnelerde diri olan, bütün varlıklarda var olan Allah'ı bütün eksikliklerden beri sayarım" [153]

"AHİRET GAYB ALEMİNDE GERÇEKLEŞİR"

"Ahiret işlerinin, bilgisizlerin sandıkları gibi olmadığını bil. O işler gayb ve melekut evreniyle ilgilidir, sıradan kimselerin sandıkları gibi şehadet evreniyle değil. Peygamberle bize ulaşan, yazılı belgelerle anlatılıp yayılan cennet, huriler, köşkler, ağaçlar, yemişler, ırmaklar, azap ve ateş, bunlara benzeyen başka varlıklar sözcüklerin yüzden anlamalarıyla açıklanamaz, onların daha derin anlamları vardır" [154] diyor şeyh Bedreddin.

Seyydi Muhammed Nur (1810 - 1889) şeyhin bu konudaki görüşlerini şöyle izah ediyor: "Ahiret işleri insanların ölümünden sonra vuku bulacağı zannedilen kabir azabı ve nimetleri, ahiretteki cehennem, fenalıklar, akrepler, yılanlar, zebaniler, melekler, köşkler cennet hizmetçileri nehirler ağaçlar ve saire gibi benzeri şeyler bilgisizlerin sandıkları ve tahmin ettikleri gibi değildir. Ahiret işleri emir alemindedir, şehadet aleminden (yani gözle görülen bu alemden) değildir. Şehadet alemi, ceset-

(152) İslam Tarihi, s.175,-176 Ötüken yyn. 2. bsk.
(153) Varidat, s.327,331
(154) Varidat, s.293

ler, vücudlar, tenbel ve boyutları olan isimlerden ibarettir. Bu evren ve fesad aleminde cesetler ve cisimler birer birer son bulup yok oldukları meydandadır.. İşte mead, yani ahiret iade olunan ruha aittir, cesed'e değildir. Mesela bir insan diğer bir insanı yerse, her ikisi nasıl iade olunabilir... Hz. İbrahim Mi'rac'ta Allah resulüne: "Ya Muhammed ümmetine söyle cennet boş bir yerdir, orada ağaçlar vs. yoktur. Cennetin ağaçları, nimetleri: "Subhanellah, velhamdulillah vela ilahe illallah ve Allah'u ekber" kelimeleridir. Bu mubarek kelimeleri çok ansınlar "buyurdular... Burada güzelce anlaşılması gereken husus şu dur ki; yukarda adları geçen şeyler, herkesin işledikleri işlerin meydana gelmelerinin tümü "misali" suretlerden ibarettir. Çünkü berzah ve ahiret misal alemindendir. Hatta bu alem bile tümüyle misal ve hayaldir" (155)

ŞEYH: "DİRİLEN GÖVDE, ÇÜRÜYEN GÖVDE DEĞİLDİR"

Bu babdaki fikri çok münferid olan şeyh Bedreddinin cesetlerin haşri ile ilgili varidat'taki sözleri şöyle: "Yüce Allah:" Yağmur yağdırıp yeryüzünde o yağmurdan yemişler çıkarırız, ölüyüde diriltiriz öylece bundan öğüt alırsınız artık. "buyurmuştur. Bu da kıyamet günü dirilen gövdenin çürüyen gövde olmadığını gösterir. Nitekim, yerden biten yemişler de çürüyenlerden değildir." (156)

Seyyid Muhammed Nur, Varidat şerhinde: "Bedenimiz unsurlardan bir araya gelmiştir. Ve her bileşik olan şey sonradan olmuş bir nesne olduğundan yok olmaya mahkümdur. Bedenimiz aynen iade olunsa, önceki şekli gibi tekrar yok olması zaruridir. Böyle bir beden hiçbir zaman kalıcılık ile vasıflandırılamaz, çünkü sonradan vücud bulan her şeyin kalıcılığı imkan dışındadır. Böyle bir bedenin yok olmasından sonra onu meydana getiren unsarlar için birleşme yoktu, zira bedeni meydana getiren unsurlar ise besittir, onlarda bileşim olmaz. Yanlız burada bahsettiğimiz unsurlar, gözlerimizle gördüğümüz

(155) Seyyid Muhammed Nur, Varidat Şerhi, Haz: Sadettin Bilginer, s. 17-20, Sena Matbaası, İstanbul 1979
(156) Varidat, s.319

ateş, hava, su ve toprak denilen cisimler değildir. Çünkü bunların hepsi bir takım mevcudiyetlerine ihtiyaç duyulan dört esaslı unsurdur. Yukarda bahs edilen unsurlar ise; latif olup, tabiatları bu unsurlarla kaimdir ve esasında tabiatların da aslıdır. Bunlardan küçük parçalar olmaz nasılki bedenin birleşmesinden öncede küçük parçalar yoktur, keza buradaki bedenin hatta bildiğimiz ateş, su, hava topraktan yaratılmış her şeyin yok olmasından sonra tekrar birleşmesine imkan yoktur. Çünkü yok olan bir bedenin kendisini bir araya getirenlerin birleşmesi bozulduktan sonra tekrar aslına geri dönüşü muhakkaktır... Özetle derizki bu alemde ki unsarlardan yaradılan bedenler için fenadan sonra birdaha meydana geliş yoktur "der. (157)

Darul fünun müderrisi ve şeyhül islam musa Kazım efendinin kendisinin yaptığı "Varidat" tercemesinin bu kısımdaki notunda: "hakkul yakin mertebesine henüz uluşmamaış olan süluk erbabı daima ruhaniyetle uğruştıklarından, cismaniyyete asla değer vermediklerinden cesedlerin haşrını da şiddetle inkar ederler. Bunlara ARİFLER denilir. Henüz kemalete erişememişlerdir. Şeyh Bedreddin de bunlardan biri olduğundan cesedlerin haşrını inkar etmiştir. (158) diyor.

CENNET VE CEHENNEM ÜZERİNE

"Gerçekler katında cennet melekut alemindedir, Adem (A.S.) cennetten çıkmıştır" demesi de, o yoğunlaşarak bu aleme indi, bu yolla nitelendi anlamındadır. Hadiste: "Cennetin sekiz, cehennemin yedi kapısı var." denmiştir. Bana bu konularda gelen ilhama göre: Arş, cennetin üstüdür, burçların bulunduğu gök de cennetin yeridir. Burçların bulunduğu göğün içbükeyi cehennemin üstüdür, altındaki göklerin her biri de bir kapıdır. Bundan dolayı cennetin sekiz kapısı vardır. Çünkü atlas denen göğün altında sekiz gök bulunur. Bunlar da burçların bulunduğu gök, zühal göğü, Ay göğüdür. Göklerin sonuncusu Ay göğüdür. Burçların bulunduğu göğün içbükey yönü cehennemin üstü olunca, altında yedi gök kalır. Her gök bir kapı olursa cennetin sekiz, cehennemin yedi kapısı olur, anla artık. Bunu yazdıktan

(157) Seyyid M. Nur, Varidat Şerhi, s.23-24
(158) Varidat Şerhi, s.71

sonra Kur'an'dan şöyle kolayca bir ayet okumak için mushafı açtım: "Ayetlerimizi yalanlayanlara ve onlara karşı ululuk taslayanlara göklerin kapıları açılmaz. "ayeti karşıma çıktı. (159)

"Hiç şüphe etme ki, gelip geçmiş ve söylenmiş olan cennet, hur, kusur (kasırlar), esmar, enhar, azab-ı nar gibi şeyler zahiri manalarından ibaret değildir. Bunların başka manaları vardır ki, o manaları ancak ruhları arılanmış ve veli olanlar bilirler" (160)

"Huriler, köşkler, yemişler ve bunların benzerleri yanlız hayal aleminde vardır, müşahede (duyu) aleminde yoktur." (161)

Görülüyor ki, Şeyh Bedreddin; cennet ve cehennemin hayal aleminde olduğunu, bunların müşahede aleminde gerçekleşemeyeceğini iddia eder. Ancak 'hayal'den neyin kasdedildiğini bilmek gerek... Örneğin: Muhyiddin Arabi, "Hayal" kavramını izah ederken şunları söyler: "Hayal'e nur ismini versek yeridir... Hakikati anlamayanlar, hayal nurunun ne olduğunu bilmiyenlerdir." (162)

"SENİ HAKKA GÖTÜREN HER NESNE MELEKTİR"

Şeyh Bedreddin, Varidat'ında der ki: "Seni hakka götüren, Allah'a gitmen için özendiren her nesne melektir, rahmandır. Allah'tan başkasına götüren, özendiren her nesne ise iblistir, şeytandır. Seni yüce Allah'a yönelten güçler meleklerdir, fitne ve fesat yoluna götüren hayvani şehvetlerin ve vehimlerin de şeytanlardır. A şaşkın! Sen meleklerle, şeytanlarla dolusun, hüküm, üstün olanındır. Cin bu ikisi arasında kalan mutedil kuvvetlerden ibarettir." (163)

"Gök katlarının güçleriyle öğelerin güçleri, bunların benzerleri meleklerdir, bunu da bilesin. Peygamberlerin bu konudaki sözleri benim söylediğim anlamdadır, bilgisizlerin sandıkları gibi değildir." (164)

---

(159) Varidat, s.214,316
(160) Varidat s.315, Şeyh Bedreddin'den naklen: E.Z. Ülken, Türk feylozofları Antolojisi, c.1, s.116 - 1935
(161) Varidat, s.294
(162) M. Arabi, fütuhat'ı Mekkiye, s.10, İstanbul 1971
(163) Varidat, s.296
(164) Varidat, s.306

"Gökleri, yeryüzünü, öğeleri yansıtan melekler, onlarda bulunan ve Allah'ın dileği üzere" onlarda görünüş alanına çıkan güçlerdir. Onlar bir göz yumup açış süresince bile Allah'a bağlanmaktan, onun adını anmaktan geri kalmazlar. "Allah'a hamdederken, onun bütün eksik niteliklerden beri olduğnu söylemeyen bir varlık yoktur." ayeti de bu anlamdadır. İnsanın kan damarlarında dolaşan şeytanlar ise; hayvani nefsi şehvete sürükleyen, o nefiste bulunan güçlerdir. Bu güçlere uyularak şeriat'a ve Allah'a karşı çıkılır. Salat ve selam üstüne olsun Peygamberin: "Şeytan kan damarlarında dolaşır." sözü de bu anlamdadır. Ey bilgisizler! Siz Allah'ın insanın içvarlığıyla ilgili bilgiler konusundaki sözlerini de, peygamberlerin ve velilerın söylediklerini de anlamıyorsunuz. Onlar bilirler, çalışırlar, önerilerde bulunurlar. Bilgisizliğiniz, anlayışınızın azlığı, gönüllerinizin bulanıklığı, ahiret bilgisi konusundaki şaşkınlığnız, bu dünyaya düşkünlüğünüz yüzünden işin içyüzünü bilemiyorsunuz. O kurtulamadığını, sandığınız gibi değildir. Bu konuda şaşkınlığa kapılmışsınız, sapıklık içindesiniz, gerçeklerden ayrılmışsınız. Oysa sizin doğru buluşunuzda da sapıklık vardır Şeriatı düzenleyen Allah, sizi esirgediği için bu konuyu sınırlandırmıştır. Çünkü, doğru bulmanız bilgisizliğinizdendir. Peygamberler bu meseleleri bilirler, Güneş'i gördükleri, bildikleri gibi bilirler. Yanlız akıllarınızın yetersizliği nedeniyle bu konuyu size açmazlar Sen de içini arıtsan söylediklerini anlarsın." (165)

"Cin'in melekten, şaytanlardan, iblisten daha genel bir sözcük olduğunu bil. Bütün bunlar ruhlar alemindendir, cisimler aleminden değildir. Gene bunlar külli ve cüz'i güçlerdir. Bunlardan insanı Allah'a yaklaştırmaya çalışanlara melekler, Allah'tan uzaklaştırmak, dünyaya bağlamak isteyenlere şeytanlar denmiştir. Cinin meleklerden daha genel olduğunu söylemiştik. Bunun kanıtı da: "Kafirler, Allah'la cinler arasında soydaşlık vardır sandılar." ayetidir. Kafirler, melekler Allah'ın kızlarıdır, dediler, cinler ve şeytan Allah'ın kızlarıdır, demediler. Bundan melekle-

(165) Varidat, s. 313

rin cin kavramının kapsamı içinde olduğu anlaşılmaktadır.[166]

"Yeryüzü bölgelerinden bir yere düşen her yağmur damlasının bile belli bir nedeni vardır, o da damlayı yere düşüren melektir."[167]

"HZ. İSA RUHUYLA DİRİ CESEDİYLE ÖLÜDÜR."

Hz. İsa (A.S.) ruhuyla diri, cesediyle (cesedini meydana getiren unsurlar itibariyle) ölüdür. Lakin kendisi "Ruhullah" olduğundan, onun ruhaniliği, cismaniliğe üstündür. Ölüm ise ancak cesetle ilişkili olduğundan "Hz. İsa (A.S.) ölmedi" dediler. Onun cesedini meydana getiren unsurlar itibariyle, yani ceset maddesi yönünden ölmemesi ve diri kalması imkansızdır. Hz. İsa ruhuyla diridir, çünkü ruha ölüm ârız olmaz. Hz. İsa'nın, cesedini meydana getiren maddesi itibariyle ölmemesi ve diri kalması imkansızdır, zira ruhlar yüksek alemlere yükselince, unsuru olan cisimlerden latif olarak ayrılırlar. 808 yılında bir cuma günü yeşiller giyinmiş iki kişi gördüm. Birinin elinde İsa (A.S.) vardı ve ölüydü. O iki kişi İsa'nın ceset bakımından ölmüş olduğunu bana lisan-ı halleriyle açıklar gibiydiler, beni uyandırıyorlardı. Allah daha iyi bilir." [168]

Varidat'ı şerhende Melami piri Seyyid M. Nur'un şehrinde ise şu izahları okuyoruz: "Görülmüyor mu ki, İsa (A.S.) evvelce olduğu gibi, yine cesetlenerek dünyaya iner ve oğlu olur. Onun ölümü hakkında Kur'an-ı Kerim'in Âl-i İmran suresinin 55. ayetinde: "Ya isa, ben, seni öldüren ve kendime yükselten ve kafirlerin küfürlerinden pâk eyleyen zâtım.." buyurmuştur.

Bu ayetle Cenab-ı Hak, ona, unsurî tabiatlardan seni kurtarırım, buyuruyor. Hz. İsa'nın göklere Allah katına yükselmesinden bu zamana kadar 1850 yıl geçtiği halde yemeğe ve içmeğe ihtiyacı olmaması da bunu teyid eder. Keza Kur'an'ın En-Nisa suresinin 157. ayetinde: "Seni öldürüp asmadılar, onların cümlesi şüphededirler," ayeti de onun cesediyle diri olduğunu ispat etmez." [169]

---

(166) Varidat, s.318
(167) Varidat, s.296
(168) Varidat, s.300
(169) Varidat, Şerhi, s.69-70

İbnüttayyar Semaheddin Cem, diğer meselerde olduğu gibi bu meselede de bir müfteri kesilmiş ve Şeyh'e iftira etmekten çekinmemiştir. İftira diyoruz. Zira Cem, İsa meselesinde Şeyh'in, Kur'an'ı tekzip ve hatta bazı ayetleri inkar ettiğini ileri sürüyor ve şöyle diyor: "Bedreddin, Varidat'ta: "İsa cesediyle çarmıhta ölmüştür, fakat ruh ölmediği için İsa ruhen ölmedi" diyor. (170) Halbuki Varidat'ta "İsan'ın çarmıhta öldüğü" ifadesi hiç geçmez.. 'Çarmıh' kavramının, Şeyh'in ifadeleri arasında yer almadığını Varidat'ı inceleyen herkes görebilir...

Eğer, gerçekten Şeyh, İsa'nın çarmıhta öldüğünü zikretseydi, o zaman Şeyh'in; Nisa suresinin 157. ayetini inkar ve tekzip ettiği iddiası elbette haklı olurdu. Ne var ki, sırf Şeyhi' kafir ilan etmek için Cem, bu iftirada bulunmuştur...

CUMHUR GİBİ DÜŞÜNMEMEK CÜRÜM MÜ?

İsa (A.S.)'ın ölümü ile ilgili olarak Allah (c.c) şöyle buyurur: "O zaman Allah şöyle demişti: "Ey İsa, şüphesiz ki, seni öldürecek (onlar değil) benim. Seni kendime yüseltip kaldıracak, seni küfredenlerin içinden tertemiz kurtarıp çıkaracak... gene benim" (171) Ayette geçen "tevefiy"; canlı varlıklar, bilhassa insan için kullanıldığında "vefat ettirmek, yani eceline yetiştirip ruhunu kabzetmek" manasını ifade eder. (172)

Kamil Miras, bu ayetle ilgili olarak: "İnni müteveffike" kavl-i şerifinin zahirini iltizam eden ulemaya göre Hz. Mesih öldükten sonra ref' olunmuştur. Şu kadar ki, ulemanın cumhuruna göre İsa (as.) hayatta olduğu halde sema'ya götürülmüştür" (173) der. İşte, Şeyh Bedreddin de, Kamil Miras'ın deyimiyle "ayetin zahirini iltizam eden" alimlerden sadece biridir... Şey gibi düşünen, yani İsa'nın cesediyle ölü olduğunu kabul eden başka alimler de vardır.

İbn-i Kesir, tefsirinde bu ayetin yorumu hakkında birçok

---

(170) İslam İlahiyatında Şeyh Bedriddin, s.22
(171) Ali İmran Suresi, ayet: 55
(172) Ahmet Karaman, Dinler Tarihi, s.217 İstanbul 1968
(173) Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Terc, c.9, s.89 6. bsk. Diyanet işleri b. yyn

rivayet zikreder: ayeti takdim-te'hir şeklinde tefsir edenler, "teveffiy" kelimesini uyku anlamında anlayanlar, vs."(İbn-i Kesir (Arapça), c.1, s.366)

İsmail Fenni Ertuğrul (ölm. 1946) ise: "Müfessirlerin bazıları Âl-i İmran suresinin 55. ayetiyle ilgili ihtilafa düştüler. Bir kısmı, ayette takdim ve te'hir vardır: Manası, nezdime kaldıracağım ve kafirlerden tathir edeceğim; ecelin geldiği vakit ruhunu kabzedeceğim, demektir demişlerdir ve diğerleri ruhunu kabzetmekten maksat, melekut alemine çıkarmağa mani olan alâık-ı beşeriyyeyi öldürmek, izale etmektir, [174] görüşünü ileri sürmüşlerdir. Görülüyor ki, Şeyh Bedreddin de ikinci, görüşü paylaşan alimler arasında yer alır... Hatırlanacağı üzere: Şeyh Bedreddin de Varidatında; İsa'nın cesediyle ölü olduğunu, zira melekut alemine alâık-ı beşeriyye (cesedi meydana getiren maddi unsurlar) ile gitmsinin ve bu kadar uzun süre kalmasının mümkün olmayacağını iddia etmektedir...

İmam Kuşeyri de bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: "Ben seni senden alır ve beşeri (maddi) sıfatlardan sıyırırım." [175] Dikkat edilirse, İmam Kuşeyri'nin, İsa'nın ölümü hakkında söylediklerinin, Şeyh Bedreddin'in söylediklerinden farklı bir yanı yoktur.

"Onun vefatı ve ref'edilmesi, mugayyebata ait bir husus olup, tevilini Allah'tan başkasının bilemiyeceği müteşabih meselelerdendir" diyen Seyyid Kutup [176] daha sonra şöyle der: "Kur'an, Hz. İsa'nın ref'edilmesi meselesini tafsilatiyle anlatmıyor. Acaba, o henüz, hayat sahibi iken ruhu ve cesedi ile birlikte mi ref'edilmiştir, yoksa öldükten sonra sadece ruhu ile mi?... Bu hususlar tamamen müphem bırakılmıştır." [177]

Seyyid Kutup, İsa'nın cesediyle sağ mı, yoksa ölü olarak mı ref'edilmiştir, tartışmasına gitrmiyor ve bu ayeti müteşabih kabul ederek, gerçek anlamını Allah'ın bildiğini zikretmekle yetiniyor...

---

(174) Hakikat Nurları, s.238, Sebil yyn. İstanbul 1975
(175) Letaif El İşaret Tefsir'ül Kur'andan Naklen: Aylık Dergi Ehl-i Sünnet Özel Sayısı, c.2, s.327
(176) Fizilâ lil Kur'an c.2, s.297
(177) Fizilâ lil Kur'an, c.4, s.38. Hikmet yyn.

MATERYALİST ŞEYH(!) MANA ALEMİNDE

Şeyh Bedreddin'i materyalistlikle suçlayanların, Varidat'ı okumadaıklarına inanıyoruz. Zira öyle iddia ve görüşler vardır ki, materyalizmi kökten reddeder ağırlıktadır. Şeyh Bedreddin, Varidat'ında; kerametlerinden bahseder: "... Nur bir gece beni kapladı, kendimden geçtim, sevindim, taştım büyük bir tad duydum. Şu dizeleri okumaya başladım:

Sıyrıl boş eğilimlerden ey nefs ölüver üzüntüden,
Sızlanma, yüce Allah'tan başkasına el açma(!) (178)

"Bir gece oturup yaslanmıştım. Birdenbire ruhumun gövdemde çırpındığını gördüm. Gene bu sırada yanan bir odundan çıkan yalımın sesine benzer bir ses duydum, sonra karşımda al'a benzer bir renk gördüm. Yalımlanıyor, yalımlar kıvranır gibi oluyor, kendimde duyduğum ses gibi bir ses çıkıyor. Bendeki durumun bunun bir yansıması olduğunu anladım." (179)

"Dünya, uyurken ya da uykuyla uyanıklık arasında bana birtakım sözler söyledi. Söylediklerinden biri de, beni seven yüce Allah'tan uzaklaşır, sözüydü. Gene uyku ve uyanıklık arasına ruhum bana göründü, varlığımı kapladı. Güneş parıltısını andıran bir parlaklığı vardı. Nurunun ne sonu vardı, ne de sınırı. Sevinçten, coşkunluktan ağlayasım geldi... Gene bir gece oturup yaslanmış, şöyle yumuşak bir uykuya dalmıştım. Bütün varlığın Allah olduğu bana gösterildi. Ne varsa oydu." (180)

"Kimi zaman okumaya daldığımda gönlüme birisinin görüntüsü düşer, pırıl pırıl olur, beni işimden eder, gönlümden gitsin isterim, gitmez bir türlü. Sonra sabahtan o kimse beni görmeğe gelir, gözümle görürüm onu." (181) "810 yılında safer ay'ı gecelerinden birinde hastalandım, hastalığım günden güne artınca yaşama umudum kesildi. Yüce Allah'a döndüm, bütün öteki varlıkları gönlümden çıkardım: "Ey Allah'ım bu hastalıkla ölecek miyim?" dedim. Rüyaya dalmadan Allah bana, bu hastalıktan beni kurtaracağını söyledi."(182)

---

(178) Varidat, s.312
(179) Varidat, s.325
(180) Varidat, s.327.
(181) Varidat, s.312
(182) Varidat, s.332

"Bir gece oturuyordum, bir kelebek mumun çevresinde dönmeye başladı. Birkaç kez muma çarptı, yanar gibi oldu, yere düştü, bir daha kımıldamadı. Bir süre düşündüm, onda dirilikle ilgili bir belirti göremedim, öldüğüne inandım. Sonra Ebuyezid'in bir karıncayı üfürüp dirilttiğini hatırladım, kelebeği aldım, üfürünce, dirildi, eskisi gibi uçmaya başladı, yalıma değmemişti dersin. Bunu inkar etme Allah'ın herşeye gücü yeter."(183)

TASAVVUF ANLAYIŞI

Tasavvuf tamamlanınca ikiyüzlülük başlar. Gerçek sufi gözlerle görülmeyen, kulaklarla işitilmeyen, insan gönlüne düşmeyen nesneleri görür, duyar, kavrar. İnsanlara durumlarına, anlayışlarına uygun sözler söyleyip kendi gönlündekini gizler... Çünkü anladığını insanlara açıklamaya kalkarsa canından olur, neylesin de ikiyüzlü olmasın. Sari-yi Sakati'nin sözlerinde bu konuya değinilir. Tasavvuf üç anlamı olan bir addır. Sufi, anlayışının aydınlığını, amelinin nurunu söndürmeyen kimsedir. Sofi, Allah'ın haram kıldığı hususlara karşı hiçbir kimseyi teşyi ve teşvik etmez, bilakis çevresindekileri sakındırır. Allah'ın sırlarını daima örtüp saklar. Çünkü ilahi ilmi önüne çakana açığa vurursa, kanını herkese mubah kılar." (184)

Sufi, zahiren Kur'an-ı Kerim'e aykırı görünürlerden söz etmez. Zira Kur'an'a aykırı olan her şey batıldır. (185) Oysa gerçeğe ulaşan kişinin halka söylediklerine inanması da olağandır. Bu durumda ona ikiyüzlü denmesine şaşılmaması gerekir, çünkü ikisi de yerine göre gerçektir. (186)

Oduna benzeyen tarikatçılar üç bölüğe ayrılır. Bir bölüğü biraz ateşle tutuşur, yanıp tükeninceye değin sönmez, iyice yanınca da ateş kesilir. "Yolculuk tamam olunca Allah kalır" sözleri bunlar içindir. Bir bölüğü ise çok yaştır, iyice kuruyup yaşlığı gitmeyince ne yaparsan yap tutuşmaz. Ortada kalan bölüğe girenlerin kimi yerleri biraz uğraşınca tutuşur, yanıp

(183) Varidat, s.330
(184) Varidat Şerhi, s.53
(185) Varidat Şerhi, s.53
(186) Varidat, s.310

tükeninceye değin sönmez. Kimi bölümleri ise çok güç tutuşur, bütün azalıncaya ya da gidinceye dek uğraşmayı gerektirir. İşte dinleyenleri bu misale göre anla da fevkalade bir başarı sağlamaya çalış.(187)

DEĞERLENDİRME

Onbeşinci yüzyılın Türkiye'sinin üzerinde durulacak en ilgi çekici olaylardan birine imzasını atan Şeyh Bedreddin'in düşüncelerî ve bu düşüncelerinin oluşumu ciddi olarak incelenmeye ve araştırmalara değer bir konudur.

Zaman zaman gelişi güzel itham edilen, bazan övülen, bazan yerilen, hatta tekfir edilen, bazan veli, bazan da komünizmin öncüsü olarak tanıtılan, çok değişik çevreler tarafından değişik hükümlere bağlanan Şeyh Bedreddin'in ve giriştiği faaliyetin düşünce tarihimizde ve ekonomik düşünceler tarihindeki yeri önemsenmeli ve belli bir platformda incelenmelidir.

Şeyh Bedreddin hakkındaki bilgiler, vak'anüvislerin, edebiyat ve destan denemelerinin dışında, sosyoloji, dinbilimi, ekonomi açılarında genişlemesi ve derinleşmesi, bu konudaki belgelerin okunmasını ve yazılmasını gerektirmektedir.

Şeyh Bedreddin hakkında yazılanlar ve söylenenler değil, Şeyh'in yazdığı ve söylediği sözler incelenmeli, onun; zamanın sistemine karşı başkaldırması araştırılmalı ve öylece doğru bir yargıya varılmalıdır.. Osmanlı padişahı I. Mehmet Çelebi ve düzeni de sorguya çakilmeli, her iki tarafın iddia ve icraatları İslâm hukuk çerçevesinde incelenmelidir...

Şeyh Bedreddin'in Osmanlı düzenine karşı isyan etmiş olması, gerçekte İslam halifesine ve İslam devletine karşı isyan etmiş olması mı demektir?.. Bu sorunan cevabı bulunmadan Şeyh Bedreddin nasıl mahkum edilebili?... Bu itibarla diyoruz ki, Şeyh Bedreddin, kendisine yöneltilen suçlamaları hak etmemiştir.. Şeyh, Emevi ve Abbasilerin yerleştirdiği bid'atçi ve gelenekçi İslamî anlayışı yıkmak ve yerine asr-ı Saadet ruhunu hakim kılmak istediği için İslam tarihinde haklı olarak saygın yerini almıştır.

(187) Varidat, s.304

OSMANLILARA RAKİP BİR DEVLET DOĞUYOR: SAFEVİLER DEVLETİ (1502)

Osmanlı devletinin yükseliş döneminde meydana gelen Şah Kulu isyanı (Osmanlı kaynaklarında Şeytan Kulu), yükseliş döneminin ilk ve önemli isyanıdır. Şiilik ruhunun ağır bastığı bu isyanın, II. Bayezit döneminde (1481 - 1512) vuku bulması bir tesadüf değildir.

II. Mehmet'e kadar, Osmanlı devletinde, şii - sünni ayrılığının toplumsal çatışmalara yol açtığı ileri sürülemez.. Özellikle II. Bayezit döneminden itibaren, şiiler hakkında fetvaların çıkarılması ve şii kökenli isyanların başgöstermesi, daha çok Safevi devletinin kuruluşundan sonra başlayacaktır... Osmanlı ve Safevilerin birbirleriyle olan rekabet ve çekişmelerinde halkın inançları istismar edilmiştir, denilebilir. Gerçekte Osmanlı ve Safeviler mezhepleri kalkan yaparak, hakimiyet sağlama uğruna savaşmışlardır. Bu çatışmalar, saltanat ve hakikimiyetin tek elde toplanması amacına yöneliktir. Ne yazık ki, her iki devlet de, çatışmalara dini renk vermeye çalışmışlar ve sanki çatışmaların nedeni İslam'ı savunmakmış gibi propogandaya girişmişlerdir...

Osmanlı devletinin kuruluşundan beri şiiler, toplumun içinde önemli bir unsur teşkil ediyorlardı. Ancak mezhep çatışmaları şeklinde aniden başlayan alev ve alevin XVI. yüzyılın ilk yarısında başlaması, 1502'de kurulan Safevi devletinin varlığı ile bu nedenle sıkı bir bağlantısı vardır.

Osmanlı devletinin yoğun bir biçimde şiilik aleyhi siyaseti gütmesi ve Osmanlı topraklarında şii kökenli isyanların başgöstermesi, Safevi devletinin kuruluşu ile başladığı için, önce Safevi devletinin kuruluşunu, kurucularını, devletin temel ilkelerini ve Osmanlı-Safevi ilişkilerini incelemekte yarar görüyoruz. Zira bu kısa incelemenin, ileride göreceğimiz isyanların niteliklerini tanımamıza yardımcı olacağına inanıyoruz.

XVI. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar devam edecek olan Safevi iktidarı, Osmanlı sultanlarının iktidarları ile paralel ve yoğun siyasi ve askeri ilişkilirde doludur.

Şah İsmail'in kurduğu Safevi devleti, ismini isna-aşariyye

mezhebini devletin resmi mezhebi ilan eden Şah İsmail'in büyük ceddi Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin adından almıştır. Devlete adı verilen Şeyh Safiyüddin 1252'de İran Azerbaycan'ınının Erdebil kasabasında doğmuş olup, babası Hoca Kemalüddin Arabşah'tır. Şeyh Safyüddin, Halvetiyye tarikatı kurucusu İbrahim Zahid Ceylaniye intisab ederek yetişmiş ve 1334'te veafat ettiğinde yerine oğlu Sadrüddin Musa, Erdebil (1334 - 1392) Şeyh'i olmuştu. Şeyh Safiyüddin İran'a da büyük şöhret kazanıp, birçok mürid etrafında toplayabilmişti. Öyle ki, bir ara İlhanlı hükümdarı Muhammed Hüdavend, Şeyh'i ziyaret ederek, hakkında hürmet göstermiştir. (188)

Safevi şeyhleri o tarihlerde şii bir eğilim göstermezlerdi. Kazvini, 1340 tarihinde tamamladığı eserinde, Şeyh Safiyüddin'in Erdebili'deki müritlerinin çoğunun "şafii" olduğnuu zikretmektedi." (189) Öyle anlaşılıyor ki, önceleri birleştirici olmaya itina gösteren Erdebil şeyhleri, hem şiirlerden, hem de sünnilerden saygı ve destek görmüşlerdir. Ne var ki ailenin Şeyh Ali (1392 - 1429) zamanında ideolojik anlamda şiiliğe yöneldiği ileri sürülür..

Timur, Şeyh Hoca Ali'ye büyük değer vererek, Erdebil'i bütün köyleriyle ona bağışlamıştır. Safeviye ve Erdebiliye tarikatının da Hoca Ali'nin, bir aralık Bursa'da ekmek satarak geçindiği için, somuncu baba adıyla tanınan Kayserili Şeyh Hamid-i Veli vasıtasıyla Anadolu'ya sokmuş olduğu zikredilir.(190)

MİLİTAN BİR ŞEYH: ŞEYH CÜNEYT

Bazı kaynaklarda Şeyh Cüneyt'in ilk kez, şiiligi siyasi anlamda gündeme getirdiği belirtilmekte ise de, Hoca Ali'nin şiiliğe ağırlık verdiği rivayeti daha tutarlı görülmektedir. Bununla birlikte Şeh Cüneyt, şiiliğe siyasi bir anlam kazandırdığı gibi, şiiliğe dayalı bir devlet kurma çabasının da Şeyh Cüneyt'le başladığı kabul edilir. Bu ailede tarikat başkanlığı

(188) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.266. 4. baskı.
(189) Naklen: D. Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c.5, s.2231
(190) A. Gölpınarlı, Pir Sultan Abdal, s.6, s.5 baskı. Varlık yyn.

babadan oğula geçtiği için, bu prensip onların sonradan siyasi bir topluluk olmalarını kolaylaştırmıştır.

Gerçekte İbrahim'in oğlu Şeyh Cüneytten itibaren şeyhlikle şahlığın birleştirildiği ve çalışmaların bu yönde hızlandığı görülmektedir. Şeyh Cüneyt, daha Karakoyunlular zamanında faaliyete başlamışsa da bunun hali, Karakoyunluların en parlak hükümdarı sayılan cihan Şan'ın dikkatini çektiğinden, Cüneyt'i Erdebil merkezinden sürgün etmiştir.Cihan Şah'ın, Şeyh Cüneyt'i sürgün etmesi, belki de onun Türkmen üzerindeki gücünden çekindiği içindi...

Sürgün edilen Şeh Cüneyt, şiilerin arasında çalışmak amacıyla Anadolu'ya gelerek Osmanlı hükümdarı II. Murat'tan, kendisine bir yer gösterilmesini istemişse de, II. Murat, sadece ona para göndermekle iktifa etmiştir. Daha sonra Şeyh Cüneyt Osmanlı padişahından; Kurtbelen'de kendisine dirlik verilmesini istemiş. Ancak Şeyh'i tehlikeli bir kişi olarak gören II. Murat, konu ile ilgili olarak vezir Çandarlı Halil ile istişarede bulunur. Çandarlı, Padişah'a: "Bir tahta iki padişah sığmaz" deyince, Şeyh Cüneyt'in Osmanlı ülkesine yerleşmesine izin verilmez. Osmanlı ülkesinden çıkarılan Şeyh Cüneyt, Karamanoğlu ülkesi Konya'ya gider. Cüneyt, bir tekkede misafir edilir. Ne var ki, tekkenin şeyhi, karaman Beyi İbrahim'e: "Muradı, sofuluk değildir, şeriatı bozup bey olmaktır" der.

Bunun üzerine Karaman Beyi, Toroslardaki Varsak Türkmenlerine sığınan Şeyh Cüneyt'in yakalanmasını ister. Şeyh, oradanda kaçarak iskenderun körfezindeki dağlarda Haçlılardan kalan yıkık bir kaleye yerleşir ve orayı tarikat merkezi yaparak müritlerini toplamaya başlar. Ancak, bu defa Mısır sultanı Şeyh'in üstüne asker yollar. Şeyh, yenilir ve merkezi Samsun olan Canik'e kaçar.

Canik bölgesinde, müritleriyle birlikte; hıristiyan Trabzon Rum İmparatorluğu'na başarılı saldırılarda bulunan Şeyh Cüneyt, bir ara şehri ele geçirirse de, kaleyi alamadığı için geri çekilir. (191)

(1901) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.226

Trabzon Rum İmparatorluğu'nu yıkıp, kendi adına bir devlet kurma amacında olan Şeyh Cüneyt, yine de zaman zaman Rum İmparatorluğu'na karşı saldırılarını sürdürür. Ancak, II. Mehmet, Trabzon Rum İmparatorluğu'na kuvvet yollayınca, Şeyh akınları durdurmak zorunda kalır (1456) ve Rumlar, Osmanlılarla anlaşarak, haraç ödemeyi kabul eder.

ŞEYH CÜNEYT, AKKOYUNLU SARAYINDA

Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Osmanlı devletiyle anlaşması üzerine umduğunu elde edemeyen Şeyh Cüneyt, Diyarbakır'da yıldızı yeni yeni parlayan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yanına gider. Uzun Hasan, ilkin Şeyh'e önem vermez, ancak Şeyh, Uzun Hasan'a: "Cihan Şah gibi düşmanın var, benim silahlı 20 bin Sofiye gücüm yeter. Ben de yardımcın olayım" önerirsinde bulununca, Uzun Hasan: "peki" der.

Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'a karşı Şeyh'in kuvvet ve taraftarlarından istifade etmeyi uygun gören Uzun Hasan, ileride hanedanın; bu Şeyh'in torunu tarafından yıkılacağını aklından bile geçirmeden Şeyh Cüneyd'e derhal kızkardeşini (Alemşah Hatun'u) nikahlar ve karakoyunlu devletinin sona ermesi üzerine Şeyh'i Erdebil'e aile ocağına yollar. [192] Ne var ki, Cihan Şah ve Şeyh Cüneyt'in amcası Şeyh Cafer, onun tirakat merkezine dönüşünden kaygılanırlar... Şeyh Cüneyt, Erdebil'de tutunamaz ve müritleriyle Çerkez ve Gürcüler ülkesine gazaya giderler. Gürcüler üzerine birçok seferler düzenleyen Şeyh Cüneyt, 1456 yılında Şirvan hakimi Halil ile yaptığı savaşta öldürülür.

SİLAH USTASI BİR ŞEYH: ŞEYH HAYDAR

Ümitlerini yitirmeyen Şeyh Cüneyt'in müritleri, bu sefer, uzun Hasan'ın kızkardeşinden doğma, Şeyh Cüneyt'in oğlu Şeyh Haydar'ın etrafında toplanırlar. (1470) Şeyh Haydar, Uzun Hasan'ın kızı ile evlenerek ona damad olur. [193] Şeyh Hay-

(192) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.4, s.1007. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.226
(193) Hammer, a.g.e, c.4, s.1007

dar'ın, Erdebil'e bağlı Anadolu'da pekçok müritleri vardır. Babası gibi devlet kurma amacında olan ve üstelik iyi bir silah ustası olduğu bilinen Şeyh Haydar, müritlerine mızrak ucu, zırhlı gömlekler, kılıç ve kalkan yapar, tekke adeta bir silah deposu haline gelir (194)

Müritlerni silahlandırmaya büyük önem veren Şeyh Haydar da, babası gibi Şirvanşahlara karşı savaş açar. Çerkezlerle yaptığı savaşta (1486) başarılar bile kazanan Şeyh Haydar'ın artan gücünden Akkoyunlu hükümdarı korku duymaya başlar. Bir ayaklanmanın çıkmasından endişe duyan Yakup Bey, Şeyh Haydar'ı Tebriz'e çağırarak, kadı huzurunda; Yakup Bey'e bağlı kalacağına Kur'an üzerine yemin ettirir.

Bu arada Erdebil'e dönen Şeyh Haydar, babasını öldüren Şirvanşah'ın ülkesine yine saldırılar düzenler. Şirvanşah, Akkoyunlu hükümdarının vasalı ve kayınpederi olduğundan, ondan yardım ister. Gelen Akkoyunlu ordusuna karşı Şeyh Haydar'ın silahlı müritleri yiğitçe savaşırlarsa da Şeyh Haydar bir okla vurularak öldürülür. (1488)

Şeyhlerini kaybettikleri halde, dağılmayan müritler, Şeyh Haydar'ın oğullarından Şeyh Ali'nin etrafında toplanırlar...

Durumun tehlikeli olduğunu sezen Akkoyunlu Sultanı Yakup Bey, Şeyh Haydar'ın üç oğlunu (Ali, İsmail, İbrahim) anaları ile birlikte İran'da İstahr kalesine hapseder. Ancak Yakup Bey'in ölümünden sonra (1490) Akkoyunlu ailesi arasındaki saltanat mücadelesi esnasında, şeyhlerin nüfuzlarından yararlanmak isteyen Rüstem Bey, Şeyh ailesini serbest bırakır. Rüstem Bey, şeyhlerin askeri ve manevi güçleriyle tahta geçmeyi başarır, ama desteğini aldığı Şeyh Ali'yi öldürmek ister.. Çıkan çatışmada, Şeyh Ali attan düşüp boynu kırılır ve yakalanıp başı kesilir. (195)

Şeyh Ali'nin öldürülmesinden sonra (1494) müritleri, İsmail ve İbrahim'i kaçırıp Dulkadır Türkmen topluluğundan bir kadının evinde saklarlar... Şah İsmail olacak olan İsmail'in o zaman altı yaşında olduğu rivayet edilir.. Rüstem Bey, Erdebil'de sıkı

(194) Doğan Avcioğlu, Türklerin Tarihi, c.5, s.2237
(195) İ. Hakkı Uzunçarşılı, c.2, s.227

bir aramaya girişirse de, Şeyh Haydar'ın çocuklarını bir türlü ele geçiremez... Bu arada silahlı müritler, henüz küçük yaşta olan İsmail'i alarak, Hz. Ali soyundan olan Geylan hükümdarı Kârkeya Mirza Ali'nin yanına kaçırırlar... Rüstem Bey, Geylan hükümdarından birkaç kez İsmail'i iterse de, Mirza Ali, İsmail'i yollamaz ve onun Geylan'da büyütür. (196)

KİÇÜK İSMAİL, ŞAH İSMAİL OLUYOR

Büyük bir azim ve cesaretle ortaya çıkan Şah İsmail, 1502'de Elvend Mirza'yı Nahcıvan'da bozup Diyarbakır'a kaçırır ve Azerbaycan'ı istila eder... Akkoyonlulardan Irak ve Fars hükümdarı Murat Bey'i Hamedan'da yenerek, Şiraz ve Bağdat'ı alır. Irak taraflarını tamamen istila eden (1504) Şah İsmail, Osmanlı Padişahı II. Bayezit'e elçi ve hediyeler gönderip, bu fütuhatını bildirir. II. Bayezit de, kendisine tebrik yazarak kutlar.(197)

DULKADİR SEFERİ (1507)

Şah İsmail'in Dulkadir seferi, yakın Doğu tarihinde büyük bir olay olarak kabul edilir... Çeşitli iddialara göre Şah İsmail, bu olayla yapmayı tasarladığı harekatla Osmanlı ve Memlukların gösterecekleri tepkinnin derecesini ölçmüştür...

Seferin görünüşteki sebebi; Şah İsmail'in, Alaüddevle'nin kızını istemiş olması ve Dulkadir beyinin de bu teklifi reddetmesidir.

Şah İsmail, Alaüddevle'yi cezalandırmak amacıyla Osmanlı toprağını geçerek Tokat taraflarına kadar gelir, Alaüddevle yenilerek kaçmak zorunda kalır. Bu arada Osmanlı hükümetince, Şah'ın Osmanlı toprağına niçin girdiği sorulur. Şah, Osmanlı toprağında gözünün bulunmadığının bir göstergesi olarak, Osmanlı padişahına gönderdiği mektupta: "II. Bayezit, benim babamdır, Osmanlı topragında gözüm yoktur" der ve özür diler. Ve hemen Elbistan'a yönelir (198) Şah İsmail, ayrıca

(196) Hoca Sadettin Efendi, Tac'üt-Tevarih, c.3, s.334, KBY, İstanbul 1979. İ.H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.228
(197) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.228
(198) Hammar, Osmanlı Devleti Tarihi, c.4, s.1010

askerlerine hitaben çıkardığı bir fermanda: "Osmanlı toprağında, ağaçtan bir yakprak koparanı bile cezasız bırakmayacağını" ilan eder. (199)

Bu arada Şah İsmail'le savaşmakta isteksiz görünen II. Bayezit, sadece Yahya komutasında bir orduyu Ankara sınırlarında teyakkuze geçirmekle yetinir. (200) Şah İsmail ise, Dulkadir beyini cezalandırır, Amid ve Harput müstahkem şehirlerini zaptettikten sonra İran'a döner.

Şah İsmail'in Dulkadir toprağını ezip geçmesine, Osmanlı ve Memluklu devletlerinin hemen hemen hiç tepki göstermemeleri ilginçtir... Halbuki yıllardır Dulkadir toprağı, Osmanlılarla Memluklar arasında anlaşmazlık konusudur.. Bu iki devlet Dulkadir toprağı yüzünden birbirlerini yemek istemektedirler... Durum böyle olmasına rağmen Şah İsmail, bu toprağı rahatça işgal edebiliyor ve Osmanılarla Memluklar da bu işgale seyirci kalıyorlar... Bu iki devletin, İran'a savaş açmaktan çekinmeleri ve Şah İsmail'in Dulkadir Seferi; Anadolu'da Şah İsmail'e büyük bir prestij kazandırır...

ŞAH'IN OSMANLI TOPRAĞINDA GÖZÜ VAR MIYDI?

Şah İsmail, Karaman-Elmalı bölgesinin beyi olan Şahkulu'ya yazıp, 'Muhtar' adlı bir elçi ile gönderdiği talimatta şöyle der: "Şahımızın üç maksadı var: Bunlardan birincisi, Ehl-i Beyt muhiplerini ve şii mezhebi saliklerini, Arap kavminin nüfuzundan kurtarmaktır. İkincisi, muhtelif fırkalara bölünen Şiiliği tek esas üzerinde toplamaktır. Üçüncüsü, Tatarların istilasından şuraya buraya dağılan şii Türk ve Türkmen aşiretlerini, ana vatanları olan Horasan'a celbederek bunların da iştirakiyle büyük bir hükümet kurmaktır." (201)

Şah İsmail'in Osmanlı toprağında gözü olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte Şah'ın, Anadolu'da mukim, Osmanlı tebaa-

---

(199) Hoca Saadettin Efendi, Tac'üt Tevarih, c.3, s.350 KBY
(200) Hammar, a.g.e. c.4, s.1010
(201) Ziya Şakir, Mezhepler Tarihi, s.141'den naklen M. Şerif Fırat, Doğru illeri ve Varto Tarihi, s.150, TKAE. 4. baskı.

sına mensup şiilere yönlik çalışmalarda bulunduğu anlaşılmaktadır... Nitekim Şah, şehzadeler arasındaki rekabetin kızıştığı bir sırada Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya göndermiştir. Koyulhisar'da, Nur Ali'nin etrafında 3-4 bin kişilik bir kuvvet toplanır. Nur Ali, üzerine sevkedilen Faik Paşa komutasındaki Osmanlı birliğini yener ve Tokat'ı alıp Şah İsmail adına hutbe okutur.(202)

Öte yandan, Anadolu'nun birçok yerinde Şiiliği yaymakla görevli şeyhler çalışmakta, Osmanlı devlet büyüklerinden ve ulemadan bir kısmı bile şiiliğe karşı bir yakınlık duymaktadırlar. (203) Hatta II. Bayezit'in de Şiiliğe temayül gösterdiği ve Hacı Bektaş tekkesi ikinci piri olan Balım Sultan'ı İstanbul'a çağırarak, kendisinden nasip aldığı iddia edilir. (204) Şiilik temayülü Osmanlı şehzadeleri arasında revaçtadır: II. Bayezit'in oğlu ve Karaman valisi Şehzade Şehinşah'ın Anadolu'da Şah İsmail'in en mutemed adamı olduğu bilinmektedir. (205) Şehzade Ahmed'in oğlu Murat, Amasya'da Şiiliği kabul ederek törenle taç giyer ve 10 bin şii ile Kazova'da Nur Ali Halife ile birleşir. (206) Nur Ali Halife, Sivas, Tokat ve Amasya şiilerinin önemli bir kısmını İran'a götürür.

Şehzade Murat, uzun süre Şah İsmail'in yanında kalmış, Şah'ın kızıyla evlenmiş ve İran'da Sancakbeyi derecesinde bir hizmette iken orada vefat etmiştir. (207)

DEĞERLENDİRME

XVI. yüzyılın başında Osmanlı devletinin doğusunda Şiilik ideolojisine dayalı güçlü bir devletin kurulması, Osmanlı devleti için önemli bir tehlike olarak görülmüştür.

Osmanlı tebaasına mensup şiilerin önemli bi kesimi Safevi devletine sempati duymakta, Şah İsmail adına şeyhler, ozanlar ve dervişler Osmanlı tebaası arasında harıl harıl çalışmaktadır-

(202) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.229
(203) Namık Kemal, Osmanlı Tarihi, c.3, s.18. Hürriyet Y. İst. 974
(204) M. Şerif Fırat, Doğru Illeri ve Varto Tarihi, s.103
(205) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.238
(206) Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c.5, s.2245
(207) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.252

lar... Bunlar, halkın nefretini değil, sevilerini, gönüllerini kazanmaya önem vermekteler.. Şah İsmail, halk arasında bir şah gibi değil, bir şeyh gibi ilgi görmekte halkın diliyle nefesler okumaktadır.

I. Selim, Safevi devletinin Anadolu'da geniş taraftar bulması karşısında şu önlemlere başvurur: Acımasız terör uygulamalarını başlatmak ve çıkarılacak fetvalarla Şiiliği İslam dışı sapık bir mezhep, şiileri de kafir (!) ilan etmek.. Nitekim, Anadolu'da şii kökenli isyanlar yaygınlaştıkça, Osmanlı devletinin yöneticileri de şii tebaa üzerindeki baskıları artırmıştır...

Şİİ KÖKENLİ AYAKLANMALAR

-I-

ŞAH KULU VE İSYANI

Şah İsmail adına Anadolu'da faaliyet gösteren şeyhlerden biri olan Şah Kulu, Tekeli ve Karabıyıkoğlu denilen ve Osmanlı kaynaklarında "Şeytan Kulu" diye suçlanan [208] bu şii pir, Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'ın halifelerinden, Hasan Halife isminde birinin oğludur ve Kokutili kazasına bağlı Yalımlı köyü halkındandır. Şah Kulu'nun babası Hasan Halife, iki kez Şah İsmail'in babası Haydar'ın hizmetine girmiş, hizmet ederek halifesi olmuş ve sonra memleketi olan Tekeli'ne (Antalya ve yöresine) gönderilip ora halkını Şeyh Haydar'a bağlamakla memur edilmiştir. Gerek Hasan Halife ve gerek oğlu Şah Kulu, Antalya taraflarında ve kendi köyleri civarında bir mağarada ibadetle meşgul olarak takva açısından büyük bir şöhret kazanmışlardır. Hatta bunların züht ve takvaları II. Bayezit'e kadar duyulduğundan, Sultan, şeyhlerin dualarını almak için bunlara her sene altı yedi bin akçe yollamıştır. [209]

Görülüyor ki, Şah Kulu ve babası, yöre halkı tarafından olduğu kadar, bölgedeki tebaa arasında da saygı görmüş şahsiyetlerdir.. Hele II. Bayezit'in her yıl baba-oğula para gönderip, dualarını alması önemlidir. Zira Şah Kulu'nun isyanı, iktidar tarafından sert tepkilerle karşılanmıştır. Şöyle ki, isyan öncesindeki züht ve takva sahibi Şah Kulu, isyan sonrasında 'Şeytan Kulu' ilan edilmiştir. Açıkça anlaşılıyor ki, Şah Kulu'nun, Şeytan kulu' oluvermesi, İslamcı olmayan fiil ve sözlerinden dolayı değil, devlete karşı başkaldırmasından kaynaklanmıştır.

Şah Kulu, sadece şii kesimden değil, diğer müslüman unsurlardan da destek görmüş ve taraftarları hızla artmıştır. Gerçekten de, Osmanlı iktidarından memnun olmayan köylüler,

---

(208) Nişancı Mehmet Paşa Tarihi, s.156
(209) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.230

aşiretler, çiftlikleri ellerinden alınmış tımar erleri ve sipahiler gibi kesimler Şah Kulu isyanını desteklemişlerdir. Nitekim Müneccimbaşi Ahmet Dede: "Sultanın memleketin durumundan habersiz olması, memleketin idaresini vezirlere bırakıp, yaptıkları işleri, aldıkları tedbirleri kontrol etmemesi bu durumlara neden olmuştur. Vezirlerden her birinin kendilerine bağlı adamları vardı. Bunlar da rüşvet almak, mallarını artırmak için halka zulmetmekten geri kalmıyorlardı. Köyleri zulümle harap olan tımar ehli de Şah Kulu taraftarlarına katılmışlardı" (210) diyerek, iktidarın zulüm ve rüşvetçiliği nedeniyle, değişik halk tabakalarının Şah Kulu'nun yanına yer almalarına sebebiyet verdiğini açıkça belirtmektedir... Bu itibarla Şah Kulu isyanı, salt anlamda bir şii isyanı değil, bir müslüman halk hareketidir, müslümanların zulüm ve haksızlıklara karşı başkaldırmasıdır.

...VE İSYAN (1511)

Etrafında binlerce kişi olduğu halde ayaklanan Şah Kulu (1511) önce, Antalya'dan Manisa'ya dönmekte olan Şehzade Korkut'un hazinesine el koydular.. Akabinde, Antalya, Kızılcakay, İstanos, Elmalılı, Burdur ve Keçiborlu şehir ve kasabalarını ele geçirdiler. (211)

İsayanı bastırmakla görevlendirilen Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa isyancılara esir düşerek katledildi. Kütahya şehrini kuşatmalarına rağmen (Nisan 1511), Kale'ye giremeyen Şah Kulu kuvvetleri, Karaman Beylerbeyi Haydar Paşa'yı katledip kuzeye doğru ilerlemeye devam ettiler.. Gelişmelerin tehlikeli hal alması üzerine, merkez Amasya valisi Şehzade Ahmet ile Vezir-i Azam Hadım Ali Paşa görevlendirildiler. Şah Kulu kuvvetleri, Kütahya'nın Altıntaş yakınlarında Sarp bir dağlık arazide hükümet kuvvetlerince sarıldılar. Şah Kulu kuvvetleri 38 gün gibi uzun bir süre Osmanlı kuvvetlirinin kuşatmaları altında oldukları halde, sonunda kuşatmayı yararak kaçmayı başardılar.

---

(210) Müneccimbaşı Tarihi, s.428, 1001 Temel Eser.
(211) Hammar, a.g.e. c.4, s.1019, İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e. c.2, s.230

Osmanlı kuvvetleri, Kayseri ile Sivas arasında Şah Kulu kuvvetleriyle ikinci bir kez savaşa tutuştular.. Şah Kulu savaş meydanında öldürüldü; ancak Hadım Ali Paşa da Şah kulu adamları tarafından katledildi... Her iki kuvvetin başlarının katledilmesi, iki ordunun dağılmasına sebep oldu. (212)

Koron ve Modon fatihi Hadim Ali Paşa, savaş meydanında hayatını kaybeden ilk Osmanlı vezir-i azamıdır. Ali Paşa, kültürlü, ilim ve sanat erbabını koruyan bir zattı... Şah Kulu ise, üç kez peşpeşe Osanlılara karşı zafer kazandı ama sonunda savaş meydanında Ali Paşa gibi hayatını kaybetti.

Şah kulu isyanının bastırılması Şehzade Ahmet için bir başarı sayılmış, ancak Hadım Ali Paşa'nın savaş meydanında hayatını kaybetmesi, Şehzade Ahmed'in tahta geçme yolunu tamamen kapatmıştır. Zira Ali Paşa, Şehzade Ahmet yanlısı idi..

Başsız kalan Şah Kulu kuvvetleri, İran'a kaçmışlardır. Denildiğine göre; Şah İsmail, İran'a kaçan isyancılara: "Babam II. Bayezit'e karşı niçin isyan ettiniz? Bayezit sayesinde canlarınız ve mallarınız emniyet içinde idi" deyince, isyancılar, Osmanlının kendilerine zulüm ettiklerini iddia etiler.. Şah Kulu kuvvetleri, Şah ismail'in askeri kuvvetlerine katıldılar. (213)

DEĞERLENDİRME

Hiç şüphesiz Rumeliye kadar faaliyetlerini genişleten Şah Kulu'nun (214) başlattığı isyanın yöresel ve basit bir başkaldırı olmadığı ve eyleminin amacının doğrudan doğruya Osmanlı siyasal iktidarının yıkılmasına yönelik olduğu bir gerçektir... Gerçi Şah Kulu'nun öğretisi temelde Şiiliğe dayanmakta idi, ancak o, Osmanlı rejiminin halk unsurlarına zulüm yaptığını, bu nedenle iktidarların yaptığı zulmü kaldırmak ve adaleti tesis etmek amcıyla ayaklandığını ileri sürüyordu...

Şah Kulu ayaklanmadan çok önce, gizli toplantılar yapar ve Osmanlı rejiminin yaptığı zulümleri uzun uzun anlatırdı... Hatta isyandan kısa süre önce, bir ara Şehzade Korkut'un Şubaşısı

(212) Hammar, aynı eser, c.4, s.1021, Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.3, s.201 Ötüken yyn.
(213) Hammar, Osmanlı Devleti Tarihi, c.4, s.1022-1023
(214) Hammar, aynı eser. İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.253

Hasan Bey, Şah Kulu'nun gizli toplantı halinde olduğuna dair haber almış ve bir baskın bile düzenlemişti...

Şah Kulu isyanı dini ve siyasi olduğu kadar, toplumsal bir hareketin de tipik örneklerinden biridir.

Osmanlı hükümeti, Şah Kulu isyanının bastırılmasından sonra, isyanda önemli rol alan İsparta ve Antalya dolaylarındaki şiileri Mora'daki Modon ve koron taraflarına tehcir etmek suretiyle sürgün etmiş, bu arada Osmanlı hükümetinin engellemelerine rağmen 15 bin kadar şii Türkmen de İran'a göç etmişlerdir...

YAVUZ İKTİDARDA !

II. Bayezit'in son zamanlarında patlak veren Şah Kulu isyanı, Şah İsmail'in Osmanlı toprağını geçerek Dulkadiroğullarına askeri bir ders vermesi ve buna karşılık Bayezit'in etkin tedbirlere başvurmaması, Osmanlı devlet ricalini ciddi şekilde rahatsız etmiş, bunun sonucu olarak da şehzadeler arasında iktadar kavgası başgöstermiştir. Nihayet Trabzon'da bulunan I. Selim, Yeniçeri askerlerine dayanarak saltanat tahtında oturmayı başarmıştır. Böylece Osmanlı için, umutlarla dolu yeni bir devir başlamıştır..

I. Selim, Şah İsmail ve şii propogandalarını tesirsiz hale getirmek iddiasıyla meydana atılmış, yeniçeri ve rical de, Safevilerin hakkından I. Selim gibi bir şahsiyetin gelebileceği kanaatini taşımışlardır.. Yukarıda belirttiğimiz gibi Safeviler; şiilik ideolojisini bayraklaştırarak, devlet kurmayı başarmışlar ve Anadolu'da da pek çok taraftar kazanmışlardır. Buna karşılık Yavuz Selim de Sünnilik şamyiyonu olarak sahneye atılmak istemiştir.

Temelde iktidar kavgası ve rekabete dayanan Osmanlı-Safevi muhalefeti, ne yazık ki, şii-sünni çatışması şeklinde yansıtılmaya itina gösterilmiştir.

I. Selim, iktidara geçer geçmez Orta ve Doğu Anadolu'nun kentlerinde (Yozgat, Sivas, Tokat gibi); şii oldukları sabit olanları kayıt ettirerek, bunların kimisini katl ve kimisini de zindan-

lara attırmıştır. [215] I. Selim'in onbinlerce müslüman Türkmeni şiidir gerekçesiyle öldürtmesi, Anadolu Türkmeninin İran'a yönelmelerine sebebiyet vermiştir. Ayrıca I. Selim'in şiilere uyguladığı amansız terör karşısında Şah İsmail de boş oturmamış, o da birçok insanı sünni ve Yezididir gereçesiyle katletmiştir. [216]

Bu arada Osmanlı ve Safevi hükümetleri birbirlerine karşı soğuk savaş ilan etmişlerdir... Osmanlı ricalı, Anadolu'da Şah'a sempati besleyen onbinlerce insanın varlığını bildikleri için, İran şiilerini kafirlikle suçlamışlar, aleyhlerinde fetvalar çıkartmışlar ve onlarla savaşın en büyük cihad olduğuna orduyu inandırmaya çalışmalardır.. Osmanlı ulemasına göre; İran şiilerinin kadın ve çocukları esir, malları da ganimettir. Safeviler ise; osmanlıları, Yezid'in ardılıları olarak görürler. Nitekim, Osmanlı siyasal iktidarına karşı Şah İsmail adına başkaldıran Pir Sultan Abdal:

"Haydin canlar bir olalım
Yezid'e hamle kılalım" diyecektir. [217]

Halbuki Osmanlıların, küfür beldesi kabul ettikleri İran'ın Necef ünivesitesinede birçok sünni öğrenci eğitim görüyordu. [218] Keza, Osmanlı ordusunda da binlerce şii asker bulunmakta idi. Hatırlatmak gerekir ki, Çaldıran'da I. Selim'in başkanlığında yapılan toplantıda, ordunun içinde Şah İsmail yanlılarının, Şah'a istihbarat verebilecekleri endişesiyle, Osmanlı askerlerinin istirahat etmelerine müsaade edilmemiş ve hemen savaş başlatılmıştı...

İdeolojik anlamda Şah İsmail yanlısı şiileri çok zararlı gören ve onları insafsızca cezalandırmaktan çekinmeyen Yavuz Selim, saltanatına karşı olmayan, geleneksel, kendi halindeki şiilere karşı değildi.. Ne var ki, Safevi devleti nedeniyle şiiliğe karşı nefret dolu olan I. Selim, Anadolu'da radikal - geleneksel

---

(215) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.257 M Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve ictimai Tarihi, c.2, s.154. Cem yyn. M. Şerif Fırat, Doğru İlleri ve Varto Tarihi, s.106
(216) A. Gölpınarlı, Pir Sultan Abdal, s.10, Varlık yyn.
(217) Namık Kemal, Osmanlı Tarihi, c.3, s.23 Hürriyet yyn.
(218) Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.10, s.304

şii ayrımını yapmadan onları topluca cezalandırmaya tabi tuttu. Şüphesiz, bu da şii Türkmenlerin Osmanlı siyasal iktidarına karşı cephe almalarına, onların, Erdebil ocağına daha da bağlanmalarına neden olmuştur...

Öte yandan İran'da şii bir hükümet kuran Şah İsmail (1501) İran'da bu mezhebin teşvikçisi tanınmış, fakat Anadolu'daki halifeleri, onu bir Mehdi, bir imam, yani İslam dininin meşru reisi tanıtmışlardı.. Böylece 16. Yüzyıldan itibaren Anadolu'daki batıni zümreler ve bilhassa kendilerini sufiler, sufiyan, sufi sürekleri, Alevî diyen anan, halk tarafından da 'kızılbaş' denen zümrelerle Bektaşiler ve mistik iktisadî teşekkül olan fütüvvet ehli, İran Safevi şahını meşru bir metbu tanımışlar, zaman zaman İran'dan gelen halifeler de bu inancı kuvvetlendirmişlerdir. (219)

Şah'ın halifeleri, Anadoludaki propogandalarında: "Manevi necat, Erdebil'dedir. Dünya müslümanlarının başı sıfatını Padişah, kaba güçle ve haksız olarak gasbetmiştir. Asıl baş, İmam ve Hz. Ali'nin meşru halefi olan Şah'tır. Osmanoğlu gayr-i meşrudur. Osmanoğluna karşı ayaklanmak ve Erdebil dergahın da gönlünü raptetmek, yegane salah ve cennet yoludur.. Bu tür propogandalar Anadoludaki şii Türkmenler arasında çok etkili olmuş, nitekim Türkmenler, canları ve mallarıyla Şah'a yardım etmekten çekinmemişlerdir. Örneğin: Anadolu Türkmenleri "nezir" adıyla büyük miktarda para toplayarak Erdebil'e göndermişlerdir. (220)

Çeşitli önlemlere rağmen, Osmanlı hükümeti bu parasal yardımın önüne geçemediği gibi, onbinlerce Türkmenin Anadoludan çıkıp, İran'a göçlerini durduramamıştır.

Safevi devletinin hızla gelişmesi ve onbinlerce Türkmenin Anadolu'yu terkedip, İran'a geçmeleri, yalnızca Şeyh Cüneyt, Şeyh Haydar ve Şah İsmail'in dehalarına bağlanamaz... Gerçi bunlar fikir ve inancı harekete dönüştüren büyük liderlerdir ama meselenin bir de Osmanlı tarafı olduğu muhakkaktır Osmanlı

(219) A. Gölpınarlı, Pir Sultan Abdal, s.8, 5.baskı, yarhlık yyn.
(220) Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.4, s.139 Ötüken yyn.

merkezi sistemi, Osmanlı devşirme sistemi, bir de Osmanlı devletinin Âl-i Abâ (ehl-i beyt) muhabbetini kanalize edememesi ile Osmanlı padişalarının sert tutum ve davranışları, halkın Safevilere sempati bağlamalarına sebebiyet vermiştir. Merkezi sistem, Türkmenler için çok sıkıcı geldiği gibi, devşirme sistemi de; Türkmenin, Kapıkulu ocaklarına girmelerini engelliyor, onların Enderun'da eğitim görüp yükselmelerine mani oluyordu...

Ayrıca Padişah ve devlet ricali saraya kapanmış iken, Şah ve halifeleri, göçebeler arasında yaşar, onların anlayacakları dille konuşurlar, nefes ve ilahiler söylerlerdi... Üstelik, Anadolu'dan İran'a göçen şii Türkmenlere Şah, çoğu kez Anadolu'daki şartlarına göre çok daha üstün bir hayat şartı sağlardı.[221] Nitekim, Kemal paşazade, Anadolu'dan İran'a Türkmen göçünün nedenini izah ederken; Osmanlı ülkesinde reaya olanın, Şah İsmail ülkesinde beyliğe yükseldiğini zikreder: "Yerlerinde raiyet idiler. Anda vardılar devlete girdiler ve esbab-ı şevket-i tekmil ettiler. Ol taifenin kalanı dahi terk-i diyar etmek istediler" [222]

Anadolu Türkmeninin İran'a göçü o kadar yoğunlaşıyor ki, Osmanlı devleti endişeye kapılıyor ve uç beylerine talimat vererek, sınırların kapatılması, böylece Şah İsmail yanlısı unsurların İran'a göçlerinin engellenmesi yolunda çalışıyor, [223] ama başaramıyor...

ULEMA I. SELİM'İN SALDIRGANLIĞINA KARŞI ÇIKIYOR (I)

Anadolu'daki şii Türkmenlerin Safevi'lere gönül bağlamaları, 'Osmanlı Sünnilik' anlayışınca suç sayılmış ve I. Selim, sert önlemler almak ve sempatizanları acımasızca sindirmek gibi yolları tercih etmiştir. Safevi yanlısı şiilere karşı sindirme ve devlet teröründe ifrata kaçan I. Selim'in, Çaldıran (1514) savaşından sonra, ikinci kez İran'a saldırmak niyetini açığa vurması,

(221) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.4, s.161-162
(222) Nakleden: Doğan Avcıoğlu, Türklerin Tarihi, c.5, s.2242 vd.
(223) Hoca Sadettin, Tac'üt-Tevarih, c.3, s.346. KBY

devrin basiretli ulemasınca hoş karşılanmamış ve ulema, Yavuz'un saldırganlığını tariz eden bir fetva yayınlamıştır: "Bir ülke zaptetmekten, bir hıristiyan köyü alıp bir hıristiyanı müslüman etmek daha hayırlıdır. Sultan Selim'in bütün davranışları müslüman kanı akıtmakla sonuçlanıp Allah buna razı olmaz"[224]

Görülüyor ki, I. Selim'in saldırgan politikasını mahkum eden ulema, Yavuz'u, Müslüman kanı akıttığı için tariz etmişlerdir. Zira Yavuz, saltanatı boyunca kılıcını küffara karşı değil, Osmanlı sünniliği adına hep müslümanlara karşı çekmiştir...

YAVUZ'UN YANLIŞ İCRAATLARI

Yavuz Selim, sadece savaş alanlarında müslümanların kanını akıtmakla kalmamış, birçok meselede de açıkça İslam'a aykırı, ama kapıkulu ulemadan fetva (!) alarak çirkin icraatlarda bulunmuştur. Biz sözkonusu icraatlardan birkaçını örnek olarak vermek istiyoruz: Bilindiği gibi, Çaldıran savaşından önce Şah İsmail, Yavuz Selim'e bir mektup gönderir: "Babanızla (II. Bayezitle) baba oğul idik, neden gerekti de üzerime saldırıyorsun?" [225] diyerek, I. Selim'i savaşmaktan vazgeçirmeye çalışır... Ancak malum olduğu üzere; 1514'te İran topraklarına giren Yavuz, Çaldıran denilen yerde Şah İsmail'i yenilgiye uğratır... Bu esnada Şah İsmail'in hanımı, Osmanlıların eline esir düşer.. Şah, savaştan sonra Yavuz'a elçiler göndererek; savaş esnasında esir düşen hanımının serbest bırakmasını rica eder. Ne var ki, Yavuz, Şah'ın hanımını geri göndermediği gibi, gelen elçileri de tutuklayarak; ikisini İstanbul'da, diğer ikisini de Dimetoka'da zindana attırır. Yavuz tarafından zindana atılan Şah'ın elçilerinden biri, İran bilimadamlarından Tebrizli Şeyh Abdülvahap, bir diğeri de ishak isminde bir kadı idi. Yavuz, Şah İsmail'in nikahlı karısı Taclı hanımı da kazasker Cafer Çelebi ile evlendirir. İşin ilginç yanı, nikahlı bir hanımın başkası ile evlendirilebi-

(224) M. Nuri Paşa, Netayic'ül Vukuat, c.1, s.88. TTK yyn.
(225) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.3112

leceğine dair ulemanın (!) fetva vermesidir... Selim'in bu uygulaması, sonraki Osmanlı tarihçileri tarafından bile çirkin bir icraat olarak değerlendirimiştir. (226)

Yavuz Selim, sadece kendilerine zeval olmayan elçileri değil, Çaldıran savaşında esir düşen bütün İranlı askerleri de kılıçtan geçirir. (227)

DEĞERLENDİRME
OSMANLI, SAFEVİLERİN HAKLI İSTEKLERİNİ REDDEDİYOR...

Mısır seferlerinden sonra Mekke ve Medine'nin denitimini ele geçiren Osmanlılar, İslam dünyasında siyasi bir üstünlük elde ederler... Ancak Yavuz'dan sonra da Osmanlı - İran savaşları zaman zaman devam eder. İki taraf birbirlerini suçlayan fetvalar çıkartırlar... Bu arada İran, Osmanlı devletiyle şartlı olarak barış yapmak ister. İran'ın, Osmanlıdan istediği şartlar mekuldur: Safevilerin mensup olduğu Caferi mezhebinin, Osmanlı sultanı tarafından onanması ve Harem-i Şerifte (Kâbe'de), dört sünni mezhebe (Hanefi, Şafii, Hanbeli, Maliki) inananlara yapıldığı gibi, Caferi mezhebi mensuplarına da bir köşe ayrılmasını ve İran hacılarının hacca gelmelerine ve bunların başına 'Emir-ül Hac, yani şii hac kafilesine bir başkan atanmasına izin verilmesi." (228)

Ne yazık ki, Osmanlı hükümeti, İranlıların bu haklı isteklerini - İslam dışı isteklermiş gibi - şeriata aykırı olduğu (!) gerekçesiyle reddeder... Maalesef, Osmanlının sünnilik anlayışını hala savunanlar var. Oysa, sünni - şii adı altına ümmet-i Muhammed'i parçalanmaya gayret edenlerin, kimlere hizmet ettiklerini artık müslümanların idrak etmeleri ve tevhidi cizgide bütünleşmeleri gerekir... Esasen daha o dönemlerde gerçek ulemanın Yavuz Selim'in bu siyasetini kınadıklarını, M. Nuri

---

(226)Kamil Paşa, Tarih-i Siyasi..., c.I, s.150, İst. 1327, Namık Kemal, Osmanlı Tarihi, c.3, s.53-54 Müneccimbaşı Tarihi, c.2, s.458, 1001 Temel Eser.
(227) Hammar, Osmanlı Devleti Tarihi, c.4, s.1071 Üçdal Neş.
(228) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.43-44 TTT yyn.

Paşa'nın "Netayic'ül Vukuat" adlı değerli eserinden alıntılar yaparak vermiştik... Elbetteki Şah İsmail'in ve Şah Abbas'ın şiilikleri de hiçbir zaman gerçek öz şiilikle alakalı olmamıştır... Yukarıda belirttiğimiz gibi bu iki ülke, saltanatları uğruna, iki müslüman halkın dini duygularını istismar etmişlerdir. Hem, tarih boyunca mahkum ve mahrum sınıfların İslam'ı olan Şia, Şah İsmaillerin ve Şah Abbasların İslam'ı nasıl olabilirdi ki?...

---

229)

-II-
ŞEYH CELAL İSYANI (1518)

Yavuz Selim devrinde patlak veren Şeyh Celal isyanı, Şah Kulu isyanına benzer niteliklere sahiptir. Bozok Türkmenlerinden olan Şeyh Celal [229], Tokat'ın Bozok ilçesinde bir mağrada uzun rüse i'tikafa çekilmiş olarak yaşadığı kaydedilir. Dirlik sahibi (yani tımarlı) Şeyh Celal'ın, başına 20 bin kişi toplayıp mehdilik davasıyla isyan eden bir şii olduğu ileri sürülür. [230]

Yavuz Selim'in Mısır'da bulunduğu sırada patlak veren isyana, özellikle Yozgat çevresindeki Türkmenler katılırlar... Kızılırmak - Yeşilırmak arası bölgeler, asilerin ayaklanma alanı haline gelir. Bu arada I. Selim'e karşı isyan halinde olan Şehzade Murad'ın da Şeyh Celal kuvvetleriyle işbirliği yaptığını ve ayaklanmayı fiilen desteklediğini görüyoruz. [231]

Yavuz, onbinlerce taraftarı bulunan Şeyh Celal'ın üzerine Rumeli Beylerbeyisi Ferhat Paşa ile ona yardımcı olarak da Dulkadir (Maraş) valisi Şehsüvaroğlu Ali Bey'i yolladı. Osmanlı kuvvetleri Celal'ın taraftarlarını bozguna uğrattı ve Şeyh Celal de; Erzincan yakınlarında yakalanıp katledildi, taraftarları dağıldı [232]

Böylece Şeyh Celal katledilmiş ve isyanı bastırılmıştır. Ne var ki, bu isyandan sonra Şeyh Celal ismi, efsaneleşmiş ve eylemi de Anadolu insanı için adeta "Milli bir mücadele" olarak kabul edilmiştir... Zira ileride etraflıca göreceğimiz Anadolu isyanlarına, onun adına izafeten "Celali isyanları" ismi verilmiştir. [233]

Şah Kulu ve Bozoklu Şeyh Celal gibi şahsiyetlerin, Osmanlı düzenine karşı ayaklanmalarının haklılık yanları belki tartışılabilir, ama tartışılmayan bir gerçek vardır, o da; ayaklan-

---

(229) Faruk Sümer, Oğuzlar, s.171
(230) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.297
(231) Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası (Celali İsyanları) s.117, Bilgi yyn. İstanbul 1975.
(232) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.297
(233) M. Nuri Paşa, Netayic'ül Vukuat, c.II, s.88, TTK yyn.

manın değişik halk unsurları tarafından desteklendiği gerçeğidir... Verilen rakamlardan anladığımıza göre, Celal isyanına 20 binin üzerinde insan fiilen katılmaktadır... Gerçek sayının bundan çok daha fazla olduğu muhakkaktır. Zira devlet, kendisine karşı başkaldıran kuvvetleri; az, güçsüz ve cahil göstermek propagandasını daima yürürlükte tutmuştur. İsyana sempati duyanlar bu rakamın dışındadır...

Görülüyor ki Şeyh Celal isyanı, bir grup mülhid ve eşkiyanın çıkardığı bir hareket olarak değerlendirilemez. Zira böyle bir değerlendirme demek,, ayaküstü sonuca varmak demektir. Kaldı ki, durum ne olursa olsun, müslüman halk unsurlarını bu tür ayaklanmalara iten haklı nedenlerin bulunduğu gerçeğini gözardı etmemek gerekir kanaatindeyiz. Esasen Şeyh Celal'ı; mağarada yaşayan, münzevi bir hayata çekilmiş derviş olarak tanıtmak iddiası da, gerçekleri yansıtmaz... Böyle bir şahsiyetin, toplumsal sorunları bilmesi, devlet siyasetini gerçekçi bir biçimde eleştirmesi ve onbinlerce insanı peşinde sürükleyebilmesi mümkün değildir.. O halde Osmanlı hükümetinin iddia ettiği gibi, Şeyh Celal münzevi hayat yaşayan bir derviş değil, içinde yaşadığı toplumu ve o toplumun problemlerini bilen bir insandır...

-III-
BABA ZÜNNUN İSYANI (1527)

Osmanlı devletinin en görkemli dönemi kabul edilen Kanuni Süleyman devrinde (1520- 1566) de toplumsal nitelikli ayaklanmaların başgösterdiğini görüyoruz.. Bunlardan ilki, Kanuni'nin Batı seferinde bulunduğu bir sırada patlak veren Baba Zünnun isyanıdır...

Bozok'ta patlak veren bu ayaklanmanın elebaşıları; Baba Zünnun, Sülün lakabı ile tanınan Kadı Hoca Baba ve Oğlu Şah Velidir.(234) Ayaklanmanın nedenleri şöyle izah edilir: "Osmanlı hükümeti mali sıkıntı içindedir... Hükümet, sıkıntıyı hafifletmek için; arazi tahrirlerini yeniletmek suretiyle hazine gelirlerini aratırabileceğini hesaplamıştır. Gerci arazi tahririnin yeniden tesbiti, görünürde hazine gelirini artırmıştır, zira tahrirle; arazi vergilerinin oranı yükseltilmiştir. Ne var ki, arazi stahririnin artırdığı önemli bir şey daha vardır: Halk isyanları... Çünkü sonuçtan zararlı çıkanlar; tımarlı sipahiler, çiftçiler ve köylülerdir.

İlyazıcı Kadı Müslihiddin, arazi vergelerini artırınca, köylüler itirazlarda bulunurlar... Sülün, tarlasına 200 akçe vergi yazan kadı ve diğer görevlilere itirazda bulunur. Bunun üzerine Kadı Müslihiddin; kimi Türkmen ileri gelenlerine "sakallarını kestirme" gibi hakaret edici cezalar vermeye başlar. Görevliler, sırf hakaret etmek amacıyla tanınmış Türkmen beylerinin sakallarını kestirirler. Sülün bu hakaretlere karşı köylülerden yardım isteyince, kısa sürede ayaklanma büyür... Ayaklanmanın önderliğini, halk tarafından sevilip sayıldığı anlaşılan Baba Zünnun üstlenir. (235)

Görülüyor ki, devlet görevlileri, açıkça halka zulmetmektedirler. Arazi tahriri sırasında haksızlıklar yapan ve açıkça rüşvet yemekten çekinmeyen devlet görevlilerine halk nefretle bak-

(234) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.346
(235) Peçevi Tarihi, c.I, s.90, İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.2, s.346

makta idi [236] Özellikle Türkmen ileri gelenlerine, sakallarının kestirilmesi, ağır vergilerden daha ağır gelmiştir... Müslüman halk, hak davasıyla müracaat ettikleri hakimlerden, kadılardan adalet yerine zulüm ve hakaretler görmekteydi. [237]

ZÜNNUN ZULME BAŞ KALDIRIYOR (!)

Toplumun çeşitli tabakalarından oluşan halk, Baba Zünnun'un önderliğinde, Sancak Beyi; Mustafa Beyin konağını basarak; kendisini, Bozok kadısı meşhur Müslihiddin'i ve katibi Mehmed'i katletmekle (10 Ağustos 1527) isyan bayrağını kaldırdılar.. Bu olay, İstanbul'da sert tepki ile karşılandı. Zira Mustafa Bey, Kanuni Süleyman'ın halasının oğlu oluyordu...

Bu arada isyan; Sivas, Yeşilırmak çevresi, Maraş, Adana, Tarsus ve İçel bölgelerine yayıldı. Yerleşim birimlerine yıldırım baskınlar düzenleyen halk, birçok hükümet adamlarını öldürdüler, üzerlerine yollanan kuvvetleri de bozguna uğrattılar... Karaman Beylerbeyisi; İskender Paşa'nın oğlu Hurrem Paşa, Baba Zünnun üzerine gönderildi. Ancak Hurrem Paşa, Kayseri'ye yakın Kurşunlu boğazında bozguna uğratılarak katledildi... İsyancılar, Tokat ovasında yığınak yapmakla uğraştığı sırada, Amasya'da ikamet eden Rum eyaleti Beylerbeyisi Hüseyin Paşa, Maraş ve Malatya beylerinin askerleriyle Sivas'ta ordugah kuruyorlardı...

16 Eylül 1527'de iki taraf arasında yapılan çok şiddetli bir savaşta; halk kuvvetleri yenildi ve Baba Zünnun Osmanlı kuvvetlerince katledildi. Bununla birlikte Baba Zünnun askerleri, ani bir baskınla Hüseyin Paşa'yı katletmeyi başlardılar. İsyanın Kesin bir şekilde bastırılması, ancak Diyarbakır Beylerbeyisi Husrev paşanın müdahelesi ile mümkün olabildi. [238]

Ne gariptir ki, Mohaç savaşının yapıldığı günlerde Anadolu'da da, Osmanlı devlet kuvvetleri kendi halkıyla iç savaş yapıyor, onbinlerce müslüman öldürülüyor, kan gövdeyi götürüyordu...

---

(236) Hammar, Osmanlı Devleti Tarihi, c.5, s.1334, Üçdal Neş. 1984
(237) Tarih-i Ebul Faruk, c.3, s.289. İstanbul 1328
(238) Tarih-i Ebul Faruk, c.3, s.288, Hammar, aynı eseri, V, 1335

-IV-
KALENDER ÇELEBİ İSYANI

Baba Zünnun'ün zulme karşı kıyamı devam ettiği sıralarda, Kalender Çelebi ayaklanması patlak verir... Hacı Bektaş Veli'nin postnişini olan Kalender Çelebi b. İskender, rivayete göre Hacı Bektaş'ın evladı telakki edilen Çelebilerden, yani Balım Sultan evladındandı. (239)

Osmanlı vak'anüvisleri, kalender Çelebi'nin "Mehdiyim" iddiasıyla saltanata göz dikerek ayaklandığını ileri sürüyorlarsa da, doğru değildir. Zira Kalender Sultan, her fırsatta ve açıkça: "Hilafet ve İslamiyetin kurtuluşu ve yükselişi için ayaklandığını" söylemiştir. (240)

Kalender çelebi ayaklanması, müslüman halktan tam destek görmüş, zulme uğrayan çeşitli unsurlar Kalender Sultan'ın etrafında toplanarak isyancıların sayısı 30 bini aşmıştır. (241) O sırada Şeyh Celal isyanını bastıranlardan olan Şehsuvaroğlu Ali Bey, Osmanlı rejimi tarafından idam edildiği için, tımarları ellerinden alınan sipahiler de gelip, devlete karşı Kalender Sultan'ın etrafında birleşmişlerdir. Böylece Kalender Çelebi'nin kuvvetleri sipahilerden, Türkmenlerden, derviş, abdal ve fakir tabakalardan meydana gelmiştir. (242) Kalender Sultan, şii olmasına rağmen, kuvvetleri, şii ve sünnilerden meydana gelmekte idi... Bu da gösteriyor ki, her iki unsur hükümetin icraatından memnun değildir.

MÜSTAZ'AFLAR, KALEDERDEN YANA(!)

8 Haziran 1527'de Karaçayır'da üzerine gelen bir Osmanlı kuvvetini bozguna uğratan Kalender Çelebi, ayrıca Karaman Beylerbeyisi Mahmut Paşa Alaiye sancak beyi Sinan Bey, Amasya sancak beyi Koçi Bey ve Birecik sancak beyi Mustafa

(239) Peçevi Tarihi, c.1, s.92 Tarih-i Ebul Faruk, c.3, s.290
(240) Tarih-i Ebul Faruk, c.3, s.290
(241) Tarih-i Ebul Faruk, c.3, s.290 N. Kemal, Osmanlı Tarihi, c.3, s.182
(242) Hammar, Osmanlı Devleti Tarihi, c.5, s.1335

Bey'leri de savaş meydanında öldürmüş, Osmanlı ordusunun bütün ağırlığı Kalender Çelebi'nin eline geçmiştir. Böylece Türkmenler "Uryan ve püryan iken giyinüp kuşandılar ve elbise-i fahire ile donandılar." (243)

Bu haber bize, Kalender Sultan'ın kuvvetlerinin çoğunun müstaz'aflardan meydana geldiğini ortaya koyuyor... Nitekim, fakir ve yoksul Türkmenler, Osmanlı kuvvetlerinden elde ettikleri ganimetlerle giyinebilmişler, kuşanmışlardır... Ne gariptir ki, Osmanlı devlet adamları, Kalender Sultan'ın taraftarlarını farkirlikle suçlamayı adeta marifet bilmişler, böyle insanların devlete karşı sanki başkaldırma haklarının bulunmadığını izaha çalışmışlardır.

KALENDER SULTAN KALENDERCE ÖLÜYOR

İsyanın tehlikeli hal alması üzerine Merkez, isyanı tenkil görevini vezir-i azam İbrahim Paşa'ya verdi. Paşa, 30 bin yeniçeri ve 2000 sipahi ile birlikte Anadolu'ya geçti.

İbrahim Paşa, Kalender Sultan'la bir meydan savaşı yapmanın iyi sonuç vermeyeceğini bildiğinden, Kalender Sultan'ın yanında yer alan unsurların eğilim ve isteklerini tesbite çalışarak işe başladı ve Kalender Sultan kuvvetlerinden önemli bir çoğunluğun, dirlikleri ellerinden alınmış Türkmen sipahileri olduğunu anlayınca, Kara Çalu ve Dokuz Boy Beylerine gizlice, dirliklerinin geri verileceğine dair söz verdi ve onları kendi tarafına çekti. İbrahim Paşa ayrıca, yolsuzlukların düzeltileceğini ve herkesin kendi hakkını alacağını ilan etti. Bu vaadler karşısında ne yazık ki, birçok kişi Kalender Sultan'dan ayrılmayı uygun gördüler... Her gece biraz daha fazla ayrılmalar oluyordu. (244)

Nihayet Kalender Sultan'ın yanında 30 bin kişiden ancak birkaç yüz kişilik kuvvet kalmıştı. Halbuki İbrahim Paşa'nın vaadleri boş ve geçersizdi... Türkmenlerin ona kanmamaları gerekirdi... Daha dün, Baba Zünnun'a karşı Osmanlının bir komutanı olarak savaşan Şehsuvar oğlu Ali Bey, Osmanoğlu

(243) N. Kemal, Osmanlı Tarihi,, c.2, s.182
(244) Peçevi Tarihi, c.1, s.194 Tarih-i Ebul Faruk, c.3, s.292

tarafından katledilmemiş miydi?... Kalender Sultan bunun farkında idi; onun için çok az kalan taraftarlarıyla Elbistan yakınlarında Osmanlı kuvvetleriyle yiğitçe çarpıştı ve adına uygun olarak can verdi.

Bilal, Mehmet ve Deli Pervane'nin adamları, Kalender ve arkadaşlarının başlarını keserek mızraklara taktılar ve büyük bir sevinçle İbrahim Paşa'ya getirdiler. Sadrazam İbrahim Paşa, onları mükafatlandırdı ve hepsine ağalık payesinin çıkarılması için emir verdi. (245) Ayrıca; altın işlemeli kılıç, şeref kaftanı, mücevher gibi pek çok hediyeler de cellatlara dağıtıldı. (246)

KANUNİ, SADRAZAMINA CÖMERTÇE VERİYOR

İsyanın bastırılmasından sonra İbrahim Paşa, divan kurarak, Tokat savaşında gevşek davranan Anadolu beylerini sorguya çekti. Sadrazam, Anadolu Beylerbeyisi Bayram Paşa'ya, tehdidkar bir tarzla: "Yarı çıplak, serseri, hane berduş, derviş takımının önünde nasıl kaçtınız?" dedi. Behram önüne baktı. Öteki beyler de suçu birbirlerinin üzerine attılar. Sadrazam, beylerin başlarının kesilmesi için emir verince, eski sadrazamlardan Pir Mehmet Paşa'nın oğlu Mehmet Bey, araya girerek felaketlerin, gururlu olduklarından dolayı başlarına geldiğini belirtti ve "işte kılıç ve işte başlarımız" deyince Sadrazam İbrahim Paşa, beyleri öldürmekten vazgeçti. (247) Y. Öztuna - herhalde sehven olacak - Paşa'nın, esir alınmış asileri öldürtmek istediğini, Mehmet Bey'in araya girmesiyle, asilerin bağışlandığını yazmaktadır. (248) Halbuki doğrusu; öldürülmek istenen asi esirler değil, asilerle gereği gibi savaşmayan, savaştan kaçan beylerdir. (249)

11. Ağustos 1527'de İstanbul'a dönen İbrahim Paşa'nın seferi, 3 ay 11 gün sürdü. Kanuni, ayaklanmayı bastırdığı için İbrahim Paşa'nın yıllık tahsisatını 1.200.000 akçeden 2.000.000 akçeye (yaklaşık 250 milyor Tl.sına) çıkartmak suretiyle Sadrazam İbrahim Paşa'yı mükafatlandırdı. Böylece kendi milletine

(245) N. Kemal, Osmanlı Tarihi, c.2, s.182
(246) Peçevi Tarihi, c.2, s.94
(248) Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.1, s.168
(249) Peçevi Tarihi, c.1, s.94

karşı zafer kazanan (!) ibrahim Paşa, aynı milletin padişahı tarafından başarının karşılığı olarak paraya garkediliyordu. [250]

DEĞERLENDİRME

Şah Kulu, Şeyh Celal, Baba Zünnun ve Kalender Çelebi isyanlarını, salt şiilik iddiasıyla açıklamaya çalışmanın ne kadar sathi ve yetersiz olduğu meydandadır...

Ayaklanmaların çıkmasında; devlet adamları ve Beylerin zulüm ve haksızlıkları, idari hatalar, halkın vergi yükünün ağırlaştırılması ve rüşvet gibi sosyo-ekonomik nedenlerin önemli rol oynadığı bilinen bir gerçektir... Bizzat Sadrazam İbrahim Paşa, isyana katılanları: "Yarı çıplak, serseri, hane berduş, derviş vb." kavramlarla tanıttığına göre, [251] isyanlara katılanların müstaz'aflar oldukları açıkça anlaşılmaktadır.

İsyanları çıkaranların, halka önderlik edenlerin şii oldukları bilinen bir gerçekse de, isyanlara şii olmayanların da ağırlıklı bir biçimde kadıldıkları ve bu nedenlerden ötürü isyanların aynı zamanda birer müslüman halk hareketi olduğu da inkar edilemez bir hakikattir. Gerçi Osmanlı hükümeti, bu isyanların elebaşılarını, Şahların casusları olarak nitelendirmiştir, ama aynı hükümet, Celali isyanları karşısında ne diyeceğini şaşırmıştır... Zira Celali isyanlarında, ne şiilik ideolojisi, ne İran'dan gelen casuslar vardır...

Kaldı ki, Kalender Sultan'ın isyanı, sanıldığı gibi basit bir rafizi başkaldırısı değil, ciddi bir inkılap hamlesidir. [252]

Gerçekte bu başkaldırmalar, zulme ve haksızlıklara karşı yapılmıştır. Nitekim, Baba Zünnun ve Kalender isyanları sürerken, Halep'in müslüman halkı, Kara Kadı adıyla bilinen hakimi camide arkadaşıyla birlikte katledilmişlerdir. Zira kadı zulümde çok aşırı gitmişti, [253] "Allah'ın padişaha bir emaneti olan reaya" İslam diyarında, padişahın adamları tarafından eziliyorlar, hakarete uğruyorlar, ırzlarını, canlarını ve mallarını korumakta aciz duruma düşürülüyorlardı...

---

(250) Tarih-i Ebul Faruk, c.3, s.293 Y. Öztuna, BTT. c.4, s.69)
(251) Peçevi Tarih, c.1, s.94
(252) Tarih-i Ebul Faruk, c.3, s.294
(253) Tarih-i Ebul Faruk, c.3, s.294

Devletten umduğunu bulamayan müslüman halk, yer yer ayaklanmalara katılmak zorunda bırakılıyor, ne var ki sonunda da şiddetli bir şekilde devlet eliyle cezalandırılıyorlardı... Üstelik devlet, kendi tebaasını asilikle, eşkıyalıkla, baldırı çıplaklıkla suçluyordu... Hata ve gayr-i meşru icraatlar yaptıklarını bir türlü kabul etmek istemeyen Osmanlı hükümeti, ayaklanmaları şiddetle bastırmaya çalışıyor, ayaklanmaya katılanları en ağır işkencelerle katletmekten çekinmiyorlardı... Gerçekte ise, ayaklanan müslüman halkın haklı gerekçeleri yok mu idi?... Ayaklanan kesimleri, "huruc ala sultan fetvası ile katletmenin meşru yanı var mıdır?...

İşte bu tür sorulara cevap bulmak ve isyanların çıkış nedenlerini daha iyi tesbit edebilmek için, devletin sosyo-ekonomik yapısını ve hükümetlerin icraatlarını incelemekte yarar görmekteyiz.

İKİNCİ BÖLÜM
II. KISIM

GELİŞMİŞ OSMANLI DÜZENİ DÜZENSİZLEŞİYOR

-I-

TOPRAK DÜZENİ

Kuruluş sürecini tamamlayarak İstanbul'un fethiyele (1453) imparatorluk haline gelen Osmanlı devleti, sağlam kurumları ve güçlü alt-yapı sistemiyle gelişmişliğin doruğuna eriştiğini görüyoruz. Ne var ki, devlet düzeninin temel taşları sayılabilecek bazı kurumların daha XVI. yüzyıllardan itibaren Çeşitli nedenlerle sarsıntıya uğraması, toplumsal çalkantılarıda beraberinde getimiştir.

Toplumsal çalkantıların önemli bir bölümünü oluşturan Celali isyanlarını irdelemeden önce gelişmiş Osmanlı düzeninin yoğun bir biçimde düzensizleşmeye yüz tuttuğu duraklama dönemini de içerecek kesitleri inceleyerek, devletin sosyo-ekonomik alanlardaki durumunu gözler önüne sermeye çalışacağız ve böylece XVI. yüzyıldan itibaren giderek yoğunlaşan iç isyanları ve müslüman halk hakareketlerinin nedenlerini, amaçlarını ve sonuçlarını daha net biçimde anlama imkanını bulacağız...

1550'lere kadar Osmanlı devletinin niteliği ile işlevi arasında uyumun göze çarptığı, ancak anılan tarihten itibaren

yavaş yavaş düzenli uyumun düzensizleşmeye başladığı görülür... Önce, Osmanlı devletinin uyumlu ve dengeli olmasında önemli fonksiyonu bulunan toprak rejimi üzerinde duralım. Şu hususu belirtmek gerekir ki, XVI. asra kadar-bazı hoşnutsuzluklara rağmen-Anadolu'da halkın genellikle refah içerisinde yaşadığı kabul edilir... Osmanlılar. dirlik sahipleri ile reaya arasında düzenli kurallar koymuşlardır. Her iki taraf da dirliklerine dört elle sarılmışlardır, dirliklerinin verimini ve genişliğini artırmaya çalışmışla. Bu sayede dir ki, Selçukluların ve Osmanlıların Bizanslardan harabe olarak aldıkları Anadolu'yu, dünyanın güzel ve mamur yerlerinden biri haline sokmuşlardır.

TOPRAK TÜRLERİ

Osmanlı toprak rejimi, genel çizgileriyle Kur'an ilkelerine ve İslam hukukuna dayandırılmak istenmiştir. "Toprak senin benim değil, Allah'ındır." anlayışı, bu rejimin çıkış noktası olarak kabul edilmiştir. Zaman içinde gelişen İslam toprak hukukuna özellikle halife II. Ömer döneminde (717-720) bazı yeni uygulama şekilleri eklenmiş, büyük ve Anadolu Selçuklularında olgunlaşan sistemi, Osmanoğuları da benimsemiştir.

Osmanlı'da toprak, 3 ayrı şekilde ele alınıp düzenlenmekteydi: Öşriyye, Haraciyye ve Arz-ı Miri... Öşriyye adı verilen topraklar, fetihten önce yerli müslümanlara ait olan, yahut sonradan müslümanların yerleştirildiği topraklardır. Öşriyyenin özelliği, işleyenin müslüman olması ve toprağın mülkiyetine sahip bulunmasıdır. Haraciyye toprakları ise, bir yerin fethinden sonra yerli gayr-i müslim halkın mülkiyetinde bırakılan arazidir. Arz-ı Miri (Miri toprak) topraklarına gelince, Osmanlı devletinde hakim toprak rejiminin uygulandığı topraklardır. Bu toprağın özelliği, mülkiyetin doğrudan doğruya devlete ait olmasıdır. Başka bir ifade ile Miri arazi, rekabesi (çıplak mülkiyeti) devlete, tasarrufu köylüye ait olan arazi şeklidir.

Osmanlı devleti ilke olarak toprakta, devlet mülkiyetini kabul etmiştir. Nitekim, 1528 mali yılına ait bir bütçe örneğine göre tımarlar mevcut topraklrın %37'si, devlet mülkiyeti altın-

daki toprak %50'ini, %12'si de vakıf ve mülk arazidir.[1] Köylünün düzenli yaşantısı, Miri toprak rejiminin işleyişiyle yakından bağlantılıdır. Toprak, devletin mülkiyetinde ve memur-askerlerin denetiminde olmakla köylüyü tabii ve toplumsal tehlikelere karşı güvence almaktadır.

Osmanlı Arazi rejimi, ordunun yapısını da oluşturmaktadır. Mülkiyetin devlete, tasarrufun köylüye, yönetimin ve gelirin memur-askerlere ait olduğu bu toprak düzeni, aynı zamanda orduyu da biçimlendirmektedir. Osmanlı ordusu maddi gücünü bu mülkiyet ve toprak sisteminden almıştır. Tabiidir ki, toprak-ordu dengesinin unsurları çeşitlidir; sarayın tutumu, sipahinin niteliği, köylünün hakları, sipahinin derebeye dönüşmesini önleyen kanunnameler, müeyyideler, toprak mülkiyeti rejimi gibi.[2] Ayrıca miri arazinin mülkiyeti her ne kadar devlete, dolayısıyla padişaha ait ise de sözü edilen arazinin mülk olarak fertlere satılması için şer'i hukukun izin vermesi ve amme menfaatının bulunur olması şartları da aranırdı. Hukukta miri arazi, sultanın temlik hakkı bakımından yetimin malına benzetilmiştir. Küçüğün malını veli veya vasisinin satabilmesi için birtakım şartların bulunması gerekirdi. Bu konuda hakim, geniş bir takdir yetkisine sahip olmadığından, küçüğe ait gayri menkulu satmak için müracaat eden vasiye ancak sekiz mesağı şer'iden birinin bulunması halinde satış müsaadesi verilebilirdi.[3]

Miri toprakların gelirleri, bir hizmet karşılığında kişiye verilebilirdi. Bu gelir tahsisi, büyüklüğüne göre; has, zeamet ve tımar olarak üçe ayrılırdı. Esasen Osmanlı toprak düzeni denildiği zaman bu tür miri toprakların düzeninin anlaşılması gerekir. Zaten tartışma konusu olan, bu toprak türüdür. Çünkü mülk toprakları dediğimiz, rekabesi (çıplak mülkiyesi) ve tasarrufu şahıslara ait olan araziler çok sınırlıydı. Bunlar köy ve kasaba dahilinde bulunan arazilerle, köy ve kasabanın kenarla-

---

(1) Ahmet Debbağoğlu, İslam İktisadına Giriş, s.116, Dergah yyn. İstanbul 1979.

(2) İsmail Cem, Türkiyede Geri Kalmışlığın Tarihi, s.62

(3) Prof. Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, s.29, KBY Ankara 1978

rında bulunup miktar-ı azami, yarım dönümü geçmeyen ve tetimme-i sükna (evi tamamlayıcı) mahiyetindeki yerlerdir. Bunlar, kuyu kazmak odun koymak, araba çekmek gibi amaçlar için kullanılırdı.(4) İşte Bu nedenlerden ötürüdür ki, Osmanlı devlet düzeninde miri arazinin çok önemli bir fonksiyonu bulunmaktadır.

TIMAR SİSTEMİ FEODALİZM DEĞİLDİR

Miri araziden kendisine tımar verilen kişiye "sahib-i arz" ya da "sahib-i raiyyet" adı verilirdi. Tımar sahibi, toprağın verilmi bir şekilde ekilip biçilmesinden ve elde edilecek ürünü almaktan sorumluydu. Reaya ise, toprak üzerinde çalışan Osmanlı köylüsüne denilirdi. Reaya da toprağı verimli bir şekilde ekip biçmekten ve tımar sahibine "kanunnameler"de belirtilen miktarı vermekten sorumluydu. Bunun dışında reayanın tımar sahibine karşı hiçbir sorumluluğu sözkonusu değildi... Reayanın, Ortaçağ Avrupası serfi gibi toprağa bağlılığı da yoktu... Köylü, haber vermek şartıyla toprağı bırakıp, istediği yere yerleşmekte hürdü... Osmanlı toprak sisteminde öngörülen "çiftbozan resmi", sanıldığı gibi köylünün torağa bağlılığını kanıtlamaz... Zira, toprağın boş kalmasından bir zarar ortaya çıkmışsa, "çiftbozan resmini" köylü ödemek zorunda kalırdı. Demek ki, çiftbozandan amaç, toprakların mahsullerini korumaktır. Bir de şu var: tımar sahibinin reayadan isteyeceği vergilerle diğer görevler, kanunnamelerde ayrıntılı olarak belirlendiği için, tımar sahibinin reayayı ezmesine fırsat verebilecek kanuni boşluklar da sözkonusu değildir. Ne var ki, devletin merkezi gücünü yitirdiği oranda reayanın da zarar gördüğü bir gerçektir. Ama, Osmanlılın tımar sistemi, hiçbir şekilde Ortaçağ Avrupası'nın feodal düzenine benzetilemez.(5)

-II-
MİRİ ARAZİ SİSTEMİ SARSILIYOR

Şer'i engellemelere rağmen Osmanlı miri toprak sistemi daha Mehmet Çelebi (I. Mehmet) zamanında darbe yiyecektir.

(4) Halil Cin, a.g.e. s.26
(5) Bekir Yakıştıran, İkta' Sistemi ve Feodalizm, Yeni Devir Gazetesi Sayı:

Zira I. Mehmet, nüfuzlu bir kişi olan Ali Paşa isimde birisine Manisa'nın bir mıntıkasını "malikane" olarak vermiştir. (6) Miri arazilerin nüfuzlu kişilere malikaneler şeklinde verilmesi, hem toprak sistemini zedeleyecek, hem de çiftçileri reayayı huzursuz edecektir. (7) Bilindiği gibi, "çok takdir edilen bir kimseye veya çocuklarına yahut karısına devlet, karşılığında bir hizmet beklemeksizin, evlatlarına da intikal etmek kayıt ve şartıyla, bir yerin vergi hasılatını bağışlarsa, bu gibi yerlere "malikane" denirdi.(8)

Bu çeşit topraklarda malik, idarî ve malî bakımdan bağımsızdır, devlet memurları vergi konturolü için dahi bu topraklara giremez... Oysa tımar sahibi, devletin memurudur ve devletin konturolü altında reaya ile hukukî görev ve sorumluluğu vardır. Buna karşılık malik, kendisine temlik edilen arazide bağımsız olduğu için, reayayı ezmesi ve fazla vergi alması da mümkündür. İşte, miri arazinin bir nevi mülk topraklara dönüştürülemesi, miri araziye indirilen ilk darbe olarak kabul edilir.. Çünkü kamu topraklarının devlet hazinesine akması gereken gelirlerinin, hem de az örnekli olarak değil de, çoğu zaman geniş ölçüde özel kişilere görevleri bittikten sonra da kendilerinde ve çocuklarında kalmak üzere, malikane biçiminde verilip buradan şeriatça bir daha kurtarılma imkanı bulunmayan vakıflara geçmesi oluntusu Osmanlı toplumunun iktisadî-sosyal hayatında kamu malının, hiçbir karşılık olmadan özel kişilerce kullanılmasını normal kural hale getirmiştir. (9) Nitekim, II. Mehmet (Fatih), bu zararın farkına varmış ilk Osmanlı padişahıdır.

İFRAZ-I CEDİDİN GETİRDİKLERİ

Osmanlı miri toprak sistemini sarsan diğer bir husus, ifraz-i cedid proplemidir. Şöyle ki, devlet, gittikçe azalan hazine gelirlerini artırmak amacıyla Anadolu'daki tahrirat memurlarına talimat vererek, ümera ve rical haslarından ve bütün tımar dirliklerinden ifrazlar (arazi tahriri sırasında dirliklerden defterdekine

(6) M. Doğan, Tarih ve Toplum, s.344Dergah yyn. İstanbul 1977
(7) K. Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi, c.1, s.306
(8) M. Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.2, s.395 MEB. yyn. İstanbul 1983
(9) M. Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi, c.2, s.322

nazaran bulunan gelir fazlası) çıkarmalarını istemiştir. Dirlik sahiplerinin bütün şikayetlerine rağmen, tımarların ve hasların gelirleri artmış olduğu gerekçesiyle hemen hepsinden derecelerine göre kırpıntılar yapıldığını, ifraz-ı cedid mukataalarının ortaya çıkmasından anlıyoruz. (10)

VAKIF SİSTEMİ İSTİSMAR EDİLİYOR

Miri arazilerin özel kişilere malikane olarak verilmesi sonucu ortaya çıkan diğer toplumsal bir huzursuluk da şudur: Malikler, malikanelerini "vakıf" adı altında evlatlarına gelir sağlama peşine düşerler... Böylece, bu tür vakıflar, toplum içinde "mürtezika" adı verilen bir zümreyi büyüte büyüte ağırlaştırıp halkın omuzuna yüklemiştir. Vakıf adı altında, ama vakıfla alakası olmayan bir tür mürtezika kurumları ile gerçek vakıfların aynı olmadığını da belirtmek gerekir. (11)

Nitekim miri arazinin gittikçe yiyici zümrelerin mülkleri haline gelmesinden, Koçi Bey'in de şikayetçi olduğunu ve bu tür usullerin tımar sistemini bozduğu iddiasını ileri sürdüğünü göryoruz: "Nice yüzyıl fetholunmuş memleketten devlet hazinesine ait birçok köy ve tarlaları bir er yolunu bulup kendisine ve evlatlarına mülk ettirse, sonra diledikleri yeri vakfedip, bazılarını dahi vakıf adıyla evlatlarına gelir sağlayan mal ve yapı yaparsa, o çeşit vakıf nasıl sahih olur? Ve onu bismillah diye yemek nasıl caiz olur?" (12)

İLTİZAM, İNTİZAMI YOK EDİYOR

Tımar sisteminin bozulmasına neden olan önemli diğer bir uygulamanın da iltizam usulü olduğu bilinen bir gerçektir. Kanuni Süleyman'ın vezirlerinden olan Rüstem Paşa, ilk defa tımarları iltizama vermiştir. İltizam usulü, Osmanlı toprak rejimini bozan ve imparatorluğun yıkmasında büyük rol oynayan sebeplerden birisi olmuştur. Mültezimler, hep fazla vergi topla-

---

(10) M. Akdağ Celâli İsyanları, s.55

(11) M. Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi, c.2, s.322

(12) Koçi Bey Risalesi, s.79 KBY. Ankara 1985 Türk Hukuk Tarihi, c.1, s.211, Köyhocası mat. Ankara, 1935.

mayı amaçladıkları için, reaya bundan büyük derecede zarar görmüştür. (13) Bu uygulama, toplumsal huzursuzlukların daha da artmasına neden olmuştur... Zira, iltizam usulünde, toprağın yöneticisi artık sipahi memur değil, mültezimin kendisidir. Mültezim, topraktan sağladığı vergi geliriyle önce devlete olan borcunu ödemekte, artanı ise kendisi almaktadır. Daha sonra da toprağın geliri tamamen mültezime kalacaktır...

Bu uygulamanın sonucunda, memur-askerler ortadan kalkmış, köylü ise yatırdığı paradan mümkün olan en çoğunu çıkarmak amacındaki mültezimin eline terk edilmiştir. Mültezimler ise, gayet tabii olarak, sinekten adeta yağ çıkarmaya çalıştılar. Devlete ödedikleri paradan çok fazlasını aynî ve nakdî vergi şeklinde toplamak için sonraki yılların üretimini düşünmeksizin her yola başvurarak toprağı sömürdüler, toprağın, veriminden kaybetmesine sebep oldular. Kısacası; özel teşebbüsün değişmez kuralı gereğince en kısa zamanda mümkün olan en büyük kârı sağlamaya çalıştlar. Üstelik bu mültezimlerin çoğu yahudilerdendi. (14)

Nitekim Koçi Bey, devletin düze çıkması ile ilgili olarak 1632'de IV. Murat'a sunduğu meşhur risalesinde, toplumsal çalkantı ve isyanların ortaya çıkışlarını, tımar rejiminin bozulmasında görüyor ve şöyle diyor: "1584 tarihine gelinceye kadar köylüler ve tarlalar, kılıç ehli elinde ocak-zadelerde olup, yabancı ve kötü asıllı kişiler girmemiş idi. Büyüklerin ve a'yanın sepetine girmemişti. Ayrıca boşalan tımarlar için de, ileri gelenler ve vükelâ, boşalan yerleri adamlarına ve akrabalarına verip İslam memleketlerinde olan tımar ve zeametin seçmelerini şer-i serif'e ve yüksek kanuna kaykırı olarak kimini vakıf olarak kimini paşmaklık yaparak kimini padişah has'ına katarak, kimini mülk olarak, kimini vücudu sıhhatli olan kimselere emeklilik olarak verüp bütün zeamet ve timar ileri gelenlerin yemliği oldu." (15)

---

(13) Türk Hukuk tarihi, c.1, s.220, Halil Cin, a.g.e. s.107
(14) Türk Hukuk Tarihi, c.1, s.220 İsmail Cem, a.g.e. s.161-162
(15) Koçi Bey risalesi, s.58, KBY

Merkezi otoritenin zayıflaması ile birlikte köylü, mahalli mütegallibelerin (bey, ağa, şeyh vb.) ve mültezimlerin ellerine düşmüş, artık bu mütegallibelerle birlikte olmak zorunda kalan halk tabakaları; ya soyan, ya da soyulan olarak çeşitli hareketlerde yer almışlardır. Yukarıda saydığımız nedenlerden ötürü XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı devlet düzeninde; sosyal, ekonomik, askerî ve idarî alanlarda ciddi sarsıntlar meydana gelmiş, bu sarsıntılar, içeride isyanlara neden olmuş dışta da artık ordunun zaferlerle dönmesini olmusuz yönde etkilemiştir...

Örneğin; boşalan tımar ve zeametleri, kim daha çok rüşvet teklif ederse beylerbeyiler onlara verdirmeyi gelenek haline getirdiler. Seferlere gidildiğinde güce yetenlerden rüşvet alınır, sefere götürülmezlerdi... Vezirler, vükelâ ve devlet ileri gelenlerinin adamlarından ve yakınlarından olup, efendilerinin etki ve güçleriyle tımar ve zeamet ele geçirmiş pek çok kişi vardı. Bunlar efendilerine dayanarak sefere gitmek yükümlülüğü dışında kaldıklarından başka, dirlikleri (tımarları) içinde bulunan ahaliyi, mültezimlerin eline teslim ederek türlü eza cefaya, memleketin ve fakir halkın mahv ve harap olmasına sebep olmakta idi. [16]

TOPRAK SİSTEMİNDEKİ SARSINTI ASKERİ DÜZENİ DE SARSIYOR.

Hiç şüphesiz miri toprak sisteminin eyalet askerleri (tımarlı sipahiler, cebeli) üzerindeki etkisi oldukça önemlidir. Gerçekte, miri toprak sisteminin temellerinin bozulmadığı süre içerisinde, ordunun da güçlü olduğunu görüyoruz... Osmanlılarda toprak-ordu dengesi çok hassas olduğundan, toprak sisteminin bzulması, tabiî olarak ordu düzeninin sarsılmasını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu hadise, reayanın durumunu da olumsuz yönde etkilediği bilinen bir gerçektir.

Toprak sistemindeki sarsıntı, neden Osmanlı ordusunun güç ve düzeninin sarsılmasına sebebiyet vermiştir? Bilindiği gibi, tımarlı sipahilerle cebeli askerler, hazarda toprakla meşgul

---

(16) Netayic'ül Vukuat, c.1, s.300

olmaktadırlar... Bu askerlerin gelir ve savaş masrafları da tarım gelirlerinden sağlanmaktadır. Haliyle topraktaki düzensizlik, yukarıda isimleri anılan askerleri doğrudan etkileycektir... Osmanlı ordusunun belkemiği bu sınıflara mensup askerlerdir. Tabiî bu gerçek, yeniçerilerin, fetih ve zaferlerin yaratıcısı olduğu iddiasını havada bırakmaktadır. Şöyle ki, Osmanlılarda büyük zaferler 1566, Kanuni'nin ölümüne kadar kazanılmıştır. Halbuki büyük zaferlerin kazanıldığı bu devirlerde yeniçerilerin ve maaşlı askerlerin tümü, Osmanlı ordusunun ancak %10'u kadardır. Görülüyor ki, zaferlerin kazanıldığı devirlerde ordunun gerçek gücü (%90'ı) tımarlı sipahiler ve cebeli askerler oluşturmuşlardır. İsterseniz sipahi ve cebeli ve yeniçerilerin sayılarını yıllara göre verelim. O zaman ordu içerisindeki sınıfların durumları daha iyi anlaşılacaktır. 1475'lerde bütün kapıkullarının (yeniçeri ve maaşlı askerlerin) sayısı 13.000, tımarlı sipahiler 60.000, 1520'de, kapıkulu 24.000, tımarlı sipahiler 80.000 dir. 1566'larda ise tımarlı sipahi ve cebelilerin sayısı, 150.000 civarındadır. [17] Halbuki toprak sisteminin bozulmasından sonra, tımarlı sipahi ve cebeli askerlerin sayılarında büyük düşüşler görülmüştür. Örneğin: 1610'larda Kapıkulu askerlerin sayısı 40.000'e çıkmış iken, tımarlı sipahi sayısı 20.000'e düşmüştür. [18]

Doğaldır ki, sipahi ve cebeli askerlerinin sayısının bu kadar hızlı bir şekilde düşmesi, ziraî üretimin düşmesini de beraberinde getirmiştir. Hatırlanacağı üzere cebelilerin tüm ihtiyaçları topraktan elde edilen ziraî ürünlerle sağlanmaktadır... Şimdi, sipahi ve cebeli askerlerinin sayısında bu denli düşüşün nedenlerini kısaca sıralıyalım:

1- Çok sayıdaki verimli tımar ve zeametler boşaldıkça, devlet tarafından alınıp miri mukataalar sırasına sokulmuştur.

2- Pek çok zeamet ve tımar, Saray-ı Hümayun ağalarına "çıraklık" olarak verilmiştir. Ayrıca sadrazam ve devlet ileri gelenleri, kendi hizmetkârlarına, tımarlı sipahilere mahsus olan

---

(17) İslam Ansiklopedisi, türkler maddesi, cüz:130, s.307 M. Eği. Basımevi, İstanbul 1984, İ, Cem a.g.e. s.57-58

(18) İslam Ansiklopedisi, Türkler maddesi; cüz: 130, s.307

dirlikleri verebilmek kuralını ortaya çıkarmışlardı... Meselâ, devlet arşivlerinde "Felan kişinin üzerinde bulunan filanca zeametin mukataaya çevrilmesi istenmekte olup, her ne kadar bu türlü dirliklerin mukataaya çevrilmesi silahlı asker sayısının azalmasına sebep olacağı için sıkı sıkıya yasaklanmışsa da, bu kişi devlet işlerinde uzun süre emeği geçmiş ve bu nedenle de ödüllendirmeye değer bir kişi olduğundan, sözü edilen zeamet mukataaya çevrildi" şeklinde pek çok kayıtlara rastlamak mümkün...

3- Bir tımar ya da zeamet boşaldıkça valiler ve alaybeyleri, hakkı olup olmadığına bakmadan, her kim daha çok rüşvet verirse ona verirler ve onun üzerine yazdırırlardı.

4- "Sepet tımarı" adı altında pek çok tımarı, yöneticilerin çiftliği haline gelmişti. Nedir sepet tımarı? Sözde zaman gittikçe bu tür tımarların verimleri azaldığından kimse almak istemezmiş ve bu yüzden, bu tür tımarların beratları da sepete konmuş anlamına geliyordu. İşin doğrusuna gelince; bunların içinde verimli ve isteklisi çok olan tımarlar olduğu halde, valilere ve alaybeylerine yemlik olmak için sepet tımarı denmiş ve bazısı için de adı var kendisi yok hayali kişilere verilmek üzre berat bile çıkartılmıştır.

5- Tımar ve zeamet sahiplernin bir yere görevlendirilmeleri sözkonusu olduğu zaman, valiler ve beylerbeyleri zengin tımar sahiplerinden rüşvet alarak ve yelerinde bırakırlardı. Buna karşılık fakirleri, bir suç isnadıyla sefere gönderirler, yok ettirirler ve onların tımarlarını tekrar satmak suretiyle çok para kazanırlardı. (19)

Tımar ve zeametlerin bozulmaları ile birlikte o kadar çok hukukî dava açılıyor ki, bizzat vezir Koçi Bey, "bütün gün bu davalara bakmak zorunda kaldığını" risalesinde itiraf eder. (20)

İşte bütün bu gibi nedenlerden ötürü, askerî talim görmüş, düzenli, çok büyük sayıda cebeli atlı birlikler gücüne durgunluk gelmiştir. Zaten bunlara devlet tarafından ne ulufe ne de yiyecek verilmediğinden, zamanla bu tür askerler, sadece devlet

(19) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.124-125

(20) Koçi Bey Risalesi,s.58, Kültür Bakanlığı yyn. Ankara 1985

ileri gelenlerine ve zenginlere seyislik yapmak zorunda bırakılmışlardır.

...VE YENİÇERİ YENEMİYOR!...

XVI. yüzyıla kadar Osmanlı ordusunda önemli bir yekün teşkil etmeyen yeniçeriler (kapıkulu askerleri), özellikle XVII. yüzyıldan itibaren, miri sistemin de bozulmasından sonra sayılarında hızla yükselme görülürken, tımarlı, sipahi ve cebelilerin mevcudunda da korkunç bir düşüş meydana gelmiştir.

Özellikle, Sarayla boğuşmaları sonucu dikkatları üzerlerine çeken Yeniçerilerin tarihleri I. Murat devrine rastlar... Ancak bu askerlerin gelişip güçlenmeleri II. Mehmetten itibaren başlayacaktır.

Kapıkulu askerleri, önceleri savaşlarda esir edilen küçük yaştaki hıristiyan çocuklardan seçilir ve belirli bir eğitimden geçirilirdi. Bu çocuklar müslüman ailelerin yanına verilerek İslamî terbiye görür, arkasından Gelibolu Acemi oğlanlar ocağına gönderilirlerdi. Burada eğitimini bitirenler de yeniceri ocağına alınırdı. Devlet, daha sonraları yeniçeri ocağına alınacak askerlerin kaynaklarında genişletmeler yaptı. Buna göre devletin müslüman olmayan reayası arasından da çocuk alınabilecekti ki, buna "devşirme sistemi" adı verilirdi. Devşirme işi, "yayacıbaşı" ya da "turnacıbaşı" adı verilen özel görevlilerce yapılıyordu... Bunlar belirli zamanlarda hıristiyan reayanın yaşadığı köyler; tarayarak gerekli şartlara haiz çocukları toplarlardı. Devşirme olarak alınacak çocuğun sağlıklı bulunması akıllı olması, ailenin tek erkek çocuğu olmaması gibi hususlar aranırdı. Yetenekli çocuklar "iç oğlanı" olarak saraya alınırlar, geri kalanı da yeniçeri olarak belirli safhalardan sonra ocağ'a girerlerdi.

Daha önceleri sayısının azlığına rağmen orduda değerli hizmetler yapan yeniçeriler, toprak sisteminin bozulması sonucu tımarlı sipahinin zayıflaması, ekonomik ve sosyal alanlarda çökmelere yol açarken, buna karşılık mevcutlarının gittikçe çoğalmasına rağmen, yeniçeri askerinin kalitesiz yetişmesi, askerlikle alakası olmayan pek çok kişinin ocağ'a alınması nedeniyle askerî, ekonomik ve idarî sahalarda ciddi problemler

yaratmıştır. Örneğin: 1597'de yeniçerinin mevcudu 30.000 iken, birkaç yıl sonra sayıları 70.000-100.000'e kadar çıkacaktır. (21) Teknik araçlardan yoksun, eğitilmemiş bu kalabalık, savaşlarda başarılı olmadığı gibi, maaşlı asker oldukları için malî açıdan da devlete ağır yük olmuşladır.

Yeniçeri, özellikle 1600'lardan sonra devlet ve halkın başına adeta bela kesileceklerdir. Yeniçerinin içerisinde bulunduğu kötü durumu Koçi Bey, "Risale"sinde çarpıcı cümlelerle izah eder: "Zapt ü rabt âlemden kalktı, ulufeli kul dünyayı tuttu. Ve sipahi güruhünü bastırdı ve nâmdarları vükealaya tabi olup ne kadar fitne ve fesad zuhur ettiyse bu makulelerden oldu. Harem-i Hümayun'a hilaf-i kanun nice kallaş ve ayyaş şehir oğlanları girer oldu... Zeamet ve timar, erbabına verilmez ise bu derme çatma askerle din ü devlete lâyık bir hizmet görülmez."(22)

Kuşkusuz, yeniçerinin düzeninin bu derece bozulması, yalnız Koçi Bey'in belirttiği nedenlere bağlanamaz. Ayrıca, miri sistemin bozulması, Avrupa'daki askerî, tekniksel, ekonomik ve sosyal gelişmeler ile Osmanlı devletinin çeşitli alanlarda sarsıntıya uğraması da kapıkulu üzerinde olumsuz etki yapmış nedenler arasındadır.

-III-

SOSYAL HASTALIKLARIN YAYGINLAŞMASI

"Hiç bu devlet-i aliyede, şöhret ve zinet gibi zarar-ı sarî bir bid'at yoktur... Şöhret afetdir demişler... Enva-i sefahet eksilmez. Bu gaflet, ne gaflettir (!)"

Koçi Bey Risalesinden

-RÜŞVETÇİLİK-

İmparatorluk haline gelmiş Osmanlı devletinde özellikle XVI. yüzyıldan itibaren rüşvetçilik, israf, şöhret ve gösterişin adeta birer sosyal hastalık şeklinde topluma sirayet edip yay

(21) İsmail Cem, türkiyede Geri Kalmışlığın Tarihi, s.169
(22) Koçi Bey Risalesi, s.49

yaygınlaştığını görüyoruz. Bu tür sosyal hastalıkların, bir taraftan korkunç denilebilecek boyutlarda malî dengeyi sarsarken öbür taraftan da sosyal patlamalara, ahlakî kuralların gevşemesine ve müslüman halkın (tebaanın) devlet ricaline gittikçe sırt çevirmelerine neden olduğu da bilinmektedir...

Osmanlı tarihçileri, Kanuni Süleyman'ın damadı olan ve ilk defa miri toprağı iltizama veren Rüstem Paşayı rüşvet ve rüşvetçiliğin öncüsü olarak suçlarlar... Örneğin, Koçi Bey, ünlü risalesinde: "Rüstem Paşa sa'y göstermek için hilâf-i şer-i şerif miri toprağı iltizama verüb... İltizam bi-ırz ve fasık yahudi emirler eline girüb mukataat ve has-ı hümayun karyelerinin kesrine ve harab olmasına badi oldu" (23) der. Peçevi İbrahim Efendi ise, 1540'ta sadrazamlığa getirilen Rüstem Paşa için şöyle diyor: "Bu devlette rüşvetciliği başlatan kendisi olduğu halde, hediyesi deftere bir kez kaydolunan mansip sahipleri artık bir daha işten çıkarılmazdı. Kendisi rüşvetçiler arasında en çok insaf sahibi olanlardandı. Anlatıldığına göre, bir gün Erzurum beylerbeyi, at parası olarak 5000 altın hediye gönderir. Rüstem Paşa ise, bu paranın üç binini alıp iki binini geri çevirir ve "mansibin bundan fazlasına gücü yetmez" der." Peçevi İbrahim Efendi daha sonra şu ifadeyi kallanır:" Onun aldığı bir rüşvet değil, bir armağandı." (24)

Görülüyor ki, Rüstem Paşa'nın aldığı rüşvetleri, adeta meşru gören Pecevi İbrahim Efendi, herhalde Allah Resulü'nün: "Devlet adamlarına verilen hediye rüşvettir." mealindeki sözlerinden habersizdirler...

Şimdi, Rüstem Paşa'nın bıraktığı mirasa bir göz atıp onun rüşvetçilik yoluyla nasıl zenginleştiğini görelim. Rüstem Paşa'nın bıraktığı mirasın listesi şöyledir:

CİNSİ:	EDI:
Güzel yazı ile yazılmış mushaf sayısı	8000
Değerli taşlarla bezenmiş ciltli mushaf	130
Tülbent	80000

---

23) Koçi Bey Risalesi, s.90, Türk Hukuk Tarihi, c.1,s.220

24) Peçevi Tarihi, c.1, s.7, KBY. Ankara 1981

Türlü kitaplar	5000
Köle	1700
Kaftan	5000
Atlar	2900
İki milyon dukka altını kıymetinde cevahir	32
Deve	1160
Altın üskufe	1100
Zırh	2000
Gümüş eğer	600
Altın işlemeli eğer	500
Gümüş özengi	130
Altın kakmalı kılıç	860
Altın kakmalı tolga	1500
Sağlam para	780000
Altın topuz (soğancık)	100
Milyon 200 bin akçedeğerli mücevher dane	36
El taşları sayısı	476
Gümüşle donatılmış mızrak	1000
Nakit ve külçe altın ve ham altın para olarak	1000 yük
Anadolu ve Rumeli'deki çiftlik sayısı	1000 [25]

Bütün bunların dışında Rüstem Paşa'nın LYON bankasında %30 faizle yatırılmış muazzam mevdûatı da mevcuttu. [26]

RÜŞVET YARIŞINA PADİŞAH DA KATILIYOR (!)

Özellikle XVI. asırdan itibaren Osmanlı toplumunda rüşvet o derece yaygınlaşmıştır ki, Mustafa Nuri Paşa: "Rüşvet türlerini saymak imkansızdır" diyor ve şöyle devam ediyor: "Padişahlar bile rüşvet alır oldular. Kastamonu hükümdarı olan İsfendiyaroğulları soyundan olup padişahla dostluk kurmuş bulunan ünlü Şemsi Paşa bir gün yalısına gayet neşeli olarak gelip, nedeni sorulduğunda, "Bugün Sultan Murad'a (III. Murat) büyü-

---

(25) Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, c.1, s.17-18 Kamil Paşa, Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, c.1, s.235
İstanbul 1327, M. Murat, Tarih-i Ebul Faruk, c.3, s.279-280, Hammar, Osmanlı Devleti Tarihi, c.6, s.1829. Üçdal Neş. 984
(26) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.II, s. 410. Ötüken yyn. İstanbul 1978.

cek bir rüşvet kabul ettirdim. Artık bundan sonra bu tat Osmanlı sultanlarının damağında kalır ve bu da devlet düzeninin bozulmasına yol açar. Böylece ben de cetlerimin öcünü almış olurum" dediğini, Gelibolulu Ali Efendi 'Künh-ül Ahbar' adlı tarihinde yazılmıştır. (27)

YAHUDİ RÜŞVETÇİLİKTE DE ÖNDE

Gerçekten de meşhur yahudi Josef Nasi, Kıbrıs şaraplarıyla II. Selim'i avcunun içine almış ve büyük servetlere konmuştu. Öyle ki bu garip teveccüh, Selim'in, Sultan Süleyman'ın oğlu olmayıp da küçük yaşında gizlice hareme alınmış bir yahudinin oğlu olduğuna dair halk arasında bir söylentinin dolaşmasına yol açmıştı. (28)

Keza, Kira adında bir yahudi kadın, Harem dairesine girmeye yol bulmuş, rüşvet aracı haline geldiğinden pek çok görevler bu kadının aracılığı ile verilir olmuştu. (29) Nitekim bu yahudi kadının ölümünden sonra 50 milyon akçeye varan nakit serveti çıkmış, ayrıca 42 yerde mülkü olduğu tesbit edilmişti. (30)

"SELAM VERDİM RÜŞVET DEĞİLDÜR DEYÜ ALMADILAR"

(Fuzuli)

Meşhur şair Fuzulî, "Şikayetname"sini, rüşvet ve rüşvetçiliğin sosyal hastalık haline aldığı bir devirde yazmıştır. Şüphesiz, Fuzulî'nin "Şikayetnamesi" XVI. asır Osmanlı sosyal tarihinin şaheser vesikalarından biridir. Bilindiği gibi, Kanuni Sultan Süleyman, Bağdat'a girdiği zaman (1534) Fuzulî, Padişah'a 'Bağdat Kasidesi'ni sunar. Fuzuli'nin jestindan memnun kalan Osmanlı padişahı, Şair'e verilmek üzere günde dokuz akçelik bir tahsisat bağlar. Bu tahsisatı alabilmesi için Fuzulî'ye bir de berat verildiği halde, şat vakıf memurlarının hileleri ve hırsızlıkları yüzünden uzun müddet oyalanır, memurlar kendisine bu parayı bir türlü ödemezler... Rüşvet ve yolsuzluktan çok müte-

---

27) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.130

28) Tarih-i Ebul Faruk, c.3 s.306-307. Hammur, Osmanlı Devleti Tarihi, c.6, s.1864

29) Tarih-i Naima, c.1, s.237, İstanbul 1967, M. Nuri Paşa, Netayic'ül Vukuat, c.I-II, 180

30) Tarih-i Nizam, c.I, s.255, N. Berkes, Türkiye İktisadi Tarihi c.2, s.306 Gerçek yyn.

essir olan Fuzulî, devrin Nişançı paşası Celal zade Mustafa Çelebi'ye bir mektup yazmak zorunda kalır ki, bu mektup "Şikayetname" adıyla meşhurdur. İşte Fuzulî, "Selam verdim rüşvet değildür deyü almadılar" diye başlayan Şikayetnamesini bu sebeple yazmıştır. (31)

Rüşvet ve rüşvetçilikten şikayetçi olan Fuzulî, meşhur Şikayetname'sini yazmakla, dönemin sosyal ama müzmin bir yarasına parmak basmış ve rüşvetçiliğin sosyal bir hastalık halini aldığı gerçeğini dile getirmiştir. Gerçekte bu Şikayetname, daha Kanuni döneminde bile rüşvetin nasıl sosyal bir afet halini aldığını göstermek bakımından ibret vericidir. Fuzuli gibi tanınmış bir şairin tahsisatını -elindeki berata rağmen- alamaması dikkate alınırsa, resmi sıfat ve unvanı olmayan sade reayadan bir ferdin devlet kurumlarından hakkını nasıl alabildiğini tahmin etmek herhalde zor olmasa gerek...

İSRAF VE GÖSTERİŞ HAD SAFHADA

Kuruluş dönemi Osmanlı devlet büyüklerinde gümüş, at takımı ve süs hemen hemen hiç yokken, (32) XVI. asır Osmanlı devletinde başta padişah ve diğer rical arasında rüşvetle birlikte, zinet, şöhret ve servet tutkusu ile israf, korkunç boyutlara ulaşmıştır... Kanuni Süleyman, Acem elçisine verilen ziyafette yemekler için altın ve gümüş kaplar kullandırmış olmasından dolayı ulema ve halk tarafından büyük bir hoşnutsuzluk gösterilmişti. (33)

Sadrazam Sinan Paşa, III. Murat devri vezirlerinin en zenginlerindendi. O, III. Murat için Gülhane'de hâlâ izleri duran incili köşkü yaptırdığı zaman, büyük bir ziyafet verip birçok değerli taşlarla süslü eşya da sunmuştu. Sinan Paşa'nın İstanbul, Anadolu, Rumeli, Arabistan ve Yemen'de yüzden çok koca koca hayrat ve onlara yetecek derecede vakıfları vardı. Hatta o zaman, akıllara hayret veren servetini gören bazı akılsızlar,

---

(31) N. Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyeti, Tarihi, c.1, s.
(32) Koçi Bey Risalesi, s.39
(33) Hammar, Osmanlı Devleti Tarihi, c.6, s.1081

onun, bu paraları kimya bilimindeki bir buluşu sayesinde elde ettiğini sanıyorlardı. (34)

III. MURAT MÜSRİFLİĞİ MARİFET BİLİYOR

Tebaa ve ordu, ağır sosyo-ekonomik şartlar altında debelleşirken, ihtişam, gösteriş ve israfta kendi sadrazam ve paşalarından hiç de geri kalmayan padişah III. Murat, o ana kadar Osmanlı tarihinde görülmemiş gösteriş ve israf örneklerini sergilemektedir... Devletin artık inhitata yüz tuttuğu bir zamanda, III. Murat'ın savurganlıklarını anlamak güçtür... O, hemen her gün Osmanlı ülkesinde, hatta Arap ve Acem memleketlerinde bulunan güzel ses sanatçılarını, calgıcıları, güzel konuşan, tatlı anlatan, hoş oynayan ve güldüren sanatçıları nöbetleşe huzuruna çağırıyor, her biri marifetini sergiledikten sonra, saraydan avuç dolusu altınla çıkıyorlardı. (35)

O ana kadar saraydaki değerleri 200 altın olan cariye ve odalıklar, kadınlara aşırı dükşkünlüğü ile tanınan III. Murat devrinde 4000 altın'a yükselmiştir. (36)

III. Murat'ın israf ve sefahetinin en ibretli örneklerinden bir diğeri de, Şehzade Mehmet'in sünnet düğününde (1582) olmuştur. Bir seneden fazla hazırlıkları süren bu düğüne Asya, Avrupa ve Afrika'dan hükümdarlarla, ülkenin valileri davet edilmişti. (37) Peçevi İbrahim Efendi: "Bu düğünde harcanan paralar pekçok... Bunu tasvir etmeye ve anlatmaya ifade yeteneğimiz kısıtlı" diyerek, düğün hakkında bilgi vermekten kaçmışsa da, biz yine de bu düğünden kısaca bahsetmekte yarar görüyoruz. Zira bu örnek bile III. Murat'ın müsrifliği için yeterlidir sanıyoruz: "... Sünnet düğününün 3. gününde sultanlar şekerleme kervanıyla 'At Meydanı'na geliyorlardı... GERÇEK BÜYÜKLÜKLERİYLE şekerden 9 fil, 17 aslan, 19 pars, 22 at, 21 deve, 4 zürafa, 9 deniz kızı, 8 ördek, 11 Leylek, 25 Şahin ve

---

1) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.128, Tarih-i Ebul Faruk, c.4, s.20, Mat. Amire, İstan-1328

Peçevi Tarihi, c.2, s.2

Peçevi Tarihi, c.2, s.3

Hammar, Osmanlı Devleti, Tarihi, c.7, s.2095 Y. Öztuna, BTT. c.4, s.470

8 Turna yapılmıştı... Düğün devem ettiği sürece - ki 56 gün sürmüştür - her gece 1000 ekmek, 1000 tepsi pilav, 20 sığır ve bu miktarda diğer yiyecek ikram edilmişti. Şehzade Mehmet'i sünnet eden cerraha, III. Murat, 10.000 dukka altını, 39 top kumaş, som altından leğen ve bir ibrik hediye etmişti. (38)

Halbuki sıradan bir insan halife Ömer'e: "Yemenden gelen kumaşların büyüklüğü bu kadarına elverecek ölçüde olmadığı halde, nasıl böylesine uzun gömlek edinebiliğini" sorabiliyordu. Ne var ki, hilafet, Muaviye'nin bid'atları yüzünden ceberutî yönetime, hazine de, Ebuzer'in tüm çabalarına rağmen, padişah ve sultanların özel hazineleri haline dönüşünce, sorumsuzca israf ve sefahatlar başını aldı yürüdü. Artık tebaa, ceberutî yönetime hesap da soramaz hale geldi... Saray uleması ise, halkı sabra ve itaata davet ediyordu.

DÜĞÜNDE SEFAHETLE REZALET YAN YANA !

Şehzade Mehmet'in sünnet düğününde sadece israf ve sefahet değil, sefalet ve rezalet de diz boyu idi. Gerçekte bu düğünde çok üzücü olaylar meydana gelmiştir. Bunlardan biri, tıpkı Roma soylularının, patricilerin, kölelere yaptıkları gibi, esirlerin birbirleriyle dövüştürülmesidir ki, kılıç ve mızraklarla birbirlerini yaralayan kölelerden iki kişi hayatlarını, padişah ve konuklarının zevkleri uğruna kaybetmişlerdi. (39)

Diğer üzücü ve çirkin bir olay da, düğün esnasında fahişeliğin yaygınlaşması ve namuslu kadınların zorla odalara kapatılması idi... Düğün süresi boyunca eğlence gerekçesiyle açıkça fahişelik yapılıyor, içki su gibi içiliyordu... Bu tür çirkinlikler artınca, şehir subaşısı Ahmet Çavuş, bir bölük yeniçeri ile odaları basmış, fahişeleri toplamaya başlayınca, engel olunmuş ve zorla bölüğün ellerindeki fahişeleri geri almışlar, çıkan çatışmada iki sipahi askeri öldürülmüştü. (40)

III. Murat, düğünde hokkabazlıkk yapan pekçok kişiyi de, ratsgele yeniçeri ocağına aldırmış, bu da ocağın, zaten kötü olan durumunu daha da berbatlaştırmıştır.

(38) Hammar, Osmanlı Devleti, Tarihi, c.7, s.2095 Y. Öztuna, BTT. c.4, s.470
(39) Hammar, a.g.e. c.7, s. 2097
(40) Peçevi Tarihi, c.2, s.2141

III. Murat'ın damadı İbrahim Paşa, Mısır ve Suriye'ye yaptığı sefer nedeniyle, haçlılardan daha fazla denilebilecek kadar, o yöre tebaasından çeşitli baskılarla büyük çapta nakit ve gayr-i nakit meblağ gaspedip İstanbul'a gelmiş (41) ve padişaha pekçok hediye (!) ile birlikte meşhur saltanat tahtını sunmuştur. Hâlen Tpkapı Sarayı hazine dairesinde teşhir edilen bu muhteşem taht, baştan başa kalın altın levhaların birleştirilmesiyle yapılmıştır. Taht'taki altının ağırlığı, 80.000 dukka altınına eşittir. Taht, yeşil zümrütler, sarıgök yakutlar ve mavi zebercetlerle süslüdür ki, çoğu güvercin yumurtaları büyüklüğündedir. (42)

III. Murat'ın damadı olan İbrahim Paşa, kayınbabasına sunduğu bu kadar hediyeyi(!), müslüman tebaadan zorla gasbetmişti... Suriye ve Mısır'ın mutad vergilerinin bu kadar yüksek olması mümkün değildi... Koçi Bey'in: "... Velhasıl, şimdiki halde reaya fukarasına olan zulüm ve taaddi bir tarihte ve bir iklimde ve bir padışah memleketinde olmamıştır" (43) sözleri, çarpıcı bir biçimde gerçekleri ortaya koyuyordu...

... REAYA İSE PERİŞAN...

Rüşvet, israf, şöhret ve gösterişin, afet haline geldiği bu dönemde reaya, ağır sosyal ve ekonomik şartlar altında adeta bunalmış durumdadır... Daha Kanuni Süleyman zamanında asayış bozulmaya başlamış, yiyecek ve gıda için evler soyulmuştur. Örneğin, 24 Şubat 1528'de Anadolu'da değil, İstanbul'un göbeğinde evler basılıyor, aile fertleri öldürülerek mal ve emtiaları gasbediliyordu... Her ne kadar eylemin failleri yakalanamıyor ise de, hükümet bu işin ancak fakir ve aç insanların yapabilecekleri ihtimalinden yola çıkarak, İstanbul sokaklarında ele geçirdikleri rastgele fakir, yoksul ve işsiz insanları yakalayıp acımasızca öldürüyordu. Bu konu ile ilgili olarak Pecevi İbrahim Efendi şöyle diyor: " Irgatlıkla çarşı ve sokaklarda dolaşan

(41) Hammar; Osmanlı Devleti Tarihi, c.7, s.2141
(42) Tarih-i Ebul Faruk, c.4, s.23-24 Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.7, s.2109, Yılmaz Öztuna BTT. c.4, s.1977
(43) Koçi Bey Risalesi, s.69. Türk Hukuk, Tarihi, c.1, s.203

işsiz güçsüz Arnavut takımından kimselerin bu işi yaptıklarına ihtimal verildi. Bu ihtimalı destekleyen birtakım belirtiler de görüldüğünden, ekmekçi, mumcu, tellal, aşçı ve odun yarıcı gibi bütün işsiz güçsüzlerden 800 adam yakalanarak, çarşılarda, sokaklarda ve kalabalık yerlede öldürüldüler. (44)

Görülüyor ki, rüşvet, iltizam ve diğer meşru olmayan yollarla toplumun belirli bir kesimi, devlet ricalı ve padişahla birlikte zenginlik, israf ve sefahet içinde yüzüyorlar... Halbuki o sıralarda Osmanlı toplumunda işsizlik çoğalmış bulunmakta, evler yağma edilerek, insanlar öldürülmektedir... Ama, sorumlu; yine fakir tabaka (orduncu, hammal, aşçi, ekmekçi) oluyor!... Ve sadece şüphe üzerine İstanbul'un değişik semtlerinde 800 yoksul insanın kafası kesilerek, fakir halka gözdağı veriliyor...

Nitekim, Pecevi İbrahim Efendi gibi ikili oynamayan Müneccimbaşı Ahmet Dede, haklı olarak bu kadar fakir fukaranın öldürülmesini şeriata aykırı görüyor ve şöyle diyor: "Süleyman Han (Kanuni), durumdan haberdar olunca, hırsızların yakalanması için büyük bir gayret gösterilmesini emreylediler. Fakat hırsızlardan hiçbiri yakalanamadı. Bu esnada ehl-i rey olan birkaç kişi huzurda "Sultanım, bu çeşit kötülükleri ancak gündüzleri yoğurt, sebze gibi şeyler satmak bahanesiyle mahalle ve sokak aralarında dolaşan bu satıcıların yakalanmasını buyurdular" 800 kişi yakalandı. BUNLAR, ŞER'AN KATLEDİLMELERİNİ GEREKTİREN HİÇBİR DELİL OLMADIĞI HALDE, YA ASILARAK YA DA BOYUNLARI VURULARAK ÖLDÜRÜLDÜLER. (45)

Açıkça görülüyor ki, hiçbir ip ucu ve delil olmadığı halde, şeriata aykırı olarak yüzlerce yoksul insanın boynu vuruluyor(!) Gerçekte ise bu insanların suçu, fakir ve yoksul olmaktı... Zira Osmanlı hükümetinin zihniyetine göre, İstanbul'un göbeğinde yiyecek ve gıda için ancak bu gibi yoksul insanlar, yağma ve hırsızlık yapabilirlerdi... Halbuki, III. Murat, gerçek büyüklükleriyle şekerden onlarca fil, deve, at, aslan... yaptırırken, bu

(44) Peçevi Tarihi, c.1, s.98
(45) Müneccimbaşı Tarihi, c.1, s.529-530

insanlar belki de karınlarını doyuracak ekmek bulamıyorlardı...

Ayrıca, bu olay bize, daha 1528'lerde devletin sosyo-ekonomik sorunlarla karşı karşıya kaldığını, şeriatın çiğnendiğini, adaletin rafa kaldırıldığını, suçsuz ve kimsesiz yoksul insanların haksız yere katledildiklerini göstermektedir...

Nitekim, aynı yılda (1528) Halep ahalisi, içinde bulundukları zor şartlar ve hükümet ricalının mezaliminde bizar kalmış ve bir cuma günü kadı ile valiyi maiyyetleriyle birlikte katletmişlerdi. (46) Zira müslüman halk için başka seçenek kalmamıştı... Şöyle ki, III. Murat, her geziye çıkışında, halk tarafından padişaha dert ve şikayetlerini dile getiren 1000-2000 dilekçe verilirdi. Ancak padişah, bu dilekçeleri ne okur ne de şikayetleri dinlerdi. Hatta Şemsi Paşa: "Dilekçe avı yapan şahiniz" mısra'ı ile başlayan saçma bir şiir yazmıştı. (47) Yani başta padişah ve paşası, halkın verdikleri dilekçelerle, şikayet ve haklı istekleriyle adeta alay ediyorlardı... Şemsi Paşa, "Dilekçe avı yapan şahiniz" şiiriyle müslüman halkın gözünden düşmüş nefret edilecek bir mahluk olmuştu...

Gerçekten de, halkın alım gücü o kadar düşmüştü ki, adeta alış-veriş yapamıyacak hale gelmişti. (48)

Öte taraftan, israf, gösteriş ve savurganlık nedeniyle gelir, gidere yetmez bir duruma gelmiş, (49) Silistre'de Osman Paşa ile İmam Kulu arasındaki savaşta, (1583) ordu birlikleri: "uzun müddettir maaş alamadıklarını ve yiyecek bakımından da sıkıntı içinde olduklarını" Öne sürerek bundan böyle savaş mayacıklarını bildirmiştir. (50) Öyle ki, devlet, mal israfı nedeniyle dul, yetim ve miskinlerden 30 bin kişinin aylıklarını ödeyemez hale gelmişti. (51)

DELİ İBRAHİM'İN DELİCE İCRAATLARI

Padişah İbrahim devrinde (1640-1648) ise, israf, rüşvet e sefahet had safhaya ulaşıyor... Cinci Hoca isminde Safranbolulu

(46) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.5, s.1339
(47) Peçevi Tarihi, c.2, s.5
(48) Peçevi Tarihi, c.2, s.19
(49) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.118
(50) Peçevi Tarihi, c.2, s.73
(51) Tarih-i Naima, c.5, s.208-209, İstanbul 1969

bir sihirbaz, Padişah İbrahim'in cinsel gücünü artırdığı gerekçesiyle(!) padişah tarafından kendisine 200 akçe veriliyor, ayrıca özel olarak onun için büyük ve görkemli bir bina yaptırılıyor ki, görenleri hayetler içinde bırakıyordu. (52)

Herhalde, Cinci Hoca'nın sihirleri sayesinde olacak ki, "Padişah azgınlaşıyor (53) ve hemen hemen 24 saatini cariyelerle birlekte geçiriyor. (54) İbrahim, zevklerini sürekli değiştirmekle beraber yine de tatmin olamıyor... Bir gün Üsküdar civarında atla gezerken, oldukça büyük cüsseli ve son derece şişman bir kadın araştırılması için derhal memurlara emir veriliyor.. Gayet iri yapılı bir ermeni kadın bulunarak Saray'a getiriliyor... Bu kadın Padişah İbrahim'in indinde öyle itibar görüyor ki, bütün hasekileri geride bırakıyor. Ermeni kadının her gün artan nüfuzunu kıskanan Valide-Sultan, kadını boğduruyor ve İbrahim'e, "ani bir nüzül nedeniyle öldüğünü söylemek zorunda kalıyor.(55)

CARİYE FİYATI FİRLIYOR (!)

Bu arada devlet ricali, İbrahim'in cariyelere karşı olan zaafını fırsat bilip, ona yaranmak için, birbirleriyle yarışırcasına Padişah'a cariyeler sunuyorlar. (56) Tabii, bunun sonucu olarak İbrahim'in saltanatı döneminde güzel cariyelerin fiyatı 2000 kuruşa kadar fırlıyor. (57) Bir ara cariyelerden biri kendisinin sakalını mücevheratla süslüyerek, halkın karşısına bu şekilde çıkılmasını sağlamıştı. Oysa müslüman halk arasında bu şekilde süslenmiş olan ancak FİRAVUN biliniyor, bu da çok kötü bir etki yapmış oluyordu. (58)

Herhalde Cinci Hoca'nın tavsiyeleri sonucu olacak ki, İbrahim'in, anberi kaynar kahve içinde bol bol kullanması nedeniyle, anberin miskalı 20 kuruşa fırlıyor. Bir gece geç vakitte haremde anber bulunamıyınca ümeradan biri, anberin Galata'da bir ingiliz tüccarında bulunduğunu söylemesi üzerine gece

(52) Tarih-i Naima, c.4, s.1626, Z. Danışman yyn. İstanbul 1968
(53) Y. Öztuna, BTT. c.4, s.308
(54) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.56, üçdal Neş. 1985
(55) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.58-59
(56) Tarih-i Naima, c.4, s.1781.
(57) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.56
(58) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.110 vd.

yarısı, tacir yataktan kaldırılarak anber alınıyor, ancak her defasında tacir, anber parçasını Padişah'a 13000 kuruşa satıyordu.(59)

VERGİ YÜKÜ REAYAYI EZİYOR

İbrahim, cariyeler için su gibi para harcarken, ücretli ve reaya sıkıntılar içinde kıvranıyor... Bakınız bu konuda Naima neler söylüyor: "Beş altı hasekinin (padişahın en gözde sevgilileri) haslarından 100.000 kuruş hasıl olduğundan, başka yanaşmaların ve diğer israf erbabının içerüde ve taşrada israflarının fazlalığından devlet hazinesi gelirlerinde pekçok azalma hasıl olup kul mevacibi (asker maaşları) verilmekte büyük güçlük çekilir oldu... Çoğu hizmet ve menasıblar kadınların şefaatiyle verilir oldu... Reaya payimal (ayak alttında) ve hazine berbat olup, İstanbul'da menasıb (memuriyetler) ve iş için alınan rüşvetten başka paşalara ve beylere nice türlü vergiler birbirini takip edup, alemin ihtilalı görüldü... Velhasıl İstanbul'da ve taşrada her gün meydana gelen tekalif (vergiler) günden güne â'lâ ve adnâ (yüksek ve alçak) herkesin ciğerini yakar oldu." (60) "Şeker-pare isminde bir kadın sarayda nice işlere karışup etrafındaki adamları eliyle rüşvetler alup haddini aşmıştı" (61) "İbrahim, içi ve dışı samurdan olmak üzere sırf kendilerine mahsus murassa düğmeli bir nevi elbise yaptırmışlardı. Her biri ancak 8000 kuruş ile meydana gelirdi." (62)

Padişah İbrahim, bir gün Sadrazam ve Defterdar'ı çağırarak, sekizinci haseki (sevgilisi) Telli için sarayın içini kürkle tefriş etmesini emretmişti... Sadrazam ve Defterdar, her türlü imkanı kullanarak ve her çeşit zulümleri icra ederek yine de sarayın ancak bir bölümünü kürkle tefriş edebildiler. Padişah, sarayın yeterince tefriş edilmediğini görünce maliye nazırını azl ve hap etmişti. (63)

---

(59) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.56
(60) Tarih-i Naima, c.4, s.1782-1783
(61) Tarih-i Naima, c.4, s.1818
(62) Tarih-i Naima, c.4, s.1827
(63) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.110

BİR ANBER VERGİSİ EKSİKTİ...

Sadrazam, menasıbların satılması yoluyla, devlet idaresinde bir haydutluk te'sis etmiş, Padişah İbrahim'in sonu gelmez kürk sevdası, en zalimane kötülüklere vesile olmuştur.

Padişah İbrahim "Kürk ve anber vergisi" adıyla yeni bir vergi koymuş ve bunun tahsili için bırakılmadık zulümler reva görülmüştü... Yaplan zulüm ve haksızlıktan çok müteessir olan Galata Kadısı Mehmet Çelebi, bir gün Sadrazama giderek, Padişahın huzuruna çıkmak istediğini ısrar etmiş ve:

"Ben ancak üç halde birine uğrayabilirim: Ya beni öldürürsünüz, ben de şehadeti minnet sayaram. Ya beni İstanbul'dan sürersiniz, buna da müteşekkir olurum. Çünkü burada iki aydır hareket-i arz oluyor. Yahut beni azledersiniz, halbuki bu zahmete hacet yok, ben bugün Galata'ya naib gönderdim ve kadı libas ve imâmesini bu dervişane kisveye, bu dervişane serpuşa tebdil eyledim." demişti. (64)

SEFİH PADİŞAH SARAYI SAMURLA DÖŞETİYOR

Naima'nin anlattığına göre; Voyvodalı falcı bir kadın, bir gece padişaha anlattığı masalın başlangıcında: "Bir varmış bir yokmuş, eski zaman içinde bir padişah varmış, elbiseleri, sarayın döşemesi ve yastıkları ve perdeleri tamamen samurdanmış" diyerek masalı anlatmaya devam etmiş... Acank, bu sözler padişahı çok etkilemiş(!) artık Padişah, samur toplamaya büyük ehemmiyet vermiş. Vezir, ulema, Şeyhülislam ve kazaskerlerin her birisinden ol samurdan yapılmış şahane elbiseden birisinin padişah katına hediye olunmasını ferman buyurdu. Vermeye kudretim yoktur diyenden divan çavuşları zorla aldı. (65)

"... Saray-ı Amire'de olan yüksek köşkler ve süslü kaşanelerin her biri baştan başa samur ve diba ile döşenmek ferman olunup, memleket hakimlerine samur kürkleri ve cinsî kuvveti takviye için cenab-ı Şehriyari (Padışah) anberi fazlaca yemekle, güzel kokulu anberler istenüp İstanbul'da kapı kethüdalarından

(64) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.115
(65) Tarih-i Naima, c.4, s.1827

cebren ve kerhen tahsil ettirmişlerdi. Bu vergiler birkaç defa vaki olup, vermiyenlerin kimi azl olundau, kimi mahpus oldu... Canfes halı ve altun işlemeli yastık vardı ama padişahın gitmeyup, samurdan olmadıkça gözünden düşerdi. Ve saltanat döneminde samur vermeyenler memuriyetlerden mahrum kalırlardı."(66)

Naima, Padişah'ın samur kürke çok merak sardığını bu vesile ile "... Moskof kafiri bihad samur kürk gönderip bir nice Mısır hazinesi kadar akçe götürdüğünü" belirtiyor ve şöyle devam ediyor: "Moskof diyarından gelen samur ve diğer türlü kıymetli kürklere verilen akçeyi ol mel'unlar İslam memleketlerinin mallarına sarfetmezlerdi" (67)

Görülüyor ki, samur ithalı ile yüz binlerce altın Moskof tacirlerinin ceplerine giriyor, ama Naima'nın belirttiği gibi, bu para Osmanlının herhangi bir malına sarfedilmiyor, Moskof tacirleri doğrudan parayı alıp götürüyor, bu da Osmanlı piyasasında para darlığının had safaya ulaşmasına sebep oluyordu...

İbrahim, zulümle varidatını artırdığı halde zamanla bunu yetersiz görüyor, çünkü bu derece israfa hazinesinin ve normal gelirlerin karşılaması mümkün olmuyordu... Örneğin: İbrahim, mücevherle müzeyyen 40.000 kuruşa bir sandal yaptırmış, ancak para eksiz çıkınca da bu defa muhaliflerini öldürüp, mallarını musadereye başlamıştı. (68)

Vardar Ali Paşa isyanında göreceğimiz gibi, İbrahim, Sivas valisi Vardar Ali Paşa'dan bayram harçlığı olarak 30.000 kuruş ve çok güzel olduğu anlaşılan İbşir Paşa'nın karısının kendisine gönderilmesini istemişti. Ancak Ali Paşa: "Sivas halkı normal vergisini vermiştir, ben halkın malını zorla mı alayım, yol mu keseyim, bu para için? Ayrıca nikahlı bir kadını padişaha nasıl göndereyim?" diyerek isyan edecektir. (69)

Halbuki Padişah'ın hocası Cinci Hoca, çok miktarda servet yığmıştı... 3-5 yıl içinde vezirlerin kendisine rüşvet olarak ver-

---

(66) Tarih-i Naima, c.4, s.1825
(67) Tarih-i Naima, c.4, s.1826
(68) Hammer, Osmanlı Devleti, Tarihi, c.10, s.115
(69) Tarih-i Naima, c.4, s.1785

mek zorunda kaldıkları paralarla sultanların vakıflarından ve başka yerlerden haksız olarak kendine ayırttığı paralardan ve bağışlardan (!) o kadar servet biriktirmişti ki, IV. Mehmet tarafından malları musadere edildiği zaman 3200 kese (= 1600000 akçe) nakit, ayrıca 48000000 akçe civarında da eşyası çıkmıştı.(70)

... VE ŞER'İ FETVA: "İBRAHİM DELİDİR."

Nihayet, ibrahim'in deli olduğuna dair fetva neşredildi ve verilen fetva ile padişah hal'edildi. (71) Ne var ki, Deli İbrahimlerin delici icraatları, sosyo-ekonomik sarsıntılar, sosyal patlamalar, iç isyanlar ve kaçgun hareketleri şeklinde tezahür edecektir.

-IV-
MALİYE VE MALİ TABLO

Kuruluş dönemi Osmanlı devletinin, malî yapısının oldukça sağlam bir yapıya sahip olduğu hemen herkesçe kabul edilir... Nitekim, bu konuda Prof. M. Akdağ: "Osmanlı toplumunun kendi iç iktisadî yapısının, sosyal yönden, öteki çağdaşı olan toplumlardan çok ileri gitmiş bulunduğunu öne sürersek, bunda yanılmışlığa düşmediğimizi, sözü geçen yapının modern ekonomi ilminin ölçüleriyle gözden geçirilmesi halinde anlaşılacaktır." (72) diyor.

Gerçi Osmanlılar, daha ilk sıralarda gümüş darlığını çekmiş ve çok küçük çapta da olsa devalüasyonlar yapılmıştır. Ama, genellikle Orhan Bey döneminde 1327 II. Bayezit'in dönemine kadar (1481) yaklaşık 1.5 asırlık süre içerisinde akçenin değerinin hiç bozulmaması (73) bize Osmanlı malî yapısının ne kadar sağlam olduğunu gösteren örneklerden sadece biridir. İleride etraflıca göreceğimiz gibi, Osmanlıların mali ve ekonomik yapısı, bir küçücük tekerlek niteliğinde olan "Akçe" üzerinde

(70) Tarih-i Naima, c.4, s.1868, Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.309. Hakked, aynı eser, c.10, s.134
(71) Tarih-i Naima, c.4, s.1856
(72) nakleden: Y. Öztuna, BTT. c.4, s.208
(73) Netayic'ül Vukuat, c. I-II, s.162

yürümüştür... Onun için akçenin değerinin sarsılması, Osmanlı hükümetlerinin başlarına büyük belalar açmıştır. Her ne kadar I. Murat devrine ait bazı küçük kratlı (1 krat = 0.212 gr. gümüş) akçelere rastlanmışsa da, bu konuda değerli araştırması bulunan M. Akdağ, bunun darphanelerdeki teknik hatadan kaynaklanmış olabileceği kanaatini [74] taşımaktadır. "Akçe" denilen küçücük tekerlek, Osmanlı malî yapısında önemli yere haizdir. Çünkü akçe iki görevi birden ifade ediyor: Akçe, hem sikke (para) dir. hem de sikke ayarı (para ayarı) ölceğidir. Hem alış-veriş aracıdır, hem de bu aracın değerini diğer sikkelere kıyasla tanımlama ölçeğidir. Nasıl ki günümüzde, ülkelerarası karşılıklı ödemelerde genellikle amerikan doları ölçü olarak kullanılıyorsa, Osmanlılarda da para ölçüsü akçe idi. [75]

MALİ YAPIYI SARSAN İÇ UNSURLAR

Osmanlı devletinin en görkemli dönemi, Kanuni Süleyman devri (1520-1566) olarak kabul edilir, ama diğer alanlarda olduğu mali mali alanda da ciddi rahatsızlıkların yine bu devirde başladığı gözten kaçmamaktadır. Süs ve ihtişam'ın arttığı bu devirde para darlığı çekilmiştir. Kanuni, 1566 yılında Zigetvar seferine çıkışında Saray-ı Hümayunda bulunan bazı altın ve gümüş kapkaçakları darphaneye verdirerek sikke (para) bastırmış ve aynı yılın bütçesinde önemli derecede açık görülmüştür. Örneğin, anılan yılda bütçe geliri, "akçe" olarak 183.088.000 gideri ise, 189.657.000'dir. Buna göre, 1566 yılında devlet bütçesinde 6.569.000 akçe açık meydana gelmiştir. [76] Bütçe açığı ve para darlığı, Kanuni'den sonra da önemli bir porblem olmaya devam etmiştir. Örneğin, III. Murat devrinin sonlarında (1593) bütçe açığı 70.000000 akçeye fırlamıştır.[77] Keza, III. Mehmet devrinde (1597) bütçe geliri 3000 yük iken (I yük = 10.000 akçe); gider, 9000 yük'e çıkarak bütçe 6000 yük açık vemiş ve gider gelirin üç katı olmuştur. [78]

(74) Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, c.1, s.505
(75) Niyazi Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.122, 1970
(76) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.161
(77) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.162
(78) Niyazi Berkes, Türkiye iktisat Tarihi, c.2, s.178

Bu dönemin malî durumunu inceleyen M. Akdağ: "Sanılanın aksine, Kanuni Süleyman Taht'a geçtiği zaman devletin hazinesi boş gibi bir şeydi. "diyor ve şöyle devam ediyor" Onun için genç padişah tasarladığı geniş çaplı seferler için, büyük harcamaları karşılaycak parayı kendisi bulmak zorunda idi. Bu durumda hazine gelirni artıracak tek çare, illere "il yazıcıları" çıkarıp, vergileri yeni baştan düzenlemekten ibaret görünüyordu. Özellikle mülkiyeti devlete ait olan tarım topraklarını yeni baştan yazdırmak, bu suretle çiftçinin ödemekte bulunduğu vergileri "zevayid" bulma biçiminde artırmak kabildi. Ancak il yazıcıları, gittikleri yerlerde direnmelerle karşılaştılar, yer yer isyanlar, yerlerini yurtlarını bırakıp kaçanlar oldu." (79)

Ne var ki, daha önceleri gördüğümüz gibi kanunî, il yazıcıları vasıtasıyla "zevayid" adı altında yeni vergiler koymak ve vergileri artırmakla, sosyal çalkantıların ve isyanların çıkmasına neden olmuştur. Baba Zünnun isyanı, buna örnek olarak verilebilir. İl yazcıları, sadece vergileri artırmakla kalmamışlar, reayaya zulüm yapmışlar, rüşvet yemişler ve halk arasında sevilen sayılan insanlara hakarette (sakallarını kesme gibi) bulunmuşlardı...

KALP PARA VE FAİZCİLİK ARTIYOR...

Osmanlı maliyesinin alt-üst olmasına neden olan iç unsurlardan, mağşuş ve züyuf para ile faizciliği de burada anmak gerekir. Gerçi bu konuyu ileride etraflıca araştıracağız, ancak şimdilik şunu söyleyebiliriz: Züyuf akçe, maliyeyi felce uğratan bir unsurdır... Bu konuda M. Nuri Paşa şunları söylüyor: "Bazı boş boğaz ve tiyenti bozuk olan defterdarlar, hazineye gelen paraları sarraflara verip, karşılığında "züyuf akçe" alarak, bunun fazlasını kâr sandılar. Bu tür artırmalar nedeniyle nice fitneler ortaya çıktı ve türlü yerilmeler ve alçalmalara maruz kaldılar. Bu gibi olumsuz tedbirler, değersiz ve geçersiz fikirler, maliye işlerini günden güne fenalaştırmaktaydı. (80)

---

(79) M. Akdağ, Türkiyenin iktisadi ve İctimai Tarihi, c.2, s.472
(80) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.303

Osmanlı tarihinde "Vakvakiye Olayı" (1656) diye bilinen ve devlet ileri gelenlerinden 30 kişinin kellesine mal olan bu olayın nedeni, mağşuş (ayarı düşük) ve züyuf (kalp) akçelerin sipahi askerlerine veilmesiydi... Askerler, padişahın katına çıkarak: "Padişahımız, Girit adasında çarpışan, savaşan şu kullarınız ulufe yüzü görmez oldular" demiş "Ve şimdi bin bir zorlukla verdikleri akçe de budur" diye bir avuç züyuf akçe göstermişlerdi. (81)

Devlet, hazine gelirini artırmak için vergilerin oran ve çeşidini artırıyor, bu da sadece reayanın yükünü ağırlaştırmaktan başka bir yarar sağlamıyordu. Bu arada yaygınlaşan faizcilik, ziraî bünyeyi derinden sarsmış, savaşların uzun sürdüğü dönemlerde "salgın" şeklinde vergiler çoğalmış, köylü bu vergileri ödeyebilmek için faizcinin kucağına itilmiştir. Bu defa faiz borçlarını ödeyemeyen köylüler, topraklarını murahabacıların eline teslim etmek zorunda kalıyorlardı. Bunun sonucu olarak da bir taraftan toprak temerküzü, öbür taraftan topraksız kalan köylü kitleleri ortaya çıkıyordu. (82)

Reayanın gittikçe topraktan uzuklaşması, zirai mahsullerde üç-üç buçuk misli bir düşüşün meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. (83) Tabii budüşüş nedeniyle hububat alım satımı resmi vesikaya bağlanmış, o kadar ki, İngiliz elçisinin bile, ekmeğin buğdayını almak için hükümetten vesika aldığı görülmüştür. (84)

HAZİNEYİ BATIRAN BAHŞİŞ (CÜLUS)

Şüphesiz, Osmanlı maliyesini sarsan iç unsurlardan biri de Cülus bahşişidir. Özellikle duraklama ve sonraki dönemlerde sık sık padişah değiştiği için, cülus bahşişi korkunç boyutlara ve astronomik rakamlara varmıştır.

Cülus bahşişinin ilk başlatıcısı II. Bayezit'tir. Daha sonra bu uygulama giderek gelenek halini alır. Ne var ki, III. Murat'tan

---

(81) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.259
(82) D. M. Doğan, Tarih ve Toplum, s.147, Dergah yyn.
(83) İslam Ansiklopedisi, cüz.130, s.318. MEG. Basımevi, 1984
(84)M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.455, Bilgi y. Ankara 1975

itibaren (1574-1595) Cülus bahşişi, bahşiş olmaktan çıkarak siyasi bir alış-veriş ve pazarlık işi olur.

III. Murat, iç hazineden (Enderuni Hümayun hazinesinden) 110 kese altın (= 1.100.000 duka altını) çekerek, askerlere dağıtmış ve ancak yerine oturabilmiştir ki, bugünkü değerle milyonlarca dolar bir harcama demektir. Halbuki, o zaman iç hazineden para almak ancak olağanüstü hallerde mümkün olabiliyordu. (85)

1595'te III. Mehmet padişah olunca, müjdeyi getiren ağaya 20.000 flori bahşiş vermiştir. Ayrıca, yeniçerilere de 660.000 altın dağıtılmıştı. I. Mustafa (1617) cülus bahşişi olarak 300.000.000 akçe askerlere dağıttıktan sonra tahtına oturabilmiştir. II. Osman'ın (1618) cülus bahşişi olarak dağıttığı para ise daha korkunç; bugünkü değerlere göre milyonlarca dolar tutmaktadır. (86)

IV. Mehmet'in cülusunda, askere verilecek bahşiş bulunamamış; bereket versin ki, Cinci Hoca'nın öldürülüp, mallarının musaderesiyle bu para tedarik edilmiştir ki nakit, 180.000.000 akçedir. (87)

IV. Murat, padişah olduğu zaman hazinede para bulunamadığı için, cülus bahşişi dağıtımı güçleşince, bazı tüccar ve zenginlerden ödünç para alınmış, ayrıca eski sultanlar zamanından kalma altın ve gümüş avadenelik ve kapkacak, sikke (para) basılmak üzere darphaneye yollanmıştır. (88)

VE... SIVIŞ YILININ ETKİLERİ

"Sıvış Yılı"nın da, Osmanlı maliyesini olumsuz yönde etkileyen iç unsurlardan biri olduğu kabul edilir. İslam iktisatlarına has bir devr-i buhran nazariyesine temel yapılabilecek olan Sıvış yılı, Güneş ve Ay yılına göre iki türlü takvim kullanmaktan doğmuştur. Bunlardan güneş yılı, üretimin gerçekleşmesine, dolayısıyla hazinenin gelir teşekkülüne ve Ay yılı da harcama-

(85) Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, c.2, s.395
(86) N. Berkes, Türkiye İktisadi Tarihi, c.2, s.301
(87) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.135
(88) M. N. Paşa, Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.302

lara, özellikle ulufe dağıtımına uygun düşüyordu. Ancak bu iki takvim arasında 11 gün fark bulunmakta; bu, 33 yılda bir, bir seneye varmaktadır. Başka bir deyişle 33 Hicri yılı, 32 Güneş yılına tekabul etmekteydi. Yani 33 gider yılına karşılık 32 gelir yılı vardır. Bu bir senelik gider fazlalığı periyodik olarak 33 senelik devreler arasında Osmanlı iktisadında buhranlarına yol açacaktır.

Gerçi devlet, buhranları önlemek için tedbirler almaya çalışmıştır. Mesela, ulufe dağıtımı Güneş yılına göre düzenlenmek istenmiş, ancak yeniçerilerin karşı çıkması neticesinde gerçekleştirilememiştir. Bir ihtiyat hazinesi olan iç hazine büyük bir ihtimalle başlangıçta bu açıkları kapatmak için tesis edilmiştir. Fakat sonraları bu gaye unutuldu. ilk Osmanlı döneminde buhranlar hafif atlatılırken, sonraları şiddetle hissedildi. II. Murat'ın tahtı bırakışı, II. Mehmet'in ölümü, II. Bayezit'ın tahttan ferageti, Rüstem Paşa'nın iktidara gelişi, II. Osman'ın katli, Deli İbrahim'in öldürülmesi, II. Viyana kuşatması gibi bütün bu mühim olaylar, Sıvış yılı buhranları senelerinde ortaya çıkmıştır. (89)

OSMANLI MALİYESİNİ SARSAN DIŞ UNSURLAR

OSMANLI MALİYESİNİ SIRTINDA TAŞIYAN KÜÇÜCÜK TEKERLEK AKÇE

Osmanlı maliyesinin üstünde yürüdüğü küçücük tekerlek olan akçenin neden korkunç boyutlara varan değer kaybına uğradığı ve bu değer kaybında dış unsunların, başta akçe olmak üzere Osmanlı mali ve ekonomik yapısını nasıl felce uğrattığı, bunun yanında sikke tağşişi dediğimiz züyuf akçelerin neden mali piyasayı alt üst ettiği, devletin bile niçin züyuf akçe çıkarma yoluna başvurduğu, bu tür akçelerin sosyal hayata ve fiyat artışlarına nasıl yansıdığı, sorularına cevap arayalım.

Sikke tağşişi veya sikke tashihi, ne demektir?.. Sikke tağşişi, madeni pararın saflığını bozmak demek ise de bunun, türlü

(89) Ahmet Debbağoğlu, İslam İktisadına Giriş, s.149-150

yolları vardır. Sikkeleri aşındırarak, kırparak veya tırtıklayarak sikkelerin bir kısım altın ve gümüşünü çalmakla tağşiş yapıldığı gibi sikkenin ağırlığını düşürmekle, kalınlığını azaltmakla, değerli ve değersiz maden oranlarını değiştirmekle, sikkenin madeni kırat ve ayarlarını düşürmekle de tağşiş yapılıyordu. Bazen de sikkelere dokunulmuyor ama sikkelere daha yüksek itibari bir değer konularak akçelerin değeri düşürülüyordu. Meselâ, 5 akçelik bir sikkenin üstüne 10 akçe rakamı yazılıyor. Halbuki kesilen bu tür akçede bu kadarlık maden yoktur. Zikrettiğmiz bu son metod, daha çok hükümet tarafından uygulanacaktır. (90) Şöyle ki, sikkelerin geçerlilik değerleyirle fiyatlar arasındaki tutarsızlıklar, devletin sikkelerle oynamasına neden olacaktır. İşte, Osmanlılarda buna "sikke tahsisi" veya bugünkü anlamıyla "devalüasyon" denirdi.

Tüccar ve esnafın, devletin koyduğu narhlara aykırı olarak eşya fiyatlarını yükseltmeleri de, devletin sikke tashihine gitmesine neden olmuştur, denilebilir. Meselâ, esnaf 5 akçelik bir malı 10 akçeye satıyorsa, devlet de 5 akçelik bir sikkenin rakamını değşitirerek 10 akçe rakamını yazıyor; böylece esnafın sattığı malın yine 5 akçeye satılmış olmasını sağlıyordu. Halbuki , sikkede (parada) o kadarlık madeni değer bulunmadığı için, esnaf bu tür akçeleri almıyor, bu da alıcı-satıcı arasında çatışmalara yol açıyordu. Ayrıca, develtin uyguladığı bu metod, karaborsanın yaygınlaşmasına neden olmaktaydı. Örneğin, II. Selim, bir altını = 60 akçe olarak ilân etmiş, ancak karaborsa da bir altın 70 akçeye alınıp verilmiştir. (91)

Saydığımız bu nedenlerden ötürü devletin sikke tashihi, faydadan çok zararlı olmuştur. Zira, tashihi değil, tahribi getirmiştir. Bu tahrip; başta ekonomik, malî ve sosyal alanlarda derin yaralar açmıştır. Devlet, bu uygulama ile ücretli ile esnafı karşı karşıya getirmiş, bu da sosyal çatışmaların doğmasına neden olmuştur. Ayrıca, altın için iki rayiç ortaya çıkmış: Resmi rayiç ama aynı zamanda geçerli olmayan sembolik rayiç;

(90) N. Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.125
(91) Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.9, s.136

ve resmi olmayan karaborsa borsasında geçerli olan rayiç. Zira bu rayiç, sikkenin madeni değerine eşittir, yani hakiki değerdir. Oysa devletin verdiği değer, itibaridir, hakiki değildir...

AKÇENİN SEYİR TABLOSU

Mali sarsıntının para rejimiyle sıkıca bağlantılı olduğu bilinen bir gerçektir. Bu itibarle akçenin seyir tablosunu kısaca değerlendirerek, akçenin düşüş nedenlerini ve düşüşün meydana getirdiği sosyo-ekonomik sarsıntıları incelediğimizde iç isyanların nedenleri daha iyi anlaşılacaktır.

Akçenin değer kaybı ve değer kazanması, 100 dirhem gümüşten kesilen akçe sayısına bağlıdır. Yani, 100 dirhem gümüşten kesilen akçe sayısı arttıkça akçenin değeri düşecek, anılan ağırlıktaki dirhemden kesilen akçe sayısı azaldıkça akçenin değeri yükselecektir. Başka bir ifade ile; 100 dirhem gümüşten ne kadar akçe kesilirse bu, o akçenin o kadar değer kaybettiği anlamına gelecektir.

Buna göre, akçenin zaman içindeki seyir tablosuna göz attığımızda görürüz ki, özellikle XVI. yüzyıldan itibaren akçe sürekli değer kaybına uğrayacaktır. Meselâ, Orhan Bey zamanında 100 dirhem gümüşten 269 akçe kesilmişken, II. Murat devrinde (1451) 305, II. Mehmet devrinde (1477) 280, Kanunî devrinde (1520) 457, II. Selim devrinde (1547) 533, III. Murat zamanında (1590) 950, 1705'te ise 1900 akçe kesildiğini görüyoruz. (92)

Görülüyor ki, akçenin en büyük değer kaybına uğraması, III. Murat devrine rastlamaktadır.

AKÇE NİÇİN SÜREKLİ KÜÇÜLTÜLMÜŞTÜR?

Osmanlı, en istikrarlı döneminde bile (1450'lerde) altın ve gümüş darlığı çekmiştir. Nitekim II. Mehmet, bu darlığı farketteği için bazı önlemler almıştır. Bu önlemler arasında; kuyumcuların işleyecekleri gümüş miktarının 200 dirhem ile sınırlandırılması, gümüşün bakır, kalay ve kurşunla karıştırılmasının

(92) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik Düzenlik Kavgası, s.37-38

yasaklanması, doğudan gelen mallar karşılığında altın, gümüş ve bakırın dışarı çıkarılmasının yasaklanması yer alır. (93)

Özellikle İranlı tüccarların, zaman zaman Anadolu'dan ömeli sayılabilecek miktarda mâdeni eşya ve bakır alıp götürmeleri, maden alanında duyulan sıkıntıyı daha da artırır. Meselâ, 1568'lerde 500 kadar İranlı tacir, Kastamonu'daki küre bakır ocağından "ziyade paha ile çok miktarda bakır alıp götürmeleri üzerine yerli bakırcılar, bakır bulamaz olmuşlar. bunun üzerine hükümet, sancak beyleri, beylerbeyleri ve kadılıklara genelge göndererek, esnafa ihtiyaçları kadar ve vesikayla bakır verilmesini, ayrıca Osmanlı devletine mal getirenler kim olursa olsun bedelinde aldıkları madenin götürülmesine izin verilmemesini, bunun yerine yine Osmanlı malı alıp gitmeleri için emir vermiştir. (94)

Gerçi bu sıralarda Osmanlı limanlarına gelen Avrupa tüccarı, altın ve gümüş karşılığında ham madde alarak ticaret yapıyor, böylece Osmanlı ülkesine kıymetli maden giriyordu. Ama alıp İran ve Hindistan'dan gelen doğulu tüccarlar getirdikleri mal karşılığında bu parayı alıp götürüyorlardı.. Naima'nın ifadesiyle: "Böylece dünyanın serveti Hindistan'da ve Yemen'de toplanmış, halkı Karun gibi olmuştu." (95) Demek ki, batıdan gelen altın ve gümüş, Osmanlı ülkesinde çok az bir süre kalabiliyor ve doğulu tüccarların ceplerine akarak Hindistan'a gidiyor.. Bu da, Osmanlıların para sıkıntısını daha da artırıyor...

YAHUDİ, KALPAZANLARLA İŞBİRLİĞİ İÇİNDE !

Akçenin sürekli küçülmesinin nedenlerinden biri de, sırf bu işi ticaret haline getiren birtakım adamların, devletin darphanelerde kestirdiği gümüş akçeleri piyasadan toplayarak avani ve diğer eşya halinde işledikten sonra hariçten gelen tüccarlara satmaları idi. Bu da sık sık akçe darlığının çekilmesine sebep olmakta ve de kalpazanlar için çok kârlı olmaktadır. Zira akçe

(93) N. Berkes, Türkiye iktisat Tarihi, c.2, s.134
(94) M. Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi, c.2, s.204
(95) Tarih-i Naima, c.4, s.1827

darlığı, kalpazanların kalp akçelerin kolayca ve çok miktarda sürüm temin etmesine yardım edecektir. (96)

Özellikle 1550'lerden sonra saf gümüş akçelerin yahudiler ve kuyumcular tarafından toplanarak kaybedilmesi ve yerine kalp akçeler piyasaya sürülmesi de, devleti zor durumda bırakmıştır. Ayrıca, İstanbullu ve Edirneli bazı yahudiler, mültezimler ve mübaşirlerle anlaşarak hazineye sevkedilmek üzere toplanmış olan vergi akçelerini altın, kuruş ve hatta kalp akçelerle değiştirdikten sonra, bu gümüş akçelerin kenarlarını kırpmak suretiyle, çıkan parçaları kâr olarak kendilerine alıkoyuyorlar ve kırık akçeleri de piyasaya sürüyorlardı. Yahudi ve kalpazanların bu şeytani oyunlarına defterdarlar da karışmışlardır. Nitekim, M. Nuri Paşa şöyle diyor: "Bazı boş boğaz ve tiyenti bozuk olan defterdarlar hazineye gelen paraları sarraflara verip, karşılığında züyuf akçe alarak, bunun devlete yararlı olacağını sandılar." (97)

Özellikle Migez zamanından beri İstanbul'da nüfuzları çok artan yahudiler, Osmanlı meskukatının sürekli sarsıntılara uğramasında yıkıcı rol oynamışlardır. Tarihçi Ali'nin söylediklerine bakılırsa, darphane mültezimi olan bir yahudi, defterdar Mahmut'a, "bir badem ağacı yaprağı kadar ince ve şebnem katresi kadar hafif" bir sikke getirerek mevacib tediyesi için böyle sikke kabul ederse, kendisine 200.000 akçe takdim edeceğini söyler; ancak defterdar, yahudinin teklifini raddeder. Darphane mültezimi yahudi, bu sefer padişah III. Murat'ın güçlü musahibi Rumeli beylerbeyi Doğancı Mehmet Paşa'ya başvurur. Mehmet Paşa, takdim olunan parayı alır ve o sikkenin mevacibi için güçlük çıkarılmadan kabul edilmesini defterdara emreder. (98) Ne var ki, yahudi mültezimin isteğiyle yapılan bu sikke tağşişi, yeniçerilerin isyanına yol açacaktır.

SARRAFLIK YAHUDİNİN TEKELİNE GİRİYOR

XVI. Yüzyıldan itibaren sarraflığın da yahudinin tekeline girdiğini görüyoruz. Üstelik bu dönemde sarraflık, hem gelişmiş, hem de çok önem kazanmıştı. Zira yerli ve yabancı sikke

(96) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.41
(97) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.303
(98) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.7, s.2144

çeşitleri, dolaşan sikkelerin vezin ve ayarlarının bozulma eğilimleri, dış ticaret dolayısıyla sikke değiştirme işleri, devlet gelir ve giderlerinin artışı nedeniyle de akçe muameleleri, sarrafların iş alanlarını daha da genişletmişti... Osmanlılarda kambiyo işlerini de sarraflar yapıyorlardı. Bu, bir nevi ortak ölçü sistemi kurma işiydi. Zira ayrı değerler taşıyan kıymetli madenler arasında (altın ile gümüş), orantı kurma zorunluğu vardı...

Bilindiği gibi, Osmanlı tarihinde yahudilerin sarraflık alanında görünmeleri, II. Bayezit dönemine kadar (1481-1521) gider. II. Bayezit, İspanya'dan, İstanbul ve Selanik'e, Kanuni ve II. Selim de Portekiz'den Osmanlı ülkesine yahudilerin girmelerine izin vermişlerdir. Gelenlerin içlerinde zengin ve sarraflık işlerinde maharetli kişiler de bulunuyordu ki, bunlar arasında; Marrano, kadın Dona Gracıa, Yusuf Nasi, saraydaki nüfuzuyla tanınan kadın Esther Kyra ve Hekimbaşı Hamon gibi meşhurlar da vardır. Bunlar sarraflık alanında uzmanlık, servet ve güç elde etmişlerdi. (99)

Osmanlı ülkesinde maden sıkıntısının çekilmesi ve gelişen ticaret hacmine akçenin yetmez hale gelmesi de, akçenin küçülmesini etkilemiştir. Ne var ki, bu yetersizlik ayarı düşük akçelerle ortadan kaldırılmak istenmiş ve bu en kolay yol olarak düşünülmüştür. Ancak, akçenin düşüşü karşısında altının fiyatı, resmi akçe rayicine göre sürekli yükselmeye başlamış, bu da altın-gümüş değer oratısının değişmesine sebep olduğu gibi geniş bir spekülasyonalanının açılmasına da yol açmıştır.

Ülkeyi ve halkı büyük zararlara sokan bu gibi kalpazanlara karşı devlet, şiddete başvurarak mücadele etmişse de, bu tedbirin sağlıklı olmadığı malumdur. Bu nedenle de hükümet, kalpazanlara karşı başarısız kalmıştır. Esasen, yukarıda gördüğümüz gibi, devlet adamlarından da kalpazanlar vardı, hatta devletin kendisi de kalpazanlık yapıyordu. Ancak, hükümet, başkasının yaptığı kalpazanlığı suç sayıyor, ama kendi icraatı olan tağişişi ekonomik tedbir ve tek çare olarak görüyordu... Belki de en iyi tedbir, gümüş akçenin tedavülden kaldırılması olabilirdi. Ne var

(99) Tarih-i Ebul Faruk, c.4, s.241

ki, XVI. yüzyılın ekonomik kaideleri, henüz hakiki kıymeti olmayan madeni paranın da geçilmesine elverişli diğildi...

AKÇENİN KÜÇÜLMESİ ALİ GELİRİ AZALTIYOR

Osmanlı akçesindeki sürekli değer düşüşü, devletin malî gelirini olumsuz yönde etkileyecek ve daha 1453-1559 arası döneminde dünyanın en kudretli siyasal gücü olan Osmanlı devleti, küçük tekerlek niteliğindeki akçenin bozulması nedeniyle ciddi tehlikelerle karşı karşıya kalacaktır. Örneğin, anılan tarihler arasında akçe %50 oranında değer kaybına uğramıştır.(100)

Akçenin uğradığı değer kaybı, maliye gelirlerinin azalması sonucunu doğurmuştur. Zira, akçenin sürekli değer kaybına uğramasına rağmen hükümet, akçedeki değer kaybı oranının vergi miktarına yansıması gibi tedbirlere başvurmamiştır. Demek ki, akçe değerinin yüksek olduğu dönemlerde tesbit edilen akçe vergi miktarı, akçenin değerinin düştüğü devirlerde bile aynen tahsil edilmiştir. Görülüyor ki, akçenin değeri sürekli düştüğü halde sabit vergi miktarında, akçenin değer düşüşüne paralel olarak değişiklik yapılmamıştır. Örneğin, bir altının 35 akçeye geçtiği 1431'de resmi bennak (evli olup üzerinde toprak yazılmamiş bir erkekten senelik olarak alınan vergi) 6 ve resm-i ağnam (koyun vergisi) iki koyuna bir akçe idi. Halbuki bundan 164 yıl sonra, yani 1595'lerde bir altın 120 akçeye çıktığı ve akçenin de gümüş değeri 3.4 defa azaldığı halde, daha 1431'lerdeki vergi miktarları olduğu gibi muhafaza edilmiştir.(101)

Dikkat edilirse, hükümetk,1431'de iki koyun için bir akçe vergi alıyor, aradan 164 yıl geçmiş, akçenin değeri hayli düşmüş olmasına rağmen, 1595'te de aynı koyun sayısı için aynı vergiyi, yani bir akçe para alıyor.. Haliyle bu da, maliye gelirini hayli azaltacaktır.

Gerçi Osmanlı hükümetleri, gelişen zaman içinde değişik ad ve yollarla vergi çeşitlerini artırmıştır, ama geleneksel vergi

(100) M. Akdağ, Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi, c.2, s.606
(101) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.48

oranlarını artırmamışlardır... Nitekim tarihçiler, vergi artırmasının tek örneğini II. Mehmet'in döneminden vermektedirler. II. Mehmet (Fatih), 1458 yılı Sırbistan seferinde çok ağır hizmete katlandıklarını gördüğü timarlı sipahilerin, kununname gereğince, raiyyetleri hıristiyanlardan 23, müslümanlardan 22 akçe olarak yıllık hesabı ile aldıkları çift vergilerini, onar akçe artırarak 32 ve 33 akçeye çıkarmıştır. (102)

BATIDA SÖMÜRGECİLİK DORUKTA!

XVI. Yüzyılda Osmanlı, malî buhran içinde yaşarken batılılar, sömürgecilik, yağma, talan ve soy kırımı gibi vahşi metodlarla aşırı derecede atın ve gümüş gasbetmiş, aşırı derecede zenginleşmişlerdi. Örneğin, Haiti adasının nüfusu 1492'de bir milyondn fazla iken, 1514'te 13.000'e inmiştir. (103) Yerli halkın zor şartlar altında hayatlarını kaybetmeleri üzerine Batılılar, gerekli insan gücü bulamayınca, bu sefer Afrika'dan, Amerika'ya zenci insanları zincirle bağlayarak zorla götürmüşlerdir.

İspanya, Peru memleketini keşf ve zaptederek, Peru'daki gayet zengin gümüş madeni ocaklarında yerli halkı zorla çalıştırmış ve böylece İspanya'nın en çok gümüş çıkardığı ülke, Peru olmuştur. Bunun sonucu olarak İspanya'ya altın ve gümüş sel gibi akmış ve bir asır zarfında Amerika'dan İspanya'ya 24 milyar frenk değerinde (1341 hesaplarıyla) altın ve gümüş nakledilmiştir. (104) Başka bir deyişle; 1521-1560 yılları arasında İspanya'ya resmen 36.000 ton gümüş ve 400 ton altın girmiştir. Ayrıca Peru'da, 1.300.000 Ounce altını gaspedilmiştir. (105)

İspanyollar, Meksika ve Peru'dan sonra XVI. asrın sonlarına kadar Antil adalarının çoğunu, Orta Amerika'yı ve -Brezilya hariç olmak üzere-bütün Güney Amerika'yı sömürgeleştirmiştir. (106) Yukarıda belirttiğimiz gibi, İspanyollar, yerli ahaliyi adeta insan kabul etmeyerek ziraatta, altın ve gümüş ocaklarında ve diğer bütün zor işlerde kendi hesaplarına çalıştırmışlar-

(102) Neşri Tarihi, c.2, s.32-33, TTK Ankara 1957
(103) M. Kenan, Tarih-i Ticaret, s.117
(104) Ali Reşat, Yeni Tarih-i Umumi, c.2, s.386 İst. 1341
(105) İsmail Cem, Türkiyede Geri Kalmışlığın Tarihi, s.141
(106) M. Kenan, Tarih-i Ticaret, s.116, Osmananiye mat. 1336

dır. Serbest ve mutlu yaşamaya alışmış yerli halkın birçoğu bu ağır şartlar karşısında ölmüşler ve bir kısmı da ormanlara çekilmek zorunda kalmışlardır...

Batılı talancılar, yalnız Amerika ve Asya'nın zenginliklerini, altın ve gümüşünü yağma etmekle kalmamışlar, 900 bin Afrikalı köleyi XVI. yüzyılda Amerika'ya zorla götürmüşlerdir. William Du Bois'ya göre, Amerika'ya yollanan her köleye karşılık beş köle ya Afrika'da öldürülmüş, ya da yolda güç şartlar nedeniyle ölmüştür. Sonraki yıllarda daha da hızlanan köle ticareti, Afrika'yı 60 milyon insandan yoksun bırakmıştır [107]

Keza, anılan asırda yeni ticaret yollarının bulunması ve İran ipeğinin doğrudan doğruya İranlılarca batıya ihraç edilmesi, XVII. asır başlarında Osmanlı devletini, dünyanın büyük ticaret yollarından mahrum bırakmıştır. Hele Osmanlı endüstrisi için büyük ehemmiyet taşıyan ipeğin, Osmanlı - İran savaşları nedeniyle durması, buna karşılık Şah Abbas'ın, ipeği, kurduğu Bender-Abbas limanından batıya ihraç etmesi, Osmanlı endüstrisi için zararlı olmuştur. [108]

OSMANLI HAMMADDESİ BATIYA AKIYOR

Altın hırsı ve sömürgecilik, Avrupa'da görülmemiş çapta bir sermayenin birikmesine yol açacaktır. Batı tarafından ismi "Barbar"a çıkarılan Osmanlıların asla meşru görmedikleri bir talan ve vahşet. Osmanlıların 300 yılda sağlıyamadığı zenginliği, 30 yılda Avrupalılar işkence ve kanla gasbedeceklerdir..

Öte yandan, Avrupa'ya akan bu değerli madenler, büyük bir ekonomik canlılığa, enflasyona ve pahalılığa da yol açmıştır. Bu arada hızlı gelişen sanayi için batı tüccarı, hammeddeye yüksek fiyatlar vermeye başlamıştır. İşte, Osmanlı hammaddelerine yüksek fiyatla talip olan Avrupalı tüccarın meydana çıkması, Osmanlı endüstrisine yansıyan ilk ve önemli bir darbe olacaktır Zira Osmanlı ülkesi batı için çok elverişli bir hammadde ambarıdır. Batı tüccarı, Osmanlı ülkesinden hammadde

(107) Ali Reşat, a.g.e., c.2, s.386, Doğan Avcıoğlu, Türkiyenin Düzeni, Birinci kitap, s.50 Tekin yyn. İstanbul 1979
(108) İslam Ansiklopedisi, cüz:130, s.308. İstanbul 1984

ihtiyacını karşılarken, ödediği fiyat kendi ölçüleriyle aslında çok düşük olmasına rağmen, para ve değerli maden darlığı çeken Osmanlı üreticisi için bu fiyat çok yüksek gözükmekte, dolayısıyla istenen hammaddeler kolayca batıya akabilmektedir...

Tabii bu durum, Osmanlı ülkesinde hammaddelerin pahalılaşmasına, darlığa, zanaatların duraklamasına yol açmaktaydı. Ancak bütün yasaklamalara rağmen, bu akışın sürekliliğini kaçakçılar kolayca sağlamaktaydı. (109)

Görülüyor ki, Osmanlı, bir taraftan batılı tüccarlara hammadde satarken, kendi endüstri kollarını hammaddesiz bırakmakta, üstelik aldığı para da Osmanlı ülkesinde çok az kalabilmekte, zira bu para Hind ve İranlı tüccarların ceplerine girmektedir. Böylece Osmanlı ülkesi, altın ve gümüş için sadece istasyon görevini üstlenmiş olmakta. Bu da, ülkede para darlığının artmasına sebebiyet vermekte idi...

OSMANLI HAMMADDE İHRACINI YASAKLIYOR

Yukarıda belirttiğimiz gibi, hızla gelişmekte olan Avrupa sanayiinin hammadde ihtiyacı da hızla artmaktadır. Üstelik Amerikanın keşfi, açık deniz ticaretinin gelişmesi ve sömürgecilik sayesinde serveti çok yükselen batı memleketleri, yerli esnafa nazaran Osmalı ülkesinde daha yüksek bir fiyatla hammaddeyi alıp götürüyorlardı. Çünkü satıcı, fazla para aldığı için ürününü Batılıya satmayı tercih ediyordu. Bu da, yerli endüstri kollarının hammadde sıkıntısı çekmesine neden oluyordu. Örneğin, 1615'lerde esnaf, hükümete başvurarak; tezgahlarının hammaddesizlikten durma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığını ve sof ipliği ile tiftiğin ihraç edilmesinin yasaklanmasını istemişlerdi. (110)

Dokuma tezgahları, hammaddesizlikten durma noktasında olduğu sıralarda Sivas, Kayseri ve Orta Anadolu'nun birçok yerlerinde orta halli halkın bile İngiliz çuhasından elbise giydikleri görülüyordu. (111) Gerçi hükümet, bu zararlı durumu önle-

(109) İsmail Cem, Türkiyede Geri Kalmışlığın Tarihi, s.146
(110) Ahmet Debbağoğlu, İslam İktisadına Giriş, s.153-154
(111) Niyazi Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.112

mek için daha 1590 yıllarında dışarıya ihracı yasak olan çeşitli hammaddelerin isimlerini muhteva eden bir "Memnu maddeler" listesini yürürlüğe koymuştu, ama bu yasağın hiç de etkili olmadığı, İngiliz çuhasının Orta Anadolu'ya kadar girmesinden anlaşılıyor...

Görülüyor ki, daha XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı devleti, hammadde ihracatçısı ve mamul hadde ithalatçısı durumuna düşüyor ve batı emparyalizminin etkisi altına giriyor...

ENFLASYONDA TIRMANMA (!)

Gasp, yağma ve talan yollarıyla zengin olmuş batılıların, Osmanlının iç pazarlarında gösterdikleri tahrip edici ekonomik faaliyetler, akçenin gittikçe küçülmesine ve kalp akçelerin ortaya çıkmasına neden olduğu gibi, eşya fiyatlarının yükselmesine de etki yapmıştır. Şöyle ki, 1431-1550 döneminde şaşılacak derecede istikrarlı olan fiyatlar, 1550'den sonra hızla tırmanmaya başlamıştır XVI. asrın başlarında bir koyun 20-25 akçe iken, 1595 sıralarında 70-80 akçeye, bakır 6-7 akçeden 35 akçeye, yağ 3 akçeden 20 akçeye fırlamıştır. (112)

BÜYÜK DEVALÜASYON
BÜYÜK BAŞLARA MAL OLUYOR

III. Murat'ın israf ve sefahetinin üstünden az zaman sonra, Osmanlı para rejiminde ilk büyük devalüasyon meydana gelmiş, böylece hükümet eliyle mağşuş akçe çıkarılması işini; ilk kez III. Murat resmen başlatmış, bu durum da, akçe denen esas mübadele sikkesinin kıymetini büsbütün kararsız hale getirmiştir. 1584 yılında başlayan ve ondan sonra daima ziyadeleşen tağşiş-i sikke (sikke ayar ve değerinin düşürülmesi) artık toplumsal çalkantıları kaçınılmaz hale getirmiştir. (113)

1584-1589 yılları arasında akçe denilen gümüş paranın %50 oranında değer kaybetmesi, fakat buna karşılık genel eşya fiyatlarında ayarlama yapılmaması, büyük bir ekonomik krize yol açmış ve ücretli asker olan yeniçeri, ilk defa olarak mağşuş

(112) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.44
(113) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.39

(kırık ve kem ayar) para yüzünden isyan etmiştir. Zira, askerlere verilen mağşuş para, düşük ayarlı olduğu için alış-verişte geçmez hale gelmiş ve bunun sonucu olarak akçede, tam bir fiyat ihtilalı yaşanmıştır. (114)

Ve, vezirlerin divan odasında toplantı halinde oldukları bir sırada yeniçeriler, padişahın sarayını muhasara altına alarak Rumeli beylerbeyisi mehmet Paşa ile, defterdarın başlarını istemişler. Çaresiz kalan padişah, istenilen başları yeniçerilere teslim etmek zorunda kalmışıtır. (115)

Sikke tağşişinden en büyük darbeyi yiyen yalnız ücretliler değil, vergi mükellefi olan reaya denilen köylü de, devalüasyondan (sikke tağşişinden) büyük zarar görmüştür. Çünkü hükümet, bütün vergileri, altın, kuruş ve zaruri hallerde tartılmış halis akçe olarak toplamaları için tahsildarlara sık emirler vermişti. Bu duruma göre, köylü halk, yukarıda belirtilen nitelikte parayı bulabilmek veya tahsildara elindeki "kırık" yahut "kalp" akçeyi kabul ettirebilmek için ayrıca soyulmakta idi.

ÜCRETLİ, ÖFKELİ (!)

Sikke tağşişi, gümüş paradaki (akçedeki) gümüş miktarını yarı yarıya indirdiği için, hem hal hem ücretli ve sabit gelirlilerin geçimleri dayanılmaz hale gelmiştir. Diyelim ki, 1586 öncesinde aylık olarak ücretliye ayda 1000 akçe veren hükümet, mağşuştan sonra da gene ücretliyle 1000 akçe vermeye devam etmiştir. Halbuki, akçe yarı yarıya küçültüldüğü için, ücretlinin maaşında da %50, yani 500 akçe indirim yapılmış demektir. Aslında, hükümet, akçenin değerini %50 oranında düşürdüğüne göre, ücretlinin ücretini de %50 oranında artırması gerekirdi. İşte, bu ayarlama yapıldığı için, zaten düşük olan ücretlinin satın alma gücü, çok daha düşük hale gelmiş ve peçevi İbrahim Efendi'nin ifadesiyle: "Reaya alış veriş yapamaz duruma düşmüştür." (116)

Bu tür sikke tağşişleri, ayrıca, ticaret muamelelerini altüst

(114) İslam Ansiklopedisi, cüz:130, s.306
(115) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.7, s.2145
(116) Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, c.2, s.19

etmiş, sikkelerin ayar ve ağırlıklarının düşürülmesi yüzünden, mal ve hizmetlerin değerini imkansız hale getirmiş, bozuk paraların ortalığı kaplaması yüzünden de, yiyecek giyecek üzerine bile ticaret imkanı kalmamış kısacası, tarihçi Raşit'in ifadesiyle: "iktisadi hayat daralmış, maaş tenk olmuştur."

III. Murat'ın sikke tağşişi ile akçedeki gümüş miktarı 0.384 grama inerken, Deli İbrahim zamanında bu oran, 0.307 grama düşmüştür...

HÜKÜMET KALPAZANLIĞI VE HALK İSYANI

Ne kanuna ne cebrû zora ne hünkara tabidir
Bu bendergehte herkes dirhem ü dinara tabidir.

Ziya Paşa

Hükümet eliyle yapılan sikke tağşişleri, deva yerine dert getirmiş ve 1621'lerde devlet, çok ağır malî sıkıntılar içine girmiş, Çanakkale girişinde görünen bir Avrupa donanması, para bulunmadığı için takip edilememiştir.

Tebaanın ve askerin hoşnutsuzluğuna rağmen, Osmanlı hükümeti yeni bir vergi paketinin faturasını reayanın sırtına yüklemiş, ancak bu da çare olamadığı gibi, hükümeti çaresizlik içinde bırakmıştır.

Bunun üzerine, dönemin defterdarı (maliye bakanı) olan Emir Paşa, garip ama gülünç bir plan hazırlamış ve bu plan, devletin üst kademelerindeki ağalar tarafından da uygun görülmüştür. Buna göre; Belgrat, Bosna ve Arnavutluk'ta 120 yük, yani 1 milyon 200 bin züyuf akçe kesilecek, akçelerin üçte biri gümüş, üçte ikisi de kalay olacak. Bir de, İstanbul'daki meyhanecilerden, çingenelerden, simitçilerden 21 yük (1 yük = 10.000 akçe) kırık akçe toplanacak, bunlar pacal edilerek 1 altın, 118 akçe üzerinden piyasaya çıkarılacak ve tahmini olarak bundan 120.000 altın elde edilecektir. Altınlar geldikçe, yahudi sarraflarda riyale çevirilecek ve bu muameleden maaşlar için gerekli olan 240.000 riyal sağlanacak ve hazineye bu hesaplara göre :60 kâr sağlanacaktı. (117)

(117) Tarih-i Naima, c.5, s.2135-2137, Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.305 N. Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.167

Görülüyor ki, Osmanlı hükümeti bu uygulama ile resmen kalpazanlık yapmış oluyordu. Planın uygulanmaya başlamasıyla esnaf birlikleri, bu açık zulüm ve haksızlığı kabul etmiyeceklerini bildirerek, Sadrazam'a şikayette bulundular. Ne var ki, esnaf, Sadrazam tarafından koğulup, saray'dan uzaklaştırıldı. Esnafın bu teşebbüsü sonuç vermeyince, onbinlerce kişi toplanarak (1651), şikayetlerini padişaha bildirmek üzere, Şeyhülislam Karaçelebizade Abdülaziz efendiyi evinden alıp, büyük bir toplulukla padişahın huzuruna çıktılar.

Durumun vehametini anlayan Padişah IV. Mehmet, zulmün kaldırılmasına dair bir hatt-ı Hümayun çıkardı. Esnaf, züyuf akçe çıkaranların çezalandırılmasını istedilerse de, "Yarın işin gereğine bakılır" denilerek halk dağıtıldı. (118) Ancak, Tarhan Valide Sultan tarafından Kösem Sultan'ın boğdurulmasından sonra (3 Eylül 1651) ağalar, dehşete kapıldılar. Bu fırsattan yararlanmak isteyen müslüman halk kitleleri, Sultan Ahmet meydanında toplanarak, ağaların cezalandırılmasını istediler. Padişah, halkın haklı isteğini kabul etmek zorunda kaldı ve tam 38 ağa suçlu görülerek idam edildi (119)

İdamlardan sonra mali sıkıntının giderilmesi için, Tarhuncu Ahmet Paşa, sadrazamlığa getirildi. (1652) Osmanlı tarihinde dengeli bir bütçeyi düzenlemekle tanınan bu paşa, hazineye gayr-i meşru el uzatanların ellerini kırmak isteyince, bir iftira ile zavallı paşa asıldı. (1653) Tarhuncu Ahmet Paşa'dan sonra sıra ile, Derviş Mehmet Paşa (1653) Damat İbşir Mustafa Paşa (1654) ve Kara Murat Paşa (1655) nın, peşpeşe malî sıkıntıyı giderici tedbirleri alamadan sadaretten düşmeleri üzerine, Şüyhülislam Karaçelebizade: "Allah beni affetsin, acaba varidatın (gelirin) mütemadiyen azalması ve masrafların da pek fazla yükselmesi Allah'ın muradı muktazasından mıdır? Islahata teşebbüs eden hen vezir, maksadına vasıl olmaksızın mezara atılıyorlar." (120) demişti.

---

(118) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.253 Mehmet Halife, Tarih-i Gilmani, s.53 KBY.
(119) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.5, s.356
(120) M. Belen, Türkiye İktisadı Hakkında Tetkikler. s,152

VAK' VAKİYE HADİSESİ

Mağşuş ve kalp paranın neden olduğu diğer meşhur bir isyan da, tarihte "Vak'vakiye olayı" diye bilinen, sipahi ve yeniçerilerin birlikte çıkardıkları bir isyandır. (1656) Bu isyanın nedeni, züyuf akçenin maaş olarak askerlere verilmesidir. Gerek, Girit adasında görevini doldurarak değiştirilen ve İstanbul'a dönenlere ve gerekse İstanbul'da bulunan askerlere verilen maaş, tamamen ayarı düşük (mağşuş) ve züyuf (kalp) akçe olduğundan, halk arasında bu paranın itibarı düşüktü. Askerler, bu paralarla alış veriş yapamıyorlardı, zira esnaf bu mağşuş parayı almıyordu...

Bunun üzerine, sipahilerin ileri gelenlerinden birkaç kişi, Padişah'ın katına çıkarak: "Padaşihımız! Birtakım devlet hainleri vardır ki, ellerinin altında bulunan mültezimlere, gelecek yılların mukataa gelirlerini ihale vaktinden önce alıverip, bedelini de yarı bahası ile şundan bundan topladıkları hazine sergileri ve kalp akçe ile kapatmaktadırlar. Böylece, hazine gelirleri malları, olmamış meyve gibi daha ham iken telef olduğundan, Girit adasında çarpışan, savaşan şu kullarınız ulufe yüzünü görmez oldular ve şimdi bin bir zorlukla verdikleri akçe de budur" diyerek, bir avuç kalp akçeyi ceplerinden çıkarıp, Padişah'a gösterdiler. Ayrıca, askerler, Padişah'a 32 kişinin bir listesini de vererek, öldürülmelerini istediler. Padişah, isyancı askerlerin isteklerini kabul etti ve listede adları geçen 32 kişi, Sultan Ahmet Meydanın'daki çınar ağacına asılarak idam edildiler.(121)

Osmanlı tarihinde buna "Vak'vakiye" denmiştir. Bilindiği gibi, Vakvak ağacı, 100 arşın boyunda hayali bir ağaç ismi olup, bu ağacın meyveleri insan kellesidir. İdam edilenlerin kafaları çınar ağacında teşhir edildiği için bu ad verilmiştir.

KALP PARA OSMANLI PİYASASINI İSTİLA EDİYOR

Kalpazanlıkla eder çok bihuş
Kalp akçe gibi kalbin mağşuş
Sümbüzade Vehbi

(121) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.258

'Kalp' kavramı, değiştirip bozma anlamına gelip, kalp para akçenin taklidi olarak yapılan para hakkında kullanılır olmuştur. Yabancı kuruşların 1/8'i değerinde olduğu için Osmanlılar, kalp paraya 'sümün' adını da vermişlerdir.

Her ne kadar, daha önceleri de kırpılmış veya tağşiş edilmiş İspanyol riyalleri ve Hollanda Esedi kuruşları, Osmanlı piyasasında bulunmakta idi. Ne var ki, özellikle 1656'lardan sonra Osmanlı piyasası, adeta kalp paranın istilasına uğramış, kalpazanlık ve dolandırıcılık görülmemiş boyutlara ulaşmıştır. Osmanlı piyasası, neden kalp akçenin istilasına uğradı?.. Denilebilir ki, Osmanlı akçesinin rayici değiştikçe, yani Osmanlı akçesindeki gümüş oranı azaldıkça, yabancı sikke veya madene karşı talep Osmanlı piyasasında artmıştır. Yabancı gümüşe karşı talep artınca da, Avrupa tüccar ve tefecileri, Avrupa'da çok ucuz olan sikkeleri satın alarak Osmanlı ülkesinde daha pahalıya değiştirmek suretiyle kârlı bir işe girişmişlerdir. Bu nedenle özellikle XVII. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı piyasasında geniş ölçüde yabancı kökenli kalp para yayılmaya başlamıştır.

Sahte akçeler o kadar piyasada yaygınlaşır ki, kalp akçelerin içinden sağlam akçeyi tesbit etmek oldukça güçleşir... Nitekim, XVII. yüzyılda Osmanlı ülkesini gezen Avrupalı seyyah, J. Thevenot, sahte akçelerden bahsederken şöyle diyor: "Otuz santimlik bir ödeme yapmak için, kalp midir, değil midir endişesiyle, her birini çeyrek saat incelemek icabeder. Büyük ödemeler için ise bütün bir gün lazımdır." (122)

Başlangıçta Marsilya tüccarlarının yaptırdığı kalp paraların 12 tanesi bir riyal olduğu halde, daha sonra Osmanlı topraklarında 8, hatta 6 tanesi bir riyala sürülür oldu. Böylece, gümüşü daha fazla, yani daha değerli olan riyal, kalpazanların eline geçmiş oluyordu. Gerçekte Avrupa tüccarları, bir riyala 12 sümün yerine, 8 veya 6 sümün vermekle %50, hatta daha sonraları % 100 kâr ediyorlardı. Zira Avrupalılar, malı pahalıya satıyorlardı, ama Osmanlı ülkesinden de ucuz almış sayılıyorlardı. Şöyle ki, o sırada écu (Osmanlıcada karakuruş) dukanın 2-3 değerinde ve

(122) 1655-1656 Türkiye, s.163, 1001 Temel eser, İstanbul 1978

altın dukanın o zaman 300 akçe olduğunu farzedersek, bunun üçte ikisinin, yani 200 akçenin, itibari, değeriyle 12'de biri olması gereken sümünler riyalın 6'da biri, yani 33 akçe karşılığı olarak geçiyor. Gerçekte ise, ancak 1 akçelik değeri var bunların. (123)

1656-1669 yılları arasında, yani 13 yıllık bir süre içinde Osmanlı ülkesine 38.000 .000 écu, başka bir ifade ile 25.000.000 duka altını değerinde kalp para girmiştir. (124) Kalpazanlıkta çok ileri giden Marsilyalılarla Cenevizlilerin kalp paralarının, halis gümüş paradan daha fazla gümüş paraya benzediği görülüyordü...

Kalpazanlar, zamanın Fransız elçisine başvurarak, kalpazanlık ticaretinde ortaklık teklif etmiş, bunu kabul eden, Combagnie de la Mere Méditerranéin direktörü Mathieu Fabre ile İstanbul'da oturan kardeşi Jian-Babtiste Fabre, kalpazanlık ticaretinde 10 milyon écudan 60 milyon écu kazanç sağlamıştı.(125)

KALP PARANIN TEDAVÜLÜ YASAKLANIYOR

Köprülü Mehmet Paşa zamanında kalp paranın tedavülü yasak edildi. (1732) Avrupa'dan gelen gemilerde arama yapılmaya başlandı, içinde kalp para bulunanların para ve malları devletçe musadere edildi. Ne var ki, bu yasaklamadan yine en çok zarar gören halk oldu. Zira elinde sümün bulunan herkesin bu parayı hazineye teslim etmesine dair bir ferman çıkarılıyor ve bunlara ancak pek düşük olan gerçek değeri kadar tazminat verildiği için halk, bir yerde kalpazanların kurbanı oluyordu. Gerçi hükümet tarafından yüz milyonlarca akçe değerinde bozuk para toplatıldı, ama bu tedbir de beklenilen faydayı vermedi. Zira bu sefer 1774'e doğru ortalıkta müthiş bir sikke darlığı meydana geldi... Bozuk paralar toplatılmıştı ama, iş hacmine yetersiz olabilecek kuruş dökülemeyince, piyasada ciddi bir para darlığı başgöstermişti... Öyle ki, yer yer trampa alış verişi görülmeye başlandı. Hükümet, bozuk parayı önemli mik-

(123) N. Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.188
(123) N. Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.188
(123) N. Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.190

tarda piyasadan kaldırmıştır. Ne var ki, bozuk paraların yerini doldurabilecek, sağlam sikkeleri piyasaya süremediğinden, yine de aradaki boşluğun bozuk paralarla kapatılmasının önüne geçilemedi, kaçak yollardan kalp para piyasaya sürüldü.... Avrupa tüccarları, Ege adalarının Rumları aracılığı ile kalp parayı Osmanlı ülkesine sokmaya çalıştılar... Öyle ki, tanzimat dönemine kadar az da olsa, kalp para Osmanlı piyasasında dolaşmıştır. 1873'lerde gümüş fiyatları düştüğünde kalpazanlar, yeni mecidiyeler ayarında kalp mecidiyeler yapıp içeri sokuyorlardı.

Özellikle bu tür kalp paralar, Avusturya, İsviçre ve İngiltere'de yapılmakta idi. Mısır, Beyrut ve Halep üzerinden Osmanlı ülkesine sokulan kalp paralar, halk arasında "İngiliz Mecidiyesi" olarak bilinmekteydi..

DEĞERLENDİRME

İç ve dış unsunlar sonucu, Osmanlının sosyo-ekonomik yapısı bozulmuş, Osmanlı hükümeti, malî alanda ciddi rahatsızlıklarla karşı karşıya kalmıştır.

Özellikle, sömürgecilik ve yağmacılık neticesinde aşırı miktarda değerli madenlere (altın, gümüş) sahip olan batılı tacirler, Osmanlı piyasasını alt-üst etmişler, ülkenin sanayi kolları durmuş, zira hammadde olduğu gibi Avrupa'ya akmıştır... Bunun sonucu olarak da Osmanlı hükümeti, para darlığı çekmeye başlamış ve bu darlık, hükümeti kalpazanlığa kadar götürmüştür. Osmanlı hükümeti, kalpazanlığa başvurmakla kendi halkına karşı suç ve hile işlemiş; bu da, sosyal patlamalara ve ekonomik krizlere yol açmıştır.

-V-

DEVLETİ DÜZE ÇIKARMA ÖNERİLERİ
KOÇ BEYİN ÖNERİLERİ

"Memleket ve millet düzeninin ve din ve devlet kaidelerinin pekiştirilmesinin çaresi, sağlam Muhammed şeriatına bağlanmaktır."

Koçi Bey Risalesi,s..32

XVI. yüzyıldan başlayarak sarsıntılar geçiren Osmanlı dev-

letini düze çıkarmak amacıyla, zamanın sultanlarından değişik öneriler ve çözümler sunulmuştur. Biz burada özellikle Koçi Bey ve Katip Çelebi'nin görüşlerine kısaca yer vereceğiz:

Bunlardan Koçi Bey, daha çok toprak sistemi, vergiler, rüşvet ve adaletsizlikler üzerinde durur... O, toprak statüsünün bozulmasıyla maydana gelen keşmekeşliğin giderilmesi için, yönetime bazı tekliflerde bulunur. Koçi Bey, görüş ve tekliflerini "Koçi Bey Risalesi" adı altında Padişah IV. Murat'a (1632) sunmuştur. Şimdi, bu risaleden bazı pasajlar vererek Koçi Bey'in önerilerini görelim:

"... İslam ülkelerinde bir memlekette zerre kadar bir kimseye zulüm olursa ceza gününde padişahlardan sorulur, vezirlerden sorulmaz. "Ben onlara havale ettim" demek, Cenab-ı Hakk'ın huzurunda cevap olmaz. Küfür ile dünya durur, zulüm ile durmaz... Adalet ömrün uzunluğuna sebeptir. Fukara ahvalinin düzeni padişahların cennetlik olmalarına sebep olur." (126)

"Askerin düzeltilmesi arzu buyrulursa hepsinden mühim olan zeamet ve timar ele alınmalıdır. Köyler ve tarlalar kılıç sahiplerine verilmelidir. Zeamet ve timarın hak sahiplerine dağıtılmasına engel olup, vilayetlerin harap olmasına sebep olanlar, şimdi ancak otuz kırk adamı hoş etmek için böyle bir devletin bozulup karışmasına hâşâ ki saadetlü padişahımız hazretleri bozulup karışmasına hâşâ ki saadetlü padişahımız hazretleri caiz göre." (127)

"Layık olmayanın elinde, bölüklerin sepetinde olan zeamet ve tımarın, hakkı olanlara dağıtılmasını padişahımız arzu buyurursa Allah'ın lutü ile beylerbeylerin dağıtılması ile mümkün olur. İstanbul'dan karışılırsa hak sahibi ile layık olmayan ayrıd edilemez. Ve büyüklerin ve ayanın karışmasından korunamaz."(128)

"Benim merhametli hünkârım, avarız için ev başına reayadan beş riyal kuruş alınmak çoktur. Reaya fukarasına zulümdür. Eskiden beri kanun, üç yüz akçe alınmaktır. Ev başına varup devşiren adama ev başına kırk akçe yeter; varır, ev başına üç

(126) Koçi Bey Risalesi, s.69, KTB yyn. Ankara 1985
(127) Koçi Bey Risalesi, s.74.
(128) Koçi bey Risalesi, s.76

yüz akçe alır. Böyle olursa hem reayanın duasını alırsınız, hem de memleketlerimiz bayındır olup, zulüm olmaz." (129)

"İslam memleketlerinden yedişer sekizer yüz akçe cizye ve avariz toplanmağa başladı. Ve her koyundan yedişer sekizer akçe alınıp, Anadolu vilayetlerinde hod koyun başına yirmişer otuzar akça alır oldular. Ya bu zulme reaya nice (nasıl) takat getirsin? Ve halk bu cevri nice geçirsin?" (130)

"Bir alay namüstahak zevk ü safada olup da saadetlu padişahımız mes'ul olmak ne revadır?" (131)

"... Rüşvet bertaraf olsa ve her mansıb ve her dirlik ehil ve müstahakına verilirse saadet-i uzma değil midir? Bilhassa zeamet ve timar ki, devlet-i aliyyenin en büyük diğeri timar ve zeamat erbabı, gazi ve mücahidlerin öncüsü iken, dirlikleri ehliyetsiz kimselere, devlet hazinesinin ziyana uğratılması şer'an caiz değildir." (132)

Görülüyor ki, Koçi Bey, devlet düzeninin bozulmasına yol açan temel nedenleri, özellikle içte arıyor ve bunları, toprak sistemi, rüşvet, israf ve gösterişin yaygınlaşması, vergi fazlalığı ve eski düzenin bozulduğu şeklinde değerlendiriyor... Koçi Bey'e göre eski uygulamalara dönmekten başka seçenek yoktur; eğer tımarlı ve maaşlı ordu teşkilatı eski haline getirilirse, devlet, eski gücünü yeniden kazanacaktır.

YA, KATİP ÇELEBİ NE DİYOR?

Osmanlının bozulmaya yüz tutmuş düzenini, eski gücüne kavuşturmaya yönelik rapor hazırlayanlardan biri de, zamanın en akıllısı sayılabilecek olan Katip Çelebi'dir. Katip Çelebi'nin görüşleri özetle şöyledir:

RAPOR

"... Mülk ve saltanat anlamına gelen devlet, insan toplumunun belirli bir düzen üzere olmasıdır... İnsanların toplum hali, tek kişilerin haline benzer. Birçok işlerde birbirleriyle denktirler.

---

(129) Koçi Bey Risalesi, s.68-69
(130) Koçi Bey Risalesi, s.69
(131) Koçi Bey Risales, s.105
(132) Koçi Bey Risalesi, s.105

Her şeyden önce insanın ömründe üç çağ vardır: Büyüme çağı, duraklama çağı, çökme çağı. Ancak zayıf yapılı kişinin çökme yaşı, kuvvetli yapılı kişinin çökme yaşından önce başlar. Bunun gibi, insanın devlet şeklindeki topluluğu da üç dönem gösterir: Büyüme dönemi, duraklama dönemi ve çökme dönemi. Bu üç dönem de farklılıklar gösterir. Bu yüzden geçmiş bazı toplumlar kısa süre içinde çökme dönemine gelmişlerdir. Birçoğu kötü tedbirler alma yüzünden, kazaya uğrayan yiğit kişiler gibi, duraklama çağında çöktü. Bazıları bizim büyük devletimiz gibi, yapısı kuvvetli, büyükleri tecrübeli kişiler olduğu için, ömürleri duraklama çağını aşmıştır.

-1-

REAYANIN DURUMU

Her şeyden önce reaya ile beraya, Allah'ın, sultanlara ve büyüklere olan bir emanetidir. Bundan başka:

La mülke illa biş-şeriati (devlet için şeriat gerek)
La şeriate illa bil-mülk (Şeriat için devlet gerek)
La mülke illa bir-rical (Devlet için asker gerek)
La ricale illa bis-seyf (asker için silah gerek)
La seyfe illa bil-mal (silah için mal gerek)
La male illa bir-raiyya (mal için reaya gerek)
La raiyya illa bil-adl (reaya için adalet gerek)

Sözleri herkesin bildiği prensiplerdir. [133] Bu sözler, anlatımlarına lüzum olmayacak kadar açıktır. Ancak kişi ve toplum benzerliği açısından olan yanlarını kısaca açıklayalım:

İnsan bedeni dört unsurdan yapılmadır (kan, lenf, safra ve sevda) Duyguların ve güçlerin aracılığı ile bunların kullanılması ve bakımı, insan ruhunun yetkisine bırakılmıştır. Bunun gibi insan toplumları da dört rükünden meydana gelir. Vücuttaki duygu ve güçlerin karşılığı olan devlet büyüklerinin aracılığı ile bunların kullanılması ve bakımı, kişinin düşünen benliği karşılığı olan yüksek ünlü sultanın yetkisine bırakılmıştır.

(133) Doğu geleneğinde meşhur olan bu sözler için bk. Mesudi, Muruc'üz - Zeheb, c.1, s.261, İbni Haldun, Mukaddime, c.1, s.132, Onur yyn. Ankara 1977

Dört rükün dediğimiz; ulema, asker, tüccar ve reâyadır. Ulema zümresi vücuttaki kana benzer. Kan, damarlar yoluyla vücudun bütün uzuvlarına ve kenarlarına kadar ulaşır. Beden, bu sayede yaşar ve faydalanır. İşte bunun gibi şeriatın ve gerçeğin uleması olan bilginler, kutsal bilgiyi kaynağından ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak taşıyarak vücudun kenar yanları yerinde olan okumamışlara ve avam halka ulaştırırlar. Bunlar da ulemadan faydalanırlar... Toplum sağlığı ve devamı ancak ilimle olur.

Asker ise, vücuttaki lenf sıvısı karşılığıdır. Tüccar, vücuttaki safra, reaya ise, vücuttaki sevda karşılığıdır. Çünkü onun niteliği toprakta ve aşağıda olmaktır. Bu dört unsur etkileme yoluyla birbirlerinden faydalanırlar, vücudun mizacı sıhatte olur. Bunun gibi dört rükün de tabiatça uygar olmak itibariyle birbirlerinden faydalanırlar. Toplum düzeni ve devletin mizacı böylece sağlanır.

Toplumun sağlıklı olması için bu dört unsurun (ulema, asker, tüccar, reaya), denge üzere olmaları gerektir. Eğer nitelik ve nicelik açısından bunlardan biri bozulur veya ötekilerden üstün hale gelirse, bunun önlenmesi gerekir. Devlet hazinesine gelirler gelmeyip de hazine boş kaldığı zaman, reaya fukarası vergi vererek hazinenin boş kalmamasına bakarlar. Ama reaya, ezilimiş, kırılmış olur da işinden ve kazancından kalırsa bu işi göremez. Bundan ötürüdür ki, geçmişin sultanları reayayı zalimlere karşı himaye etmeye, adalete ve onların halini düzeltmeye çok dikkat gösterirlerdi. Adaletten sapan zalimlere yüz vermezlerdi. Devlet bölgelerinin birinin bile harap olmasına müsaade etmezlerdi.

Sonraları, duraklama dönemi geçip Celalilerin çıkması ile reaya zayıfladı. Yerlerini, köylerini bırakıp şehirlere kaçtılar. Bugün İstanbul'un kenarları bile bunlarla doludur! Bu satırların yazarı, 1635 tarihine kadar on iki yıl devlet ülkelerini dolaştım, birçok köyleri harap gördüm.

Yirmi yıla yakın bir zamandır ki, taşraların büsbütün berbat olduğu artık herkesin ağzındadır. Bu sarsılışın nedenlerinin biri, vergilerin yıpratıcı ve iki kat olmasıdır. En büyük nedeni ise,

mevkilerin, ehline verilmesi gerektiği ve ehliyetsizlerle gaddarların hakkından gelinmesi geretiği halde en çok mevkilerin satılan bir şey haline gelmesidir. Mevki satın alan mel'unlar verdikleri parayı hemen çıkarma gayretiyle zaruret olduğunu ileri sürerek bir başkasına satıyorlar, o da oraya vardığında sömürü büsbütün artıyor.

Reaya fukarası iki kat vergiyi veremez hale gelince, zalimlerin zulmüne dayanacak güçleri kalmaması yüzünden her tarafın harap olduğuna şüphe yoktur. Eskiden rüşvet alma suçu ile nice kişi azledilir, gözden düşer, hatta bu yüzden nice devlet adamları öldürülürdü. Oysa bu kötü eylem, bugün devlet işlerinin bir aracı haline gelmiştir... Artık açıkça "rüşvetin hazineye faydası vardır" deniliyor. İşte, Allah buna razı olmayarak, hazineden bereketi aldı, götürdü."

Eğer, ağır vergilerden ve para ile mevki satmaktan vazgeçilmez, adalete dönülmezse, isyan felaketinin, zulüm ve düşmanlığın her yeri mahvedeceği muhakkaktır.

-II-

ORDUNUN DURUMU

Evvelce Kara Mustafa Paşa, Kanuni Süleyman zamanının defterlerine göre kul sayısını azaltmıştı. Çok geçmeden yine eski haline geldi.. Hatta daha da arttı. Süleyman zamanında (1562'de) maaşlı askerlerin sayısı, 41.749 idi. Ve yıllık maaşlarının tutarı, 1223 yük akçe idi. 1566'da asker sayısı, 48.316; maaş tutarı, 1264 yük oldu. III. Murat zamanında (1588'de) asker sayısı, 64.425; yıllık ulufe, 1782 yük oldu. 1595'te bunlar, 81.875 ve 2512; 1609'da, 91.200 ve 3800 oldular. II. Osman zamanında (1618-1622) ise, asker sayısı 100.000 kadar oldu. Burada yapılacak şey, asker sayısını azaltmak yerine, maaş oranını düşürmektir.

-III-

HAZİNENİN DURUMU

Hazine vücuttaki mide gibidir. Sarraflarla tartı işlerini yapanlar tat alma gücüne, muhasiller çekme gücüne, hazine

görevlileri tutma gücüne, defterdarlar, katipler ve diğer memurlar hazım gücüne benzerler. Nasıl mideye gelen gıdalar bu güçlerin aracılığı ile hazmediliyorlarsa, hazineye gelen gelirler de bu dediğimiz kişilerle yerlerine giderler ve bölünürler. Demek ki, bütün sınıflar doğrudan doğruya veya dolaylı olarak hazineden faydalanıp geçinirler. Sevda yok edilirse mide boş kalır. Bu güçler dengeli halde olmazsa yerine düşkünlük gelir, vücudun sağlığı bozulur.

Tıpkı bunun gibi, reaya ezilirse hazine boş kalır. Adı geçen zümreler hiyanet ve bozulma halinde olursa, devletin sağlığına düşkünlük ve yorgunluk gelir. Duraklama yaşlarının sonlarında yavaş yavaş yorulma başlar, hazımda aksaklıklar görülür... Lüks başlar... İsraf yaygınlaşır...

1564'te devlet hazinesinin geliri 1830 yük; gideri, 1896 yüktü. 1591'de ise, gelir, 2934; gider, 3604 yük'e çıktı... 1650'da çıkarılan yeni vergilerle gelirler 5329, giderler 6872 yük'e vardı. Demek ki, giderler boyuna yükselmektedir. Artık bundan sonra gelirleri artırmak ve giderleri azaltmak güç bir iştir. Yine de böyle bir uygulamayı birinin zorla yaptırması lazımdır.

ÇARE...

Devlet sağlığının bozukluğuna, kimi mümkün olan, kimi mümkün olmaya birkaç çare vardı. Her şeyden önce herkesi doğruluğa uymaya zorlayacak bir kılıç adamının varlığı gerek. Bir de devlet büyüklerinin; gerçek padişahın, hükümdarların hükümdarı olan Tanrı olduğunu bilmeleri gerek. Hazine, asker, reaya gerçek O'nundur. O'nun yerini tutan padişah ise onun sadece vekilidir. Uyanık böyle bir padişah karşısında ne kadar doğruluk yönünde gidilirse, gaiplerin en bilgilisinin kulluğunu yapmış oluruz diyerek doğruluk ve adalet yolunda tek gönül ve tek yön ile gidip doğru yoldan ayrılanı sektirip devlet işlerini düzenlemeye başlamalı, devleti ayağa kaldırmalıdırlar.

Bundan başka, askerin başlıca iş görüşmeleri doğruluk yolunda birleşerek gölgesinde mutlu oldukları devletin yanını tutarak hiyanet ve bozulma erbabının kökünü kazımakla, geçmişte defalarca din ve devlete yaptıkları hizmetleri şimdi de

yapmaktan geri kalmamalıdırlar. Devlet vekilleri de doğruluk üzere birleşmeye çalışarak, israfları hafifletmeye askeri alet ederek ezici asker gücü ile iş görmelidirler.

Bugün için hazine darlığı, asker çokluğu, masraf bolluğu, reaya düşkünlüğü hallerinin mümkün olduğu kadar giderilmesinin ilacı şudur: Reayanın artık hazine sağlamaya mecali kalmadığından padişah bir yıllık geliri bir yoldan sağlamalı, hazinenin açığını kapatarak geleceğe ait gelirlerden azar azar ödenmek şartiyle güvendiği bir kuluna bırakmalıdır. Hazinede bir yıllık gelirin bulunması kalbe büyük bir kuvvettir. Her işe sermaye olur. Askerin çoğalması derdi de, önce dediğim gibi, iyi tedbirlerle azaltılma yolu ile giderilebilir. Hazineye faydası olan işle ilgili vergiler, askerin çok oluşu işini çözümleyebilir, az zamanda maaşının tutarını azaltır. Masrafların çokluğunu gidermenin de ilâcı, emanetlerdeki israflar hafifletildikten sonra her birinde hazinenin direği olan birkaç dairede bilgili, dinli, tutumlu kişiler kullanılmasıdır. Bir iki yıl içinde masraf çokluğu derdi böylece kalkar.

Reayanın düşkünlüğünün ilacına gelince; Yüklendikleri vergilerin bazılarını birer miktar azalttıktan sonra mansıpları para ile vermeyip denenmiş, doğru kişileri mansıplarında uzun süre tutmalıdır. Zulmedenlerin hakkından gelinirse, bir iki yıl içinde reaya güçlenir, devlet ülkeleri eskisi gibi memur olur.

Devlet büyüklerinin bildiği gibi, bu büyük devletin yapısında çarpıklık ilk defa olmuş bir şey değildir. Geçmişte de bazen saltanat kavgaları, bir zamanlar Timur'un ortalığı karıştırması, sonra da Celalilerin çıkışı devletin yapısına çok kereler anarşi getirmiş, fakat iyi tedbirler alınınca Tanrı'nın yardımı ile tekrar düzen sağlanmıştır. Bu raporda sözü edilen meseleler bunların hepsinden de korkunçtur diye korkuya düşmek, vehme kapılmak, tedbirden vaz geçmek din ve devlete yakışır bir şey değildir, hamiyete uymaz. Dünya sığınağı padişahın talihi kuvvet ve saadet üzeredir. Yeter ki onun vekilleri din ve devlete hizmette birleşsinler, şeriati ölçü ve tartı edinsinler. O zaman Tanrı'nın yardımı ile düşmanlara galip gelir. Zulmü kaldırır, şeriat ve akıl kurallarına göre iyi idare kurar ise bu büyük dev-

leti kanuna iletmiş olur. Tanrı kolaylaştırsın, amin!" (134)

KARAÇELEBİ İSE ÇOK KARAMSAR...

Düzenin selameti için yazılan reçetelerin olumlu sonuç vermemeleri, rical arasında şaşkınlıklar yaratmıştır. Örneğin; Şeyhülislam Karaçelebizade şölle diyor: "Allah beni affetsin, acaba varidatın (gelirin) mütemadiyan azalması ve masrafların da pek fazla yükselmesi, Allah'ın muradı muktazasından mıdır? Islahata teşebbüs eden her vezir maksadına ulaşmadan mezara atılıyor" (135)

Devlet düzeninin sürekli kötüye gitmesinin nedenini; Allah'ın muradına bağlayan Şeyhülislam Karaçelebizade'nin yanıldığı açıkça görülmektedir. Zira," Bir toplum kendini değşitirmedikçe Allah onu değiştirmez." (136) "Rabbin kasabaları haksız yere, halk muslih (düzgün ve düzeltici) iken helâk etmez." (137), ayetleri, Şeyhülislam'ın görüşlerini reddeder...

ŞAİR VEYSİ RİCALI SUÇLUYOR

Şair veysi, Çelebiler gibi uzun açıklamalarda bulunmuyor... O, devlet düzeninin bozulmasında, başta padişah ve diğer devlet ricalını sorumlu tutuyor ve şöyle diyor:

Balık baştan kokar derler, fesadın başı hod malum
Ne kadar nutka, bir kisme diye haza kitabullah.

Vüzera sadrına geçmiş oturmuş bir bölük hayvan
Bu din -ve- devlete hizmet eder yok mu bir adem vah.

Bozulmasına sebep dünyanın, paşa ve ağadır.
Fesat ve fitneye bais bulardır şüphesiz hemrah.

Bunlardan dahi zalimdir efendi-i kadı eskerler.
Cihanı irtişalariyle fesada verdiler eyvah.

---

(134) Tarih-i Naima, c.1, s.39-40, N. Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.170-181
(135) M. Belen, Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler, s.152 Devlet Matbaası, İstanbul 1931.
(136) Ra'd Suresi, ayet:11
(137) Hud Suresi, ayet: 117

Kuzzat ahvalin dersek ne mümkündür beyan etmek?
Eğer hasmın olursa kadı, yardımcın ola Allah. (138)

DEĞERLENDİRME

Görülüyor ki, zamanın en bilgini sayılan Katip Çelebi'nin belki de, kayda değer en olumlu önerilerinden biri, bir çeşit hazine kredi fonunun kurulması için Padişah'a tavsiyede bulunmasıdır... Bunun dışında, gerek Koçi Bey, gerekse Katip Çelebi, zamanın padişahlarına sundukları reçetelerde devletin, ancak eski sisteme geri dönmesiyle düze çıkabileceğini ileri sürmüşler ve dünyadaki gelişmeleri görmemezlikten gelmişlerdir. Özellikle ehl-i salip dünyasının hızla güçlendikleri bir devrede, Osmanlı aydınlarının bunu görmek istememeleri ve geleneksel anlayışta ısrar etmeleri bir talihsizlik olmuştur.

Gerçi Çelebilerin, tımarlı sipahi ordusunun çöküşü üzerinde durmaları da haklı ve yerinde bir görüştür. Zira bu kurum, yalnız askeri değil, malî, idarî ve sosyal alanlarda da ciddi rahatsızlıklara yol açarak, Osmanlı rejimini temelinden sarsmıştır. Aslında tımarlı sipahinin bozulmasında dış unsurların da önemli etkisi olmuştur. Avrupadaki sömürgecilik hareketleri, ilmî, sınaî ve teknolojik alanlardaki gelişmeleri, Osmanlı görmek istememiş ve aleyhindeki gelişmeleri küçümsemiştir...

(138) Niyazi Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.182

İKİNCİ BÖLÜM
III. KISIM

CELALİ... VE YENİÇERİ İSYANLARI
CELALİ İSYANLARININ NEDENLERİ

Daha önce etraflıca incelediğimiz gibi; XVI. yüzyıldan başlayarak, Osmanlının; ekonomik ve toplumsal alanlarda uğradığı sarsıntısı ve sosyal hoşnutsuzluklar, Celali isyanlarının patlak vermesinde etkili olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte; doğrudan doğruya celali ayaklanmalarının meydana gelmesinde rol oynayan sebeplerin bulunduğu da ayrıca belirtmeliyiz.

FAİZ VE SELEM, YOKSULU; YOKSUN BIRAKIYOR.

1576'da başlayıp, 1596-1610 yılları arasında bütün Anadoluyu anarşiye boğan büyük ayaklanmalar; 1550'den beri oluşan olumsuz şartların tabii bir sonucu idi... Özellikle 1550-1576 yılları arasında toprak mülkiyeti düzeninin değişmesi ve ekonomik darlık nedeniyle, korkunç bir işsiz yığını; Anadoluyu sarmış durumda idi... Tefecilik ve Selem (peşin para ile veresiye mal almak) usulü, 1600 yıllarına doğru dayanılmaz bir hal almıştı... Köylü ağır vergilerden kurtulmak için faizle para almakta ve ister istemez tefecinin eline düşmekte idi. Mesela:1565'e Mora Beyine ve bu sancağın kadılarına yazılan bir hükm-i hümayunda, anlatıldığına göre; zuama ve erbab-ı timar ve sair ağniya (zenginler) fukaraya "Selem" tarikiyle (yoluyla) akçe verip, mahsullerini daha meydana gelmeden

almış olmakta ve tekrar kendilerine satmak suretiyle, 100 akçeyi reaya üzerinde iki üç sene zarfında 1000 akçeyi aşacak hale getirmekteydi. (139)

Osmanlı hükümetinin görünür mücadelesine rağmen, faizcilik zirai ekonominin bünyesini de kemirmekteydi... 9 Zilkade 979 (1572) de, bütün Rumeli sancaklarına gönderilen umumi bir fermanda: "Ribahurlar reayaya onunu onbeşe ve onaltıya ve belki daha ziyade akçe verip, zamanı geldikten reayada akçe bulunmamakla, emlak ve bağ bahçelerini vesair yerlerini ve yurtların, rehin tarikiyle alıp, reayayı kendi çift ve çubuk ve sair hizmetlerine meccanen istahdam edip, akçe deyu tazyik eylemekle reaya bu yüzden fakir ve müflis olup, cüdayı vatan edip memleketin harabe olmasına bais olmuşlardır" deniliyor(140) Keza, 1602'de Tokat civarında merkeze yapılan şikayetlerde de: "Bazı kişilerin selem namiyle akçe verüp fukara edaya kadir olmayüp ekserinin bağ ve bahçe ve davarlarını ve tarlalarını zaptetmektediler" (141) deniliyordu.

Nitekim, 1. Ahmet'in çıkardığı meşhur adalet fermanında da; celali isyanlarının sebeplerinden bahsolunurken "murabahacılık" mühim bir yer tutmaktadır (142) Zira daha önce belirttiğimiz gibi; özellikle1580'den itibaren, batı'dan büyük ölçüde gümüş gelmesi üzerine, fiyatlarda astronomik derecede artmış, piyasa; hükümetin yanlış uygulamaları yüzünden kalp para ile dolmuş, faiz hadleri yükselmiş, murabahacılık başını almış, yürümüş ve bu durum; sabit gelirli sınıfları (timarlı sipahi, kapıkulu, vakıflara bağlı dini zümreleri) büyük sıkıntılar içine sokmuştur. (143)

SEKBANLARİN SORUN OLMASI

Özellikle 1593'lerden sonra Osmanlı ordusunun tüfekli ve yaya askerine duyduğu ihtayaç nedeniyle, devlet; Anadolu Leventlerini; Sekban-saruca adıyla ücretli asker olarak cepheye

(139) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.62
(140) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.63
(141) M. Akdağ, aynı yer.
(142) M. Akdağ, aynı eser, s.64
(143) İslam Ansiklopedisi, Türkler mad. cüz: 130, s.306

sevketmiş, sekbanlar, savaş yıllarında ölçüsüz bir biçimde daima artmıştır. Bu, aynı zamanda Leventelr, yani topraksız kalmış başı boş köylüler için bir geçim yolu halini almıştır. Ne var ki, savaşların sona ermesiyle, kapısız - ücretsiz kalan sekban bölükleri; kumandanları idaresinde; işi eşkiyalığa dökerek, köyleri yağma, şehir ve kasabaları "Salma" adı altında haraca kesme yollarına sapladılar. İşte, sekban dediğimiz bu işsiz köy delikanlıları da; Celalilerden önemli bir kitle oluşturmuşlardır(144)

SARAYDA TOKLUK, ANADOLUDA KITLIK VAR (!)

Ne gariptir ki, XVI. asırda, devlet adamlarının israf ve gösterişte, sefahet ve ihtişamda adeta çılgınlaştıkları bir devrede; anadolu'da büyük kıtlıkların yaşandığını ve halkın hububat bulmakta büyük güçlükler çektiklerini görüyoruz. Örneğin: 1564'de çıkan büyük bir kıtlıkta Çeşmeden yollanan bir arz'da; açlığın dehşetinden halkın kserisnin "ot otladıkları" kaydolunmuştur, Hububat sıkıntısı nedeniyle; bir İstanbul kilesi buğday; 45-50 akçeye ve bir akçeye; ancak 150 dirhem un alınabiliyordu. (145)

İşte, bir taraftan ekonomik zorluklar, öbür taraftan katlıklar; köy ve köylülün hayatını büsbütün güçleştirmişti...

Sosyo-ekonomik porblemlerin doğurduğu sosyal hoşnutsuzluklar; idari düzeni de etkilemiş, asayış bozmuş özellikle köylerde halkın can emniyetinin kalmadığı görülmüştür. Bu durum karşısında hükümet, reayayı istilalara karşı korumak için, halk arasından seçilen bir 'yiğitbaşı' ile onun idaresine verilen ve köy delikanlılarından ibaret olan 30- 40 kişilik mahalli koruma birliklerini kurmaya halkı teşvik etmiştir. Ne zaman ve ne gibi şartlar altında doğduklarını bilmediğimiz bu'il erleri'denen milis teşkilatı, Anadolunun Celali mücadelesinde çok mühim olduğunu görüyoruk. (146)

---

(144) İslam Ansiklopedisi, türkler mad. cüz:130, s.307
(145) M. Akdağ, türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.78
(146) M. akdağ, aynı eser, s.89

CELALİ HAREKETLERİNE KATILAN FAAL UNSURLAR SUHTELER (ÖĞRENCİLER)

Celali ayaklanmalarında etkin rol oynamış ve isyanlara etkin şekilde katılmış unsurları ve değişik sosyal statüleri bulunan bu unsurların niteliklerini tanıtmakla; Celali ayaklanmalarını ve bu ayaklanmaların niteliklerini daha iyi anlıyacağız.

Celali ayaklanmalarında etkinlikleri küçümsenemiyecek kadar büyük olan suhte (öğrenci) hareketliri önemli bir yer tutar. Günümüzde olduğu gibi, geçmişte de; sosyal ve ekonomik hoşnutsuzlukların yaygınlaştığı dönemlerde, öğrenci hareketlerinin de yaygınlaştığını görüyoruz. Zira gençlerin, haksızlıklara tahammülleri çok az olduğu gibi, tahriklere kapılmaları açısından en müsait unsur da; yine bunlardır.

Osmanlı tarihinde medreseler; halk'a açık eğitim ve öğretim kurumları idi. Ne var ki, ekonomik bunalımların arttığı oranda, köylü de; çocuklarını medreselere gönderip, bu kurumların sağladığı imkanlardan yararlandırmak istemişlerdir. Artık medreseler; birer eğitim kurumu değil, birer barınma ve beslenme kurumu niteliğindedir.

öyleki, daha 1575'lerde bütün medreselerin tıklım tıklım dolduklarını görüyoruz. Ancak suhtelerin eğitime devamlarına üst düzeydeki kuruşların sayısı yetmediği gibi, medreselerin kaynakları da böyle bir öğrenci kitlesini besleyecek güçten yoksundur. Bu durumda suhteler, toplu olarak çevre köylere saldırmaya, köylüden zorla vergi almaya yol kesip eşkiyalık yapmaya başladılar. İşte, kısa sürede bütün Anadoluyu kapsayan öğrencilerin bu tür hareketleri; ilk büyük celali dalgasının öncüsü olmuştur, denilebilir.

KANUNİDEN TEHDİT: "SUHTELERİ YOK EDİN!"

Osmanlı tarihinde, Kanuni Süleyman'ın oğulları Selim ile Bayezit arasındaki iç savaştan sonra (1558), suhte hareketlerinin alevlendiği, taht kavgası sonucu; siyasal ve toplumsal düzenin karmakarışık bir hal aldığı anlaşımaktadır. Bu iç savaşta, suhte ve leventler; şehzade Bayezit'i desteklediklerinden, Kanuninin nefretlerini üzerlerine çekmiş olacak ki, tarihçi Mus-

tafa Selaniki, tarihinde; "Kanuninin Şehzade Selim'e; âsi Bayezit' karşı galip gelmesi için şu öğütlerde bulunduğnu söyler: "Vazifeleri çift sürmek olduğu halde, işlerini bırakıp, siyasete kayrışan ve isyancı şehzadenin ordusuna katılan köylü ve suhtelerin edilmeleri gerekir" (147)

Gerçekten de, II. Selim, babasının öğütlerini tutmuş olacak ki; onun devrinde (1566-1574), suhte hareketleri iç kavgaya dönüşmüş ve reaya arasında emniyet kalmamıştır. Soyguncu birlikler halinde gezen suhteler, reayanın can ve malına saldırılarda bulunarak, zamanın düzenine olan kin ve düşmanlıklarını; köylüye zulmederek ızhar etmişlerdir. Tabir caizse; suhte-sultan arasındaki sürtüşmede köylü yeniyor... Nitekim, 26 Ağustos 1572'de, Üsküp halkının isteği üzerine, Kadı, durumu İstanbul'a bildirmiş, gelen cevab yazıda: "Vakit kaybedilmeden 'il erleri yardımı ile silahlı suhtelerin ve fesadçıların yakalanıp idam edilmeleri, kefilsiz suhtelerin mahkemeye çağırmaları, yanaşmamaları halinde "demlerinin heder oldukları" (öldürülmelerinden kimsenin sorumlu olmayacağı) ilan olunması, bunun için Kaza'da oturan bölük halkı, yeniçeri, tımar sahibi ve il erlerinin; görevli kılınmış oldukları, bunlardan oluşan kuvvetle isyancılar üzerine varmaları, karşı koyacak suhte ve fesatçıların öldürülmeleri emredilmiştir. (148)

III. MURATTAN İLK İSLAH TEDBİRİ

III. Murat ile; hükümetin suhtelere karşı güttüğü yıldırma politikası bırakılmış, medrese öğrencilerinin "ahvalını islah" bir mesele olarak ilk defa ele alındığı görülmüştür. Nitekim, 1576 yılında İstanbul kadısı ile Edirne ve Bursadaki ilgili medreselere yazılan bir hükümle; 'danişmen' seçme işinde dürüst hareket edilmesi için sıkı emirler verilmiştir. bu şehirlerdeki medreselerin tahsil süreleri üç yıldı. Buralara; diğer orta derecedeki okullardan çıkanlar sınavla alınırlardı. Başarı kazananlar, üst kademelerdeki medreselere giderlerdi ki, bunlara;

(147) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.172
(148) M. Akdağ, aynı eser, s.180

"Danişmend" deniliyordu Danişmendler, üç yıllık devam ve başarıdan sonra aldıkları icazetle; İstanbuldaki "Sehn Medreselerine" giderlerdi.

Ne var ki, hükmün uygulanmasından anlaşıldığına göre; Danişmendler, usulüne uygun seçilmedikleri gibi, tahsil sürelerini de doldurmadan medreseyi çabucak bitirdikleri (hızlı eğitim) olurdu. Gerçi fermanda; bu gibi usulsüzlüklere alet olan müderrislere ağır cezalar verileceği de yer alıyordu. Ancak, bu ilk Islah fermanının; Anadolu suhtelerinden çok, İstanbul suhtelerini memnun ettiğini, gelişen olayların seyrinden anlıyoruz.

HÜKÜMET, SUHTELERLE DOĞRUDAN GÖRÜŞMEYİ KABUL EDİYOR

III. Murat, suhte hareketlerini dudurmak için, yürürlüğe koyduğu bir fermanla da; İstanbul suhteleri aracılığıyla, Anadoludaki suhte taşkınlıklarını kaldırmak istemiştir. Zira, Saray, İstanbul suhteleriyle Anadolu suhtelirinin sıkı ilişkiler içinde olduklarına inanıyordu. Böyle bir girişimle; suhte hareketleri önlenecek ve ümeranın halka zulüm etmelerinin önüne geçilecekti.

Ayrıca bu fermanla; ümeranın, asi suhtelere karışmaları da yasaklanmıştır.(149)

Ne var ki, bu tedbirler de; istenilen neticeyi vermeyince, hükümet, bu kez, Anadolu suhte nakiblerini İstanbul'a çağırarak, suhtelerle doğrudan anlaşma yollarını aramıştır. Ancak, suhte temsilcilerinin hükümet'e verdikleri cevap ilginçtir; "Cevapta: "öğrencilerin asi olmadıkları, soygun yapan eşkiyanın bunu suhtelere mal ettikleri, bu nedenle de haksız yere; suhtelerin katledildikleri belirtilmekte ve eğer, böyle giderse "inkiraz-ı ilim Olur" denilmektedir.

Suhte nakiblerinin verdikleri cevap aynen şöyle: "Tife-i mezburenin kendi hallerinde olup kimseye bir ziyanları yok iken bazı eşkiya bu vecihile suhte namına gezüp fesat ve şenaat etmekle cümlesine sirayet edüp bu bahane ile nice talep katlo-

(149) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.261

lunup ve suhte taifesini tutanlara dirilik vaad olunmuştur. Dayu eşkiya ele girmeyüp mabeynde mazlumlar telef olup ve akvam ve akrabalarına yataksuz deyup ehl-i örf yapışıp bu sebepten kendi halinde olan suhte taifesi dahi terk-i vatan edüp tahsilden kalup ve müslümanlar ihtiyaten evladını mektebe vermezler olup bu halde inkiraz-i ilme sebep olmuştur." (150).

Osmanlı hükümeti, Anadolu suhtelerinin temsilcileri olan Nakibelerin görüşlerini haklı görmüş olacak ki, talebelerle ilgili yeni bir Nişan-ı Hümayun çıkarmıştır. Ancak, Nişan-i Hümayunda; Talebe-i ulumu isyana vardıran sebeplere çok az dokunulduğu ve özellikle 12 kişiden oluşan suhte nakiplerini memnun etmek amacı güdülüdüğü gözden kaçmamaktadır. Bununla birlikte, tüm öğrencileri ilgilendiren bir husus da Nişan-ı Hümayun'da yer alır, o da; 1579'dan Martına kadar olan suhte suçlarının tümünün affedildiği maddesidir Ne var ki, talebe hareketleri bu aftan sonra daha da yoğunlaşacatır.

Affın yararlı olmadığını anlayan hükümet, sert tedbirlere başvurmuş ve Mayıs 1579'da; Anoduladaki tüm vilayet, sancak ve kazalara; suhteler hakkında "demleri (kanları) haderdir" hükümlü fermanlar yağdırmıştır.

HÜKÜMET SUHTELERE İŞ VAAD EDİYOR.

Suhte kanlarını heder kılan 1579 tarihli ferman, üç yıl yürürlükte kalır. 1582'lerden sonra ise, hangi amaca hizmet edildiği bilinmeyen suhte vereaya hareketlerinin renk değiştirdiklerini görmekteyiz. Şöyle ki, daha önceleri sık sık suhte zulmü ve cinayetlerinden şikayet edilirken, anılan tarihten sonra; artık halkın baş şikayet konusu; Ehl-i örfü'ün, suhte teftişi bahanesiyle kendilerine zulüm ettikleri iddiasıydı.

Bu gelişmeler üzerine hükümet, 23 Ağustos 1582'de suhte nakibeleriyle anlaşarak, 1579 tarihli Nişan-ı Hümayunu bazı değişikliklerle yeniden yürürlüğe koyar; Buna göre Saray, suhte isyanlarının nedenlerine biraz gerçekçi gözle bakıyor ve suhtelere iş verilmesi öngörülüyordu: "Ama şunlar ki, yarar

(150) M. Akdağ, Türk Halkının ve Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.263

olup şuğulden feraget etmiş olalar, ol makulelerden delaletlerine tevbe ve istiğfar edenlere arz veresiz ki, Asitane-i esadetime getürüp ibraz eylediklerinde, istihkaklarına göre riayet olunup, gönüllü geldiğine vesair münasip olan dirliğe ahkam-ı şerif'e verilen" (151)

Osmanlı hükümetinin bu tür vaadlari, suhteler tarafından ciddiye alınmadı. Zira suhtelerin, yıllarca medreselerde okuduklatan sonra istihkaklarına göre dirliğe razı olmaları beklenemezdi.. İsyanlar yine devam etti. Buna karşılık hükümet de "azi suhtelerin katli vaciptir hükümlü 1579 tarihli fermanı" bir kez daha yürürlüğe koydu.

1584'de hükümet Suhte görüşmelerinin başarısızlığa uğramasından sonra, suhte hareketleri devam edecek ve 1587'lerde eski hızını kaybedecektir.

LEVENT VE SEKBANLAR

Ekonomik zorluk ve mültezim baskısı karşısında çiftçi çubuğu bırakıp eşkiyalığa başlayan köylülerle, tüfekli ve ücretli yaya olarak asker'e alınan, ancak savaşların sona ermesiyle, işlerine son verilen askerlerden meydana gelirler...

Hatırlanacağı üzere; daha Kanuni Süleyman zamanında tarlalar belirli kira karşılığında mültezimlere verilmiş, bu uygulama köylüyü son derece rahatsız etmişti. İşte zamanla artan mültezim baskısı neticesinde, köylülerin birkısmı çiftini çubuğunu bırakıp dağlara çakilmişler ve sağa sola saldırmaya başlamışlar, bir kısmı da 'Sekban' adl altında ücretli asker olarak orduya alınmışlar. Ne var ki, bir süre sonra işlerine son verilen Sekbanlar da; Leventelere katılacaklardır.

Görülüyor ki, Levent ve Sekban dediğimiz her iki unsur da; topraktan, çift ve çubuğundan kopmuş köylülerdir. Bu iki unsur; Celali ayaklanmalarına faal bir şekilde katılacaklardır.

EHL-İ ÖRF:

Bu deyim, kadılar hariç, bütün hükümet adamlarını ifade eder. Başka bir deyişle bu zümre; toprakların güven ve düze-

(151) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.272

nini korumakla görevli devlete memurlarına verilen toplum isimdir. Beylerbeyi, sancakbeyi, subaşı gibi.

Gerçi Ehl-i örfle ilgili gerekli bilgiyi; 'Ehl'i Şer' başlığı altında vereceğiz, ancak burada şu kadarını belirtelim ki, önceleri suhtelere karşı köylüyü koruma görevini üstlenmiş görünen Ehl-i örf, daha sonraları açıkça köylere saldırmışlar, en büyük talan ve yağmayı yapmışlardır. İşin garibi, İstanbul'da ehl-i örfün bu eylemlerine arka çıkan vezir ve paşaların da bulunmasıdır. (152)

EHL-İ ŞER; REAYADAN YANA

Gerek Anadolu isyanlarında ve gerekse müslüman halk hareketlerinde, önemli rol oynayan bir diğer unsur da; ehl-i şer' dediğimiz; Kadı, müderris ve hocalardır... Asıl dikkate değer olan husus da, bu unsurun; isyan ve hareketlerde her zaman reayanın yanında yer almalıdır. (153)

Devlet düzeni açısından en önemli kesim oluşturan Ehl-i Şer' (adalet örgütü görevlileri) 1575'lere kadar genellikle düzenli bir şekilde görevlerini yürütmüşlerdir, denillebilir. Ne var ki, Ehl-i Örf'ün tam bir soyguncu kılığına bürünmesi ve hele yürütülmesi kesinlikle mahkeme kararlarına bağlı olan birçok işleri kendi başlarına yapmaları, olayların hızı ile birlikte genişleyen ve sertleşen bir Ehl-i örf Ehl-i Şer' anlaşmazlığını ortaya çıkarmıştır. Başka bir ifade ile; kadıların; Ehl-i örfün yolsuzluklarına karşı çıkmaları, bu iki zümrenin birbirleriyle çatışmalarına sebebiyet vermiştir.

Çok kez sancakbeyleri ya da onların Subaşıları, zulüm ve yağmaya "evet" demeyen kadıları tutuklamakta ve hatta onlara işkence etmektedirler. Ne yazık ki, ehl-i örfün bu zalimane icraatlarına karşı, kadıların yapabilecekleri tek şey; bu gibi zalimleri hükümet'e şikayet etmek oluyordu. Oysa, dirilik ve düzenin henüz bozulmadığı devirlerde kadılar; sancakbeylerini de yargılamak yetkisinie sahip idiler. Fakat, yukarıda belirttiğimiz gibi; 1575'lerden sonraki olaylarda; adalet ve adaletçiler

(152) İsmail Cem, Türkiyede Geri Kalmışlığın Tarihi, s.182
(153) İsmail Cem, aynı eser, s.182

zorbalık ve şekavetin karşısında hep yenilmişler, bu da; halkın gözünde mahkemelerin itibarını, onlara karşı duyulan saygıyı azaltmıştır. Gerçi, 17. yüzyılın ilk yarısından sonra, Ehl-i şer'de dejenere olacaktır. Zira bozulmaya yüz tutmuş Osmanlı düzeninde adalet kurumunun sağlam kalması, zaten uzun süre beklenemezdi.

REAYA EHL-İ ÖRF MÜCADELESİ

Reaya ile Ehl-i örf arasındaki mücadelenin boyutları küçümsenemiyecek kadar büyüktür. Daha önce de, değindiğimiz gibi; reayanın yegane destekçisi Ehl-i şer' dolayısıyla kadılardı. Haliyle, Ehl-i şer' ile Ehl-i örf arasındaki mücadelede reayanın yeri; adaletçileri yanında olacaktır.

Osmanlı Tarih'inde, Ehl-i örf'ün, reaya'ya zulüm yaptıkları gerçeği daha Kanuni Süleyman zamanında (1565) yayımlanan bir fermanla hükümet tarafından kabul edilmiştir. Ferman'da; devlet memurları (nib, sipahiler, Voyvodalar ve reayadan "kudretli") olanlar; halk'a zulüm yapmakla itham edilmişlerdir "(154)

MÜSLÜMAN HALK ÖRGÜTLENİYOR

Müslüman halk, Ehl-i örf'ün zulüm ve baskılarına karşı yardım görmüşler ve onlar aracılığı ile İstanbul'a sürekli adeta şikayet mektupları yağdırmışlardır. Bu hal, giderek müslüman halkın belirli kişiler etrafında birleşip kendilerini savunmaları ile neticelenmiştir. Nitekim, gerek III. Murat (1574) ve gerekse III. Mehmet (1595-1603) devirlerinde yayınlanan fermanlarda: "Zalim devlet memurlarının saldırıları karşısında reayanın silahlanarak kendilerini korunmalarını" önerilmiştir.

Görülüyor ki, bu fermanlada devlet, kendi memurlarına karşı, yine kendi halkını silahlandırmaya çağırmakla, bir bakıma aczini itiraf etmektedir. Zira, hükümet, kendi ricalının yaptığı zulüm ve talanı önlemede açıkça aciz kalmış ve halk'a başınızın çeresine bakın, denilmiştir.

III. Murat'ın reaya lehindeki fermanıyla müslüman halk;

(154) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.284

Saray'ın kendisiyle aynı safta olmasından kuvvet alarak, büyük bir mücadeleye girişti ve 'Adalet Fermanına' uygun olarak; Yiğitbaşları emrinde "İl oğlanları" adlı bir bir örgüt kurdu. Halk, bu örgüt sayesinde; devlet memurlarının devriye bölükleriyle çarpışmağa ve başarılar kazanmağa başladı.

Bu arada III. Mehmet de, yayımladığı (1596) bir fermanla: "Reayaca yapılan bütün şikayetlerin ve girişilen hareketlerin tamamen haklı olduğunu kabulden başka, kapıkullarının ve hükümet adamlarının soygunculuk ve zulümlerini sayarak, bunlara karşı merhametsizce hareket edilerek ceza verileceğini" bildirmesi, halkın eşkiya kılıklı devlet memurlarına karşı direncini daha da artırdığı söylenebilir. Nitekim, yiğitbaşları komutanlığında örgütlenen müslüman halk, mulki amirlere, onların zabıta görevlilerine ve Sakban bölüklerine karşı; 1598'lerden itibaren köylerini kapmışlar, silahli savunmaya geçmişlerdir. Köylüler, kendilerini savunmalarının yanısıra 'köy birliklerini - bir anlamda Celali birliklerini - kurarak, zenginlerin konaklarını, oluşum halindeki bey ve ağaların (reayadan kuvvetli olanların) tarlalarını basmaya, Ehl-i örf'e saldırmaya başladılar ki, meşhur Köroğlu da; Celaliliğe geçmiş çok sayıdaki köylülerden sadece biridir. Bu gelişmeler karşısında; Sancakbeyleri ve subaşılar evlerine kapanmak zorunda kaldılar (155).

DEĞERLENDİRME

XVI. yüzyılın ikinci yarısında; Osmanlı ülkesinde düzen bozulmuş asayış karmakarışık bir yapıya sahip olmuştur. Padişah, kendi memurlarının zulüm ve eşkiyalığına karşı çaresiz kalmış ve halkı; "Memurlara karşı silahlı direnişe" çağırmıştır. Reaya ise; merkezi de onayı ile hem kendini korumakta, hem de devlet temsilcilerine ve öteki varlıklı kişilere saldırarak, bir nevi Celali olmuştur. Tablo; tam anlamıyla karışık... Kimin celali olduğu, kimin devleti temsil ettiğini kestirmek oldukça güç... Hükümet de; adeta otoritesini yitirmiş, şaşkın bir durumda...

(155) İsmail Cem, a.g.e. s.184

REAYA İLE EHL-İ ÖRF ARASINDAKİ ÇEKİŞMENİN SEBEPLERİ NELERDİR?

Yüksek rütbeli devlet adamlarının Enderun'dan yetişme kimseler olmaları; yaygın olarak halk arasında hoş karşılanmadığı ve hele boşalan timar ve zeamet diriliklerinin; kapıkullarının ellerine geçmeleri; çoğunluğu Anadolu halkını oluşturan timarlı sipahilere ağır geldiği ve bütün bu tür nedenlerin; reaya ile Ehl-i örf arasındaki çekişmeleri daha da alevlendirdiği ileri sürülür. (156)

Ayrıca; kapıkullarının her türlü idari, ekonomik ve siyasal kolaylıklara sahip olmaları, reayayı hor görüp soymaları ve Ehl-i örfün kendilerine karışmak yetkisinden yoksun olmaları; işsiz dolaşan Leventlerin gözünden kaçmamıştır. Esasen, kapıkulunun gerek İstanbul'da gerek Anadolu'da; halkı soyup sömüren ve devletin hakim çevreleriyle işbirliği halinde olan bir zümre olduğu da bilinmekteydi....

Ne var ki, bu gerçeklerden hareketle; bazı tarihçiler, celali ayaklanmalarını; Türk halkının,Türk olmayan (devşirme) hain egemen çevrelere karşı 'Milli Kıyamı' şeklinde değerlendirmişlerdir. (157) Bu gibi tarihçiler, Osmanı devletinin yakılmasından;Türk olmayan kapıkulu ve vezirleri sorumlu tutmaktadırlar. Ne var ki, N. Berkes, haklı olarak bu görüşe karşı çıkıyor ve şöyle diyor: "Sanki Osmanlı devleti ulusal bir devlet de bu soysuz yabancılar, onun başına geçerek, ona ihanet ediyorlar. Halbuki, ihtişam döneminin bütün iç ve dış politikasının yönetilmesinde enbüyük rolü olan kişilerin pekçoğu bunlardır. Bir yandan padişahlarının büyük fetihlerine ve zaferlerine hayranlık, öte yandan bunların devşirme kullarına düşmanlık, birlikte gitmez" (158)

Türk soyundan olmayan vezirleri; hain ve devletin bunlar yüzünden yakıldığı iddiasını ileri sürerek, başta padişahlar ve devletin müslüman ricalı ile diğer yetkili ve sorumluların yanlış icraatlarını, kusurluranı ve hatta suçlarını görmemezlikten gel-

(156) M. Akdağ, a.g.e. s.184
(157) Örneğin: İ. Hami Danişmende, Yılmaz Öztuna (BTT 10, 302 ve M. Tüftüoğlu (YSTU, ö.4, s.72) nun görüşleri bu eğilimde...
(158) Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.67

mekle; ilmi tarih anlayışını değil, prağmetik tarih anlayışını ön plana almış oluruz.

KAÇGUNLUK KAÇINILMAZ OLUYOR

Anadoludaki sosyal çatışmalar, 1600'lardan sonra teayanın can ve mal emniyetini yok etmiş ve artık reaya için kaçgunluk (göç) kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu dönemde; celalilerin güçlü ve sürekli saldırıları karşısında, reayanın; evlerini, tarlalarını ve hatta köylerini terk ederek kitleler halinde Anadolunun ücra köşelerine, İstanbl'a göç ettikleri gözlenir. Yedi yıllık büyük kaçgunluk hareketlerinde halk,korkunç bir karışıklığa sürüklenmiş bu da; sosyal ve ekonomik düzeni temelinden çökertmiştir.(159) Zira yenik düşen reaya, karpuz çekirdeği misali; etrafa saçılmış, bey ve ağalar da, bu fısattan yararlanarak, toprak sihibi olmuşlardır.

İşte. bey ve ağaların bu şekilde topraklara sahip olmaları sonucu, Cem'in ifadesiyle: "Osmanlı toplumu eşitlik ve adalete dayanan gelişmiş bir düzenden geriye, derebeyliğe dönmüştür"(160) Kaçgun (göç) hereketleri öyle korkunç boyutlara varmıştır ki, Ankara'nın Bacı kazası kadısı tarafından hükümet merkezine yollanan bir listede "Defter oldur ki Bacı kazasının hala mevcut olan kurralları (köyleri) dir.", Başlığı konduktan sonra, kadılık merkezi olan Bacı'da beş köy sayılmıştır:" başlığı altında; 33 köyün adı kaydolunmuştur. Şu halde Bacı kazasının 38 köyünden, 33 köyü kaçgunluk hareketleri sonucunda boş kalmıştır. (161)

İSTANBUL PERİŞAN HALKIN İSTİLASINA UĞRUYOR

Yukarıda belirttiğimiz gibi; Anadolu'da süregelen kaçgunluk hareketleri sonucunda çiftini çubuğunu bıakan reayanın bir kısmı, İstanbul'a yerleşmekle; ancak canlarını kurtarabileceklerini ve hiç olmazsa sükunet içinde yaşayabilecekleiri ümidiye merkeze akın etmişlerdi.... Haliyle, evsız ve barksız olan bu

(159) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.470
(160) İ. Cem, Türkiye de Geri kalmışlığın Tarihi, s.187
(161) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.447

insanlar, beraberinde pek çok sorunları da İstanbul'a götüreceklerdir. Nitekim, bu konuda, Ahmet Cevdet Paşa şöyle diyor: "... Özellikle sonraları taşralarda zulüm ve baskı; sınırı aşmıştı. İstanbul'da geçinmek kolaydı. Her taraftan gelenler, İstanbul'a yerleşmeyi düşünüyorlardı. Reayadan birçoğu zıraatı terkederek dalga dalga İstanbul'a geldikleri için, topraklar da boş kalmıştı. Taşra harap olduğu gibi, İstanbul'da insanlar çoğalarak, Osmanlı devleti vükelasının zamanı, İstanbul'a yerleşenlerin zahire ve levazımını tedarik davasıyle geçiyordu. Bu da; önemli işlerin bir yana itilmesine sebep oluyordu" (162) Müslüman halk, haklı olarak; İstanbul'u; emniyetli ve ucuz görmekte idi. Bu özelliklerde,İstanbul'u perişan Anadolu reayası için bulunmaz bir sığınak yapıyordu. Örneğin: 1607'lerde, orta Anadolu'da iki akçe ile 70 dirhem ekmek alınabilmekte iken, İstanbul'da hayret edilecek bir ucuzluk vardı; Orada sadece bir akçe ile 300 dirhem ekmek alınabiliyordu(163) Halbuki bugün olduğu gibi, dün de tahıl ambarı istanbul da değil; Orta Anadolu idi. Ne var ki, tahıl ambarı olan orta Anadolu'da reaya karnını doyuramıyor, zira ekmek pahalı, ama İstanbul'da ucuz oluyordu.

VE... REAYA KALELERE KAPANIYOR

Köylerini bırakarak, İstanbul'a gidenler, Sancak değiştirenler, Celalilere karışanlar ve hatta dağlara çekilerek sefilane bir hayat yaşamaya mahkum olanlardan başka, bir kısmı da; can ve mal emniyetlerini sağlamak amacıyla köylerinin etrafnda kale ve palankalar çekmek zorunda kalmışlardı. Özellikle 1602'lerde artık ihtiyaç haline gelkiştir. Meselâ: Gedegare, Havza ve Kavak kadıları namına bir arz sunan Eskigümüş kadısı ile Gedegare Naibi, Gedegare kalesinin dar ve susuz olduğundan bahsederek, Celali eşkiyasından korunmak için, üç kadılığın kendi paraları ile ortaklaşa kaleye yakın bir çeşmeyi varoş şeklinde içeri almak istediklerini bildiriyorlardı. 12

(162) Tarih-i Cevdet, c.5, s.356, Sabah Gazetesi yyn. İst. 1973
(163) M. Akdağ, a.g.e. s.454

Mayıs 1603'te de, Beyşehir kadısı: "Ulema vesuleha ve meşayih ve ayan ve fukaranın müracatları üzerine yolladığı bir arzda "Vilayetimizde haylı zamandır muklacı ve sekban suhte vesair eşirra zülmü idüb harab olub hâlâ dahi bu sene celali müştevli olmak ile evrak ihrak olunup nice mal garet ve insanlar katlolunup ehl-ü iyallariniz ile geçinecek halimiz kalmadı" diyerek, halkın şikayette bulunduklarını ve müdefaası kolay, fakat, zamanla harab olmuş blunan şehrin kalesini kendi mallarıyla tamir etmelerine müsade edilmesini istediklerini bildirmişler, gönderilen cevapta da; tamir için izin verilmişti" (164)

Reayadan kimi varlıklı olarak da; ücretli Sekban tutup, can ve mallarını korumaya çalışıyorlardı. Kısacası, büyük kaçgun diye bilinen bu göç ve başsızlık devresi, Anadoluyu baştan başa harabeye çevirmiş,sosyal çatışmalar sonucu da birçok yerleşim yeri tahrip olmuştur.

CELALİLER İÇİN NE DİYORLAR?

"Amasya Tarihi" yazarı H. Hüsamettin, Celalilerden bazılarının devletten ayrılmak ve ayrı bir devlet kurmak için mücadele verdiklerini ileri sürerek şöyle diyor: "Şayan-i dikkattir ki, zaman-ı fetrette ihtilaldan bazılarının ilan-i istiklal ederek namlarına sikke darbettikleri ele geçen erbab-ı ihtilalın kendi namlarına hutbe okuttukları meskuttur."

Ayrıca Selaniki ve Katip Çelebi de; Karayazıcı Abdulhalimin ayrı bir devlet kurma amacıyla ayaklandığını ileri sürüyorlarsa da, prof. M. Akdağ, bu belge ve iddiaların tahlilini yaparak, şunları söyliyor: ""Bu gibi belgeler, Celalilerin muhalifleri tarafından uydurulmuştur. Gaye; Saray"ı, Celaliler aleyhine kesin kararlar vermeğe sevketmektir." Çünkü" diyor M. Akdağ "tarihi gelişmeleri itibariyle, Celali ayaklanmalarında ne devleti ne de hanedanı (siyasal açıdan endişeye düşürecek bir taraf yoktur. Celalileri bahane ederek, sefere gitmek istemeyen askerlere ve ümeraya yazılan fermanlarda bu kanaat daima ifade olunmuştur" (165)

(164) M. Akdağ Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.450-451
(165) M. Akdağ, türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.441

Eğer, Akdağ'ın bu görüşü doğru kabul edilirse, demek ki; Osmanlı devlet ricalı, Celali isyanlarını, devletin varlığını siyasal açıdan tehlikeye düşürecek bir tehdit olarak görmemişlerdir. Nitekim, devletin, Anadoluda fiili nüfuz ve otoritesi kalmadığı zamanlarda bile, açılan savaşlara ara verilmeden devam edilmiştir.

Yine M. Akdağ'a göre: "Celalilerin ne devlet'e bir karşıtları ve ne de padişah'ın kişiliğini ciğnemeye istekleri vardı. Celalilerin gayeleri; padişahtan mansıb (büyük memuriyet, makam) elde etmeleri, aralarında ortak bir şuurun mevcut bulunduğu sekbanların da, müteferrikalık, çavuşluk almayı ve bölüğe geçmeyi ümit etmişlerdir... O'na göre; Celali isyanları kadrosunun %95'i Levent olması itibariyle, tam bir köylü isyanı olduğu halde, gaye cihetinden düşünülünce, bu hareket'e asla sosyal bir köylü hareketi denemez" (166)

Celali isyanlarına bir halk hareketi denilemiyeceğini ve bu çatışmaların; sınıflararası bi çatışma olmadığını, ayrıca köylünün büyük bir kısmının bu isyanlara katılmadığını ileri süren Niyazi Berke ise" celalilerin devrimsel ve yasal ideolojileri olduğuna dair bir iz'e rastlanmamış. Bu nedenle Simavnalı Şeyh Bedreddin türünden bir fikir temsilcisi yetişmemiştir... isyanlara ne siyasal ne de ekonomik hiçbir amaç ve anlam taşımayan bir anarşi içinde halk kitleleri yıpranmıştır. " Ve şöyle devam ediyor: ""Celali isyanlarının, Osmanlı düzenine karşıt veya ona alternatif olarak nasil bir düzen güttüğü sorusunu kendinize sorarak, celali hareketlerini incelediğiniz zaman hiçbir cevap bulamazsınız" (167)

Görülüyor ki, M. Akdağ, isyanlara katılanların %95'nin köylü olduğunu ileri sürerek, bu isyanları tam bir köylü isyanı olarak değerlendirirken, N. Berkes; köylünün büyük bir kısmının bu isyanlara katılmadığını iddia eder.

Bu isyanları değerlendiren Namık Kemal da; Celaliler için, "milleti soymak, devleti yere vurmak amacıyla silah'a sarılan yüzbinlerce serseri" diyor (168) Ancak, yüzbinlerce insanı, serse-

(166) M. Akdağ, aynı eser, s.445
(167) N. Berkes, Türkiye iktisat Tarihi, c.2, s.353
(168) Osmanlı Tarihi, c.3, s.404 Hürriyet yyn. İstanbul 1974

rilikle suçlamanın ne kadar ciddi olabileceğini okuyucuların takdirine bırakıyoruz.

Kramers'in; celâli isyanlarının, şii tarikatlarının etkisi altında geliştiği (islam Ansiklopedisi, Karayazıcı maddesi)' iddiası düşündürücüdür. Zira, şii isyanlarında hedef daima bellidir: kurul düzeni devirmek... Halbuki, Celali isyanlarında düzeni devirmek yerine, islah etmek isteği görülüyor...

DEĞERLENDİRME

Onbinlerce insanın ölümüne, binlerce köy ve evlerin harab olmasına neden olan Celali isyanları, hangi amaç ve hedef uğruna çıkarılmıştır?... Celaliler, kurulu Osmanlı düzenini yıkmayı mı amaçlamışlardı?.. Bu isyanlar, sınıfsal açıdan değerlendirilebilirmi? yoksa, bu hareketler, bazı tarihçilerin ileri sürdükleri gibi; Türk olmayan vezir ve paşalara karşı, Anadolu Türk halkının milli bir kıyamı miydı?

Anladığımız kadariyle, Celaliler, kurulu Osmanlı düzeni yerine, yeni bir düzen ikame etmek iddiasıyla mücadele vermemişlerdir. Esasen, islam tarihi boyunca, Şiî kökenli olmayan ayaklanma ve hareketleri; İslami adalet ve düzenden sapma olduğu gerekçesiyle başkaldırmışlardır. Başka bir deyişle, halk tarih boyunca İslam'ın dışında bir yol aramamış, ama iktidarların bu yoldan saptıklarını zaman zaman iddia ederek ayaklanmışlardır.

Buna göre halk, zamanın siyasal iktidarını ilke olarak İslamî görüyor ama idarecilerin bazı icraatlarını onaylamıyor.. Halbuki şii kökenli isyanlarda halk, çoğu kez siyasal iktidarları (Emevi, Abbasî, Osmanlı gibi) ilke olarak bile meşru görmüyor...

Bize göre, Celaliler de; İslami düzen'e karşı değil, Osmanlı idarecilerinin göstermelik ve sun'i islam anlayışlarına ve onların gayri islami icraatlarına karşı ayaklanmışlardır. Nitakim, Karayazıcı Abdülhalim, Osmanlı düzenine karşı bir alternatif ileri sürmemiş, rayından çıkmış Osmanlı idaresini eski haline irc etmek için ayaklandığını her fırsatta vurgulamıştır. Şöyle diyordu karayazıcı: "İdare-i Osmaniye bir İslam hükümeti ida-

resi şeklinde çıktığı için, harice çıkmış olduğu için onu aslina irca' eylemek ve ibadullahın hukkunu zalimlerin taridlerinden siyanet eylemek için ayaklandık" (169)

Gerçekten de, müslüman halk, adalet'e susamışlığın neticesinde bu hareketlere katılmak zorunda kalmışlardır. Daha önce etraflı bir şekilde gördüğümüz gibi, Osmanlı toplumsal düzeninin; idari, askeri, sayasi ve iktisadi yapısı çeşitli nedenlerden ötürü bozulmuş, Allah'ın padişah'a bir emaneti olan reayamk; açlık, sefalet, zulüm ve zorbalarla karşı kârşıya bırakılmıştır. Padişahlar ve devlet ricalı; israf, rüşvet, sefahet ve şöhretin sarhoşluğu içinde görev ve sorumluluklarını unutmuşlar, böylece sözde İslam adına, ama gerçekte İslamla alakası olmayan delice ve çılgınca icraatlarda bulunmuşlardır. Celaliler, bu gidişata dur demek için ayaklanmışlardır. Ne yazık ki, müslüman halk, bu hareketlerde, kendisine; fikri, eylem planında önderlik edecek bir lider'in varlığından yoksundur.. Bize göre, ayaklanmaların belli bir hedefe kavuşmadan sönmesi de, burada aramak gerekir. Halk, zulme, işret ve israf'a, sefalet ve yoksulluğa karşı başkaldırmış ama çözüm ortaya koyamamıştır. Zira, alim, yetenekli, cesur ve zamanın siyasetini iyi bilen bir önderleri yoktur.

Yoksa, iddia edildiği gibi, bu hareketler, ne köylü isyanı, ne Türk ırkı ile Balkanli devşirme ırkları arası bir savaş, ne de serser yüzbinlerce çapulcu insanın milleti soymak için giriştirkleri eylemlerdir. Zira her şeyden önce o dönemde ne sınıfsal ne de ulusal bilinç sözkonusu değildir.

VE AYAKLANANLAR

-I-

KARAYAZICI ABDULHALİM İSYANI (1598)

Şüphesiz, Celali ayaklanmalarının başında "Karayazıcı" lakabı ile ünlü; Kılıç Ali oğlu Abdulhalim Bey'in isyanı gelir. Abdulhalim, önceleri Beylerbeyİlerin maiyyetinde, bazı Sakbanlık ve bazan da Subaşılık ederdi. Karayazıcı, isyan etmeden önce, Sivas eyaletine bağlı Sançaklardan birinin mütesellimi

(169) M. Murat, Tarih-i Ebul Faruk, c.4, s. 267-268

(beylerbeyi vekili) idi [170]

Büyük bir ihtimalle Karayazıcı, en son olarak Malatya'da bir mirlivaya kaymakamlık yapmakta iken, Sancak başka bir Bey'e verilmiş, ancak bu uygulamayı haksız gören Karayazıcı, yeni gelen mütesellim'e Sancağı teslim etmek istememiş ve isyan etmiştir [171] Bununla birlikte karayazıcının ilk kez; Ruha (Urfa) etrafında ref'i liva-i isyan (İsyan bayrağını kaldırdı)ettiğini görüyoruz. [172]

1598'de silaha sarılan ve kısa zamanda; Ankara'dan Urfa'ya kadar geniş bir bölgeyi idaresi altına alan Abdülhalim'in en güçlü yardımcıları; kardeşi; Deli Hasan, Amasyalı Zülfikar, Ankaralı Kalenderoğlu Mehmet, Malatyalı Karakuş Ahmed, Antakyalı Mehmed, Bağdatlı uzun Halil, Tokatlı Ağaçtan Piri, kalın dudak Mahmut ve Sivaslı Karasaid gibi şahıslardı. [173] Ayrıca, önde gelen bu kişilerle birlikte; Haçova meydan savaşından firar eden binlerce sipahi de bulunmaktaydı.

Karayazıcının saldırılarına hedef olan noktalar; hükümet konakları idi. Ayrıca zengin mütegallibelere aman vermez, ama fakirlere de asla ilişmezdi. [174] Karayazıcı neden ayaklandığını açıklarken şöyle diyordu: " İdare-i Osmaniye, bir İslam hükümeti idaresi şeklinden çıktığı için, harice çıkmış olduğu için, onu asline ircia' eylemek ve ibadullahın hukukunu zalimlerin taridlerinden siyanet eylemek içindir." [175]

İsyan bayrağını kaldıran Karayazıcının ayrı bir devlet kurmak için ayaklandığı ileri sürülür. Bu iddia, Karayazıcı'nın; Kayserili birine verdiği bir yazıya dayandırılıyor. Karayazıcı'nın yazdığı iddia edilen yazı şöyle%ı

Hükm-ü Karayazıcı

"Kayseriye sakinlerinden işbu hamil-i hükm-ü şerif (bu hükmü şerifi taşıyan) Mehmed nam kimsesne, biinayetillahi teala (Allah'ın inayetiyle) münhezim olan serdar Hacı İbrahim

70) *Peçevi Tarihi, c.2, s.237*
71) *İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, 1.Kısım, s.101*
72) *Tarih-i Naima, c.1, s.239 İstanbul 1967*
3) *Y. Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.5, s.19, İst. 1977*
4) *M. Murat, Tarih-i Ebul Faruk, c.4, s.266*
) *M. Murat, Tarih-i Ebul Faruk, c.4, s.267-268*

paşa muharebisinde, bu canibe kemal-i ihlasla (samimi olarak) itaat etmekle cemi tekalif ve rüsumdan (bütün vergilerden) muaf eyledim. Ve eline bu hükm-ü hümayunu verdim ve buyurdum ki dest-i Osmaniyan bu taraflardan bilkülliye münkati ve saltanat bilaniza' bana mukarrer ve mukadder oldukta, tarafımdan tayin olunan emir ve hüküm mucibince mezburu (Mehmed nam kimseyi) muaf ve müsellem tutup rüsum ve tekaliften bir nesne teklif etmeyeler Her kim bu hükme itaat etmezse cezası verilür. Ve bu hükm-ü şerifi elinde ipka edip mazınun-ı Hümayunu ile amel eyleyeler. Şöyle bileler. Bin dokuz yüz senesi Rabiulahir ay'ı ortalarında yazıldı" (176)

Daha önce zikrettiğimiz gibi, M. Akdağ, yukarıda metnini verdiğimiz mektubun sahte olduğunu, Karayazıcı'nın ayrı bir devlet kurmak için mücadele verdiği iddiasının gerçek dışı olduğunu iddia ediyordu. Ona göre, bu tür mektuplar, Karayazıcı'nın muhalifleri tarafından uydurulmuştur.

KARAYAZICI KURUŞTAN KURŞUN YAPIYOR.

Karayazıcı isyanının gittikçe genişlemesi ve tehlikeli bir hal alması üzerine; üçüncü vezir olan Sinan paşa oğlu Mehmet paşayı, Urfa bölgesine yolladı. Daha önce eski Habeşistan beylerbeyi Hüseyin paşa, bu bölgeye gelmiş ve reayaya çok zulm etmişti. Hüseyin paşa, Karayazıcı'nın eline esir düşünce Mehmet Paşa isyanı bastırmakla görevlendirildi.

Mehmed paşa, Karayazıcının içinde bulunduğu Urfa kalesini uzun süre kuşatma altında tuttu... Öyle ki, kurşunları biten Karayazıcı ve askerleri, sıkıntının had safhaya ulaşması üzerine kuruşları eriterek, kurşun yapmışlar ve tüfeklerde kullanmak zorunda kalmışlardı (177)

KALLEŞÇE BİR TUZAK!

Serdar Mehmed Paşanın uzun ve bıktırıcı kuşatmasına ra men, Karayazıcı, bütün imkanları seferber ederek direnm başarınca, Mehmet Paşa; Karayazıcı'ya bir teklifte bulun

(176) Tarih-i Naima, c.1, s.254-255
(177) Tarih-i Naima, c.1, s.239

buna göre Karayazıcı, eski Habeşistan Beylerbeyisi Hüseyin paşayı, Osmanlı hükümetine teslim ederse, kendisine Amasya Sancakbeyliği verilecekti.

Zaten Hüseyin paşadan memnun olmayan Karayazıcı, Serdar'ın bu teklifini kabul etti ve daha önce savaşta tutsak edip elinde bulundurduğu Hüseyin paşayı hükümet kuvvetlerine teslim etti.

İstanbu'a gönderilen Hüseyin paşa, Divan'da eli ayağı kırıldıktan sonra, odun kapısında demir çengel'e asılarak öldürüldü. Karayazıcı da Amasya'ya hereket etmek üzere Urfa'dan ayrıldı.[178] Hüseyin paşa oldukça zalim bir kimse idi... Karayazıcı'nın eline esir düşen veya zorda kaldığı için karayazıcı'ya katılan Hüseyin Paşayı, seven yoktu nitekim Hüseyin Paşa, Urfa kalesinde askerleri Karayazıcı aleyhine bir ara kışkırtmış ve bu suçtan ötürü hapsedilmişti. Karayazıcı birkaç kez Hüseyin Paşa'ya hitaben: "Reayaya zulüm eden bir paşanın yanımda yeri yoktur" demişti... İşte, bu gibi nedenlerden ötürü Karayazıcı; Hüseyin Paşa'yı Osmanlı Kuvvetlerine teslim etmiştir. Ne var ki, Mehmet Paşa; Karayazıcı'ya kalleşçe bir tuzak kurdu elinde menşur, Sancak Beyi olarak Amasya'ya giden Karayazıcının yolu kesildi. Karayazıcı, kalleş Mehmet Paşa ile çarpışa çarpışa; Sivas'ın sarp dağlarına çekildi. Kışın yaklaşması nedeniyle Mehmet Paşa da; Diyarbakır'da kışlamak üzere Güney'e hareket etti.

Ertesi yıl tekrar Karayazıcı üzerine giden Mehmet paşanın bu hareketini, Sivas Beylerbeyisi Mahmut paşa hoş karşılamadı ve hükümet'e başvurarak; Karayazıcının büyük memuriyetlerde istihdam edilmesi gereken değerli bir insan olduğunu, kendisine karşı sürdürülen harekatın doğru olmadığına dair hükümeti ikna etti. Bu sırada, Şeyhülislam'ın yeğeni ve Çorum kadısı lan Çelebi Sun'ullah Efendi, amcasına bir mektup göndererek; ehmet paşanın zulüm ve eşkiyalıkta Celalilere rahmet okuttu- u, bu adamın bir an evvel Anadoludan alınması gerektiğini" irdi.

Tarih-i Naima, c.1, s.240 Netayic'ül Vukuat, c.1, s.183-184

Bu istek ve şikayetler üzerine Divan; 'Serdar-ı bi-ar' lakabını hak etmiş Mehmet paşayı azl edip İstanbul'a çağırdı. Abdulhalim Bey'e de; Çorum Sancakbeyliği verildi. (179)

Netayic'ül Vukuat yazarı; M. Nuri Paşa Karayazıcının; Şeyhülislam'ın yeğeni ve Çorum kadısı olan kişiye 30.000 altın verdiğini ve Şeyhülislam'ın girişimiyle; sinan oğlu Mehmet paşanın görevden azl'edildiğini kaydediyorsa da (180), bu iddianın Sun'ullah efendiye yapılmış bir iftira olduğunu biliyoruz.(181)

Mehmet paşanın görevden alınması; isabetli ve yerinde bir karardır.

KARAYAZICI ÇORUM'DA...

Karayazıcı, Çorum'da adaleti temel ilke kabul ederek icraata başladı. Çorum reayası da Karayazıcı'dan oldukça memnun idiler. Ne var ki, Sinan oğlu Mehmet paşa, İstanbul'da da; Karayazıcının aleyhindeki propagandalarına devam etti.

Bu arada Kaymakam Yemiş paşa, Karayazıcı'ya adam göndererek; kendisine harçlık göndermesini istedi. Karayazıcı, Kaymakam Yemiş paşanın adamına hitaben: "Biz dağda yol kesip kervan soymadık da, şimdi Sancak Beyi olunca, Çorum şehrini mi soyalım?... " diyerek isyan etti. ileride göreceğimiz gibi, paşa ve vezirlerin rüşvet isteklerine boyun eğmeyip, isyan eden başka Celaliler de olacaktır.

Karayazıcının tekrar isyanı üzerine; 25 Nisan 1600'da, Bağdat Beylerbeyisi Sokullazede Hasan paşa ile 6. vezir Hacı İbrahim paşa, Celali serdarlığına tayin edildiler. (182) Ancak, Hasan paşanın esas kuvvetleri; Güney bölgesinin kürt ve arap askerleri oluşturuyordu. Bunların ileri gelenleri arasında; İmadiye hakimi Seyyid Han, Cizre Hakimi; Mir Şeref, Ocaklık üzere Kilis Hakimi bulunan Halep Beylerbeyisi; Canbolatoğlu Hüseyin Bey, Ebuşir oğlu "Saçlı ekradı" Trablusşam Beyi; aşiretlerine bağlı adamlarla geleceklerdi. (183)

(179) Tarih-i Naima, c.I, s.240, Y. Öztuna, BTT. c.5, s.20
(180) Netayic'ül Vukuat, c.II. s.184
(181) Y. Öztuna, BTT, c.5, s.21
(182) Tarih-i Naima, c.I, s.303 BTT, V, 24
(183) Peçevi Tarihi, c.2, s.238, M. Akdağ, türk Halkının... s.388

Osmanlının, kendisinin üzerine büyük bir kuvvet gönderdiğini haber alan Karayazıcı; hemen 30.000 kişilik bir kuvvetle harekete geçti... Karayazıcı, önce Kayseri civarında eski Halep valisi İbrahim paşayı mağlup ederek (23 Eylül 1600), kuvvetleriyle Göksun taraflarına çekildi. (184)

Bu sıralarda devlet, Kanijeyi ele geçirmiştir, ama Anadolu'da kan gövdeyi götürmektedir.

Bir yıl sonra (12 Ağustos 1601) Hasan Paşa Karayazıcının üzerine yürüyecek ve feci bir kardeş savaşından sonra, Abdulhalim; 30.000 kişilik kuvvetinin üçte ikisini kaybederek çekilecektir...

Samsun - canik dağlarına kaçan Karayazıcı, orada ölür.(185) Osmanlı, cesedine hakaret etmesin diye, arkadaşları tarafından karayazıcının cesedi birkaç parça halinde Canik dağlarının değişik yerlerine defnedilir. (186) İngiliz diplomat ve tüccar; J. Sanderson, Karayazıcıyı kazıkta gördüğünü söylüyorsa da(187) Karayazıcının eceliyle Canik dağlarında öldüğü rivayeti muteberdir.

Öte yandan Hasan Paşa Celalileri Tokat dolaylarına kadar takip etmişse de, Karayazıcının ölüm haberinin duyulması üzerine, kaçan celalileri, takip etmekten vazgeçmiştir. Hasan Paşa, padişah; III. Mehmet'e hediye olarak 10.000'den fazla Celali kellesini İstanbul'a yollamıştı... Zulüm ve sefaletin getirdiği şartlar sonucu celali olan Reaya'nın kelleleri bu şekilde koparılırken, III. Mehmet, köpeklerine; simli, kadife, al kumaştan giysiler giydirerek, (188) İstanbul bahçelerinde eğleniyordu...

-II-

DELİ HASAN İSYANI (1602)

Deli Hasan, kardeşinin ölümünden sonra, Celalilerin başına

İ. Hakkı uzunçarşılı, c.3, s.101
Tarih-i Naima, c.1, s.304, Hammer, Osmanlı Devlet Tarihi, c.8, s.18, Üçdal Neş.
185
Peçevi tarihi, c.2, s.258
Tülay Reyhanlı, İngiliz Gezginlerine Göre XVI. Yüzyılda İstanbul'da Hayat, BY. Ankara 1983
Tülay Beyhanlı, a. geçen eser, s.25

geçti. Kısa zamanda onbinlerce Celali, Hasan Bey'in etrafında toplandılar... Deli Hasan, önce, Tokatta kışlıkta bulunan Hasan paşaya saldırdı (20 Nisan 1602) Deli Hasan'ın otuz binden fazla silahlı kuvvêti bulunmaktaydı. (189) Elinde az sayıda kuvvet bulunan Hasan paşa ise; Tokat kalesine kapanmaktan başka çare göremedi...

Celaliler, şehrin dış mahallelerini yakarak, Hasan paşayı güç durumda bıraktılar. Bu gelişmeler üzerine, paşanın askerlerinden çoğu; Deli Hasan'ın tarafına geçtiler... Nihayet Celalilerden; Keskin nişancı birisi, hergün kalenin belli bir yerinde oturan Hasan Paşayı, minareden attığı bir kurşunla öldürünce, Tokat kelesinde bulunan asker ve sivil halk; Deli Hasan paşaya teslim oldular. (190)

CENNET BAHÇESİ, CELALİLERİN ELİNDE

Bu sırada öldürülen Hasan paşanın Bağdat tarafından gelen Kervanı da; Deli Hasan paşanın eline geçti. Bu kervanla birlikte; öldürülen Sokulluoğlu Hasan paşanın "Cennet Bahçesi"de vardı... Tarihçi Peçevi İbrahim Efendiden öğrendiğimize göre; Sokulluoğlu, Bağdatta bir Cennet Bahçesi yaptırmıştı... Sokulluoğlu, ağaçların gövdelerine, yaprak ve hurmalarına ve hatta meyvelerine bile; elmaslar, yakutlar ve zümrütler takmıştı.. İşte, bu bahçede, artık Deli Hasan paşanın elindeydi...

Deli Hasan Paşa, sokulluoğlunun altınlarını, cennet bahçesinin elmas ve zümrütlerini kalkanlarla admlarına dağıttı ve diğer malları da yağmaladı ama Sokulluoğlunun haremine ve onun eşyası meyanında olan müvevherlerine asla dokunmadığı gibi, kendisini mahafızlarla Divriği'ye kadar da yolcu etti.(191)

Deli Hasan Paşanın, Sokulluoğlunun zevcesine dokunmaması ve onun zinet eşyasına bile el atmaması, üzerinde durulması gereken bir meseledir. Zira çoğu Osmanlı vak'anüvisleri Hasan paşayı kızların ve hatta çocukların irzlarına geç bir sapık olarak göstermeye çalışırlar... Hatırlatmak gerekir;

(189) Peçevi Tarihi, c.2, s.254
(190) (Tarih-i Naima, c.1, s.305, Y. Öztuna, BTT, c.5, s.27
(191) Peçevi Tarihi, c.2, s.239, Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.184

Sokullıoğlu Hasan Paşa, karayazıcıyı yenilgiye uğratıp, ölümüne sebep olan kişidir. Deli Hasan paşa, bu örnek davranışı ile; aleyhindeki iftiraları tesirsiz hale getirmiştir...

DELİ HASAN; OSMANLI PAŞALARINI DEVİRİYOR

Deli Hasan paşa isyanının tehlikeli boyutlara varması üzerine, Hükümet, Diyarbakır Beylerbeyisi; hadım Hüsrev Paşayı bir ordu ile Celalilerin üzerine gönderdi. Ancak Hüsrev paşa kuvvetleri, Deli Hasan paşanın kuvvetlerine karşı yenilerek, çekilmek zorunda kaldı. (192) Hafız Ahmet Paşa ve kuvvetleri de Celalilere karşı bir başarı kazanamayınca, Deli Hasan bu zaferlerinden cesaret alarak; Batı Anadolu'ya doğru ilerlemeye başladı. Deli Hasan paşa Çorum üzerinden

Ankara önlerine gelince, şehir halkı büyük bir korkuya kapılarak, Deli Hasan paşa'ya 80.000 kuruş (yaklaşık 9,5milyon akçe) vermek suretiyle, kendi yağma ve tahripten kurtardılar. (193) Ankara'dan Batı'ya doğru ilerleyen Deli Hasan paşa, bu defa Kütahya'yı kuşatma altına aldı.. o sırada Anadolu valisi Hafız Ahmet Paşa da; Kütahyada bulunmaktaydı.. Kütahya'yı şiddetli bir muhasara altına alan Celaliler, kışın şiddeti nedeniyle, Deli Hasan Paşa, adamlarını ısındırabilmek için şehrin kenar mahallelerinin yakılması için izin verdi. Ancak, Deli Hasan Paşa, Hafız Ahmet Paşanın da içinde bulundugu Kütahya kalesini bir türlü ele geçiremeyince (194), kuşatmayı kaldırdı ve kışı geçirmek üzere; Afyonkarahisar'a çekildi. (195)

İSTANBULDA SİYASAL GELİŞMELER

Deli Hasan paşa ve kuvvetlerinin Kütahya'ya kadar gelmeleri, Ege ve Marmara çevrelerinde, halk arasında büyük korku ve endişe yarattı... Halk, istanbul'a heyet göndererek, hükümetten yardım istemeye başladılar... Hükümet, Nuh paşa emrinde nemli bir kuvvet Bursa'ya gönderirken, suhtelerin (öğrencile-

) İ. Hakkı, Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, 1. Kısım; s.102
) M. Akdağ, Türk Halkının dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.403
) Namık Kemal, Osmanlı Tarihi, c.3, s.398
) Tarih-i Naima, c.1, s.316

rin) silahlanmalarına da ilk defa resmen izin verdi.[196] Hükümet, ayrıca; Kütahya kalesine Kapanan Hafız Ahmet paşanın başarısızlığı nedeniyle, Celalilere karşı Mahmut paşayı serdar tayin etti. Ne varki, o sırada Avusturya seferinden dönen Kapıkulları, bu tayin'e karşı çıkınca, hükümet, Kapıkulları askerlerinin, Saatçi Hasan paşanın tahrikiyle bu tayin'e karşıçıktıklarını sezerek, İstanbul Sadaret Kaymakamı olan Saatçi Hasan paşayı görevden azledip hapsetti ve serdarlığı istenmeyen Güzelce Mahmut paşanın görevi değiştirilmedi. Bu arada Celalilere karşı tedbirde kusurlu davrandıkları gerekçesiyle; Yeniçeri Ağası, Müftü Efendi ve Anadolu kadıaskeri azolundular.[197]

CELALİLİKTEN BOSNA VALİLİĞİNE

İstanbul'da siyasi ve askeri olaylar bu şekilde gelişirken, hadisleri Karahisardaki kışlağından takibeden Deli Hasan, komutanlariyle (Kara Sadi, Şahverdi, Tavil, Yularkırdı, Arnavut Hüseyin, Kenyalı Mustafa, Deli Derviş, Deli Kaplan, Büyük Halil, Kör Hüseyin) bir toplantı yaparak, son durumu değerlendirdi.

Toplantıdan sonra Deli Hasan, Kethüdası Şahverdiyi hükümet yetkilileri ile görüşmek üzere İstanbul'a yollayarak, isyandan vazgeçtiğini ve hükümetten mansıb istediklerini bildirdi. Hasan Paşa, ömrünün kalan bölümünü savaşlarda (gaza ve cihadla) geçirmek şartıyle suçlarının bağışlanmasını da istiyordu.[198]

Hükümet tarafından; Celali reisinin istekleri kabul edildi ve kendisine Bosna Beylerbeyliği (valiliği), diğer arkadaşlarına yedi Sancak Beylikleri ve 400 celali bölükbaşısı da; Altı - bölük (sipah, silahtar sağ - ulufeciler - sol ulufecirler - sağ guraba - sol guraba) sipahilerine alındılar. Ayrıca, Hükümet, Anadoluyu sükunet'e kavuşturacağı ümidiyle, "Celalilerin yanlarına varanların cürüm ve suçlarının affolunmuş sayılacağına dair bir de ferman çıkardı.

(196) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.403
(197) M. Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.403
(198) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.185

HÜKÜMET HİLEYE BAŞVURUYOR

Osmanlı hükümeti, Deli Hasan paşanın isteklerini kabul ettiğini ilan ediyor ama, bu kabulle birlikte Deli Hasan Paşa'ya karşı bir komplo hazırlıyordu. Şöyle ki, Deli Hasan'ın Kethüdası Şahverdi, Deli Hasan Paşaya ihanet etmiş hükümetin kendisine verdiği gizli görevi kabul etmişti... Buna göre; hükümet, Deli Hasan ve arkadaşlarını affettiğini ilan edip, Deli Hasan'ı Bosna'ya gönderecek; Şahverdi de, Deli Hasanla arkadaşlarının aralarını açıp, paşanın yalnız kalmasına çalışacaktı... Sonunda, Deli Hasan'ın gücü zayıflayacak ve harcanması kolay olacaktı...

Gerçekten de, Şahverdi, aldığı gizli görevi başarı ile yürüttü; Komutanlara; Anadolu'da kalmanın daha yararlı olduğunu söyliyor, onların Deli Hasan'la birlikte Bosna'ya gitmelerini engellemeye çalışıyordu... Sonunda Deli Hasan; ancak 10.000 adamıyle Bosna'ya hareket edebilmiş (1603) ve Belgrat ötesinde Osmanlı ordusuna katılmıştır.

Avusturyalılarla yapılan savaşta 6000 Celali kahramanca dövüşerek hayatlarını kaybettiler... Deli Hasan'ın adamlarından olan bu 6000 kişi, Budin yakasına geçtikleri halde, kendilerine gerekli yardım ve destek sağlanmayınca, kahramanca savaşarak öldürülmüşlerdir. [199] Gerçi Peçevili İbrahim efendi; Deli Hasan'ın, Bosna'da da Anadolu'da olduğu gibi Celaliğini sürdürdüğünü ileri sürüyorsa da [200], o sırada bizzat Defterdar olarak çalışan tarihçi Abdülkadir ise; aksine Deli Hasan paşanın; çok dürüst davrandığını zikreder. [201] Gerçekten de, gerek İran savaşlarında, gerekse Budin'den Peşte'ye asker geçirilirken, savaş esnasında kırılan Osmanlı askerlerinin çoğu Deli Hasan Paşanın adamlarıydı... Bu savaşlarda muvazzaf Osmanlı asker zayiatının pek az olduğu; M. Nuri paşa kaydetmektedir.[202] Deli Hasan paşa da; Budin'in karşı yakasındaki banliösü Peşte'de, Derviş paşa ve Celalilerle birlikte, Almanların

---

9) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.189
0) Peçevi Tarihi, c.2, s.260 KBY Ankara 1983
1) M. Akdağ, türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, s.404-405
2) M. Nuri Paşa, Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.197

50.000 kişilik ordusuna karşı mertçe savaşmış ve 18 Temmuz 1603'te karşı saldırıya geçerek, Alman kuvvetlerine ağır kayıplar (8000 kişi) verdirmiş, düşmanı geri çekilmeye mecbur etmiştir. (203)

Dikkat edilirse, Anadolu'da devlet güçlerine karşı savaşan Celaliler, Avusturya savaşlarında; Osmanlı ordusu ile omuz omuz'a düşmana karşı kahramanca savaşabilmektedir. Bu tezadın nedenini, M. Akdağ; Anadolunun iktisadi sefaleti ile izah etmekedir. (204)

VE İDAM...

Daha önce belirttiğimiz gibi; hükümet, Deli Hasan'ı affettiğini ilan etmekle, aslında onun katledilmesi kararını vermişti. Hükümet, Deli Hasan'ı Anadoludan uzaklaştırmış, Şahverdi aracılığı ile; birçok arkadaşlarını ondan ayırmıştı... Deli Hasan, birçok sadık adamını Avusturya savaşlarında kaybedince, Bosna'da adeta yalnız kalmıştı...

Nihayet, Kuyucu Murat paşanın da ısrar ve baskısı ile; Hükümet, Deli Hasan paşanın;; Papa ve İspanyollarla ilişki kurup, onlara para karşılığında bazı stratejik öneme haiz kaleleri satmaya çalıştığı gerekçesiyle, Şeyhülislam Sun'ullah efendinin verdiği fetvaya dayanılarak, Deli Hasan paşa, yeğeni Küçük Bey'le birlikte Belgrat'ta idam edildiler. (205)

-III-
TAVİL AHMET İSYANI (1605)

Cağaloğlu Sinan paşa İran seferinde başkomutan iken; Canpolatoğullarından Halep valisi ve kendisinin yetiştirmesi olan Hüseyin paşayı orduya geç katıldığı gerekçesiyle idam ettirince, kardeşi çocuğu olan Halep mütesellimi (Sancak beyi vekili) Ali paşa, bu gerekçe ile başında topladığı 40.000 Celali ile isyan bayrağını kaldırdı. (206)

---

(203) Y. Öztuna, BTT. c.5, s.72
(204) M. Akdağ, aynı eser, s.406
(205) Peçevi Tarihi, c.2, s.262
(206) N. Kemal, Osmanlı Tarihi, c.3, s.399, BTT. c.5, s.103

Ali Paşa ile birlikte isyanların içinde; Sekbanlıktan yetişme Tavil (uzun) Ahmet de vardı. Osmanlı hükümeti, merkeze daha yakın gördüğü için, Nasuh paşanın emrine bir kuvvet vererek, Tavil Ahmet'in üzerine gönderdi. Ayrıca, hükümet; Anadolu Beylerbeyisi Geçdehan Ali Paşayı da, Takviye amacıyla Tavil'in üzerine sevk edince; Nasuh Paşanın kuvveti 12000 kişiyi buldu. Halbuki Bolvadin (Afyon)ilçesi dolaylarında bulunan Takvil Ahmet'in çok daha fazla kuvveti bulunmaktaydı.

Tavil Ahmet, her iki paşayı da; Bolvadin köprüsü civarında yenilgiye uğrattı.. Nasuh paşa, güçlükle yakasını kurtarabildi ve önce Seydişehir'e, oradan da Kütahya kalesine kapandı (1605) Bu arada, Anadolu Beylerbeyisi Geçdehan Ali paşayı yenilginin müsebbibi olarak suçlayıp idam ettiren Nasuh paşa, Kütahya'dan İstanbul'a giderek, Padişah I. Ahmet'in huzuruna çıktı ve etkileyici bir konuşma ile; Celalilerin Anadolu'daki kötülüklerini anlattı. (207)

Bu konuşmadan etkilenen padişah, Bursa'ya kadar giderek, Öztuna'nın ifadesiyle "Turistik bir gezide bulundu ve tekrar İstanbul'a döndü". (208) Gerçekten de, I. Ahmet, henüz Bursa'ya hareket etmeden önce, Sadrazam'ın emriyle Bursa sorumlularına verilen direktifte:" her türlü yiyecek ve eğlence hazırlıklarının bol bir biçimde hazırlanması emredilmişti" (209)

Padişah I. Ahmet, gemiyle turistik bir seyahet yapmış ve 20 gün sonra İstanbul'a dönmüştür. Bu süre zarfında Anadolu müslüman halkının dert ve ızdıraplarını görmek ve öğrenmek bile istemeyen I. Ahmet, hoş bir vakit geçirmiştir... Halbuki, padişah reayanın dert ve sıkıntılarını yerinde görmek için İstanbul'dan çıkıyordu....Padişah'ın bu turistik gezisi, reayayı daha da üzüntüye boğmuş, halkın İstanbul'a olan güveni sarsılmıştır.

BAĞDAT, TAVİL AİLESİNİN ELİNDE

Tavil Ahmet'in Meymun isminde bir kardeşi, Mustafa ve Mehmet adlarında iki oğlu vardı. İddiaya göre; Bunlardan

(207) Peçevi Tarihi, c.2, s.293, Tarih-i Naima, c.1, s.451
(208) BTT. C.5, s.114
(209) Peçevi Tarihi, c.2, s.294

Mehmet sahte bir fermanla Bağdat valiliğini ele geçirmişti... Mehmet'in bu sahtelği öğrenilince, hükümet; cezalandırmak üzere Nesuh Paşayı askeri bir kuvvetle Tevil Ahmet'in oğlu Mehmed'in üzerine gönderdi. Ayrıca, Nasuh paşaya gerekli desteğin sağlanması için bölgedeki arap ileri gelenlerine ferman çıkarıldı. Ancak, arap beyleri İstanbul'dan yana görünmekle beraber, gerçekte; Taviloğlu Mehmed'in tarafını tutuyorlardı.

Bağdat üzerine yürüyen Nasuh paşa, istenilen sonucu elde edemedi... Zira paşanın bir çok sekbanı gizlice Celalilere katıldılar... Taviloğlu Mehmed'e karşı güçsüz duruma düşen Nasuh paşa, Çatışmada iki yara alarak, canını zor kurtarabildi. (210)

KUYUCU MURAT ANADOLU'DA!...

Celalilerin isyanları bütün hızıyla devam ederken, ihtiyar sadrazam Murat paşa; Avusturyalılarla Zitvatorok andlaşmasını imzalayarak (1606), İstanbul'a dönmüş ve Anadolu'ya geçmek üzere gerekli hazırlıklara girmişti...

Bu arada; Taviloğlu Mehmet ölmüş, yerine kardeşi Mustafa Bağdat idaresini eline almıştı. Ancak bir yıl sonra (1607) "Kuyucu" Lakabı ile tanınacak olan Murat Paşa Halep'te kışlayacak ve Çağaloğlu Mehmet Paşayı bir miktar kuvvetle Bağdat üzerine sevkederek, orayı Taviloğlu Mustafa'nın elinden alacaktır. Ayrıca, Murat paşa da, Tavil Ahmed'in kardeşi olan ve yedi bin sekbanı bulunan Kırşehir havalisine hakim Meymun'un, Kalenderoğluna iltihakını engellemiş ve ani bir baskınla önemli bir kuvvetini imha etmiştir. (211)

Kaçan sekbanları takip eden Murat Paşa, pekçok kişiyi yakalıyor ve anında boyunlarını vurdurarak, açtırılan kuyulara cesedlerini dolduruyordu... Peçevili İbrahim Efendi, bu olayla ilgili şöyle diyor: "... Böylece her gün bir kuyu dolardı ve yeni bir kuyu daha kazılırdı. Sonunda Paşa'ya "Kuyucu Koca" lakabı verildi. Murat Paşa, yanlız Celali adını taşıyanları değil onların komşularını bile öldürmekten çekinmedi" (212)

(210) N. Kemal, Osmanlı Tarihi, c.3, s.400
(211) Tarih-i Naima, c.2, s.596, İ. Hakkı, Uzunçarşılı, a.g.e. c.3, s.103
(212) Peçevi Tarihi, c.2, s.316, Ankara 1982

Hükümet askerleri, kesilmiş başları kuyucu Murat Paşa'nın önüne yığdıkça, Murat Paşa, gelen askerlere rütbelerine göre hediyeler veriyordu. Böylece Murat Paşa'nın önünde kesilmiş başlar, dağ gibi yığılmıştı. (213)

-IV-
CANBOLATOĞLU İSYANI (1607)

Celaliler arasında ihdas etmiş olduğu siyasal durum sebebiyle en mühim ve tehlikeli ayaklanmalardan ibri de, canbolatoğlu Ali Paşa isyanıdır.. Ali Paşa'nın bir de müttefiki vardı ki, bu, Lübnanın Dürzi şeyhlerinden Emir Manoğlu Fahruddin idi. Özellikle, Lübnan'ın dağlık bir yöresinde yaşayan Dürziler, stratejik açıdan önemli bir noktaya hakim durumda idiler.

Canbolatoğlu Ali Paşa'nın ceddi olan Canbolat Bey, aslen kürd olup, Yavuz Selim zamanında Kilis taraflarına iskan edilerek, orası kendisine yurtluk (bir yerin gelirinin, ölümünden sonra mirascılarına geçmesi) olarak verilmişti. (214) Nitekim, tarihçi Peçevili İbrahim Efendi de bu konuda şöyle diyor: "Canbolat Bey, başına buyruk kürtlerden Kasım Bey'in oğludur. Rahmetli Padişah, çocukluğunda onu katına çıkardıkları zaman kulağındaki küpeyi uğurlu eliyle okşayıp haremine almışlardır. Kürt haydutları Halep çevresini yakıp yıkarak harap ettiklerinden, Canbolat Bey'e ocaklık olarak Kilis sancakbeyliği verildi. Görevi başına gidince, oradaki haydutların kökünü kuruttu. Anlatıldığına göre, rahmetli Padişah, Halep'e gelirken, yol üzerinde kırktan çok hırsızın asılmış bulunduğunu görmüş, olaya öfkelenip bunu yapan kimsenin öldürülmesini emretmişti. Rüstem Paşa araya girerek, Canbolad'ın valisi bulunduğunu söylemekle, tek bu ad onu ölümden kurtarmaya yetmişti. (215)

CANBOLATOĞLU BAĞIMSIZLIĞINI İLAN EDİYOR

Canbolatoğlu isyanının nedeni şöyle izah edilir: Cağaloğlu

---

(213) Tarih-i Naima, c.2, s.570
(214) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.8, s.89, İ Hakkı Uzunçarşılı, c.3, s.104, S.F. Lahmuf, İslam Tarihi, s.256, Varlık yyn.
(215) Tarih-i Peçevi, c.1, s.38. KBY. Ankara

Sinan Paşa Doğru seferinde İranlılarla yaptığı savaşta Urmiye'de bozguna uğramış, (9 Eylül 1605) askerleriyle birlikte kaçarak Van'a gelmişlerdi.

Sinan Paşa, 30.000 kişilik kuvvetle Van'da bulunan Halep Beylerbeyisi Canbolatoğlu Hüseyin Paşa'yı, vaktinde orduya katılmadığı gerekçesiyle idam ettirmişti... İşte, Çağaloğlu Sinan Paşa'nın, Hüseyin Paşayı bu nedenle idam ettirmesi, Halep'te amcasına vekalet eden Canbolatoğlu yeğeni Ali Bey'in isyanına neden olmuştur... Ali Bey, idamın haklı gerekçesi bulunmadığını iddia ediyordu. Ali Bey, bu iddiasında haklı idi. Nitekim, Naima da: "Sinan Paşa'nın, "suçsuz ve sebepsiz olarak Hüseyin Paşa'yı idam ettiğini zikrediyor" (216)

Canbolatoğlu ailesi, büyük bir aşirete sahip, ayrıca güç ve para bakımından da kuvvetli olduğundan, Osmanlı ordusunu taklit ederek, kırk bin kadar atlı ve yayadan oluşan düzenli bir ordu kurmayı başardı. Ordusunu, altmış iki bölüğe ayırarak, her birine bir bölük kumandanı tayin eden Canbolatoğlu, bunlara maaş olarak önce üç akçe verdi, daha sonra da maaşlarını sekiz akçeye çıkardı. Ayrıca üç ayda bir; postal, koyun akçesi ve cephane tevzi ederdi. Kısacası, suvari kuvvetlerini, Osmanlı kapıkulu suvarilerini örnek alarak düzenleyen Canbolatoğlu, müntazam bir orduya sahipti...

Canbolatoğlu, bu düzenli orduya dayanarak, Şam ve Humus dolaylarını denetimine geçirdi. İsyan, kısa zamanda gelişerek Anadolu'nun güneyini kapladı. Canbolatoğlu, Seyfoğlu Yusuf'u bir meydan savaşıyla mağlup edince de, bağımsızlığını ilan etti. (217)

Bağımsızlığını ilan eden Canbolatoğlu, sadece askeri alanda değil, siyasi alanda da bazı girişimlerde bulunmaya başladı. Örneğin, adına hutbe okutup para bastırmış, 1607'de Arşidük Ferdinanda ile bir anlaşma yapmış ve diğer devletlerle de siyasi ilişki kurma teşebbüsünde bulunmuştur. (218)

---

(216) Tarih-i Naima, c.2, s.538
(217) Tarih-i Naima, c.2, s.539, İst., 1968, N. Vukuat, c.1-II, s.206, İ. H. Uzunçarşılı, c.3, s.105, 3.baskı.
(218)Tarih-i Ebul faruk, c.4, s.326

KUYUCU, KAFA AVCILIĞINA BAŞLIYOR

Daha önce zikrettiğimiz gibi, vezir-i azan Kuyucu Murat Paşa, Avusturya savaşlarına son vererek, Zitvatorok andlaşmasını, imzalamış ve İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra isyanları bastırmak üzere Anadolu'ya yönelmiştir... Eli kılıçlı ihtiyar Murat Paşa, bağımsızlığını ilan eden Canbolatoğlu üzerine yürümeyi planlamıştır. Ancak, O, önce Manisa ve Bursa havalisinde etkin olan meşhur Celali Kalenderoğlunun şerrinden emin olmak amacındadır. Bu amaçla Kuyucu, Kalenderoğlu'na güleryüz gösterip, kendisine; memleketi olan Ankara Sancak Beyliği'ni verdi. (219)

Artık, Canbolatoğlu üzerine yürüyebileceğini düşünen Murat Paşa, yol üzerindeki bazı Celali örgütlerini de tesirsiz hale getirerek yoluna devam etti. (220)

Murat Paşa Konya'ya geldiğinde, Celali elebaşılarında Saraçoğlu Ahmet Bey'i idam etmiştir. Tarihçi Naima, Saraçoğlunun idamıyla ilgili şunları söylüyor: "Saraçoğlu Ahmet Bey, zalimlerden Dam köylü Mustafa'yı öldürmek suretiyle, memleketine hizmet etmiş, memleketi olan Konya'yı zalimlerden temizleyip salim kılmış, fakat bu defa kendisi, Kadı naibini hançerleyerek öldürmüştür. Daha sonra Karaman Beylerbeyisi, Deli Ahmet Paşa'yı sarayı ile birlikte yakmış ve bin kadar adam öldürmüştür. Murat Paşa, Saraçoğlu Ahmet Bey'i öldüreceği zaman, Konya'nın bazı ileri gelenleri, memleketi mütegallibeden kurtardığı gerekçesiyle, kendisini affetmelerini Murat Paşa'dan istemişlerdir. Murat Paşa, Ahmet Bey'i davet ederek, icabında kendisinden yardım isterse ne kadar kuvvetle gelebileceğini sormuş. Ahmet Bey, otuz bin adamla gelebileceğini söyleyince Murat Paşa, böyle kuvvetli bir şahsı gerisinde bırakmak istemiyerek öldürmüştür." (221)

Görülüyor ki, Saraçoğlu Ahmet Bey, bazı zorbaları ortadan kaldırmış ve Naime'nin deyimiyle, "Memleketi zalimlerden salim kalmıştır." Konya halkı, Ahmet Bey'den şikayetçi olma-

(219) *Tarih-i Naima,c.6, s.542*
(220) *Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.8, s.91*
(221) *Tarih-i Naima, c.2, s.541, Zuhuri Danışman yyn. İst. 1968*

dıkları gibi, kendisinin halk arasında sevildiğini ve halkın, onun bağışlanması için Murat Paşa'ya ricada bulunduklarını da görüyoruz. Açıkça anlaşılıyor ki, Kuyucu Murat Paşa, otuz bin asker toplayabileceğini söyleyen Ahmet Bey'den endişe duymuş ve Paşa bu endişe ile onu idam etmiştir.

Saraçoğlu'nun idam edilmesi mazur görülürse de, Murat Paşa'nın küçük çocukları bile öldürmekten çekinmediğini göreceğiz. Gerçekten de Murat Paşa, Anadolu'da yaptığı katliamlarla, Hulagu'yu bile geride bırakmıştır.

Kuyucu Murat Paşa Silifke'ye dadanmış olan Celali elebaşılarından Muslu Çavuş'un kuvvetlerini de dağıtmış, ancak Muslu, Torosların sarp dağlarına sığınarak ele geçmekten kurtulabilmiştir. (222) Böylece Murat Paşa, Kalenderoğlu'nu kandırarak Saraçoğlu'nu çatışmasız idam ederek ve diğer Celalileri de kılıçla yok ederek, arkasını güvence altına almış ve serbestçe Canbolatoğlu üzerine yürüyebilmiştir. Kuyucu, Canbolatoğlu ile çatışmaya girmeden önce, Adana bölgesinde 20 bin kişilik kuvvete sahip Cemşit ve kuvvetlerini de yenilgiye uğratmayı başarmıştır. (223) Artık hedef Canbolatoğlu'dur.

KAFALARDAN TEPE YIĞINI!...

Kuyucu Murat Paşa kuvvetleri, İskenderun'a yakın, Belan boğazından güneye-Oruç ovasına-inerken, (23 Ekim 1607) burada Maraş Beylerbeyisi, 40 bin kişilik kuvvetle Murat Paşa'ya iltihak etti. Ayrıca, Osmanlı ordusunda, Rumeli Beylerbeyisi ile yaşı 80'a yaklaşmış Kanije kahramanı vezir Tiryaki Hasan Paşa da vardı.

Canbolatoğlu ve müttefiki Ma'noğlu, oruç ovasında Osmanlı ordusu ile şiddetli bir meydan savaşı yaptılar... Kuyucu Murat Paşa, askerin maneviyatını yükseltmek amacıyla bu savaşta Sancak-ı Şerif açtı... Korkunç bir boğuşmadan sonra Canbolatoğlu ve müttefiki Fahrüddin Ma'noğlu yenilgiye uğradılar. O gün, gün batıncaya kadar kesilmiş düşman başlarından defterle adetleri zaptedilen 26 bin kelle-i büride (kesil-

(222) Tarih-i Naima, c.2, s.546
(223) Tarih-i Naima, c.2, s.546

miş baş) Serdar'ın (Murat Paşa'nın) önüne getürülüp, otağın önünde tepe halinde yığıldı. [224]

Kaçmaya çalışırken yakalanan Celaliler de, bölük bölük getiriliyor ve 20 cellat durmadan, getirilen Celalilerin başlarını vuruyordu. [225] Böylece, Kuyucu'nun emriyle başları kesilen Celalilerin sayısı 35 bini aşmıştır...

Halbuki Canbolatoğlu, Sinan Paşa'nın zulmüne karşı haklı olarak ayaklanmıştı... Zira Sinan Paşa, haksız yere Hüseyin Paşa'yı idam ettirdiği halde, kendisine herhangi bir ceza verilmemişti... Eğer o zaman Osmanlı hükümeti, Sinan Paşa'nın bu cinayetini onaylamasaydı, Canbolatoğlu isyanı meydana gelmez, onbinlerce insan hayatını kaybetmezdi... Hatta Canbolat Bey, savaştan hemen önce Kuyucu Murat Paşa ile barış yapmak istemiş, ancak Kuyucu, bu isteği reddetmişti. [226]

KUYUCU'NUN KALLEŞÇE CİNAYETLERİ

30 Ekim'de Kilis ve 9 Kasım'da da Halep'e girerek, Canbolatoğullarının bütün mallarını musadere yoluyla hazineye devreden Kuycu Murat Paşa, Halep kalesine sığınmış Canbolatoğlu taraftarlarına dokunulmayacağı vaadiyle teslim olmalarını sağlamış, ancak verdiği sözde durmayarak kalleşçe, kaledekilerin hepsini kılıçtan geçirmiştir. Ayrıca, Tiryaki Hasan Paşa'yı da, Kubbe veziri olarak İstanbul'a Divan-ı Hümayun üyeliğine tayin etmiştir. [227]

MA'NOĞLU YAKALANIYOR... İDAM!

Kuyucu Murat Paşa, Halep katliamından sonra bu defa, Canbolatoğlu'nun müttefiki Emir Ma'noğlu Fahrüddin'i takibe koyuldu... Sonunda, Fahrüddinin sığındığı Lübnan dağlarındaki Şuf Mağaraları, Osmanlı kuvvetlerince, meşhur Annibal'in metodu kullanılarak, ateşle kızdırılan taşların üzerine sirke döktürüldü ve bu yolla taşların kırılması sağlanarak yakalanan

---

24) Tarih-i Naima, c.2, s.548
25) Tarih-i Naima, c.2, s.548
26) Tarih-i Naima, c.2, s.547
27) Tarih-i Naima, c.2, s.549, Hammer, c.8, s.94, BTT. c.5, s.118

Ma'noğlu Fahrüddin, çocukları ile birlikte İstanbul'a gönderildi.(228)

İstanbul'a gönderilen Fahrüddin, Orada, Haydar, II. Ali, Harun, Mansur ve Mes'ud adlı oğullarıyla birlikte idam edildi.(229)

Tarihçi Naima, Ma'noğlu Fahrüddin için şöyle diyor: "Aziz ve muhterem bir kimse idi. Bilgi ve marifet ve devlet faziletlerini kendinde toplamış, eli açık ve alçak gönüllü bir ihtiyardı. Bilginin derinliğine vakıftı. Nice garip sırlara âgâh ve hereketi dervişçe, hadiyesi hükümdarca bir zat idi. Onun muhazarata ait "Temyiz" adlı bir kitabı vardı. Doğrusu budur ki, adı geçen kitap hikmet cevherleri ile dolu bir hazine ve misli görülmemiş bir acaib definedir ki, görenler müellifinin kemal derecesinin yüksekliğini anlar.(230)

CANBOLATOĞLU'NUN HAZİN SONU

Yukarıda zikrettiğimiz gibi, büyük bir yenilgiye uğrayan Canbolatoğlu Ali Paşa, ancak 2000 kişilik bir kuvvetle kurtulabilmiş, yenilgiden sonra, önce Halep'e, oradan da Bursa'ya gelerek, burada Kalenderoğlu ile görüşmüştür. Canbolatoğlu'nun, hükümete teslim olmaya kararlı olduğunu anlayan Kalenderoğlu, onu göz hapsinde tutmaya başladı. Buna rağmen, İstanbul'a kaçmayı başaran Canbolatoğlu, amcası Haydar Beyin de yardımı ile padişahla görüştü. Görüşmeden sonra, Canbolatoğlu'nun affedildiği açıklandı.

Padişah, Canbolatoğullarından, Sinan Paşa'nın emriyle haksız yere idam edilen Hüseyin Paşa'nın oğlu Mustafa'yı Enderun'a aldı ve Canbolatoğlu Ali Paşa'ya da Temeşvar eyaleti Beylerbeyliğini verdi.(231)

Ne var ki, İstanbul'a dönen Kuyucu Murat Paşa, Canbolatoğlu'nun Temeşvar'a atandığını anlayınca, onu öldürtmek için hemen girişimlerde bulunmuş ve Kuyucu Murat, Belgrat muha

(228) Tarih-i Naima, c.3, s.1228, Hammer, a.g.e. c.9, s.173
(229) Y. Öztuna, BTT. c.5, s.235
(230) Tarih-i Naima, c.3, s.1229-1230
(231) Tarih-i Peçevi, c.2, s.313

fiili olan damadı Kadı Ali Paşa'ya verdiği bir emirle, Canbolatoğlu öldürülmüştür. (232)

Halbuki Canbolatoğlu, iki yılı aşkın bir süre içinde, Temeşvar'ı çok iyi idare etmiş, zengin-fakir ayrımını yapmadan herkese adaletle muamele etmişti. Ne yazık ki, o da Kuyucu Murat Paşa'nın hırs, kin ve kan susamışlığına kurban gitti. (233)

-V-
KALENDEROĞLU İSYANI (1608)

Yukarıda, Kuyucu Murat Paşa'nın, Canbolatoğlu üzerine giderken Kalenderoğlu'nun şerrinden korunmak için ona güler yüz göstererek Ankara Sancak Beyliğini verdiğini zikretmiştik.. Ancak kalenderoğlu, Ankara Kadısı Vildanzade Ahmet Efendi'nin izin vermemesi nedeniyle kente sokulmadı. Ayrıca Kadı, Kuyucu Murat'a bir mektup göndererek, Kalenderoğlu'nu kente almadıklarını bildirdi. Kuyucu ise, Kadı'ya verdiği cevapta; Kalenderoğlu üzerine asker gönderdiğini, birkaç gün daha sabrederek, Celalileri kente almamalarını istiyordu. Ne var ki, mektubu getiren kişi, Kalenderoğlu taraftarlarınca yakalandı.

Kuyucu'nun, kendisini aldattığını anlayan Kalenderoğlu, haklı olarak Ankara kentini kuşatma altına aldı... Ancak, Osmanlı ordusunun yaklaştığını duyunca, kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı.

Canbolatoğlu'nun yenilmesinden sonra Celalilerin bir kısmı, Kara Said, Meymun ve Ağaçtan Pirî gibi ünlüler binlerce kişi ile gelip Kalenderoğlu'nun kuvvetlerine katıldılar.(234) 30 bin kişilik kuvvete sahip olan Kalenderoğlu, Bursa'yı kuşatarak, bazı yerleri yıkıp yaktı, daha sonra Pazartepe ve Suçatı boğazından geçerek Mihail, Ulubad ve M. Kemal Paşa taraflarını ele geçirdi. (235)

) *İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.106*
) *Peçevi Tarihi, c.2, s.313*
) *Tarih-i Naima, c.2, s.553*
) *Peçevi Tarihi, c.2, s.312, İ H. Uzunçarşılı, a.g.e. c.III, s.108*

KALENDEROĞLUNDAN MUSLU ÇAVUŞ'A İTTİFAK ÇAĞRISI...

Kalenderoğlu'nun, yukarıda isimlerini belirttiğimiz yerleşim yerlerini ele geçirmesi üzerine Osmanlı hükümeti, Nakkaş Hasan Paşa'yı, Kalenderoğlu isyanını bastırmakla görevlendirdi. Ancak Hasan Paşa Celalilere karşı başarı kazanamadı. Gerçi Mimar Sinan'ın talebelerinden olan Dalgıç Ahmet Paşa, Kalenderoğlu güçlerini sınırlı bi bozguna uğrattı ama, kendisi de Manyas meydan savaşında yaralanarak hayatını kaybetti.(236)

Bu arada, Murat Paşa'nın gelmesinden endişeye kapılan ve bu nedenle Bursa çevresini terkederek İsparta yoluyla Konya çevresine geçen Kalenderoğlu, Muslu Çavuş'a ittifak çağrısında bulundu. O sırada Silifke dolaylarında bulanan Muslu Çavuş'a bir mektup gönderen Kalenderoğlu, Osmanlı'yı sert bir dille eleştiriyor ve kendisiyle birleşmesini istiyordu: "... âleme malumdur. Fitne-engiz (fitne çıkaran) ve ahidşiken (sözünde durmayan) Osmaniyan, mütegallibe (zorba) olmakla..." Ne var ki, Osmanlı hükümeti bu iki Celalinin birleşmesini önlemek maksadıyla; önce Muslu Çavuş'a İçel sancağını, birkaç gün sonra da Karaman eyaletini vermek şartıyla Muslu Çavuş'un Kalenderoğlu ile birleşmesini engelledi.(237)

Daha önce zikrettiğimiz gibi, Kuyucu Murat Paşa, Muslu Çavuş'u öldürmek üzere Silifke'ye gitmiş, ancak Muslu Çavuş, Torosların sarp yamaçlarına çekilerek canını kurtarabilmişti... Kuyucu Murat Paşa'nın kendisine İçel sancağını vermesi, tamamen bir aldatmacadan ibaretetti. Daha önce Osmanlı hükümeti, Kalenderoğlu'na da Ankara Sancak Beyliğini vermek suretiyle, onun Canbolatoğlu ile birleşmesini egellemişti. Ama, Ankara'ya Kalenderoğlu'nu sokmamıştı. Onun için de Kalenderoğlu, Muslu Çavuş'a gönderdiği mektupta: Osmanlı için 'Ahidşiken' (sözünde durmayan) deyimini kullanmıştı... Fakat, Muslu Çavuş, Kalenderoğlu'nun uyarılarını anlayacak siyasi kapasitede değildi... İçel, sancak Beyliğini kabul ederek,

(236) Tarih-i Naima, c.2, s.552
(237) Tarih-i Naima, c.2, s.562-563

Osmanlı paşasının davet ettiği bir ziyafete katıldı ve Muslu, daha önce hazırlanan plan gereğince, Osmanlı paşası tarafından öldürüldü. (238)

VE KALENDEROĞLU İLE KUYUCU ARASINDA KORKUNÇ BOĞUŞMA!

Yukarıda, Kalenderoğlu'nun Muslu Çavuşla birleşmek üzere Isparta yoluyla Konya çevresine gittiğini yazmıştık. Bu olayı haber alan Kuyucu Murat Paşa da, Halep-Maraş yolunu sekiz günde katederek Celalilere iyice yaklaştı... Bu arada Mısır ve Tarabulusşam birlikleri de Maraş'a gelerek Osmanlı kuvvetlerine katıldı. (239) Kalenderoğlu ve diğer Celali şefleri, uzun tartışmalardan sonra, Kuyucu Murat Paşa ile bir meydan savaşı yapmayı kararlaştırdılar.

Celaliler, Kuyucu'nun yolunu kesmek için Göksu boğazını kapmak istedilerse de, Kuyucu Murat, daha önce Kalenderoğlu'nun bu planını casusları vasıtasıyla haber aldığından, atik davranarak Celalilerden önce boğazı tutmayı başardı.

İki taraf arasında şiddetli bir savaş vuku buldu. (1608) Kuyucu, hendeklerde sakladığı yeniçerileri, savaşın en kızgın anında meydana çıkarıp saldırıya geçti... Celaliler bozuldular... Kalenderoğlu, 20.000 Celali ve 20 toptan ibaret kuvvetini, Maraş'ın kuzeybatısında Göksu yakınlarındaki Alaçayır'da bırakıp çekilmek zorunda kaldı.. Bu savaşta onbinlerce Celali hayatlarını kaybettiler. (240) Peçevili İbrahim Efendi, bu savaşla ilgili şöyle diyor: "Bu savaşta gökteki melekler bile, Murat Paşa'nın kahramanlığını alkışladılar. O kadar eşkiya öldürdü ki, hesaba gelmez... Ama büyük vezirin (Kuyucu paşanın) buyruğuyla öldürülenler, savaş meydanında (ölüp) kalanlardan daha fazla idi." (241)

Görülüyor ki, İbrahim Efendi'nin de itiraf ettiği gibi Kuyucu Murat, eline geçirdiği bütün esirleri katletmiştir... Ve Peçevili İbrahim Efendi'nin iddiasının aksine, gökteki melekler,

---

(238) *Tarih-i Naima, c.2, s.602*
(239) *Tarih-i Naima, c.2, s.561, BTT, c.5, s.118*
(240) *Tarih-i Naima, c.2, s.562-563*
(241) *Peçevi Tarihi, c.2, s:314*

kuyucunun bu vahşi katliamını alkışlamamışlar, lanetlemişler-dir... Zira meleklerin zulmü alkışlamaları, asla mümkün değil-dir...

Kalenderoğlu, çok az arkadaşıyla Doğu Anadolu'ya doğru çekildiler... Bayburt dolaylarında biraz mukavemet gösteren Kalenderoğlu, İran'a geçmekten başka çare bulamadı.

Peçevili İbrahim Efendi, İran'a doğru kaçan Celalileri takip eden Kuyucu Murat'Paşa'nın yaptığı katliamları şöyle anlatıyor: "... İran ülkelerine doğru kaçmaya koyuldular. İslam gazileri kaçanların arkasını bırakmayıp birçok haini yakaladılar, bunları Serdar'a getirip değerli ödüller aldılar. Ondan sonra eşsiz vezir (Kuyucu Murat Paşa) kuyular kazdırdı ve getirilen mel'unları bu kuyular başında çöktürerek birer birer boyunları vurdurdu. Böylece her gün bir-iki kuyu dolardı ve yeni bir kuyu daha kazılması gereği duyulurdu." (242)

-IV-

ABAZA MEHMET PAŞA İSYANI (1622)

Abaza Mehmet, isyan etmeden önce Canbolatoğlu Ali Paşa'nın hazinedarı idi. Kuyucu Murat Paşa'nın, Canbolatoğlu Ali Paşa ile yaptığı savaşta Abaza Mehmet esir olarak Kuyucu Murat'ın eline düşmüştü. O sırada yeniçeri ağası olan Halil'in ricası üzerine Abaza, ölümden kurtulmuş, Kuyucu'nun emriyle serbest bırakılmıştı. (243) Yeniçeri ağası Halil, kaptan paşa olunca Abaza Mehmet'i, bir kalyon' (yelkinli ve kürekli harp gemisi) un komutanlığına getirdi. Daha sonra aynı Halil, vezir-i azamlığa yükseldi ve Abaza'yı vali olarak tayin etti. (1616) Abaza Mehmet Paşa, daha sonra Maraş Beylerbeyiliği, arkasından da Erzurum Beylerbeyiliğine atandı. (244)

II. Osman'ın öldürülmesinden sonra, kapıkulu askerlerinin gittikçe artan edepsizlikleri, çevrelerinde bulunan asker arkadaşlarına da sirayet etti. Erzurum'da görevli bulunan nöbetçi yeniçeri askerleri, belki de II. Osman'ın taraftarı olduğunu bil-

(242) Peçevi Tarihi, c.2, s.316
(243) Peçevi Tarihi, c.2, s.316
(244) Tarih-i Naima, c.2, s.859, İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e. c.3, s.150

dikleri için, Erzurum valisi Abaza Mehmet Paşa'ya karşı terbiyesizce davranışlarda bulunmaya başladılar. Abaza Paşa, bulaşık hastalık ve taşkınlıklarına dayanamadığından, bir yolunu bulup kendilerini kaleden dışarı çıkardı ve çoğunu astırdı. (245) Yeniçeriler bu durumu şikayet konusu edince hükümet, Abaza'yı valilikten azletti. Abaza, kendisine birçok iyiliklerde bulunmuş olan Halil Paşa'nın "valilikten çekilmesi ve yerini Mustafa Paşa'ya terketmesi" emrine de aldırış etmedi.

ABAZA'NIN SLOGANI: YENİÇERİLERE ÖLÜM!

II. Osman'ı katleden ve kendisine hakaretler yapan yeniçerileri, II. Osman'ın katilleri olarak ilan eden Abaza, Osman'ın intikamını yeniçerilerden alacağı iddiasıyla ayaklandı. Abaza: "Bulunmasın, mazlum Hz. Yahya'nın kanı için İsrailoğullarından, nasıl 70 bin kişiyi öldürdü ise, ben de o padişah-ı mazlumun kanı için 70 bin yeniçeriyi kesmeye nezrettim" diyordu. (136)

II. Osman, yapmayı tasarladığı reformlar için taraftar ararken Celalilikten yetişme Abaza Mehmet Paşa'yı, Halil Paşa'nın da aracılığı ile önce Maraş'a, sonra da Erzurum'a vali tayin etmişti. Abaza Mehmet, gayet cesur, zeki, hilekâr, yakışıklı ve zevk sahibi bir paşaydı. Konuşmasının, giyim kuşamının, koşumlarının güzelliği ile ünlüydü... Abaza da, II. Osman'ın, Anadolu köylüsünden ve göçebelerinden asker yazmaya memur ettiği beylerbeyilerdendi.

MEVLEVİLERDEN ABAZAYA DESTEK

Abaza'nın, Anadolu'da destekçileri bulunduğu gibi, İstanbul'da da Ona taraftar olan devlet adamları vardı. (247) Abaza'nın isyan etmesinde, Şeyh Sarıbaba oğlu Abdurrahim'in ...kisi büyüktü... Zira bir gün Şeyh, kendisine: "Sahib-i huruc ...sin" demiş o da buna tam inanmıştı. (248) Mevlevi tarikatının ...ı, Mevlana'nın torunlarından Ferruh Çelebi (1591-1630) de

---

...letayic'ül Vukuat, c.I-II, s.225
...ammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.9, s.40
... Öztuna, BTT. c.5, s.192
...H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.151. TTk.

Abaza'yı destekliyordu. Şüphesiz, Konya çelebisinin desteği, Abaza'ya büyük bir manevi güç kazandırmıştı. (249)

Abaza, 17 Kasım 1622'de isyan bayrağını kaldırdığı zaman, hem Anadolu, hem de İstanbul'da pekçok taraftarı bulunuyordu. O, gördüğü her yeniçeriyi "sen dah-i kaatil-i padişah-ı devransın" diyerek öldürüyordu. Abaza, bu gerekçe ile ele geçirdiği yeniçeri, topçu, cebeci, acemi oğlanı gibi kapıkulu ocağı mensuplarını öldürmekten çekinmiyor, ama sipahi taifesinden kimseye de dokunmuyordu. (250)

Ayaklanmadan sonra Doğu Anadolu'nun kuzey kesimi Abaza Paşa'nın, güney kesimi de Diyarbakır valisi vezir Hafız Ahmet Paşa'nın kontrolüne geçmişti. İki paşa, devlet aleyhinde ittifak için gizli görüşmelerde bulunmuşlar, (251) ancak Abaza, Hafız Ahmet Paşa'nın fikrine iştirak etmediğinden anlaşma sağlanmamıştı. Eğer, aralarında ittifak sağlansaydı şüphesiz, Abaza, İstanbul için çok daha tehlikeli bir rakip olabilirdi...

ABAZA AFFEDİLİYOR

Yaklaşık 40 bin kişilik bir kuvvetle Ankara kalesini kuşatan, ancak kışın yaklaşması üzerine kuşatmayı kaldırıp Niğde'ye çekilen Abaza Mehmet Paşa, 1624 yılında Kayseri yakınlarında Çerkez Mehmet Paşa kuvvetleriyle yaptığı savaşta yenildi ve bu savaşta binlerce sekbanını kaybetti. Erzurum'a doğru çekilmek zorunda kalan Abaza, Çerkez Mehmet Paşa'dan bağışlanmasını isteyince, isteği kabul edildi ve Abaza, tekrar Erzurum valiliğine atandı. (252)

Ne var ki, bir süre sonra kendini kuvvetli hisseden Abaza, tekrar yeniçerileri katletmeğe başlayarak isyan etti. (1628) Bu gelişmeler üzerine hükümet, bu defa, Abaza isyanını bastırma görevini Hüsrev Paşa'ya verdi. Hüsrev Paşa, Erzurum kalesine casuslar sokarak, Abaza'nın birçok askerini kendi tarafına çekmeyi başardı. Yalnız kalan Abaza, 14 günlük bir direnişten

---

(249) BTT. c.5, s.194
(250) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.151,
(251) Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, c.3, s.30. İstanbul 1318
(252) Peçevi Tarihi, c.2, s.376

sonra teslim oldu ve ikinci kez affedilerek İstanbul'a gönderildi. IV. Murat'ın sevgisini kazanan Abaza Bosna valiliğine atandı.[253]

ABAZA NEDEN AFFEDİLDİ?

IV. Murat gibi kan dökücü bir padişahın, Abaza'yı affedebildiği meselesi garip gelebilir... Ancak, hatırlatmak gerekir ki Abaza, II. Osman'a samimiyetle bağlıydı... Yeniçeriler, zulümle padişah Osman'ı katletmişlerdi... Abaza, zalim yeniçerilere karşı başkaldırmıştı... Kaldı ki, IV. Murat da, yeniçerilerden çok çekmiş bir padişahtı; özellikle de sultanlığının ilk yıllarında... Bu nedenlerden ötürü ikisi de, yeniçerilerden son derece rahatsızdılar... Ayrıca Abaza, Saray için önemli bir kozdu... Saray, bu kozu gerektiği zaman yeniçerilere karşı kullanabilecekti.. Bize göre, padişahla Abaza'yı birbirine yaklaştıran nedenler bunlardır...

Abaza Mehmet Paşa giyim ve davranışlarıyla da IV. Murat'ı etkilemişti. Abaza, İstanbul'a geldikten sonra, şehrin bütün zarifleri "Abaza kesimi üzere-Abaza-vari" giyinmeye başlamışlardı. Bizzat, IV. Murat da; bu Abaza-Vari modaya uymuştu. Onun için Abaza, Padişah'ın en yakını olmuştu. Abaza, Bosna'ya giderken İstanbul ahalisi tarafından büyük bir törenle uğurlanmıştı. [254]

Evliya Çelebi anlatıyor: "Bir gün yeniçeriler Sultan Murat'a küsmüşler, Divan'da çorba içmemekle de bunu belli etmişlerdi. Bu durum üzerine Abaza: "Padişahım, izn-i şerifinle ben onlara bir kere görüneyim. Ol an ben onlara çorba taslarını bile yuttururayım" demiş ve aldığı izinle Divan'a çıkmıştı. Onu gören yeniçeriler:" bre Abaza geliyor!" diyerek, çorba taslarını hemen üstlerine aktarmışlardı. Abaza yeniçerileri bu derece yıldırmıştı."[255]

Lehistan savaşlarında kahramanlıklar gösteren Abaza Meh-

---

[253] Peçevi Tarihi, c.2, s.384
[254] Tarih-i Naima, c.3, s.1279, Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.231, Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.9, s.189
[255] Evliya Çelebi Seyahetnamesi (giriş), s.202, KBY. Ankara 1983

met Paşa muhaliflerin entriakaları sonucunda idam edildi. (23 Ağustos 1634) Abaza, idam edilmeden önce izin alarak, iki rekat namaz kılmış ve ondan sonra darağacına çıkmıştı. (256)

Abaza'nın Anadolu halkı tarafından sevildiği ve onun adına destanlar yazıldığı bilinmektedir. Nitekim, Abaza adına yazılan bir destanda şu mısraları okuyoruz:

Ala kanla yatar ol nazik teni
Mecruh edip uçurdular canını
Garazi Sultan Osman hanın kanını
Ölünce çalışır, alırım, demiş
Yeniçerileri kırmak gerektir
Öldürdüler yeryüzünün halifesini (257)

-VII-
CENNETOĞLU İSYANI (1625)

XVII. Yüzyılın ilk yarısında, Ege bölgesinde patlak veren bu isyanın lideri Cennetoğlu'dur. Cennetoğlu, Cennet isminde, bilgili bir kadının oğlu olduğndan, tarihmizde, 'Cennetoğlu" adıyla anılır. (258)

Cennetoğlu adlı Celali, eski bir tımarlı sipahi subayı idi. Balıkesir'den başka, Aydın ve Saruhan (Manisa) sancaklarına el koyarak isyan eden Cennetoğlu, niçin isyan ediyordu?... Reaya, yer yer toplanarak; beylerbeyi, sancakbeyleri, subaşı, kethüda, ağalar ve askerlerinin, kendilerine yaptıkları zulmü, birer birer saydıktan sonra, artık bu zulmün son hadde ulaştığını, bu zulme karşı başkaldırmak gerektiğini ortaya koymuşlardı. Alınan karara göre: asker ve hükümet memurlarından olup, halk'a zulmedenler her kim olursa olsun; evvela güzellikle, güzellikten anlamayıp da zorla reayanın malını almak isterlerse, reaya da elbirliği yaparak, zalimi ortadan yok edeceklerdi... Bu sırada Cennetoğlu da halkın yanına gelip, kendilerine zulüm yaptırmayacağını, zalim olanları kovacağını vaadetmiş, reaya da kendisini destekliyeceklerine dair and içmişlerdir. (259)

(258) M. Çağatay Uluçay, Onyedinici Asırda Saruhanda Eşkiyalık ve Halk Hareketleri, s.31, İstanbul 1944
(259) M. Çağatay uluçay, a.g.e. s.31-32

Nitekim, tarihçi Naima da, Cennetoğlunun isyan etmesinin nedenini şöyle izah ediyor: "Karesi (Balikesir) sancağı hududunda reayayı muhafaza bahanesiyle meydana çıkıp ve zamanla kuvvet bulup, Anadolu'dan çıkıp kazadığı ve ol havali Türklerinden pekçok urgat toplanıp fesada başladığından, ortadan kaldırılması icabetmişti. (260) Görülüyor ki, Cennetoğlu; reayayı zalimlerin zulmünden muhafaza etmek parolasiyle isyan etmiş, köylü ve urgat (işçi) başta olmak üzere, çeşitli halk tabakalarından destek görmüştür.

Dönemin resmi ferman hükümlerde Cennetoğlunun, halk'ı kandırdığı iddiası varsa da, gerçekte ne halk ne de Cennetoğlu kandırılmış değillerdi. Belerin, Ehl-i örfün reayâya yatığı zulmün inkar edilemez bir hakikat olduğu meydandadır. (261) Zira o dönemde devlet'in sosyo - ekonomik yapısı bozulmuştu. Bağdat savaşları şiddetli anlarını yaşamakta idi. IV. Murat, henüz çocuk denecek yaştadır. Bu nedenle develet idaresi ve asayiş kadınların elinde oyuncak haline gelmiştir. Hükümet boşluğu; başta olduğu gibi, içte de devleti felaketlere sürüklemekteydi... Reaya, kendini korumak, malların zalimlere kaptırmamak için ve başka tercihleri olmadığı için; Celalilerin şemsiyeleri altına sığınmak zorunda kalmışlardır.

CENNETOĞLU ALEYHİNDE DİNSEL KAMPANYA!...

Cennetoğlu, ilk Osmanlı kuvvetini Tire'de bozguna uğrattı. Şöyle ki, Çağala kardeşlerin kethüdaları, 3000 kişilik bir kuvvetle Cennetoğlu üzerine yürüdüler. Cennetoğlunun gücü; 1600 piyade ve 1000 suvariden oluşmaktaydı. Tire'de yapılan savaşta Osmanlı güçleri, binden fazla kayıp vererek geri çikilmek zorunda kaldı. (262) Cennetoğlu bu başarısı ile; İzmir çevresini de denetimine geçirmiş oldu...

Tarihçi Naima'nın iddiasına göre; Ege bölgesinden bir grup reaya, Sadrazam'a baş vurarak: "Ortaya çıkan Cennetoğlu, Aydın ve Saruhan diyarlarını yağma ve emlak ve eşyalarını

260) *Tarih-i Naima, c.2, s.912-913*
261) *M. Çağatay Uluçay, a.g.e. s.32*
262) *M. Çağatay Uluçay a.g.e. s.33*

talan ve nice zararlar vermektedir. Elbette üzerine asker tayin olunup hakkından gelinsin" dediler. (263)

Öte yandan Tire yenilgisi üzerine hükümet, dergah-ı Ali çavuşlarından Mustafa Çavuşu bir mektupla Cennetoğluna göndererek, asilikten vazgeçmesi için nasihatta bulundu. Ancak bu girişim Cennetoğlu ve adamları tarafından reddedilince, Dişlek Hüseyin Paşa komutanlığındaki Osmanlı ordusu, Cennetoğlu kuvvetleriyle yaptığı savaşta galip geldi, Cennetoğlu kuvvetleri yenilerek, dağıldılar... Saray, dişlek Hüseyin Paşa'ya bir kat elbise göndererek, "eğer Cennetoğlu güçlerini ortadan kaldırırsa, Serdarlıkla mükafatlandıracağını vaad etti" (264)

Bu arada Cennetoğlu, çevreye dağıttığı sahte fermanlarla; Dişlek Hüseyin Paşa'nın Celali olduğu ve reayanın ona itaat etmemesi geretiği propagandasını yapmaya başladı... Hüseyin Paşa ise; Hükümet'e başvurarak bu iddianın yalan olduğunu açıklayan bir ferman yayımlanmasını arzedince, hükümet çıkardığı bir fermanla; Hüseyin Paşa'ya itaat edilmesi geretiğini ilan etti.

Ayrıcı hükümet, "halktan Cennetoğlu ile ittifat edip, talak üzerine yemin edenlerin, yeminlerinden dönmeleri halinde

"Karılarının boş olmayacağı" hükmünü getiren bir fetva çıkarttı" (265) Saray, Yayınladığı bir fermanla da; "Cennetoğluna yataklık ettiniz, ekmek verdiniz gibi bahanelerle, reaya'ya işkence yapılmayacağı" vaadedildi. Ferman, Aydın ve Saruhan sancaklarında halk'a okundu. (266)

CENNETOĞLU KAZIĞA VURULUYOR...

Tiren yenilgisinden sonra; iki taraf da birbirlerine soğuk savaş açtılar... Ancak, Saray'ın ferman ve vaatları olumlu sonuçlar verince, Cennetoğlu zor durumda kaldı. Nihayet Manisa ovasında yapılan savaşta, Cennetoğlu yenilerek, yakalandı (1625) ve Birgi'de kazığa oturtularak öldürüldü. (267)

---

(263) Tarih-i Naima, c.2, s.913
(264) M. Çağatay uluçay, aynı eser, s.34
(265) M. Çağatay Uluçay, a. geçen eser, s.34
(267) M. Çağatay Uluçay, aynı eser, s.35. Y. Öztuna, BTT. c.5, s.208

Dişlek Hüseyin Paşa'ya da; vezirlik ve Anadolu Beylerbeyliği verildi.

-VIII-
KARAHAYDAROĞLU İSYANI (1647)

Karahaydaroğlunun asıl adı; Mehmet olup, Karahaydar olan babası; bir kadı'yı öldürmekten dağa çıkar, daha sonra Eskişehir'den İzmir'e kadar değişik yerlerde kervan soyar, yol keser bir şaki olur. Vezir-i Azam Kara Mustafa Paşa zamanında üzerine asker sevkedilir ve Karahaydar, Uluburlu'da Velibaba tekkesinde uyurken öldürülür. (268) İşte, Karahaydar'ın oğlu Mehmet büyüyecek ve 'Karahaydaroğlu' lakabı ile; 1647'de isyan edecektir.

Tarihçi Naima, Karahaydaroğlunun; babasının intikamını almak için isyan ettiğini iddia eder. (269) Ancak Hammer'in isyan sebebi olarak, ileri sürdüğü gerekçe, daha tutarlı görünür. Hammer'e göre; Sadrazam Ahmet Paşa, Karahaydaroğlundan 30.000 kuruş rüşvet almasına rağmen, kendisini, söz verdiği sancakbeyliğine tayin etmez. Buna öfkelenen Karahaydaroğlu, önce Velibaba tekkesini basar, akabinde Söğüt dağlarına çekilerek isyan eder. (270)

Gerçi Karahaydaroğlunun; babazının içinde öldürüldüğü tekkeye baskın yapması babasının intikamını almak için isyan etmiş olabileceği ihtimalini akla getirmiyor değil... Ne var ki, O'nun; sırf intikam almak için isyan ettiği iddiası, gerçekçi görünmez... Bunun yanında özellikle, Ahmet Paşa'nın kendisinden rüşvet alması ve vaadedilen mansıbın verilmemesi; Karahaydaroğlunun isyan etmesine ve bu arada, babasının da intikamını almasına neden olabilir.

RÜŞVETÇİ AHMET PAŞA KARAHAYDAROĞLUNA ESİR DÜŞÜYOR!

Ilgın ve Akşehir arasındaki mıntıkayı adeta harap eden Karahaydaroğlu, bu havalide Celalilik eylemini sürdürürken,

268) M. Çağatay Uluçay, aynıeser, s.50
269) Tarih-i Naima, c.4, s.1779
270) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.148

Saray Anadolu genel valisi Ahmet Paşa'yı; isyan bastırmakla görevlendirir. Hükümet kuvvetleri, karahisar (Afyon) Sandıklı yakınlarında karahaydaroğlunu yenilgiye uğrattı ise de, Ahmet Paşa işi gevşek tutmuş olacak ki, Sandıklı ovasında Celalilerin ani baskınına uğrar ve Karahaydaroğlunun eline esir düşer.

Karahaydaroğlu, esir düşen Ahmet Paşa'ya hitaben: "Bayır aşmazlara (korkaklara) itimad edüp de başından geçmiş bir adamın önüne çıktığım içün seni acemiliğüne hurmetten bırakdım; haydi git, bir daha kullanmadığın askerle gaalip gelemeyeceğün hasım önüne çıkma!" diyerek, üzerindeki elbiseleri çıkarttı ve başında yanlız bir külah bırakarak atına binip gitmesini emretti. Ancak Ahmet Paşa gider gitmez, akabinde arkadaşı Katırcıoğlu gelir, Paşa'yı serbest bıraktığı için Karahaydaroğlunu azarlar ve Paşa'yı yetişerek öldürür. Bütün Levendlerini de kendi sancağı altına alır. (271)

SARAYDAN ABAZAYA TEHDİT: "YA BAŞIN YA BAŞI!"

Ahmet Paşa'nın öldürülmesinden sonra Afyon yağma edilir. Celaliler oradan Isparta'ya doğru hareket ederler. Ispartalılar, Karahaydaroğluna adamlar göndererek, kentin yağmalanması karşılığında para vermeyi önerirler. 3000 kuruş istenir. Isparta halkı Karahaydaroğlundan; parayı toplayıncaya kadar kendilerine mühimmat verilmesini isterler. Ispartalıların istekleri kabul edilir. Karahaydaroğlu bu süre içinde zevk-ü sefahet'e dalar. Oysa, Ispartalıların amaçları; Karahaydaroğlunu oyalamaktır. Bu sırada Saray, Abaza Hasan Ağaya bir hattı-ı hümayun göndererek: "Ya başın, ya Karahaydaroğlunun başı" tehdidinde bulunur ve "eğer Haydaroğlunu yok ederse, kendisine Bağdat ve Türkmen Ağalığı" verileceği vaadedilir. Karahaydaroğlu, parayı beklediği bir sırada, aniden Abaza Hasan'ın saldırısına uğrar. Hazırlıksız yakalanan Celaliler, kısa zamanda yenilgiye uğrarlar, Karahaydaroğlu; 200 kişilik arkadaşıyla askeri kuvvetin çemberini yarmayı başarır ve yorulan atını değiştirmeye

(271) Hammer, OsmanlıDevleti Tarihi, c.10, s.148-149

çalışırken, oyluğundan yaralanır. (272)

Yaralı olduğu halde kaçmaya çalışan Karahaydaroğlu, Ispartanın bir köyünde saklanır. Bu arada Abaza Hasan, etrafa haber salarak: "Haydaroğlunun yerini söyliyene; beş at ve beş kese vereceğini, yanında olup ta haber vermeyenin evi başına yıkılacağını" ilan eder. Bir yürük, Abaza Hasan'a; Karahaydaroğlunun saklandığı yeri bildirince, evin etrafı sarılır. Haydaroğlu, yaralı olmasına rağmen saatlerce çarpışarak, Abaza'nın adamlarından 7 kişiyi öldürdükten sonra yakalanır... İstanbul'a gönderilen Karahaydaroğlu, Parmakkapı'da idam edilir. (273)

Haydaroğlu'nun yakalanmasını başaran Abaza Hasan Ağaya yeni il Türkmen ağalığı verilerek mükafatlandırılır.(274)

Evliya Çelibi, Haydaroğlunun doğruluk ve cesaretini takdir eder. Rivayete göre; Haydaroğlunun babası Karahaydar, bir ara Evliya Çelebinin çok değerli bir saatını zorla alır ve daha sonra saatı oğluna verir. Yıllar sonra, Evliya Çelebi saat'ı Haydaroğlunda görünce, O'na "bu saatı baban benden zorla aldı" der. Haydaroğlu, Evliya Çelebinin sözünü doğrulayarak "Haklısın" der ve saatı Evliya Çelebi'ye geri iade eder. (275)

Haydaroğlu Mehmet, at ve silah kullanmakta mahir olup, henüz bıyıkları yeni çıkmış bir gençti...

-IX-
VARDAR ALİ PAŞA İSYANI (1647)

Bosna'nın Vardar köyünde doğan Ali Paşa, İstanbul'a gelerek Saray'a girer ve valiliğe kadar yükselir. Doğru ve temiz bir kimse olarak tanınan Ali Paşa, ifade yerinde ise; adeta zorla isyan'a sürüklenir... Şöyle ki, hükümet ve ricalı, tam bir sorumsuzluk içindedirler... O sırada vezir-i azam olan Hezarpere Ahmet Paşa, Padişah I. İbrahim'in arzularından istifade ile memuriyetleri kesime bağlıyor, Saray'a, padişah'a, haseki sultanlara bol bol para ve hediyeler takdim ederek, onları memnun etmeye çalışıyor ve tabii bu arada da küpünü doldurmayı ihmal

(272) M. Çağatay Uluçay, a.g.e. s.53
(273) M.Çağatay Uluçay, a.g.e. s.54
(274) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.312
(275) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.150

etmiyordu... Devlet hizmetlerine tayin için rüşvet vermeyenlere bütün kapılar kapalı tutuluyordu. (276)

Daha önce sözkonusu ettiğimiz gibi; I. İbrahim, etrafa gönderdiği emirlerle; Vali, Sancakbeyi vesair büyük memurlara kürk ve anber tevaziatını başlatmış, Vali ve Sencakbeylerinin İstanbul'da bulunan kapı kethüdalarından zorla samur ve anber veya bedeli tahsiledilmeye başlanmıştır... Bunu ödemeyen ve gücü müsait olmayanlardan bazıları hapis ve bazıları da azledilmişlerdir. (277) Samur ve anbe vergisinden başka, hazineye yardım edi altında zorla alınan paralar da padişah I. İbrahim'in eğlencesi için sarfediliyordu... Sadrazam Ahmet Paşa 40.000 riyal tahmini ile padişah'a mücevherli bir kayık yaptırmıştı. (278)

NİKAHLI KADINI PADİŞAH'A GÖNDERMEMEK HURUC ALA-S SULTAN SAYILIYOR (!)

Saray ricalının çılgınca israf ve eğlenceleri uğruna, habire vergiler artırılıyor, rüşvetler adeta normalmış gibi alınıyordu... Ne var ki, bu haksızlıklara karşı tahammül edemeyen dürüst insanlar da yok değildi. işte, bunlardan birisi de; Vardar Ali Paşa'dır...

Ali Paşa, Sivas valisi iken, padaşah I. İbrahim, ondan 30.000 kuruş bayram harçlığı ister, ayrıca güzelliğini işittiği İbşir Paşa'nın karısını da; kendisine göndermesini emreder. Buna karşılık Ali Paşa ise; "Sivas halkının normal vergisini verdiğini, fakir halkın bu kadar parayı ödemeye takatı olmadığını belirtir ve padişah'ın mübaşirine: "Ben bu kadar parayı nereden vereyim, yol keserek halkın malını mı alayım?... Ayrıca bir Müslümanın nikahlısını başkasına nasıl teslim edeyim... " diyerek, padişah İbrahim'in gayri meşru isteklerini haklı olarak reddeder. (279)

Padişah İbrahim'e nikahlı kadını göndermediği için fermanlı (isyan etmiş) sayılan Ali Paşa, artık Celali damgasını yemiştir... Suçu (!) ise; Müslümanların padişahına nikahlı bir

(276) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.229
(277) İ. Hakkı, Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.232
(278) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.115
(279) Tarih-i Naima, c.4, s.1785, İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e. c.3, s.229

kadını peşkeş çekmemek!... "Devlet işlerinin kadınların elinde olduğunu, sık sık tayin ve azillerin yapıldığını hükmette cezri bir ıslahat gerektiğini" bildiren Ali Paşa, isyan bayrağını kaldırıyor ve isyanın nedenlerini şöyle izah ediyor: "Padişah devlet işlerine mukayyed değildir; işler ve saltanat umuru kadınlar elindedir. Ümera ve beylerbeyiler az zamanda azl olunuyorlar, reaya (köylü) pedişan, memleket harap bir hale gelmiştir. Bu hale nihayet verilmesini, devlet adamları padişaha bilidirmelidir. Üç sene dolmayınca; idari ve askeri memuriyetler değiştirilmemelidir" (280)

SARAYIN ÇİRKİN BİR OYUNU!

Çirkin bir oyun sahneleyen Saray, İbşir Paşa'ya Sivas valiliğini vererek, Vardar Ali Paşa'nın üzerine gitmesi için emir verir. İbşir Paşa, Ali Paşa'nın dostudur, onu sever. Üstelik Vardar Ali Paşa, İbşir Paşa'nın karısını padişah'a göndermeyi reddettiği için, asi ilan edilmiştir... Bu nedenlerden ötürü İbşir Paşa, Vardar Ali Paşa'nın üzerine gitmek istemez ve "Hak söz söyleyen adamın üstüne nasıl varayım" der. Ancak Saray, Abaza'ya yaptığı tehdidi; İbşir Paşa'ya da yapar: "Ya başı, ya başın"... Bunun üzerine İbşir Paşa, Vardar Ali Paşa ile çırpışmaya karar verir.

Vardar Ali Paşa, Sivas'ı İbşir Paşa'ya teslim ederek, Tokat'a doğru çekilir. Bu arada Ali Paşa; her tarafa mektuplar yazarak yapılan haksızlıkları anlatıyor ve kendisinin haksızlıklara karşı başkaldırdığını, hak taraftar olanların, kendisi ile birleşmeleri gerektiğini söyliyordu... Artık Ali Paşa, mazlumların hamisi olarak biliniyor, reaya hak ve isteklerini Vardar'a aktarıyorlardı. Örneğin: Reaya gruplar halinde Vardar Ali Paşa'ya başvurarak; Canik (Samsun) sancağı mutasarrıfı Dilaver Paşa'nın kendilerine zulüm yaptıklarını söylüyorlar ve Ali Paşa'dan yardım istiyorlardı. (281) Ali Paşa'nın etrafında pekçok insan toplanırlar ve ayaklanmasını desteklerler...

(280) Tarih-i Naima, c.4, s.1786
(281) Tarih-i Naima c.4, s.1881

HAK ADINA YAPILAN HAKSIZ BİR İDAM!

Hükümet, İbşir Paşa'nın dışında, Karaman Beylerbeyisi Köprülü Mehmet Paşa ve Afyon sancakbeyi yönetimindeki askeri kuvvetlerinde Vardar Ali Paşa üzerine gitmeleri için emir verir.

Ali Paşa, Osmanlı kuvetlerini yenilgiye uğratır. Ne varki, tam bu sırada, İbşir Paşa'nın ani baskınına uğrayan Ali Paşa ve kuvvetleri yenilirler ve Vardarlı, sağ olarak ele geçirilir Vardar Ali, İbşir Paşa'ya ağır sözler söyler: "Ben karımı padişaha göndermedim namusumu korudum. Senin gibi bir herifi üzerime gönderdiler." (282) Haksızlık ve zulme karşı ayaklanan ve onun için de; asi ve Celali ilan edilen Ali Paşa, öldürülmekten kurtulamaz, Doğruluğun kurbanı olur. Hak olduğu halde, haksız yere idam edilen Ali Paşa, İdam edilmeden önce şöyle der: "Allah kullarının malını zulmen alup vermediğim için mi öldürülmem icab ediyor?" (283) Vardar Ali Paşa'nın cesedi, Bab-Humayun'da günlerce teşhir edilir. Bir arnavut: "Vardar Ali, salih ve dindar bir adamdı. Cesedini yirmi gün saray kapısında bekletmek hangi kitapta vardır?" (284) diyerek; öfkesini dile getirmiş. Bu şirkin hareketi protosto etmişti. Halbuki İbrahim gibi bir sultanın bu uygulamasını çok görmek lazımdı. Tarihte Ümmet-i İslam'a tahakküm eden nice zalim sultan İbrahim'ler vardı. Horasan'da İmam zeyd'i ve oğlu Yahya'yı vahşice katledip pak naaşlarını aylarca ağaçlarda sallandıran bu gibi zalim sultanlara Tarih şahittir!

DELİ İBRAHİM'DEN DELİCE BİR İSTEK

Vardar Ali Paşa'nın ev malı ve eşyası tamamen müsadere edilir. Ayrıca padişah, delice bir istekte bulunur. Çıkarılan fermanda şöyle bir emir vardır. Vardar Ali'nin dul karısını çırılçıplak soyun ve balmumu ile çarmıha gerip reaya'ya gösterin." Ancak Vezir Ahmet Paşa'nın yalvarması ile zavallı kadın kurtarılabildi. (285)

(282) *Tarih-i Naima, c.4, s.1812-1813*
(283) *Tarih-i Naima, c.4, s.1813*
(284) *Tarih-i Naima, c.4, s.1837*
(285) *Tarih-i Naima, c.4, s.1813*

İBŞİR'İN İBRETLİ SONU

Vardar Ali Paşa'nın öldürülmesinden sonra büyük bir pişmanlık duyan İbşir Paşa, bunalımlar geçirmeye başlar. Sonunda ayaklanır Celâli olur. O da yakalanarak kafası kesilir.

-X-

GÜRCÜ ABDÜNNEBİ İSYANI (1649)

IV. Murat'ın ilk devirlerinde sadrazam Gürcü Mehmet Paşa ile Adana Valisi Cafer Paşa'nın akrabasından olan Gürcü Abdünnebi, kapıkulu süvarilerinin ileri gelen dişlilerinden olup, IV. Murat'ın; sipahi zorbalarını tepelediği sırada bir süre kaçıp kurtulmuş, sonra IV. Murat'ın sevgili silahtarı Mustafa Paşa'nın aracılığı ile bağışlanmıştı. (286) Bir süre silahtar Paşa'nın yanında bulanan Abdünnebi, onun nüfuzundan istifade ile Niğde ve Bor taraflarında çiftlikler elde etmiştir. (287)

NEBİ NEDEN AYAKLANIYOR?...

M. Nuri Paşa'ya göre; Abdünnebi, Sultan Ahmet Camiinde öldürülen arkadaşlarının öcünü almak için ayaklanmıştır. (288) Ne var ki, Tarihçi Naima, Abdünnebinin isyan etmesinin nedenini daha çok kişisel bir menfaata bağlıyor. Naima'ya göre; Abdünnebi, sultan İbrahim'in hal'linden önce Suriye'de hazineye ait olan Safed tarafınnın mültezimliğini 190.000 kuruş'a iltizam ederek, 100.000 kuruşunu peşin verir ve arkasında da 30.000 kuruşu sadrazam Hezarpare Ahmet Paşa'ya gönderir. Buna göre Nabinin geriye 60.000 kuruş borcu kalmıştır.

Ne var ki, Sultan İbrahim'in hal've Ahmet Paşa'nın da katledilmesi ile işler karışır. Yeni sultan ve Hükümet, Abdünnebinin; Ahmet Paşa'ya daha önce verdiği 30.000 kuruşun ödenmesini tanımak istemez ve Gürcü Nebi'den bu paranın tekrar öldemesini talep eder. (289) Ancak, Gürcü Abdünnebi, haklı olarak hükümet'e; 'bunun haksızlık olduğunu, aynı miktar parayı ikinci kez ödemiyeceğini ısrar edince, Hükümet; Nebinin mültezimli-

(286) İ. Hakkı Uzunçarşılı, c.3, s.314
(287) İ. Hakkı Uzunçarşılı, c.3, s.314
(288) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.251
(289) Tarih-i Naima, c.4, s.1922-1923

ğini başkasına verdiği gibi, daha önce Ahmet Paşa'ya ödediği 100.000 kuruş parayı da geri ödemedi...

Görülüyor ki, Hükümet, hem Abdünnebinin mültezimliğini elinden alıyor, hem de daha önce onun hükümete ödediği paraya el koyoyor. Hükümetin ve haksız uygulaması; Nebinin isyanına, binlerce insanın ölümüne ve milyonlarca kuruşun zayi olmasına neden olacaktır...

İSTANBUL KUŞATMA ALTINDA

Gürcü Nebinin isyan ettiğini haber alan Anadoludaki sipahilerin gelip Abdünnebi'nin saflarına katılmaları, hükümete karşı güven ve itimatlarını kaybetmiş halkın da Nebinin yanında yer almaları, Saray'ı telaşa düşürdü. Nebi, izorlu kürtlerinden çok cesur bir adama olan Çomar'ı kendisine bölükbaşı yaptı.[290]

Abdünnebinin kuvveti hergün, çığ gibi büyürken, Karahisar civarında güçlü bir celali olarak tanınan Katırcıoğlunun da, gücünü Nebi ile birleştirmesi, Abdünnebiyi askeri açıdan hayli güçlendirdi; Abdünnebinin silahlı kuvveti 15000 kişiye ulaştı.

Önce Konya'ya, sonra İzmit'e gelen Abdünnebinin, İstanbul üzerine yürümek amcında olduğu belliydi. [291] Abdünnebi tarafından devirilebileceği, Abdünnebi kuvvetlerini karşılamağa gönderdi. İzmit yakınına gelen Tavukçu Paşa, burada; siper ve hendekler kazdırıp, Abdünnebi kuvvetlerini durdurmak istedi. Ancak, korkuya kapılan Tavukçu Paşa "böyle bir tedbir ahmaklıktır" deyip geri çekildi [292] şöyleki, hükümet kuvvetleriyle celaliyle karşı karşıya geldiklerinde, Katırcıoglu ileri atılıp yeniçerilere hitaben;" mermi atmayın arkadaşlar, bizim sizinle bir düşmanlığımız yoktur" demesi üzerine, yeniçeriler ateş etmekten vazgecerek, içlerinden birkaç kişiyi temsilçi olarak Abdünnebinin yanına gönderdiler. Abdünnebi, yeniçeri temsilcilerine: "Bizi ne mesele ile tekfir edip katlimize emirler göndermişler?... Sual edip şer-i şerif mucibince laumat edinmeye geliyoruz; siz bizi din kardeşllerimizsiniz, sizinle savaşamaya

(290) M. Çağatay, Uluçay, a.g.e. s.55
(291) Y. Öztuna, BTT. c.5, s.50
(292)Tarih-i Naima, c.4, s.1946

gelmedik" diyerek teminat verdi. Abdünnebinin bu etkileyici konuşmasını dinleyen yeniçeriler savaşmak istemeyince, [293] Tavukçu alelacele İstanbul'a geri döndü.

Abdünnebi haklıydı... Çünkü, hükümet; Abdünnebiyi "Huruc'ün ala Sultan" ile suçlamış ve öldürülmesi hakkında fetva çıkartmıştı. Ulemadan; iki Karaçelebi - zade; Abdülaziz ve Mahmut efendiler, Nebi hakkında çıkartılan fetvanın; şenr'i esaslara aykırı olduğu gerekçesiyle karşı çıkmışlar, ancak çoğunluk, daha doğrusu Saray kadıları nebinin öldürülmesine cevaz vermişlerdi. [294]

ŞERİAT SULTANIN TAHAKKÜM ARACI DEĞİLDİR !

Hükümetin, Abdünnebi'nin katline cevaz veren fetvayı çıkartması üzerine, Abdünnebi Saray'a bir mektup göndererek şöyle diyor: "Elhamdülillah biz de müselmanlarız, ve padişahın harem-i hassından çıkmışız. Ol zalim ve katil Mehmet Paşa, nahak yere bizi kırup hususa bunca zaman harem-i hassdan hıdmet itmiş celb yiğitlerinün, kaunu üzere etmeklerin istedüklerıyçün, kanlarına girüp katl eyledi ve hakkımızda kafirler gibi vacibül- katllerdür diyüp fetvalar virildi. Kangı kitabdan ve ne makule cürme bina idüp, ne mes'ele ile virilmişdür? Hâlâ bize beyan itsün; ve ne sebep ile katllerimüzün üzerlerine Namaz kıldırmayup kâfirden tutılan diller gibi katl olınüp laşelerini arabalar ile deryaya dökdiler. Ve Küfr ve katlimüze ne mes'ele ile hükm itdi?Şer'ullah! Şer'ullah (Allah'ın şeriatı) diyü yazmışlar". [295]

Gürcü Abdünnebinin mektubunu incelediğimizde, görürüz ki; padişah IV. Mehmet ve sadrazam'ı; Şeriat'ı bir tahakküm aracı olarak istismar ediyorlar, haklı haksız onların icraatlarını onaylamayanların boyunlarına ölüm fetvalarını asıyorlar... Nitekim, Abdünnebi haklı olarak, hangi şer'i delile istinaden öldürülmek istendiğini soruyor?...

---

(293) Tarih-i Naima, c.4, s.1947, İ. Hakkı Uzunçarşılı, a.g.e. c.3, s.316
(294) Tarih-i Naima, c.4, s.1945, Hammer, a.g.e. c.10, s.161
(295) Tarih-i Naima, c.4, s.1942

Köpeklerine; sim, kumaş ve kadife giysiler giydirip av'a çıkan IV. Mehmet, reayaya yapılan zulüm ve haksızlıkları görmemezlikten geliyordu... Hani, geleneksel anlayışa göre reaya; Allah'ın padişa'a verdiği bir emanetti...

İSTANBULDA NEFİR-İ AM İLAN EDİLİYOR

Yeniçerilere tam güvenemeyen hükümet, acemilerden de asker almayı uygun gördü ve sipahilere özellikle; Nebi ile işbirliği yapmamaları için yemin verdirdi... Kara Murat Paşa, bütün kapıkulu acakları ile Üsküdür'a geçti. (296) Paşa burada hendekler kazdırmaya girişti. Ayrıca İstanbul'da ne kadar eli silah tutan varsa, Üsküdar yakasına geçirildi. Hükümet, taşradan İstanbul'a elenlerin silahla cadde ve sokaklarda dolaşmalarını yasakladı. amaç; şehrin içinde çıkabilecek bir isyanı önlemekti. Böylece fethinden yaklaşık iki asır sonra İstanbul bir kez daha kuşatılıyordu... Üstelik müslüman halk tarafından...

Öte yandan Üsküdar'a gerginlik sürerken, kuşatmanın uzun süreceği endişesiyle; şehir içinde bazı önlemler alındı. Buna göre ekmek tüketimi Eyyüb'te 1000, İstanbul merkezinde 1000 ve Galata'da 2000 adetle sınırlandırırldı. Ayrıca hergün başkentten Üsküdar'a 10.000 ekmek götürülüyordu. (297)

Durum o kadar naziktir ki, Valide sultan ile kızları - ağası, yeniçeri ağasının nakib vasıtasıyla istemiş olduğu Alem-i şerifi vermekten imtina etmişler ve yadigarın müslümanlar aleyhinde değil, kafirler aleyhinde kullanılabileceğini söylemişlerdi. (298)

HER BAĞİNİN BAŞI İÇİN BAHŞİŞ VAADEDİLİYOR!...

İki taraf arasında (Celalilerle cellatlar arasında) şiddetli bir çarpışma başladı (5 Ağustos 1649) Tavukçu Paşa'yı Orman içinde bozguna uğratarak, birkaç Osmanlı Paşa ve beylerini öldüren Katırcıoğlu ve adamaları, yenilgiye uğrayan Osmanlı kuvvetlerini takip etmek yerine, adamlarıyle yağmacılıga giriş-

(296) Tarih-i Naima, c.4, s.1942
(297) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.251
(298) Hammer Osmanlı Devleti Tarihi, c.10, s.161

meleri, Osmanlı kuvvetlerinin kendilerini toparlama imkanını sağladı. Ancak Abdünnebi, Katırcıoğlu'nun bu eylemini onaylamadığından, iki Celali lider arasında ihtilaf çıktı... Abdünnebi, Kırşehir taraflarına geri dönerken, celaliler dağılmaya başladılar. Hükümet'in sadrazamı, beklenmedik bu gelişmeler karşısında, askerleri teyvik amacıyle, bağının her başına karşılık bahşiş vereceğini vaadedince, Osmanlı askerleri birbirlerini öldürmeye ve hatta kendi arkadaşlarının başlarını kesip sadrazam'a götürmek suretiyle bahşiş almaya başladılar... Sadrazam, getirilen başlar arasında kendi Levendlerinden Kasım isminde birinin başını tanıyınca dehşete kapıldı ve baş getirme isteğinden vazgeçtiğini ilan etti. (299) Ama sonuç korkunçtu; zira o ana kadar getirilen askerlerin başlarının çoğu hükümet yanlısı askerlere aitti. Bahşiş için başı kesilen hükümet yanlısı askerin sayısı 1500 kadardı. (300)

Kırşehir çevresinde dolaşırken, şehir Sancakbeyi; İshak'ın ani baskınına uğrayan Gürcü Abdünnebi yakalandı ve başı kesilerek İstanbul'a gönderildi (Eylül 1649). İshak'a da mükafat olarak karaman Beylerbeyiliği verilmiştir. (301)

Devlet tarihçisi Naimi'den öğrendğimize göre, Abdünnebi İstanbul'a yaklaştığı sırada bile gelenlere harçlık verirdi, yolda ekmek, yemek ve yem ve buna benzer şeyleri parasıyla alır asla fukaraya eziyet ettirmezdi. Abdünnebi İstanbul'a hareket etmeden öncede; Niğde'de zevcesini boşayıp onunla vedalaşmış, bütün malını mülkünü satarak paraya çevimiş ve ordusunun maaşını bu para ile ödemişti. (302)

Buna karşılık azgın ve kan dökücü, yüzlerce kadın ve kızı dağlara kaldırmaktan çekinmeyen Katırcıoğlu ise (303) affedilerek Beyşehir sancakbeyliği payesiyle Girit'e yollanmıştır. (304)

Böylece İstanbul'a kadar gelip dayanan Celali gailesi bertaraf edilmişti...

---

(299) Tarih-i Naima, c.4, s.1955
(300) Tarih-i Naima, c.4, s.1956
(301) Tarih-i Naima, c.4, s.1962
(302) Tarih-i Naima, c.4, s.1950
(303) Hammer, a.g.e. c.10, s.163
(304) BTT? c.5, s.351

KATIRCIOĞLU KURTULUYOR...

İsterseniz Katarcıoğlunun Celalilik dosyasını biraz karıştıralım. Daha önce gördügümüz gibi Katırcıoğlu, Haydar oğlunun en güvenilir yardımcılarındandı. Haydaroğlunun yenilmesi üzerine kaçarak kurtulmuştu. Hamideli (İsparta) Türkmenlerinden olan Katırcıoğlu, dağılan kuvvetlerini toplamış ve İstanbul'a girip hükümeti devirmek amacıyla gittiği yolda Abdünnebi'ye katılmıştı.

Abdünnebinin öldürülmesinden sonra Beyşehir ve Seydişehir yörelerinde bura halkından para toplamaya başladı. Fakat Isparta sancağı mutasarrıfı Topal Mehmet Paşa'ya yenilerek çekilmek zorunda kaldı.(305)

Bu yenilgiden sonra çaresiz kalan Katırcıoğlu, Kaptan Murat Paşa'nın araya girmesiyle hükümetçe bağışlaması sağlanmıştır. Bu duruma göre, Saray'ın eman verip ve katletmediği belalı liderlerinden sadece Katırcıoğlu vardır.

Katırcıoğlu, Beyşehir mutasarrıflığına atandı. Artık Katırcıoğlu; Katırcıoğlu Mehmet Paşa olmuştur... Daha sonra Karaman Beylerbeyliğine atanan ve bir süre İstanbul'da ikamet eden ve devlet ileri gelenleriyle görüşen Katırcıoğlu, cirit oynamadaki mahareti fevkalade olup, oyununa herkesi hayran bırakırdı. Abaza Hasan Paşa ve İbşir Paşa isyanlarından Katırcıoğlu, hükümetin yanında yer almıştı, (306) anın zulmü diğer valilerden çok az olduğu herkesze malumdur. Bu vakitteki valiler ne kadar zalim olmalıdır ki, bir yolkesenin onlardan daha iyi olduğuna ittifak oluna." diyor. (307)

ABAZA HASAN İSYANI

Hatırlanacağı gibi Osmanlı, Abaza Hasan'dan; Haydaroğlu isyanının bastırılmasını ve eğer bunu başarırsa kendisine yeni il Voyvodalığı verileceği vaadedilmişti. Abaza Hasan, ani bir baskınla Haydaroğlu güçlerini yenilgiye uğratmış, Ispartanın bir köyünde yaralı olarak yakalanan Haydaroğlu ise, İstanbul'a

(305) İ. Hakkı Uzunçarşılı, c.3, s.312
(306) İ. Hakkı Uzunçarşılı, c.3, s.313
(307) Tarih-i Naima, c.6, s.2529

götürülerek idam edilmişti.

Abaza Hasan'ın isyan etmesinin nedeni nedir?..

Hükümet, Haydaroğlu isyanını bastırdığı için anlaşma gereğince kendisne 'yeni il Voyvodalığı'nı üç sene için verdi. Ne var ki bu süre dolmadan, Abazanın elindeki Voyvoda alınarak, Salih Paşanın hademelerinden olan Ak-Aliye verildi. (308)

Bu keyfi ve haksız uygulama karşısında Abaza Hasan, ağaların her birine ayrı ayrı başvurarak: "Devletlüler! Hizmetim karşısında ihsan olunan Hatt-ı Hümayun'e göre amel olunmamak layık değildir... Bana zulmeylemek insaf mıdır? İhsan edüp bize cevr ve zulm eylemen!" diye yalvarır, ancak vezirler gururlu bir tavırla bu yalvarmaları reddederler. (309) Ağalardan umduğunu bulamayan Abaza, bu defa vezir-i azam'a başvurarak şöle diyor: "Sultanım, sizden yine size şikayet edeyim. Bana olan zulm reva mıdır? Haydaroğlu ki, üç tuğlu bir veziri katledüp, Anadoluyu harabe verüp, elinden aciz kalınmıştı. Başımı meydana koyup, padişah devletinde tutup getürdüm. Hizmetim karşılığı verilen bir Voyvodalik pasanıra göz diktiler. Halbuki adı geçen şakiyi tuttuğumda kaçıp elimden güçlükle canını cürmümüz bu hanedan-ı Aliyyenin kulu ve eskiden yetiştirmesi olduğumuz mudur?" (310) Abaza Hasan defalarca bunun için devlet kapısını çaldı ne yazık ki her defasında kovuldu, azarlandı. (311)

Ayrıca Köprülü Mehmet Paşa'nın bozulmuş nizamı tekrar kurmak amacıyle, suçluyu suçsuzdan ayırmadan binlerce insanı katletmesi (312) Katlettirmesi, isyanın çıkmasından önemli rol oynamıştır.

Örneğin o dönemde yaşayıp olayları bizzat gözleriyle gören Mehmet Halife'ye göre, Köprülü o kadar asker öldürür ki, Tunca suyu leş ile dolar. (313)

Oysa daha önce etraflıca incelediğimiz gibi birçok neden-

---

(308) Tarih-i Naima, c.5, s.2120-2021, Z. Danışman y.vi. İstanbul 1969
(309) Tarih-i Naima, c.5, s.2121
(310) Tarih-i Naima, c.5, s.2121
(311) Bk. Tarih-i Naima, c.5, s.2122-2123
(312) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.II, s.38
(313) Mehmet Halife, Tarih-ı Gılmanî, s.72, Kültür ve T. B. yyn. 986

lerden ötürü bozulmuş Osmanlı düzenini, Köprülü Mehmet Paşa'nın; kılıçla, kafa kesmekle yoluna koyması mümkün değildi...

Köprülü Mehmet Paşa'nın bozulmuş düzeni rayına oturtacağım gerekçesiyle yaptığı katliamların verdiği dehşetle kaçanlar, devlete yaptığı hizmetler karşısında sadece hareketler ve haksızlıklar gören Abaza Hasan'ın etrafında toplanırlar.

SADARAT KAYMAKAMI ABAZAYA KATILIYOR

Abaza Hasan'ın etrafında toplananların sayısı hergün biraz daha artıyordu. 115 beylerbeyi ve 50 sancak beyinin yani 65 generalın Abaza Hasanın çevresinde yer almaları, (314) için ehemiyetini gösteriyor, ayrıc Osmanlı tarihinin kaydedeceği en büyük isyanlardan biri gerçekleşiyordu.

Ayaklananlar, zulüm ve haksızlıkları ortadan kaldırmak ve Köprülünün azledip cinayetlerine son vermek amcıyle ayaklandıklarını söylüyorlardı.

Buna karşılık Saray ise; ülke çapında yaygınlaşan zulüm ve cinayetleri görmemezlikten geliyor reayanın gözünde düşürmek için Abaza Hasan'ın, Erdel seferine katılmadığı, Kafire karşı savaşmadığı propagandasını yapıyordu. Halbuki Abaza Hasan, Köprülü Mehmet Paşa'ya haklı olarak güvenmediği için sefere katılmamıştır... Esasen Köprülünün, sefer bahanesiyle Abaza'yı ele geçirip katletmek istediği açıkça belliydi. Zira daha önce belirttiğimiz gibi Abaza'nın hakları zorla gaspedilmiş, Abaza bir çok kapıyı çaldığı halde eli boş dönmüştü... Abaza, her fırsatta bu haksızlığı dile getiriyor ve hükümetten şikayetçi olduğunu söylüyordu. Hükümet de, bundan son derece rahatsız oluyordu...

Abaza Hasan, padişah IV. Mehmet'e mektup göndererek: "Kendilerinin itaatının Köprülü'nün azline bağlı olduğunu bildiriyor, ancak padişah, Köprülü'nün Hamisinin kendisi olduğunu alenen beyan ediyordu. (315)

---

(314) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.II, s.38
(315) Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.II, s.39

Abaza Hasan, Bursa yakınlarına kadar Anadolu'nun en büyük kısmına fiilen hakim durumdaydı. Hükümet tarafından Bursa'yı muhafaza için gönderilen Sadaret Kaymakamı (başbakan vekili) vezir Kenan Paşa; Bursa'ya gelir gelmez Abaza Hasan'ın kuvvetlerine katıldı. (316)

Kenan Paşa'nın Abaza Hasan'ın yanında yer alması, İstanbul'da telaşa yol açtı. Artık halkın dilinde: "Abaza Hasan Paşa İstanbul'a geliyor" dedikodusu, endişeye yol açıyor ve bu korku ile; Kadıköy ve Üsküdar'lıların çoğu ev eşyalarını alıp İstanbul'a geçiriyorlar. (317)

VE BEKLENEN FETVA:
ABAZANIN KANI HEDERDİR.

Anadolu'da bu gelişmeler olurken, IV. Mehmet avcılığa ara verip, Edirneden İstanbul'a gelerek DavutPaşa mevkiinde askerlere ulufe dağıtıyor ve askerlere hitaben: "Kullarım, Abaza mel'unu emirlerime itaatten imtina ediyor... Kendisiyle muharebeye karar verdim, Ümid ederim siz de gidersiniz" deyince, askerlerin içinde "onlar da bizim gibi beş vakit Namaz kılıyorlar, böyle müslümanlar arasında meydana gelen savaşta telef olanların hali nasıl olacaktır? Şeklinde sesler yükseldi. (318)

Bunun üzerine padişah'ın emriyle; müftü Bolulu Mustafa Efendi Bezzaziye fetvalarında (1414 yılında ölmüş fakih Bezzazinin fetvalar) Kitab-ı Siyerde sözü edilen konu hakkındaki fetvayı kaleme aldı," Kargaşa günlerinde zulüm ediciler, kötü davranışlarda bulunanları ve zorbaları öldürmek mubahtır. Çünkü bunlar yeryüzünde fesadı yaygınlaştırırlar. Öyle ise; ölümleri yrindedir. (319) Bu fetvanın hemen akabinde Köprülü Mehmet Paşa, askerlerden 3100 kişiyi Abaza Hasan yanlısıdır gerekçesiyle acımasızca idam ederken, Abaza Hasan, İstanbul'a beş günlük mesafesi olan İnegöl'de karargah kurmuştur. (320)

---

(316) Tarih-i Gılmanî, s.76
(317) Tarih-i Gılmanî, s.76
(318) Tarih-i Gılmanî, s.78
(319) Tarih-i Gılmanî, s.70-71
(320)Hammer, Osmanlı Devleti Tarihi, c.II, s.50

MURTAZA PAŞA KAÇIYOR

Murtaza Paşa, Kendi sancağı altında bulunan üz Paşa'nın; Abaz ile gizli haberleşmede bulundukları iddiasıyle kafalarını keserek Köprülü Mehmet Paşa'ya götürdü... İhtiyar Köprülü Murtaza Paşa'yı cinayetinden ötürü tebrik etti...

Abaza Hasan Paşa Konya ile Akşehir arasında; Ilgında ani bir baskınla; Murtza Paşa'nın 130 bin kişilik ordusunu müthiş bir bozguna uğrattı (II Aralık 1658) Hükümet kuvvetleri 8000 zayiat verirken, (321) Murtaza Paşa, Afyon'a doğru kaçtı...

Bu zaferden sonra Abaza Hasan Paşa; Kış'ı geçirmek üzere Ayıntab'a yerleşti.

AHİDŞİKEN OSMANYAN...

Padişah IV. Mehmet ve sadrazamı Köprülü Mehmet Paşa, Ilgın yenilgisinden sonra, Savaşla Abaza Hasan'ı yenemiyeceklerini anlayınca, tek çıkar bir yol kalmıştı; Abazayı kandırmak ve tuzağa düşürüp katletmek... Ancak bu nasıl olacaktı?... Daha önce, hükümet; Canbolatoğlu'na, Musla Çavuş'a, Deli Hasan'a ve daha nice Celalilere eman verdiği halde, acımasızca onları katletmişti... Nitekim, bunun için Kalenderoğlu, "Ahidşiken Osmanyan" (sözünde durmayan Osmanlı) demişti.. Öyle ise Abaza Hasan, nasıl tuzağa düşürülebilirdi?...

Murtaza Paşa, padişah ve sadrazamının planları doğrultusunda; başta abaza Hasan Paşa ve celalilerin diğer ileri gelenlerine yazılı "amanname"ler göndedi. Abaza Hasan, Paşa'ya: "size emanullah, eman-ı Resulullah kağıtları gönderiyoruz, Kur'an ve kılıç üzerine yemin ediyoruz ki, siz eman içindesiniz" diyordu.(322)

Ancak yine de IV. Mehmet'e ve kan dökücü ihtiyar Köprülü Mehmet Paşa'ya haklı olarak güvenmeyen Abaza, Kilis kadısıyla Ayıntab müftüsünün Murtaza Paşa ile birlikte hazırladıkları tuzağa düştü. Zira kadı ile müftünün işin içinde olması, Abaza'ya güven verdi. Zaten Abazanın din adamlarına güven

(321) Tarih-i Gılmanî, s.79
(322) Tarih-i Gılmanî, s.81

duyabileceğini tahmin eden Murtaza Paşa emannameleri; kadı ve müftünün ellerine vererek Abaza'ya gönderdiler. Bu iki din adamı kılıklı kişiler yaptıkları yeminlerle Abzayı ikna ettiler.

Abaza ve taraftarları silahlarını bırakıp teslim oldular. Bu arada Murtaza Paşa, isyanın sona ermesi vesilesiyle büyük bir ziyafet vererek, Abaza ve arkadaşlarını önceden hazırlanan plan gereğince davet edip (16 Şubat 1659), ziyafet esnasında, aralarında Abaza'nın da bulunduğu 31 Paşa'nın başını kestirip, İstanbul'a gönderdi ki, kafaları kesilen Paşa'lar şunlardı;

1- Abaza Hasan Paşa, 2 _ Tayyaroğlu vezir Ahmet Paşa, 3-Vezir sarı Kenan Paşa, 4- Ali Mirza Paşa, 5-Deli Ferhat Paşa, 6-Oğlu Yahya Bey, 7-Tayyaroğlu Kardeş Mustafa Paşa, 8-9, Kahya ve oğlu, 10-13- Hadımkardaşı Hasan Ağa ve üç oğlu, 14-Abaza Hasan'ın Türkmen ağalığından çirağ ettiği Beyzade, 17- Abaza Hasan Ordusundaki Yeniçeri ağası Mir Ali, 18- Ordu kadısı Tekeli Abdülvahap, 19- Mardin voyvodası Maan'ın çavuş, 20- Tekkeli Satılmış, 21-Erzurumlu Bakizade Nebi ağa, 22-Maraşlı Osmanbeyzade, 23-Şamlı Reşit çorbacı, 24-Körbey, 25-Maraşlı Osmanbeyzade 26- Kenan Paşa imamı, 27-Konakçı Abaza Mustafa, 28- Kilis kethüdası, 29-Hicazoğlu Ahmet, 30, Remmal Bekir, 31-Eski celalilerden Hasan. (323)

"Kesilmiş başlar İstanbul'a getirildi (Mank 1659) Hepsi mızraklara dikilip saadetli padişah arz odasında iken Bab-ı Humayun'dan içeri sokuldu, padişah ve saray halkına gösterildi. Bozgunlarına ve katillerine düşürülen tarih şudur:

Askerin çekti diyar-ı ademe kondu Hasan. (324)

KAFALAR HARARLARA DOLDURULUYOR!...

Mehmet Halife anlatıyor: "... Bu sırada her gün Anadolu'dan İstanbul'a gah hararlarla başlar getiriliyor, gah esirler getirilip padişah'ın huzurunda katlediliyordu. Bu suretle hergün başların getirilmesi ve ordu içinde Hasan Paşa'lı olanların katledilmesi eksik olmuyordu."(325)

(323) Tarih-i Gılmanî, s.81-176
(324) Tarih-i Gılmanî, s.82
(325) Tarih-i Gılmani, s.83

ANADOLUDA KATLİAM YAPILIYOR!...

IV. Mehmet, Abaza'yı katlettirdikten sonra, Bosnalı İsmail Paşa'yı müfettiş olarak Anadolu'ya gönderdi. İsmail Paşa padişahın emrettiği şekilde; Halep'e varıncayadek, bir yıl süre ile Anadolu'da kaldı ve bu süre içinde ne kadar sarıca sekban ele geçirdiyse hepsini kılıçtan geçirdikten başka çocuklarını dahi acımasızca yok etti. (326) Ve mal ve mülklerine de el koyup sattı...

Ayrıca Abaza yanlısıdır gerekçesiyle binlerce insan Anadolu'da İsmail Paşa'nın kanlı kılıcı altında can verdiler...

Anadolu'da ne kadar tüfek varsa hepsini toplatıp, İstanbul'a gönderen İsmail Paşa'ya işlediği cinayetlerin karşılığı olarak Budin valiliği verildi...

Ne var ki, Anadolu'da İsmail Paşa'nın kanlı kılıcı; kelle keserken, İstanbul'da rical tam bir sefahet içinde yaşıyor, kentte zina ve livata son derece artmış bulunuyordu. (327)

İSYANLAR KARŞISINDA DEVLETİN TUTUMU

Yukarıda en önemlilerinden kısaca bahsettiğimiz Celâli ayaklanmalarının nasıl bastırıldığını görmüş olduk. Ve yine gördük ki, ayaklanmaların çoğu; haklı ve meşru nedenlere dayanmaktadır... Esasen kişisel çıkar ve ihsad gayelerine matuf, isyanların bu denli müslüman halk arasında destek görmesi de mümkün değildir.

Ne yazık ki, hükümet, ayaklanan ve başkaldıran müslüman halkın haklı ve meşru isteklerini dinlemek ve problemlerine çözüm aramak gerekliliğine inanmamış ve önceki sayfalarda gördüğümüz şekilde; kıyame den'onbinlerce kişinin sesine kulak bile asmamış, devlet bu kişilerin ağızlarına kurşun ve toprak doldurmayı nedense tercih etmiştir. Hükümet, onbinlerce insanı "asidir" suçlamasıyla katlederken, kendi görev ve sorumluluğunu da hiçbir zaman yerine getirmek istememiştir. oysa bu devletin geleneğinde: "Tebaa, Allah'ın padişaha bir

---

(326) Tarih-i Gılmanî, s.93
(327) M. Halife, Tarih-i Gılmanî, s.96, Kültür ve Turizim B. yyn.

emanetidir"anlayışı vardı. Padişahın bu emaneti (tebaayı) gözü gibi koruması gerekirdi.. Ne var ki, tebaasını koruması ve kollaması bir yana, padişahın, nikahlı kadınları bile zorla almaya kalkışması hangi meşruiyyetle izah edilebilirdi?...

HÜKÜMETİN METODU: KANDIR VE ÖLDÜR!

Hükümet, isyanları bastırırken şu metodu hep uygulamayı tercih etmiştir; Bütün asileri öldürüp yoketmek, buna karşılık güçlü elebaş veya şefleri de devlet hizmetlerine almak suretiyle zarasız hale getirmek ve daha sonra bir yolunu bulup onları da katletmek... Ne var ki, bu siyasi ve hileli metodda müslüman halk hep zararlı çıkmıştır. Zira "halk, falanca isyanda haklı isteklerini alabilmiştir" şeklinde bir örnek göstermek oldukça güçtür.

Üstelik Hükümet, bu acımasız metodu uygulayabilecek bir Paşa'ya da sahiptir. Bu Paşa; sadrazam Kuyucu Murat Paşa'dır. Zamanın aydınları da, Padişaha hep "ehli şimşir gereklidir" demiyorlar mıydı?... İşte, ehli şimşir bulunmuştu; Murat Paşa... Gerçekten de, 9 Aralık 1606'da İstanbul'dan hareket ederek, müslüman halk hareketlerini kanla bastırmak hırsıyla Anadolu'ya geçen kuyucu Murat Paşa, katliam yapmada; Cengiz'i ve torunu Hülagu'yu bile geride bırkmıştır, denilebilir...

Kuyucu Murat Paşa, 3 yıl zarfında adeta Anadolu'yu kasıp kavurmuş ve bilindiği kadariyle bu süre içinde; 100.000 kişi katletmiştir. (328) Ayrıca hükümet kuvvetleri de;50.000 kadar kayıp vermiştir. (329)

Nitekim Osmanlı kaynaklarında, Murat Paşa'nın; Anadolu'da pekçok kuyu kazdırdığı ve celalileri öldürüp bu kuyulara attırdığı, Murat Paşa'ya "kuyucu" lakabının da bu nedenle verildiği bilinmektedir.

"Otağında sandalı üzere karar edip, kuyular kazdırıp yakalananları kılıçtan geçürüp o kuyulara doldurdu. Eşkiya çetelerinden öyle nice kuyular dopdolu etmekle halk lisanında namı "kuyucu" demekle şöhret buldu". (330)

(328) Tarih-i Ebul Faruk, c.4, s.343, N. Kemal, Osmanlı Tarihi, c.3, s.404 Hürriyet yyn.
(329) Tarih-i Ebul Faruk, c.4, s.343
(330) Tarih-i Naima, c.2, s.576

Devlet yanlısı tarihçi Naima'dan öğrendiğimize göre; kuyucu Murat Paşa, küçücük masum çocukları bile kendi eliyle kuyulara atmaktan çekinmemiştir. Şöyle diyor Naima: "Bir gün pişgah-ı otakta (otağın üstünde) iskemle üzerinde oturup harfolunan (kazılan) bi'r'e (kuyu) gelen adamları katlettirip doldurmakla meşgul idi. O sırada gördü. Hak verasında (arkasında) bir atlu sipahi, bir sabiyi (çocuğu) kenduye redif edip (ardından getirme) geçüp gider. Paşa emreyledi, Varup sabiyi at arkasından indirip huzuruna getürdüler. oğlancığa:

— Sen ne yerdensin? Celali arasına neden düştün? Dedikte, Sabi doğru söyleyip:

— Falan diyardanım, kıtlık sebebinden babam beni alıp bunlara katıldı. Boğazımız tokluğuna yanlarınca gezerdük. Dedi.

— Baban ne idi? deyu sorıcak.

— Şeşter çalardı ve anınla doyunuyordu. Vezir-i azam Murat Paşa başını sallayarak acı acı güldü ve:

— Hey! Celalileri şevke getürdü. Deyup, çocuğun katline işaret etti. İşaret üzerine çocuğu cellatlara verdiler. Fakat Cellatlar:

— Bu sabi masumu nice öldürelim! Deyu çekilip, her biri bir tarfa gidip göz yumdu. Murat Paşa, emrinin neden geciktiğini sordukta, cellatların çocuğa merhamet edip istinkaf ettiklerini bildirdiklerinde, Paşa:

— Yeniçerilerden biri öldürsür, deyu buyurdu. Yeniçeri dilaverlerinden teklif olundukta anlar dahi, sabiye bakıp:

— Biz cellat mıyız? Cellatlar bile merhamet etti. Vezir, kendi iç oğlanlarına emretti ki, sabiyi öldüreler. Onlar dahi huzurundan dağılıp kabul etmediklerinden oğlancık meydanda kalıp, onu öldürecek adam bulunmadıkta, ihtayar vezir, arkasından kürkünü bırakıp ve kalkıp, sabiyi kendi eliyle alıp kuyunun kenarına getürüp başını vurup kendi eliyle kuyuya ilkaa etti. (bıraktı) (331)

(331) Tarih-i Naima, c.2, s.576-577. Ayrıca bk. Tarih-i Ebul Faruk, c.4, s.342-343

Görülüyor ki, celatlar, yeniçeriler ve hatta vezir'in kendi iç oğlanları bile, masum bir çocuğun kanına girmekten çekinerek, onu öldürmek istemiyorlar ama 90'lık ihtiyar Murat Paşa, kendi eliyle çocuğun başını kesip, cesedini kuyuya atmaktan çekinmiyor!... üstelik çocuğun babası celali olmadığı gibi, celalilerle hiç bir ilişkisi de yoktur. Olsa bile, çocuğun bu gerekçe ile öldürülemiyeceği, bilmem izah'a gerek var mı?...Ne yazık ki, baba - oğul, karınlarını doyurmak için çaba sarfederlerken, gaddar Kuyucunun kılıcı altında can veriyorlar...

BATİL BİR BENZETME!...

Ne garip ve gülünçtür ki, tarihçi Naima, kuyucunun bu vahşet dolu eylemini etraflıca izah ettikten sonra, Hızır'ın meşhur; çocuk öldürme, kayık delme ve yıkılmak üzere olan duvar'ı tamir etme hadisesini hatırlatarak, bununla ilgili Ahmet Yesevi'nin birkaç beyitini zikediyor ve Kuyucu Murat'ın küçük çocuğu insafsızca katletmesini, Hızır'ın hadisesine benzetiyor. Böylece kuyucu bu cinayetten ötürü mazur gösteriliyor. (332)

Oysa Naima, Kuyucu'nun; çocuklar da dahil, 100 binden fazla insanı hangi meşru gerekçe ile katlettiği sorusuna cevap arasaydı belki de bu korkunç ve aynı zamanda gülünç benzetmeyi yapmazdı... Oysa Naima, Kuyucunun; bu masum çocuğunun kanına, tebaasının nikahlı karılarını bile zorla almaktan çekinmeyen padişahların saltanatlarını korumak ve rüşvetçi ricalın menfaatlarını garanti altına almak için girdiğini bilmeli değil miydi?...

Celali isyalarının nedenleri, kuyucuları hiç ilgilendirmedi. Onlar sadece bahçedeki muzır otların başlarını koparan bir bahçivan gibi yalnız yüzeydeki zararlı kimseleri ortadan kaldırdılar.. Celaliliği meydana getiren faktörlerin neler olduğunu, dipte kalan köklerin tekrar filiz verebileceğini düşünmediler...

Kuyucu Murat Paşa'nın; celali isyanlarını kanla bastırması hareketi, Osmanlı tarihçilerince pek fazla methü sena edilmiştir. Halbuki asıl mesele; muzdarip Anadolu müslüman halkının

(332) Tarih-i Naima, c.2, s.577

neden isyan yoluna saptığını, neden çiftini çubuğunu terkederek dağlara çıktığını tahkik etmekti... Kuyucu'nun; Anadolu'da sükunu temin gerekçesiyle yüz binden fazla insanı katletmesi, insafsız insanlar için zor değildir. Ama insaflı insanların bunu hoş karşılaması da mümkün değildir.

Sükunet; müslüman halkın istek ve şikayetlerine çare bulmak, yaralarını sarmak ve zulmü ortadan kaldırmakla mümkün olurdu... Müslüman halkı, kılıçla terbiye etmenin, memnuniyetsizliği kan seli ile yok etmenin methedilecek bir yanı olmasa gerektir...

KUYUYA MI DÜŞTÜ, KUYULARA MI DOLDURDU?

Beş gün beş gece at sırtında Celalileri kovalayan (333) eli kılıçlı ihtiyar Murat Paşa'nın, "kuyucu" lakabını; celalileri kuyulara doldurmaktan dolayı aldığı iddiasını kabul etmeyen Öztuna şöyle diyor: "Murat Paşa'nın "Kuyucu" lakabı, isyanlardan 21 yıl önce Özdemiroğlu'nun maiyyetinde Karaman (Konya) Beylerbeyisi olarak Safevilerle çarpışırken atından düşüp, kuyuya yuvarlanmasından kalmadır. Safeviler tarafından kuyudan çıkarılıp esir edilen Celalileri kuyulara doldurttuğundan dolayı "kuyucu" dendiği ricayeti yakıştırmadan ibarettir. Çünkü "Kuyucu" lakabı sadrazamlığından öncedir. (334)

Ne var ki kaynaklarda Murat Paşa'nın; Celali isyanlarından sonra bu lakabi ayrıntıları ile anlatılır. Gerçi Y. Öztuna kaynak belirtmeden böyle bir iddiada bulunur. Oysa daha önce zikrettiğimiz gibi; Naima, Murat Paşa'nın isyanlardan sonra bu lakabı aldığını zikrediyor. Keza peçevili tarihçi İbrahim Efendi de aynı görüştedir. O, Murat Paşa'nın Celali isyanlarını bastırmakla görevli olduğu esnada "kuyucu" lakabı aldığını ileri sürerek şöyle diyor. "... Eşsiz vezir kuyular kazdırdı ve getirilen melunları bu kuyular başında çöktürerek birer, birer boyunlarını vurdurdu. Böylece hergün bir, iki kuyu dolardı ve yeni bir kuyu daha kazılması gereği duyulurdu. Sonunda Murat Paşa'ya "Kuyucu Koca" lakabı verildi. Ve bu takma adla dünyayı velve-

(333) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.207
(304) BTT, c.5, s.115

leye vererek, yalnız Celali adını taşıyanları değil, belki onları yedirip içirenleri ve komşularını bile kırdı, öldürdü." (335)

Gerçek şu ki, Osmanlı tarihinde, müslüman halk'ı katledip kuyulara doldurma metodunun mucidi Murat Paşa'dır. O'nun yüzbinden fazla insanı katletmesi, daha önce zikrettiğimiz gibi; devlet tarafından takdirle karşılanmış ve Murat Paşa; maddi ve manevi açılardan ödüllendirilmişir.

KÖPRÜLÜ DEVLET - TEBAA ARASINDA KÖPRÜ OLAMIYOR

1658'de sadrazam olan Köprülü Mehmet Paşa'nın da; Kuyucu'nun, "Kuyuculuk metodunda" karar kıldığını görüyoruz... Önce merkezde sıkı bir disiplini tesis eden Paşa, daha sonra Anadolu'yu adeta bir kan gölü haline getirerek, devlet otoritesini hakim kılmaya çalıştı. Ne yazık ki, köprülü de; tebaanın dert ve dileklerini çözmeyi düşünmedi, şimşri; tek çıkar yol gördü...

Daha önce zikrettiğimiz gibi; küprülünün atadığı Murtaza Paşa, başta Abaza Hasan Paşa olmak üzere, birçok celali şeflerine "amanname" vererek, davet ettiği yemekte hepsini katletmiş ve 31 Paşa ile birlikte birçok kişinin başını İstanbul'a göndermişti... Bu dehşet verci olay Evliya Çelebi tarafından canlı bir şekilde anlatılar: "Birkaç gün içinde Üsküdar insanı kanı ile Laleliğe dönüp teafün ile kötü kokudan divan erbabı rahatsız olmaya başladılar. Kanlar üzerine konan sinekler, çadırlarda rahatça oturanların üzerlerine konup, herkesin elbiselerini kana bulardı...

Tabiat sahibi olanlar, kötü kokudan ve sineklerin hücumundan yemek yiyemezlerdi... Bu üzücü hal yedi günden sonra bildirilince insan naşları için kuyular kazılıp beşer altışar kesilenler kuyulara doldurıldular. Nihayet kuyu kazmaktan da usanılıp asebaşı ve diğerleri, naşları arabalara yükleyip, HaydarPaşa bahçesi önünde deniz"e dökerdi. Nihayet bununla da baş edemeyip mahkumları, divan'da muhakemesi görülenleri, kavak

(335) Peçevi Tarihi, c.2, s.316, ayrıca bk. Küçük Türk İslam Ansiklopedisi, I. Ahmet maddesi.

iskelesine gönderip orada katletmek tedbir edildi. Her gün Kavak iskelesinde yüzlerce adam öldürüldü. (336)

Daha önce zikrettiğimiz gibi; Anadolu'ya müfettiş olarak atanan Bosnalı İsmail Paşa da; Sekban, Levent, Saruca, suhte her kimi ele geçirdiyse affetmiyerek onbinlerce insanı katletmekten çekinmemiş, ayrıca halkın elinde bulunan tüfekleri zorla toplayarak, onbinlerce tüfeği İstanbul'a göndermişti. (337) Bir köylü dağ başında öten bir keklik görüp şöyle demişti: "Öt gidinin kekliği öt; İsmail Paşa gibi arkan var, biz de tüfek komadı." (338)

SARAY - YENİÇERİ BOĞUŞMASI

Anadolu'da müslüman halk ayaklanmaları sürerken, başken İstanbul'da da, yeniçeriler; sık sık taşkınlıklar, padişah hal'etmeler ve hatta iç çatışmalar çıktarmaktadırlar...

Yeniçerilerin ilk kez; II. Mehmet taht'a geçtiği sırada cülus bahşişi almak için ayaklandıklarını (1445) görüyoruz. Daha önce belirtildiği gibi, XVI. asırdan sonra timarlı sipahi düzeninin bozulması ile kapıkulu askerleri daha bir önem kazanmıştır. Ancak Yeniçeriler, devletin içinde bulunduğu zorlukların kaçınılmaz sonucu olarak devletin başına bela kesilmişler, buna parelel olark devletin yeniçeri'ye olan güveni sarsılmış halk da zorbalıkları nedeniyle onlardan nefret etmeye başlamıştır.

Esasen daha Yavuz'un ölümü esnasında (1520), ağaların çığlık atmaları karşısında Süleyman ağa (sonradan Süleyman sadrazam olacak) çığlık atan ağalara: "Ne çığlıklar kopariyorsunuz? Yeniçeriler, padişah'ın ölümünü duyacak olurlarsa hazineyi yağma ederler demişti. (339) Görülüyor ki, devletin en haşmetli olduğu bir dönemde bile, yeniçerilerden endişe duyulmaktadır.

---

(336) Evliya Çelebi Seyahetnamesi, c.8, s.130 çev: Z. Danışman, İstanbul 1972
(337) İsmet Parmaksızoğlu, Türklerde Devlet Anlayışı, s.116Başbakanlık Basımevi, Ankara 1982
(338) İ.Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.398
(339) N. F. Kısakürek, Yeniçeri, s.37, İstanbul 1970

BAHŞİŞ, HAZİNEYİ BERBAT EDİYOR...

Her padişah değiştikçe, askere para dağıtmak (cülus bahşiş) gelenek haline geldiğniden, özellikle XVII. yüzyıldan itibaran sık sık padişahların değişmesi, daha önce belirttiğimiz gibi; devlete milyonlarca kuruş'a mal olmaktadır. Bu arada artan savaş masrafları, padişahların çılgınca israf ve gösteriş yapmaları sonucunda heba olan servet... Ayrıca, halk'ın ağır vergiler altında ezilmeleri, toprak veriminin düşmesi ve devletin; bizzat kalpazanlık yaparak bozuk ayarlı para çıkarması gibi tüm bu nedenler, boğuşmaların meydana gelmesinde etken olmuştur. Gerçekten de bu durum, toplumu hızla fakirliğe doğru iterken, hazinenin para ihtiyacının, akçenin değerini düşürmek suretiyle yeni enflasyona gidilerek karşılanması sonucunun doğrudu. Öyleki, XVII, yüzyılın başında bir akçenin ihtiva ettiği gümüş oranı; 0.55 ya da 0.63 arasında iken, aynı yüzyılın sonunda bu miktar: 0.07 ve 0.08 oranına düşürülmüştür. (340)

YENİÇERİ HERGÜN: YENİ BİR REZALET ÇIKARIYOR

III. Murat'ın bazı yersiz icraatları yüzünden kapı kulu askerlerinin düzeni daha da bozuldu. Zaten eyalet askerinin de düzeni bozuduğu için işler çığırından çıktı. Yeniçeriler çoğu kez sırf cülus bahşişi almak için padişah hal' ettikleri bile olurdu.

Yeniçeriler artık savaş meydanlarından değil, şehir ve kasabalarda yiğitliklerini (!) satıyorlardı. Şimarıklıkları o kadar artmıştı ki, kendi aralarında üç gün savaşmışlar, (1772) top ve tüfek kullanmışlar, aralarına kimse girememişti. Hatta bir ara bir Rum meyhanesinde içki içen yeniçeriler, III. Murat'ın kadırga ile oradan geçmesi üzerine, padişah'a "sağlığınıza içiyoruz" diye bağırmışlardı.... (341)

Aynı yeniçeriler, Gelibolu deniz savaşında, düşmana karşı savaşmaktan çekinmişler, bindikleri gemileri karaya oturtarak savaştan kaçmışlardı. Nitekim bu olayla ilgili olarak tarihçi

(340) İsmet Parmaksızoğlu, Türklerde Devlet Anlayışı, s.94
(341) Tarih-i Ebul Faruk, c.4, s.45, İstanbul 1328

Naima: "Verdiler küffar donanmayı bi ceng-ü cidal" [342] derken, Mustafa Nuri Paşa da şöyle diyor: "1768 yılına kadar Deniz savaşı yapılmadığından, kaptan Paşa'lar her yıl Donanmayı Humayun ile adalar arasında gezinüp, Merhamet ve insaf derecelerine göre adalar ve kıyılar halkını cezalandırıp geri dönerler, birkaç hırsız gemisi tutabilirlerse bunu, deniz savaşı fetihlerinden sayarlardı. [343]

Savaş meydanlarından kaçan ve fakat bu gibi adi yönetimlerle halkı cezalandırmayı fetih sayan yeniçeriler, ticaretle uğraşmaya başladılar. Haraç almaktan da çekinmeyen yeniçeriler, yük getiren gemilere "balta olmak" adı altında zorla para alıyorlar, İstanbul'a getirilen meyvenin başka yere kaçırılmasının önlenmesi için görevlendirilen yeniçerilerin kendileri, bu malları yabancı ülkelere kaçırıyorlardı. [344] Yeniçerilerin bir diğer marifetleri de; ucuz yeniçeri kanunlarına göre; yeniçeri, emekli olmadıkça esnaflık yapamazdı. [345]

Disiplin ve düzen o kadar bozulmuştur ki, yeniçeriler kendi yakınlarından; hammal, börekçi ve manav gibi kişilere: "gel yoldaşım, seni yeniçeri yazalım" diyerek, adamları bağlı bulundukları ortanın kışlasına götürüp, kollarına: Ortanın nişanını döğme usulu ile döğdürürler ve eline "softa tezkeresi" verirlerdi. Bu tezkerenin içinde aşağı yukarı şu sözler bulunurdu; "Biz ki, yeniçerileriz, Hacı Bektaş Veli pirimiz ve erenler evliyalar elimizden tutucudurlar. Kırılmakla bitimeyiz, birimiz eksilirse, birimiz ortaya çıkar" Daha sonra "sofa tezkeresi" usta ve odabaşı tarafından imzalanır, kişiyi yeniçeri kiyafetine sorakarak görev yaptırırlardı. [346] Oysa Kanuni Süleyman, Zigetvar seferinde iken, bilindiği gibi; bindiği at'ın gem'i kırılmış, bir yeniçeri neferi gem'i belirsiz bir şekilde onardığı için, padişah: "Asker taifesi içine esnaf karıştırılmıştır gerekçesiyle yeniçeri ağasını öldürtmek istemiş ise de, yalvarma ve yakarmalarla;

---

(342) Tarih-i Naima, c.6, s.2683
(343) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.120
(344) İ. Hakkı, Uzunçarşılı, Kapıkulu Ocakları, c.I, s.500-501
(345) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.154
(346) Netayic'ül Vukuat, c.I, s.153-154

ağanın hayatı bağışlanmış, ancak gem'i yapan asker derhal ocaktan atılmıştı. (347)

ESNAF YENİÇERİYİ PROTESTO EDİYOR.

Özellikle XVI. yüzyılın sonlarındn itibaren, yeniçerilerin taşkınlık ve zorbalıklarına karşı son derece rahatsız olan İstanbul esnafı: Yeniçeri taşkınlık ve zorbalıklarına karşı bir protesto olmak üzere, asker sefere çıkıncaya kadar dükkanlarını açmamayı kararlaştırmışlardı. (348)

Kuruluşundan 260 küsür yıl geçtikten sonra, yeniçeri ocağı bu kadar bozulmaya uğramıştı... 2 Mart 1688'e İstanbul'da ayaklanan yeniçeriler; Siyavuş Paşa'nın sarayını basıp kendisini öldürdüler, mallarını yağmaladılar, ellerine geçirdikleri kadınların ırzlarına geçtiler ve üstelik bu sarayda bulunan Ayşe Hatun'un ellerini ve burnunu kestikten sonra, Köprülüler soyundan gelen iki kadını sokaklarda dolaştırdılar. (349) Yeniçeriler, Köprülü Mehmet Paşa'nın kızı olan Siyavuş Paşa'nın hanımının elindeki bileziklerini ve küpelerini alarak, onu bir kilime koyup bazı kadınlarla birlikte götürdülerse de, içlerinden bazıları " bu hareketi düşman bile yapmaz diyerek itiraz etmeleri üzerine, bir miktar para karşılığında kıdınlar serbest bırakıldılar. (350)

Yeniçerilerin taşkınlıkları dayanılmaz hale gelince, II. Süleyman; Sancak-ı Şeref'i çıkartarak, halk'ı yeniçerilere karşı birleşmeye çağırmış, isyancıların elebaşları yakalanarak idam edilmiş ve taşkınlıklar yatıştırılabilmiştir...

II. OSMAN FACİASI

II. Osman (genç Osman) zamanındaki yeniçeri isyanı, yalnız padişahın tahttan inidilmesi ile kalmadı, onun feci bir şekilde öldürülmesiyle de son buldu... Bilindiği gibi; padişah I. Ahmet'in ölümü üzerine, yerine kardeşi I. Mustafa padişah olmuş, ancak akli dengesi bozuk olduğu gerekçesiyle kısa süre

---

(347) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.153-154
(348) İ. Hakkı, Uzunçarşılı, Kapıkulu, Ocakları, c.I, s.487
(349) Y. Öztuna, BTT, c.6, s.139 Ötüken yyn. İstanbul 987
(350) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, I.Kısım, s.505

sonra I. Mustafa hal'edilerek yarine I. Ahmet'in büyük oğlu II. Osman taht'a çıkarılmıştı...

II. Osman, Lehistan seferinde (29 Nisan 1621); askerin savaş alanıda kaçtığını görmüştü. Hatta sefer sırasında yeniçerilerin yarısı kalmadı şeklinde şayiaların çıkması üzerine, padişah, bahşiş vereceği bahanesiyle yeniçerileri toplayarak, yoklama yaptırmış ve yeniçerileri birer birer huzuru humayundan geçirmişti. (351) Yeniçeriler, bu yoklama ile II. Osmandan kuşkulanmışlardır. Buna karşılık, Lehistan'ı yenememesinin nedenini; askerlerin düzensizliğine bağlayan II. Osman, İstanbul'a döndüğünde uğranılan başarısızlığa, düşman ordusunun yenilip yok edilmediğine üzgün ve birçok kimselere kırgındı. (352)

Yeniçerilerden başka, Dilaver Paşa'nın da; beceriksiz ve yeteneksiz bir kişi olduğu kanaatına varan II. Osman, böyle bir halet-i ruhiye içinde Hicaz'a gidip, kutsal yerleri ziyaret bahanesiyle yeni bir ordu kurmak düşüncesine kapıldı. Genç padişahın böyle bir düşünceye kapılmasında; Dartssaade ağası; Süleyman ağa, Hacı Ömer Efendi ve Harem ağalarının ısrarlı tavsiyeleri etkili olmuştur. Zira bunlar, II. Osman'a: "Yeniçeri taifesinin tüfenk atmakta ve sipah halkının cündilikte ve cenk günlerinde maharetleri meydandadır. Yeniçeri ve sipahi taifeleri kulluktan çıkmışlardır. Kul olursa; Mısır ve Şam cündileri gibi tüfenk atmada Anadolu sekbanı gibi olmalıdır. Yeniçeri, Hotin seferinde düşmanın taburunu bozmağa muktedir olamadılar. Hünersiz, marifetsiz madrabaz ve erbabı maaş kul olur mu?" diyorlardı. (353)

Hazırlanan palana göre; II. Osman, Hacc gerekçesiyle Hicaz'a giderek orada Arap süvari birliklerinden bir ordu kuracak, bölece de; yeniçeri ve sipahi taifeleri etkinliklerini kaybedeceklerdi. (354)

---

(351) Peçevi Tarihi, c.2, s.355
(352) Tarih-i Naima, c.2, s.2760, İstanbul 1968.
(353) Tarih-i Naima, c.2, s.761
(354) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.221

İNANDIRICI OLMAYAN BİR İDDİA.

II. Osman'ın Hacc'a gitmeye karar vermesi üzerine, derhal hazırlıklara başlanmış; Halep, Şam ve Mısır taraflarına memurlar göndirelerek talimatlar verilmiş, ayrıca bu haber Mekke emirine de resmen duyrulmuştur. Tarihçi Naimadan öğrendiğimize göre: Mekke ve Medine ahalisi, II. Osman'ın Hacc'a gitmesi haberinden rahatsız olmuşlar ve enidşeye kapılmışlardır.(355) Hicaz halkının sözkonusu haberden rahatsız olmaları, askeri ve psikolojik nedenlerden ötürü olabilir. Şöyle ki, padişah'ın o havalide asker toplayacağı haberi; müslüman halk'ı rahatsız etmiş olması mümkündür. Ayrıca o ana kadar hiçbiri Osmanlı padişahının hacc'a gitmemiş olmaları da, halk'ı şüphe ve endişe içinde bırakmıştır.

Öztuna, II. Osman'ın Hacc'a gitme isteğinin bir bahane olduğu iddiasını ileri sürüyor ve şöyle diyor: "... Değil kendisinden önce gelenler içinde, kendisinden sonra gelen padişahlar bile Hicaz topraklarına ayak basmamışlardır. Zamanımaza kadar 700 yıldan beri Hicaz'a ayak basan Osmanoğulları; sultan Cem ile saltanattan düştükten sonra giden IV. Mehmet'ten ibarettir ve bunlardan ilki haccetmiştir. Belki Osmanlı hanedanı için bu durum ilk bakışta tuhaf görünür. Fakat o zaman ulaştırma imkanlarıyle bir padişahın aylarca seyaheti göze alıp, devlet işlerini bırakması imkansızdı ve şehzadelerinde bulundukları yerlerden Haccetmek için ayrılmalarında büyük mahzurlar vardı. (356)

II. Osman'ın Hacc'a gitme isteğinin bir bahane olduğu gerçeğini kabul etmekle beraber, Osmanlı hanedanının, yukarıda ileri sürülen gerekçelerden ötürü hacc'a gidemedikleri iddiası hiç de bize inandırıcı gelmiyor... Allah Resulü, daha Hendek savaşının üzerinden bir yıl geçmeden, üstelik Medinedeki münafık ve yahudilerin komplolarına rağmen eshabiyle birlikte Kabeyi tavaf etmek amcıyle yola çıkmamış mıydı?.. Kaldı ki, Osmanlı devletinin gerileme dönemi padişahları için başkentten ayrılma farzı muhal mahzurlu görülse bile, kuruluş ve yükseliş dönemi padişahları için aynı mazereti ileri sürmek, inandırıcı

(355) Tarih-i Naima, c.2, s.761
(356) BTT, c.5, s.169

olmaktan ve ciddiyetten çok uzaktır. Şöyle ki devlet işlerini bırakıp Orta Avrupa'ya kadar gidebilen Kanuni Süleyman ve Mısır'a kadar giden Yavuz Selim neden Mekke'ye kadar gidemez olsunlar? ... Bu gibi gerekçelerin mantıki ve tarihi hiçbir dayanağı olmadığı gibi, fıkhi bir değeri de yoktur...

FEVRİ BİR FETVA

II. Osmanın Hacc'a gitme kararından; hemen ilmiyye sınıfı hem de kapıkulu askerleri rahatsızdırlar. Osmanlı tarihinde bu iki sınıfın herhangi bir meselede birleşmeleri; meselenin mutlaka kendi istedikleri biçimde sonuçlandığı görülmektedir. Bu iki sınıf arasındaki dayanışmayı farkeden II. Osman, ilmiyye sınıfının yetkilerini kısıtlamaya çalışmış ve hatta bu sınıfı tehdit etmiştir: "Bu eşkiyayı (kapıklu askerlerini) azdırarak, bu fitnenin patlak vermesi, sizin başınızın altından çıkmıştır. Onlara edeceğimi, size ederim" diyen padişah'a, şeyhülislam Yahya Efendi şu karşılığı vermiştir: "Haşa padişahım, ulema duacılarınız eşkiyayı kışkırtmış değillerdir. Biz ancak içimizden bu yolculuğu yapmamızı istemezdik. Nedeni de, ulu atalarımızın böyle bir şey yapmamış, bu yola girmemiş olmalarıdır. Eğer suçumuz varsa bu kadarcıktır." (357)

II. Osman'ın hacc'a gitmesine karşı çıkan Şeyhülislam Yahya Efendi, gerekçe olarak; kendisinden önceki padişahların (atalarının) Hacc'a gitmemiş olmalarını göstermesi, ulemanın, İslami konulardaki yetersizliklerini açıkça ortaya koymaktadır. Zira Yahaya Efendi'nin Padişah'a verdiği cevabın fıkhi dayanaktan yoksun olduğunu, bilmem söylemeye gerek var mı?.. Şunu da ekliyelim ki, tarihçi Naima, Yahya Efendi'yi; Ebu suud Efendi'den sonra, Şeyhülislamların en mütevazisi olarak görmektedir. (358)

BİR RÜYA, İKİ YORUM.

II. Osman, Hacc'a gidip gitmemekte kararsız iken, bir sabah kalktığında rüyasıda Hz. Muhammed'i gördüğünü söyler. Genç Osman, gördüğünü iddia ettiği rüyayı kendi hocası Ömer efen-

(357) Peçevi Tarihi, c.2, s.357
(358) Tarih-i Naima, c.4, s.1611

diye şöyle anlatır: "Üstünde zırhım olduğu halde savaş kiyafetinde tahtında oturmuş Kur'an okuyordum. Birden karşıma Hz. Peygamber (a.s.) zühur etti ve arkamdan zırhımı ve elimden Kur'an'ı alarak, bana şiddetli bir tokat attı. Dehşete kapıldım, şefat için ayaklarına kapıldımsa da müsaade etmedi."

Ne var ki padaşahın rüyası çelişkili biçimde yorumlandı; Hoca Ömer Efendi: "padişahım size hacc'a gidip din ve devlete hayırlı projelerde tereddüde düştüğünüz için, onun gazabına uğradınız. Rüyada ayağına yüz sürmek müyesser olmadı ise, inşallahü teala nurlu merkadlerine yüz süresiz" şeklinde rüyayı yorumlurken, meşhur mutasavvıf şeyh Aziz Mehmet hüdayi ise, padişah'a: "Hacc'a gitmenin yanlış olduğunu söyliyor ve"padişahım yaptığın günahtan ötürü tevbe et" diyor. (359)

Gördüğü rüya ve dinlediği çelişkili yorumlardan ötürü pek üzülen zavallı padişah, türbeler üzerinde kurbanlar kestirmeye başladı... Öyleki, onun için kurban etmek üzere yeteri kadar sığır bulunmadığı gerekçesiyle, arabaların öküzleri alınıp götürülmüş, zavallı arabacıların feryat ve beddualarına aldırış eden bile olmamıştı (360) Genç padişah günahlarından tevbe için kurban kestirirken, yoksul arabacıların öküzlerini almakla zulüm patığının, belki de farkında değildi...

FETVA MI FİTNE Mİ?

Gerginlik devam ederken, yeniçeriler, Es'ad Efendiye başvurarak kendisinden; padişahım Hacc'a gidişini dini açıdan engelleyen bir fetva yazmasını isterler. Es'ad Efendi de, kaleme aldığı fetvada şöyle der:

Sual: Padişah-ı Cihanban-ı azdırıp Beytül - mül'i müslimini telef etdirip bunca fitne ve fatarete sebep olan kişilere Şer'an ne lazım gelir?

Elcevap: Fitne uyandıranlara katl lazımdır". Bu fetva II. Osman'a verildiğinde, padişah; ulemanın gözü önünde bu fetvayı yırtıp attı. (361)

---

(359) Tarih-i Naima, c.2, s.762-763
(360) Tarih-i Naima, c.2, s.763
(361) Tarih-i Naima, c.2, s.765, BTT, c.4, s.174-175

Es'ad Efendinin; sözüm ona fitneyi önleyici fetvası, fitnenin çıkmasına sebep oldu; Yeniçeriler bu fetvaya dayanarak, padişah'ı kışkırttığı gerekçesiyle; önce Ömer Efendi'nin evine girerek, herşeyini yağmaladılar. Arkasında da, Sadrazam Dilaver paşa, Dürüssaade ağası Süleyman ağa ve Ömer Efendi'yi kendilerine teslim etmelerini istediler. Vezirler, fitnenin yatışması için istenen kişilerin feda edilmesini ısrarla padişahtan istedilerse de, II. Osman, istenilenleri vermemekte direndi. (362)

DEVLET: DELİNİN ELİNDE!

Genç padişah, yeniçerilerin istedikleri başları vermeyince, bu defa askerler: "Sultan Mustafayı isteriz!" diyerek bağırmaya başladılar ve kısa zamanda deli Mustafayı kalmakta olduğu yerden çıkarıp, ulemayı ona biat ettirmeye zorladılar. Ulema ise; "iki padişah olmaz, daha II. Osman sağdır" şeklinde mazeret ileri sürüyorlardı... Bu sırada II. Osman; sadrazam ve Darüssaade ağasını yeniçerilere teslim etmeyi kabul etti. Bir çırpı da her ikisi de öldürüldüler.

Üstünlüğü ellerine geçiren yeniçeriler, Deli Mustafa'yı orta camiiye götürdeler... Orada, O'na biat edildi.(!) Ve II. Osman da zindana atıldı... Artık Deli Mustafapadişah, Damat Kara Davut Paşa ise; sadrazamdır...

II. Osman'ı hapsettikleri zindandan çıkaran yeniçeriler, onu bir at'a bindirerek kentte gezdirdiler... Yolda Hüseyin Paşa'nın cesedini gören Genç Osman: "Bu adam mazlum ve günahsızdır. Her zaman kul hakkında bana iyilik söylerdi" diyerek, üzütü ve pişmanlığını dile getirmişti... Hüseyin Paşa, zorba yeniçerilerle ilgili bazı tavsiyelerde bulunmuş ancak II. Osman bu tavsiyeleri takdire şayan bulmamıştı. (363)

Bu sırada etraftan bazı kişiler Osman'a hitaben: "Canım Osman Çelebi, meyhane basıp; yeniçeri ve sipahileri taş gemisine hapsetmek, denize atmak nasılmış? diyerek alay edenler oluyordu... Hatta yeniçerilerden Altuncuoğlu isimli bir kişi, II. Osman'a galiz bir şekilde sövmüştü. (364) Yeniçerilerden kimi-

(362) Tarih-i Naima, c.2, s.767
(363) Tarih-i Naima, c.2, s.779
(364) Tarih-i Naima, c.2, s.360

leri de; "Ecdad-ı ızamınız (şanlı atalarınız) bu karhaneyi (inparatorluğu) sakban ile mi aldılar? Sekban tuğyanından Anadolu harab oldu" deyu nice sözler söylediler. (365) Oysaki yeniçerilerin tuğyanlıkları hiç de küçümsenecek kadar az değildi... Daha önce gördüğümüz gibi; sekban, çaresizlikler içinde kalmış ve tek çıkarı celalilikte bulmuştu... Ama yeniçerilerin şartları sekbanlara göre çok daha mükemmeldi...

OSMAN KATLEDİLİYOR

Yeniçeriler tarafından at üzerinde İstanbul sokaklarında gezdirilen Osman, etrafındakilere yalvararak şöyle diyor: "Görün hey zavallılar! Dün sabah padişah idim. Şimdi üryan kaldım, halimden ibret alın... Dünya size dahi kalmaz"... Ama yalvarmalar para etmiyordu.. Halktan birçok kişi bu manzara karşısında göz yaşlarını tutamamışlardı. Nihayet Osman, Deli Mustafa ve Kara Davut Paşa'nın emirleriyle Yedikule'de öldürüldü. 20Mart 1622 (366)

Cebecibaşı bahşiş için Osman'ın kulağını keserek Deli Mustafa'nın validesine götürdü. (367)

KERBELA DEĞİL KEŞMEKEŞLİK!

Kabul etmek gerekir ki, II. Osman'ın insani ve ahlaki olmayan yöntemlerle öldürülmesi, kapıkulu askerlerinin en çirkin eylemlerinden sadece birisidir... II. Osman'ın öldürülmesi hadisesini; "Türk Tarihinin Kerbelası" olarak nitelendiren Öztuna, şöyle diyor: "Bundan 85 yıl kadar önce meşhur tarihçi ve türkçü Necip Asım bey, henüz basılmamış olan Evliya Çelebinin bu facianın menfur tefsilatiyle dolu yazma sayfasını yırtıp imha etmiş ve kendisine itiraz edenlere" tarihimiz için bu sayfa kara bir lekedir. Bunun nesillere göstermek doğru olmadığndan, sayfayı yırttım, demiştir" (368)

Bize göre, II. Osman'ın katli hadisesini Kerbela faciasına

---

(365) Tarih-i Naima, c.2, s.780
(366) Tarih-i Naima, c.2, s.781-782
(367) Tarih-i Naima, c.2, s.784
(368) BTT. c.5, s.187

benzetmek gerçi bir yanılgıdır. Sadece zulmen öldürüldüğü gerekçesiyle bu olay, Kerbeleya benzetilemez... İmam Hüseyin; Hakkın hakimiyeti için, tağut'un yok edilmesi için, Muaviyenin zorla ve hile ile yürürlüğü koyduğu saltanat sistemini yıkmak için ve gerçeğin izharı için kıyam etti. Tağut, İmam'ı ve arkadaşlarını zulmen şehit etti...

Kerbelâ hadisesi; insanlığın, insan hürlüğünün, zülme ve tağut'a karşı duruşun ebedi bir timsâlidir ... Peki, haile-i Osman hangi ideal ve amaç uğruna verilmiştir? II. Osman, hangi amaç uğruna öldürüldü, yeniçereliler hangi ideal için Osman'ı katlettiler? Sanıyoruz bu sorulara sağlıklı bir cevap bulmak oldukça güçtür. Zira bu hadise tam bir keşmekeşlik sonucu gerçekleşmiştir...

II. Osman hadisesinin kara bir tablo olduğu gerçeğini kabul etmekle birlikte, tarihi hakikatları gizleme ve hele "karalekedir" gerekçesiyle ilgili belgeleri imha etmek, kabul edilebilir mazeret değildir... Zira bugün anlaşılmıştır ki, böyle bir tutum sonraki kuşakların şanlı tarih hastalığına müptela olmalarına sebebiyet vermiştir. Geçmişin çarpık bir biçimde tanıtılması, olaylara çarpık bakan bir neslin doğmasına neden olacaktır.

Oysa tarihte vukubulmuş adil icraatlar bizler için nasıl örnek niteliğinde ise, geçmiş zaman dilimlerinde meydana gelmiş faciaları da; görmemiz gereken birer ibret nitelğindedir. Ve ancak sözkonusu facialardan ibret aldığımız oranda tarih faydalı olur.

II. OSMANIN DÜZENLİ İSLAH PAKETİ.

Genç padişah, daha güçlü olmak istediği için; özellikle askeri alanda düzenlemeler yapmayı tasarlamıştır. Hotin seferinden sonra genç padişahın vardığı kannat şu idi; Kapıkulu ocaklarını ılga etmek, yerine; Suriye, Mısır ve Arabistandan asker toplayarak yeni bir ordu kurmak... Ayrıca O; saray, harem ve ilmiyye teşkilatlarını yeniden düzenleyerek, yeni kanunlar çıkarmak, kiyafet alanında değişiklikler yapmak niyetini de taşıyordu. (369)

(369) BTT. c.5, s.168

Bunların dışında II. Osman'ın ilmiyye sınıfının yetkilerini kıstığı, Şer'i kanunların bir kısmını tatbikatten menettiği, dini törenlere ataları derecesinde riayet etmediği, bunun da halkın hislerini incittiği, bunun sonucu, halk arasında padişahın "dinsiz olduğu" söylentisinin yayılmağa başladığı, genç padişahın; fikirlerine aykırı gördüğü fetvaları yırtıp yere attığı da [370] bilinmektedir.

Ancak genç padişah mazlum bir şekilde yeniçeriler tarafından katledildiği için, bu hadise başta İstanbul olmak üzere; Ayıntab, Erzurum ve Bağdat illerinde tepki ile karşılandı... Zaten yeniçerilere karşı nefret dolu olan halk, bu hadiseyi fırsat bilerek, askerlere karşı yer yer eylemlere geçtiler... Bağdatta yeniçerilere karşı sert hareketler meydana geldi. Ayıntab'da bir kadının öncülüğünde yeniçerilere karşı saldırılar görüldü. Erzurum'a Abaza Mehmet Paşa, Padişah'ın intikamını almak için ayaklandı. Abaza, yakaladığı yeniçerilerin ayaklarına nal çakarak cezalandırmaya başladı. [371]

Bu gelişmeler üzerine yeniçeriler: "Elbette kim katletti ise hakkından gelinsün, taşrada gezecek halimiz kalmadı" demeye başladılar. [372]

Halkın yeniçeri zorbalarına karşı kin ve nefretleri son derce artınca, yeniçeriler bu psikolojik cezalandırmalara karşı, kendilerini savunmaya başladılar... Kendilerinin suçlu olmadıklarını iddia ettiler. II. Osman'ın öldürülmesinden Davut Paşa'nın suzlu olduğunu ileri süren yeniçeriler, Sadrazam Davut Paşa'ya: "Osman'ı senin eline emanet etmiştik, niçin öldürdün?" demeye başladılar. Nihayet Osman'ın katlinden 28 gün sonra yeniçeriler, Davut Paşa'yı görevden aldırarak, Yedikule zindanlarına götürüp öldürdüler. [373]

DEĞERLENDİRME

XVII. yüzyılın dikkatini günümüze değin çeken; şiir, menkibe, tiyatro vb. söz sanatlarında, hakkında çeşitli eserler yazı-

---

(370) BTT. c.5, s.171
(371) Nişancı Mehmet Paşa Tarihi, s.249. Kamer Neş, İstanbul 983
(372) Tarih-i Naima, c.2, s.803
(373) Tarih-i Naima, c.2, s.804

lan II. Osman, taht'a çıktığı zaman 14 yaşlarında idi. Yönetim çarkında bozukluklar olduğunu gören II. Osman, uygun gördüğü çeşitli tedbirlere başvurdu. Ne var ki bu tecrübesiz gence yol gösterecek ve yardım edecek bilgin ve devlet adamları hemen hemen yoktu... Daha çok kendi hocası Ömer Efendi'nin etkisinde kalan II. Osman, yeniçerilerin keşmekeşliğini bütün çıplaklığı ile farketmişti. Buna karşılık yeniçerilerin de özellikle, Hotin seferinden sonra II. Osman'dan kuşkulanmaya başlamışlardı. İşte bu karşılıklı güvensizlik, yeniçerilerin padişah Osman'ı katletmeleri ile sonuçlandı. Bilindiği gibi bir ara genç padişah, kapıkulu askerlerinden kurtulmak için başkenti; İstanbul'dan Bursa'ya taşımak niyetine bile kapılmıştı. Şüphesiz, II. Osman, tasarladığı reformları gerçekleştirme imkanı bulsaydı, devlet yine de düze çıkmayacaktı. Zira mesele; yeniçerileri veya sekban meselesi değildi... Hele kılık-kıyafet meselesi hiç değildi. Bunun çeşitli nedenleri vardı ki, sözkonusu nedenleri daha önce ayrıntılı olarak işlediğimizden burada ikinci kez gündeme getirmeye gerek yoktur sanıyoruz.

ULEMADAN FETVA:
"SABİNİN İMANETİ CAİZ, MECNUNUN DEĞİLDİR"

Yukarıda zikrettiğimiz gibi; II. Osman'ın öldürülmesinden sonra, I. Mustafa ikinci kez padişah seçildi. (1623) Halbuki I. Mustafa'nın; devlet yönetimi ve saltanat işlerindeki beceriksizliği ve deliliği daha önce de bilinmekteydi. Esasen yeniçeriler bunu bilerek padişah seçmişlerdi. Böylece onlar; Sadrazamlıktan en küçük devlet kademesine kadar istediklerini işe alıyorlar, istediklerini de görevden alıyorlardı.

İstanbul'da yönetim bir keşmekeşlik içinde idi.. Deli Mustafa ise; bu kargaşa arasında zaten yönetime hakim olacak durumda değildi. 1. Mustafa, sürekli olarak sarayda rasgele dolaşarak: " Osman, gel beni bu yükten kurtar." diye bağırıyordu. İstanbul Cerrah şeyhi İbrahim Efendi de vaazında: "Ümmet-i Mumammed. Deli padişah üç gündür bir tenha odaya girip kapanmış, ağlamaktadır.. ve sultan Osman han'ın mertebesini rüyada görmüşler, çok yükselmiş.. Hak teâlâ rahmet

eyleye! "diyordu [374].

1.Mustafa onbeş ay kadar süren bu ikinci saltanatı, keşmekeşlik ve türlü karışıklıklarla geçti. Bu süre içinde; yedi sadrazam değişti; Davut Paşa'dan sonra; Mere Hüseyin Paşa, Lefkeli Mustafa Paşa, Gürçü Mehmet Paşa ve ikinci kez Mere Hüseyin Paşa arka arka sadrazamlık makanıa getirildiler. Bunlardan sonra da Kemankeş Ali Paşa getirildi ve bunun zamanında I. Mustafa'nın hal'li ve yerine deli olmayan yetenekli bir padişahın taht'a geçirilmesinin gerekliliği devlet ileri gelenlerince kararlaştırırldı. [375]

Bu kararın hemen akebinde, devlet ileri gelenleri; sultan Ahmet'in en büyük oğlu olup, o sırada 11 yaşında olan IV. Murat'ın padişah olmasını ittifakla kabul ettiler ve I. Mustafa'nın hal'li için derhal fetva çıkarttılar: "Ulema cümleten padişahın validesine haber gönderdiler ki, yarın ki gün oğlun sultan Mustafa Han hazratler tahti alisinde otururken Şer'an sualımız vardır! Evvela adın nedir ve kimin oğlusun? Ve bugün günlerden ne gündür? Soralım. Sonra bunlara cevap verirse emirül-müminin padişahımızdır... İlla deığilse imameti Şer'an caiz değildir. Sahibinin imameti caiz, mecnunun değildir. Bu haber valide sultana vardukta ahvalı belli, kadir olmadığı muayyen cevabını yollamıştır. [376]

Görülüyor ki, 15 ay süre ile devleti ikinci kez yöneten padişah I. Mustafa, deli olduğundan; adını, kimin oğlu olduğunu ve haftanın günlerini dahi bilmeyecek kadar şuurdan yoksundur. Üstelik onun böyle olduğunu bizzat anası itiraf etmektedir...

YENİÇERİ TAŞKINLIKLARI YENİDEN ALEVLENİYOR.

Ulema, "delidir" gerekçesiyle I. Mustafa'yı görevden alırken, 11 yaşındaki bir çocuğu (IV. Murat) padişah ilan ediyorlar (9 Eylül 1623).

Yeniçeriler, yeni padişahtan culus bahşişi istemiyeceklerne dair söz vermişlerdi. Ama küçük padişah taht'a oturunca, yeni-

(374) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.223
(375) Netayic'ül Vukuat, c.I-II,s.223
376) Tarih-i Naima,c.2, s.281

çerilerden "bahşiş isteriz!" sedaları yükselmeye başladı... Bahşiş vermekten başka çare bulunmadığından, altın ve gümüş eşya darphaneye verilerek, para kestirildi ve askerlere dağıtıldı. (377)

Yeniçeriler, IV. Murat'ın ilk yıllarında da taşkınlıklarını sürdüreceklerdir... İddiaya göre askerleri kışkırtılanların başında, Hüsrev Paşa'nın adamlarından; Topal Recep Paşa vardir. Hüsrev Paşa'nın İran sefri başarısızlıkla sonuçlanınca, Paşa diktatörce hareket etmeye başlar ve pek çok kişiyi haksız yere katleder. Hüsrev Paşa'nın bu icraat ve cinayetlerini onaylamayan IV. Murat, onu azleder ve yerine Hafız Ahmet Paşa'yı sadaret'e getirir. Ancak yeniçeriler: "Hüsrev Paşadan başka serdar istemezük" diye tuttururlar. (378) Anadoluda da yeniçeriler Hüsrev Paşa'yı desteklemektedir...

Bu arada Hüsrev Paşa, görevden azledildiğini anlayınca; Diyarbakırdan Tokat'a geçer. Hükümet, Diyarbakır beylerbeyiliğine atanan Mürtaza Paşa'ya; Hüsrev'i cezalandırması için emir verir. Tokat civarında yapılan savaşta yenilen Hüsrev Paşa, Tokatta bir konağa sığınır. Ancak, konuk yoğun top atışı altına alınınca, Hüsrev Paşa teslim olur ve öldürülür. (379) Ne var ki peçevili İbrahim Efendi aynı görüşte değildir. Ona göre Hüsrev Paşa eşsiz bir serdardır ve Diyarbakır beylerbeyisi Murtaza Paşa, Hüsrev Paşa'yı hasta yatağından kaldırarak idam etmiştir. (380) M. Nuri Paşa da benzer görüştedir: Hüsrev Paşa devlet'e bağlı ve tecrübeli bir Paşa'dır. (381)

Bu görüşleri doğru kabul edersek, Hüsrev Paşa'nın azl'i sarayın korkunç bir hatası olarak değerlendirmek gerekir... Nitekim bu azl nedeniyle ocaklar İstanbul'da isyan ederler (12 Mart 1632)

YENİÇERİ KELLE KESİYOR...

Hüsrev Paşa'nın öldürülmesi nedeniyle isyan eden yeniçeriler; Başdefterdar ile yeniçeri ağası ve padişahın musahibi; Musa

---

(377) Tarih-i Naima, c.2, s.822
(378) İ. Hakkı, Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.169
(379) Tarih-i Naima, c.3, s.1145 vd.
(380) Peçevi Tarihi, c.2, s.393
(381) Netayic'ül Vukuat, c.I-II, s.233

çelebi'nin başlarını istemek üzere IV. Murat'ı ayak divanına çağırırlar. Ancak padişah bu isteği reddedince, asiler; IV. Murat'ı istemediklerini, zira "padişahın şehzadeleri öldürdüğünü" iddia ederler. Bu iddia üzerine şehzadeler askerlere gösterilir ve yeniçerilerin isteği ile Şeyhülislam Ahi-zade Hüseyin Efendi, şehzadelerin hayatlarına kefil olur. (382)

Ne var ki yeniçeriler yine de isteklerinde ısrar ederler ve IV. Murat'a: "Niçin Hüsrev Paşa gibi yararlı bir veziri öldürdün? Biz de İstediklerimizi öldürmedikçe sizi tanımayız" demeye başlarlar. Çaresiz kalan padişah; Defterdar, yeniçeri ağası ve Musa Çelebiyi asilere teslim etmek zorunda kalır. Teslim edilenler, derhal öldürülürler. (383) Daha önce de yeniçeriler, Hafız Ahmet Paşa'yı zorla padişahın sarayından alarak öldürmüşlerdi... IV. Murat, Hafız Ahmet Paşa'nın öldürülüşünü seyrederken, ağlamaktan kendini alamamıştı. (384)

İSMİYLE IV. MURAT, ZULMÜYLE KUYUCU MURAT.

Henüz, çocuk olduğu için yeniçerilerin zorbalıklarına boyun eğen IV. Murat, kendini güçlü gördüğü anda Topal Recep Paşa'yı tepeledi... Yeniçeriler bu hadise karşısında henüz şaşkınlıklarını üzerlerinden atmamışlarken, IV. Murat, Yalıköşkünde (9 Haziran 1632) yaptırdığı ayak divanıyla; bütün askeri zümrelerin elebaşlarına kendine bağlılık yemini ettirdi. (385) Daha sonra İstanbul'dan başlıyarak, bütün Anadolu'da korkunç bir takibe girişti... Emrine karşı durmak isteyenlerin tümünü en küçük bahanelerle ortadan kaldırdı. Ayrıca, tütün ve içki yasaklarıyla da (16 Eylül korkunç derecelere varan bir baskı rejimi uygulamaya başladı...

Meşhur vaiz Kadızadenin verdiği fetva ile tütün içenleri idam ettirmeye başlayan IV. Murat (386): Sadece sigara içtikleri iddiasıyla; Üçbekâr menzilinde (?) 14 Reha (Urfa) da 15,

---

(382) Tarih-i Naima, c.3, s.1151
(383) Tarih-i Naima, c.3, s.1154-1155
(384) Tarih-i Naima, c.3, s.1141
(385) Tarih-i Naima, c.3, s.1166
(386) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.191

Halep'te 20 ve Haccagür merkezinde de 6 kişiyi idam ettirmiştir. Ayrıca Karacadağ mevkiinde sigara yuttukları gerekçesiyle iki kişinin karnı yarılmış, Diyarbakırda da bir grup öldürülmüştür... Ordu içinde de tütün içtikleri iddiasıyle pak çok kişinin boyunları vurulmuş, kemikleri kırılarak meydanlara bırakılmışlardır. (387)

Ne yazık ki zalimlerin işledikleri zulüm ve cinayetlere meşruiyyet süsünü kazandırmaki için fetva veren sözüm ona din adamlarının sayısı; İslam Tarihinde az değildir.

IV. Murat'ın bu zalimane icraatlarına karşılık halk:

Zararsız bir duhan hakkında meyler boyunca dikkatler
Duhaan-ı Ah-ı mazlumanı men'eyle, hüner oldur.

"Zararsız bir duhan (tütün dumanı) için bu kadar dikkate ne lüzum var? Asıl hüner, mazlumların ahlarının dumanını men'etmektir" diyorlardı. (388)

Okudukları şiirlerle, müslüman halkın karşı karşıya kaldığı zulüm ve haksızlıkları dile getiren ozanlar, kadizade gibi alimlerden çok daha aydın ve insanidirler... IV. Murat'ın keyfini tatmin için fetva adı altında zavallı halk'a ölüm fermanları çıkaran bu tür alimler, her zaman sarayın Kapıkulları olagelmişlerdir. Yalnız sözde alimler değil, Sivaslı - zade ve Aziz Mehmut Hüdayı gibi sözde şeyhler de; padişahın ulufeleriyle geçinmişler, müslüman halkın ah-u figanını asla görmek istememişlerdir...

IV. MURAT KARDEŞLERİNİ ÖLDÜRÜYOR!

Padişah Murat, önce şahzadelerin hayatlarına kefil olmuş Ahizade Hüseyin Efendiyi idam ettirerek, oğlunu da Kıbrıs adasına sürgün etti. Hüseyin efendinin katlı karşısında ulema, padişah'ı açıkça protesto edemediler ama onun şehid olduğunu yaydılar. (389) Hatırlatmak gerekir ki yeniçeriler ahi-zadeyi şehzadeler için kefil tutmuşlardı, padişah da bu isteği kabul etmişti...

Hüseyin efendinin öldürülmesinden sonra sıra: Şehzadelere

---

(387) Tarih-i Naima, c.3, s.1393
(388) Tarih-i Naima, c.3, s.1219
(389) Tarih-i Naima, c.3, s.1244-1245

gelmişti... Padişah IV. Murat; şehzade Bayezit, Süleyman ve Kasım olmak üzere her üç kardeşini de, taht'ı elinden alır korkususyla öldürttü. (390) Böylece, IV. Murat'ın amcası deli I. Mustafa ile şehzade İbrahim'den başka Osmanoğlullarının soyundan erkek kalmemiş oluyordu. Şehzade İbrahim de; her an celladın gelmesini bekliye bekliye, IV. Murat'ın adından bile titrer olmuş, feci yıllar geçirmiş, müzmin başağırlarına müptela olmuş ve sonunda da akli dengesini bile kaybetmiştir. Ve, sonuç hiç de açıcı değildi. Zira Padişah IV. Murattan sonra, bu iki deliden biri (I. Mustafa ve Deli İbrahim) Padişah olacaktı. Gerçekten de padişah Murat'ın ölümünden sonra (8 Şubat 1640) Deli İbrahim padişah olmuştur.

Daha önce belirttiğimiz gibi; Osmanlı ricalı ilk anda İbrahim'i; inkiraza yaklaşmış bulunan Osmanlı hanedanına erkek çocuk yetiştirmek için bir damızlık gibi değerlendirdi.... Deli İbrahim devri: İsraf, sefahet, rüşvet, kürk ve anber'in ağır vergileriyle geçti... Zulmün son haddine varması sonucu ulema ve yeniçeri işbirliği yaparak; İbrahim'i hal'ettiler (7 Ağustos 1648) Kısa bir süre sonra Deli İbrahim celladın elleri arasında can verdi. (391)

IV. MEHMET - YENİÇERİ BOĞUŞMASI

IV. Mehmet padişah olurken yedi yaşında idi... Onun ilk zamanları karışıklıklar içinde geçti. İlk itiraz iç oğlanlarından geldi. Şöyle ki: geleneğe göre yeni bir padişah taht'a geçtiği zaman Topkapı ve Galata saraylarındaki İç oğlanlarından bir kısmının sipahi yazılması gerekiyordu. Ancak IV. Mehmet, bu geleneğe uymayınca (1648) iç oğlanları ayaklandılar... Bu ayaklanmaya 100 kadar da sipahi askeri katıldı...

Müftü Abdurrahim Efendi ve öteki ileri gelen din adamları ayaklanmayı bastırmak amacıyla 33 imzalı bir fetva çıkardılar. Buna göre; içoğlanları ve sipahi asirlerle savaşmak vaciptir. Bu savaşta öldürülen şehit ve kalanlar da gazidirler...

At meydanında hükümeti destekleyen yeniçerilerle sipahi-

(390) Netayic'ül Vukuat, c.1, s.242
(391) Tarih-i Gılman-i, s.27

leri destekleyen içoğlanları arasıda kanlı bir boğuşma başladı... Nihayet yeniçeriler üstün geldiler... İstanbul sokaklarında sipahi av'ı başladı. Camii ve minarelerin içlerine girip saklananlar bile çıkarılıp öldürüldüler... Öldürülen yüzlerce sipahi ve içoğlanının cenaze namazları kıldırılmadığı gibi cesetleri de denize atıldı. (392)

Bu olaydan sonra büyük bir itibar kazanan yeniçeriler daha da şimardılar... Adeta rakipsiz kalan yeniçeri ve ocak ağalarının bıyıkları balta kesmez oldu... Artık saray'a yeniçeriler hakimdi... İstedikleri memuriyetleri alıp veriyorlar, ticareti tekellerine geçirmiş bulunuyorlardı. Halbuki yeniçerilere ticaret yasaktı.. Yeniçerilerin zulüm ve haksızlıklarına karşı esnaf halk el ele vererek ayaklandılarsa da, başarılı olamadılar. (393)

Ayaklanmadan bir süre sonra esnaf ve reayadan temsilciler seçilerek padişah'a başvuruldu. Halk, padişah IV. Mehmetten zulmün kadırılmasını istediler. Yeniçerilerin kuklası haline gelmiş olan hükümette de aynı rahatsızlığa maruz kaldıklarından, sancak-ı şerifi çıkarıp, yeniçeri zorbalarına karşı olan herkesin sancak altına gelmeleri istendi. Halk ve esnafın dışında yeniçerilerden bile sacağın altında toplananlar oldu. Durumu tehlikeli gören yeniçeri ağaları, kaçıp gizlendiler... Böylece geçici de olsa, yeniçeri tahakkümü yokedildi. (394)

ÇINAR VAK'ASI

IV. Mehmet zamanında vuku bulan diğer önemli bir olay da çınar vak'asıdır. İsyanın nedeni; asker'e verilen mağşuş para ile bir kısım asker'e maaş verilememesi idi. (395) Saray ağaları otorite boşluğundan istifade ederek, küstahça uygulamalar içine girmişlerdi... Bu uygulamalardan birisi de; mağşuş (bozuk ayarlı) paranın askere verilmesidir. Tabii bu uygulama yalnız asker'i değil, esnafı da rahatsız ediyordu. Zira bu hadise ile asker ve esnaf karşı karşıya geliyorlarlardı... Bu sırada giritten

---

(392) Tarih-i Gılmani, s.33-34
(393) Tarih-i Naima, c.5, s.2135-2136
(394) Tarih-i Naima, c.5, s.2157 vd
(395) İ. Hakkı, uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.290

gelen birkaç yüz asker ağa kapısına giderek: "Biz Giritte taşları yastık, toprağı yatak yapıp din uğruna savaştık. Buna rağmen 9 aydır maaşımız ödenmedi" dediler.

Ancak ağalardan tatminkâr bir cevap alamadılar. Bunun üzerine Girit askerleri, yeniçeri odalarına giderek dert yandılar. Maaşlarını almayan askerlerin şikayetlerini haklı bulan yeniçeriler at meydanında toplanarak (I. Mart 1656) padişah'ı ayak divanına çağırdılar. IV. Mehmet önce direnmek istediyse de, sonunda alay köşküne gelip, yeniçerilerle konuşmak zorunda kaldı. Bazı devlet adamlarının verdikleri ayarı bozuk paradan ve hazinedeki açıktan dert yanan yeniçeriler, ağa ve musahiplerin devletin her işine karışarak çok mal topladıklarını, bu nedenle suçlu gördükleri 30 kişinin başlarının kendilerine teslimini istediler [396] ve isteklerin yerine getirilinceye kadar dağılmayacaklarını söylediler.

IV. Mehmet, istenen kişileri yeniçerilere teslim etmeyi tek çıkar yol olarak gördü. Teslim edilenler derhal öldürüldüler ve cesetleri de Sultan Ahmet maydanındaki Çınar ağacına asıldılar. İşte bu olaya tarihimizde Çınar vak'ası denir.

IV. MEHMET HAL'EDİLİYOR

30 Kişinin idamiyle elde ettikleri üstünlüğü fırsat bilen yeniçeriler bu defa IV. Mehmet'in hal'edilmesi için direndiler. Osmanlı ordusu bütün gayretlere rağmen Avusturya cephesinde yenilgiye uğramaktan kurtulamamış, Budin düşmüştü... Padişah IV. Mehmet ise; bu felaketlerden kaygı duyduğu bile söylenemezdi. Onun, zaten av'dan başka bir şeyle ilgilendiği yoktu. Avusturya cephanesinde de askerler arasıda ayaklanma başgöstermişti... Herkes avcı Mehmet hal'edilmeli diyorlardı... Askerler: "Padişahımız yoktur, millet kaydında olmayıp memleketi bu hale koyup, gece gündüz köpeklerle sahbet edip dağda gezen adam padişah olur mu?" diyorlardı.[397]

Nihayet asker ve ulema arasına fikirbirliği sağlandı. Tabii,

---

(396) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.292
(397) İ. Hakkı, uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.3, s.492

bu da avcı Mehmet'in artık taht'a oturmayacağı anlamına geliyordu. Gerçi padişah: "avcılıktan el çekip tevbe ettiğini" söyleyip duruyordu, ama artık çok geç kalmıştı. Yeniçeriler tarafından avlanan avcı Mehmet gitti, yerine II. Süleyman padişah oldu. (1687)

KÖPRÜLÜZADE YENİÇERİYE YENİLİYOR

Avcı gitmiş, II. Süleyman padişah olmuştu ama asker takımının başkaldırı ve taşkınlıkları da günden güne artıyordu... Bu durum karşısında kaymakam Köprülüoğlu Fazıl Mustafa Paşa bu taşkınlık selinin önüne bir yıldırma ve sindirme barajı çekmek için bazı çabalara giriştiyse de, yeniceriler Köprülüoğlunun bu niyetini fark eder etmez; Şeyhülislam Debbağzada Mehmet Efendi'ye başvurarak, kendilerine Fazıl Mustafa Paşa'nın katli için fetva verilmesini istediler. Ancak Mehmet Efendi: "Fazıl Mustafa Paşa düşman'a kale mi verdi? Yoksa Osmanlı ordusunun bozguna uğramasına mı neden oldu?" diyerek, yeniçerilerin isteklerini reddetti. (398)

Yeniçeriler, isteklerini yerine getirmeyen şeyhülislam Mehmet Efendiyi, Siyavuş Paşa eliyle görevden azlettirip sürgüne göndertti. Fazıl Mustafa Paşa da; Akdeniz muhafızlığına atanmak suretiyle İstanbuldan uzaklaştırıldı.

Otorite boşluğundan yararlanan yeniçeriler, atrafa yağmalamaya başladılar. Yeniçeri ağası, taşkınlıkları önlemek amacıyla birkaç asker'i astırdı ama kendisi de öldürüldü... Yeniçeriler, sadrazam'ın sarayını basarak, kendisini öldürüldüler ve mallarını da yağma ettiler... Ne var ki rasgele çarşıdaki dükkan ve işyerlerinin yağmaya hedef olması üzerine esnaf ve halk bu zulmü protesto etmek amacıyla ortaklaşa olarak saraya doğru yürüyüşe geçtiler... Halkın: "adalet isteriz" sloganının etrafında binlerce kişi toplandı; Sancak-ı şerif çıkarıldı... Halk ve topçu birlikleri elbirliğiyle pekçok yeniçeriyi kılıçtan geçirdiler, isyan geçici olarak da olsa bastırıldı. (399)

---

(398) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.1
(399) Netayic'ül Vukuat, c.III- IV, s.2

EDİRNE OLAYI (1703)

Osmanlı tarihinde Kapıkulu askerleri ile halkın birlikte çıkardıkları önemli olaylardan birisi de; Edirne olayıdır. Şöyle ki; Karlofça andlaşmasından sonra (1699), II. Mustafa, babası avcı Mehmet gibi kendini eğlence hayatına kaptırmıştır. Gerçi Zenta yenilgisinden sonra sadrazamlığa getirilen Hüseyin Paşa, iyi bir devlet adamıdır ama Feyzullah Efendi'nin sürekli devlet işlerine karışması nedeniyle Hüseyin Paşa sadrazamlıktan çekilir...

Padişah II. Mustafayı Edirne'de oturması için ikna eden ve "Padişahlar İstanbul'da uzun boylu oturur olunca asker ve ulemanın yaramazlıkları eksik olmaz" diyen Feyzullah Efendi, padişahın Edirne'de bulunmasından yararlanarak, her türlü meşru kuralı bile çiğnemekten çekinmemiş, devleti kendi istek ve hevesine göre yenetmeye kalkışmıştır. Vezirler Feyzullah Efendi'nin elinde birer kukladır... Padişah II. Mustafa ise; Edirne avlaklarında av peşinde, dağ dağ tepe tepe dolaşmaktadır. (400) Müslüman halk; padişahın sorumsuzluğundan ve Feyzullah Efendi'nin keyfi icraatlarından bıkmış bir haldedir. Devlet otoritesinde tam bir boşluk sözkonusu olduğundan, makam ve memuriyetler; rüşvetle alınıp verilmekte, bu boşluktan en çok zarar gören de halk olmakadır...

FEYZULLAH FASİTLİKTE KARARLI...

Hüseyin Paşa'yı sadrazamlıktan azlettiren Fezullah Efendi, 100 bin altın karşılığında Bağdat valisi Taltaban Mustafa Paşa'yı sadrazamlığa getirtti. (1703) Daltaban Mustafa Paşa, ilk sıralarda Feyzullah Efendinin bir uşağı gibi davrandı ise de, daha sonraları Şeyhüislam'ın baskısına zaman zaman sert tepkiler gösterdi. Ancak Feyzullah Efendi, Tatar fitnesini kışkırttığı gerekçesiyle Mustafa Paşa'yı görevden aldı ve bir süre sonra da öldürttü. Ve Mustafa Paşa'nın yerine; Karlofça barış andlaşmasının Osmanlı delegasyonu başkan Rami Mehmet Paşa'yı sadrazmalığa atadı. (401)

---

(400) Musretname, c.2, s.142 Milli Eğitim y. İstanbul 1966
(401) Nusretname, c.2, s.140 Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.22

Rami Mehmet Paşa, bir taraftan Feyzullah Efendi ile iyi geçinmeye çalışırken, öbür tarafta da bazı islahatları uygulamaya koydu; Hac yollarını düzeltti, vergilerde değişiklikler yaptı. Göçebe aşiretlere toprak dağıtıp, İskanlarını sağladı. Selanik ve Bursadaki büyük dokuma fabrikalarını genişletti ve üretimlerini artırdı. Feyzullah efendinin sadrazam'a sormadan kendi başına icraatlarda bulunması; sadrazam'ı zor durumda bırakıyordu ama Rami Paşa yine de Feyzullah'a karşı cephe almaktan çekiniyordu. Ne var ki bu defa halk; "sadrazam, Feyzullah efendinin haksızlıklarına göz yümuyor" gerekçesiyle, açıkça başta sadrazam'ı ve devlet adamlarını eleştirmeye başladı. (402)

Acaba Feyzullah Efendi, neden bu kadar etkin olabilmiştir?.. Aslen Erzurumlu olan Feyzullah Efendi, ünlü bilgin Vani Mehmet efendiden ders almış ve onu damadı olmuştur. Daha sonraları, IV. Mehmet'in oğulları; II. Mustafa ile III. Mehmet'e başhoca tayin edilen Feyzullah Efendi, bu görevden sonra nakibüleşraflığa (peygamber (a. s.) in soyundan gelenlerin işleriyle uğraşan işine) atandı (1686). Bu görevde kaldıktan iki yıl sonra da Şeyhülislamlığa getirilen Feyzullah Efendi, aynı yıl içinde meydana gelen karışıklıklar nedeniyle görevden alınarak, Erzurum'a sürgün edildi. Ne var ki II. Mustafa padişah olunca, Feyzullah Efendi'yi sürgünde bulunduğu Erzurum'da getirterek tekrar şeyhülislamlığa atadı ve hocasının sözünden çıkmamaları için de devlet adamlarını uyardı. Ancak yukarıda gördüğümüz gibip Feyzullah Efendi, padişahın kendisine olan bu güven ve saygısını kötüye kullandı; akraba ve yakınlarını önemli memuriyetlere atadı. Büyük oğlunun kendisinden sonra şeyhülislamlığa getirilmesi için buyruk çıkarttı. (1702) Bununla da yetinmeyen Feyzullah Efendi, daha 'Haric' derecesine (ilk kademe) yükselmemiş çocuklarını 9 yıl içinde 30-40 yılda ancak alınabilecek ilmiyye derecelerine getirtti. (403)

---

(402) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.23
(403) Nusretname, c.2, s.BTT, c.6, s.228

VE... BEKLENEN AYAKLANMA GERÇEKLEŞİYOR

Feyzullah efendinin entrikaları sonucu; yeniçeri ağalığından gelme Daltaban Mustafa Paşa'nın azli ve akabinde de öldürülmesi, askerleri derinden üzmüştü. Halk da; iktisadi ve sosyal bunalımlar içerisindeydi.... Onun için heran bir ayaklanma patlak verebilirdi.... Gerçi padişahın avlak yeri Edirne; sakin görünmektedir ama İstanbul'da durum son derece gergindir. Nitekim ayaklanma için küçük de olsa bir bahane bulundu. Şöyleki Divan; Gürcistan'ın Mingrelya Guriel taraflarının yıllardan beri vergi ödemedikleri gerekçesiyle, bu ülkeye bir te'dip seferi açmaya karar verdi.

Ne var ki bu sefer için ayrılan 200 cebeci akseri; son ulufelerini alamadıklarını, bu nedenle sefere çıkmayacaklarını söylediler. (404)

Bu 200 kişilik cebeci asker kitlesine kısa zamanda pekçok sayıda halktan katılmalar oldu... Direniş, ayaklanmaya dönüştü ve asilerin sayısı 50.000'i aştı. Kavanoz Ahmet Paşa'yı sadrazam, eski müftü imam Ahmed Efendiyi Şeyhülislam ve kul kethüdalığından ayrılmış bulunan Çalık Ahmet ağayı da yeniçeri ağası yapan. (405) isyancılar, cezaevlerini de boşalttılar... İsyancılar. Edirne'ye padişah'a verilmek üzere bir de dilekçe gönderdiler. Buna göre: "Padişahın İstanbul'a dönmesi Feyzullah Efendi ile oğlunun azilleri isteniyor, istekleri yerine getirilmediği takdirde Edirne üzerine gelineceği tehdidi savruluyordu.(406)

SEYYİD ALİ EFENDİDEN FETVA: "CUMA NAMAZI KILINAMAZ"

İdam mahkumu firari Hasan Paşa'yı İstanbul'da kaymakam olarak bırakan isyancılar, 9 Ağustos 1703'te Edirne'ye doğru yola çıktılar.. Ayaklananların Edirne'ye doğru yola çıktıklarını haber alan padişah ve avenesi, isyancıları oyalamalarla durdurmaya çalıştılar ama başaramadılar... Durumun ciddi olduğunu

---

(404) Nusretname, c.2, s.144
(405) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV. s.23
(406/ Nusretname, c.2, s.147

gören avcı II. Mustfa, olağanüstü bir toplantıdan sonra Şeyhüislam Feyzullah Efendi ile dört oğlunun azlederek memleketleri olan Erzurum'a göndermeleri emrini vermiş ancak bu kararını tekrar geri almıştır. (407)

Bu arada Rumeli kazaskeri paşmakçizade seyyid Ali Efendi'ye ilginç bir fetva çıkarttı; buna göre, Cuma şartlarından biri olan "Adil imam" ilkesi ortadan kalkmıştır. Elan imam olan II. Mustafa adil olmadığı gibi, adaleti de sağlayamamıştır. Bunun için de Cuma namazının farziyeti ortadan kalkmıştır.(408) Bu fetvaya dayanan asiler, Cuma namazını kılmadıkları gibi, İstanbul'da Cuma namazını kılmak isteyenlere de engel oldular...

FEYZULLAH'IN FELAKETLİ SONU

Nihayet Edirne kentinde hakimiyeti ellerine geçiren isyancılar, avcı II. Mustafa yı hal'ederek, yerine IV. Mehmed'in oğlu: III. Ahmed'i padişah yaptılar. (23 Ağustos 1703)

Rami Paşa, makamını bırakıp bilinmeyen bir yere gizlenirken, Feyzullah Efendi ve büyük oğlu anında öldürüldüler.. Öteki oğulları da; Kıbrıs adasına sürgün'e gönderildiler. (409)

III. Ahmet, gelişen zaman içinde isyancıların elebaşlarını tek tek öldürterek; devlet otoritesini hakim kıldı. Ne var ki o da ağabeyi II. Mustafa'nın yaptığı hatayı yapacak ve bu affedilmez hata, kendisini taht'ından edecektir. Şöyle ki, II. Mustafa, Feyzullah efendiye devlet'i teslim etmekle nasıl isyancılara teslim olduysa, III. Ahmet de; devlet'i Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'ya teslim etmekle isyancıların kendisini hal'etmesine sebep olacaktır...

---

(407) BTT. c.6, s.233
(408) Nusretname, c.2, s.151
(409) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.25

TÜRKİYE TARİHİNDE

✔ batılılaşmaya başkaldıranlar

Müslüman Halk Hareketleri

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
I. KISIM

BATIYA İLK AÇILMA

XVIII. yüzyılın başlarında Avrupa'daki kapitalist gelişme büyük ölçüde mesafe katetmiştir. Buna karşılık Osmanlı ülkesindeki endüstri kolları, Batı endüstrisinin ürünleri karşısında korunmadığı için hızla gerilemektedir... Üstelik Osmanlı ülkesindeki hammadelerin Avrupa'da satılıp, Avrupa'dan da bu maddelerin işlenmiş olarak Osmanlı tarafından geri satın alınması ve birtakım tüketim mallarının Osmanlı topraklarına sokulması, ülkeye tüketim ekonomisinin yerleşmesine sebebiyet vermiştir.

XVIII. yüzyılın Osmanlı tarihindeki dönüm noktalarından bir diğeri de, bu yüzyılda ilk defa devletin batılılaşma girişimlerini başlatmasıdır, denilebilir. Buna göre, XVIII. yüzyıla kadarki isyanlarda görülen değişik nedenlerle birlikte, bu yüzyıldan itibaren dek "batılılaşmaya karşı olma (tekniğe değil) şeklinde, müslüman halkın Saray'a karşı sert tepki ve hatta ayaklanmaları başgösterecektir. İşte "Lale Devri" (aslında dalalet devri) denilen bu dönem, yukarıda saydığımız nedenlerden ötürü Osmanlı siyasal tarihine yeni bir boyut kazandırmıştır. Özellikle yönetici kadronun batılılaşma girişimine karşı müslüman halkın tepkisi, 1730'lardan itibaren ayaklanma şeklinde kendini gösterecektir.

Elbetteki, müslüman halkın batılılaşmaya karşı çıkışı, teknik ve teknolojiye karşı meydana gelmiş gerici bir eylem olarak değerlendirilemez. Şöyle ki, Osmanlının Avrupa'dan ithal ettiği ilk teknik araç olan matbaaya, isyan esnasında hiç dokunulmaması, halkın tekniğe karşı olmadığını gösteren en çarpıcı örneklerden biri değil midir? Halbuki ileride göreceğimiz gibi, Patrona Halil isyanında, Lale devrini hatırlatacak hemen hemen her şey -matbaa hariç- yok edilmiştir... Müslüman halk, ilerleme adı altında Lale devri denilen; sefahet, zevk ve eğlencenin ahlaksızlığa dönüştüğü bir gidişe "dur!" diyecek, asalak bir zümrenin sefahetine bir dekor sağlamak amacıyle yapılmış yapıları (köşkleri) yıkmaktan çekinmeyecek, ama batıdan ülkemize giren ilk teknik alet olan matbaaya da, dediğimiz gibi dokunmayacaktır.

XVIII. yüzyıldan itibaren devlet ricalinin öncülüğünde başlatılan batılılaşma hareketlerine karşı her zaman İslami Kültür'e sahip çıkan müslüman halk, yönetici kadronun tepeden inme yeniliklerine asla itibar etmemiştir. Halk, sadece batı taklitçiliğine karşı çıkmamış, aynı zamanda gerçek İslamî adaleti kaim etmek amacıyla mücadele de vermiştir. Bunun en tipik örneğini Şeyh Ahmet olayında göreceğiz.

Batılılaşma; Osmanlı ekonomik yapısına uygun olmayan bir tüketim ve yaşam taklitçiliği getirmiştir. İşte, Lale devri, bu olayın başlangıç noktalarından ilkidir. Üstelik, ekonomik şartlar halkın yararına değil, belli bir zümrenin sefahetinin daha da artması ve keyiflerine keyif katması şeklinde tebarüz etmiş, bu da müslüman halkın nefretine mucib olmuştur.

DAMAD, DALALETTE KARARLI

Lale devrinin padişahı III. Ahmet, saltanatının ilk yıllarında tutumlu bir siyaset izlemişse de, Ali Paşa'nın Petervaradin savaşında ölmesi (1716) ile başlayan bozgundan sonra, Damad İbrahim Paşa'nın adeta "gerçekleri bırak, zevkine bak" politikasıyla III. Ahmed'in saltanatında yeni bir devir açılmıştır.

Dalaletiyle ünlü Nevşehirli İbrahim Paşa, III. Ahmet şehzade iken baltacı (padişah sarayının dış hizmetlerinde görev

yapan kişi) idi. Sultan, tahtına oturduktan sonra bir yolunu bulup Dar'üs - Saade ağası yazıcılığı görevine atanmasını sağlamış, bu makamda iken kendini oldukça gösterebilmişti[1] Daha sonra Rikab-ı Humayun (Sadaret) kaymakam'ı olarak atanan İbrahim Paşa, 50 yaşlarında olduğu halde, III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan'la evlendi ve padişaha damad oldu. [2]

Zevk ve eğlence düşkünü İbrahim Paşa, daha sadaret kaymakamı iken İngiltere ve öteki devletler elçilerine başvurarak barış elde etmeye çalışmış, ancak bu davranışından dolayı, Osmanlı ordusunun maneviyatını bozmakla suçlanınca, bu işten vazgeçmişti. [3] Ne var ki, İbrahim Paşa 1718 yılının başlarında sadrazamlığa yükselince ilk yaptığı iş; İngiltere ve Hollanda'nının aracılığı ile Pasarofça andlaşmasını imzalamak olmuştur (Ağustos 1718). Bu andlaşmaya göre: Temeşvar kalesiyle birlikte bütün Banat, Küçük Eflak, Belgrat ve Semendire dolayları Avusturya'ya, Cuka adaları (Girit-Mora arası) ile Venedik körfezinde bulunan bazı yerler de Venediklilere verilecekti.[4]

DAMAD, RİCALİ KANDIRIYOR

Sefahat ve eğlence devrini bir an evvel başlatmak isteyen Damad İbrahim Paşa, sözde barışın zorunluluğu ve gerekliliğini içine alan birtakım kanıtları, gelecek için türlü avunmaları ve kuruntuları kapsayan bir tasarı kaleme aldırmıştı. Vak'anüvis (resmi tarihçi) Es'ad Efendi, ilişkisi dolayısıyla bu tasarıyı yazdığı tarihe almış, İbrahim Paşa'nın bu tasarısının; yabancı bir subay tarafından yazıldığını ve devlet yöneticilerini kandırmak amacıyla düzünlenmiş olması ihtimalinin kuvvetli olduğununu zikretmiştir.[5]

Bu arada İran'daki karışıklıklardan yararlanmak isteyen Rus Çarı Deli Petro, Kafkasya'ya ordu göndererek Hazar denizi çevresi, Derbend ve Bakü kalelerini ele geçirdi. (1723) Deli

(1) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.33
(2) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.4, s.312, s.Kısım
(3) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.34
(4) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.34
(5) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.35

Petro,nun bu hareketi, o civarda yaşayan müslüman halkı oldukça tedirgin etmiştir. Nitekim, Müslüman halk, İstanbul'a başvurarak, Osmanlı padişahından yardım istemişir. III. Ahmed, İranlı müslümanları müdafaaya meyletmişse de, Damad İbrahim Paşa, Padişah'a: "İran topraklarını Rusya ile savaşmadan aramızda paylaşalım" tezini kabul ettirmiştir.(6) Zira Paşa'nın amacı, ne yapıp yapıp Deli Petro ile de barış yapmaktı... Oysa müslümanların oturduğu çevreye tecavüz eden Rusları tel'in eden müslüman halk, Osmanlı hükümetinden, Ruslara karşı savaş açılmasını istiyordu.

Damad İbrahim Paşa ise, Deli Petro ile savaşmamak için olağanüstü bir toplantı düzenledi. Ne var ki, toplantıya katılanların çoğunun savaş taraftarı olduğunu gören sadrazam İbrahim Paşa, Fransa elçisinin ağzıdan, Osmanlı devletinin savaşa girmemei gerektiğini söylettirmek istiyordu. Nitekim, Sadrazam, Fransa Elçisi dö Bonnak'a Divan tercümanını göndererek, elçinin savaş hakkındaki fikrini sormuş, Divan tercümanı dönüşünde devlet erkanına, elçinin barıştan yana olduğunu meclis üyelerine anlatmıştır.(7) Böylece Ahmed Cevdet Paşa'nın ifadesiyle: "can ve kan kaybına karşılık kazanılmış olar başarılar, eğlencede kadehler dökülmesin diye Ruslara feda edilmiştir."(8)

Ruslarla yapılan ve ebedi barış adı verilen bu anlaşmaya göre; Hazar denizi kıyıları, Derbend ve Bakü kaleleriyle, Dağıstan'ın bir kısım yerleri Ruslara verildi.(9) Dağıstan'ın müslüman halkı, Osmanlı devletinin, müslüman ahalinin meskun olduğu bölgeleri Rusya'ya bırakmasına çok üzüldüler. Bu anlaşma ile sadece Dağıstan müslüman halkı üzülmüş değil, Osmanlı toplumu içinde de Damad İbrahim Paşa'nın bu icraatı nefretle karşılandı... Hatta, bu andlaşma, Damad İbrahim'in sefahetine indirilecek darbeleri daha da hızlandırdı, denilebilir. Ne var ki Dağıstan müslüman halkına bu acı felaketi reva gören İbrahim Paşa, kendi yıldızının düşeceğini hiç tahmin etmiyordu...

---

(6) Ahmet Refik Altınay, Lale Devri, s.101
(7) Ahmet Refik Altınay, Lale Devri, s.103
(8) Tarih-i Cevdet, c.1, s.96
(9) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.36

Nitekim, gerçekleri göremeyen İbrahim Paşa ve avanesi, İran'ın Rusla'la paylaşması planını abartarak, şenlik ve eğlenceler düzenleyerek, şairlere kasideler yazdırarak, halkı gözünü boyamaya ve geçmişte benzeri yapılmamış büyük bir başarı gibi göstermeye çalıştılar. [10] Damad İbrahim Paşa, bununla da yetinmemiş, Deli Petro'nun döktüğü müslüman kanını az görmüş olacak ki, o anda zayıf bir durumda olan İran'a saldırmış, Hamedan ve Tebriz kentlerini işgal ederek pekçok müslümanın kanının dökülmesine sebebiyet vermişti...

DEVLET, DAMAD AİLESİNİN ELİNDE

İbrahim Paşa'nını hakketmedikleri halde, kendi yakınlarını devletin üst kademelerine getirmesi, taraftarları tarafından bile hoşnutsuzlukla karşılanıyordu... Şöyle ki, Damad ibrahim Paşa'nın hem kendisi ve hem de oğlu Genç Mehmet Paşa ve yeğenleri; Ali Paşa ve Mustafa Paşa, padişah III. Ahmed'in damadı; İbrahim Paşa'nın büyük damadı olan kaymakam Mustafa Paşa Kaptan, küçük damadı Mehmet Paşa, Remeli beylerbeyi payesi ile sadrazamlık kethüdası idi. Bunların dışında kalan devlet ileri gelenleri de, İbrahim Paşa'nın kendi dairesi halkı hükmünde idiler. İbrahim paşanın bu denli yüksek görevleri ve devlet çıkarlarını kendisine ve kendine yakın ve bağlı kişilere vermiş olmasını hiç kimse hoş karşılan mıyordu. [11]

HER ŞEY EĞLENCE İÇİN

1721 yılında Fransa'dan İstanbul'a dönen meşhur aydın(!) Çelebi Mehmet Efendi, raporunun en geniş bölümünü, Fransız egemen çevrelerinin yaşantı biçimine, saray yapım ve bahçelerine ayırmıştı. Nitekim Lale devrinin Sa'dabad'ı da IXV. Lous'in Versayı kopya edilerek yapılmıştır.[12] Ayrıca Damad İbrahim Paşa'nın yaptırdığı kasırların sayısı, 100'ü geçmiştir...

O dönemin bir başka ve en önemli sosyal hastalığı, Lale çiçeğine olan sun'i tutku olmuştur. Devlet ricalı ve İstanbul zen-

(10) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.36
(11) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.38
(12) Ahmet Refik Altınay, Lale Devri, s.34

ginleri arasında lale çiçeğine olan tutkunluk öyle artmıştır ki, İstanbul'da 839 çeşit lale yetiştirilmiştir... 1726'da lalenin fiyatı aşırı derecede artış gösterince hükümet, belli fiyatlar dışında lale satanların sürgün edilmesi hakkında bir ferman bile çıkarmıştı.(13)

Damad İbrahim Paşa, "Halkı aldatacak şey lazımdır deyu", İstanbul'un çeşitli semtlerinde dolaplar, beşikler, atlı-karıncalar ve salıncaklar kurarak, insanların buralarda eğlenmek ve vakit öldürmekle yaşamalarını istemişti. Tabiî bu durum, ahlaksızlığı da beraberinde getirmiş, boşanmalarda aşırı artış başgöstermiş, müslüman halkın tepkisi üzerine, men'ine dair padişah fermanı çıkmıştı.(14) Halbuki bizzat padişah III. Ahmet, bu çirkef yaşantının başını çekiyordu. Ferman'da: "Kefere avretlerini taklit" yasaklanıyordu ama. bizzat. III. Ahmed'in kendisi kefereleri taklit ediyor, kağıthanedeki kasırlarda eğlence düzenliyor, ayı ve köpek kavgalarırını seyretmekle vakit geçiriyordu.(15) Başta padişah ve damadı ile devlet ricali sefahet ve eğlence tertiplemede de ilginç uygulamalar sergiliyorlardı. Örneğin: Çırağan alemleri, helva sohbetleri ve üzerlerine mum dikilmiş kaplumbağaları laleler arasında dolaştırmaları bu uygulamalardan birkaçıdır. Bu konu ile ilgili olarak Ahmet Cevdet Paşa şöyle diyor:"... türlü mermer çeşitlerinden bahçeler yapılıp her gün bir çeşit lalelerle süslenip, geceleri kandiller ile donatıp kaplumbağaların sırtına mumlar yakılıp lale bahçelerine bırakılarak ışık oyunları tertiplenirdi.(16)

Özellikle helva sohbetleri ve lale bahçelerindeki çıralar ışıklar altında birtakım uygunsuz işlerin yapıldığı, hatta Damad İbrahim Paşa'nın kağıthanede kadınlara altın saçıp başmaklarının (ayakkabılarının) içine düşürmekteki becerisi(!) gözlerle görülmekteydi. Damad İbrahim, daha ileri giderek, İstanbul kadısı Zülali Hasan Efendi'nin pek güzel olan karısının, uydurma bir düzenle ırzına geçmesi nefretle karşılanmıştı.(17)

---

(13) Ahmet Refik Altınay, aynı eser, s.41
(14) Ahmet Refik Altınay, aynı eser, s.77-78
(15) Ahmet Refik Altınay, s.92
(16) Tarih-i Cevdet, c.I, s.96, Skabah Gazetesi yyn.
(17) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.39

düşünülüyor ki, devletin bütün gelir kaynaklarını avuçları içinde sarıp sarmalayan, halkın sıkıntı ve sefaletine yabancı, geceleri sabaha kadar alemler içinde çırağan faslıllarıyla vakit geçiren devlet ricali[18] nasıl olur da ahlaksızlığı önleyici tedbirler alırlar ve bunda samimi olabilirler? Bunlar ki, müslüman halkın inançlarını bile alaya alacak kadar alçalmışlardı... Mesela; İbrahim Paşa ve yardakçılarına (1726) Ramazan ayının geldiğini haber verenler, hakarete uğramışlar ve hatta şair Nedim, adeta Ramazan'a karşı isyan ederek şöyle bir şiir okumuştu:

"Bilmem bendeki şahidde mi takvimde mi?
Hele bir kizb var ortada budur sıdk-ı kelam
Ehl-i keyfin birisi der ki be-hey sultanım
Aydın ay bellü hisab olmadı Şaban tamam
Bir iki meblağ-ı berış ile vurup öldüricek
Geldiler eylediler böyle cihanı Sersam.

Nedim'in dışında, devrin vak'anüvisi küçük Çelebizade Asım Efendi de, Ramazan'ın geldiğini haber veren Ayasofya camii kayyımbaşısına hakaretler yağdırmıştır.[19]

Gece çırağan eğlenceleri düzenliyerek laleler karşısında kadeh dönderen def, tanbur ve keman sesleri arasında sefahete dalan padişah, damadı ve çevresi, her tarafı şafak renginde görüyorlardı. Fakat hakikat bunun aksi idi... Vilayetler gene sefil ve perişan, halk, gene ekmek parasına muhtaç; reaya müstebit valilerin zulmü altında inliyorlardı.[20]

HALKIN SOSYO- EKONOMİK DURUM

Damad İbrahim Paşa ve yardakçılarının çılgınca israfları yüzünden fakir tabakanın beli bükülmüş, yoksulluk had safhaya ulaşmıştı... Buna rağmen sadrazam ise, yaptıkları israfa kaynak olmak üzere vergileri daha da artırmıştır. Reayaya yüklenen vergilerin giderek artırılmasına paralel olarak, miri toprakların bir spekülasyon konusu olması ya da malikaneye dönüşmesi, emeğin topraktan kopma sürecini hızlandırmış ve reayanın yer-

(18) Ahmet Refik Altınay, Lale Devri, s.56
(19) Ahmet Refik Altınay, Lale Devri, s.56-57
(20) Ahmet Refik Altınay, Lale Devri, s.99

lerini bırakarak büyük kentlere, özellikle İstanbul'a yönelmelerine yol açmıştır. Örneğin 1724 tarihli bir belgeye göre: "Rumeli ve Anadolu caniblerinde olan havvas-u evkaf ve zeamet ve tımar dahilinde olan kasaba ve kurada emlak ve araziye mutassarıf reayadan bazıları, evtan-ı kadime (eski yurtları) ve me'vayı asliyelerinden (asıl yerlerinden) huruc ile (çıkarak) ziraat ve hıraseti terk etmek sevdasıyla gelüp İstanbul'da tavattun (yurt tutarak) ve aher kar ü kesbe iştigal (başka işlerle uğraş) etmektedirler" denilir.(21)

Bunun sonucunda İstanbul'da sayısı, önem ve etkisi gittikçe artan işsiz kitleleriyle devlet uzun süre uğraşmış, "ne idüğü belirsizleri" şehirden çıkarmak için başarısız çabalara girişmiştir. Göç yolları sıkıca denetlenerek şehirlere gelen çiftbozanlar yoldan çevrilmeye çalışılmış, İstanbul'da sıkı taramalar yapılarak, beş yıldan kısa süredir yerleşmiş olanlarla işsiz güçsüzlerin memleketlerine gönderilmelerine çalışılmıştır.

Buna rağmen büyük kentlerde, işsiz güçsüz insanların sayısı gün gittikçe artmış, çiftbozanların kentlere akın etmeleri, "ayanların" da varlık nedeni olmuştur.

İSTANBUL YOKSULLARIN ÇEMBERİNDE

İstanbul kentine doluşan işsiz kitlelerin yarattıkları en önemli mes'ele, gecekondulardı... Resmi kayıtlarda belirtildiğine göre; Eyüp ve Kasımpaşa semtleriyle şehrin bahçe ve bostanlarını dolduran gecekondular, İstanbl'u adeta bir yoksulluk çemberine almıştı. Daha 1700 yıllarında şehrin içine kadar yayılacak olan gecekondular, hükümeti zor durumda bırakmış, çeşitli fermanlarla, Ahırkapı'dan Yedikule'ye kadar surların üzerine ve dolaylarına baraka yapımı, surlarda kanalizasyon için delik açılması ve devlet toprağında kaçak inşaat yapımı yasaklanmış, karşı gelenlerin şiddetle cezalandırılmaları istenmiştir.(22)

---

(21) Muzaffer Sencer, Osmanlı Toplum Yıpısı, s.325-326, May yyn. İstanbul 1982
(22) Ahmet Refik Altınay, Onuncu Asr-ı Hicrîde İstanbul Hayatı, s.205, KTB. yyn Ankara 1987

FİYATLARDA ARTIŞ VAR

Kentlerde yığılan işsizlerle birlikte, ziraî üretim düşmüş, esnaf ve zanaatkarlar giderek zor duruma düşmüşler, hele para değerinin sürekli olarak düşürülmesi ve fiat artışları, Osmanlı toplumunun başlıca huzursuzluk ve karışıklık kaynağı olmuştur. Örneğin, Lale devrinde (1718-1730) bir kilo pirinç 80 akçe, bir vakiyye et 4 para, bir çeki odun 120 para, bir vakiyye pekmez 4 akçe, 100 dirhem ekmek bir akçe idi.[23]

Lale devrinde III. Ahmed'in bir fermanıyla piyasaya çıkarılan Zer-i İstanbul (İstanbul altını) ayarı tam herkesçe makbul olan bu altın 3 kuruş rayiçli idi.[24] 3 Kuruşluk İstanbul altını, bugünkü Cumhuriyet altını fiyatıyla (7 Mayıs 1987 tarihi itibariyle) 81.000 TLdır. Buna göre 1 kuruş = (81.000:3) 27.000 TL. 1 Kuruş ise, 40 para olduğuna göre (27000:40), 1 para = 670 TL. demektir. Ayrıca Lale devrinde 3 akçe bir para olduğundan, 1 akçenin bugünkü karşılığı da 223 TL.'dır.

Sonuç olarak, lale devrindeki çeşitli maddelerin fiyatları bugünkü para karşılığı ile yaklaşık olarak fiyatları şöyledir: Bir vakiyye et 2680 TL., bir vakiyye pekmez 893 TL., 100 dirhem ekmek (297 gr.) 223 TL., bir kilo pirinç 17840 TL., ve bir çeki odun 8040 TL.' dır.

DEVRİN ŞAİRİ DEVRİN YOKSULLUĞUNU ANLATIYOR

Devrin şairlerinden Osmanzade Taib (?-1724), Lale devrinin sosyo-ekonomik durumunu ve müslüman halkın içinde bulunduğu yoksul hayatı çok çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Taib, saray ve çevresinin dışında, halkın durumunu şiirlerinde dile getirirken, kömürün hiç bulunmadığını, kömürün tozu bulunsa, halkın bunu sürme diye gözüne çekeceğini, kahve yerine nohutun kavrulup içildiğini, garip ve kimsesizlerin, dervişlerin başındaki külahları nerde ise bal kabağı zannedip kapacaklarını belirtir.

---

(23) Y. Öztuna, BTT. c.II, s.395, Ötüken yyn. istanbul 1978
(24) Nuri Pere, Osmanlılarda Madeni Para, s.191, İstanbul 1968

Şöyle diyor şair Osmanzade Taib:
Ya kömür şöyle kim gubarı dahi
Tutya oldu didye hâlâ
Arpayı hot, tefahhus eyleme kim
Arpalık hâsılı yetişmez ana

Kahveyi mezhebine uydurdu
Nohudu kavurup içeri zurafa
Ser-i dervişte külah görse
Bal kabağı sanıp kapar gurabâ (25)

Görülüyor ki, şair Osmanzade Taib, yazdığı şiirlerle halkın çektiği sıkıntıları dile getirmiş; günün tarihî, sosyal ve ekonomik problemlerini edebiyata aksettirmiştir. Bu nedenle Taib'in eserleri bilhassa tarih bakımından tedkike değer eserlerdendir.(26)

ŞAİR NEDİM İSE:
NUŞ İÇİNDE

Osmanzade Taib'le çağdaş olan Lale devrinin simgesi Nedim'in hiç de halkın çektiği sıkıntılardan haberi olmadığı görülmektedir. III. Ahmed, ve damadı sadrazam İbrahim Paşa Saray'da nuş toplantılarında sarhoş bir biçimde şiir okumaktadır:

Bir safa bahşedilim gel, şu dil-i nâ-şâde
Gidelim Serv-i revanım, yürü sa'dâbâde
İşte üç çift kayık, iskelede âmâde,

Gidelim serv-i revanım, yürü sa'dâbâde. gibi şiirler okuyarak, lale köşklerinde eğlenmektedir. Aynı devri yaşayan bir iki şairin şiirleri bize gerçekleri bütün çıplaklığı ile ortaya koyuyor. Nedim'in şiirinde, Saray'ın çirkin yüzünü görüyoruz... Buna karşılık Osmanzade Taib'in şiirlerinde de, halkın sosyo-ekonomik durumunu öğrenebiliyoruz...

---

(25) S. Kemal Karaalioğlu, Türk edebiyatı Tarihi, c.1, s.709-710 İnk. ve Aka yyn. İstanbul 1980
(26) N. Sami Banarlı, Resimli Türk edebiyatı Tarihi, c.2, s.749

HALK, SARAY'I TAŞLIYOR

Bu deli ağır şartlar altında yaşayan müslüman halk, Lale devrinin getirdiklerine ve onun asalak sınıfına karşı her fırsatta memnuniyetsizliklerini belirtmişler. Ancak yönetici kadro ve ülkenin dalkavukları o kadar eğlence ve sefahete kendilerini kaptırmışlardır ki, halkın sefalet ve iniltilerini duymak bile istemiyorlardı... Meselâ, Lale devrinin kepazeliğine karşı daha Patrona Halil İsyanından tam dört yıl önce halk, uyarı niteliğinde "Sefahete dur!" demiş; 1726 yılının Ağustos ayında müslüman halk, padişah, sadrazam ve öteki devlet erkanının saraylarını birkaç kez taş yağmuruna tutmuşlardır.

Çırağan sarayının taşlanmasından endişeye kapılan padişah III. Ahmet, damadına; beyaz üzerine (bir yazıya karşılık olmadan, doğrudan doğruya padişah tarafından yazılan emir) şu hattı yazdı: "Benim vezirim, çukadalardan vezayirlerden beş on adem tebdil edüp Saray-ı Hümayun etrafında olan yerler ve hayırlar üzerinde bulunan evlere gezdirüp avretlerden ve uşaklardan ve erkeklerden gözleri kesdikleri alemlere, atılan taşın sohbeti yollu sözler ile sual ederek ve bazı korkutucu sözler ile konuşulursa, belki bir sözler alalar, yollu hatırıma geldi. Faideden hali değildir. Bir güzelce gezsünler; bakalım geldi. Faideden hali değildir. Bir güzelce gezsünler, bakalım ne cevap alurlar." [27] Ne var ki, damadı İbrahim Paşa, kimseyi bulduramamıştı.

Sarayın halk tarafından taşlanması, başta padişah ve damadın huzursuz etmişti... Şair Nedim ise, padişah ve sadrazama bu olaydan dolayı teselli vermek için okuduğu bir beyitte; bu olaydan ötürü üzülmemelerini, zira taşın meyveli ağaca atıldığını belirtiyordu. Oysa, müslüman halk, meyveli ağacı değil; sefaheti, israfı, sorumsuzluk ve ahlaksızlığın simgesi durumuna gelmiş olan Çırağan sarayını taşlıyordu. Elbette nuş ve işret içinde yaşayan şair Nedim de, müslüman halkın duygu ve isteklerini anlamaktan acizdi...

Halk, bu iğrenç sefahete "dur!" demeye kararlı idi. Zira

---

(27) Ahmet Refik Altınay, Lale Devri, s.60

artık tebaa için bıçak kemiğe dayanmıştı... Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi, Çırağan sarayının taşlanmasından saray ve çevresi gerekli dersi almamışlar, sadece olayın faillerinin yakalanmasını istemişlerdir. Halbuki bu olay basit ve adi bir hadise dğil, siyasal, ekonomik ve toplumsal temelleri olan bir başkaldırış idi... Özellikle toplumun alt tabakaları (iktisadî açıdan) saraya karşı açıkça sert tavırlarını ortaya koymaktan çekinmiyorlardı.[28]

LALE NAZIRLIĞI MI

Zor şartlar altında için için kaynayan halk tabakaları mevcutken[29] İstanbul'da başta padişah ve devlet ricalı tarafından 839 çeşit lale yetiştirilmiştir. Lale karaborsacılığını önlemek için hükümet tarafından Şeyh Mehmed-i Lalezari "serşükûfeci (başlaleci)" tayin edilerek, karaborsa fiyatiyle lale satanları ile, Miriden çiçeklerinin zaptı ve sahiplerinin sürgün edilmesi hakkında ferman çıkarttı. [30]

Elbetteki İstanbul'da lale çiçeklerinin karaborsa fiyaatı ile müşteri bulması, halkın refah seviyesinin yüksek oluşuna bağlanamaz... Nitekim lale devrini öve öve bitiremiyen Y. Öztuna bile: "Lale merakı, giyim-kuşam derdi, birçok sabit gelirli için bela olmuştu"[31] demekten kendini alamamıştır. Gerçekte Lale devrinin sefahet, israf ve lüksünün faturasını halk ödüyor, yukarıda belirtildiği gibi, artan israf ve gereksiz tüketimin yükünü, ağır vergiler altında belleri bükülen reaya çekiyordu... Bu dönemde fetihler durgun, çiftbozanlar, işsizlik ve asayışsızlık nedeniyle halk sefalete mahkum edilmişti... Ama bunun yanında sefahet ve işretle günü gün eden bir avuç zengin tabakası da yok değildi...

Kısacası sefalet; esnaf, halk ve fakir yeniçerileri birleştirmişti...

---

(28) Y. Öztuna, BTT. c.6, s.295
(29) Yılmaz Öztuna, BTT. c.6, s.291
(30) Ahmet Refik, Lale Devri, s.40-41
(31) BTT. c.6, s.300

III. Ahmed ve damadı lale bahçelerinde kadeh tokuşturmakla vakit geçirirlerken, İran'da da ilginç gelişmeler oluyordu. Afşar kabilesinden Nadir Ali isminde ileri görüşlü, politikacı, istediği amaca ulaşmasını bilen bir kişi, kendini "Tahmasb Kul Han" lakabıyla adlandırarak, bir ordu kurmayı başarmıştı. Nadir Ali, İsfahan kentini Osmanlılardan geri aldığı gibi, Osmanlıların daha önce ele geçirdiği İran topraklarının geri verilmesini de istiyordu.(32) İran'daki gelişmeler, İstanbul'da çabuk duyuldu. Halk arasında İran, "Osmanlı topraklarını ele geçiriyor" şayiası yayılıyor, ancak padişah ve damadı, lale köşklerinde sürdürdükleri eğlenceye halel gelmesini istemiyorlardı. Ne var ki, işin kötüye gittiğini farkeden Damad İbrahim Paşa "İran'a savaş açılmadığı takdirde iç isyanların çıkabileceğini, hiç olmazsa halkı teskin ve tatmin için aldatıcı bir seferberlik icrasına gerek olduğu" hususunda Padişah'ı ikna etmişti...(33)

İstanbul'da halkın kendisine karşı nefret duyduğunu ve kolayca göz boyamanın kabil olmadığnı gören Damad İbrahim Paşa, III. Ahmed'le birlikte İran üzerine yürüyecekleri iddiasıyla Üsküdar'da ordugah kurdular.(34) Oysa 12 yıldan fazla saderette kalan Damad İbrahim Paşa, askere nizam vermek şöyle dursun, devletin askeri usul ve nizamlarını dahi sarsmıştı... O, israf ve sefahetten başka bir şey düşünmez, "asker" ve "savaş" sözcükleri ona küfür gibi gelirdi.(35) Bu nedenle onun İran üzerine bir sefer düzenleme gösterisi sadece çirkin bir oyundu. Burada şunu da belirtelim ki, Damad İbrahim'e "asker" ve "savaş" sözcüklerinin küfür gibi gelmesinden, onun müşfik ve insancıl olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Nitekim, yukarıda gördüğümüz gibi, İbrahim Paşa İran'ı güçsüz gördüğü bir sırada, bu ülkeye saldırmış, pekçok müslümanın kanını dökmekten çekinmemiş ve sözde bu başarılarının şiir ve methiyeler

---

(32) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.37
(33) Ahmet Refik Altınay, Lale Devri, s.107
(34) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.38
(35) Tarih-i Cevdet, c.I, s.94

le abartarak, halkın gözünü boyamaya çalışmıştır. Halbuki Mustafa Nuri Paşa'nın "Netayic'ül Vukuat"ında haklı olarak zikrettiği gibi, İbrahim Paşa'nın o zamanki saldırısı bir şeref değil, yakışıksız bir davranıştı... Şimdi ise; Nadir Şah'ın İran'ı tekrar toparlaması ve güçlenmesi, Damad İbrahim'i korkuttuğu için savaş taraftarı değildi...

1730 yılında İran üzerine yapılan seferin halkı aldatmak için yapılan bir göstermelik olduğunu belirten Ahmed Refik de sefer için şöyle diyor: "III. Ahmed'in bu hareketi pek muhteşem ve pek aldatıcı idi. Padişah, saltanat kadırgasıyle boğaz'a doğru açıldı. Bu arada bütün donanmanın Üsküdar sahilini dolaştığı görüldü. Bu geçit resmi, tam dört saat sürdü... Üsküdar'da ahaliyi kandırmak için her türlü tedbirlere başvuruldu. Halkta savaş hissi uyandırmak için her türlü vasıtalara müracaat ediliyordu.... Fakat ordu, Kadıköy'e gelir gelmez dağıldı.... Geçit töreni bitmişti... Devlet erkanı civardaki saraylara, askerin bir kısmı da kent'e gönderildi. İşte bütün bu olaylar, halkı aldatmak için bir tiyatro sahnesi tesirini verdi. Hükümetin bu dalavereliğini anlayan halk isyana hazırlanmaya başlamıştı.(36) Zira halkın zoruna giden asıl şey, hükümetin göstermelik ve aldatıcı seferberlik ilanı ve hazırlıkları için halktan "savaş masrafıdır" gerekçesiyle vergi toplaması, sefere katılacakların eşyalarını satarak, silah vb. gibi şeyler almaları idi. Bu insanlar günlük işlerinden de olmuşlardı. Halk, bu şaşalı, tantanalı gösterişin göz boyama için yapıldığı ve toplanan vergilerin çarçur edildiğini farkedince, haklı olarak galeyana gelmişti.. Gerçekten de bu senaryo tam anlamıyla çirkin bir oyundu...

Damad İbrahim Paşa'nın icraatlarından yalnız halk değil yeniçeriler, ulema ve esnaf-tüccar kesimleri de rahatsızdı... Damad'ın, "ticaret vergisi" adı altında yeni bir vergi koyması, esnaf tarafından tepki ile karşılanmıştı...

Bu arada Ayasofya vaizi İspirzade ile istanbul kadısı Zülal Hasan efendiler, yaptıkları konuşmalarla Damad İbrahim Paşa'nın şer'i kuralları açıkça çiğnediğini söylüyorlar ve halkı

---

(36) Ahmet Refik, Lale Devri, s.108-109

bu gidişe "dur" demeye çağırıyorlardı. İran'a göstermelik savaş açılması ve Üsküdar'da ordunun dağılması, bardağı taşıran son damla olmuştu...

MATBAA MESELESİ

Lale devrinde bazı alanlarda olumlu gelişmeler de kaydedilmiştir. Mesela matbaa bu dönemde ülkeye girmiştir. Ayrıca; çinicilik, dericilik ve kumaşçılık ile eğitim alanlarında nisbi de olsa müsbet gelişmeler görülmüştür.. Hele matbaa devrin yegane kazancıdır, denilebilir. Bununla birlikte, matbaanın çok daha önce Osmanlı ülkesine girdiğini de burada kaydedelim. Şöyle ki, daha 15. yüzyıldan beri İstanbul'da azınlıkların matbaaları bulunmakta idi.[37]

III. Murat zamanında da (1574-1595) yabancı bir kişi gümrük vergisinden muaf tutulmak üzere matbaanın kurulması izin için istemiş, bu izni kapsayan padişah fermanı kendisine verilerek, 1588 yılında VASIF TARİHİ boyutunda bir kitap bu matbaada basılmış ve sözünü ettiğimiz padişah fermanı da ilk basılan bu kitabın başına aynen konmuştur. M. Nuri Paşa, o zaman bastırılan bu kitabın bir nüshasını, eski şeyhülislamlardan Hüsameddin Efendi'de bizzat gördüğünü, fakat kitabın ismi ve muhtevasını unuttuğunu söyler.[38]

Görülüyor ki matbaa, İbrahim Müteferrika efendiden 150 yıl önce Osmanlı ülkesine girmiştir. Üstelik, padişahın özel fermanı ile matbaanın gümrük vergisinden muaf tutularak yurda sokulmasına izin verilmiştir. Demek ki, Osmanlı tarihinde padişah III. Ahmed ve damadının, matbaanın ülkeye girmesine izin vermeleri ilk değil, ikincidir. Bununla birlikte matbaanın çok daha önce Osmanlı ülkesine girmesine rağmen, bu nimetten yeterince yararlanıldığı söylenemez... Belki de böyle bir sonuç Osmanlı toplumunun kültürel yapısından kaynaklanmaktadır.

Şöyle ki; Ortadoğu'nun kültür merkezi olan İstanbul'da durum oldukça değişikti; aydın tabaka ve kitap okuyanların sayısı oldukça yüksekti.... Çoğu okuyucu aynı zamanda güzel

(37) BTT. c.6, s.291
(38) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.147

yazardı, yani hattattı. Böylece kitap sadece iki kapak arasındaki bilgiyle değerlendirilmezdi yazılan kitabın ne tür yazı ile yazıldığı ve yazının sanat değeri de önemli idi. Meselâ Avrupa'da 1000 yazma eseri bir araya getiren hükümdarlar parmakla gösterilirken, Doğu'da onbinlerce yazmadan müteşekkil pekçok kütüphane vardı. XVI. asırda bile Avrupa'da matbaa bulunduğu halde, bazılan kitap sayısından çok daha fazlasını Osmanlı ülkesinde hattatlar ortaya koyuyorlardı... Kont Marsillinin 1700 yıllarında İstanbul'da 90.000 hattatın bulunduğundan bahsetmesi, bu gerçeği ifade eder.(39)

Denilebilir ki, genellikle Avrupa'da matbaa tepki ile karşılanmadığı halde, Osmanlı ülkesinde matbaaya endişe ile bakılmıştır... Sanıyoruz, Avrupad'da matbaanın tepki görmemesi, matbaanın orada sosyal ve ekonomik sorunları beraberinde getirmediği içindir. Zira yukarıda belirttiğimiz gibi, Avrupa'da yazı sanatı ile geçinenlerin sayısı, Osmanlı ülkesine göre çok azdı. Halbuki Osmanlı toplumu için durum değişiktir. Kont Marşilli'ye bakılırsa, sadece İstanbul'da 90.000 hattat bulunmaktadır. Ülkenin diğer hattatlarını bu sayıya katmasak bile, matbaanın Osmanlı ülkesine girmesiyle birlikte, yaklaşık 100 bin kişinin işsiz kalacağı endişesi haklı olarak gündeme gelmiştir. Nitekim, İstanbul'da hattatların divitlerini tabutlara koyup gösteri yapmaları buna örnek olarak verilebilir.

Esasen yöneticilerin ilk etapta matbaayı endişe ile karşılamaları, dini kökenli nedenlerden ötürü değil, sosyal ve ekonomik nedenlerden ötürüdür. Kaldı ki, bir ara İngiliz parlamentosunda matbaanın yasaklanması için önerge dahi verildiğini biliyoruz.(40)

FETVA FEVZAYI ÖNLEDİ

Mataabanın ithalı, hattatlık sahasında işsizlik tehlikesini beraberinde getirmiş, ama buna rağmen onbinlerce hattatın ekmeğine mani olacağı belli olan matbaanın yurda sokulmasının önlenmesi, yine de düşünülmemiş, verilen fetvada hem hat-

(39) Yılmaz Öztuna, BTT. c.6, s.292, İstanbul 1978
(40) Tarih-i Cevdet, c.I, s.108

tatların çalışma sahaları açık tutulmuş, hem de matbaanın çalıştırılması sağlanmıştır...

Bilindiği gibi babası ile beraber Fransa'ya giden Yirmisekiz Çelebizade Said Mehmet efendi oradan döndükten sonra, sadaret mektupçusu bulunduğu sırada, aslen Macarlı olup, Osmanlı hizmetine girmiş olan Müteferrika İbrahim Efendi ile anlaşrak bir matbaanın tesisini kararlaştırmışlar ve 1727 Temmuzunda aldıkları müsaade üzerine Viyanadan getirdikleri matbaayı mudarebe şirketi şeklinde bir sözleşme ile Müteferrika İbrahim'in evinde kurmuşlardır.(41)

Matbaanın yeniden çalışması, III. Ahmed'in fermanı ve Yenişehirli Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin fetvasıyla gerçekleşmiştir. Matbaanın çalşması ile ilgili fetvada şöyle denilmektedir:

"Basma sanatında maharet iddia eden Zeyd, lugat ve mantık ve hikmet ve heyet ve bunların emsali umum-i âliyede telif olunan kitab i huruf ve kelimatının misillerini tahsil ederim dese Zeyd'in veçhile amel-i kitabete mübaşeretine şer'an ruhsat var mıdır? Beyan buyrula."

"Elcevap: Alahu a'lem; basma sanatında mahareti olan kimsene bir musahhah kitabın huruf ve kelimatını bir kalıba sahihen nakşedip evraka basmakla zaman-ı kalilde bilâ meşakka nusah-i kesire hasıl olup kesret-i kütüp rahis baha ile temellüke bâis olur. Bu veçhile faide-i azime-i müştemil olmağla ol kimesneye müsaade olunup birkaç alim kimesneler suret-i nakl olacak kitabı tashih için tayin buyrulur ise gayet müstahsene olan umurdan olur." (42)

Verilen fetva ile dini eserlerin matbaada basılmasına izin verilmemesi, gericilikle değil, mutedillikle izah edilirse sanıyoruz daha gerçekçi bir görüş olur. Zira bu yasaklanma ile, geniş hattat kitlesinin işsizlikten korunması amacı güdülmüştür. Şeyhülislam Abdullah Efendi, çok akıllı bir görüşle kaleme aldığı güzel fetvasında din kitaplarının basılmasına izin vermemişler,

---

(41) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.4, s.514, 2.Kısım.
(42) Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, c.2, s.132-133

böylece hattatlar hiç olmazsa bu sahada san'atlarını icra' edebilmişlerdir. Bu çözümle, hattatlık tedrici olarak ortadan kaltığı gibi, hiçbir sosyal krize de sebebiyet verilmemiştir.

SEFAHET KÖŞKLERİ. HALKI SEFİLLEŞTİRMİŞTİR

Bu arada şunu belirtelim ki, Lale devrinde yapılan köşkleri, yöneticilerin olumlu icraatlarından saymak doğru değildir. Zira halktan alınan ağır vergilerle yapılan bu köşklerle, İstanbul'u bayındır hale getirmek amacı güdülmemiş, batı taklitçiliğinin şuursuz örnekleri verilmiştir. Nitekim meşhur Sadabat kasırlarının inşasında Fransız kralı XIV. Lui'nin Versay'ı açıkça örnek alınmıştır. Öyle ki, Paris'te yayınlanan Merkür gazetesi, Sadabad'ın tasviri hakkında İstanbul'dan gönderilen bir mektubu neşretmiş ve bu tasvire geniş yer vermişti.(43) Sırf batı kopyacılığı içinde girişilen bu tip bayındırlığı, müslüman halk onaylamayacaktı... Gerçi toplumların köşklere düşmanlık bestedikleri tarihte görülmemiştir. Ancak Patrona Halil isyanında halkın Sadabad kasırlarını kazma küreklerle tahrip etmelerini de yadırgamamak gerekir. Zira halkın gözünde bu kasırlar; sefahetin, süfli zevk ve kepazeliğin sembolü durumunda idi... Bunlar zulüm anıtları idi müslüman halk için... Daha önce belirttiğimiz gibi; bu köşkler, yoksul halktan alınan vergilerle yapılmıştı... Halk, kendilerinden alınan vergilerin nasıl sorumsuzca ve müsrifçe hükümet tarafından çarçur edildiğini nefretle görmekte idi.

Nitekim halk, isyandan çok önce kasırları taşlamış, padişah ve damadı İbrahim Paşa bu olayla ilgili birçok yoksul insana işkence yaptırmışlardı. Patrona Halil isyanında ise; Halk, cansız taş parçalarını düşman gözüyle görmüş ve kasırları yerle bir etmişlerdi... Elbetteki bunun sorumluları, serseriler güruhu şeklinde suçlanan müslüman halk değil, Lale devrinin sahne ve dekorunu hazırlayan oyunculardır. Bu oyuncular da devlet yöneticileridir.

Müslüman ahalinin gözünde nefret, zulüm, sefahet ve asalaklar anıtları niteliğinde olan bu kasırlar, her çeşit çirkefliğin

(43) Ahmet Refik, Lale Devri, s.34

sembolü haline gelmişti. Eğer isyancılar, yeniliğe karşı çıkan, cahil serseri ve ayak takımı gruplardan olsalardı, başarıya ulaştıktan hemen sonra, Sadabat köşkleri ve Lale bahçeleri ile birlikte, o dönem için yenilik sayılan matbaayı da tahrip etmeleri gerekmez miydi?.. Oysa köşk ve lale bahçelerini yerle bir eden isyancıların, matbaaya dokunmadıklarını görüyoruz.. Bu çok önemli bir hadisedir... Zira yenilik düşmanı diye suçlandırdığımız bu insanların, meşru ve faydalı yenilikleri korudukları, bu örnekte açıkça görülmektedir... Asırlardır süren mesnetsiz suçlamalara rağmen isyancılar, faydalı ve faydasızı, yöneticilerden çok daha iyi seçebilmişlerdir.

İsyan, Frenk gavurundan ithal ettiğimiz teknik bir alet olan matbaaya karşı değil; israfa, sefahet ve devlet erkanının kepazeliğine karşı yapılmıştır. Lale devrinin yöneticileri, halkın faydasına ait hiçbir icraat yapmamışlar, halkın ihtiyaçlarına cevap verecek yapılar meydana getirmemişlerdir. Kasırlar ve Lale bahçeleri gibi yapılar, belli bir kesimin zevkini tatmin amacı ile yapılmıştır. Gerçekten de devlet erkanının bu sefahet hayatı, fakir halkın ayaklanmasına sebep olmuş ve kağıthanedeki kasırlar yıkılmıştır ki, bu hadisede taassub değil, sefalet rol oynamıştır.(44)

BATICILIĞA BAŞTAN DEĞİL, KUYRUKTAN BAŞLANDI

Lale devrinin yöneticileri, işin başından beri halkın desteğini yitirmişlerdi. Zira müslüman halk, yöneticilerin icraatlarının kalkınma ve güçlenme ile alakası olmadığını çabuk kavramışlardı. Nitekim Ahmed Cevdet Paşa, Lale devrinde başlatılan batıcılık politikasının yanlış temellere oturdulduğunu ileri sürerek şöyle der: "O sırada Osmanlı devletince uygarlık yoluna gidilmek ve eğitim görmüş asker yetiştirmek düşünceleri ortaya çıkmıştı. Lakin işin başından başlanmayıp, kuyruğundan tutulmuş ve binanın temeline bakılmayıp, binanın işlemeli olmasına özenilmiş; yani Frengistanda olan sanayiin sayılmasına ve

(44) O. Turan, Türk Cihan Hakimeyeti Mefkuresi, c.I-II, s.565, 4.baskı

tutunmasına himmet olunmak lazım gelirken, medeniyet okunun getirdiği çerçöp, israf ve sefahete aldanılmıştır.[45]

PATRONA HALİL İSYANI (28 EYLÜL 1730)

Bu isyanın önderliğini Patrona Halil isminde birisi yapmıştır. Halil, Arnavutluğ'un Harpeşte kasabasından İstanbul'a gelip yeniçeriliğe girmişti. "Patrona" Osmanlılarda deniz tümamiraline verilen bir unvandır. Ancak Patrona Halil'in "onbaşı" bile olmadığı bilinmektedir. Kendisine "Patrona" denilmesinin nedeni, Onun "Patrona" adlı bir gemide leventlik yapmasından kaynaklandığı ve bu nedenle mezkur lakabı aldığı ileri sürülür.

Halil'in bir ara çalıştığı gemide olay çıkartarak Balkanlar tarafına kaçtığı ve oradan da İstanbul'a geldiği anlaşılır. Bununla birlikte Patrona Halil'in 1730'larda İstanbul'da seyyar satıcılık yaptığını görüyoruz.

Tarihçi Y. Öztuna, Patrona Halil için şunları söyler: "... İhtilalin başına bu defa bir vezir, bir kazasker, hatta herhangi bir rütbeye erişmiş bir devlet adamı değil, vaktiyle leventlik etmiş, halen Bayezid hamamında tellaklık yapan Patrona Halil geçiyordu. Etrafına aynı çevreden ipsiz sapsızları toplamıştı." [46]

Gerçi Patrona Halil'in yüksek bir mevki veya rütbede bulunmadığı tarihi bir gerçektir, ama yönetici kadroda yer almamıştır gerekçesiyle, Patrona Halil'in halka önderlik etmesini küçümsemek veya alay konusu etmek, gerçeklere ters düşer kanatindeyiz. Herhalde Damad İbrahim Paşa ile birlikte Çırağan eğlencelerine katılan yönetici kadrodan birisinin, Lale devrinin sefahet ve israfına isyan edip, halka önderlik etmesi düşünülemez, sefaletin içinde yaşayan biçare ahaliye taraf çıkması beklenemezdi... Çünkü, zaten bu gidişattan memnun kesim, bunlardı... Memnun olmayanlar ise; Patrona Halil'lerdi, yoksul kitlelerdi. Tabiidir ki, isyanı çıkartanlar da; çarşı tellalı patrona Halil, Manav Muslu, Kahveci Ali ve oduncu Ahmetler [47] gibi küçük esnaf, zanaatkâr zümresi ve saray satıcılardan fertlerle,

---

(45) Ahmed Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c.I, s.101
(46) BTT. c.6, s.296
(47) Ahmet Refik, Lale Devri, s.118

sefalet içinde yaşayan tabakalar olacaktır.

Esasen birkaç ipsizin ihtilal yapmaları da mümkün değildir. Kaldı ki, ipsiz sapsızlıkla suçlananların arkasında ahalinin hemen hemen tamamın yer aldığını da unutmamak gerekir. Nitekim, isyanının önüne geçmek için hükümet tarafından Sancak-ı Şerif çıkarıldığı zaman, Damad İbrahim Paşa'nın davranış ve icraatlarından menun olmadığı için halk, sancak-ı şerif'in altına toplanmamış, [48] ipsiz sapsızlıkla suçlanan Patrona Halil'lerin, ulufeci Ahmetlerin yanlarında yer almışlardır. Zira müslüman halk, yöneticilerin Sancak-ı Şerif'i çıkarmakla dinî duyguları alet edip, eski düzenlerini devam ettirmek istediklerini çok iyi biliyordu...

İSYAN BAŞLIYOR!

Patrona Halil önderliğinde 28 Eylül 1730'da kuşluk vakti Parmakkapı'da toplanan ihtilalciler: "Davamı şer'idir. Ümmet-i Muhammedden olanlar bize gelsinler!" diyerek bağırmaya başladılar... Silahını kapan, Et Meydanı'na doğru koşmaya başladı... Kitleler halinde halk Et meydanı'na doğru ilerledikçe, kalabalık bir kat daha çoğalıyordu.[49]

Yeniçeri kışlası ortasında bulunan Et meydanı, askerlerin toplantı yeri yapıldı... Yeniçeriler her zaman uyguladıkları gelenekleri gereğince, kışlalarda olan kazanları dışarı çıkardılar. Kazan çıkarmak, ayaklanma ve yönetime karşı çıkmanın başladığını gösteren bir işaretti.[50]

O sırada bütün devlet erkanı Üsküdar sahilindeki yalılarında tatilde idiler... İstanbul'da yeniçeri ağası ile Damad İbrahim Paşa'nın kethüdasından başka kimse yoktu... Bu iki kişi de isyancılara karşı mukavemet göstermekten çekindiklerinden evlerine girmeyi tercih etmekten başka yol bulamamışlardı...

İSYAN İNTİZAM İÇİNDE GERÇEKLEŞTİRİLİYOR

İsyancılar önce hapishanelere hücum edip, suçluları salıver-

(48) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.39, Tarih-i Cevdet, c.1, s.101
(49) Ahmet Refik, Lale Devri, c.120
(50) Netayic'ül Vukuat, c.IV. s.39

dilek.[51] İlginçtir ki, ipsiz sapsızlıkla suçlanan Patrona Halil ve arkadaşları isyanı büyük bir disiplin ve intizam içinde gerçekleştirmişlerdir. Tarihçi Öztuna'nın iddiasının aksine[52] isyancıların, hiçbir dükkanı yağmalamadıklarını, Ahmed Refik zikreder.[53] Bu arada isyan sürerken, yeni Şeyhülislam, Cebecibaşılar ve kulketühadalar, isyancılar tarafından derhal tayin edilmiş ve ekmekçi, bakkal, kasap ve manavları dükkanlarını açmaları, kimseye saldırılmayacağı, tellallar yoluyla ilan edilmiştir.[54]

HÜKÜMET ŞAŞKINLIK İÇİNDE

Bu arada Üsküdar'da toplantı üzerine toplantı yapılıyor, ancak gereksiz tartışmalardan sonra hiçbir karara varılmıyordu. Artık isyancılar İstanbul'a hakim olmuşlardı ama, kentte isyan olduğu halde nizam ve intizam gene hüküm sürüyordu.[55]

Hakimiyeti ellerine geçiren isyancılar devlete hain ve zararlı olanların" kendilerine teslim etmelerini isteyerek, 37 kişilik bir listeyi Padişah III. Ahmed'e verdiler. III. Ahmed, uzun süren müzakerelerden sonra 3 kişinin asilere teslimini razı oldu ki, bunlar; Damad İbrahim Paşa, İbrahim Paşa'nın damadı kaymakam Mustafa Paşa ile Damadın kethüdası Mehmet Paşa idiler.[56]

Böylece III. Ahmed sevgili damadına kıymak zorunda kalmış, Damad İbrahim, damadı ve kethüdası Ortakapıda cellatlar elinde boğdurulmuş ve cesetleri asilere teslim edilmişti. Ancak isyancılar, Padişah III. Ahmed, çekilmedikçe dağılmayacaklarını bildirince, III. Ahmed çekilmek zorunda kaldı ve yerine yeğeni I. Mahmud padişah oldu (1 Ekim 1730).

KASIRLAR VİRAN EDİLİYOR!

Lale devrinde yapılmış 120'den fazla kasrı yakmak isteyen isyancılara yeni padişah I. Mahmut engel olmuş ve ancak yıkıl-

---

(51) BTT. c.6, s.296
(52) BTT. c.6, s.296
(53) Lale Devri, s.123
(54) Ahmet Refik, Lale Devri, s.123
(55) Ahmet Refik, Lale Devri, s.129
(56) Y. Öztuna, BTT, c.6, s.305

masına izin vermiştir.[57] Halk arasında birer nefret anıtı olan yüzden fazla kasır kısa bir süre içinde temellerine kadar yıktırıldı. Daha önce sözkonusu ettiğimiz gibi, cansız taş parçalarının yıktırılması, imar ve medeniyete düşman bağnaz serserilerin eylemi olarak görülmüşse de, biz bu kanaatta olmadığımızı daha önce zikretmiştik. Tekrar hatırlatalım ki, yüzden fazla kasır halkın vergileriyle yapılmıştır. Halk, birer sefahet ve eğlence yuvaları olduklarına inandıkları binaları yıktıkları halde, kendi yararlarına olan matbaa ve çeşme gibi eserlere ilişmemişlerdir.

DAMAD'IN MALINA EL KONULUYOR..

Ayrıca, isyancılar tarafından Damad İbrahim Paşa'nın mallarına el konulmuş, Damad'ın 1400 kese, kethüdası bulunan Mehmed Paşa'nın da toprağa gömülmüş 23.309 keselik nakit paraları alınarak Enderun-u Hümayun hazinesine konmuştur.[58]

XVIII. yüzyılda 1 kese, 80.000 akçe olduğuna göre, oldukça müsrif biri olan Damad İbrahim Paşa'nın, 1 milyar 12 milyon nakit akçe bırakması, herhalde az para değildir. İşin ilginç bir yanı daha var: İpsiz sapsız diye suçladığımız insanların, bugünkü fiyatlarla 15 milyar TL. civarındaki paraya el sürmeyip, hazineye teslim etmeleri... Bu ender jest, onların hiç de çapulcu olmadıklarını ortaya koymaz mı?.. Esasen halkla birlikte, ulemadan da isyancıları perde arkasında destekleyenler vardı. Nitekim Zülali Hasan Efendi, ayaklanmada parmağı vardır gerekçesiyle, daha sonra I. Mahmut tarafından Girit adasına sürlümüş ve orada 1731 yılında öldürülmüştür.

DEĞERLENDİRME

İsyan boyunca nizam ve intizamın korunması, disiplinli bir plan dahilindeki eylem ve yağmacılığın önlenmesi, isyanın düzenli ve itidalli yapıldığını göstermektedir. Patrona Halil isyanını, geri bir hareket olarak değerlendirmek, aslında gerici-

(57) Ahmet Refik, Lale Devri, s.144
(58) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.129

liği ilericilik saymak demektir. İsyan; ilim, teknoloji ve fen'e karşı yapılmamış, Lale devrinin zihniyetine karşı yapılmıştır ki, bu zihniyette sefalet, sefahet, israf, gösteriş ve zulüm hakimdir.

Patrona Halil isyanı, kör bir batı taklitçiliği, batıcılık ideolojisi ve bu ideolojiye dayanan sosyal bozukluklara karşı yapılmıştır. Bu isyanla müslüman halk, kör bir batı hayranlığına kendini kaptıranlara acı bir ders vermiştir. Bize öyle geliyor ki, Lale devrinin zihniyetini savunmak, kötü bir batı taklikçiliğini, sefahet ve rehaveti savunmak anlamını taşımaktadır. Buna göre diyebiliriz ki, Patrona Halil isyanı, taklitçiliğe ve onun getirdiği gayr-i ahlakî sosyal düzene karşı bir kıyamdır, başkaldırıdır... Ne var ki, Lale devri zihniyetinin adeta simgesi durumunda olan Nedim'i büyük bir şair olarak değerlendirenlerin, yukarıda sözünü ettiğimiz yargıya katılmayacaklarını da biliyoruz.

TEPEDEN İNME YENİLİKLER, TEPEDE KALIR

Lale devri, tavanın batılılaşmayı ithal ve kabulün başlangıcı olmuştur. Fakat Patrona isyanı ile, batılılaşmak yolunda ilk kuprü de hasıl olmuştur. Bu tarihten sonra hemen her ayaklanmada müslüman halkın batılılaşmaya karşı çıktığı gerçeği rahatlıkla gözlemlenebilir. Nitekim ileride göreceğimiz gibi müslüman halk, tavanın istekleriyle batılılaşmak adına zorla getirilmek istenen kural ve kurumları onaylamamış, zira bunun sömürgeciliği getirmekten başka faydası olmayacağını gayet iyi bilmiştir.

Nitekim Nizam-ı Cedid'in, Tanzimat ve Islahat fermanlarının müslüman ahaliye bir şey getirmeyip, ama çok şey götürdüğü, bu uygulamaların sadece dış güçler ve azınlıkların işine yaradığı ve hatta Osmanlı devletinin yıkılmasını hızlandırmaktan başka fonksiyonu olmadığı ileride görülecektir.

Lale devrinde batılılaşma zihniyetine karşı yapılan Patrona Halil ayaklanması ile Kurtuluş savaşında müslüman halkın bu kez emperyalist frenk güçlerine karşı yekvücut halinde verdiği inanılmaz başarıları arasında bağlantı kurulmadıkça, mücadelenin özünü idrak etmek kolay olmayacaktır. Ayrıca belirtmek gerekir ki, İslamcı muhalefet sadece batılılaşmaya karşı çık-

makla kalmayarak, tüm batılılaşma yönelişlerinde, değişik dönemlerde, değişik biçimlerde karşı tezlerini oluşturacak ve gerçekleşmesine de çalışacaktır. (59)

AHİDŞİKEN OSMANİYAN

I. Mahmud'un Komplosu

Devlet yönetimine hakim olmak için, ihtilalcilerin ortadan kaldırılmaları gerektiğine inanan I. Mahmut, ülke problemlerinin tartışılacağı bir toplantıya ihtilalcileri de çağırmak bahanesiyle onları Saray'a aldırmış ve daha önce hazırlanmış plan gereğince; dolaplara, Ocak içlerine ve kapı aralarına yerleştirelen silahlı kişiler tarafından Patrona Halil ve arkadaşları öldürülmüşler (25 Kasım 1730).

İhtilalcilerin cesetleri Et Meydanın'da teşhir edildiği sırada aç ve sefil halk, artık üzgün ve korkak, tam bir ümitsizlikle dağılmışlardı.(60)

Görülüyor ki, Ahmed Refik Altınay'a bakılırsa, Patrona Halil ve arkadaşlarının bir komplo ile Saray'da öldürülmeleri, özellikle aç ve sefil kitlelerin üzüntülerine yol açmıştır.

Ne var ki, Mustafa Nuri Paşadan öğrendiğimize göre; Patrona Halil ve arkadaşlarının haince öldürülmeleri, halk tarafından tepki ile karşılanmış, olayın akabinde yeniden ayaklanmalar başlamış ve fakat isyan şiddetle bastırılmıştır.(61)

İsyanın elebaşısı Patrona Halil'in karakter yapısı da ilginçtir. Seyyar satıcılıkla uğraşan Patrona Halil'e I. Mahmut rütbe ve mevki teklif ettiğinde, O: "Ömrümün ne suretle sona ereceğini bilmiyor değilim. Şimdiye kadar padişah tahta çıkaranlardan hiçbir kimse, yatağında ölmemiştir ki, ben öleyim." diyerek rütbe ve mevki almayı reddetmiş, hatta kendisine para bağışı teklifinde bulunan yeniçeri ağasını terslemekten de çekinmemiştir.(62)

---

(59) Prof. Dr. Çetin Özek, Devlet ve Din, s.387, Ada, yyn.
(60) Ahmet Refik, Lale Devri, s.151
(61) Netayic'il Vukuat c.IV, s.41
(62) Ahmet Refik, Lale Devri, s.143

NİZAM-I CEDİD KIYAM-I CEDİD GETİRİYOR III. SELİM'İN BATIYA BAKIŞI HİSSİDİR

Nizam-ı Cedid (yeni düzen) terim olarak ilk kez Fazıl Mustafa Paşa tarafından (1689) devlete verilen iç düzen için kullanılmıştır. Keza, III. Selim devrinin başlarında Viyana'ya elçi olarak gönderilen Ebubekir Ratıb Efendi de. Avusturya'daki idarî ve hukuki idare için yazdığı "Sefaretname" adlı bir risalede "Nizam-ı Cedid deyimini kullanmıştır[63] ki, III. Selim'in Nizam-ı Cedid fikri üzerindeki düşüncelerinin gelişip inkişaf etmesinde, Ratıb Efendi'nin yazdığı "Sefaretname" ve takrirlerin payı büyük olmuştur.

Esasen III. Selim, şehzadeliğinden beri Batı'ya ilgi duyuyordu. Nitekim o, daha şehzade iken Fransa elçiliği ile gizlice temas kurmuş, İshak Bey adında özel bir adamı vasıtasıyla Fransa Kralı XVI. Lui'ye mektup göndermişti.[64] Bununla birlikte III. Selim'in (1789-1807) Fransa'da kısa süre sonra meydana gelecek ihtilalden önce kraldan yardım istemesi, onun başta Fransa ve batıyı objektif bir şekilde tahlil edemediğini, özellikle Fransa'yı tanımadığını ortaya koyar. Ayrıca III. Selim ve diğer erkan, Fransayı Osmanlı devletinin samimi bir dostu olarak görürlerken, Napolyon'un ansızın Mısır'a girmesi karşısında, başta padişah ve devlet ricali şaşkına dönmüşlerdi.[65] Gerçi İngiltere ve Rusya'dan yardım alınarak, Mısır Fransızlardan kurtarıldı, ancak bir iki yıl geçmeden, Napolyon'un ikinci kez III. Selim'i kandırıp, ittifak andlaşmasını yeni baştan elde etmesi, İngiliz donanmasının İstanbul'a gelmesine ve Rusların da Osmanlılara savaş açmasına ve hatta III. Selim'in felakete uğramasına yol açacaktır.

NİZAM-I CEDİD Mİ? NİZAM-I GARP MI?

III. Selim'in tahta geçer geçmez, gerçekleştirmeye çalıştığı Nizam-ı Cedid ne demektir?... Bu deyimle ilgili olarak Enver

---

(63) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.61, TTK yyn. 1983
(64) Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, c.2, s.579
(65) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.310

Ziya Karal Şöyle diyor: "Nizam-ı Cedid, şimdiye kadar dar ve geniş manada olmak üzere iki şekilde tarif edilmiştir. Dar Nizam ı Cedid III. Selim devrinde Avrupa usulünde yetiştirilmek istenilen talimli askeri anlatır. Geniş manada Nizam-ı Cedid, ise, III. Selim'in yeniçeri ocağını kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı devletini Avrupanın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette yaptığı ilerlemelere ortak yapmak için giriştiği yenilik hareketlerinin bütünüdür.(66)

Görülüyor ki, Nizam-ı Cedid'in amacı, dar anlamda, askeri alanda batı usullerinin uygulanması, geniş anlamda ise, toplumsal alanlarda batılılaşmanın hakim kılınmak istenmesidir, denilebilir. Buna göre konuyu incelediğimizde görülecektir ki, Nizam-ı Cedid, Lale devrinin bir devamı, Kabakçı isyanı da Patrona isyanının tarihsel süreç içinde tabii sonucundan başka bir şey değildir.

Esasen sözde ıslahat ve modernleşme amacıyla yola çıktığı ve gece-gündüz uyumadan batılılaşma sevdasıyla III. Selim'in yanıp tutuştuğu iddiaları da sathî olmaktan öteye geçemez. Gerçekte ise Nizam-ı Cedid, ne yeni bir düzen kurma amacı ve ne de medenileşme ile ilişkisi yoktur. Padişanın aklına takılan şey, güvenilecek bir ordu kurmaktır. Bundan ötürüdür ki, Nizam-ı Cedid'in müslüman halka dönük hiçbir yararı bulunmamaktadır. Gertirilmek istenen yeni düzen, "insan" unsuru ile ilgili de değildir. Her şeyden önce amaç, Saray'ın egemenliğini mutlak bir biçimde sağlamaktır... Şu halde Nizam-ı Cedid'den beklenen, mevcut sistemin korunması idi. Kaçınılmaz olarak amaç böyle olunca daha çıkış noktasında Nizam-ı Cedid müslüman halkı değil, Saray'ı amaçlamakla tebaaya ters düştüğü anlaşılacaktır.

Batılılaşma sevdasıyla getirilmek istenen yeni düzenin hedefi, egemenlik odağı olan Saray'ı güçlü kılmak gayesine yönelik olduğu için, müslüman halkla ilişkileri kopuk ve hatta müslüman halka yabancı kalmış olan Saray'ın, batılılaşmak adına gittikçe İslamdan daha da kopmasına, halkla var olan ida-

(66) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.61

renin müslüman olduğu yargısının da silinmesine neden olmuştur. Bize göre batı hayranı Saray ve ricalin yapmak istedikleri ıslahatların hep "cılk" çıkmasının nedenlerini burada aramak gerekir.

DEVLETİ DÜZE ÇIKARMA REÇETELERİ

Hatırlanacağı gibi, Osmanlı devletinin çöküş devresine girmesinin çeşitli nedenlerini daha önce izah etmiştik. Osmanlı; sosyal, ekonomik, ilmî ve teknolojik alanlarda zamanında yapması gerekeni yapmadı... İşin tuhafı, devletin sosyo-ekonomik problemleri arttıkça, Saray ve rical de israf, rüşvet ve sefahette çılgınca bir tavır içine girdeler... Avrupa ülkeleri, Osmanlı devletini gelişmişlik açısından geride bırakmıştı... Osmanlı yöneticileri ise, çok geç bu gerçeği kavrayabilmişlerdi. Öyle ise yapılacak iş kafa yormadan, emek sarfetmeden, batıyı kopya etmekti(!). Halbuki batıdaki gelişmelerin hangi şartların sonucu ortaya çıktığı gerçeği gözden kaçırılıyordu... Bilim ve teknoloji gözardı ediliyor, daha çok batının yaşantı biçimi ve kültürü, kalkınmanın temelleri kabul ediliyordu...

Nitekim III. Selim, batı ile ülkesi arasındaki açıklığı, askeriyeyi modernleştirmek ve bazı sathi kuralları uygulamaya koymakla kapatabileceğini sanıyordu. Bunun için çeşitli üst kademelerdeki bürokratlardan, ıslahat konusundaki görüşlerini yazılı olarak istedi.(1792) Padişahın emri üzerine, başta sadrazam olmak üzere 22 devlet adamı birer layiha hazırladılar. Belli başlı simalar arasında; sadrazam Koca Yusuf Paşa, Sudurden Veli Efendi, defterdar şerif efendi, Tatarcık Abdullah efendi gibi zevat vardı. [67] Ayrıca görüşlerine başvurulanlar arasında; Osmanlı ordusunda görev yapan bir Fransız subay (Bertrant) ve İstanbul'da İsveç elçiliğinin tercümanı olan meşhur tarihçi ermeni Mouradgea d'Ohsson de bulunuyordu.[68]

Genellikle layihaların ağırlık noktasını, askeri alanda ıslahat teşkil ediyordu. Halbuki devletin inhitata uğraması askeri alanda meydana gelen zayıflığın sonucu olamazdı... Asker

(67) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.62
(68) Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, c.I-II, s.583

ocaklı bozulmuş kurum ve kuralların kaçınılmaz bir sonucu olarak bozulmuştu. Ekonomik, sosyal, teknolojik ve idari alanlarda devletin güçlülüğü sözkonusu olursa, askeriye de güçlü olacaktır... Padişah III. Selim'e sunulan layihalardan, üç yolun tavsiye edildiği anlışılmıştır:

I- Yeniçeri ocağı ve diğer asker ocakları; Kanuni Süleyman devrindeki kanunnamelere göre düzenlemelidir.

II- Yeniçeri o cağı ve diğer ocaklara, Kanuni Sultan Süleyman devrindeki kanunnamelerin uygulanması yanında, Frenk eğitim ve öğretim usulleri ve silahları kabul ettirilmelidir.

III. Yeniçeri ocağının kaldırılması mümkün olmadığından, bu ocağın yanında Frenk askeri usul esaslarına göre yeni bir ordu kurulmalıdır. (69)

III. SELİM BİLDİĞİNİ OKUYOR

III Selim, batılılaşmadan yana olduğundan, batılılaşmayı önermeyen layihaların muhtevalarını ciddi bir biçimde incelememiştir. Bizzat padişah ile ıslahatı yürütme başkanı İbrahim İsmet Efendi'nin, "Islahat yolunda gerekirse canlarını feda edecekleri"(70) sözleri göz önünde tutulursa, III. Selim'in değişik ilim adamlarının görüşlerini öğrenmek istemesinin ciddiyetle bağdaşmadığını rahatlıkla söyliyebiliriz. Nitekim batılılaşmadan başka bir seçeneğe inanmayan III. Selim'in, Frenk mukallitliğini önermeyen layihaları incelediğinde istihza ile kahkahalar attığı bilinmektedir. (71)

Zaten layiha hazırlayanların çoğu, III. Selim'in batı hayranlığını bildiklerinden, dalkavukluk yaparak, layihalarında padişahın hoşuna gidecek öneriler sunmuşlardı. Örneğin; Padişah, layihalar içerisinde zamanın şartlarına en uygunu olan, ilmî gerçeklere dayalı Tatarcık Abdullah Efendi'nin görüşlerine istenilen biçimde değer vermemiş, onun değişik meseleler (dış ticaret, sikke tağşişi, idare ve eğitim) hakkındaki görüşlerini rafa kaldırmıştır. Üstelik padişah, Abdullah Efendi'nin çok yerinde

---

(69) Tarih-i Lütfi, c.I, s.10
(70) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.64
(71) Tarih-i Cevdet, c.6, s.10, Üçdal Neş, İstanbul 1974

uyarılarına rağmen "sikke tağşişi" usulünü hemen uygulamıştır. Dahası, Padişah III. Selim, sırf görüşlerinden dolayı zavallı Abdullah Efendi'yi yok yere azl ve sürgün ettirmiştir, Niyazi Berkes'in ifadesiyle: "Her gerileme ve her gericiliği ulu orta ulema, din, şeriat gibi etkenlerle hazır kalıp yorumlayanların, bir alay kalp şöhretler yanında adı bile unutulan Tatarcık Abdullah Efendi'yi tanımaları gerekir."(72)

TATARCIK'IN TALEPLERİ

ASKERLİK

Ahmed Cevdet Paşa, dokuz bölümden oluşan Tatarcık Abdullah Efendi'nin layihası hakkında şunları söyliyor:

"Abdullah Efendi'nin re'y ve düşüncesi ile önce af ve caizelerini düşmekle akıllı, tedbirli, iş bitirir, yeniçeri ağası ve kul kethüdaları ve onbeş kadar da itibarlı ocak ağaları seçilip toplanarak, onların aracılığı ile Osmanlı devleti bugünden sonra yeniçeri toplumunu başka toplumlardan üstün tutacaktır, diye yeniçerileri çekmeğe başlamak ve Sultan Süleyman kanunudur, diye bu usulle kendilerini tertip ve eğitim hususuna istekli ve ateş açmak san'atını öğrenip yapmaya başladıktan sonra hıristiyanların harp san'atına dair yazdıkları kitapları tercüme edip eğitim, atış feninde yeterli olunca güzel bir asker ifadesi bulurlar."

Zeamet ve tımar erbabının düzeni ve disiplini hakkında da bilgi veren Abdullah Efendi, Avrupa devletlerinin para ayarını korumak için bütün inceliklere başvurdaklarına dikkat çekerek, padişahtan; sikke tağşişine başvurmamasını istiyordu. (73)

MALİYE

Ona göre; geçmişteki Osmanlı padişahları zamanlarında Sikke-i Sultaniye halis ayarlı iken, Kahire'de olan ve para basılan evde Mısır ümerasının bazen saldırıp ele geçirmeleri ve bazen de Mısır vilayetlerinin işledikleri kusurları nedeniyle, sikke haline gelmiş altının ve gümüşün ayarı düşük olup sonradan bu durum İstanbul'daki darphaneye de sirayet ederek, padi-

(72) Türkiye İktisad Tarihi, c.2, s.360, Gerçek yyn. 1970
(73) Tarih-i Cevdet, c.6, s.19,33

şahın altın madenlerini kötü idareleri eseri, bu madenlerden gelen altın ve gümüş azlığından darphane muamelelerini yürürlükten kaldırmak ve devlete varidat sağlamak düşüncesiyle zaman zaman Osmanlı sikkesinin vezin ve ayarı ne kadar düşerse, malikane, mukataalar ve diğer devlet geliri de o kadar düşecektir. Ayrıca, bunun sonucu olarak miri hazinesi sıkıntıya düşmüştür. Çünkü yabancıların gözünde yalnız ağırlık ve ayara itibar olunduğundan yabancı devlet malları ve Hindilerin fiyatı, Sikke-i Osmaniyan'ın vezin ve ayarı ile karşılaştırılınca pek ziyade artıyordu. Osmanlı devletinde ise, bu malların kullanılması arttığı için onların pahalılaşması, diğer eşyasının da pahalılaşmasına sebep olmuştur. Değer düşürme ve para değişikliği görünüşte her ne kadar menfaat sağlıyor sayılsa da aslında aynı zarar ve hasar oluyordu.

Tatarcık Abdullah Efendi, basılan dirhemlere ne kadar bakır katılırsa ve basılan paranın ağırlığı ne kadar eksik olursa, o kadar devlet gelirine zarar vereceği uzak görüşle düşünülür ve incelenirse, dikkatlice bakılınca açıkça görülecek işlerden olduğunu bildirip ileri sürdükten sonra der ki: "Gerek daha önce gerek bu kez ihtiyaç karşısında düşürülen vezin ve ayar sikke bakımından mümkün olduğu kadarıyla eski haline getirmede önce yapılacak iş, devlet düzeni işlemidir." (74)

EĞİTİM

Abdullah Efendi, ulema ile ilgili olarak da şunları söylüyor:

"Müderrisliğe oranla kadılık mesleğinin sarsılması daha yaralayıcı ve çöküntüye sebep olacağından hemen olduğu kadariyle düzene konulmasına girişilmelidir. Geriye kalan günlerde bu mesleğe katılmayan hademe adamlar, esnaf, tüccar ve sair düşük ve rezil kimselere mansıb verilmesi ve tevcih edilmesi yasak edilmelidir. Ancak kazasker tevcih divanlarında kütüb-ü fıkh ve feraizden tam inceleyerek, herkes önünde imtihan ederek hak ettiği görülmedikçe bir ferdin kadılık mesleğine sokulmaması gerekir. Bu tutum ile beş on yıl içinde ilim adamı mes-

(74) Tarih-i Cevdet, c.6, s.31-32

leği ehliyetsiz kimselerden temizlenir." (75)

Tatarcık Efendi'nin ulema hakkındaki yerinde tesbitine Ahmed Cevdet Paşa da katılıyor ve şöyle diyor:

".... Ezcümle o zaman İstanbul payelilerinden Buruni Vehbi Molla namında bir kallaş var idi. İlmi, "Mızraklı İlmihal'ın üst tarafına geçemezdi. Lakin Ali Paşa'nın akşamcılarından, yani kadeh yârânından olduğu cihetle İstanbul payesine kadar çıkmış ve maarif-i umumiyye nezareti ile ma'ruf olduğundan azledilmiş, vakıflar müfettişliğine tayini beynel vükelaca kararlaştırılmıştı. İcrasına iki gün kala, bu müfettişlik, Haremeyn payelilerinden kadri Bey'e tevcih olundu. Bazı kimseler bu ta'yine de karşı çıktılar ise de, ehl-i terik dahi, Kadri Bey, hiç değilse ehl-i ırzdır. cükelanın müstehabı olan Vehbi'ye tevcih edilir." (76)

Tatarcık Abdullah efendinin layihasında yer alan konulardan biri de (9. bölümde yer alan), halka reva görülen zulüm ve bunun kaldırılması ile ilgilidir.

III. SELİM ŞÛRADAN YANA DEĞİLDİ

İleri sürülen iddiaların tersine, II. Selim'in şûraya önem verdiği ve hatta yapmak istediği ıslahatları topluma maletmek için çaba sarfettiği iddiası, asla doğru değildir. Her ne kadar padişah, ıslahat konusunda birçok zevatın görüşünü almışsa da yine, kendi bildiğinden şaşmıştır, denilebilir. Yukarıda zikrettiğimiz gibi Tatarcık Abdullah Efendinin layihaları en tutarlı ve en gerçekçi olduğıu halde, layihada kör bir frenk taklitçiliği tavsiye edilmediği için, takdir-e şayan olan bu görüş bir kenara atılmıştır.

Nitekim, Mustafa Nuri Paşa

"Selim Han, yüksek ilim adamlarına (tarik-i ilmiy ricaline) hiç önem vermeyip, hatta Fransızlarla birinci kez anlaşma yapılacağı sırada devlet ileri gelenleri bu anlaşmanın sakıncalarını, devlet sorumluları ile bilginlerin toplanarak konuyu enine boyuna tartışmalarını arz ettiklerinde Selim Han bu iş, sudur denilen adamların bileceği şey değildir." diyerek, hatt-ı huma-

(75) Tarih-i Cevdet, c.6, s.63

(76) Ma'ruzat, s.50-51, Y. Hazırlayan: Y. Halaçoğlu, Çığır yyn. İstanbul 1980

yun çıkarıp tez elden Fransızlarla ittifak anlaşması yapıldı. Oysaki bunun hemen ardından Fransızlar Mısır'a asker çıkardılar." diyor. (77)

O halde Padişahın ilim adamlarından, görüşlerini belirten layihalar istemesi, samimiyetle bağdaştığı söylenemez. Zira o, peşinen batı usullerini kabullenmişti. Üstelik onun için halkın refah ve saadeti değil, egemenliğin odak noktasını teşkil eden sarayın güçlü olması. Bu da batıdan iki şey almakla mümkün olabilirdi: 1- Borç para, 2- Askerlik usulleri... Ona göre sarayın egemen olması için, güvenilir, frenk askerî usullerini bilen bir ordunun olması elzemdi... Bu iş için de para gerekliydi... Padişah bu amaçla, Hollanda ve İspanya'dan borç para istemiş, ancak red cevabı alımıştır.(78)

Padişah, dıştan borç alamayınca, değerli madenlere devletçe el konulmasına karar verilmiş ve bunun için de fetva yine araç edilmiştir. Buna göre; "Kadın ziyneti ile altın ve gümüşlü silahtan başka, altın ve gümüş eşyanın şer'an haram olduğuna dair" Şeyhülislamdan bir fetva alındı. Daha sonra devlet, halktan, fetvada anılan madenler dışındaki bütün altın ve gümüş eşyayı darphaneye teslim etmelerini istedi. (1788) Bu arada Saray'daki madenleri de gözden çıkaran III. Selim, eritilecek madenlerle yapcağı yeniliklere parasal kaynak sağlayacaktı.(79)

YENİ DÜZENE YENİ HAZİNE!

Nihayet padişahın emriyle Nizam-ı Cedid'in 72 madde üzerinde ayrıntılı bir pogramı tertip edildi (24 Şubat 1793). Buna göre:

1- Mevcut asker ocaklarının düzenlenmesi,

2- Avrupa usulünde yeni bir ordu kurulması (Nizam-ı Cedid askeri)

3- Savaş teknik kurumlarının düzenlenmesi (80) kararlaştırıldı.

---

(77) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.215
(78) Ali Reşat, Asr-ı Hazır Tarihi, s.523
(79) İ. Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, c.4, s.64
(80) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.64

Nizam-ı Cedid askeri 12000 kişiden ibaret olacaktı. Bunun 1600'ü İstanbul'da, geri kalanı Rumeli'yle Anadolu'nun değişik yerlerinde, imkanlara göre; 800 veya 1500 olarak yetiştirilecekti... Evvela bir ortası örnek olarak, İstanbul'da Levend çiftliğinde kurulmasına karar verildi. (81)

Elbetteki, Saray'ın güçlenmesine yönelik, tebaanın derdine hiçbir deva getirmeyen Nizam-ı Cedid'in, müslüman halkça benimsenmesi beklenemezdi.... Zira yeni düzen, halka oldukça ağır yeni mali yükümlülükler getirmişti. İşte, Nizam-ı Cedid, bu niteliği nedeniyle, halktan destek görmemiş ve bunun için de Nizam-ı Cedid "cılk" bir yumurta olarak kalmaya mahkum olmuştur.(82) Nitekim, III. Selim de bunun halkça desteklenmediğini bildiği için, yeni düzenin önemini halka benimsetmek için yalan ve propagandalarla, Rusların boğazları alarak İstanbul'un su bentlerini zaptetmeleriyle başkente sahip olmak hususunda projeleri olduğu ortaya atarak, Nizam-ı Cedid askerinin kuruluş sebebini İstanbul'una başına gelecek böyle bir tehlikeyi önlemek İçinmiş gibi gösterildi (83) Halbuki Akka hikayesi hariç, ne içerde ne dışarda Nizam-ı Cedid askeri kullanılmamış, N. Berkes'in deyimiyle: "Nizam-ı Cedid askerini, padişah bir mücevher kutusu gibi kışlalarda saklamıştır." (84)

YENİ HAZİNE İLE HALK SOYULUYOR

Halka yeni ağır mali yükümlülükler getiren yeni düzen (Nizam-ı Cedid) halkı idari ve ekonomik zorluklar içinde adeta bunaltmıştır... Halbuki III. Selim, tahta geçtiğinde, halk, onun günden güne artan mali sıkıntıya bir çare bulabileceğine inanarak memnun olmuştu.(85) Hatta III. Selim'in ilk padişahlığında tebaanın mali perişanlıkları, ve mütegallibenin ellerinde zulme uğradıkları, bir fermanla ilan zorunluluğu duyulmuştu. Fermanda:

"Zulmün artmasından her yer harap oldu. Reayada takat

(81) Tarih-i Cevdet, c.6, s.100
(82) N. Berkes, Türkiye iktisat Tarihi, c.2, s.360
(83) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c5, s.65
(84) N. Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.361
(85) İslam Ansiklopedisi, türkler mad. s.338, İstanbul 1984

kalmamıştır. Kadılar, naibler, voyvodalar, ayanlar ve cizyedarların etmedikleri zulüm yok" [86] deniliyordu...

Gerçekten de, tebaanın çok sıkıntı çektiği bilinmekte idi... Vezirler fukaranın ellerindekini aldıklarından başka hayvanların ve topraklarını bile sattırırlardı. Ayanlıkları satarak, onlar karşılığında yaptıkları zulme göz yumarlar, onlar da bir taraftan fukarayı soyarlardı. Cizyedarlar ise, şeriata ters düştüğü halde zimmilerin beşikteki çocuklarına varıncaya kadar cizye alırlar ve mubayaacılar da fukaraya pek çok zulüm ederlerdi. [87]

Ayrıca ardı ardına yapılan seferler neticesinde taşralar haydut ve eşkiyadan hasar gördüğü gibi, İstanbul'da bile halk yiyecek sıkıntısı içinde idi. Örneğin, Buğdayın İstanbul kilesi 80 paraya iken, zahirenin azlığı nedeniyle 3 kuruş narh konulmuş, buna rağmen yine buğday bulunamaz olmuştu.[88]

PADİŞAH FERMANI
VEGİYE KARŞI ÇIKAN HAİNDİR.

III. Selim'e göre Avrupa ülkelerinin ordularına benzer yeni bir askeri örgüt kurmak, her şeyden önce para işiydi. Bu nedenle de Nizam-ı Cedid askeri için yeni birtakım kaynaklar bulmak gerekiyordu... Bu yeni gelir kaynakları, halkın sırtına yüklenecek yeni vergilerden başka olamazdı... Ne var ki, yukarıda belirttiğimiz gibi halkın durumu tek kelime ile perişandı... III. Selim, sefer hazırlıkları gerekçesiyle çaresiz olarak Fas hakiminden 20.000 kese borç para isteyecek kadar zor durumda kalmıştı.[89]

III. Selim, Nizam-ı Cedid askerinin giderini karşılamak için, "irad-ı Cedid" (yeni gelir) isminde özel bir hazine kurdu ve bu hazinenin gelirlerini yeni konulan vergilerle gerçekleştirmeye çalıştı. 200.000 kese (10 milyar akçe) değerinde olması kararlaştırılan bu hazinenin gelir kaynakları şunlardı: Faizi on kese olan miri mukataalardan mahsul olanlar, rakıdan, tütünden,

(86) Tarih-i Cevdet, c.4, s.398, Sabah yyn.
(87) Tarih-i Cevdet, c.4, s.385, 397
(88) Tarih-i Cevdet, c.5, s.354, sabah yyn.
(89) Tarih-i Cevdet, c.8, s.355. Üçdal Neş. İstanbul 1974

şaraptan, kahveden, ista'filina tabir olunan mora üzümünden, yünden, baş hayvanlardan, her sene yenilenen ferman ve beratlardan bir miktar özel resim alınması idi.(90)

Bu hesapları görmek için de "İrad-ı Cedid Defterdarlığı" adıyla yeni bir tekşkilat da kuruldu...

Padişah ve devlet ricali, yeni vergilere halkın sert tepki göstereceklerini bildiklerinden, yayınlanan bir fermanla, yeni vergilere karşı çıkanlar, vatan haini ilan ediliyorlardı. İrad-ı Cedid hazinesiyle ilgili kanunnamede "Halkta geçinecek hal kalmadı" gibi eleştirilerde bulunanların, devletin izmihlalini isteyen kişiler sayılacağı uyarısı yapılıyordu.(91) Buna rağmen halk, yeni vergiler konulduğundan dolayı, sebep olanları lanetlemekten çekinmemişlerdi.(92)

Bu şartlar altında, III. Selim'in; faizcilik, alkollü içki resimlerinin gelirleri, zulüm ve halkın sırtına yüklediği yeni vergi kamburlarıyla kurcağı yeni düzenin, halk tarafından desteklenmesi elbette sözkonusu olamazdı. Ayrıca, yeni vergiler bir yana, Nizam-ı Cedid ve İrad-ı Cedid'in birer zulüm ve çarçur fonları olmaları, halkın daha da perişan olmasına sebebiyet vermiştir.

Ayrıca, yeni asker kaydı gerekçesiyle Anadolu'da görevliler; kiminden bedel alarak, kiminin silah ve diğer ihtiyaçlarını baba ve annelerine hazırlatarak zorla kayıt yapmakta idiler. "Asker giderleri" adı ile alınan devlet malına ait geliri "alet ve edevat gideri" adı altında asker olan kimsenin yakınlarından toplayarak kendileri yeyip içmekteydiler. Bundan başka "yeniden asker toplama masrafı" adı altında da kazaları yıllık vergiye bağlamışlardı. Bu sebeple, ülkeye ve halka birçok zararlar vermişlerdi.(93)

YENİ GELİR YAĞMA EDİLİYOR

Halkın, boğazından keserek devlete vermek mecburiyetinde kaldığı vergiler, ilgililerce çeşitli yolsuzluklarla çarçur edilmesi,

(90) E. Z. Karal, Selim III.'ün Hattı Hümayunları -N. Cedid- s.88 TTK. Ankara 1946
(92) Tarih-i Cevdet, c.8, s.182
(93) Tarih-i Cevdet, c.8, s.89

halkın Saray'a olan nefretini daha da artırmıştı. Nitekim III. Selim'in kendisi de bu yolsuzlukları itiraf etmiş ve yayımladığı bir Hatt-ı Hümayunda:

"Benim vezirim, İrad-ı Cedid kanununa İbrahim Efendi, hiç dikkat eylemezmiş, mukataat iltizamından çok akçeler kazandığını tahkik eyledim. Zapt fermanları bir iki sene evvel çıkarup sarraflar elinde dolaşıp her fermana yapışan birer miktar akçe koparark İrad-ı Cedid'in senevi bir kesesi telef oluyor. Bu layık-ı insaf mıdır? Biz ise devlete irad deyu ibadullahın mekulatına bidat ihtası ve fukaraya zulm irtikap ediyoruz. Devletin iradını halk ekliyor. Şu irad-ı Cedidin fimaba'd bir akçesini kimseye kaptırmayasın" (94) demiştir.

Ne var ki padişahın fermanına rağmen, Nizam-ı Cedid adına toplanan paraların, İrad-ı Cedid'i yönetenlerce keyfi bir şekilde harcanıp yağmalamaya devam edildiği bilinen bir gerçektir... Örneğin, İrad-ı Cedidçilerden İbrahim kethüdanın evinde günlük onbinlerce lira değerinde israf yapıldığı, Hüseyin Paşa'nınsa, ahırında 60 at beslediği ve servetini 27 demir kasada muhtafaza ettiği bilinmekte idi.(95) İşte bu tür yolsuzluklar ve yağmalamalar yüzünden daha önce Nizam-ı Cedid yanlısı olanlar bile, aleyhinde propaganda yapmaya başladılar.

Öte yandan, Tatarcik Abdullah Efendi'nin uyarılarına rağmen, hükümetçe yeniden sikkelerin tağşişi ve yeni konulan vergiler yüzünden, eşya fiyatları astronomik bir artış gösterdi. Halk geçim sıkıntısı içine düştü.. Halkın sıkıntı ve ızdırabı devlet yöneticilerine gizli olarak anlatıldıkça, asla önem vermedikleri gibi kimi de; "halkı bundan iyi meşgul edecek şey olmak, geçim derdine düşsünler de devletin işlerine karışmasın derlerdi. Kimii de; "Burası (İstanbul) zenginlerin beldesidir, buraya fakir kısmı yakışmaz, devletlüler arasında iflas etmişlerin yeri yoktur" diye cevap verirlerdi.

Diğer kentlerde de yeniden konulan vergiler, zaten halka ağır geldiğinden başka, vergilerin toplanılmasında yapılan yolsuzluklardan dolayı taşradaki halk da şikayetçi durumda idi.

(94) III. Selim'in Hattı Hümayunları, s.91-92
(95) Tarih-i Cevdet, c.8, s.185

Zira Nizam-ı Cedidle ilgili şikayetlere hükümet yetkilileri katiyyen kulak asmazlardı. Hükümet adamlarıyla saray mensupları arasındaki işbirliği nedeniyle, olup bitenlerden çoğu kez III. Selim'in haberi bile olmazdı.(96) Onun için halk arasında:

"Şah vakıf gerektir ahvale
Vükelaya kalırsa vay hale" beyiti sık sık duyulurdu.(97)

SELİM SEFAHET İÇİNDE, MÜSLÜMAN SEFALET İÇİNDE.

Müslüman halk çekilmez sıkıntılar içinde kıvranırken, tebaadan, özellikle hıristiyan ve musevilerden bir kısmı devlete vergi vermemek için, yabancı devletlerin hizmetlerine konsolos veya elçi tercümanı olarak kaydolunuyorlardı. Bazıları da doğrudan doğruya yabancı vatandaşlığına girerek, kapitülasyonlardan bile yararlanırlardı.(98)

Vükela ile birlikte padişah (III. Selim) da, halkın ahvaline vakıf değildi. Zira III. Selim'in kendisi de halkın çektiği sıkıntıdan habersiz olarak zevk ve sefaheti ilericilik kabul ediyordu. Mustafa Nuri Paşa diyor ki: "Devrin akıllı ve etkili kişileri padişahın ardından gittikleri için, Boğaz içinde mehtaplı gecelerde gezinti yerlerinde, konaklarda, yalılardaki köşklerde yapılan eğlence ve sefahetin yanında alafranga usullerin rağbet görmesi, halkın saraya olan düşmanlıklarını artırıyordu.(99)

III. Selim ve çevresinin eğlence ve sefahetleri, III. Ahmet zamanındaki çırağan eğlencelerini geride bırakmıştı.(100) Devlet memurlarının bile frenk modasına düşkünlükleri nedeniyle halk, onlara kafir gözü ile bakıyorlardı.(101)

Devlet dairlerende disiplin bozulmuş, ciddiyet kaybolmuştu... İleri gelen devlet memurları Bab-ı Aliye ait olan işleri kendi evlerinde yapar olmuşlardı.. Devletin sırlarını herkes yayarlardı. Devletin ruhu olan sırlar saklı tutulmayıp herkesin

(96) Tarih-i Cevdet, c.8, s.186
(97) Tarih-i Cevdet, c.8, s.187
(98) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.72
(99) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.215
(100) Tarih-i Cevdet, c.8, s.184
(101) Tarih-i Cevdet, c.8, s.188

ağzında dolaşır dururdu. Halk ise onlarla iş gördüğünden bu çeşit hal ve hareketler pek çirkin görülüyordu. Halk: "Bu kadar kayıtsızlık ve düşüklük ne demektir?" diye söylenirlerdi.[102]

Özellikle III. Selim'in bütün bunlardan habersiz olarak, sarayında tanbur çalıp şarkı söylemekle zamanını geçirmesi, padişahın kızkardeşlerinin de, boğaz içinde Avrupa biçimi saraylarda serbestçe bir hayat yaşamaları Melling gibi Avrupalı ressamlarla doğrudan görüşmeleri, halkın tepkisine yol açmıştı.[103]

NİZAM-I CEDİD, NİÇİN CILK ÇIKTI?

III. Selim'in yeni düzeni, halka sıkıntı, saray ve çevresine de yeni eğlence ve sefahet türleri getirmişti... Padişahın sık sık frenk usulü eğlence ve sefahetler düzenlemesi, sıkıntı içinde olan müslüman halkın gözünden kaçmıyordu. Öte taraftan Nizam-ı Cedid askerlerine, kırmızı ve mavi renkelrde Avrupa kıyafetinden kopya üniformların giydirilmesi[104] de ahali tarafından onaylanmamıştı. Halk, Fransızların Mısır'ı işgal etmeleri nedenyile, I. Selim'in aldığı Mısır kıtasını, III. Selim'in Fransızlara geri verdiğini iddia ediyor ve artık; ne sipahi, ne yeniceri, cümlesi başı şapkalı frenk olduğunu, padişahın, vezirlerin arzularına uyduğunu, müslümanlara kafir elbisesi giydirildiğini ve hatta haremde bile kadınların elbiselerini bırakıp Frenk fistanı elbiseler giydiklerini söylüyorlardı.[105]

Olayların seyrini incelediğimzde görülecektir ki, Nizam-ı Cedid (yeni düzen) için sarfedilen milyarlarca akçenin ağır faturası halka ödetilmiştir... Böylece III. Selim'in yeni düzeni, Saray'ın halka yabancılaşması niteliğini kazanmıştır. Haliyle müslüman halka yabancı olan bu düzenin, halktan destek görmesi mümkün değildi.. Zira müslüman halk, yabancı bir dine dayanan başka bir kültürün tehdidi ile karşı karşıya idi ve elbette bu yabancı kültürü onaylamyacaktı... .

---

(102) Tarih-i Cevdet, c.8, s.184
(103) Y. Öztuna, BTT. c.6, s.404, Ötüken yyn. ist. 1978
(104) BTT. c.6, s.390
(105) O. Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, c.I-II, s.594

III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i yalnız halktan değil, Osmanlı devletinde merkezi otoritenin zayıflama sürecine girmesi, toprak düzeninin bozulması ve bunun sonucu olarak malikane sisteminin ortaya çıkışı nedeniyle geniş topraklara egemen olmuş, hatta yerel de olsa otorite sağlamış "âyân" kesiminde de destek görmeyecektir. Devletin zayıflamasıyla ters orantılı olarak güçlenen ayanlar "Bir il veya kazada, halk ile hükümet arasında aracılık eden ve iki tarafa ait işleri yürüten Eşraf-ı Belde" içinden seçilmiş görevli kişilerdir. Bu görev için âyân, her yıl kaza halkına salınan vergiden bir pay alırdı. Kazadaki mükelleflerin ne miktar vergi ödeyeceklerini tesbit eden, âyânın kendisiydi. Bu sebeple kendi paylarını yüksek tutarlardı. âyânlar, verginin tahsili dışında, bölgelerin asayişi, asker tertip ve sevki, gıda ve malzeme sağlamak gibi önemli görevleri yerine getirirlerdi. Âyânlar, genellikle Voyvodalık da elde etmekte idiler. Voyvoda, padişaha İstanbul'daki yüksek memurlara ait hasların yıllık vergilerini onlar adına toplayan memurlardı.

İşte gerek âyânlıktaki tefevvuk ve kudretinden ve gerek Voyvodalıktaki kâr ve kazançtan dolayı zengin olan âyânlar, halk üzerinde adamakıllı nüfuzlarını göstermişler ve âyânlığı uzun yıllar ellerinde tutarak, bu sayede asker ve kuvvet sahibi olmuşlardı. Âyânlar, iltizam işlerini de almakta ve büyük çiftlikler kurmakta idiler.(106)

Pek çoğu azgın birer mütegallibe olan âyânların hükümet merkezindeki nüfuzlu devlet ricali arasında taraftar ve yardımcılar da vardı. Örneğin; III. Selim zamanında bazı âyânların başkentte ve sarayda adamları vardı. Bunlar ya Saray'da rüşvetle elde ettikleri adamlarla iş görüyorlar, ya da adamlarına Saray'da kapıcıbaşılık, mirahorluk gibi çok kuvvetli mevkiler elde ederek, onları kendileri için çalıştırıyorlardı.(107)

---

(106) D. Avcıoğlu, Türkiyenin Düzeni, c.I, s.67-68, 13. bsk. Tekin yyn.
(107) Niyazi Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.338

SARAY ÂYÂN'A DİŞ GEÇİREMİYOR

Yozgat'ta; Çapanoğulları, Manisa'da Karaosmanoğulları, Rumeli'de Tirsinikoğulları, Vidin'de Pazvandoğulları ve Alemdar Mustafa Paşa, âyânların Nizam-ı Cedid yıllarındaki ünlülerindendir. Bunlar, büyük nüfuz kazanmışlar ve merkezi otoriteyi sarsabilecek hale gelmişlerdi. Hele Pazvanoğullarından Osman Ağa, hakimiyetine aldığı kasabalarda bayındırlık eseri yaptırıp, halkı koruyacak tedbirlerle epey taraftar kazanmıştı. Bab-ı Ali, Pazvandoğlunu asi ilan ederek, katline fetva verdiği halde (26 Kasım 1797) hükümet bu kararı uygulayacak güçte bile değildi. (108)

Rumeli ayanlarından Tirsinikoğlu İsmail Ağa ise, Kuzey Balkan arazisinin en verimli kısımlarına el koymuş, buradaki âyânlara hil'at giydirerek onları kendine bağlamıştı. Hükümetin karşı çıkmasına rağmen, sağ kolu Mustafa Bayraktarı (Alemdar Mustafa Paşa'yı) Hezergrat âyânı yapmıştır. Ayrıca, Rumeline gönderilen Nizam-ı Cedid askerini geri çevirten mütegallibe arasındadır. (109)

HALKTAN YENİ DÜZENE SERT TEPKİLER

Padişah'ın, hakimiyetin odak noktası olan Saray'ı güçlendirmesi ve kendine sadık bir ordunun oluşması amacı doğrultusundaki çabaların, âyânlar kaygı ile izlemişlerdir. Zira merkezi otoritenin güçlenmesi, yerel otoriteteleri zayıflatacağı kuşkusuz idi. Nitekim, Nizam-ı Cedid Rumeli'de geliştirilmek istenmiş ve bunun için Gümüşhane emini Ahmet Ağa, İstanbul'a çağrılarak Edirne'ye bostancıbaşı olarak tayin edilmiştir.

Ne var ki, Nizam-ı Cedid'in Tekirdağ'da tatbik edilmesi için gönderilen emri okuyan Hakim Efendi'yi, yeniçeriler üzerine saldırarak yakalamışlar ve orada idam etmişlerdir.(110)

Hele, III. Selim'in adının Edirne olayından sonra Rumeli'nin bazı kasabalarında hutbelerden çıkarılması, durumu daha da nazik hale getirmiştir.(111)

---

(108) BTT. c.6, s.391
(109) Türkiyenin düzeni, Birinci Kitap, s.70
(110) Tarih-i Cevdet, c.8, s.84
(111) Tarih-i Cevdet, c.8, s.161

Hükümet, Nizam-ı Cedid başkomutanı olan Karaman Valisi Kadı Abdurrahman Paşa'yı Rumeli'ye göndermek üzere İstanbul'a çağırdı. Kadı Abdurrahman Paşa, 24000 Nizam-ı Cedid askeriyle görünüşte Sırp isyanları üzerine, gerçekte ise Rumeli'ndeki âyânların tepelenmesi için Edirne'ye doğru yola çıktı.(112)

Ne var ki, Nizam-ı Cedid askerine karşı Silivri'de ayanlardan önce halk, direnişe geçmiş, ancak direniş kırılmıştır. Fakat Çorluda da Nizam-ı Cedid askeri, halkın direnişi ile karşılaşınca, hükümet telaşa kapılarak, Kadı abdurrahman Paşa'ya Silivri'ye dönmesi için emir varmiş (113) ve Paşa daha sonra Konya valiliğine geri yollanmıştır.

YENİ ORDU, SÜS ORDUSU İDİ

Nizam-ı Cedidçilerin, iddia edildiği şekilde modern bir ordu olmadığı Edirne olayı ile su yüzüne iyice çıkmıştır. Gerçekten de 24.000'in üstünde, modern batının askeri usulleriyle yetiştirilmiş askeri varken, devletin Rumeli taraflarında Çekmece kasabalarında bile sözünü geçiremez olması(114) hayret verici değil midir?.. Nizam-ı Cedid askeri için kopartılan fırtınalara rağmen, kısa sürede askerin güçsüzlüğünün ortaya çıkması, ordunun modern olduğu iddiasına haklı olarak gölge düşürmüştür. Bu konu ile ilgili olarak Niyazi Berkes, bazı tarihçilerin; III. Selim'in Nizam-ı Cedid ordusunu kullanmak yürekliliğini göstermediği yolundaki iddialarına değiniyor ve şöyle diyor:

"Acaba bu ordu gerçekte batılı usullerle yetişmiş modern bir ordu mu idi?. Gerekte ise, III. Selim'in; Avrupa ordu eğitim ve usulü diye bildiği şeyler, Vaubanın artık Avrupa'da (hele Napolyondan sonra) eskimiş "Lağım fenni" gibi üniforma ve trampete gibi krallık devri usulleri idi. Bu yüzden Nizam-ı Cedid eğitimi halk arasında alay konusu olmaya başlamıştı. Kimi:

---

(112) Netayic4ül Vukuat, c.8, s.209
(113) Tarih-i Cevdet, c.8, s.86, E Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.80
(114) Tarih-i Cevdet, c.8, s.91

"Sağa dön, sola dön, sağa dön,

Oyuncağa döndü gaza-u Cihad" diyor; kimi: "Trampete çalmakla muharebeye gidilir mi?" diyor, kimi de: "bu pahalı üniformaya ne lüzüm var" diyordı... Halkın Nizam-ı Cedid askeri hakkında haklı gözükür iddialarda bulunduklarını belirten Niyazı Berkes, şunları söylüyor:

Selim'in Nizam-ı Cedid ordusu, bir süs ordusu olarak kaldı"[115] Gerçekten de Nizam-ı Cedid ordusu içerde ve dışarda yüz akı olabilecek bir başarı sağlayamamış ve sadece bir süs ordusu olarak tarih'e geçmiştir...

KABAKÇI MUSTAFA İSYANI

Edirne olayından sonra Sadrazamlığa; yeniçeri ağası Hilmi Paşa, Şeyhülislamlığa da Rumeli kazaskeri Topal Ataullah efendi getirildi. Bu sırada Karadeniz boğazındaki, Karadenizli yeniçeri yamaklarına Nizam-ı Cedid elbisesi giydirilmek istenince [116] Yamaklar bu isteği reddederek isyan ettiler ve kendilerine Kabakçı Mustafa Çavuşu lider seçtiler. (13 Mayıs 1807)

Kendilerine Nizam-ı Cedid elbisesini giydirmek isteyen ağa Halil hasekiyi ve tabyalar onarımı işi ile görevlendirilmiş bulunan eski reis ingiliz Mahmut Efendi'yi de katleden isyancılar, Büyük Dere çayırında toplandılar... Toplantı sonunda okunan bildiride: "gerek müslüman gerek hiristiyan her kim olursa olsun hiçbir kimsenin ırz, can ve malına dokunulmayacağını, dokunanların idam edileceklerini, Şeyhülislamın onayı olmadan hiçbir şey istenmiyeceğini" vaad ettiler.

Daha sonra At meydanında toplanan Yamaklar, isteklerinin yerine getirilinceye kadar dağılmayacaklarına dair Kur'an-ı Kerim üzerine yemin ettiler. [117] Bu arada toplanan isyancılarla görüşen yeniçeri ihtiyarlariyle başta Şeyhülislam Ataullah Efendi olmak üzere ulemanın ileri gelenleri; onların isteklerini uygun gördüler. [118]

---

(115) Niyazi Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.362-363

(116) Tarih-i Cevdet, c.8, s.195

(117) Tarih-i Cevdet, c.8, s.197

(118) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.82

Bazı kaynaklarda, Şeyhülislam Ataullah efendi ile Köse Musa paşanın ihanetleri yüzünden Nizam-ı Cedid'in kaldırıldığı iddia ediliyorsa da, Nakibüleşraflıktan gelen ve Osmanlı tarihinin pek şerefli bir ulema ailesinden olan Ataullah Efendi'nin basit çıkar ve hesaplar uğruna tavır alması oldukça zayıf bir ihtimaldır. Gerçekte ise; Ataullah Efendi, sadece halkın ve diğer unsunların isteklerini yerine getirmiştir, o kadar... Esasen yalnız birkaç yüz isyancının, binlerce Nizam-ı Cedid askerine karşı başkaldırıp, başarıya ulaşması mümkün değildir. İşyancıların arkasında halkın ezici çoğunluğu ve istanbul birliklerinin büyük bir kısmı da vardı... Nitekim bu durumun bilincinde olan III. Selim, Nizam-ı Edid'in kaldırıldığına dair bir hatt-ı Hümayun yazmak mecburiyetinde kalmıştır... Bu nedenle Kabakçı Mustafa isyanını sadece birkaç yüz serseri ve gericinin eylemi olarak değerlendirmek, ayaküstü sonuca varmamk demektir... Esasen, ulemanın da Nizam-ı Cedidle ilgili haklı endişeleri yok değildi. Onların çoğu, batılılaşmayı Osmanlı devleti açısından sakıncalı görmekte idiler... Zira onlara göre; batılılaşma yoluna sapmada da devletin kurtarmak mümkündü.

Öte yandan yeniçeriler, ocaklarının kapanacağından endişe duyuyorlar ve bunun için Nizam-ı Cedid'e karşı çıkıyorlardı. Ayrıca yukarıda gördüğümüz gibi, âyânların da otoritelerine gölge düşeceği belli olduğundan, bu kesim de Nizam-ı Cedid'e, Edirne vak'asında görüldüğü şekilde halkla birlikte karşı çıkmışlardı.

Yenilik hareketlerini destekleyen ve padişah tarafından himaye gören ıslahatçı bürokratik zümre ise; kendine maddi menfaatlar temin etmekten çekinmediği gibi, içki ve eğlence alemlerini halkın gözü önünde sürdürmüşlerdir. Gittikçe artan pahalılık ve gıda maddelerinin yokluğu yüzünden halk, bu güçlülüklerin sorumluluğunu Saray'a, Nizam-ı Cedid'e ve onun taraftarlarına yüklemekte idi. Bu hava içinde, Kabakçı isyanının başarı sağlamasını tabii olarak görmek gerekir.[119]

(119) İslam Ansiklopedisi, Türkler mad. s.349, İst. 1984

SUÇLULAR CEZALANDIRILIYOR

Nizam-ı Cedid birliklerinin kaldırıldığı, tellallar aracılığı ile ilan edildiği halde, halk, İrad-ı Cedidin de kaldırılmasını isteyerek dağılmayı reddettiler... III. Selim, bu isteği kabul etti ve İrad-ı Cedid'i kaldırdı. Ancak halk, yeni düzeninin getirilmesinde rolü bulunan onbir kişinin idamlarını da istemişlerdir. Bunlar; saltanat müsteşarı İbrahim Kethüda, Bahriye nazırı H. İbrahim efendi, Rikab-i Hümayun kethüdası Memiş efendi, Reisülküttab vekili Safa Ahmet efendi, İrad-ı Cedid defterdarı Ahmet Efendi, Darphane emiri Ebulbedir Efendi, Sır katibi Ahmet gibi tanınmış rical vardı. (120)

Asılanlardan sık katibi Ahmet Efendi, kişisel işlerinde sırlarını açtığı kişi de mabeynci kürd Ahmed Efendi olup, taşradaki devlet adamlarınca "gizli sıtma" diye ün salmış olan Hacı İbrahim Efendi ile kethüda denilen İbrahim Nesimi Efendi yine III. Selim'in gözdeleri ve güvendiği kişilerdi.

Sır katibi ukaladan bir kişi olduğundan, mabeynci Ahmet Bey için: "Bu kürt pek ileri gidiyor, hepimizin başını belaya sokacak" diyordu. (121)

III. SELİM HAL'EDİLİYOR

III. Selim, Nizam-ı Cedid ve onun özel hazinesi İrad-ı Cedid'i kaldırmak ve istenilen başarı isyancılara vermekle de yakasını kurtaramadı... Başlarında Kabakçı Mustafa olduğu halde isyancılardan birkaç kişi Şeyhülislam'a baş vurarak: "Sultan Selim, saltanatını koruyucu değildir. Devletin idaresini bir takım zorbaların, zalimlerin eline verdi. Kendisi zevk ve eğlence ile meşguldur. Devleti elinde tutanlar ise; halk'a çeşitli işkenceler yapıyorlar" diyerek, saltanatın şer'i durumu ile ilgili fetva istenince, Ataullah Efendi, Sultan Selim'in tahttan indirilmesi gerektiğine dair fetva verdi. (122)

Bunun üzerine ulema bir hüccet hazırlayarak padişah'a imzalattılar. Bu hüccette; devlet adamlarından bazılarının III.

---

(120) Netayic4ül Vukuat, c.IV, s.219
(121) Netayic4ül Vukuat, c.IV, s.210
(122) Tarih-i Cevdet, c.8, s.216-217

Selim'i kandırarak "Nizam-ı Cedid" ismini verdikleri bir çalışma ile memleketi zulme ve yoksulluğa boğdukları; her işlerinde kafirleri taklit ettikleri, devletin usul ve kaidelerini bile frenk devletlerince kabul edilmiş olan usul ve kaidelere benzetmek istedikleri belirtiliyor, bu nedenle Ocak ağaları; İslam ulemasıyla devlet ricalından bazılarıyle anlaşarak Şeri'at ve kanun dairesinde III. Selim'i taht'tan indirerek yerine IV. Mustafa'yı padişah yaptıkları" yazılıyordu. (123)

Gerçekten de, müslüman halkın temsilcisi durumunda olan sultan; batı medeniyetini, İslam medeniyetinden üstün tutmakla, halkın inanç ve kültürüne ters düşüyordu... Bu şartlarda III. Selim, müslüman halkın temsilcisi olamazdı...

SONUÇ: FYİASKO!...

Nizam-ı Cedid'in kaldırılması; başta yeniçeri, ulema ve halk'ın memnuniyetine sebep olmuştur. Özellikle halk'ın, İrad-ı Cedid hazinesinin yüklendiği vergilerden kurtulması ferahlık yaratmıştı. Böylece hal'edilen III. Selim'in getirdiği Nizam-ı Cedid fiyasko ile sonuçlanmıştı... Zaten, bu beklenilen tabii bir sonuçtu. Zira III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i, tıpkı III. Ahmed'in islahatları gibi ters cepheden tutulmuş bir hareketti. Askeri hizmetlere muvazi olarak asıl bozulmuş olan tarafımız, kültürel, yönden başlamak lazım gelmekte idi. Halbuki Nizam-ı Cedid, kurulur kurulmaz, sanki ıslahat demek, yalnız askerlik müessesine çekidüzen vermek demekmiş gibi, memleketin geniş bir nefes alacağı zannedildi. Üstelik ıslahatı bir nevi kopyacılık demek olduğu fikrinden hareket eden gafil ve basiretsiz bir zihniyet, bu yeni ordu ile iktisadi düzen'e bir darbe daha vurmuş oldu. Öyle ki, askerin bütün levazım ve techizatı Avrupa'ya sipariş edildi. O zaman'a kadar yeniçeri, memleketinin dokuduğu kumaşı giyiyordu. Halbuki Nizam-ı Cedid askerinin kılıcına, tüfeğine, üniforma ve hatta düğmesine kadar Avrupadan getirilmeğe başlandı. Resmi müesseselerle beraber devlet erkanı da garp mahreçli eşyaya kapılarını açmakla, hem büyük kitleye

(123) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.84

kötü örnek oldular hem de yerli tacir ve sanayicinin ekmek kapısını kapamış oldular. (124)

IV. MUSTAFA MÜRTECİ Mİ İDİ?

III. Selim'in hal'edilişinden sonra taht'a geçen IV. Mustafa, padişah III.Selim'in tersine batıcılığa eğilimi olmayan bir padişah olarak bilinir. Bu nedenle olacak ki, bazı tarihçiler, onu: "cahil, kabiliyetsiz ve mürteci olarak suçlamaktadırlar (125)

Bize öyle geliyor ki, IV. Mustafanın batı taklitçisi olması, onun kişiliğinin karalanması için yeterli gerekçe sayılmıştır. Zira IV. Mustafa pek kısa bir süre taht'ta kalabilmiş, icraatı, şahsiyeti aydınlığa kavuşmamıştır. Bununla birlikte IV. Mustafanın; halkın ve ulemanın istekleri doğrultusunda hareket ettikleri, devlet ricalı arasında süregelen yenilikçi-muhafazakar çekişmesine mani olmak için elinden geleni yaptıkları ve devlet'e hizmet hususunda; ricalın zihniyetine değil, kabiliyetine bakmayı yeğledikleri de ileri sürülmektedir. (126)

Onun için, IV. Mustafa'ın mürteci olduğu iddiasının ciddi bir gerekçeye dayanmadığı söylenebilir.

İlginçtir; Alemdar Mustafa, yenilik taraftarı göründüğü için "İlerici" ilan edilmiş, buna karşılık, yenilikçi görünmediği için de IV. Mustafa'ya "mürteci" yaftası layık görülmüştür. Oysa, gayet cahil olduğu bilinen Alemdar'ın, İstanbul'a geldiği zaman: "Ben buraya kendi arzumla değil, Avrupa hükümdarlarının arzulariyle geldim" dediği mervidir. (127)

ALEMDAR OLAYI

Osmanlı tarihinde, Kabakçı Mustafa isyanını bastırarak, yenilik taraftarı diye geçen "Ruscuk ayanı" Alemdar Mustafa paşa; Ruscuk yeniçerilerinden birinin oğludur. Meşhur ayan Tirsinikoğlunun maiyetine girmiş, iyi savaşçı olduğu için; hassa

---

(124) Samiha Ayverdi; Türk Tarihinde Osmanlı Asırları c.2, s.275. Damla yyn. istanbul 1975

(125) Mesela bak. O. Turan, TCHM. c.I-II, s.596, Karal, c.II, s.84

(126) Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, İslam Tarihi, s.746, Ötüken yyn. 2.bsk.

(127) Ahmet Hilmi, İslam Tarihi, s.746

silahşörü olmuştur. Daha önce gördüğümüz gibi Tirsinikoğlu, hükümetin karşı çıkmasına rağmen O'nu; zorla Hezarğarat ayanı yapmıştı. İsmail ağanın öldürülmesinden sonra, Alemdar, efendisinin yerine Ruscuk ayanlığına oturmuştur. Daha sonra meşhur ayanlardan Pazvandoğlu Osman paşa'nın ölümü nedeniyle de, Tuna boyunun boş kalması için vezirlik ve valilik hiçbir zaman değiştirilmemek şartıyle teklif edilmiş, Alemdar da Behiç Efendinin de teşvikiyle Silistre valiliği ve Tuna Seraskerliğini kayd-ı hayat şartiyle kabul etmişti. (128)

Nizam-ı Cedid askerleri aleyhinde kazan kaldıranlar arasında Alemdar da vardı. Edirne'de toplanan ayanlar, III. Selim'in ismini hutbelerden çıkartmışlar ve Selim'i taht'tan indirmek için, Alemdar, diğer ayanlarla işbirliği yapmıştı... Göreceğimiz gibi ileride aynı Alemdar; Selim'i kurtarmak için İstanbul'a yürüyecek ve daha önce Nizam-ı Cedid aleyhtarı görünen Alemdar, Nizam-ı Cedid taraftarı kesilecektir. (129)

IV. Mustafanın padişah olmasıyla, Nizam-ı Cedid yanlısı devlet ricalından; Reisülüttap Mehmet Said efendi, Sadaret mektupçusu Mehmet Tahsin Efendi, Başmuhasebeci Abdullah ve Tuna yalısı mübayaacısı Mehmed Emin Behiç Efendi, Alemdar'a sığındılar.(130) Ruscuk yaranı denilen bu kişilerin Alemdar Mustafa Paşa'yı, III. Selim'in tekrar padişah yapılması için ikna ettiler. Ancak işin kritik noktası; Alemdar'ın ne şekilde İstanbul'a gelebileceği husu idi. Bu amaçla Refik ve Behiç Efendiler İstanbul'a gelip, gizli temaslara başladılar. Bunlar; zorbaların devlet işlerine burunlarını soktukları IV. Mustafa'nın eli kolu bağlı kaldığı, bu nahoş olayların Alemdar'ı çok üzdüğü, eğer padişahın izni olursa, alemdar'ın padişahın emrine hazır olduğu ve eşkiyayı temizlemeğe kararlı olduğu, padişah'ı ve bazı devlet adamlarını ikna etmeyi başardılar. (131)

KABAKÇI KATLEDİLİYOR!

Alemdar Mustafa, hazırlanan plan gereğince, 14 Temmuz

(128) BTT. c.6, s.417
(129) Trkiyenin Düzeni, c.1, s.71
(130) BTT. c.6, s.417
(131) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.224

1807'de Edirneden İstanbul'a hareket etti. Hareketinden önce de 80 süvari göndererek, ansızın Kabakçı Mustafanın Rumelideki Feneri kalesi dışında bulunan evini basıp kendisini öldürdüler ve süvariler; Kabakçının kesik başını Çorludaki ordunun durak yerinde bekleyen Alemdar'a gönderdiler. (132)

Kabakçı Mustafanın öldürülmesi; Boğaz yamakları, İstanbul yeniçerileri ve hatta Saray erkanı arasında büyük telaş uyandırdı. Padişah, önce Alemdar'a karşı mukavemet etmek istedi ise de, Alemdar ve Ruscuk yaranının iki yüzlülüklerini ustaca gizliyebilmeleri nedeniyle vazgeçti. Zira Alemdar, Davut Paşa da sancak-ı şerif'i karşılamaya çıkan padişah IV. Mustafanın ayağını öpmüş ve ona bağlılıklarını arzetmişti. (133)

Sinsi bir plan sonucunda istanbul'a girmeyi başaran Alemdar Mustafa ve yaranı, devlet adamları arasında değişiklik yapmaya başladılar. Bu gelişmeler üzerine padişahın ve Sadrazam'ın; Alemdar'ın artan nüfuzundan şikayetçi olmaya başladıkları ve Alemdar'ın İstanbul'u terki istendiği, ancak Alemdar Mustafa'nın bir sabah 15000 kişilik bir kuvvetle Bab-ı Ali'yi basarak gerçek niyetini açığa vurduğunu görüyoruz. (28 Temmuz (1808)

Sadrazamdan zorla mühr-i hümayunu alan Alemdar, III. Selim'in tekrar padişah olması için harekete geçti.

Alemdar Mustafa'nın gerçek niyeti anlaşılınca, IV. Mustafanın emri ve Şeyhülislam Ataullah'ın fetvası ile III. Selim öldürüldü. Bu arada Alemdar ve yandaşları Saray'ın iç kapılarını kırarak, içeri girdiler ve IV. Mustafayı tahttan indirdiler.

Şehzade Mahmut, III. Selim'in katli haberini öğrenince kendisine de sıra geldiğini anlamıştı. Şehzadenin yanında bulunan birkaç ağa; Mahmud'u bacadan dam'a çıkarmak için tertibata giriştiler. Şehzade Mahmud'un hayatı birkaç dakikalık zaman'a bağlı idi. Zira Mahmud'u öldürmeye gelenler, kapıya dayanmışlardı... Bu sırada Şehzadenin cariyelerinden birinin mangaldaki kızgın külleri kürekleyip, onu öldürmek isteyenlerin gözlerine

(132) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.226
(133) Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.88 TTK yyn.

serpmeye başlaması, Şehzadenin kurtulması için gerekli birkaç dakikalık zaman kazanılmış oldu. Ve Mahmud yaralı olarak Dam'a çıkmayı başardı. (134)

REFORM ŞAMPİYONU II. MAHMUT İKTİDARDA

Alemdar Mustafa ve yandaşları silah zoruyla hakimiyeti ellerine geçirdiler... Şehzade Mahmut damdan indirilerek, "II. Mahmut" unvaniyle taht'a çıkarıldı. (28 Temmuz 1808) Buna karşılık II. Mahmut da; Alemdar'a sadaret mührünü vererek, onu sadaret Kaymakamlığına, daha sonra da Sadrazamlığa atadı.

Sadrazam Alemdar ve taraftarları II. Mahmud'un onayıle uzak veya yakın III. Selim'in katlinde ilgisi olduğu gerekçesiyle; 10.000'e yakın kişiyi tutuklayarak öldürdüler. Ayrıca 10 cariye-kadınlar idam edildiği için kız kulesi açıklarında denize atıldı. (135)

II. Mahmud'un ilk saltanat günleri, Ruscuk yaranının devlet kudretine tasallut ettiği zaman'a rastlamış ve birçok karışıklıklarla geçmiştir. Ayrıca II. Mahmud padişah olduğunda iç ve dışta pekçok sorunlarla karşı karşıya idi. Bu sorunlardan bazıları; merkezde bozguncu ve anarşi unsuru haline gelen yeniçerilerin bir düzene bağlanması, eyaletlerde türeyen derebeylerin itaat'a alınması ve bunun yanında batı usulü bir askeri sınıfın kurulması idi... Bu sırada Halep'te, Bağdatta ve Batı ocaklarında karışıklıklar sürüyordu... Vahhabiler Arabistan'da hakim durumda idiler... Ayrıca Osmanlı devleti bu sırada, İngiliz ve Ruslarla savaş halindeydi.. Alemdar Mustafa, yeniçeri Ocağının kaldırılması için II. Mahmud'a teklifte bulunmuş ise de, padişah; şimdilik buna gerek olmadığını belirtmişti. (136) Hiç şüphesiz, II. Mahmud'un yeniçeri ocağının kaldırılmasına o zaman için izin vermeyişi Alemdar'ın gittikçe artan nüfuzundan çekindiği içindi... Zira bu gücün kaldırılması ile; Alemdar önemli bir rakipten kurtulacak ve böylece daha da kuvvetlenecekti...

(134) Tarih-i Cevdet, c.8, s.391
(135) BTT. c.6, s.420
(136) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.229

SENED-İ İTTİFAK

Yeni yaran ve ayan hareketlerinin başında bulunan alemdar Mustafa, bu zümrenin menfaat ve hukukunu emniyet altına alabilmek maksadiyle Kağıthanede bir toplantı düzenledi (29 Eylül 1808) Çağlayan köşkünde yapılan toplantıya; ayanlar, kendileri gibi olan Sadrazam Alemdar'a güvendiklerinden, çoğunluklu kalabalık maiyetleriyle, İstanbul'a gelmişlerdi. Özellikle Bozuk havalisindeki Çapanoğulları, Bilecik bölgesinde Kalyoncu Mustafa, Selanik ve Kavala arasında; Serezli İsmail Bey ve diğer yerli ünlü ayanların bir kısmı dikkati çekiyordu. Gelen ayanların askerleri; Kağıthanenin iki yakasını ve tepeleri adeta doldurmuşlardı. Örneğin: sadece ayan İsmail Bey'le gelen askerin mevcudu; 12.000 kişi idi. II. Mahmut, İsmail Bey'e: "Pek güzel askerin var" diyerek, ona iltifat etmişti. (137)

Anadolu ve Rumeli ayanlarından başka, Osmanlı yönetici ve ulemasının da katıldığı bu "Meşveret-i Amme" de; Sadrazam Alemdar Mustafa bir konuşma yapmış, toplantı sonunda "Sened-i İttifak" (ittifak senedi) adı altında; yedi maddeden oluşan bir karar alınmıştır. Kararın maddeleri şöyledir:

1- Padişahın emri mutlak olarak yerine getirilecek,

2- Padişahın mutlak vekili olan Sadrazam'ın emirleri aynen hükümdar emri gibi sayılaca, ancak Sadrazam, kanun ve taahhüt dışında emir verecek olursa, elbirliği yapılarak bu emre karşı konulacak,

3- Ayanlar, eyaletlerinden devletin asker almasına karşı gelmeyecekler. Böylece hareket edeceklerden bütün ayanlar davacı olacaklar,

4- Her yerde hazine gelirinin, devletin koymuş olduğu kanun ve hükümlere göre toplanması sağlanacaktır,

5- Ayanlardan hiçbiri anlaşma esaslarına karşı gelmiyecekler. Şayet karşı gelen olursa, bütün ayanlar bir olarak onun hakkından geleceklerdir.

6- İstanbuldaki Ocaklardan vesaireden fesat çıkarsa, ayanlar emir beklemeksizin İstanbul'a gelerek isyan eden ocağı kaldıracaklardır.

---

(137) O. Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, c.I-II, s.598

7- Fukara ve reayanın himayesi sağlanacak, zulüm ve düşmanlığın meydana gelmemesi için işbirliği yapılacaktır. (138)

II. MAHMUT SENEDDEN MEMNUN

Şeyhülislam, bu senedin din'e uygun olduğunu belirten bir fetva verdiği gibi, II. Mahmut da kararı; bir Hatt-ı Hümayun'la tasdik etmiştir. Gerçi II. Mahmut'un, Sened-i İttifakla ilgili olarak, hocası olan Şehremini İbrahim efendi ve Başcukadar Ömer Efendi ile görüşerek, Onlara: "Bu şartların saltanat makamının bağımsızlığını bozduğu ortada ise de, şimdilik onaylanmaması imkansızdır, ileride kaldırılıp yok edilmesi, saltanat makamının ödenmesi gerekli bir borçtur" dediği ve istemiyerek Sened-i İttifak'ı onayladığı ileri sürülüyorsa da, padişahın 31 yıllık iktidarında bu senedi feshetmemesi, iddia edildiğinin tersine, onun sened'e karşı olmadığını ortaya koymaktadır...

YENİÇERİ İÇİN YENİ İSLAH ÖNERİLERİ

Sened-i ittifakta; yeniçeri Ocağının düzene konulması için şu ilkeler kabul edilmişti:

1- Yeniçeri subaylarının gediklerinin kaldırılması,

2- Bekar yeniçerilerin kışlalarda oturmaya zorlanması,

3- Askerlik yapan yeniçerilerden başka hiç kimseye yeniçeri ulufesi verilmemesi,

4- Kendilerine boş yere ulufe verilmekte olanların tasfiyesi,

5- Yeniçerilere, Kanunnamelerinde işaret edilmiş olan öğretimin yaptırılması,

6- Avrupalıların ileri harp teknik ve silahlarının şeyhülislam fetvasiyle Osmanlı ordusuna alınması. (139)

İTTİFAK İÇİN NE DİYORLAR?

Sened-i ittifakla Ayanlar; fiilen sahip oldukları imtiyazları II. Mahmud'a tescil ettirmişlerdir. Sened-i İttifak'ın hukuki durumu hala tartışılır... Kimisine göre: Sened-i İttifakı: Türk

---

(138) Geniş bilgi için bkz. Tarih-i Cevdet, c.9, s.314-320 Üçdal Neş. İstanbul 1974
(139) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.92

Magna Cartası (büyük şart) olarak değerlendirmek gerekir. Bilindiği gibi İngiltere'de 1215 yılında Baronların kral John'a (1199-1216) karşı ayaklanmaları, İngiliz tarihinde demokrasinin ilk hareketi olarak kabul edilir. Bu ayaklanma sonucunda büyük şartın ilanı kral John'a kabul ettirildi. Büyük Şartta: kral ile vasalları arasındaki ilişkiler, kralın yönetim ve tutumu ile kral ile Baronlar arasındaki ilişkiler düzenlenmiştir. Böylece İngilizler, İngiltere'de büyük yasa olarak kabul edilen Büyük Şart'ın hükümleri; hala önemini korumaktadır. (140)

Berkes'e göre; Sened-i ittifak denen vesika: ayan ile devletin bürokratik, militer ve adli temsilcileri arasında birbirlerini tanımak, birbirlerini tutmak, birbirlerine karşı militer eyleme geçmemek taahhütlerini bildiren, ne İslam şeriatında ne Osmanlı kanun geleneğinde, ne batı anayasa modelinde eşi olmayan, hukuk açısından çorak ve hiçbir anayasa olma olanağı taşımayan bir vesikadır. (141)

Gerçekten de: Osmanlı tarihinde benzeri ve örneği bulunmayan bu vesika ile devlet; ayanların fiili düzenlerine hukuki statü kazandırmış oluyor... Devlet, ayan denen derebeylere imtiyazlar vermiş, toplanacak vergiler bile ayanlarla müzakere edilerek toplanması öngörülmüştür. Yine İstanbul'da sık sık rastlanan yeniçeri ayaklanmalarına karşı devlet, ayanlardan yardım isteyecek kadar güçsüz olduğunu itiraf etmiştir...

Gerçek şu ki, II. Mahmut, ordusuna (yeniçerilere) karşı ayanlardan ve valisine (M. Ali Paşa'ya) karşı da yabancı ülkelerden yardım isteyecek kadar tebaasının desteğinden yoksun duruma düşmüş tek padişahtır. Ayrıca bu senedle; ayanlar sultanın yetkilerine ortak olmuşlardır. Uygulamaya konulmayan bu ittifakta, müslüman halkın problemlerine dönük tek bir maddenin bulunmadığı ortadır. Gerçi 7. madde ile reayaya zulüm edilmeyecek deniliyorsa da, bunun aldatmacadan başka birşey olmadığı açıktır.

Kısacası bu vesika "eşkiyalığın, meşrulaştırılmasından

---

(140) K. Z. Tunaya, Siyasi Müesseseler, s.275
(141) N. Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s,367

başka bir şey değildir." [142] Esasen bu senedle halk, ayanların insafına terk edilmiştir, denilebilir.

YENİÇERİ DIŞINDA YENİ ARAYIŞLAR

Sened-i ittifakla alınan karar gereğince, hemen askerlik alanında yapılmak istenen islahata girişildi; esamelerin alım satımı yasaklandı. Askerlikle ilişiği olmayanların esameleri, gümrüklerden yarı bedelleri ödenmek suretiyle ellerinden alındı. Bilindiği gibi esame: yeniçerilerin ulufe (maaş) derecesini gösteren mühürlü bir cüzdandı. Esameler bugünkü tahviller gibi alınıp satılmaya başlanmış, birçok kimselerin ticaret ve geçim aracı haline gelmişti. [143]

Bu arada yeniçeri Ocağından ayrı, batı usulunde asker yetiştirilmesi için Kadı Abdurrahman Paşa, dağıtılan Nizam-ı Cedid askerlerinden 5000-6000 kadarını toplayarak İstanbul'a getirdi ve bu askerleri "Tüfekçi" adı ile eğitime tabi tuttu. [144] Ayrıca Selimiye kışlası ve Levend çiftliğinde, batı askeri usullerle eğitim görecek "Sekban-ı Cedid" isminde bir ocak daha kuruldu (14 Ekim 1808) Sekban-ı Cedid askerine dilimli Rumeli başlığı giydirildi. Bir kısmına kırmızı, bir kısmına da nerkisi mağrip şalı sarıldı. [145]

Yeni kurulan her iki ocak da, yeniçerileri rahatsız ediyordu. Sadrazam Alemdar ise; zaferin verdiği gururla sefahet ve eğlenceye dalmaktan kendini alamadı. Kabakçı Mustafa isyanını bastırdığı gerekçesiyle gururlanması ve arkadaşlarına bile giderek tepeden bakması, Alemdar'a puan kaybettiriyordu. Onun, yeniçeriler için: manav ve leblebici gurubu" diye onları suçlaması ve tahkir etmesi. [146] Yeniçerilerin Bab-ı Ali duvarlarına; "Rumelinden geldi bir çıtak, bayram ertesi ya kılıç oynayacak, ya bıçak" gibi sloganlar yazmalarına sebebiyet vermiştir. Hatta yeniçeriler her yerde: "Niçin Alemdardan korkmalıyız. Elham-

---

(142) Türkiyenin Düzeni, c.I, s.72
(143) Tarih-i Cevdet, c.9, s.14
(144) Tarih-i Cevdet, c.9, s.7
(145) Tarih-i Cevdet, c.9, s.13
(146) BTT. c.6, s.421

dulillah bizler anın yanındaki bir avuç hayta güruhundan kat kat ziyadeyiz. Biz ana müslümanlığımızı, yeniçeriliğimizi anlatmalıyız" demeye başladılar.

Bu arada Alemdarın iftar için şeyhülislamın konağına giderken, ona yol açmak gerekçesiyle; sekbanların değnek ve kamçılarla halktan çok kişiyi yaralamaları üzerine, yaralılar; yeniçeri kahvelerine giderek: "Biz ehl-i İslamız, zerre kadar cürüm ve günahlarımız yok iken bizi döğmek, bize hakaret etmek neden lazım geliyormuş? Bir haydutbaşı geldi; padişahı tahttan indirdi. Cebren mühr-i sadareti aldı" (147) demeleri, yeniçerileri daha da öfkelendirmişti.

Bundan başka, ulufenin yanlız askerlik yapanlara verilmesi, ulema sınıfını da endişelendirmiştir... Zira ulemadan da ulufe alanlar vardı. Ayrıca, esame cüzdanları satışının yasaklanması ve satılmış olanların hükümetçe yarı fiyatına alınması, yalnız yeniçeri ve ulemayı değil, esnaf ve tüccarı da memnun etmemişti. (148)

Alemdar Mustafanın Rumeliden getirdiği askerlerin altın ve gümüş düğmeli elbiseler içinde, gösterişli tutum ve davranışları, fukara reayanın gzüne batmakta idi. Diğer taraftan Sekban-ı Cedid askerlerine bol para ayrıldığı halde, yeniçerilerin; karınlarını zor doyurmaları ve gözden düşmüş olmaları, canlarını iyice sıkmıştı... Sekban askeri, renkli şallarla elbise ve esliha ile sokaklarda ve pazarlarda askerlikle asla bağdaşmayacak şekilde gezip dolaşmağa başlamaları, (149) bir zamanların gözde askeri iken şimdi kolluklarda ve köşe başlarında limon ve kömür satarak geçim çaresi arayan yeniçeri askerini çileden çıkarıyordu...

ALEMDARIN BEKLENEN SONU

Yukarıda saydığımız tüm nedenlerden ötürü uygun bir fırsat kollayan yeniçeri elebaşları, kurdukları plan gereğince, Ramazan ayının 27. gecesi (16 Kasım 1808) sahur vaktinde ansızın

(147) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi,c.5, s.94-95
(148) Tarih-i Cevdet, c.9, s.17-18
(149) Tarih-i Cevdet, c.9, s.23

Bab-ı Aliye gelip saldırıya geçtiler ev binaları ateşe verdiler[150] Kundaklanan binalardan yükselen korkunç ateş, topluluğun dağılmasına neden oldu. Bu arada padişah II. Mahmud'un kendi kurtarıcısının (Alemdarın) yardımına koşmadığı da dikkati çekiyordu. [151] Halbuki Sadrazam Alemdar, başta padişah II. Mahmut ve sekbanlarından yardım beklemekte idi...

Uzun süre yanındaki adamları ile birlikte, yeniçerilerle boğuşan Alemdar, yeniçerilerin dam'ı delmeye başlamaları, Alemdar'ı zor durumda bıraktı. Çaresiz kalan Sadrazam, yanındaki barut fıçısına tabancasiyle ateş ederek, müthiş bir patlama ile dam'ı havaya uçurdu. Sonuç: Alemdar ve arkadaşları ile birlikte 500'den fazla yeniçeri havaya uçarak can verdiler. [152]

II. MAHMUD İKİNCİ KEZ TEHLİKEDE!

Alemdar'ın öldürülmesinden sonra yeniçeriler Saray'a saldırarak, IV. Mustafayı tekrar taht'a çırkarmaya çalıştılar. Ancak kadı Abdurrahman Paşa daha önce bir birlik askerle Topkapı sarayının kapılarını tutmuştu.. Artık İstanbul sokakları, Divan yolu ve sultan Ahmed meydanı savaş sahası olmuş, kardeş kanı akmağa ve yangınlar yükselmeğe başlamıştı... Bu arada II. Mahmud, IV. Mustafanın yeniden taht'a çıkarılmak istendiğini anlayınca, hemen onu öldürttü,

IV. Mustafa'nın öldürüldüğünü haber alan yeniçerilerden bazıları; II. Mahmud'u da padişahlıktan hal edelim yerine padişahın ablası dul Esma sultanı padişah ilan edelim derken, bir kısmı da Konyadaki şeyhi padişah yapalım, padişah bir insan değil midir?Kim olursa padişah olur" diyorlardı. [153] Zira IV. Mustafa'nın öldürülmesinden sonra, Osmanoğullarından sadece II. Mahmud kalmış oluyordu...

Ne var ki, iki taraftan da yüzlerce kişi ölmesine rağmen Peniçeriler, Sarayı ellerine geçiremediler. İlginçtir ki, yeniçerilerin her türlü rezaleti işlemelerine rağmen, onların İstanbul hal-

---

(150) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.230
(151) Tarih-i Cevdet, c.9, s.31
(152) Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, c.2, s.423
(153) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.96, BTT. c.6, s.423

kından destek gördüklerini ve halktan Ayasofya minarelerine çıkıp, Saray'a kurşun sıktıklarını bile görüyoruz...

Durumun tehlike arz ettiğini gören II. Mahmut, ihtilalçiler üzerine ateş açılması için deniz kuvvetlerine emir vermekten başka çare bulamadı... Unkapanı önlerinde demirli olan gemilerden ağa kapısı üzerine ataş açıldı... Top gülleleri pekçok evleri yıktığı gibi, Süleymaniye camiinin bir minaresini de yıkmış ve müslüman halk bu tutumundan dolayı II. Mahmud'a sert tepki göstermişlerdi. (154)

Ancak ihtilalcilerle saray arasında kıyasıya boğuşmaya rağmen, yenilen tarafın olmaması ve can kaybının çok olması nedeniyle, padişah II. Mahmud, Sekban-ı Cedid ocağını kaldırmayı kabul ederek, Peniçerilerle anlaşma sağlandı.

NİHAYET... YENİÇERİ YENİLİYOR

II. Mahmut, ulemanın aracılığıyla isyana son vermiş ve kendini böylece ölümden kurtarabilmişti. Ne var ki, merkezde meydana gelen sık sık devamlı karışıklıklar,Vilayetlerdeki devlet otoritesini de ihlal etmişti. Tuna sınırlarında Ruslarla savaşlar yapılıyordu... Bu arada Napolyonun Avrupadaki hareketleri, Bükreş andlaşması (1813) ile kapanması sağlanmıştı. Öte yandan Arabistan yarımadasında süregelen Vahhabilik isyanı, Mısır valisi M. Ali Paşa vasıtasiyle izale ettirildi. (1813) II. Mahmut, merkezi otoriteyi kuvvetlendirmeye çalışırken, Yahya Valisi Tepedenli Ali Paşa'nın muhalefetine uğradı. (1821) Bununla uğraşılırken de; Yunan isyanı patlak verdi. Mora aileleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. (1822)

Yunan isyanının geçici de olsa bastırılmasından sonra padişah II. Mahmut, tekrar Batı usulü yeni bir ordunun kurulması için ortamı elverişli buldu. Bu teşebbüsü, yeniçerilerle 17 yıl önce yaptığı savaşı tekrar başlatmak istemesi demekti. Nitekim II. Mahmut 25 Mayıs 1825'te: "Eşkinci Ocağı" adiyle batı usulü bir askerin ocağın teşkil edildiğini resmen ilan etti. İlk safhada 7600 kişi Eşkinci adiyle eğitim göreceklerdi. (155) Şeyhülislam

(154) Tarih-i Cevdet, c.9, s.41-42
(155) Tarih-i Cevdet, c.12, s.193, Üçdal Neş. İstanbul 1974

Zahir Efendi, yeni ocağın kurulması lüzumuna dair ünlü fetvasını verdi ve II. Haziran 1826'da yeni asker'e Avrupa tarzında üniforma giydirildikten sonra ta'lime başlandı. (156)

VE... OCAK SÖNÜYOR

Ne var ki, Eşkinci ocağına mensup yeni asker, ta'lime başladıktan üç gün sonra 14 Haziran 1826'da yeniçeriler; kendilerini ta'lim ettiren bir Mısırlının dayak atmasını bahane ederek ayaklandılar.. Ayaklanma nedeninin: "Bir bektaşi şeyhinin sürgün edilmesinden kaynaklandığı da ileri sürülür (157) ki, doğrusu bu olsa gerek...

Yeniçeri askerinin ayaklanması üzerine telaşa kapılan II. Mahmut, ulemayı Saray'a çağırarak, onlarla ne yapılması gerektiğini konuştu... Uzun tartışmalardan sonra söz alan II. Mahmut: "Bu ayaklanma sultan'a karşı demek değil midir?.. Bu hainlerin cezalandırılmaları işinde tedbiriniz nedir?" deyince, ulema; Hucurat suresinin 9. ayetini delil getirerek elbirliği ile "yeniçerilerin öldürülmeleri meşrudur" şeklinde fetva verdiler.(158) Bu arada kürt Abdurrahman Paşa'nın yeniçeriler aleyhindeki tahrik edici konuşmasıyla, çıkarmakta tereddüt ettiği sancak-ı şerif-i II. Mahmut, ağlayarak çıkardı. (159)

Sancak'ın altına herkesten önce 3500 talebe-i ulum gelirken, halkın da bölük bölük sancağın altına geldikleri görüldu.(160) Öyle ki daha önce Osmanlı tarihinde görülmemiş şekilde, kadınların bile sokağa dökülüp yeniçeriler aleyhinde nümayişe başladıkları gözden kaçmıyordu.(161) Belirtmek gerekir ki, halkın bu kez sarayın yanında ber almaları, ulemanın yeniçerilere karşı tavır almalarından kaynaklanmaktaydı...

BİNLERCE YENİÇERİ KATLEDİLİYOR!

Cephanelerden çıkarılan silahlar; talebelere ve halk'a dağı-

(156) Ahmet Lütfi, Tarih-i Lütfi, c.1, s.8-9, Matbaa-i amire, 1390
(157) Kamil Paşa, Tarih-i Siyasi-i Osmani, c.3, s.81
(158) Tarih-i Lütfi, c.1, s.139
(159) Kamil Paşa, Tarih-i Siyasi-i Osmani, c.3, s.102, Tarih-i Cevdet, c.12, s.206
(160) Tarih-i Lütfi, c.1, s.139, T. Cevdet, XII, s.207
(161) Y. Öztuna, BTT. c.6, s.450

tıldı... Topçu yüzbaşı Kara Cehennem İbrahim ağa, yeniçeri kışlalarını topa tutarak, 500 yıllık ocağı yerle bir etti (1826) İşte, bu olay, Osmanlı tarihine; Vakay-ı Hayriye olarak geçecektir...

Kuruluşundan19. yüzyılın yarısına kadar varlığını sürdüren yeniçeri ocağı, özellikle 16. yüzyıldan sonra fonksiyonunu yitirmeye başladı. Aslında bu olay, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu rahatsızlıkların tabii bir sonucu idi. Daha önce görüldüğü gibi, İstanbul'da sık sık yeniçeri isyanları başgöstermiş ve her defasında da mesele yeniçerilerin istedikleri biçimde sonuçlanmıştı. Ne var ki, bu defa, ne ulema ne de İstanbul halkından destek göremeyen yeniçeriler yenilmiş; ocakları sönmüştür...

Ocağın kaldırılmasından sonra, hükümet adeta yeniçeri avına çıkarak, binlerce yeniçeri askerini katletmiştir. Yakalanan yeniçeriler, Hüseyin Paşa karargahına gönderiliyor, orada öldürülüyorlar ve cesetleri yerden sürüterek At Meydanında bulunan belli bir çınarın önüne atılıyordu. (162) Sedece Hüseyin paşanın öldürttüğü yeniçeri sayısı 420 kişiyi aşmıştı (163) Gerek At Meydanında gerekse daha sonra idam olunan yeniçerilerin toplam sayısı 6000'i bulmuştu. (164) Ayrıca, 20.000'den fazla yeniçeri de cezaevlerine atılmış ve uzak yerlere sürgün edilmişlerdir. (165)

II. MAHMUTTAN ULEMAYA ULUFE

II. Mahmut, Ocağın kaldırılmasından emeği geçen 3500 talebe ve hocalarına, tarikat şeyhleri ve askerlere bahşiş olarak cömertçe para dağıttı. (166)

Ayrıca Ocağın ılga edildiğine dair, yeniçeri ocağı bulunan bütün şehir ve kalelere bir fermanla bildirdi. (167) Bu fermanla II. Mahmut, yeniçeri lehinde konuşmayı ve hatta 'yeniçeri' kelimesini telaffuz etmeyi bile yasaklıyordu. (168) II. Mahmut'un

---

(162) Tarih-i Cevdet, c.12, s.215
(163) Tarih-i Cevdet, c.12, s.216
(164) Kamil Paşa, Tarih-i Siyasi-i Osmani, c.3, s.111
(165) BTT. c.6, s.447
(166) Tarih-i Lütfi, c.1, s.147
(167) Tarih-i Lütfi, c.1, s.358. Asr-ı Hazır Tarihi, s.624
(168) Tarih-i Lütfi, c.1, s.361.

fermanında "buna uymayanların şeriat kılıcı ile haklarından gelineceği" tehdidi de yer alıyordu...

Yeniçeri ocağının kaldırılması olayına tarih olmak üzere şair Keçecizade İzzet Mollanın meşhur kıtasını herkes gibi biz de buraya alalım:

Tecemmu eyledi meydan-ı lahme
Edüp küfran-i nimet nice bağı
Koyup kaldırmadan ikide birde
Kazan devrildi söndürdü ocağı [169]

DEĞERLENDİRME

İlginçtir ki, bir zamanlar Osmanli sultanları, yeniçeriyi İran üzerine sefere gönderdiğinde, İran şiilerinin "Sebb-i Şeyheyn" (Ebubekir ve Ömer'in hilafet ve faziletlerini kabul etmeme, hatta hakaret ve sövmeleri yerinde kullanılan bir deyimdir) ettikleri iddiasiyle onlarla savaşmanın vacip olduğuna dair fetva çıkartıyorlardı. [170] Ve yeniçeriler, defalarca bu gerekçe ile şii İranlılarla savaşmışlardı... Ancak bu Osmanlı iktidarı tarafından ayni yeniçeriler; "Sebb-i Şeyhayn" suçu ile suçlanıyorlardı ve yeniçeri ocağının kaldırılış nedeni, bu gerekçeye dayandırılıyordu... Üstelik iddiada:" yeniçeriler, ilk iki halefeye sövmekle değil, dört halifeye (Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali'ye) sövmekle suçlanıyorlardı. [171]

Görülüyor ki, yeniçeriler, Yavuz Selim devrinden, 1730'lara kadar; ilk iki halifeye sözde küfür ettirmemek için İranlılara kılıç sallarken(!) şimdi aynı ocağın mensupları; ilk dört halifeye sövmekle suçlanıyorlar(!) .. Elbette, bugün yeniçeri ocağının kaldırılması amacıyle, II. Mahmut'un uydurduğu bir yalandan başka bir şey değildir. Esasen bu iddia, Saray'ın ve özellikle II. Mahmut'un samimiyetsizliğini de ortaya koymaktadır... Zira her iki halde de II. Mahmut, din'i kendi iktidarı için alet etmiştir; padişah bu iftira ile hem yeniçerilerden kurtuluyor, hem de din-

(169) Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmani, c.2, s.299
(170) Bk. F. Kırzıoğlu, Osmanlıların Kafkas ellerini Fethi, s.140 Atatürk Üniversitesi yyn: 1976
(171) Tarih-i Lütfi, c.1, s.150, İrfan Gündüz, Osmanlılarda Devlet Tekke Münasebetleri, s.135-172

dar görünmeye çalışıyordu... Gerçekten de, yeniçeriler, dört halifeye sövdükleri için katliama uğramamışlardır, padişahın frenkleşmesine karşı çıktıkları için katledilmişlerdir.

Saray'ın bir zamanlar hakkın savunucusu olarak gösterdikleri yeniçerileri, şimdi küfürle ithamları, sultanların dini iktidarlarına araç yaptıklarını gösteren ibretli örneklerden sadece biridir. Ayrıca bu olay bize; İran savaşlarının din için değil, saltanat için yapıldığını da ispatlamaktadır...

II. MAHMUDUN FERMANI: BEKTAŞİLERE EMAN YOK!

"Ağalar eyledi cehiyme sefer
Çaldılar Bektaşiler de güç borusunu"
İzzet Molla

Hatırlanacağı üzere; yeniçeri, Osmanlı memleketlerini pek ziyade genişletmiş bir tarikatın müessisi bulunan derviş Hacı Bektaş'ın beyaz keçe- külahını kabul etmişti. Şöyle ki; Birgün Orhan Bey, maiyetinde bu mühtedilerden birkaç kişi bulunduğu halde, Amasya civarında Suluca Karahöyüğü köyünde ikamet eden Hacı Bektaş'ın nezdine giderek, yeni asker için dua etmesini ve bir sancak ile bir de ismini vermesini talep etmiş, şeyh de, abasının kolunu askerlerden birinin başına öyle bir sürette koydu ki, kolun ucu askerin sırtına kadar sarkmıştı. Daha sonra: "Bu teşin ettiğiniz askerin adı "Yeniçeri" olacak, yüzü ak ve parlak, bozuşu müthiş, kılıcı keskin oku tiz olacak, hep savaşlarda galip gelecek, daima muzafferiyetle avdet eyleyecektir.[172] demişti.

İşte, o tarihten beri yeniçeri ocağı ile Bektaşilik tekkeleri arasında yakınlık bağı sürüp geliyordu... Bilindiği gibi; Bektaşilerin; halkın fakir tabakaları ile de sıkı irtibatları vardı...

FEVRİ BİR FETVA!

II. Mahmut Bektaşilerin bu özelliklerini bildiği için, yeniçeri ocağının kaldırılmasından hemen sonra, yeniçerilerin tarihi

(172) Tarih-i Lütfi, c.1, s.149, Hammer, a.g.e. c.1, s.99

bağlarla bağlı oldukları Bektaşilere ve tekkelerine de karşı savaş açtı. [173] Nitekim padişah, Bektaşilere karşı açtığı savaşı meşru göstermek için 8 Temmuz 1826'da başta ulema ve çeşitli tarikatlara mensup şeyhleri Saray'a davet ederek, çoğunun çekimser kalmasına rağmen, Bektaşilik ve Bektaşiler aleyhinde fetva çıkarttı.

Şeyhülislam, tarikat şeyhleri ve ulemanın görüşlerini zorduğunda; bazı alimler, Bektaşilik tarikatına görüleni onaylamaktan çekinmişler ve sükut etmişler, bir kısmı onlarla ülfetimiz olmadığından hallerine muttali değiliz demişlerdi. Ancak çok az bir kısmı da olsa" bunların terk-i siyam ve salattan başka çahar - yar - i Güzin (dört halife) hazaratine itale-i lisan ettikleri... beyan ile vacibülkatl olduklarını söylemişlerdi. [174]

Görülüyor ki, ektaşilerin suçu; yeniçerilerin suçunun aynısi idi. Dört halifeyi t'an ettikleri için öldürülmeleri vacipti(!) Alınan karara göre: Üsküdar, Eyüp, Hisar ve başka taraflarda olan Bektaşi takkelerinin altmış yıl önce mevcut olanları pek eski sayılarak içlerine başka tarikat ileri gelenlerinden ve sünnet ehlinden türbedar dikilip ve 60 yıldan sonra yapılmış olanlar, sonradan yapılmış ve kurulmuş olmakla yıkılmalarına, gerek eski gerek sonradan ortaya çıkan tekkelerin içlerinde bulunan babaları ile mürit adı altındaki zina çocuklarının itikatları yola getirilip, düzeltilmek üzere; Hadim, Birgivi ve Kayseri gibi ulema birikmiş olan yerlere sürgün edilmeleri yoluna gidilecek.[175]

BEKTAŞİ ŞEYHLERİ ZULÜM ALTINDA !...

Tarihçi Ahmet Lütfi: "Toplatılan Bektaşi şeylerine akideleri sorulmuş hepsi ehl-i sünnet'e aykırı birşey söylemedikleri halde, bunların "Takiye" yaptıkları iddiasıyle, bir kısmı öldürülmüşler, bir kısmı da ifna ve uzak bilad'a sürgün edilmişlerdir." [176] diyor. Hatta, Bektaşi Es'ad babanın öldürülmesini Şeriat'a aykırı gören Ahmet Lütfi, haklı olarak şöyle diyor:"

(173) Tarih-i Cevdet, c.12, s.234
(174) Tarih-i Lütfi, c.1, s.150, T. Cevdet, c.12, s.237
(175) Ahmet Lütfi, Tarih-i Lütfi, c.1, s.150-151
(176) Tarih-i Lütfi, c.1, s.179

"Şer'i Şerif'in müktezasını tedkik etmeyerek haklarında fetva verildi deyup te fetvay-ı Şerifeyi alet ittihaziyle telef-i nefse cür'at ne büyük kabahattir." (177) Gerçekten de; yalnız Es'ad Efendi değil; Bektaşiye tarikatına mensup Kıncı, İstanbul ağası Zade ve Salih babalar da idam edilmişler, ayrıca, ulemadan; Anadolu Payeli Murat Mollazade Arif Efendi; Aydın Gülhisar'ına, Melek Paşa'zade Abdulkadir; Manisa'ya, Vak'anüvis ve doktor Şan'izade Mehmet Ataullah Efendi; Tire'ye, Ferah Efendi de Bursa'ya sürgün edildiler ki, Ahmet Cevdet Paşa, bunların Bektaşilikle ilişkileri olmadıklrını ileri sürerken (178), Tarihçi Ahmet Lütfi, Şan'izade için:

"Zamanın İbni Sina'sı idi" demekten kendini alamamaktadır(179) Hakikaten büyük bir hekim olan Şanizade bıraktığı dört ciltlik Tarih'inden başka, "Hamse-i Şenizade" isminde beş kitaptan oluşan önemli bir tıp eseri de bırakmıştır. Bu eserde; Anatomi, Fizyoloji, hastalıklar ve pratik bilgileri, Cerrahi ve tedavi şekilleri işlenmektedir. Aynı zamanda, memleketimizde ilk dafa "Dijital"den bahseden bu eseridir. Fransızca ve italyanca dillerini de bilen Şanizade, ayrıca ansiklopedik bir bilgindir. Onun Tarih ve Tıp eserlerinden başka; Aritmetik, Geometri, Cebir, Şiir, Resim, Müzik ve hatta Askerlik üzerine kitapları vardır. (180)

Ayrıca, Tekkelerdeki hayvanat, hububat ve eşyanın zaptedilerek satılması ve paralarının beytülmal'a aktarılması da öngörülmüştü. Böylece, Bektaşi tekkelerindeki tüm malvarlığı II. Mahmut'un eline geçmiştir. Buna rağmen, II. Mahmut, Bektaşiler için çıkardığı zulüm fermanlarını yetersiz görmüş olacak ki, bir hatt-ı Humayun daha yayımlıyor ve: "Bektaşiliğin ehl-i sünnet arasındaki külliyen tathirine (tamamen temizlenmesine) ve ümmet-i Muhammed arasından kaldırılmasına bilittifak gayret ve ihtimam eylesiz" diyordu. (181)

---

(177) Tarih-i Lütfi, c.1, s.179
(178) Tarih-i Cevdet, c.12, s.238. vd.
(179) Tarih-i Lütfi, c.1, s.168
(180) Tarih-i Lütfi, c.1, s.249, A. Adıvar, Osmanlı Türklerinde İlim, s.214-215, 4. baskı, Remzi Kitapevi, İstanbul 1982
(181) Tarih-i Lütfi, c.1, s.170

İlginçtir ki, II. Mahmut, sözde devletin güvenliğini sağlamak için bir taraftan Bektaşileri yok etmeye çalışırken, öbür taraftan da devletle uzlaşmayı daima ön planda tutan Mevleviye ve Nakşibendi tarikatlarını da himayesine almış, himayesine aldığı bu tarikatların Tekke ve Şeyhlerine belli bir tahsisat ayırmayı ihmal etmemiş, Şeyhler de; kendilerine tahsis edilen bu maaşları yemekte ve II. Mahmut'un icraatlarını kabul etmekte bir beis görmemişlerdir...

VAK'A-İ HAYRİYYE, VAKAİ-İ ŞERRE NEDEN OLUYOR

Yeniçeri ocağının ilgası nedeniyle İstanbuldaki Avrupa'nın çeşitli ülkelerine mensup elçiler, hükümdarları adına sultan Mahmut'a tebriklerini sundular. (182) Osmanlı devletinin inhitata uğramasını sevinçle seyreden, Osmanlı devletini daha çok sömürmek için adeta kendi aralarında rekabete girişen Frenklerin, yeniçeri ocağının ilgası nedeniyle II. Mahmut'u tebrik etmeleri, hayra yorumlanabilir mi?

Yeniçeri ocağının -mensup askerlerinin tüm serkeşlik ve edepsizliklerine rağmen- ilgası, Osmanlı ülkesinde tepki ile karşılandığı görülmekte, ayrıca Ocağın ilgasından yararlanan şer güçlerin devleti çok güç duruma soktukları, olayların seyrinden anlşılmaktadır...

II. Mahmut, ocağın kudretini tezyid değil, tenkis siyasetini gütmüştür. Nitekim, tarihçi Ahmet Lütfi: "Selim den beri ocağın kudretinin kesr-ü taklili cihetine gidildiğini, ıslahına ve kuvvetlenmesine gayret gösterilmediğini" yazar.

Yukarıda belirttiğimiz gibi; yeniçeri ocağı; toplarla yerle bir edilmiş ocaklardan binlerce maktulun dışında, ocağa kayıtlı ve sempatizanı olan, İstanbul ahalisinden 17 bin kişinin şehir haricine sürüldüğü ve uzaklaştırıldığı da bilinmektedi. Bu çok köklü müessesenin ilgası, adeta bütün ülkeyi anarşiye atmış, büyük yeniçeri topluluklarının bulunduğu her yerde; reaksiyon ve kıyamlar başlamıştır. Nitekim, tarihçi Lütfi, olayların mahi-

(182) Tarih-i Lütfi, c.I, s.158

yetine girmeden; Erzurum, Edirne, Saraybosna, Üsküp, İşkodra, Kars, Ayntep, Kayseri, Diyarbakır, Musul, Uşak ve Muş'ta bir seri hadiselerin zühur ettiğini kaydeder. (183)

Saray Bosna'da padişahın fermanı alenen yırtılmıştır... 40 bin asker çıkaran Saray Bosna, Fatih'in fermaniyle yediden yetmiş'e asker ve ocak mensubu sayılmışlardı. Saray Bosna, Rus savaşına bir tek nefer göndermemiştir. Bir o kadar kuvvet'e sahip olan İşkodra paşası da yerinde kıpırdamamıştır.(184) Gayet şeci bir serhad ananesiyle dolu olan Kars ise; muharebe etmemiştir.

Bu hadiseler, Yeniçeri Ocağının ilgasının ne kadar feci karışıklıklar doğurduğunu ortaya koymaktadır. Keza, Ahmet Cevdet Paşa: "Ocağın zatiye-i devlet olduğunu, asabiyet-i milliye makamına kaim olduğunu, onun ilgasiyle millet-i islamiyenin asabiyetine halel tair olduğunu" yazmaktadır. Halet Efendi de, birgün, II. Mahmut'a; "Pir duası alan Ocağı kaldırıp da yerine ne koyacaksınız?" (185)

Görülüyor ki, sonradan meydana gelen Feci sonuçlariyle ocağın ilgasına "Vak'ai Hayriye" demek mümkün değildir. Zira hayırlı kabul edilen hayırlı olayın, pekçok şer olaylara neden olduğu aşikardır... Esasen, İlga edilen yeniçeri ocağı değil, bütün bir Osmanlı ordusudur.

II. MAHMUT, EMANET DAİRESİNE HİYANET EDİYOR

II. Mahmut tarafından Mehterane-i Humayun'da ilga edilmiş, buradaki Mehter marşları notaları bile yakılmıştır. Ayrıca, adeta bir müze demek olan Yeniçeri emanet odası da ihrak edilmiştir. (Yakılmıştır) Böylece savaşlarda Osmanlı ordusunun aldığı bayraklar ve zafer hatıraları yok edilmiştir. (186)

İşin garibi, diri yeniçerilerin kasfiyesinden sonra, ölülerle

---

(183) Tarih-i Lütfi, c.1, s.170-186
(184) Tarih-i Lütfi, c.1, s.184-185
(185) Abdurrahman Şeref, Tarih Musahebeleri, s.34, KBY. Ank. 1985
(186) Tarih-i Lütfi, c.1, s.172

de uğraşılmış, yeniçeri mezar taşları bile kırılmış ve yıktırılmıştır. (187)

Mehter-i Humayunun ilgasından sonra yerine Müzika-i Humayun kurulmuş, Türk ve Hiristiyanlar idaresinde bir bando ile Avrupa müziği öğretilmiştir... Devlet ricalinden bazı cahil kişiler: Yeniçerileri mağlup ettikten sonra, her hükümet'e galip gelebiliriz" saplantısına, kendilerini kaptırmışlardı. (188)

YENİÇERİNİN İLGASI YENİ YENİLGİLERİ BERABERİNDE GETİRİYOR

Yeniçeri Ocağnın ilgasından sonra felaketler birbirini kovalamış; Ruslarla Akkerman anlaşması yapılarak (1826) Romanyanın Osmanlı ile olan bağları biraz daha gevşemiştir. (189) Aynı anda Rus, Fransız ve İngiliz donanmaları birleşerek, Yunan işine müdahele etmişler ve Osmanlı donanmasını Navain'de yakarak (1827), Mısır ve Osmanlı donanmalarından toplam 52 gemi kaybedilmiştir.(190) 1828 Osmanlı-Rus savaşında, feci mağlubuyetler olmuş, Ruslar, tarihte ilk defa olarak 15000 kişilik bir kuvvetle Edirne'ye girmişlerdir. Ayrıca Tuna ağızları; Rusya'ya bırakılmış, Sırbistan ve Romanya bağları daha da gevşemiş, Yunanistan'a bağımsızlık tanınmıştır. (1829)

Asakir-i Mansure kumandanı Halil Paşa 10 tabur piyade ve 5 tabur suvari alaylariyle; Ruslarla savaşmak üzere Şumniye varıncaya kadar daha yoldayken askerlerin bir kısmı hastalanmışlar, bir kısmı da firar etmişlerdi... Bunun üzerine Halil Paşa, Rumeli askerlerinden eksiklerini tamamlamak zorunda kalmış. O sırada orada bulunan şair İzzet Molla: "Vallahi efendim, bir fenadan az eyü eyüdür" demişti.(191) Bu arada binlerce Osmanlı askeri firar etmiş, Tuluçu, Maçin, İbrail ve Hışova kaleleri peşpeşe Rusların eline geçmiştir. (192)

---

(187) Ahmet Hilmi, İslam Tarihi, s.749
(188) Ali Reşat, Asr-ı Hazır Tarihi, s.626
(189) Tarih-i Lütfi, c.1, s.212
(190) Tarih-i Lütfi, c.1, s.89
(191) Tarih-i Lütfi, c.1, s.292
(192) Tarih-i Lütfi, c.1; s.300-303

YENİ ASKER; YENİÇERİDEN BETER!

Sarayın basiretsizliği nedeniyle Mehmet Ali Paşa ayaklanmış ve oğlu, adeta mukavametsiz, Kütahya'ya kadar gelmiştir. Öyle ki, 100-200 kişi telefat vermeden, II. Mahmut'un Asakir-i Mansure ordusu ar-ı firarı irtikab etmiş, Konya'da, devletin sadrazamı, Memet Ali Paşa'nın oğluna esir düşmüştür. ([193])... Osmanlı askeri sayı bakımından çok fazla olduğu halde (6000 kişi), kurtuluşu firarda bulmuştur... İbrahim Paşa esir Osmanlı sadrazamını etkiliyerek serbest bırakmış, sadrazam; mahcubiyet içinde İstanbul'a dönmüştür. ([194])

İşin ilginç yanı; M. Ali paşanın oğlu İbrahim Paşa'nın ordusu Anadolu halkı tarafından hiçbir mukavemetle karşılanmadığı gibi, aksine halk tarafından destek bile görmüştür...

II. Mahmut'un reformları yüzünden İstanbul'a kırgın olan Anadolu Müslüman halkı, İbrahim paşayı sevinçle karşılamışlardır. ([195]) Halkın, Mehmet Ali paşaya karşı duyduğu sempati o derecede idi ki, Hüseyin Paşa ordusuna defterdar olarak atanıp yollanan, Devlet-i aliyenin büyük devlet adamlarından, Tahir Efendi, akıllı ve devlet'e bağlı bir kişi olduğu halde yolda giderken: "Bu ne iştir ki ben devlete bağlı bir kişi olduğum halde, gönlüm; M. Ali Paşa tarafına dönük e ona karşı sevgi ile doludur," (196) demekten kendini alamamıştır. Keza, Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa da; Donanmay-ı Humayunu İskenderiye'ye götürerek, M. Ali Paşa'ya teslim etmiştir. ([197])

Ordudan ve halkından bile destek göremeyen II. Mahmut, yakınlarının bile tenkidini mucip olan bir siyasi harekete girmiş; Rusyadan yardım istemiş ve Ruslarla Hünkar iskelesi andlaşmasını yapmıştır. (1833)... Bu andlaşmanın gizli maddesi, Osmanlının Rus tabiyetine geçmesi manasını taşımaktadır."([198])

Bunu haber alan Avrupalılar, Mısır meselesine müdahele etmişler ve müştereken hareket etmeye karar vermişlerdir. Böy-

---

(193) Ahmet Hilmi, İslam Tarihi, s.750
(194) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.7, s.16
(195) Y. Öztuna, BTT. c.7, s.16, s.78
(196) Netayic'ül Vukuat, c.Iv, s.279
(197) Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, c.2, s.317
(198) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c,5, s.138

lece altı Avrupa devleti; Osmanlının iç işlerine karışmaya başlamışlardır.

24 Haziran 1839'da 40 bin kişilik batı usulü ile eğitim görmüş Asakir-i mansure ordusu Mısır valisinin oğlu İbrahim paşaya karşı Nizip'te büyük bir yenilgiye uğramış. II. Mahmut'un modern! ordusu ancak bir iki saat dayanabilmiş ve kurtuluşu, yine firarda bulmuştur. Firar eden Osmanlı ordusu savaş meydanına attıkları; 15000'den fazla tüfek, tabyalarda bırakılan çok sayıda top ile, pekçok eşya ve mühimmat, M. Ali Paşa askerinin eline geçmiştir. Ayrıca II. Mahmut'un modern ordusu; 4000 kayıp ve 12000 de esir vermiştir. (199)

II. Mahmutla birlikte Osmanlı devleti için felaketli bir devir başlamış; 1830'da Cezayir, Fransa tarafından işgal edilmiş, Sırbistan muhtariyeti tasdik edilmiş ve Sisam'a muhtariyet verilmiştir, (1832)

II. MAHMUT FELAHI FESTE GÖRÜYOR(!)

Bütün bu felaketler birbirini kovalarken, savaş esnasında aklın almayacağı bir iş yapılmış: Kiyafet değişikliliği ile uğraşılmış; Tunus fesiyle, setre pantolon ve ceket; memur ve askere tamin edilmiştir. II. Mahmut, Tunus beylerbeyine 50.000 fes siparişi vermiş ve bu iş için katipzade Mustafa efendiyi FES NAZIRI NASB ETMİŞTİR. (200)

DEĞERLENDİRME

Bütün bu hadiseler, yeni tasarrufların halkça ve eratça asla tutulmadığını açıkça gösteren delillerdir. Ana hatlarıyla izaha çalıştığımız gibi; devletin parçalanmya yüz tutması ve askeri yenigilerin sorumluluğu, artık yeniçerilere ait değil, batının askeri kıyafet ve usulünü kabul etmiş, modern Asakir-i Mansure ordusuna ve Padişahına aittir. Her yenilgi ve kambahatı yeniçerilere yükleyenler, yeniçeri ocağının ilgasından sonraki askeri yenilgileri nasıl izah edeceklerdir?.. Oysa olayların sey-

(199) Kamil Paşa, Tarih-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye, c.3, s.175, Ahmet İhsan Matbaası,, Hicri 1327
(200) Tarih-i Lütfi, c.1, s.255

rini akl-i selimle inceleyenler, göreceklerdir ki, ocağın bozuluşu, devletin hemen her müessesesinin bozuluşu neticesidir. Yani ocağın bozuluşu; bir neden değil, bir sonuçtur.

YENİLİKÇİ PADİŞAHIN YENİ ORDUSU: ASAKİ-İ MANSURE-İ MUHAMMEDİYE

Kanuniden sonra (1566) gelen Osmanlı hükümdarlarının münakaşasız şekilde en büyüğü olarak kabul edildiği iddia edilen [201] ve osmanlı devletinin en buhralı döneminde yeniçeri ocağını ilga eden II. Mahmud'un, hiçbir muhlefetle karşılaşmadan kurduğu yeni ordusunun durumunu görelim.

Avrupa askeri usul ve kiyafetle eğitim gören bu ordunun adı ilginçtir: Asakir-i Mansure-i Muhammediye... Aslında bu orduya "Asakir-i Manende-i Frengiye" desek daha doğru olur. II. Mahmud, Kocalı ve Hüdavendigar sancakları, Karadeniz ve Rumeli sahili Muhafızlığı olmak üzere; yeni bir ordu kurdu ve Ağa Hüseyin Paşa'yı, yeni ordunun seraskerliğine atadı. [202] Daha sonra "Nizamiye" adı verilecek yeni ordunun akserlik hizmeti; beş sene olarak tayın kılındı. Her biri otuz bin kişiden murekkep, üçü Rumeli, biri Anadolu, biri de Arabistan'da bulunmak üzere beş ordu tesis edildi. [203]

Ancak halkın yeni orduya rağbet etmedikleri; olayların seyrinden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Nitekim yeni ordunun subay ihtiyacını karşılamak amacıyle Beşiktaş yakınlarında kurulan Mekteb-i Harbiyye'ye kimse çocuklarını göndermemiş, hükümet sokaklarıda dolaşan kimsesiz ve garip çocukları toplayıp okula almak zorunda kalmıştır. [204] Ne var ki, orduya yazılanların da 15 yaşından küçük çocuklar olduğu görülmüştür. [205] Oysa, bu yaş, zamanın kanunlarına - askere alınma bakımından- aykırı olduğu halde, çocuklar, geri çevrilmemiştir. [206]

İstekli olmayınca hükümet çok sert ve kaba usullere başvu-

---

(201) BTT. c.6, s.420
(202) Kamil Paşa, Tarih-i Siyasi-i c.3, s.107
(203) Ali Reşat, Asr-ı Hazır Tarihi, s.627
(204) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.201
(205) Tarih-i Lütfi, c.1, s.201
(206) Tarih-i Cevdet, c.12, s.226

rarak, rastgele halkın yakaladıkalarını askere almaya başlamıştır... Evli olsun, bekar olsun, milletin gençleri vilayetlerde yakalanıp elleri kelepçeleniyor ve en yakın kasabaya sürükleniyorlardı. Bunlar Orada başkalarının da kendilerine katılmalarını beklerlerken, pislik içinde hapis hayatı geçiriyorlardı....

Sonra, deniz kıyılarındaki kasabalara götürülerek gemilere bindiriliyorlar ve deniz hastası olarak ve vatan hasreti çekerek perişan bir durumda İstanbul'a çıkarılıyorlar, hayatları müddetince hizmet etmek üzere ordu alaylarine ve harp gemilerine gönderiliyorlardı. Bu şekilde hizmeti bir dereceye kadar kürek mahkumiyetini andırmakta idi. (207) Halk da bunun şuurunda olduğundan, asker'e alınmış çocuklarına ölümü gözü ile bekar ve bu yüzden de askerlikten nefret ediyorlardı. (208)

KAÇANLAR KATLEDİLİYOR

Halk, çocuklarını yeni orduya göndermemek için çareyi firarda buluyorlardı. Örneğin: Yeni ordunun eğitim subayı olan ve meşhur Nizip savaşında bulunan Rusyalı subay Moltke, asker kaçakları ile ilgili olarak şunları söyliyor: "... Bu insanlar cetlerinin savaşçı seciyelerini sanki tamamen yitirmişler. Birkaç gün önce, altı nöbetçiyi nöbetten ayırıp yanına alan ve bu karışıklıktan yararlanarak askerden kaçmış olan bu çavuşu kurşuna dizdiler. Diğerleri bunu ibretle seyrettiler ve "zavallı adam" diye mırıldandılar. Paşa, getirilen her asker kaçağı için 250 kuruş mükafat veriyordu. Kendi ifadesine göre; bu iş için Ekim ayından bu yana 100.000 kuruş mükafat ödemişti. Velhasıl, her gün, kolları arkalarına bağlanmış iki üç kişi görüyorum. Bunlar kürtler tarafından bir yularla bağlanıp sürüklenerek getiriliyorlar..." (209)

MEVLEVİLER, MAHMUT II.'NİN MECRASINDA

II. Mahmut, yitirmiş olduğu halkın desteğini kazanmak amacıyla olacak ki, daha önce Hacı Bektaş-ın ruhaniyetinde

(207) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.178
(208) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.298
(209) Von Moltke, türkiye Mektupları, Çev: K. Vehbi Gül, s.115 Varlık yyn. İstanbul 1967

idame-i hayat eden yeniçeri ocağında miralay rütbesinde temsil edilen Bektaşiyye şeyhi yerine, yeni teşkil edilen Asakir-i Mansure-i Muhammediyeyi, Mevlana Celaleddin-i Ruminin kudsiyetine havale etmiş, ordu şeyhliğine; Mevlevi meşayihinden biri "Mareşal" rütbesiyle tayin etmiştir. (210)

KAVALALI MEHMET ALİ PAŞA İSYANI

Mehmet Ali Paşa'nın, II. Mahmud'a karşı neden isyana kalkıştığını burada zikretmekte yarar görüyoruz. Çünkü, genellikle M. Ali isyanı ile ilgili temada; cahil, ihtiraslı ve hatta Osmanlı tahtına göz koymuş olan bir valinin ihanetinden sözedilir. Padişah II. Mahmud ise; adeta masum pozisyonunda gösterilir. Halbuki göreceğimiz gibi, isyanın çıkmasından (1831) ve gelişmesinden en az vali kadar II. Mahmut da sorumludur.

Önce, M. Ali'nin nasıl Mısır Valisi olduğunu görelim. Daha III. Selim zamında, Napolyon Mısır'ı işgal ettiği vakit, Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa, Mısır'ı kurtarmak için Donanması ile giderken, Kavalalı çorbacısı Hüseyin Ağa'nın yeğeni Mehmet Ali Ağayı; 100-200 askerle beraber donanmaya almıştı. Fransızların Mısır'dan çıkmasından sonra M. Ali; Mısır'da kalmıştı... Kendisi okur-yazar olmadığı halde dirayetli ve şecaatli bir zabıttı. Yetim büyüyerek, hayatın acı safhalarını daha genç yaşında tadan ama azimli ve iradeli bir kişiliğe sahip olan M. Ali, Mısır'da Serçeşmeliğe yeni başbozuk askerlerin başına verildi.

M. ALİ, MISIRDA OTORİTEYİ SAĞLIYOR

Karışıklıkları önlemek amacıyla Mısır valiliğine atanan Hüsrev Paşa, burada asayişi sağlıyamadı. Askerler, Defterdar'ı idam ettiler. Hüsrev paşa ise, Mısır valiliğine tayin edildi. Ancak ulufe isteğiyle askerler, yine ayaklanma çıkardılar ve; vali, kaymakam ve Tahir paşayı katlettiler. Bu olaylardan sonra Mısır valiliğine atanan Hurşit Paşa da başarısızlığa uğrayınca, valiliğe M. Ali Paşa (1804) getirildi.(211)

---

(210) Tarih-i Lütfi, c.1, s.257

(211) Ali Reşit, Asr-i Hazır Tarihi, s.631. vd.

Görülüyor ki, Mısır'a peşpeşe birkaç vali tayin edilmiş, ancak bunlardan hiç biri, otoriteyi sağlayamamışlardır. Zira, Yavuz'un bile başa çıkamadığı egemen Mısır kölemenleri ve İngilizler, çıkarlarına zarar verecek bir idarenin Mısır'a çıkarma yapmak istedilerse de.(1807)

M. Ali Paşa, kölemenlerle işbirliği yaparak, İngiliz gemilerini geri dönmeye mecbur etti. Mısır valisi, bu olaydan sonra, icraatını kösteklemeye çalışan kölemen beylerini ortadan kaldırmayı da başardı. (1811) [212]

M. ALİ, MISIR'I MAMUR HALE GETİRİYOR

Mısır'da birliği sağlayan M. Ali, "Asakir-i Cihadiyye" isminde müntazam askerî birlikler kurdu. Mısır'ın ziraat ve imaretini tezyid ve hele Nil nehrinden İskenderiye'ye açtığı "Mahmudiyye" adlı kanalla, muvafakiyetleri her yerde takdir edilmeye başlandı. Nitekim, ilk yıllarda Mısır varidatı 3000 kese iken, son zamanlarda valinin başarılı çalışmaları sonucu 400.000 keseye çıktı. M. Ali Paşa, bu varidatın 12000 kesesini Osmanlı devletine veriyor, kalanını da Mısır'ın imarına harcıyordu. [213]

Top, tüfek ve barut fabrikaları, tersane ve havuz inşası gibi endüstri kolları ile de uğraşan M. Ali Paşa, kölelerden ve ahalinin çocuklarından Avrupa'ya öğrenciler gönderdi. Ayrıca Avrupadan da; ilim adamları getirtti. Şeker ve mensucat fabrikaları inşa etti. [214]

Böylece ilim ve fen alanında iyi insanlar yetişti. Mısır valisinin; Akdenizde 70-80 nakliye gemisi de vardı. [215]

M. Ali Paşa, bu başarıları sağlarken, her zaman Mısır topraklarını; Osmanlı devletinin bir parçası olarak görüyor, padişaha itaate devam ediyordu.[216] Nitekim, Mora isyanında, II. Mahmud'un emri üzerine, M. Ali Paşa; 100 taşıt ve 63 savaş

---

(212) Asr-ı Hazır Tarihi, s.634
(213) Abdurrahman Şeref, Tarih-i Devlet-i Osmaniye, c.2, s.319 vd
(214) Asr-ı Hazır Tarihi, s.634
(215) Abdurrahman Şeref, aynı eser, c.2, s.310-312
(216) İslam Ansiklopedisi, türkler maddesi, s.353, İstanbul. 1984

gemisi ile 24.000 kişilik bir kuvvet göndermişti. (217) Bu yardım, A. Ali Paşa'nın gücünü ortaya koyuyordu.

MORA MESELESİNDE: II. MAHMUT VE M. ALİ'NİN TUTUMLARI

Bu arada Mora isyanı esnasında meydana gelen bir hadiseyi burada zikretmekte yarar görüyoruz. Öyle tahmin ediyoruz ki, bu olayla; hem II. Mahmut ve hem de M. Ali'nin icraat ve kişiliklerini tanıyacağız. Ayrıca Mısır valisinin. M. Ali paşanın; en zor şartlar altında bile savaşmaktan çekinmediğini göreceğiz.

Olay, Mora isyanı sırasında meydana geliyor. O sırada Mısır valisi M. Ali paşanın oğlu İbrahim M. Ali paşanın oğlu İbrahim Paşa; Mora valisidir. Morada onbinlerce asker ve sivil açlikla karşı karşıyadır. İbrahim Paşa ve babası defalarca II. Mahmud'a başvurdukları halde, gerekli zahire yardımı alamamışlardır. Üstelik, tarihçi Ahmet Lütfi'ye bakılırsa, Mora çevresinde o sırada düşman albukası da sözkonusu değildir. Bu olayı aynen vak'anüvist Ahmet Lütfi efendiden dinliyelim:

"Düvel-i sülasenin (İngiltere-Fransa-Rusya) Mora meselesinde derkar (belli) olan müdaheleleri nedeniyle... Artık oralara hiçbir tarafta zahiren sevki kabil olmayıp halbuki Mora valisi İbrahim Paşa ile ahali ve asakir-i mevcude ile beraber 50 bin nüfusi mütecaviz olarak kendileriyle suvari hayvanlarının idarelerine kafi zahire kalmamış olduğundan BUNUN VAKTİYLE ÇARESİNE BAKILMASI İBRAHİM PAŞA DEFATLE BAB-İ ALİ'YE VE PEDERİ M. ALİ PAŞAYA YAZMIŞ VE M. ALİ PAŞA DAHİ MISIRDAN İRSAL-İ ZEHAİR MÜMKÜN OLMAYACAĞINI BEYAN İLE BU KADAR NÜFUSUN TELEFİNE YÜREKLER DAYANAMAYACAĞINI BAB-I ALİ'YE VE KETHÜDASINA BİRÇOK TESİRLİ SÖZLER İLEVESİYLE İCBAR EDİLDİ. Hatta o esnada Girid sularında Frenklerin ablukası olmadığından Giriddeki asakir-u ahaliyye imdad için yüzbin kile zahire irsalının çaresini bulmuş ise de, irsaline müvaffak olamamış... (Saray) Rumeli valisi Reşid Meh-

(217) *E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.128*

met Paşa'ya sıkıca mektuplar tahriri tedbirinden başka birşey yapılmamıştı. (218)

Çok zor şartlar altında kalan Mora valisi ve M. Ali Paşa'nın oğlu İbrahim, Paşa, saray'a şu ilginç mektubu yollamıştır:

"... Bütün bütün işimiz size kaldı. Benim feryad ve figanımın nefsüm için olmadığını ve ibtida memuriyetiden beri nefs-i acizanemi biliyorsunuz, zannederim. Çünkü beni kayırmıyorsunu. Allah için olsun bu nice sebi ve nisvan nüfus-i İslamiyenin telefe giriftar olması muhateresini endişe buyurun... İdarenin imkanı olsa Huda alim bir vachile yazmam hele pederimden bir vechile iane mümkün olmayacağı arıza-ı mezkurenin tefsilatından dahi tebeyyin eder. Habib-i Kibriya hürmetine ne suretle ve ne terik ile imkan bulunacak ise serian (tez) ve acilen küllliyatlü zahire isalinin çare istihsaline..." (219)

Görülüyor ki, elde imkan olduğu halde II. Mahmut, Moranın müslüman halkına zahire yardımı yapmamış, M. Ali Paşa ve oğlunu zor durumda bırakmıştır. Bu olay; açıkça Saray'ın acizlik ve beceriksizliğini gösterir...

II. MAHMUT M. ALİYİ KISKANIYOR

Kuvvetli ve muzaffer bir vali olan M. Ali paşayı çekemeyen padişah ve etrafındakileri, onu Mısırdan uzaklaştırmak istediler. Nitekim, M. Ali Selanik ve Kavala valiliklerine atanmış, ancak Paşa, bayındır hale getirdiği Mısır'dan uzaklaşmak istememiştir. Paşa'nın, Mısır'da kalması için, Mısır uleması ve ileri gelenlerinin imzaladıkları bir dilekçe padişaha gönderildi. Ayrıca M. Ali Paşa, başta II. Mahmut ve diğer rical'a hediyeler göndererek, Mısır'da kalmayı başardı. (220)

M. ALİ DEN VAHHABİLERE BÜYÜK DARBE

Mekke ve Medineyi Vahhabilerin hakimiyetinden kurtaran M. Ali Paşa (1818), kabenin anahtarını İsmail Beyin eliyle padişah II. Mahmud'a göndermiştir... Bu başarıları nedeniyle;

(218) Tarih-i Lütfi, c.I, s.104-105
(219) Tarih-i Lütfi, c.I, s.340
(220) Asr-ı Hazır Tarihi, s.635

hutbelerde, II. Mahmud'un ismi okunurken, yanında "gazilik" unvanı da zikredilmiştir. (221)

Vahhabilerin merkezi olan "Deriye" kalesini de tamamen ele geçiren M. Ali Paşa, Vahhabi emiri; Abdullah ibni Suud ve dört oğlu ile umeradan bazıların esir alarak İstanbul'a göndermiş, bunların hepsi İstanbul'da II. Mahmut'un emriyle idam edilmişlerdir. (222)

M. Ali paşanın, Mekke ve Medine'den vahhabileri çıkarması, islam dünyasında büyük sevinç yaratmış, Paşa başarısı ile; müslümanların gönlünde taht kurmuştur. Halk, M. Ali paşayı bu başarısından dolayı tam bir İslam kahramanı olarak görmüştür. Hatırlatmak gerekir, ki Ka'benin, Vahhabilerin eline geçmesi, halkın; II. Mahmud'a büyük bir kin beslemelerine sebebiyet vermiştir. Zira Vahhabi işgali ile; müslümanların Hacc yapmaları güçleştiği gibi, halifelik sıfatına haiz padişahın; Kabeyi vahhabilerin insafına terk etmesi, halkın gözünde tam bir facia idi. İşte bu başarısından ötürü halk, her hal-ü karda M. Ali Paşa'dan yana çıkmıştır.

Şunu da eklemek gerekir: M. Ali Paşa; her alanda Mısır'ı kalkındarmaya çalışırken, asla, İslam an'anelerine ve yerleşmiş inançlara dokunmamıştır. (223) Yani M. Ali Paşa; ziraat, ticaret, eğitim ve askerî alanlarda Mısır'ı modern bir ülke haline getirmesini, müslüman halkla çelişkiye düşmeden gerçekleştirmiştir. Bütün bu nedenlerden ötürü halk, M. Ali paşayı padişaha tercih etmiştir.

Nitekim, yukarıda belirttiğimiz gibi; M. Ali paşanın oğlu İbriham Paşa, Kütahya'ya kadar mukavemetsiz gidebilmiş, Anadolu insanı onu sevinçle karşılamış, hatta Anadolunun çeşitli kentlerinden İbrahim paşaya; Mısır idaresine bağlamak istediklerine dair mektuplar gönderilmiş, İbrahim paşanın ordusuna Aadolu'da pekçok kişi gönüllü katılarak, ordusunun sayısı 200 bin'e çıkmıştır. (224)

---

(221) Kamil Paşa, Tarih-i Siyasi-i... , c.3, s.45
(222) Ahmet Hilmi, İslam Tarihi, s.603
(223) İslam Ansiklopedisiş, Türkler Maddesi, s.352
(224) Şinasi Altundağ, M. Ali Paşa İsyanı, Belleten, c.6, s.23-24, Ankara 1942

PADİŞAH, VALİSİNİ KISKANIYORDU

Mısır'ı belli bir düzene sokup, her alanda kalkındıran, Hicaz'da Vahhabi isyanlarını bastırıp, Ka'be anahtarlarını padişaha teslim eden, Kıbrıs, Mora ve Yunan isyanlarını söndüren, Mısır'da İngilterinin emperyalist ellerini kesen, Osmanlıya vergisini düzenli bir şekilde veren ve hatta Rusya'nın korkulu rüyası haline gelen M. Ali paşadan [225] padişah II. Mahmut neden rahatsız oluyordu?.. II. Mahmut, Şam valisi Selim paşaya; Mısır valisinin tenkili için neden gizli emir veriyordu?[226] Şeyhülislam ve ulema; niçin M. Ali paşanın katli için fetva vermişlerdi? [227] Yoksa, M. Ali Paşa'nın Mısır'ı kalkındırması, vahhabilerin tahakkümünü kırması bir suç mu idi?... Halbuki padişah II. Mahmud'un yapmak istediği halde yapamadığını M. Ali Paşa yapabilmişti... Bundan da; padişahın memnun olması gerekirdi... İddia edildiği gibi; Mısır valisi, öldürülmesi gereken bir hain mi idi?...

Bize göre, M. Ali Paşa'nın tek suçu; O'nun Mısırdaki başarılı çalışmaları idi. M. Ali Paşa'nın, yukarıda sıraladığımız başarılı, İslam dünyasında hayranlıkla karşılanırken, Batı aleminde de, dikkatle izleniyordu... II. Mahmut, bu değerli paşasını sadrazam yaparak, İmparatorluğunun muhtaç olduğu kalkınma işine memur edebilirdi. Ne var ki, Osmanlı İmparatorluğunda değerli, kurdretli ve kaabiliyetli vezirler devrikapanmış bulunuyordu. Padişah II. Mahmut, kedi değerinin durumunda yardımcıları daha çok beğendiğii için, maiyetinde ancak böyle devlet adamları bulunabiliyordu. Padişahın vezirleri de; M. Ali Paşa'nın kendilerine olan üstünlüğünü idrak ettikleri için, O'nu kıskanıyorlardı. [228] Gerçekten de; başta padişah ve vezirleri, ve Ali Paşa'nın başarılarını kıskanıyorlar, onu çekemiyorlardı. Ve sırf bu duygularla Mısır valisinin katline karar vermişlerdi... Padişahın yapamadığını, bir vali yapıyordu, hem de tahsili olmayan bir vali...

---

(225) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.311
(226) Asr-ı Hazır Tarihi, s.635
(227) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.129
(228) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.128

Bilindiği gibi; Mısır valisinin, Osmanlı devletine karşı değil, saray'a karşı savaş durumuna geçmesi; saray'ın M. Ali paşayı öldürtmek için gizli yürüttüğü planın su yüzüne çıkması ile başlamıştır. (229) M. Ali Paşa, II. Mahmud'un kendisinin katli için fetva çıkarttığını görünce hemen harekete geçmiş ve İslam dünyasına hitaben bir bildiri yayımlamıştır: "... Seyyiati ile müminlerin halifesi olmıyacağı kat'i olarak anlaşılan, işi gücü karfirlerin adetlerini taklitten ve bunları mukaddes islam diyarında neşir ve tamin etmeğe çalışmaktan başka birşey olmayan Sultan Mahmud'un aleyhine harekete geçtiğini" ilan etmiş ve ayaklanmada Mekke şerifi ve kendisini desteklemiştir. (230) Ve daha önce zikrettiğimiz gibi; Koca Osmanlı devletinin ordusu, valisinin kuvvetlerine yanılmış, Anadolu müslüman halkının da desteğiyle Paşa; Kütahya'ya kadar gidebilmiş, telaşa kapılan II. Mahmud, Rusya'nın himayesine girerek, taht'ını güvence altına almaya çalışmıştır.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın; Osmanlı devletini yıkmak isteği, hatta kendisinin; taht'a göz diktiği iddiaları da tamemen mesnetsizdir. (231) Örneğin: Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın, bir İngiliz diplomatına söylediği: "Siz bir yabancısınız. Bir İslam gibi düşünmesini bilemezsiniz. Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasından benim için doğacak mes'uliyeti biliyor musunuz?...

Müslümanlar nefretle benden uzaklaşacaklardır. İlk uzaklaşanlardan biri de oğlum olacaktır: Padişah delidir. Fakat Allah onu bize günahlarımızın karşılığı olarak verdi" (232) Sözleri, onun böyle bir amaç taşımadığını gösterir.

II. Mahmud'un, müslümanlara karşı gayri müslümlerden yardım istemesine karşılık, M. Ali Paşa, Naverin olayı (1827) nedeniyle, Kapu Kethüdası Necip Efendi'ye gönderdiği mektupta: "Osmanlı Devletinin güçlü olması gerektiğini belirtiyor

---

(229) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.129
(230) Şnasi Altundağ, a.g. makalesi, s.234
(231) İslam Ansiklopedisi, Türkler maddesi, s.353
(232) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.130

ve kafirlere asla güvenilemiyeceğini söylüyordu. Paşa, Necip Efendiye: "Küfür tek millettir" hadisini de hatırlatıyordu. (233)

M. Ali Paşa, her zaman valilikle iktifa etmeyi yeterli görmüştür. Ne var ki, paşanın başarıların çekemeyen padişah, bu değerli paşayı Mısır valiliğini çok görmüştür. Daha önce zikrettiğimiz gibi; II. Mahmud, Mısır valisini sadrazamlığa getirmekle, Osmanlı Devletinin kalkınması için M. Ali'yi deniyebilirdi. Zira M. Ali Paşa, bunu gerçekleştirebileceğini Mısır Örneğinden ispatlamıştı. Kaldı ki, müslüman halkın Mısır valisine son derece bağlı olması ve hatta onu bir İslam kahramanı olarak görmeleri nedeniyle, paşanın yapacağı kalkınma hamleleri, halk tarafından da destek görecekti...

Ne yazık ki, sırf hased yüzünden Mısır valisini harcamaya kalkan II. Mahmud, Modern Nizamiye ordularına sahip olmasına rağmen, kendi valisiyle başa çıkamamış, düzenli ordusunun aldığı yenilgiler, padişahın gece uykularını kaçırmıştır. Reformcu Sultan, yenilgilerin acısın ve üzüntüsünü unutmak için teselliyi içkide bulmuştur. Ancak içki, sıhhatını tamamen bozmuş ve ölümüne sebebiyet vermiştir. (234)

Yine de Mısır, sonunda; M. Ali paşanın ailesine teslim edilecek, Osmanlı boş yere yedi sene Mısır valisi uğraştıracaktır...

II. MAHMUD'UN REFORMLARI

-I-

RESMİNİ RESMİ DAİRELERE ASTIRMASI

Şimdi de;. II. Mahmud'un Osmanlı Devletini çağdaş uygarlık seviyesine çıkarmak için gerçekleştirdiği reformları görelim:

Sultan, yeniçeri ocağını ilga ettikten sonra, Yeni bir ordu kurdu... 3 Mart 1829'da da Kılık-Kiyafet kanununu yürürlüğe koydu. Buna göre; bütün devlet memurları (ilmiyye sınıf hariç); fes, pantolan ve ceket giyeceklerdi. Kavuk, sarık, şalvar ve çarık yasak edildi. Ayrıca sultan; resmini devlet dairelerine astırdı ve resim reformu aleyhinde bulunanları veya bu reformu

---

(233) Tarih-i Lütfi, c.I, s.98

(234) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.275, Asr-ı Hazır Tarihi, s.642

umursamayanları şiddetle cezalandırdı.[235]

Devlet dairelerine Sultanın resminin asılması; görkemli törenlerle gerçekleştirildi. Örneğin: Selimiye kışlasına Sultanın resminin asılması için yapılan merasimde; bütün vezir ve emirler atlardan inerek, Sultan'ın resmini hürmet dolu bir eda içinde alıp, hazırlanan özel yerine astılar... Akabinde kurbanlar kesildi. Sonra Hüdai Şeyhi tarafından okunan duaya meşayih-i Sünbüliyyeden meşhur Yunus Efendi: "Fatiha!" diyerek, yirmibir pare top atılmış ve resmin önünde merasim, geçit töreni düzenlenmiştir. 1835 Yılında, Bab-ı ali'ye alay ile gelen resmin açılış duasını ise; sütlüce sa'diyye Tekkesi şeyhi Hasırcı Zade Süleyman Sıdki Efendi yapmıştır. [236]

GAVUR PADİŞAH!

Sakalını kısa kestiren Sultan Mahmud, "Bundan böyle her kesin bu şekilde sakalını kesmesini" istedi ve buna uymayan ricalı tekdir etti.

Görülüyor ki, Sultan, merasimler ve kesilen kurbanlarla resmini devlet dairelerine astırmayı; nerede ise; kalkınmanın temel şartı olarak kabul ettirmiştir. İşin ilginç yanı, devrin ulema ve meşayihinin resim astırma törenlerine "Fatiha" ve "dua" larla katılmalarıdır. Ancak şayan-i dikkattir, ki müslüman halk; ulema ve meşayihin dua ve propogandalarına rağmen, II. Mahmud'a "Gavur padişah" lakabını vermekten çekinmemişlerdir.[237] Örneğin: 1837 senesinde, II. Mahmut, yeni üniformasıyla, at'ı üzerinde, Galata koprüsünden geçerken, Şeyh saçlı adında bir derviş: "Ey gavur padişah! işlediğin mel'anetlere hala doymadın mı? Dinsizliğinin hesabını, elbette Allah senden soracaktır. Ecdadının müesseselerini yıkıyor, İslamiyeti harab ediyor, hem kedinin, hem de bizim üzerimize, Hz. Peygamberin gazabını celbediyorsun" demiş, padişahın mahiyetindeki devlet adamları; "Bu herifin deli olduğunu" ileri sürmüşlerse de, Saçli şeyh, tekrar sesini yükselterek: "Deli mi dediniz? Hayır, ben

---

(235) BTT. c.7, s.12
(236) Tarih-i Lütfi, c.5, s.50
(237) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.164

deli değilim! Akıllarını kaçıranlar,işte bu padişahla, onun iğrenç müşavirleridir. Beni harekete getiren Rabbimdir. Onun için hakikatı olduğu gibi söylemek mecburiyetindeyim. Bu sözlerim doğru yoldan sapmış olanları İnşaallah uyandırır" [238] diyerek haykırmıştır.

II. Mahmud, kendi kızı Atiyye sultan'a subay üniforması giydirip, saçlarını fes altında toplatarak, pantolonla ve erkek kıyafetinde yanına bir yaş büyük ağabeyi veliaht-Şehzade Abdülmecid'i verip, askeri birliklere, seraskerlik makamına, şuraya buraya göndermesi [239] halk tarafından nefretle karkşılanmıştı.

-II-
BATI MÜZİĞİNİN KABÜLÜ

II. Mahmud zamanında; batı müziği, piyango, bando, orkestra, tiyatro ve sahne Osmanlı ülkesine girmeye başladı.[240]Ayrıca, Avrupat hükümdarlarının yaptıkları gibi; doğumunun yıldönümünü törenle kutlamayı da adet edindi.[241]

Sultan Mahmud, batının adet ve yaşantı biçimine o kadar aşıktı ki, "Avrupalıların kullandıkları eğer tarzında bir eğeri, kullanmak tan çekinen sadrazam'ı gözünden düşmüştü" [242]

-III-
NÜFUS SAYIMI

II. Mahmud'un önemli reformlarından sayılan ilk nüfus sayımı (1831); müslüman halkın ekonomik ve sosyal problemlerini çözmek amacına yönelik değildi... Hükümet, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra kurulması kararlaştırılan yeni askerin masrafı için insan ve vergi kaynaklarına ait bilgilere ihtiyaç duyuyordu. İşte bu kaynakların değeri hakkında bir düşünceye sahip olmak için sayım yapılması kararlaştırırdı. [243]

---

(238) İ. H. Danişmend Tarihi Hakikatlar, s.161-162
(239) BTT. c.7, s.12
(240) BTT. c.7, s.13
(241) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihl, c.5, s.158
(243) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.158

Zira yeni ordu için para ve insan gerekiyordu. Nitekim, Vak'anüvis v tarihçi Ahmet Lütfi efendi bu konuda şu bilgiyi veriyor:

"... O zamanlarda dahi devlet-i Aliye mesarif-i askeriye ve mu'tadesine mekabil varidat-ı Cedide tahriyesinde bulunduğundan dahili defatir olan nüfus içün alelaşhas virgu tahsisi tasavvur olunduğu sırada aşardan madde kafe-i tekalif-i miriyeye dahil olarak beher şahıs içün senede bir defa 150 guruş virgu tarh olunmuş olsa mebaliği hasıle mesarifi envaine badet-i taksim fazla kalacak 196000 kisenin irade buyrulacak mesarife karşılık ittihazı ol vakt beynelvükela tefude olunmuş olduğu bazı evrakte görülmüştür." (244)

Görülüyor ki, hükümet bu sayımla; yüzbinlerce kiselik para elde edebileceğini teferruatiyle hesaplamıştır. Ayrıca 200.000 kise de fazladan ek bir fon olarak bulundurulacaktır.

Esasen, yeniçeri ocağının ılgasından kısa süre sonra (1826),yeni ordu kurulur kurulmaz, gerekli masraf için; gerek İstanbul'da gerekse taşrada bulunan büyükçe şehirlerde "İhtisab resmi" adı altıda bir vergi konmuştur. Bu vergi, hergün dükkanlardan ve benzeri yerlerden alınan bir tür patent resmi demekti. Şam şehrinde çıkan o zamanki karışıklıkları ve Selim paşanın öldürülmesi; konulan yeni vergiden ileri gelmiştir. (245) İlk nüfus sayımında yalnız erkek sayısının tesbiti de tesadüf değildi... Sayımda; önce müslüman ve müslüman olmayan erkek nüfus tesbit edilecekti... Müslüman erkek nufusu; yaş'a, sakal'a ya da "Matlubu aliye" uygunluğuna göre sanıflandırılacaktı. Zira yeni ordu için müslüman erkek nüfusuna ihtiyaç vardı. Bilindiği gibi; müslüman olmayan unsurlar, cizye verip askerlik yapmazlardı. O halde, II. mahmud'un; sosyal, kültürel ve ekonomik sorunların çözümü için nüfus sayımı yaptığı, katiyyen sanılmamalıdır.

O zaman yapılan nüfus sayımının sonuncu Ahmet Lütfi: ".. memurların avdetlerinde defatir-i nüfusiye yekünlerinden alınan

(244) Tarih-i Lütfi, c.3, s.146, baskı Tarihi, 1292
(245) Netayic'ül Vukuat, c.Iv, s.303-304

hulasede... ahali-i müslime ve gayri müslime maessibyan (çocuklarla birlikte) 5 milyon'a kesib (...n) olduğu görülmüştür" (246) şeklinde vermektedir.

-IV-

İDARİ REFORMLAR

İdare alanında da bazı değişiklik ve yenilikler getiren II. Mahmud, ilkin; divan üyeleri arasında iş bölümü yaptı... Sadrazamlık unvanı; Başvekalet'e, Sadaret Kethüdalığı; Dahiliye Nezaretliğine, Reisülküttaplık; Hariciye nezaretine, Darphane ile Hazine-i Amire de; Maliye Nezaretine çevrildi. Ayrıca; Ticaret ve evkaf nezaretleri de kuruldu. (247)

VAKIF SİSTEMİ, VİRAN EDİLDİ

yapılan reformlarla, vakıfların nezaret hakları birleştirilerek, yeniden "Evkaf-ı Hümayun Nezareti" kurulmuş ise de, düzenlemenin sonucu olarak: "adı var, kendi yok gedikler icad edildi. Bu gediklerin bir sınıfı sınırlı olup, örneğin İstanbul'a yükselen kalaycı gediği kurulup bunlar esnafa satılmakla bu sayıdan daha çok kalaycı dükkanı açılamaz idi ki, bu, bir tür tekel ayrıcalığı (inhisar) imtiyazı demek olurdu. Mesela; hiç kimse gediksiz, ayakkabıcılık sanatını yürütemezdi... Yeni düzenleme ile vakıfların birikmiş paraları bile çarçur edilmişti... Evkaf hazinesi bu konuda kendisinden dava olunan durumda olduğu halde, aynı zamanda hakimlik sıfatını da üzerine bulundurduğundan, vakıfların koruyucusu olacak yerde yıkıcı olmuştur. (248)

Bu arada, memurlara müayyen maaş verilmesi uygulanması getirilmiş, posta ihdas edilmiş ve karantina servisi kurulmuştur. Meclis-i ahkam-ı Adliye ve Dar-ı Şurayi Bab-i Ali gibi meclisler de açılmıştır. (249)

---

(246) Tarih-i Lütfi, c.3, s.146
(247) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.152-153
(148) Netayic'ül Vukuat, c.IV, s.285
(249) Asr-ı Hazır Tarihi, s.627

TAKVİM-İ VEKAYİ

II. Mahmud'un getirdiği bir diğer yenilik de; "Takvim-i Vekayı" adlı haftalık resmi bir gazetenin çıkarılmasıdır. (250) Ancakbu resmi gazete; hiçbir zaman haftalık olmamış yılda ancak15-30 ve en çok 31 sayı çıkartılabilmiştir. (251) Halbuki bu gazetenin normal olarak yılda; 52 sayısının yayınlanması gerekirdi. İşin ilginç yanı; Sultanın düzenli bir şekilde çıkartamadığı bu gazetede; sürekli olarak, Rum, Ermeni ve Musevilere çok iyi davranıldığını, birinci sayısında; Beyoğlunda çıkan yangın esnasında evleri yanan Rum ve Ermenilere çeşitli yardımların yapıldığını, baş haber olarak vermesi, Galata'da yapılacak bir Katolik kilisesine II. Mahmud'un kilise için arsa bağışladığını ilan etmesi, 4. sayıda; bazı Rum Vermenilere ihsan vermesini ilan etmesi, hep Frenk kafirlerine şirin gözükmesi ve batılılaşma sevdasının nişaneleri olarak değerlendirmek gerekir.(252)

-V-
EĞİTİM

İlköğretim mecburi hale getiren II. Mahmud, ayrıca bazı okullar açtırdı. Özellikle açtırdığı Harbiye okullarına öğrenci bulunamadı... Daha önce gördüğümüz gibi; halk, bu okullara çocuklarını göndermediler... Hükümet, sokaklarda dolaşan kimsesiz ve gariban çocukları Harbiye'ye alarak, subay yetiştirmek zorunda kaldı. (253) Bu okullara öğretmen bulmakta da çok zorluk çekildi... En çok Prusyadan öğretmen getirlid. Fakat bu öğretmenler, Türkçe bilmedikleri için, tercüman vasıtasıyle ders verdiler. Böyle bir eğitimin ne derece yararlı olacağını tahmin etmek herhalde güç değildir...

Eğitim alanında II. Mahmud'un ciddi icraatı, belki de Avrupa'ya öğrenci göndermesidir. Ne var ki, II. Mahmud'un gönderdiği öğrencilerin tümünün hiristiyan çocuklarından seçilmesi (254) calib-i dikkattir. Şüphesiz, sultan Mahmud'un özel-

(250) Tarih-i Lütfi, c.3, s.157
(251) Hıfzı Topuz, Türk Basın Tarihi, s.7, Gerçek yyn. İstanbul. 1970
(252) N. Berkes, Türkiyede Çağdaşlaşma, s.177-178, Bilgi yyn. 1973
(253) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.160
(254) Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.162

likle hiristiyan öğrencileri Avrupa'ya göndermesi, emperyalist frenklere şirin görünmek içindir. Ancak, altını çizerek belirtelim: padişahın, gelecekte devletin üst kademelerinde görev alacak hiristiyanlardan bir "rical" kadrosu yetiştirmek istemesi, affedilemez bir hatadır...

Hatırlatmak gerekir ki, o sırada Osmanlı devleti içindeki gayri müslüm unsarlar, İmparatorluğa karşı Avrupa ülkeleriyle işbirliği yapmakta idiler. Ancak şu hususu da zikretmek gerekir: Batıyı taklitte, sultan; müslüman halk'a nazaran, müslüman olmayan unsurları kendine daha yakın görmektedir. Sultan, kendisine "gavur padişah" diye ahaliden uzaklaşmış, reformlarını alkışlayan azınlıkların eteklerine yapışmıştır. Nitekim, yukarıda zikrettiğimiz gibi; Sultanın; Takvim-i Vekayide, sık sık bu unsurlara yer vermesi, bir tesadüf olmasa gerektir.

Tanzimat devrinde etraflıca göreceğimiz gibi; batılı ülkeler, Osmanlı devletinde reformların yapılması için, saray'ı teşvik etmekte ve hatta çoğu kez saray'a baskı bile yapmaktadır.

-IV-
İKTİSATTA İNHİTAT OLUYOR

Aslında böyle bir ara başlık altında ekonomik meseleyi incelemek yetersizdir. Zira, ekonomik alanda olumlu hiç bir icraat yapılmamıştır. Yani, reform yok, sömürü, tağşiş ve kalpazanlakı vardır... Sultan ve yardımcıları, hiç olmazsa bu alanda olsun, Mısır valisi M. Ali paşadan ders alabilirlerdi.

Özellikle II. Mahmud devrinde, Osmanlı ülkesi, Avrupa mallarının istilasına uğradı. Üstelik Sultan, bu istilanın korkunç bir şekil almasına adeta yardımcı oldu. Şöyle ki,yeni kurulan ordunun elbisesi için gereken çuha ve Nemçe; Fransadan getirilmekte, bu yüzden de her yıl kırk elli bin kese memleket dışına çıkmaktadır. (255)

Kumaş ithalı gittikçe artmış, örneğin: 1828'de İngiltereden 465000 İngiliz lirası değerinde pamuklu ithal edilirken, 1831'de bu ithalat; bir milyon 40 bin liraya çıkmıştır.(256)

(255) Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.162
(256) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.241, TTK 1976

Ülke ekonomisinin gittikçe kötüleşmesi, hükümeti, mali bakımından zor durumda bıraktı. Halkın sırtına yeni vergiler yüklendi ise de, istenilen sonuç elde edilemedi. (257) İngiltereden bir milyon lira borç para alma girişimleri de sonuçsuz kalınca, hükümet; sikkeyi değiştirme yolunu tekrar denedi... Halbuki bu usul Osmanlı tarihde defalarca denenmiş ve her defasındafelaketler getirmişti... Gerçekten de, Sultanın, sık sık sikkeyi değiştirmesinin ne gibi yararları olabilirdi?... Bu konuda tarihçi Ahmet Lütfi şunları söylüyor:

"Devlet masrafça dara düştü mü, tebdil-i sikkeden başka acil tedbir bulamamış.. Hazine bu tedbirden zahirde istifade eder gibi görünüyor ise de... altın ve gümüşün kıymet-i hakikeyesi yükseldikçe eşya ve emtia fiyatları dahi beraber fırlar. Bundan, genellikle ücretliler zarar görür. Devlet-i Ali dahi emval mertebesini guruş üzerine tamamen almasiyle, aynen ücretliler gibi zarar görür. Bundan yalnız tüccar ve esnaf zarar görmez... "Adliye" altının ayarını düşürmekle, hükümet kırkbin kese akçe menfaat sağlamış, ve vükela arasında sevinç yaratmıştır. (258)

Görülüyor ki, II.Mahmud ve çevresi, mali tedbir olarak, hala devlet kalpazanlığını tek çıkar yol olarak görmekte ve tağşişi, adeta maharet ve becerililik kabul etmektedir. Padişah, iç hazinede birikmiş bulunan paraları, yeni yeni çıkarılan paralarla değiştirerek, kuruş hesabiyle olan artışı, gerçek kazanç sayardı. Oysa butür uygulama, yeniçeri ulufesi gibi, aylıkları azaltmak demek ise de, eşya fiyatlarının üç dört katına çıkmasına yol açmıştır (259)

ENFLASYON HALKIN ENSESİNDE...

1828'de, temel gıda maddesi olan et'in fiyatı; 32 para idi.(260) Bu giyat, bugünkü para değeriyle (1987; yaklaşık 2700 Tl. dir. 3 Şubat 1832 Ramazan ayında, narh defterinde yer alan diğer maddelerin fiyatları ise şöyledir: Yumurtanın tanesi 5

(257) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.163
(258) Tarih-i Lütfi, c.1, s.281
(259) Netayic'ül Vukuat, cIV. s.306
(260) Tarih-i Lütfi, c.1, s.278

para, un'un okkası; 40 para, Zeytinyağı; 96 para sabun'un okkası; yüz para ve şehriyenin okkası da 68 paradır.[261] Cumhuriyet altının kıstas kabul ederek, mezkur kalemlerin fiyatları yaklaşık kolarak bugünkü değerle (Mayıs1987) şöyledir:

Yumurda; 144 TL. Un; 1157 TL. Sabun; 3240 ve Zeytinyağı; 6480TL. Şehriye ise; 4508 TL. dir.

PARA PUL OLUYOR..

Reformcu Sultanın döneminde, Osmanlı parasının sürekli değer kaybetmesi, ülke ekonomisini çok kötü bir duruma sokmuştur. Örneğin: 1814'te 23 kuruş olan İngiliz sterli'ni, 1829'da 104 kuruş'a çıkmıştır. Bu süre içinde altın paranın şekli ve ismi 35 defa, gümüş parının ise; 37 defa değişmiştir.[262]

Gerçekten de, özellikle 1829'dan itibaren para tağşişinde büyük sarsıntılar oldu... Altın olsun, gümüş olsun, her iki tür parada da çok değişiklikler yapılmıştır. Örneğin: II. Mahmud'un saltanatının ilk yıllarında yirmibeş kuruş olan "Mahmudiye" altını, 1839'larda yetmiş kuruşa fırlamıştır.[263]

DEĞERLENDİRME

III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i, daha çok askeri alanda yoğunlaşırken, II. Mahmud, askeri alanla birlikte, toplumun geleneksel yapısını da frenkvari amaçlar uğruna ve zorla değşitirerek, reformlarını gerçekleştirmiştir... İlkin İslam sultanı pozisyonuna giren II. Mahmut, ulema ve halkın da desteğiyle; yenişçeri ocağını kaldırmayı başarmakla, Batılılaşmaya giden yolu tıkayan en büyük engeli ortadan kaldırmış oluyordu... Özellikle Alemdar'ın öldürülmesinden sonra, sultan; ayanları birbirine düşürerek ve bazen kendisi de savaşa müdahele ederek, ayanlık Kurumunu da ortadan kaldırmıştır...

Daha önce zikrettiğimiz gibi; II. Mahmut, yeniçeri ocağının ilgasından sonra, Avrupaî (!) biçimde bir ordu kurmakla işe başladı. Ne var ki, sultanın Nizamiye orduları, halktan destek

(261) Tarih-i Lütfi, c.3, s.168
(262) İslam Ansiklopedisi, 130. cüz, s.353, İstanbul 1984
(263) Kamil Paşa, Tarih-i Siyasi-i ..., c.3, s.81

görmemiş ve sun'i ordu, geçmişte izah edildiği gibi; bir valiyle bile başa çıkamamıştır... Bu orduda görev alacak askerlerin ellerine kelepçeler takılarak İstanbul'a getirildikleri de bilinmektedir. Zira halkın nazarında; Fransız elbiseleri içinde ve Fransız subaylarının emrinde bir İslam ordusunun mümkün olması bile düşünülmüyordu... Halk, bu orduya yabancı gözü ile bakmıştır ve canları pahasına da olsa, bu orduya çocuklarını vermekten çekinmişlerdir.

II. Mahmud'un, diğer alanlarda gerçekleştirdiği reformlar da; sosyal, ekonomik, ilmi ve teknik alanlarda, müslüman halkın lehinde hiçbir şey getirmedi.. Esasen, Sultan Mahmud'un reformları; siyasal alanda değil, "Sosyete" alanında, halkı'ı ilgilendirmeyen değişikliklerdir. (264) Yüzeysel ve daha çok batı yaşantisına duyulan özentiler sonucu bu değişiklikler yapılmıştır. Bununla birlikte müslüman halk, Osmanlı-İslam aleminin tamsilcisi durumunda olan Sultanın Frenkvari usullerine dört elle sarılmasını hoş karşılamamış, halk adına ulema; sultan'a bir " şikayetname" sunmuş, ancak sultan, ulemaya: "Siz ancak din işlerine karışabilirsiniz, devlet işleri tamamiyle bana aittir"(265) diyerek, ulemayı terslemiştir. Böylece "şeriat" ve " hilafet"i araç ederek ve ulemayı devreye sokarak; "monarşik-despotik iktidarını kurabilen II. Mahmud, ulema ve müslüman halk'a rağmen, frenklerin yaşantı biçimini, Osmanlı/İslam toplumunda hakim kılmak için adeta diktatörce bir tutum içine girmiştir. Nitekim, bundan ötürüdür ki, O'na: "Aydın despot" sıfatının yakıştırıldığını (266) biliyoruz.

II. Mahmud, böyle bir tutum içine girmekle, hiristiyan medeniyetini, İslam medeniyetinden üstün gördüğünü, icraatiyle kabullenmiş oluyordu. Oysa, batı uygarlığı; hiristiyanlık dini ve kültürel öğeleriyle bütünleşmiş bir yaşantı biçimi idi. Bu yaşantı bizimini üstün gören II. Mahmud, nasıl olur da, müslümanların temsilcisi ve sultanı olabilirdi?... Kaldı ki, batı uygarlığının; Osmanlı İslam toplumunun kurtuluşunu sağlaya-

(264) Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.157
(265) Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, c.I-II, s.615
(266) T. Z. Tunaya, Siyasi Müesseseler, s.417, İstanbul 1969

cak reşete olmadığını; halktan ve ulemadan, akl-i selim'e sahip herkes, biliyordu... Batı, bu günkü seviyeye; ilim, teknik ve çalışma sonucunda varabilmişti.. O halde, sosyal ve kültürel değerlerini reddetmeden, ilmî, teknik ve ekonomik gelişmeyi sağlayabilen her toplum, batının vardığı bugünkü aşamaya varabilirdi...Milliyetin; sanato alamazdı, tekniği bulunamazdı.. Bunlar çalışmakla elde edilebilen hasletlerdi... Örneğin:. M. Ali Paşa, İslam an'ane ve değerlerini reddetmeden, Mısır'ı kalkındırabilmişti... Ne var ki, II. Mahmud, batılılaşma hayaliyle öyle bir kompleks'e kapılmıştı ki, kendi valisinin gerçekleştirdiği gerçek reformları göremiyordu bile.. Mısır valisi, kalkınmasını gerçekleştirirken, halkın sakalıyla uğraşmıyordu... ve sakalda; ilerlemeye mani bir faktör olarak görmüyordu. Sanki, Ortaçağda, muhteşem İslam medeniyeti, hiristiyanlık kültürünün öğeleriyle mi gerçekleşmişti?...

II. Mahmud'un halk'ı taklitçiliğe zorlaması, halkın saraya küsmelerine sebebiyet vermiş ve bu küskünlük, padişahın "Gavur" ilan edilmesiyle sonuçlanmıştır. Esasen, II.Mahmudun reformlarını savunanlar bile, reformların halkla-saray arasındaki münasebetleri kopardığını [267] kabul etmektedirler.

II. Mahmud'un; idari, askeri alanlarda yaptığı değişiklikler, ciddi olmaktan uzaktır. Sultan, özden çok şekille uğraşmış, böylece daha başlangıçta reformları isim ve şekil değişikliğinden ibaret kalmıştır. A. Cevdet paşanın dediği gibi: "Binanın temellerini tahkim yerine, süslenmesi ile uğraşmıştır." Gerçi, II. Mahmud'u; "Kanuni" den sonra en büyük sultan ilanedenlerin olduğunu biliyoruz ama gerçek şu ki: sultanın şekilde ve resimde kalan yenilikleri, Osmanlı devleti için çok tehlikeli olmuş, devleti derinden sarsmış, zaten halkın Saray'a olan zayıf bağları, bu reformlarla tamamen koparılmıştır. Bununla birlikte Batının yaşantı biçimini, Osmanlı toplumu için "çağdaşlaşma" nın tek çaresi olarak sayanlar, elbette II. Mahmud'u göklere çıkaracaklardır.

Sakal'a karşı savaş açan, resmini devlet dairlerine asan,

(267) Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.143

kızını erkek kiyafetiyle askerler arasında dolaştıran, caz müziğini Saray'a sokan ve resmi ziyafetler ve toplantılarda içki içen Sultan'a karşı, halk; İslamcı muhalefet cephenisini oluşturmuştur...Her ne kadar sultanın despotik iktidarına karşı toplumsal bir başkaldırı meydana gelmemişse de, halk, sultanın reformlarını onaylamamak, ordusuna çocukların göndermemek ve belki de en önemlisi: Padişah'ı "Gavur" ilan ederek tepki göstermiştir.

SULTAN SÖMÜRGECİLERİN SÜNGÜSÜ OLDU...

Sultan'ın sosyete reformları, İslam toprağının sömürgeleşmesini kolaylaştırmıştır. Başka bir ifade ile batının yaşantı biçiminin ithalı, İslam halkının yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynaklarının frenk emperyalistlerince tüketilmesine ortam hazırlamıştır. Emperyalizmin kültür ve kurumlarını bu ülkeye yerleştirmekle. II. Mahmut resmen bu toprağı sömürücülerin insafına terk etmiştir. Sultan, emperyalist güçleri; hoş ve ideal göstermiş, onların üstünlüklerini erişilmez bir kuvvet olarak görmüş içine düştüğü aşağılık kompleksine, halkı da düşürmek istemiştir. Bunu başramayınca da, Avrupa'ya sadece hiristiyan çocukların göndererek, Osmanlı toplumunda batı hayranı bürokrat bir zümre yaratmak istemiştir.

II. Mahmud'u inkılapçı ve ilerici ilan edenler, onun başarılı olmamasının en büyük nedenini, ilerici, batıcı bir kadroya sahip olmama talihsizliğine bağlarlar..Halbuki sultan, kaldırılması imkansız gibi görünen yeniçeri ocağını kaldırmış ve kendi seçtiği bir kadro ile batılılaşmak amacıyle istediği reformları gerçekleştirmiş, buna karşı çıkanları ise, despotça cezalandırmaktan çekinmemiştir... Ona devleti düze çıkarması için bir engel yoktur. Buna rağmen reformları fiyakso ile sonuçlanmış, zira çürük araçlarla sağlam bina yapmak mümkün değildir...

II. Mahmud, 1838 ticaret andlaşması ile, müslüman halkın zenginlik kaynaklarını İngilterenin insafına terk etmiştir. Halbuki, cahillikle suçlandığı M. Ali Paşa, aşağılık kompleksine kapılmadan Mısır'ı güçlü hale getirmiş, Mısır topraklarındaki emperyalistlerin ellerini de kesmeyi başarmıştır. Reformcu sultan, topyekün olarak müslüman halk'ın değer yargılarını değiş-

tirmek için zor kullanırken, M. Ali Paşa, halkın değer yargılarına dayanarak, kalkınmayı gerçekleştirmeyi başardı...

GERİDEKİ GERÇEKLER...

Daha 16. yüzyılın başlarına kadar üstün ve ileri kurumlara sahip, çağının en güçlü medeniyetine sahip olan Osmanlılının, neden 16. yüzyılın başlarına kadar üstünlüğü elinde bulundurduğunu idrak edemeyen II. Mahmud ve kadrosu, kendi acizlik ve beceriksiziliklerinin farkında olmadan, halkı cahillikle suçlamak ve İslam'a sorumluluğu yüklemek suretiyle, engel gördükleri "İslam"ı kendi kafalarınca "nötr"leştirmek istediler. Halbuki 16. yüzyıla kadar "din"; bilim ve tekniğe engel olmuyor da neden daha sonra engel oluyor?

Kabul etmek gerekir ki, anılan çağın başlarına kadar teknik seviye bakımından Osmanlı, batının gerisinde değil, belki daha ilerisindedir. Ortaçağ Doğu dünyasının sahip olduğu endüstri alanındaki gelişmeleri, Avrupa ancak 17. yüzyıllarda geçebilmiştir. Osmalı, tarım alanında hayli ilerlemiş, su ve rüzgar enerjisi kullanmıştır... Ağır toplar ve bu topları Mısır'a götürme imkanı getiren taşıma tertibatı, Osmanlının teknik düzeyi hakkında fikir verecek örneklerden sadece bir tanesidir. Sinan'ın eserleri, İstanbul su yolları, medreseler ve öteki eserler hala ayakta... İngiliz kraliçesi Elizabeth'in ajan gönderdiği hatırlanırsa, durum daha iyi anlaşılmış olur...

Osmanlı 15. ve 16. yüzyıllarda dini ve siyasi baskılar dolayısıyla Batı'da barınamayan bilim adamlarına, teknisyenlerine ve uzmanlarına kucağını açmakta ve onlara geniş imkanlar sağlamakta tereddüt etmemiştir... Bu arada II. Mehmet'in ağır topları, gemilerin karadan yürütülmesi, Okyanuslara çıkma teşebbüsleri, Volga ve Don nehirlerini birleştirmek, Süveyş kanalını açmak gibi projelerin ciddiyeti üzerinde durulması, Hezarfen Ahmet Çelebinin kanatlarla uçmaya kalkışması, Lagari Hasan Çelebinin"füze"si, o zamanların kültürel ve teknit ortamını hatıratacak meşhur hadiselerdir. (268)

(268) O. Avcıoğlu, Türkiyenin Düzeni, Birinci Kitap, s.42-43, 1979

JAPON MODELİ:
JAPON MUCİZESİNİ YARATTI, YA BİZİM?...

Osmanlı gibi bir Doğu toplumu olan ancak Osmanlı gibi sadece teknik ve ekonomik alanlarda değil, birçok alanda karanlıklar içinde olan Japonyanın daha 17. yüzyılda bile nasıl bir durumda olduğunu göstermek bakımından şu örnek yeterlidir sanırız:

Japon Şoğunun (başbakanının) erkek çocuğu olmamaktadır.. Rahipleri: "eskiden işlediğin bir suç yüzünden çocuğun olmuyor" demişlerdir. Anlaşılmıştır ki, Şoğunun suçu; Köpek öldürmektir...Rahiplerin tavsiyeleriyle; 1687 yılında köpek öldürmek, hatta dövmek bile suç sayılmıştır. Köpek öldürmenin cezası idam, hayvanlara kötü muamele etmenin cezası sürgün ve hapistir. Bütün köpekler hakkında listeler düzünlenmiştir. Yeni doğan köpek yavruları resmi bir kayda geçirilmekte, ölen köpekler resmen, gömülmektedir. Sahipsiz köpekler için bir "Köpek Oteli" kurulmuş, yüksek maaşlı bir asilzade bu işe görevlendirilmiştir. Yasaklar o kadar ileri götürülmüştür ki, tavukçu ve kasap dükkanları kapatılmış avcılar ve deri işçileri işsiz kalmış ve köylüler, çok fazla çoğalan vahşi hayvan, kuş ve sahipsiz evcil hayvanlar yüzünden tarlalarda iş göremez olmuşlardır. At'a binmek ve hayvana eziyyet sayıldığı için, bütün nakliyat insanlar tarafından yapılmıştır... Hatta 1692 ve 1708 tarihli emirlerle; atların tırnak ve yelelerinin kesilmesi yasaklanmış, yasağa uymayan 25 kişi bir adaya sürülmüştür. 1709 yılı genel affı üzerine; yalnız Tokya'da serbest bırakılan hayvan suçlusu sayısı; 6737'dir. (269)

Japonya; sadece; beşeri, ilmi ve ekonomik alanlarda değil, tabii kaynaklar bakımından da oldukça yoksuldur... Bu denli ağır şartlar içinde olan Japon'lar, nasıl olur da, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra hızla modern tekniğe alıştılar?... Ve tabir caizse, nasıl bu kadar kısa sürede "Japon mucize"sini meydana getirdiler?... Oysa, bu yolda çok daha önce çaba gös-

(269) Türkiyenin düzeni, Birinci Kitap, s.82-83

teren ve oldukça büyük bir deneyime sahip olan Osmanlı, deneden başarısızlığa uğramıştır?... Hatırlatmak gerekir ki, Japonya ve Osmanlının her ikisi de Asya ülkesidirler ve Asyakültürüne sahiptirler... Modernleşme akımları, her iki ülkede de aynı yüzyıl içinde ve birbirlerine yakın tarihlerde başlamıştır...

Frenk kapitalizmi tarafından sömürge ya da ayrı sömürge haline getirilmekten kurtulabilen tek Avrupa dışı bir ülke olan Japonya, batının yaşantı biçimine, kültürüne özenti duymadan, kendi yerli çabalarıyla kalkınmayı başarmıştır. Diyebiliriz ki, Japonya, kalkınmasını; Batı'yı taklit etmeyerek, bağımsız bir milli model uygulama, ülke kaynaklarının fakirliği ve böylece kendini batılıların istilalarından kurtarması, yabancı sermayeyi ülke'ye sokmama ve sadece ilmi ve ekonomik iktibaslarla yetinerek, kendi an'ane ve kültürel yapılarına asla dokunmamaları ile gerçekleştirebilmiştir.

Buna karşılık Osmanlı ise; adeta körü körüne batıyı taklit etmekte bir sakınca görmemiş, an'ane ve kültürel değerlerini reddetmeyi bir ma'rifet saymış, sözüm ona, gerçekleştirmediği reform ve imzaladığı andlaşmalarla; Batı emperyalizine adeta "buyrun" demiştir... Bunun en güzel örneğin; ileride göreceğimiz gibi; 1838 Ticaret Andlaşmasıdır. Osmanlı padişah ve ricalı, sosyete alanlarında değişiklik yapmakla, toplumu tersine bir gidişle, aşağılık duygulara ve manevi buhranlara düşürmüştür. Halbuki Japonlar, milli hususiyetlerini muhafaza ederek;[270] kalkınmayı başarmışlardır.

KURTUN, KOYUNU KORUDUĞU GÖRÜLMÜŞ MÜDÜR?

Osmanlı, Japonyanın tersine; zengin yeraltı ve yerüstü kaynaklara sahip olduğu halde, yüksek faizlerle Avrupadan borç para almış, yabancı sermayenin ülke'ye girmesini teşvik etmiş, açılmasına izin verilen "Osmanlı Bankası"; batı kapitalizmi ve sermayesinin resmi şubesi fonksiyonunu üstlenmiştir. Başka bir ifade ile Osmanlı Bankası, Batı sermayesi ile Osmanlı ülkesi

(270) Osman Turan, Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, c.II, s.623

arasında - şüphesiz batı lehinde - aracılık görevini yerine getirmiştir.

Osmanlı saray'ı ve ricalı, çok daha güçlü bir düzen'e ve zengin bir ülke'ye sahip olmasına rağmen, kendi imkanlarıyla değil, emperyalist frenk usulleriyle kalkınmayı gerçekleştirmek istemişlerdir. Halbuki, emperyalizmin kucağına düşüp te, kalkınmış ülke bu ana kadar görülmemiştir... İşte, bu nedenlerden ötürü, türkiye ve Japonya'da kalkınma çabaları değişik sunuçlar doğurmuştur.

Atilla İlhan'ın şu görüşlerine katılmamak mümkün mu?:

"Herşey, ama herşey doğuda kötü batıda iyi! Onlar nasıl yapıyorsa biz de öyle yapmalıyız ki, adam olalım! Oysa elin Japonu çıkmış, hiç bir şeyini değiştirmeden, sadece ekonomik ve ekonomik gelişme sürecini kedi yapısında yaratarak batı düzeyini yakalamış, dibini kurcalayan yok! Biz ha babam batı müziği dinliyor, çeviri roman okuyor, batılı gibi giyiniyor, bir türlü batılı olamıyoruz, adamlar Japon gibi yazıyor, Japon gibi yaşıyor, Japon gibi ölüyorlar ama batıyı geçiyorlar. Japon yaptığını biz yapamıyoruz, bizim yaptığımızı Afrikadaki eski Fransız ve İngiliz sömürgeleri de yapmışlar, ama onlar da batı'lı olamamış! (271)

İlmi, teknik ve sınai alanlarda gelişmek için, batılının giyim-kuşamını almak gerekirdi II. Mahmud'a göre... Halbuki, Ali Şeriati'nin çok yerinde tesbit ettiği gibi: "Eğer öyle olsaydı, günde pekçok kişinin elbiselerini değiştirerek, uygar insan sayısını artırmak mümkün olacaktı"

II. Mahmud, kızına erkek pantolonunu giydirip asker içine salmak, müslüman halkın sakalıyla uğraşmakla kalkınabileceği gafletine düşmüştür...

Devletin esaslı kanunlarını ve âdetlerini ilga ederek, yerine kendi şahsi nüfuz ve arzusunu ikâme etmeye çalışan II. Mahmud, istibdadî idare ile memleketi intizamsızlık ve karışıklığın içine sürükledi. Bu kötü icraatların sonucu olarak da ülkenin değişik eyaletlerinde ayaklanmalar başgösterdi. (272)

(271) Hangi Batı, s.19, Bilgi yyn. İstanbul, 1976
(272) Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.164

Saray ve çevresi, batılılaşmaya sarıldıkça ve bunun için tepeden inme baskıları artırdıkça halk da islami değerlere sarılmış, İslam kültürünün koruyuculuğunu canla başla üstlenmiştir. Böylece halk kurtuluşu İslamcılıkta ararken, sivil-asker- bürokrat kesimi, çözümü Batı taklitçiliğinde aramıştır. Bu anlayışın sonucu olarak da, "Batı taklitçi"liğine "evet" demeyen kesim; gerici, dini güce karşı çıkanlar da ilerici (!) sayılmıştır. O zamandan bugüne kadar geçen zaman içinde, batının üstünlük sebepleri anlaşılmamış, bu açılan bu yolda derin bir inad ve dik kafalıkla devam edilmiş, bu toplum maalesef sürekli sosyal çalkantıların meydana geldiği diyar haline getirilmiştir...

OSMANLI ÜLKESİ EMPERYALİZMİN KISKACINDA

Yukarıda belirttiğimiz gibi, II. Mahmud, Mısır valisi M. Ali paşaya karşı destek aramak ihtiyacını hissetmiş ve Ruslarla Hünkâr İskelesi andlaşmasını yaparak (1833) devlet'i Rusların vesayetine alması ile güç bir duruma düşmüş ve bu güç durumdan kurtulmak için de bu sefer emperyalist İngiltereden yardım istemek zorunda kalmıştır... Bu hadise, Reformucu Sultan'ın dış politikadaki dengisizlik ve basiretsizliğini ortaya koyar... Hele, sultanın, onun ne derece yetersiz ve basit bir kişi olduğunu gösteren en çarpıcı misallerden biridir.

Ancak İngiltere, Osmanlının, Rusyanın kucağına düşmesine rıza göstermeyecekti...Zira kapitalist bir devlet haline gelmiş olan İngiltere için, yeraltı ve yerüstü kaynakları bakımından zengin, Osmanlının geniş toprakları, bulunmaz hammedde pazarı durumunda idi. Üstelik, İngilterinin üreteceği sınai mamürleri içinde Osmanlı elverişli bir pazardı...

19. Yüzyılın 2. yarısında Avrupanın en güçlü sanayi kollarına sahip olan İngiltere, hammedde ithaline büyük çapta ihtiyaç duyuyordu. [273]... İngiltere, gerek iç politikasının istikrarı ve gerekse sanayi devriminin yarattığı kapital birikimi sonucu; büyük bir zenginlik ve İlerleme devresine girmişti...

Ne var ki, 1815 yılında sanayi devriminin başlangıcın da

---

(273) Muhammet Kenan, Tarih-i Ticaret, s.218, İstanbul 1336

bulunan İngiltere'de, tarımsal çıkarları bulunanlar, siyasal hayat'a hakim idiler. Gerçi savaş yıllarında İngiliz tarımı ülkenin buğday ihtiyacını karşılamıştı, ancak savaştan sonra gelişen ticaret nedeniyle buğday fiyatları düşmeye başladı. Bunun üzerine; tarımsal üründe çıkarı olan kesimler, 1815 yılında belirli bir barajdan sonra buğday ithalini yasaklayan bir kanunu İngiliz parlementosundan geçirmeyi başardılar... Çıkartılan bu kanunla; ekmek pahalılaşmış, tarımcılarla sanayiciler arasında derin uçurumlar meydana gelmiştir. Zira, sanayiciler, işçilerini doyurabilmek için daha fazla yevmiye verdiler. Ama ürettikleri sınai mallarının fiyatlarını da artırdılar. (274) Bu durum; İngiliz mallarının dünya pazarlarında rekabete girmesini engelliyordu... İngiltere'de sefalet başladı... 1819'larda meydana gelen olaylarda pekçok kişi yaralandı. (275)

Sanayi devriminin yarattığı toplumsal değişim nedeniyle, İngiliz endüstri ve ticaretini engelleyen kuralların kalkması gerikiyordu.. Bu sırada Liberal bir parti kurmuş olan Huskison, serbest ticaretin hararetli bir taraftarı idi. Huskison, bazı ıslahatlar yapmış ve işçilerin menfaatlarını korumaları için şirketlerin kurulmasına izin vermişti... Huskison, 1829'da bir yolun açılışı törenine katılmak üzere giderken, trenden düşerek öldü. (276) Fakat artık; İngilterinin yönetimi sanayicilerin eline geçmişti. Nitekim muhafazakar başbakanlardan Robert Pell 1840'larda; "Serbest Ticaret" ilkelerini engelleyen "denizcilik" ve "tahıl" kanunlarını kaldırarak, sanayicilerin lehinde icraat yapmak zorunda kaldı. (277)

Ne var ki, serbest ticaretten yana olanlar, Başbakan Pell'i sert bir şekilde eleştirmeye devam ettiler.. zor durumda kalan Pell, serbest ticaretten yana olanların isteklerine boyun eğerek, 1846'da "Serbest Ticaret" kanunu resmen kabul edip yürürlüğe koydu. (278)

---

(274) Muhammet Kenan, Tarih-i Ticaret, s.212
(275) Muhammet Kenan, Tarih-i Ticaret, s.214
(276) Muhammet Kenan, Tarih-i Ticaret, s.215
(277) Muhammet Kenan, Tarih-i Ticaret, s.216
(278) Tarih-i Kicaret, s.217

Öte yandan "Gümrük" koruma kanunlarının serbest ticaret akımı sonucu kaldırılması, İngilterinin çıkarına olmuş ve İngiltere Avrupanın en müreffeh ülkesi haline gelmiştir. Örneğin: İngiltere ihracatı 1842'de; 47.250.000 seterlin iken, 1865'te 200.000.000 seterlin'i bulmuştur.(279) Nitekim, İngilizler, Pell'in heykelini dikmişler ve üzerine "Bu kişi memleketine ekmeği ucuz yedirmeye muvaffak olmuştur" İbaresini yazdırmışlardır.(280)

O dönemde Avrupa ülkeleri içinde yalnız İngiltere serbest ticaret kurallarını yürürlüğe koymuş, diğer ülkeler bilakis yüksek gömrük oranlarını koyarak "Himaye usulünü" uygulamaya devam etmişlerdir. (281) Kaldı. ki, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avrupanın en güçlü sanayi ülkesi olan İngiltere'de bile "Serbest Ticaret Kuralları" üzerinde uzun süre tartışmalar yapılmış ve Ülke ancak 1846'da resmen bu kanunu yürürlüğe koymuştur... Oysa ileride göreceğimiz gibi; İngiltere çok daha önce 1838'de Osmanlı ülkesinde, serbest ticaret kurallarını kendi lehinde yürürlüğe koyacaktır... Böylece Fransa ve Almayanın bile o sıralarda sakıncalı gördükleri liberal ticaret usullerini, Osmanlı yöneticileri dünyadaki gelişmelerden adeta habersiz olarak, İngilterinin oyununa gelmişler ve 1838 Ticaret andlaşması ile; Osmanlı ülkesinin zenginlik kaynaklarını İngilterinin insafına terk etmişlerdir. Halbuki o sıralarda, sanayi açısından Osmanlıyı, bırakınız İngiltere ile mukayese etmek, Avrupanın en geri kalmış ülkesi ile mukayese etmek bile mümkün değildi... Zira Osmanlı, sanayi açısından Avrupa ülkeleri ile rekabet edecek güçte değlidi... Buna rağmen Osmanlı, dünyada ilk kez serbest ticaret kurallarını yürürlüğe koyan ülke olmaktadır.

EMPERYALİZMİN İLK KÖPRÜBAŞI: 1838 ANDLAŞMASI

II. Mahmud, M. Ali paşa ve Rusya'ya karşı İngiltereden

(279) Ahmet Yücekök, Türkiyede Din ve Siyaset, s.47, Gerçek yyn. 976
(280) Tarih-i Ticaret, s.217
(281) Tarih-i Ticaret, s.218

yardım isteyince, İngilizler uzun süredir beklediği fırsatı yakalamış ve İngiliz tüccarlarını oldukça rahatsız eden; Osmanlı ülkesindeki ticari kuralların kaldırılması şartıyla; Sultan'ın yardım isteğini kabul etmiştir. Andlaşmayı Osmanlı devletine kabul ettirmek için yoğun propogandaya girişen İngiltere, andlaşmanın dış gerekçesini; Osmanlı İmparatorluğunun askeri savunma gücüne yardımcı olunacağı, iddiasına dayandırıyordu. Halbuki, 1838 Ticaret andlaşmasının temelinde, İngiliz menfaatları yatmakta idi...

Nitekim, andlaşmanın takipçisi, İngiliz Dışişleri bakanı Lord Palmertson, istanbuldaki sefirine şu direketifi veriyordu: "Bu andlaşma ile Sultan'ın tebaasının servet ve refahları artacak, sanayi önemli derecede gelişme gösterecektir" yolunda ilgili kimseleri devamlı popoganda baskısı altına alınız." Ayrıca, İstanbul ve Londra'da Osmanlı temsicilerinin etrafını saran İngiliz gizli servislerine mensup ajanlar da: "Osmanlı bu andlaşmayı kabul etmekle, batı medeniyetine girecektir" diyerek beyin yıkıyorlardı. (282)

İngiliz uzmanlarından David Urguhart, "Takvim-i Vekayi"de; Liberalizm lehinde yazılar yayınlıyor," "Osmanlı rejeiminin liberalizm olduğunu, Osmanlı liberalizmini, Avrupalıların bile örnek alması gerektiğini" yazıyordu... Okul kitaplarında hala "büyük" sıfatına layik görülen Reşit paşa da Sultan'a: "Serbest tircaret yoluyla hızlı sanayileşmenin zor olmayacağını anlatıyordu... Reşit Paşa: "Liberalist ticaret kurallarıyla İngiltere gibi neden sanayileşmiyelim?" diyebiliyordu. (283)

1838 TİCARET ANDLAŞMASI: OSMANLI TİCARETİNİ TÖKEZLETİYOR

Zamanın İngiliz başbakanı, sözleşmeyi imza eden İngiliz heyetini kutlamak üzere, Windsor Casteriden'e yolladığı 15 Eylül 1838 tarihli mektubunda: "Tahminlerin üstünde bir başarı, şaheser" diye tanımladığı (284) 1838 Ticaret andlaşmasının mad-

(282) Ağah Oktay Güner, İsraf Ekonomisi, s.113. Damla yyn. istanbul 1976
(283) A. Oktay Güner, İsraf Ekonomisi, s.115, D. Avcıoğlu, Türkiyenin Düzeni, Birinci Kitap, s.108, Tekin yyn. 1979
(284) Ahmet Yücekök, a.g.e. s.53

deleri şunlardır:

1- Andlaşma Osmanlı ülkesinin bütününde uygulanacaktır.

2- "İlelebet mer'i ve muteber" olduğu belirtilen andlaşma hükümlerinde öteki bütün devletler yararlanacaktır. Nitekim daha sonra bu andlaşmadan: Fransa, İsveç, Norveç, Belçike, İspanya ve Danimarka ülkeleri de yararlanacaklardır...

3- Kapitülasyonlar devam edecek, andlaşma ile tanınan yeni imtiyazlar, eskilerine eklenecektir.

4- İngiliz tüccarlarına tanınan haklar, İngiliz tüccarlarının ortakları ve adamaları için de sağlanacaktır.

5- Gerek iç, gerek dış ticaret amacıyla, İngiliz tüccarları, ortakları ve adamları, memleketin her tarafından her çeşit emtiayı "bila-istisna" alıp satabileceklerdir.

6- Yed-i Vahit usulü, "bil-külliye terk ve iptal" olunacaktır.

7- Emtia alımı ve nakli için TEZKERE istenmiyecektir. Tezkere isteyen vezirler ve memurlar, devletçe "şiddetle takip olunacaktır"

8- İngiliz tüccar ve ortakları, iç ticarette, en imtiyazlı yerli tüccardan fazla vergi ödemeyecektir.

9- İhraç mallarından, ihracatın yapılacağı iskeleye kadar hiçbir vergi alınmayacak, iskelede %9 vergi alınacaktır. Ayrıca %3 oranında ek vergi alınacaktır. Bunun dışında ithal malları memleketin her tarafına vergisiz gidecek, bir yerden öbür yere tekrar tekrar götürülüp getirilrise dahi, vergi ödenmiyecektir. (Buna göre, bir Osmanlı tüccarı, içerdeki bir yerden öbür yere götürüp satacağı emtia için %12 vergi öderken, yabancı tüccar, ortakları ve adamları %5 vergi vereceklerdir!)

10- İthalatta yalnız %3 ithal resmi ödenecektir.

11- Bu andlaşmanın İngiliz mallarına ve tebaasına taşıdığı imtayaz ihlal olunmadıkça, Osmanlı devleti, içişlerinin yürütülmesinde "iz 'aç" (rahatsız) edilmeyecektir.

12- İngiliz tebaası ve adamları, yalnız İngiliz mallarını değil, dış ülkelerden gelmiş her türlü emtiayı ülkenin her yerinde serbestçe alıp satabilecektir.

13- Yabancı emtia, Boğazlarda serbestçe geçecek, Osmanlı limanlarında bir gemiden ötekine aktarma edilebilecek, bu mua-

melelerden ayrıca hiçbir resim alınmayacaktır. (285)

Görülüyor ki, reformcu Sultan ve akıl danışmanı büyük(!) Reşit paşa, bu andlaşma ile; Osmanlı ülkesinin servet ve kaynaklarını emperyalistlerin insafına terketmek gibi, büyük bir gafletin içine düşmüşlerdir. Böylece II. Mahmud, "Hayırlı olay" dediği; yeniçeri ocağının ilgasından12 yıl sonra, icraatının en hayırsızını imzalamak durumuna düşmüştür. Ayrıca Sultan, bu andlaşma ile; Osmanlı ülkesinin "yarı-sömürge oluş" durumunu, devletlerarası hukuk planına resmen geçirmiştir. (286)

YED-İ VAHİDİN İLGASI: VAHİM NETİCELER DOĞURUYOR

1838 Ticaret andlaşması ile; Sultan ve çevresi, Osmanlı Ülkesini emperyalizmin kucağına atmış, batı ekonomisi rekabetine devlet kaynakları çırılçıplak terk edilmiştir. Osmanlı devleti kendi iktisadi gücünü, yüzyıldan beri yeni Avrupa ekonomisine karşı korumak amacıyle yürürlükte bulundurduğu usulleri, Sultan Mahmud'un eliyle kaldırılmış, Türkiyenin şuurlu bir devletçilikle kendini koruması çabası verilirker, bu andlaşma ile terkedilmiş, ekonomik güç ve gelecek, liberalist ekonomiye bırakılmıştır.

Örneğin: Osmanlının uzun süredir uyguladığı "Yed-i vahid" usulü bunlardan biridir. Bu usule göre; mahsul devletçe ve devlet eliyle tayin edilen fiyat üzerinden satın alınmakta idi. (287) Özellikle ingiliz emperyalizmini çok rahatsız eden bu usul için daha 30 Kasım 1833'de, yeni andlaşmadan çok önce, İngiliz başbakanı Palmertson, İstanbuldaki sefirine yazdığı mektupta: "Yed-i Vahid" (tekel) usulünü kaldırmaya çalışın" direktifini vermişti. (288)

Gerçekten de, Yed-i Vahid usulü, hem osmanlı ekonomisini batının ekonomik rekabetine karşı koruyor, hem de servetin

---

(285) Türkiyenin Düzeni, Birinci Kitap, s.106-107

(286) T. Z. Tunaya, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, s.279, 2. Baskı, istanbul 1969

(287) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi c.6, s.219 Ankara 1983

(288) Türkiyenin Düzeni, c.1, s.105, İsmail Cem, Türkiyede Geri Kalmışlığın Tarihi, s.215 Cem yyn.

belirli ellerde temerküz etmesini önlüyordu... Esasen, emperyalistlerin bu usulden rahatsız olmaları bile, bunun Osmanlı lehinde ve fakat emperyalistlerin menfaatlarına aykırı düşen bir ilke olduğu gerçeğini ortaya koymakta değilmi idi?

"Yed-i Vahid" usulünün ilga edilmesiyle; İngiltere'ye Osmanlı topraklarında büyük ticari haklar tanımakla ve hususiyle "Yed-i Vahid" usulünün ilga edilmesiyle devlet; sınai ve mali bakımlardan büyük zarara uğramaya mahkum olmuştur.(289)

Andlaşmadan önce Osmanlı İmparatorluğunda serbest ticaret'e önemli kayıtlar getirmişti... İç ticaret Osmanlı tebaasına aitti... Yabancı tüccar, iç ticaret'e girip yerli tüccarlarla rekabete giremezdi. Zira "Yed-i Vahid" le bu hak yerli tüccar'a verilmişti.... Birçok malın alım satımı, bir ruhsat bedeli karşılığında belli kişilerin tekeline verilmişti. Üretici, malını ruhsat sahibi bu kişilere satmak zorunda idi. İşte, "Yed-i Vahid" denilen bu usul, yalnız hububat vb. gibi iç ürünlere değil, sadece ithal mallarına uygulanmakta idi. Örneğin: Kahve ithal edenler, malını "Yed-i Vahid" yani inhisar sahibine satmakla yükümlü idiler. Nitekim, Mısır'da M. Ali Paşa, Yed-i Vahid usulünü dış ticareti devletleştirme yolunda kullanmış, bu sayede elde ettiği gelirle; güçlü bir ordu ve sanayi kurma yolunda geniş ölçüde yararlanmıştı.(290)

YED-İ VAHİD'İN İLGASI: OSMANLININ VAHDETİNİ DE BOZUYOR

M. Ali Paşa'nın dış ticareti devletleştirmesiyle; gelirinin %60'ın yed-i vahidden sağlamakta idi. nitekim bu usulle güçlü bir duruma gelen M. Ali Paşa'dan, başta İngilizler ve diğer Avrupa ülkeleri tedirginlik duymaya başladılar. Yed-i Vahid usulünün kalkmasıyla birlikte başta; M. Ali Paşa ve Osmanlı devleti çok önemli bir gelir kaynağından mahrum bırakılmış ve hatta Yed-i Vahidin kaldırılması, daha sonraları dış borçlanma-

---

(289) İslam Ansiklopedisi, Tanzimat maddesi,
(290) Türkiyenin Düzeni, Birinci Kitap,s.105

lara yol açan bir mali buhranın temelinde yatan en büyük neden olmuştur. (291) Meşhur Tarihçi Ahmet Lütfi, bu konuda şöyle diyor:"Yed-i Vahid'in kaldırılması ile, tekel usulü kalktı ise de yerine yabancı tekeli geldi. Memaliki mahrusada yabancılar hırdavatçılığa kadar girdiler. Yüksek devletin tebaasının esnaflığı ve ticaretini yabancılar adım adım ellerinden aldılar.

İç endüstri bütün bütün mahvoldu. Avrupa emtiası revaç bularak kalan paramız da Avrupa'ya gitti" (292)

Henüz ticaret andlaşmasının esasleri tesbit edilmek üzere İstanbul'da büyük bir gizlilik içinde görüşmeler yapılırken, M. Ali Paşa Mısır'da kurmuş olduğu mali, idari, ekonomik sistemin tehlikeye düşeceğinden endişeye kapılarak bağımsızlığını ilan etmek suretiyle Bab-ı Ali'ye karşı cephe almıştır. (293)

İNGİLİZLER, OSMANLIYI İZ'AÇ EDEBİLECEK. (!)

Osmanlı ülkesini adeta İngiltereye mali açıdan bağımlı kılan bu andlaşma ile; ekonomik yapımızın belkemiği kırılmış, İmparatorlukta şenaat'a dayalı sanayi bünye, gömrüksüz ingiliz sanayi mamüllerine açılmıştır? Yerli dokumacılık ve İpekçilik için vurmaya başlayan ölüm çanlarını duyan bile olmamıştır.

1838 Andlaşması, Osmanlı sanayine Edirne andlaşmasından çok daha pahalıya mal olmuş, zira 1829 andlaşması hiç olmazsa yabancı emtiasına, yerli ürünlere oranla fazla bir imtiyaz vermemiştir. (294)

Devleti, adeta ipotek eden bu andlaşma ile, Belçikalı tüccar; Osmanlı ülkesinde sattığı mallar için %5 resim veriyor, bir Osmanlı tüccarı ise, yabancı ülkelere ihraç edeceği, hatta yalnızca Osmanlı eyaletlerinin veya Beyliklerinin birinden öbürüne taşıyacağı emtia için %12 resim ödemekle yükümlü tutuluyordu. (295) Öyleki, bazan ülkenin bir yerinden diğer yerine giden yerli malları; "Amediye, Reftiye, Mürurîye, Mastariye" gibi birçok vergilere tabi tutuluyordu ki, bazı eşyada bu vergile-

(291) Ahmet Yücekök, Türkiyede Din ve Siyaset, s.53
(292) Naklenden N. Berkes, Türkiye iktisat Tarihi, c.2, s.372
(293) İslam Ansiklopedisi, Tanzimat maddesi,
(294) A. Oktay Güner, İsraf Ekonomisi, s.113
(295) Türkiyenin Düzeni, Birinci Kitap, s.107

rin mal değerinin %50'sini bulduğu bilinmektedir. Böylelikle yabancı malları, yerli mallardan çok daha ucuza getiren bir uygulama sonucu Osmanlı ekonomisi çökecektir. (296)

İngilizler, bu andlaşma ile "en ziyade müsaadeye mazhar millet" muamelesini görmüştür. Bunun dışında, daha önce mal satışı ya da nakli için istenen "Tezkere", bundan böyle istenmeyecek ve isteyen kim olursa olsun, şiddetle cezalandırılacaktı. Böylece önemli bir gelir kaynağını kaybeden Osmanlı idaresi gümrük vergilerinde de yapılan cömert indirimler sonucu ticari bakımından büsbütün bağımlı bir duruma düşümüştür.

Bu indirimler yalnızca Osmanlı idaresinin gelirini düşürmekle kalmadı fakat asıl yıkıcı etkisi yerli pazarlar üzerinde göstererek yerli sanayinin tamamen çökmesine yol açtı. Azalan gümrük vergileri sonucu imparatorluğa çok ucuz sokulan yabancı mallar yerli pazarları tamamen işgal edebilecek düzeye kavuşmuştur. ayrıca bu andlaşma ile; ithal edilen mal karşılığında toplam %5 vergi ödendikten sonra O mal, osmanlı ülkesinin her tarafına hiç vergi ödenmeden götürülebilecekti...Halbuki daha önce ithal malları Osmanlı ülkesinde her yer değiştirdikçe %3 vergiye tabi olmakta idi. (297)

"İlelebed mer'i ve muteber" olduğu belirtilen bu anlaşmadan yalnız İngilizler değli, İngilizlerin dostları, ortakları ve hatta diğer Avrupa devletleri de yararlanacaklardı. Bu andlaşmanın diğer ilginç bir maddesine göre de İngiliz mallarına ve tebaasına tanınan imtiyazlar ihlal olunmadıkça, Osmanlı devleti, İÇİŞLERİNİN YÜRÜTÜLMESİNDE "AZ'AÇ" (RAHATSIZ) EDİLMEYECEKTİ... Bu madde ile osmanlının bağımsızlık ve hükümranlığı tehdit altına alınmıştır. Eğer, İngilizlere verilen imtiyazlar ihlal edilirse, İngilizler, Osmanlının içişlerine karışacak, Osmanlıyı rahatsız edebilecekti. Andlaşmanın bu maddesi reformcu Sultan ve onun akıl danışmanı Reşit Paşa için yüz karası değil de nedir?...

---

(296) Türkiyede Din ve Siyaset, s.56
(297) 100 Soruda Türkiyede Din ve Siyaset, s.54

1838 TİCARET ANDLAŞMASININ FECİ SONUÇLARI...

Önemle belirtmek gerekir ki, 1838 Ticaret andlaşması; osmanlı ekonomisi ve sanayii için adeta bir yıkım olmuş, yerli sanayi çöküntüye uğramış, ülkenin pamuklu kumaş ihracatı durmuş buna karşılık büyük bir ithalat hareketi başlamıştır... İngiltereden ithal edilen pamuklu maddelerin maliyeti artmış, yerli dokuma tezgahlarının sayısı ve üretimi ise hızla gerilemiştir. Örneğin: Bursa'da 25.000 okka ipek imal eden 100 tezgah varken, bu sayı 1847'de 4000 ipek ve 75 tezgah'a düşmüştür.

1838-1868 yılları arasında İstanbul ve Üsküdardaki kumaşçı tezgahlarının sayısı: 2750'den 25'e, Çatma yastık tezgahlarının sayısı ise; 60'tan 8'e indiği görülmüştür. Keza 1846'da Halep'te 300 pamuk mensucat yerinin yalnız 150'si çalışabilmektedir. (298) Tirnova'da 1812 yılında 2000 dokuma ve tezgahı varken, 1841'de 200'e inmiştir. (299) Ayrıca Bursanın kadife ve saten imalatı 20 yıl öncesine oranla %80 azalmıştır.(300)

Bu andlaşmanın sonucunda mamul alıp hammadde satmaya dayanan tipik "sömürge" ticaretimizde görülmemiş bir yükselme olmuştur. İngiltere ile yapılan ticaret; 1840'ta, 2.8 miyon sterlin iken, 1856'da; 6.3 1860'da; 11 milyon sterlin'e ulaşmıştır.(301) İşte, onun içindir ki, İngiliz devlet adamlarından Chathem: "Osmanlı devletinin yaşamakta devam etmesinin İngiltere için hayati öneminde bir zaruret olduğunu söylemeyen kimse ile ben konuşmam" diyordu. (302)

1838 Ticaret Andlaşmasının Osmanlı ekonomisi üzerindeki feci sonuçlarını, İngiliz Edward Michalsen şöyle izah ediyor: "... Eskiden Türkiyede yetişen ve yabancı memleketlerde büyük ünü olan Türk endüstrisinin birçok kolları şimdi tamamiyle yok olmuştur. Bunlar arasında: Pamuklu endistrisi gelir

---

(298) Türkiyenin Düzeni, c.1, s.109, III. İsraf Ekonomisi, s.121, 100 Soruda Türkiyede Din ve Siyaset, s.57

(299) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.239, Türkiyede Din ve Siyaset, s.55

(300) İsraf Ekonomisi, s.121

(301) İsraf, Ekonomisi, s.118, Türkiyede Geri Kalmışlığın Tarihi, s.236

(302) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.257

ki bugün tamamiyle İngiliz endüstrisi tarafından sağlanmaktadır. Şam'ın çelik bıçakları, Kıbrıs'ın şeker endüstrisi, İznik'in çini endüstrisi, Teselyanın Türk kızılı iplik boya endüstrisi hep yok olmuştur." (303)

Meşhur general Von Moltke'nin gözlemleri de şunlar: "Ermeniler tebaanın en zenginleridir. Ticaret yabancı malların yerli hammeddelerle değişmesinden ibaret... türk, ham maddesini kendi yurdunun yetiştirdiği bir okka işlemiş kumaş'a karşılık on okka ham iplik veriyor. Tarım durumu daha da kötü... Eskiden ürünlerinin yarısını Boğaz içine getiren Eflak, Buğdan, Mısır'ın zahire ambarları buraya kapandı... Türkiye hammeddelerini yabancı ülkelere sattığı halde elde ettiği para ile yabancı endüstri ürünlerini ödeyip alamıyordu. Para kurunun durumu, parayı tağşiş etme gibi hazin tedbirlere bundan ötürü baş vuruluyor. Bu güzel denizlerden geçen buhar gemilerinde; Avusturya, İngiliz, Rus ve Fransız bayrakları dalgalanıyor. Türk denizlerinde dalganmayan yalnız Türk bayrağıdır. Bu son derecede zengin ülkenin görülmedik fakirliğinin nedenleri işte bunlar..." (304)

II. 1838 TİCARET ANDLAŞMASI: MAMUR MISIR'I MAHVEDİYOR...

Hiç süphesiz Ortadoğunun iktisadi tarihinde bir dönüm noktası olan bu ondlaşma; Mısır endüstrisini çökertmiştir.. Daha önce belirttiğimiz gibi; M. Ali Paşa "Yed-i Vahid" usulünü çok iyi uygulamış ve hatta dış ticareti devletleştirmişti... Başta İngilizler olmak üzere, Avrupa ülkeleri bu icraattan rahatsız oluyorlardı. (305)

M. Ali Paşa yönetimindeki Mısır, Japonyadakine benzer başarılı bir sanayileşme hareketi içinde idi. (306) Mısır valisi; ordu ve donanmasının %60 gelirini "Yed-i Vahid" usulnden sağlıyordu. Ne var ki Mahut andlaşma ile, tabii olarak Osmanlı

---

(303) N. Berkes, Türkiye İktisat Tarihi, c.2, s.371-372, İst. 1970
(304) N. Berkes, Türkiye iktisat Tarihi, c.2, s.370-371
(305) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.257
(306) Avcıoğlu, Türkiyenin Düzeni, c.1, s.116

devletinin bir eyaleti olan Mısır'da da hukuken "Yed-i Vahid"kalkıyordu. [307] Mısır'da "Yed-i Vahid"in ilgası vali M. Ali Paşa'yı çok üzmüştür. [308] Zira Japonya gibi Mısır'da da yerli sanayinin gelişmesi muhakkak iken, reformcu Sultan ile emperyalist İngilterinin anlaşması sonucu; "Yed-i Vahid" usulü kaldırılmış, bu Mısır ticaret ve endüstrisinin çökmesine neden olmuştur.

Her ne kadar Y. Öztuna: "1838 ticaret andlaşmasının, Osmanlı modern endüstrisinin gelişmesini engellediği ancak devleti M. Ali Paşa'ya teslim etmemek için andlaşmanın göze alınmış bir fedakarlık olduğu [309] görüşünü ileri sürüyorsa da, bu gerekçenin mazur gürebilir bir yanı bulunmadığı ortadadır. Herşeyden önce II. Mahmud, sadece Mısır'ı değil, önce kendi ülkesini İngiltereye peşkeş çekmiştir..Gerçekte II. Mahmud, sırf hasedi yüzünden, müslüman Mısır halkının toprak ve servetini emperyalist kafirlere teslim etmekle; ağır bir suç işlemiştir... Eğer II. Mahmud basiretli bir padişah olsaydı, emperyalistlerle işbirliği yaparak, Mısır valisini te'dip edip cezalandırmazdı... Bilakis, valiyi takdir ve taltif edip kendine sadrazam yapardı. Belki bu atama ile; tüm Osmanlı ülkesinin kalkındırmasını sağlayabilirdi...

Kaldı ki, II. Mahmud, illa da birisine devleti teslim etmek istiyor idi ise, islam ülkesini emperyalistlere teslim edeceğine, müslüman halkın takdir ve sevgisini kazanmış ve bir ülkeyi kalkındırabileceğini ispat etmiş M. Ali paşa'ya teslim daha uygun değil miyidi? Aslında II. Mahmud, bu andlaşma ile emperyalizmin ilmiğini, kendi eliyle, müslüman halkın boynuna geçirmiştir, M. Ali Paşa'nın değil!..

M. Ali Paşa, "Yed-i Vahid" usulünün kaldırılmasına karşı çıkmış, ancak İngiliz donanmasının tehditlerine karşı koyamayarak, andlaşmaya uymayı kabul etmiştir. [310]

Böylece 1838'lerde, 70.000 işçi çalıştıran Mısır, 1873'lerde;

---

(307) Y. Öztuna, BTT. c.7, s.18, İst. 1978
(308) Kamil Paşa, Tarih-i Siyasi-i Osmaniye, c.3, s.166
(309) BTT. c.7, s.18
(310) D. Avcıoğlu, Türkiyenin Düzeni, 1. Kitap s. 117

7000'i metalürji'de ve 28.000'e düşmüştür. İngiliz işgalinden sonra çöküntü daha da hızlınacaktır. Lord Cromer, 1905 yılı raporunda bu çöküntüyü anlatıyor: "10-15 yıl öncesini hatırlayın, herkes, farkı görecektir. O zamanlar kahire mahalleleri, çeşitli sanayi kollarına mensup işçilerin gerçek arı kovanlarıydı... Bütün sanayi; ya geniş ölçüde geriledi, ya da yok olup gitti."(311)

-III-

ANDLAŞMA:
YAHUDİ - ERMENİ - FRENK
İŞBİRLİĞİNİ DOĞURUYOR

Emperyalizm, Adam Smith'in "Serbest Ekonomi" sistemini, Osmanlı devleti üstünde denemekle, ülkenin dış ticaret dengesini tahrip ederek ilk ve önmeli başarısını kazanmış, bu uygulama ile yerli sanayi adeta ölüme terk edilmiştir. zira gelişmiş Avrupa endüstrisine karşı yerli sanayimizin rekabet edemiyeceği açıktır...

Aslında 1838 ticaret andlaşmasından bir yıl sonra ilan edilen Tanzimat fermanı da; mahut andlaşmasının siyasal bir sonucudur, denilebilir. Kuşkusuz, bu andlaşmanın toplumsal sonucu da önemlidir. Şöyle ki, bu andlaşma neticesinde; yeni bir sınıf doğmuştur... Bu sınıf, yabancı konsolosların himayesiyle meydana gelmiş bir; yahudi - ermeni - Frenk ittifakı niteliğinindedir. İhracat yapan Avrupa ülkeleri, kendi ithalatlarına da aracılık yapan bu kesimin şikayetlerini, batılılar; sürekli bir baskı olarak Osmanlı hükümetine uyguluyorlardı. Bu sınıf kanaliyle sızmış olan kapitalist çıkarlar, bu yerli aracı sınıfın mal mülk ve yasal güvenliklerini garanti altına almak isteyeceklerdi.

Dışarda gayri müslim Osmanlıları himaye eden devletlerin tatmin edebilmesi için "Bila tefrika cins-i mezhep" fomülü altında "Demokratik" bir politikanın uygulanması gereği başgösterdi. (312)

---

(311) D. Avcoğlu, Türkiyenin Düzeni, 1. Kitap, s.117
(312) Ahmet Yücekök. Türkiyede Din ve Siyaset, s.60

Görülüyor ki, aydın padişah (!) II. Mahmud, Osmalı ülkesini emperyazilmin kıskacına sokmuş, başta İngiltere ve diğer Avrupa ülkeleri için, Osmanlı toprağını tam bir menffaat tarlası haline getirmiştir. Artık Osmanlı toprağı, çok cüz'i karışıklıklarla büyük kârların sağlandığı bir diyar olmuştur. Bunun neticesinde devlet, içerde ve dışırda zayıflamış ve tabii; batı ülkelerinin müdahelelerine açık bir alan haline gelmiştir.

Velhasıl, tarihçi lütfi Efendinin ifadesiyle: "Çalı süpürgesi, ağaç kaşık ve tahta taraklara kadar muhtaç olduğumuz eşyanın cümlesi yabancı memleketlerden gelip ve ucuzluğu cihetiyle revaç bulup mevcut servetimizi ecnebiler, sülük gibi çektiler.(313)

(313) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.260, İsraf Ekonomisi, s.119

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
II. KISIM

TANZİMAZ DEVRİ
ABDÜLMECİD BATILININ BATAĞINDA...

II. Mahmud'un ölümünden sonra, oğlu Abdülmecid taht'a geçti(I Temmuz 1839) Abdülmecid, daha padişahlığının ikinci gününde iken, meşhur Nizip hezimetinin haberi geldi. Babasının yeniçeri ocağı yerine kurduğu modern (!) Nizamiye orduları, M. Ali Paşanın ordusuna karşı büyük bir yenilgiye uğramış, sözüm ona modern ordu yarım saat içinde tarümar olmuştur.

Daha önce II. Mahmud'un emri üzerine, M. Ali Paşa ile savaşmak üzere görevlendirilen ancak II. Mahmud'un ölümü ve oğlu Abdülmecid'in taht'a geçmesi ile henüz Çanakkale boğazında beklemekte olan donanmaya "dur" emri verildi. Ne var ki, Kaptan-ı Derya Ahmet Paşa, sadrazam Hüsrev Paşa'dan çekindiğinden, Mısır yolunu tutarak, yirmi gemiden oluşan donanmayı İskenderiye'ye götürüp, M. Ali Paşa'ya teslim edince(1) Osmanlı devleti donanmasız kaldı.

Geçmişte, her felaketin faturasını yeniçeri ocağına yükleyen saray, bundan böyle İslam'a ve yürürlükteki düzene mal etmeye başladı... Padişah ve kapıkulu ricalına göre; felaketlerin önüne

(1) Ali Reşit Paşa, Asr-ı Hazır Tarihi, s.643

geçebilmek için, yürürlükteki düzeni dürmek ve bir an evvel "Batılılaşmak" gerekirdi... Bunun için de daha köklü bir reformun yapılması lazımdı ki, o da "Tanzimat"tan başkası olamazdı...

Osmanlı tarihinde, batı kültürünü almış, batı müziğini alaturka müziğine tercih etmiş ve batı medeniyetinin üstünlüğüne inanmış ilk Padişah olma (2) şerefine (!) nail olan Abdülmecid, Tanzimat'ı ilan etmekle: donanmayı kuvvetlendireceğini, ekonomiyi düzeltebileceğini, köklü idari ve sosyal perensipleri hakim kılabileceğini sanıyordu... Ne var ki, Tanzimat'ı adeta sihirli bir değnek gibi gören Abdülmecid, babası gibi umduğunu bulamayacaktır. Yanlış kurallarla, doğru sonuca varıldığı görülmüş değildir.

TANZİMAT İLAN EDİLİYOR

II. Mahmut öldüğü sırada meşhur mason Mustafa Reşit Paşa Londra'da idi. Reşit Paşa, henüz 17 yaşında olan Abdülmecid'in taht'a geçtiği haberini alınca hemen İstanbul'a dönmeye karar verdi.

M. Reşit Paşa, Tanzimat Fermanını 3 Kasım 1839'da Gülhane meydanında okudu. Hatt-ı Hümayunu dinleyenler arasında: Padişah, bütün bakanlar, ulema, devletin asker ve sivil büyük memurları, Rum ve Ermeni patrikleri, yahudi hahamı, esnaf teşkilatı temsilcileri ve elçiler de vardı. (3)

Hatırlanacağı üzere II. Mahmud, "Yeniçeri" ocağının ilgası hadisesine "Vak-i Hayriye" adını vermiş, ama "Hayırlı olay" dedikleri bu ilgadan sonra, Osanlı devleti bilakıs hayırsız olaylarla bitkin duruma düşmüştü... Şimdi de Yeniçeri ocağının ilgasından 13 yıl sonra II. Mahmud'un oğlu Abdülmecid, "Tanzimat"ı ilan ediyor ve buna "Tanzimat-ı Hayriye" adını veriyordu.

Bir şeyi yeniden düzenleme anlamına gelen Tanzimat, son dönem Osmanlı tarihinin en önemli hadiselerinden biridir.

---

(2) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.1, s.23
(3) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.170

Özetle, Tanzimat'ın getirdiği iddia edilen yenilikler şöyle sıralanabilir:

"... Bundan böyle Osmanlı devletinin güzel idare edilmesi için yeni kanunların konulması lazım olduğu ve kanunlarla; can emniyeti, mal, ırz ve namusun korunacağı, adil bir şekilde vergilerin tayin edileceği, askerliğin belli kaidelere bağlanacağı beyan edilmiş ayrıca kanunların müslüman ve diğer tebaa hakkında istisnasız tatbik olunacağı da seraheten vurgulanmıştır. Mahkemeler açık ve adilane bir şekilde icra edilecektir...

Bir hükümle hak olmadıkça hiç kimse tarafından diğerinin ırz ve namusuna tasallut edilmemesi, herkesin mal ve emlakına tam bir serbestlikle tasarruf hakkına sahip olması, malların müsaderesinin men'inin sağlanması..." (4)

Tanzimat'ı değil, tezellül'ü getiren Hattı-ı Humayunun son bölümü şu cümlelerle son buluyordu: "Düvel-i mütehabbe (dost ülkeler) dahi bu usulün inşallah-u Teala ilelebed bekasına şahid olmak üzere Dersaadetimizde mukim bilcümle süferaya dahi resmen bildirilsin. (5)

TANZİMAT DIŞ GÜÇLERİN ESERİDİR.

Dikkat edilirse Hatt-ı Humayunun son bölümünden aldığımız alıntıdan açıkça anlaşılıyor ki, Abdülmecid ve akıl danışmanı M. Reşit Paşa Tanzimattaki ilkelere bağlı kalacaklarını vaad etmekte ve bunun için de "düvel-i mütehabbe" (dost ülkeler) dedikleri emperyalist kafirleri tanık ve hakem olarak göstermektedirler. böylece saray, dış güçlerin, Osmanlı ülkesinin iç işlerine karışabileceğini hukuken kabul etmiş ve ülkeyi; emperyalist kafirlerin himaye ve vesayetine terketmiştir...

Halbuki, padişahın "dost ülkeler" dediği düşman Avrupa ülkeleri, Osmanlıyı "düze" çıkaracağı için Tanzimat'ı alkışlamıyorlardı. Onlar çok iyi biliyorlardı ki, Tanzimatla; daha çok Osmanlının iç işlerine karışabilecekler, daha çok Osmanlı ülkesini sömürme fırsat ve imkanını elde edeceklerdir... Nitekim

---

(4) Asr-ı Hazır Tarihi, s.644

(5) Düstur, c.1, s.7, Matbaai Amire, 1289

Fransanın o zamanlar İstanbul'da bulunan sefiri, devletine, yani Fransa'ya şu bilgileri veriyordu:

"Ekselansalarının çok iyi bildiği gibi, bizim bu reformlardan maksadımız, Osmanlı devletini kalkındırmak değil, Ayasoyfya üzerined parlamakta olan " Hilal"i indirip, yerine tekrar hiristiyan "Haç"ını koymaktır. (6)

Yalnız Tanzimat'ın ilanı değil, hükümet ve bakanların değiştirilmesi bile Avrupalıların isteği ile oluyordu. Bakınız bu konuda İbnül Emin M. Kemal İnal neler söylüyor: "O devirde vükelayı azl ü nasbeden padişah değil, Maatteessüf süferayı ecnebiyedir. Bu halde muahedelerle temin edilen "istiklal" kelimesinin ne manası oluyor?" (7)

Tanzimatla; içten çok dış hedef alınmış, emperyalist ülkelerin memnun edilmeleri amacı güdülmüş ve müslüman halk'a da zarardan başka birşey getirilmemiştir... Tanzimat, denilen icraat ve tasarruflar, sosyal zaruretlerden doğmamış, halk'ın refahı için yapılmamış; düvel-i mütehabbenin (dost ülkelerin) şart ve arzularıyla ika' edilmiştir. Yani bu ferman, emperyalist ülkelerin kefaletine tev'di edilmiştir. Tabiî, buna karşılık da, Avrupa ülkeleri, Saray ve çevresinin "batılılaşma" hevesleririne menfi tavır takınmamışlar, (8) bilakıs, Saray'ı teşvik etmişlerdir.

Bu arada padişah ve hempaları da, beklenilenin üstünde imtiyaz vermekte tereddüt etmemişlerdir... Öyle ki, Hatt-ı Humayunun okunmasından sonra, yabancı elçiler: "işte,vükelayı hazıra, matlub ve me'mulumuzun öte tarafına geçtiler", demişlerdi. Fransa elçisi de: "Devlet-i aliyyenin bu kadar fedakarlık edeceğini me'mul etmezdik, Caning ne dediyse, vükelay-ı devlet-i aliyye kabul etti. Eğer biraz dayanılmış olsaydı ben bazı mertebe ve kendilerine yardım ederdim" demekten kendini alamamıştı. (9) Ahmet Cevdet Paşa'nın, çok yerinde tesbitiyle: "Vükelayı hazıra Avrupalılara hoş görünmek için bol doğradılar

---

(6) Fransız Hariciye Arşivi, N. S. Turguie, 1876, s.38 vd.ından naklen: Doç. Dr. İ. S. sırma, Tanzimatın Götürdükleri, s.51

(7) Son Sadrazamlar, c.1, s.15, MEB. yyn. İstanbul 1969

(8) Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.185

(9) Ahmed Cevdet Paşa, Tezakir, c.1, s.70. TTK. Ankara 1953

ve tedricen vakt-u zaman ile yapılacak işleri def'aten ilen ettiler." (10)

TANZİMAT TENAKUZLARLA DOLUDUR.

Tanzimat fermanının, önceki fermanlardan farkı; iki noktada göze çarpar: Birincisi, padişahın yetkilerinin çok dar da olsa kısıtlanması, diğeri müslüman olmayan unsurlara eşitlik hakkının verilmesidir... Fermanda; bir taraftan, devletin sarsıntıya uğramasının nedenlerinin başında "şeriat" tan uzaklaşmak olduğu vurgulanıyor, öbür taraftan de genel hukukta daha çok batıdan mülhem kanunların yürürlüğe konulacağı vaadediliyordu. (İslam Ansiklopedisi, Tanzimat maddesi) Bu husus, açıkça bir tenakuz olduğu gibi, müslüman halkla da alay etmek demektir. İşte fermandaki tenakuz: "Cümleye malum olduğu üzere Devlet-i aliyyemizin biadayet-i zuhurundan beri ahkam-ı celile-i Kur'aniyye ve kavanin-i şer'iyyeye kemaliyle riayet olunduğundan saltanat-ı seniyyemizin kuvvet-ü meknet ve bilcümle tebaasının refah ü mamuriyet rütbe-i gayete vasıl olmuşken yüzelli sene vardır ki, gavail-i müteakibe ve esbab-ı mütenevviyaya mebni ne şer'i ve ne evvelki kuvvet ve mamuriyet bilakıs zaaf ve fakre mübeddel olmuş ve halbuki kavanin-i Şer'iyyenin tahtında idare olunmayan memalikin payidar olamıyacağı vazıhattan bulmuş olup... (11)

Görülüyor ki, fermandan bir taraftan İslamla idare edilmeyen ülkelerin sürekli olamıyacağı vurgulanırken, öbür taraftan da şer'i şerif adeta şer ilkeler olarak görülüyor ve refah; frenkleşmekte aranılıyor... Ayrıca Hatt-ı Humayunda; hem şeriatın eksiksiz uygulanacağı empüze ediliyor, hem de aynı fermanda şeriat'a aykırı maddeler, ilkeler ve vaadlar zikrediliyor...

Hatt-ı Humayun'da: Bila tefrik-i cins ü mezhep" eşitliğinin sağlanması, İslam hukukunun açıkça çiğnenmesi demektir. Ayrıca bu ilke ile; gayri müslüm tebaa birinci sınıf vatandaş konumuna yükselirken, müslüman halk, ikinci sınıf vatandaş

(10) Tezakir, c.1, s.74
(11) Düstur, c.1, s.4. Matbaai Amire 1289

satatüsüne düşürülmüştür... Padişah Abdülmecid'in "dost ülkeler" dediği, emperyalist kafirleri bu vaadlar için "kefil" göstermesi boşuna değildir. Buna rağmen müslüman olmayan azınlıklar, müslüman halkla yan yana askerlik yapmak istememişlerdir... Bu durum karşısında M. Reşit Paşa, ilgili kanunu sonraya bırakmak zorunda kalacaktır. Böylece bütün yaranma ve tavizlere rağmen Gülhane Hattında ilk deliği yine azınlıklar açacaklardır. (12)

HALK, TANZİMAT'I TANIMIYOR...

Tanzimat hükümlerinin Mısır da dahil, bütün eyaletlerde tatbik edilmesi için, Dışişleri ile görevli Tanzimat şampiyonu M. Reşit Paşa, değişik birimlere müfettişler gönderdi.

Tanzimat'a karşı çıkanlar çeşitli baskılarla sindirmeye çalışan M. Reşit Paşa, Hüsrev Paşa'yı sadrazamlıktan azletti. Ayrıca, Maliye bakını Nafiz Paşa ile Akif Paşa'yı Meclis-i Ahkam'ı Adliyeye vererek çeşitli cezalara çarptırdı. (13)

Buna rağmen müslüman halk, Tanzimat'a karşı sert aksülamel gösterdi. Müslümanlar, müslim-gayr-i müslim eşitliğinin İslam'a aykırı olduğunu söylüyorlar ve gerilemenin nedenlerinden birisinin de hıristiyanlara yüzvermek ve onların adetlerini kabul etmekten ileri geldiğini iddia ediyorlardı. Zira Tanzimatçılar, "bila tefrik-i cins ü din" reformu ile; Kur'an ve mütevatır sünnetle sabit olan nice hakikatı inkara yeltenmişlerdi...

Bu düşünceden hareketle, müslüman halk, Lübnan ve Cidde'de Tanzimat hükümlerinin uygulanmasına karşı çıkmış hiristiyan azınlık elde ettiği halklara şimarmiş, Islahat fermanı Maraş'ta okunduğu zaman, karışıklıklar çıkmış, halk bir İngiliz tacirinin evine saldırmış, İngiliz tacir, halk'ın üzerine ateş açarak bir kişiyi katledince, tacirin evi ateş'e verilmiş, hükümet Maraş'a askeri kuvvetler göndererek güçlükle düzeni sağlayabilmiştir. (14)

Halk'ın nazarında Abdülmecid frenk uşağı idi. Hatta "Arna-

(12) Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.180
(13) Asr-ı Hazır Tarihi, s.645
(14) Tezakir 1, Tezkire no: 10, s.89

vutluk, Aydın ve daha başka eyaletlerde Abdülmecid'in ittikatsız olduğu, vükelanın ve en çok M. Reşit Paşa'nın kafirler tarafından satın alınmış bir kimse olduğu ileri sürülüyordu. (15) Kuşkusuz müslüman halk'ın bu kanıya varması, sebepsiz değildi. Şöyle ki, her ne kadar Tanzimat'ın; herkesin can, mal ve ırzının emniyet altına almak için ilan edildiği propogandası yapılmışsa da, hakikatte Tanzimat; Batılılaşma sevdalıları padişah ve hempalarının 18.yüzyıldan beri uygulamaya çalıştıkları sözüm ona reform hareketlerinin bir düğüm noktasını teşkil etmektedir. Tanzimat, frenkmeşrep padişah ve işbirlikçilerinin Avrupayı memnun etme hereketidir ve içten ziyade dışı hedef alan bir islahattır. Gerçekten de Lale devri ile beşlayan batılılaşma sevdası, III. Selim'in "Nizam-ı Cedid"i, II. Mahmud'un "Resim, kaşık -çatal-" alanındaki reformları ve nihayet "Tanzimat fermanı", hep islam kültür ve medeniyetine, batı kültürünün tercih edilmek istenmesi mücadelesinin başarısız örnekleridir. Yukarıda saydığımız bütün bu taklitçi reformlar, aynı zamanda Saray'ın bütün bu seviyesiz reformlarına, müslüman halk sert tepkilerde bulunmuştur.

Halk, Tanzimat'ı tanımadı, zira Tanzimat, batılı emperyalistlerin hazırladıkları ve daima kendi menfaatlarına kullandıkları, manevi temelleri tahrip edici bir oyundur. Emperyalist kafirlerin hazırladıkları bu senaryo; Saray ve çevresine ve ülke içindeki işbirlikçilerine oynatılmıştır.

TANZİMAT, DÜZENSİZLİĞİ DÜZELTEMEDİ

Daha önce belirttiğimiz gibi, Tanzimatla müslüman halk ikinci sınıf vatandaş olmayan yüztuttu... Buna karşılık azınlıkların lehinde hükümler muhteva eden tanzimatla müslüman olmayan unsurlar iktisadi ve sosyal alanlarda hızla ilerlediler. Bu unsurlar askerlik mükellefiyetinden uzak tutulurken, müslüman tebaa, evini, tezgahını, işini yüzüstü bırakıp asker'e gitmekte idi.

Hiristiyan tebaa ise; elde ettiği imtiyazlarla yetinmeyerek, siyasal haklara kavuşmak için yabancı devletlere başvurmaktan

(15) Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.186

çekinmemişlerdir: Ortodokslar Rusyanın, Katolikler; Fransanın, Protestanlar da; İngilterinin araya girerek Gülhane Hattının kendilerine vermiş olduğu hakların yürütülmesinin teminini istemişlerdir. (16) Sözkonusu başvuruları kaçınılmaz fırsat olarak değerlendiren Avurpa devletleri ve papalık, Osmanlı devletinin içişlerine müdahele etmişler ve Osmanlı üzerindeki baskılarını artırmışlardır. Batılılar, önce müslüman olmayan unsurları hiristiyanlığın koruyucusu iddiasıyle - birer köprübaşı yapmışlar, daha sonraları müslüman olan ve fakat "Türk" olmayan unsurları da Osmanlı devletine karşı kışkırtmışlardır.

Özellikle Tanzimatla, mali alanda yapılan ıslahatlar; tam bir başarısızlıkla sonuçlanmış, patrikhane'ye bırakılan "cizye" toplama meselesinin ne kadar vahim sonuçlar doğurduğu sonradan anlaşılmıştır. Bu konuda M. Nuri Paşa şunları söylüyor: "Şer'i cizye, Avrupalıların en çok gözlerine batan bir diken idi. Bu sıralarda Avrupalıları sevindirecek şeylere girişilmiş bulunduğundan herşeyden önce, kişi başına alınan cizye toplanması işi kaldırılıp, patrikhaneler eliyle toplum başına alınmasına karar verildi... Cizye, Kırım savaşı sırasanda çıkarılan Islahat Fermanı uyarınca "askeri bedel"e çevrildi. Hala bugün bile doğru ve sağlıklı bir karar alınamamıştır." (17)

M. Reşit Paşa'nın hiçbir karşılık göstermeden piyasaya sürdüğü 20 milyonluk kağıt para ammenin muamelelerini alt üst ettiğinden, kısa süre sonra itibardan düştü. (18) ve kağıt para kısa zaman içinde piyasadan kaldırıldı. Böylece mali ve iktisadi cepheden Tanzimat, tam bir fiyasko ile sonuçlanmış oldu.

BATILILARDAN BAB-I ALİ'YE YENİ BADİRELER...

-I-

MISIR

Padişah Abdülmecid'in "Düvel-i mütehabbe" dediği dört emperyalist devlet (İngiltere, Prusya, Rusya, Avusturya) Mısır meselesini Londra'da kendi aralarında ve istedikleri biçimde

(16) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.187
(17) Netayic'ül Vukuat, c.III-IV, s.292
(18) M. Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.38, 1001 Temel Eser, İstanbul 1979

halletmişlerdir. (1840 Bu ülkeler, ayrıca boğazlar (İstanbul ve Çanakkale boğazları) ile ilgili uluslararası bir de andlaşma imzaladılar. Buna göre: Boğazların yabancı savaş gemilerine kapatılması esası muhafaza edilmiş bununla birlikte İstanbul'un müşterek himaye eğileceği ve bu esasların devletlerin müşterek teminatları altına alınacağı da karara bağlanmıştır. (19)

İstilacı ülkelerin Osmanlı lehinde Mısır'a müdaheleleri, Osmanlı ülkesine değil, kendilerine fayda sağlamış, en büyük menfaat İngiltere'nin payına düşmüştür. İngiltere, Güneyde M. Ali Paşa'yı güçsüz düşürmekle Fransayı, Doğudan da Rusya'yı uzaklaştırmış; Hindistan yolunu, Suriye cihetinden emniyete almış, ticari ve siyasi nüfuzunun Ortadoğu'da tesisi için bir adım daha atmıştır.

Burada şunu da belirtelim ki, Mısır meselesini M. Reşit Paşa'nın diplomatik zaferi olarak değerlendirenler, batılıların himaye ve vesayetlerini nimet görecek kadar aşağılık komplekssine kapılanlardır.

-II-

LÜBNAN BADİRESİ

Batılı ülkeler Osmanlının başına bir Lübnan badiresini çıkardılar. Tanzimat sayesinde elde ettikleri haklarla şimaran hiristiyan azınlık, sözde batılı ülkelerden yardım istemişler, zaten bu ortamın oluşması için İngiltere ve Fransa bütün güçleriyle çaba sarfetmekdirler.

Dürzilerle hiristiyan Maruniler arasında iç savaş çıkartılmı, FRansa Marunileri, İngiltere de Dürzileri himaye pozisyonuna girmişlerdir... 1842'de Kudüst'te bir protestan kilisesini kuran İngilizler, Suriye ve Lübnan'ın her tarafına misyonerler göndermiş, (20) Misyonerler, İngilterenin planları doğrultusunda çalışmalarına hız vermişlerdir.

LÜBNAN'DA MÜSLÜMAN KANI DÖKÜLÜYOR...

Tanzimat'ın azınlıklara tanıdığı ayrıcalıklar ve batılı ülkele-

(19) Asr-ı Hazır Tarihi, s.645
(20) Karal Osmanlı Tarihi, c.5, s.211

rin tahrikleri sonucu Lübnan'da İsyanlar patlak verdi. (1844) Fransa, Suriye ve sahillerini abluka altına alarak, Lübnan eyaletine asker çıkardı. (21) Lübnan'a çıkan Fransız askerlerini, Beyruttaki maruni hiristiyanlar büyük tezahüratlarla karşıladılar... Maruni hiristiyanların temsilcisi, Fransız komutanına kendilerini "Lübnan Fransızları" olarak takdim ettiler. (22)

Osmanlı devleti ne yapacağını şaşırmıştı.... İngiltere ve Fransa menfaatları Lübnan'da çarpışıyor, ama müslüman halkın kanı dökülüyordu... Sonunda Bab-ı ali, batılı devletlerin isteklerini kabule mecbur kaldı. Şekip efendiyi Dışişleri bakanlığından azlederek, silah toplama işine son verdi ve mahpuslu kişileri tahliye etti.

İki yıllık isyan ve çatışmalardan sonra 1846'da kurulan yeni idareye göre teşkil edilen meclislerde; 4 müslümana karşı 6 hiristiyan üye bulunacaktı. (23)

Böylece sorun, azınlıklar ve kafir emperyelistlerin istekleri doğrultusunda çözümlenmiş oldu.

İngiliz ve Fransızlar 15 yıl sonra tekrar Lübnan'a müdahele ederek, müslümanlarla hiristiyanlar arasında iç savaşlar çıkarttılar... Bu arada hiristiyanlar, 1856 Islahat fermanı ile daha da şımardılar... İsyan, Suriye kentine de sıçradı... Saray, Avrupalıları daha çok memnun etmek gayesiyle bu sefer hariciye nazırı Fuat Paşa'yı, olağanüstü yetkilerle Lübnan'a gönderdi... Fuat Paşa ilk iş olarak; ilk kurmay subaylardan olan ve Kırım savaşında Ruslara karşı "Çatana" meydan muharebesini kazanan Muşir Ahmet Paşa'yı kurşuna dizdirdi. Ayrıca idam ettirdiği 185 kişinin içinde; bir albay, iki yarbay ve iki de binbaşı vardı.(24) Kasap gibi müslüman halkın kanını döken Fuat Paşa, iç savaş esnasında maddi zarara uğradıkları gerekçesiyle marunilere ayrıca 750.000 altın dağıtarak (25) başta batılı ülkeleri ve Lübnan hiristiyanlarını memnun etmeyi de ihmal etmedi. Hal-

---

(21) Asr-ı Hazır Tarihi, s.660
(22) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.38
(23) Karal, Osmanlı Tarihi, c.5, s.212
(24) Asr-ı Hazır Tarihi, s.660. BTT. c.7, s.66
(25) Asr-ı Hazır Tarihi, s.660, BTT. yyn. Ankara 1976

buki Lübnan'da kanları dökülen, evleri yakılıp yıkılan müslüman halktı... Esasen, Fuat Paşa, bütün bu kanlı cinayetlerini Fransız generalinin emri üzerine gerçekleştirmişti. (26)

Batılı devletlerin baskısı altında Lübnan'a hiristiyanlar lehine muhtariyet idaresinin verilmesi, Osmanlı devletinin prestij, istiklal ve itibarını pekçok sarsmış, Lübnan'a verilen muhtariyet, başka halk topluluklarının da isyan etmelerine örnek olmuştur.(27)

İşte, saray'ın "Gülhane Hatt-ı Humayun"da "düvel,i mütehabbe" diye övdüğü emperyalist kafirler ve işbirlikçilerinin, Lübnan'ın müslüman halk'ı üzerindeki zulümleri böyle gerçekleşmişti.

-III-

CİDDE'DE CİDDİ KİMYA...

Ciddeli müslamanlar, Tanzimat ilkelerinin kendi kentlerinde uygulanmasına izin vermemişler, fesad mihrakları olan Fransa ve İngilterenin konsoloslarını katletmişlerdir. Bunun üzerine müslümanlarla hiristiyanlar arasında çatışmalar çıkmış, Cidde istilacı güçler tarafından bombardıman edilmiş, birçok müslüman şehid edilmiştir. (28)

ISLAHAT FERMANI FELAKETİ

Kırım savaşında (1853-1856) İngiltere, Fransa ve Piyemonte devletlerinin, Osmanlının yanında yer almaları; sömürücü bir politikanın sonucu idi. İngiltere; Rusyanın Sivastopoldeki deniz yolunu tutmuş, Piyemonte de; İtalya birliğini kurmak amaciyle bu savaş'a katılmıştır.

Kırım savaşı akabinde imzalanan Paris andlaşmasıyle (1856); Osmanlı devletinin bir Avrupa devleti sayılması, Avrupa devletler hukukundan faydalanması ve toprak bütünlğünün; büyük devletlerin (batılı Ülkelerin) kefilliği altına alınması ile, hiristiyan azınlık için çıkarılan Islahat Ferman'ının endlaşma

(26) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.38
(27) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.42, BTT. yyn. Ankara 1976
(28) Karal, Osmanlı Tarihi c.6, s.32

metnine sokulması (29) Tanzimaçılar için şeref kırıcı ve hacalet vericidir. Paris andlaşmasında galipler masasında oturdğumuz halde, mağlup olarak kalkmışızdır... Bunun müsebbibi de elbetteki Tanzimatçılardır.

Emperyalist ülkeler, kendi arallarında bile birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermezlerken, Osmanlı toprak bütünlüğünün, sözkonusu ülkelerin kefilliği altına alınması gülünçtür. Ayrıca, Osmanlı devletinin Avrupa devletler hukukundan faydalanması, müslüman halk tarafından nefretle karşılanmış ve Abdülmecid de babası II. Mahmut gibi müslüman halktan "gavur padişah" damgasını yemeyi (30) haketmiştir.

Kırım savaşının bitiminde, Tanzimatçı padişah ve hempası bir Islahat fermanı çıkarmak zorunda kalmışlardır. (18 Şubat 1856) Tanzimat fermanının üstünden henüz 17 sene geçmeden, yeni bir ıslahat fermanının yayımlanması düşündürücüdür. Tanzimatla padişah Abdülmecid, Avrupa ülkelerinin sevgisini kazanmıştı ama bu kısa zamanda yetersiz hale gelmişti. Y. Öztuna, her ne kadar Islahat fermanının; Avrupa umumi efkarının kazanılması için yayımlandığını ileri sürüyorsa da (31) gerçekteyse, gayri müslim tebaanın ahvalını islah etmek arzusunda bulunan düvel-i muazzamanın müdahelesiye çıkarılmıştır. (32) Hatta diyebiliriz ki, Islahat fermanı; yabancı devletlerin hazırladığı ve bab-ı Alinin kabul etmek zorunda kaldığı bir proğramdır. Nitekim İngiliz sefiri Caning'in yazdığına göre, bunun hazırlayıcısı; kendisi ile birlikte 5 kişidir. (33) İngiliz elçisi Caningi ne dedi ise, Osmanlı nazırları itirazsız kabul etmiştir.(34) Yukarıda belirttiğimiz gibi; hele Islahat fermanının Paris andlaşmasına dahil edilmesi ile Osmanlı devleti iç ve dış siyasetinde yabancı müdahelesine resmen açık kapı bırakmıştır...

Bu müdahelenin tesirlerini ıslahat fermanının metninde

---

(29) Ali Reşat, Asr-ı Hazır Tarihi, s.655
(30) BTT. c.7, s.34
(31) BTT. c.7, s.53
(32) Asr-ı Hazır Tarihi, s.656
(33) Ahmet Hilmi, İslam Tarihi, s.756, Ötüken yyn.

açıkça görmek mümkün:

"Devlet-i Âliyyemizin şanına muvafık ve milel-i mütemeddine (medeni milletler) arasında bihakkın haiz olduğu mevki-i ali ve mühimme layık olan hâlin kemâle îsli için şimdiye kadar vaz' ve tesisine muvaffak olduğum nizamat-ı cedide-i hayriyeninin ez Ser-i nev tekit ve tevsili matlub-ı bahir ül- ihlasımız olan düvel-i mufehhamının himmeti ü muavvenet-i hayrhahaneleri eseri olmak üzere devlet-i aliyemizin bu kerre biinayetillehi Taala haricen hukuk-i seniyyeyi bir kat daha teeküt eyelediğine..."(35)

ISLAHAT FERMANININ MUHTEVASI

Islahat fermanının münderecatını gayet mucmel olarak hulasa eden Ali Reşat şunları yazıyor: "Hiristiyan vesair tebaa-ı gayri müslim cemaatlerine verilmiş olan bilcümle imtiyazat ve müafiyat-i Ruhaniyenin ibkası, patrikahane nizamlarının tertibi. Serbestiye-i din ve mezhep... Sunuf-i tebaadan bir sınıfın diğer sınıftan aşağı tutulmasına mütezemin olan bütün tabirler, lafızlar ve temyizatın resmi yazılardan çıkarılması. Hiçkimsenin din değiştirmesi için icbar edilmemesi. Gayri müslimlerin de devlet memuriyetlerinde istihdamı, askeriye ve mülkiyeye kabulleri.Her bir cemaatın mektep tesisine me'zun olması. Mahkemelerde şahitlik hususunda eşitlik. Patrikhanelerin veya müslaman olmayan meclislerin, bazı hallerde, hukuk davalarında sahip olacakları salahiyetlerin teyidi. Usul ve nizamat-ı adliyenin süratle tanzim ve ikmalı. Hapishanelerin, zapıt memurlarının ıslahı. Hiristiyan ve sair tebaa-ı gayri müsliminin askerlikte istihdamları. Vilayet ve nahiye meclislerinde gayr-i müslimden aza verilmesi. Vergilerin hükümet tarafından tahsili... Avrupa maarifinden ulum ve sermayesinden istifade edilmesi..." (36)

Görülüyor ki, Islahat fermanı ile gayr-i müslim tebaaya devlet içinde devlet gibi örgütlenme hakkı verilmiş ve bu fermanla gayr-i müslim unsurların devlet'e daha fazla sahip çıkmaları sağlanmıştır. Müslüman halk için en önemli sorun; frenk-

(35) Düstur, c.1, s.7 vd. Matbaai Amire, 1289
(36) Asr-ı Hazır Tarihi, s.656-657

leşmiş padişah Abdülmecid ve hempası ile "tebaa-ı gayr-i müslimenin imtiyazatı meselesi idi." Nitekim Ahmed Cevdet Paşa, Islahat fermanının müslüman halk arasında oluşturduğu hüzünlü havayı, buna karşılık bazı Tanzimatçi ricalın art niyetlerini şöyle dile getirir:

".... Binaenaleyh ol gün hava nasıl puslu ise arz odasında ferman okunur iken hazır olanların ekseri abus'ül vech idi. Ancak bizim ziyy-i islamda bulunan bir takım alafranga çelebilerin yüzlerinde eser-i beşaşet görülüyordu ve bu makulelerden birtakım yadgarlar dahi: "Teba'ai gayr-i müslim'e ehl-i islam için yapılıp mahalleler mahlut olacak emlakımızın fiatı terakki ve medeniyet tevessü eder' dedikleri ve bu vechile izhar-ı memnuniyet ettikleri işidildi ve görüldü" (37)

İki hükümdar'a başkatiplik etmiş olan Ali Fuat Türkgeldi. "Edvar-ı Islahat" adlı eserinde, batılı devletlerin Osmanlı ülkesine şamil bir Islahat talebi altında saklı olan maksadı izah ederek der ki: " Devletlerce Islahat namı altında muhtelif devirlerde vuku bulan teklifler ve tazyikler, hep hiristiyanların hukuk ve imtiyazlarının genişlemesi maksadına dayanıp, ecnebilerin türlü renklerle boyanmış resmi kitaplarında bir Avrupa meselesi şeklinde tasvir ettikleri, ıslahat meselesi, hakikatte müslamanlık ve hiristiyanlık meselesinden ibarettir." (38)

Tanzimatçı rical, bütün bu imtiyazları, Avrupalıların gözüne girmek ve onlardan bir "aferin" almak için vermekte tereddüt etmiyor, buna karşılık emperyalist kafirler de; tanzimatçıların bu gafilliğini fırsat bilerek, içişlerimize karışıyor ekonomik çıkarların garanti altına almak ve gayri müslim tebaa'ya daha çok ayrıcalık verdirmek için Osmanlı devletinin iç ve dış politikasına yön veriyorlar, çıkarlarına ters, politika izleyen devlet adamlarını işbaşından uzaklaştırıyorlar ve kendi emirleri doğrultusunda iş yapan ricalı görev başına getiriyorlardı... Şüphesiz bu durum, Osmanlı ülkesini, batılı emperyalistlerin ortak vesayeti altına alınmanın kaçınılmaz sonucudur.

(37) Tezakir 1. Tezkire no: 10, s.68, TTK yyn. 1953

(38) Nekleden: Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, c.1, s.324 Dala yyn. İstanbul 1975

Batılı devletlerin Mısır ve Lübnan meselelerine nasıl karıştıklarını daha önce zikretmiştik. Abdülmecid'in yirmi yıl süren saltanatı devrinde yirmiiki defa sadrazam değiştirmiş olmasının biri ve belki de en mühimi bu yabancı müdahelesidir. (39) Zira Islahatlarla birlikte; yabancı ülkelerin Osmanlı üzerindeki baskı ve etkinlikleri armış, batılı ülkeler kendi menfaatlarına çalışan ve düşünen kişileri iş başına getirmişlerdir. Islahatlarla birlikte yirmi yılda yirmi iki sadrazamın değişmesi, Osmanlı ülkesinde istikrarsızlığın hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir. Sadece şu olay bile, batılı ülkelerin Saray üzerindeki baskılarını çok belirgin bir şekilde ortaya koyar: 1857'de M. Reşit Paşa"nın sadrazamlığa getirilmesinden müteessir olan Fransız elçisini teskin etmek için Abdülmecid'in gönderdiği bir zat ile Fransız elçisi arasında şu muhavere cereyan ediyor:

Memur: "Zat-ı şahane, Reşit Paşa'nın sadaret'e nasp ve tayini bir gûna mahiyet-i politikayı haiz olduğunu biran için olsun farz eylemenizden mükedder oldular.

Elçi: - "Zat-ı şahane; işine gelen vükelayı almak salahiyetini haizdirler. Buna asla itiraz edemem. Mamafih bu babta taraf-ı Şa-haneden vuku bulan muamelenin her türlü mütalaa-i politikadan hariç olduğunu asla kabul eyliyemem.

Memur- "Halbuki benim memuriyetim de size bu babta teminat-ı katiye vermektir. Zat-ı Şahane, Reşit Paşanın sadarete avdeti bütün bütün şahsi, bütün bütün hususi, yalnız kendi nefs-ı humayunlarına ait bazı esbaba mebni olduğundan emin olmanızı te'kiden rica buyuruyorlar. Sizi memnun etmek, sefaretin bütün işlerine bir itinay-ı mahsus ile bakmak ve vükelay-ı mevcudeyi makamlarından muhafaza eylemek için sadrazam'a katiyen irade buyurdular." (40)

Esasen, M. Reşit Paşa'nın birkaç kez görevden alındığı halde yeniden göreve getirilmesi de yabancı müdahalesiyle yakından bağlantılıdır. Örneğin: Rus Çarlığı tarafından olağa-

(39) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.23
(40) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.21

nüstü yetkilerle İstanbul'a gönderilen Prens Mençikof Küdus sorununun kendi lehlerinde çözümü için Osmanlı hükümetini değiştirebilmiştir. Mençikof, İstanbul'da bulunduğu sırada M. Reşit Paşa'nın: "Rum mufeberanından Legofet beyin yanında "mesele-i hazıra (Kudüs meselesi) gayet muhim olup, mamafih ben makamı iktidarda bulunsaydım bu işi sühuletle tesviye ederdim" yollu söylediği sözler, Legoft bey tarafından Prens Mençikof'a tekrar edilip sefiri müşariileyh dahi huzuru padişahındaki şikayeti sırasında Reşit paşının hariciye nezaretinde bulunması arzusunu dermiyan eylemesiyle Damad M. Ali Paşa sadaretten ve Rifat Paşa hariciyeden azl olunarak, Giridli Mustafa Naili Paşa Sadaret'e, Reşit Paşa dahi hiriciye nezaretine nesb buyrulmuşlardır" (41)

Görülüyor ki, Mençikof ve ermeni Legofet'in istekleri üzerine; derhal sadrazam ve dışişleri bakanı görevlerinden alınmışlar ve M. Reşit Paşa alelacele Dışişleri bakanlığına getirilmiştir. Onun için Kazım Paşa yazdığı bir şiirle:

"Zemanenin şu tabibi Reşid'ini gör kim,
Revac vermek için kedi karü san'atına,
Mizacı nazüki devlet karini sıhhat iken,
Düşürdü rey-i sakimi frengi illetine."(42)

diyerek, M. Reşit Paşayı hicetmişti.

AZAMİ SERVET AZINLIKLARIN ELLERİNDE...

Tanzimat'ın ilanı (1839) ve Islahat fermanı metninin Paris andlaşmasında (1856) yer almasından sonra, emperyalist kafirlerin içişlerimize müdahaleleri ve müslüman halk üzerindeki baskıları arttığı gibi, gayri müslim azınlıkların da sosyal ve ekonomik üstünlükler elde etmelerine neden olmuştur. Rumlar ve Ermeniler, adeta batılı emperyalistlerin Osmanlı ülkesindeki temsilcileri haline geldiler... Bilhassa ermeniler, müzayede ve münakasa işleriyle uğraşıyorlar bu sayede çok zengin olanlar, kâşaneler, saraylar kurarak o vaktin vezirleri, hatta prensleriyle

(41) M. Zeki Pakalın, Tanzimat Maliye Nazırı, c.1, s.105, Kanaat Kitapevi, İstanbul 1940
(42) M. Zeki Pakalın, aynı eser, c.1, s.27

adeta rekabete koyulanlar olmuştu. (43) Ermeniler, Rumlar, Ameriken misyonerleri, İzmir ve İstanbul tüccarları, İngiliz elçisi Caning'i nasıl öveceklerini bilemiyorlardı. Kısacası İngiliz büyükelçisinin perde arkasından yönettiği Tanzimat reformalarından Türkiyede; Paşa'ların yanısıra, Batı kapitalizminin yerli komisyonculğu rölünü yüklenen rum ve Ermeni aracılar olmuştur. (44)

Ahmet Cevdet Paşa'dan öğrendiğimize göre, Rum ve Ermeniler büyük servetlere; gayri meşru yollardan konmuşlardı. Örneğin; Tıngıroğlu Ohannes efendinin, Saffeti Paşa ve Mahmud Nedim Bey ile gizli ortaklıklar kurdukları, Beyrut ve izmir gümrüklerini kapatmış oldukları söylentileri halk arasında yayılmış, aşikar hale gelmişti. (45)

Paşa-Ermeni işbirliğini hicveden Kazım Paşa:
Yekvücud idi Mığırdıçla Reşidü Nafiz,
Haps olup şimdi Mığırdıç teresi kesti sesi,
Güyya gir idi ol... Ni zebellaya girip,
... asa baka kaldı geri yandan ikisi" (46) diyordu.

Bu mesel ile ilgili olarak Cevdet Paşa da şöyle diyor:

"Ma'hud ermeni Mığırdıç, M. Reşit Paşa'nın sarrafı idi; Mığırdıç'ın odası kapanmış, defterleri alındı. Lade'l Mütâlâ'a Reşid Paşa müteallikaatından bir hayli zevatın iltizamattan hissemend-i Temattü'at-ı kesire oldukları görüldü. Bu defterde ismim yazılı olmaması ile müftehir oldum. (47)

AHLAKİ ÇÖKÜNTÜ

Oyuncak sanmayın! Ahlak-ı milli, ruh-u millidir;
Onun iflası en korkunç ölümdür: Mevt-i küllidir.
M. Akif Ersoy

Tanzimat, adeta Lale devrinin eğlence ve sefahetini geri getirmiş, batıcı tüketimsel yaşantının yanında müslüman halkın

---

(43) M. Zeki Pakalın, c.1, s.37
(44) Doğan Avcıoğlu, Türkiyenin Düzeni, c.1, s.122
(45) Tezakir, 1. Tezkire no:6, s.26
(46) M. Zeki Pakalın, Tanzimat Maliye Nazirları, c.1, s.27
(47) Tezakir, c.4, Tezkire no:40, s.63

diğer yargılarını rencide edici bir ahlak düşüklüğü, özellikle saray ve rical çevresinde belirgin bir hale gelmiştir. Başta padişah Abdülmecid ve hempaları ile ilgili olarak Cevdet Paşa, bakınız neler söylüyor:

".... Nisvan (Kadınlar) ile kesret-i musahabetinde naşi vücud-ı humayunlarına günden güne za'f gelmesi bâdî-i endişe idi... Fethi Paşa hakkında birşey rivayet ederler. İnanmak istemem, inansam ana sebb etmeliyim (sövmeliyim) Derler ki, "Arz-ı hulus içün Avrupada kuvvet ma'cununa kukabil ilâlı şarablar getürüp de zat-ı şaheneye takdim edermiş" (48)

"Ez Kadim Harem saray-ı humayundan mazalla - nişin-i tesettür-ü ihtifa olan kadın efendiler de hükm-i zemane icabınca arabalar ile gezmeğe başladılar ve bi't - tabi şehirlere tefevvuk etmek üzere israf u sefahata daldılar, Ve onlar da borçlu oldular, Ahzu i'talarına vasıta olan kahveci ve baltacılar pek acib - su' -i istí'malata koyuldular. Mesela bir tacirden yüzbin kuruşluk mal alırlar ise elli bin kuruş ta nakid alup ikiyüzelli bin'e sened verirlerdi. Bu cihetlerle Saray-ı Humayunun üç sene zarfında üçmilyon kese akçe deyin zuhur etti" (49)

Özellikle başta saray ve çevresi ile, batı hayranı diğer azınlıkların ahlaksızlıkları, müslüman halk'ı oldukça rahatsız etmiş, halk; yer yer bu haksızlığa karşı sert tepkiler göstermeye başlamıştır... Bunun üzerine hükümet, alelacele bir "ilanname" hazırlamıştı. Buna göre; 'ilanname'ye aykırı davranan kadınların feracelerinin yakalarının kesilmesi ve kocalarının cezalandırılması gibi bir takım cezalar öngörülmüştür. Ne var ki, halife (!) Abdülmecid bu " illanname"ye karşı çıkmış ve: "Bu şiddetli cezayı benimkilere mi uygulayacaksınız?..." demiştir. Meselenin aslını Ahmet Cevdet Paşa'dan dinleyelim: "Millet-i islamiyede her şeyden ziyade ırzu namus meselesine dikkat ve itina oluna-gelmiş iken bir vakitten beri gerek saraylılar ve gerek İstanbul'un moda meraklısı olan hanımları atlas ferâce giymek ve gayet ince yaşmaklar kullanmak gibi hal ü hareketlerde bulu-

(48) A. C. Paşa, Maruzat, Haz: Y. Halaçoğlu, s.9-10, Çığır yyn. İstanbul 1980
(49) Maruzat, s.8

nup bu ise millet-i islamiyyeye pek ağır görünürdü. Binaenaleyh Ali Paşa'nın en sonra ittihazına mecbur olduğu meslek ikitizasınca bu yılda ırzu namusca ma'ruf olan usul ve adatın haleti esliyesine iadesi hususlarına teşebbüs etmiş, idi. Meclis-i mahsustabil muzakere kadınların atlas ferace fiymemeleri ve ince yaşmak kullanmamaları gibi mesturiyet-i sahihayı mucib olacak tenbihatı ve hilafi harekette bulunanlar olursa feracesinin yakası kesilmek ve kocaları ceza görmek gibi tehdidat-ı havi ve gayet şiddetli bir ilanname kaleme alınıp ba-mazbata arz olunmuş idi. Zat-ı Şahane (Abdülmecid) ise bundan dilgir olarak Rıza Paşa'yı çağırıp: "Bunun icrası kabil midir? Bu şiddetli benimkilere mi edecekler? Sen bu mazbatayı nasıl mühürledin? Deyu tekdir buyurmuş olduğundan tebeddül-i sadaretten sonra Rıza Paşa ol ilannameyi alıp Kıbrıslıya götürmüş ve o dahi beynennas bais-i memduhiyeti olan mesleki kadimini terk ile bu sadaretinde ittihaz eylediği meslek-i cedid üzere anı matlube muvafık olacak surette tashih ettirmiş olduğu mervidir." (50)

Görülüyor ki, Abdülmecid, kadınların açık saçık gezmelerini engelleyen mazbatanın yürürlüğe girmesine itiraz etmiş ve: "benim zevcelerim açık geziyorlar, bu cezaları nasıl onlara uygularsınız?" diyerek tesettür'e karşı çıkmıştır. Gerçekten de, kendisinin de itiraf ettiği gibi; açık saçık İstanbul'da gezinip tozanlar arasında sözde müslümanların halifesi Abdülmecid'in zevceleri de bulunuyordu. İşte, ileride göreceğimiz gibi; haklı olarak Şeyh Ahmet: "olmaz" diyordu. "Refeal Manesse isimli bir katolige resmini yaptıran, Donizetti İsimli bir gayr-i müslime marşlar besleten ve balolarda fahişe kadınlarla düşüp kalkan Abdülmecid'in hilafeti sahih olmaz" (51) Keza, "Avrupalı kadınların kıyfatlerini pek cazibeli buluyordum. Bizim kadınlarınkine pek ziyade tercih ediyorum" diyen (52) de Abdülmecid'in kendisi idi.

---

(50) Tezakir, c.2, Tezkire no:15, s.87, TTK. Ankara 1960
(51) İ. Taha Emre, Fedailer, s.28. Ölçü yyn. 1982
(52) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.99. TTK 1976

SEFİL SERFİRAZ'IN SEFAHETİ

Abdülmecid döneminde saray kadınlarının yaptıkları rezalet ve hacalet örneklerinden birisi de Tarabyalı bir Ermeninin saraydaki kadınlarla ilişki kurması meselesidir. Abdülmecid'in gözdelerinden Serfiraz hanım "Küçük fesli deyu ma'ruf" bir ermeniye aşık olmuştu. Serfiraz denilen bu sefil kadın, ermeni için büyük paralar harcamış, bir o kadar da borca girmişti.

Ailesi, küçük fesliyi Serfiraz'dan uzaklaştırmak amaçıyle adalara götürmüşler ancak bu ermeni İstanbul'a döndüğünde kimliği bilinmiyen kişilerce öldürülmüştü. Bunun üzerine yakınları İngiltere, Fransa ve Rusya eçilerine başvurarak, küçük fesliyi Serfiraz'ın öldürttüğünü öne sürmüşlerdi. Ahmet Cevdet Paşa bu konuda der ki: "Sarayların bu rezaletleri millet-i İslamiyeye borçlar 288.000 keseye baliğ olup bunun 125.000 kesesi Serfiraz hanımındı. (53)

Sarfiraz gibi rezalet ve israfıyle tanınmış saray kadınlarının bu ve buna benzer ahlaksızlıkları ümmet-i Muhammed tarafından nefretle karşılanırken, saray'ın giderleri de gittikçe artıyordu. Örneğin: "Reformcu sultan II. Mahmud döneminde saray için ayrılan para 1000 kese iken, bu dönemde bu rakam 20.000 keseye varmıştır. Ne var ki, Serfiraz'ın sefahet ve savurganlığına para yetmiyordu. O, bir yıl içinde 120.000 kese borçlanmıştı: Hele manzure-i Humayun olan Serfiraz kadın pek ziyade aşırıp taşırdı. Etvar-u hareketi namusa dokunur reddelere vardı. Tahsisat-ı humayun masarif-i ruzmerreye mukabil gelmediğinden akdemce mahiye yirmi bin keseye iblağ olundu. Halbuki Serfiraz hamının bir sene zarfında ettiği borç 120.000 keseye baliğ olmuş idi." (54)

İŞRETE BOL PARA
İŞÇİYE YOK PARA

Abdülmecid, usandığı birçok kadınları yüksek ödenek vererek, Saray'dan uzaklaştırırken, yerlerine de yenilerini almayı ihmal etmedi. Yalnız Serfiraz kadın'a dokunulmadı. Serfiraz

(53) Tezakir, c.2, Tekziker no:13, s.3-4, Maruzat, s.15
(54) Tezakir, c.2, Tezkire no:13, s.8

kadın istediği yerde gezer tozardı. Diğerleri dahi anu kıskanır ve anu nisbet seyir yerlerinde ve Beyoğlunda muhill-i ırz u namus olacak vechile dolaşırlardı... Bu karılar artık zabt olunamaz oldu ve etmedikleri rezalet kalmadı.(55)

Saray'da böyle akıl almaz israf ve rizalatler olurken, parasızlık nedeniyle işçilerin yevmirleri verilmemiş ve "... ebniyei hassa amelesi (padişah binaları işçileri) Saray'ı sararak yevmiyelerini istemeğe koyulmuş, bunun üzerine Abdülmecid ebniyei Hassayı tatil ile muhassasatı olan dört bin keseyi borçların ödenmesine havale ettirmek mecburiyetinde kalmış idi. (56)

Ne var ki, israf ve sefahet hastalığı bir yangın gibi her tarafı sarmıştı. Frenk usulu adetler, devletin yüksek sosyetesini sefahete sürüklemiş, israfa yeni bir mecra açmıştı. Abdülmecid'in iki kez yaptığı sünnet ve düğünlerdeki masraflar büyük meblağlara varmıştır. M. Reşid Paşa, Baltalı limanında yaptığı sahilhaneyi, oğlu Ali Galip Paşa ile evlendirilen Fatma sultan için hazineye satıp karşılığında 250.000 lira aldı. Harem-i Humayundan devlet'e yükletilen borçlar, akıl almaz sefahetler ve nazırlara verilen atıyyeler devlet binasını temelinden oynattı.(57) Beş altı senede Avrupa'ya 80 milyondan fazla borç edildi. (58)

Tanzimatçılardan Ali Fuat Paşa, frenk sahtiyanından yüzelli kuruş'a parlak bir potin giydiği için zamanın maliye nazırı Nafiz Paşa tarafından eleştiri konusu olmuş ve söz Abdülmecid'e kadar varmıştı. Sorulan soru üzerine Ali Fuat Paşa, Abdülmecid'e: "evet efendim, kulunuzun izzeti nefsim olduğundan frenk sahtiyanından yüzelli kuruş'a potin giyerim. Nafiz Paşa kulunuz ise, gayreti nefsten mahrum bulunduğundan, Kayseri sahtiyanından 30 kuruş'a mest giyer" (59) diyerek, izzeti nefis anlayışını ortaya koymuştu(!)

Görülüyor ki, Tanzimat'ın kahramanlarından (!) Ali Fuat Paşa, şeref ve haysiyeti dahi frenk sahtiyanından arayacak kadar izzeti nefis ve izandan yoksun bir kişidir. Nafiz Paşa, Kayseri

(55) Tezakir, c.2, Tezkire no:17, s.131
(56) M. Zeki Pakalın, Tanzimat Maliye Nazırları, c.1, s.161
(57) M. Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.38
(58) Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.38
(59) M. Zeki Pakalın, aynı eser, c.1, s.23

sahtiyanı giydiği için horlanıyor, kendisi de şerefi; frenk sahtiyanında arıyor... Her çeşit rezaleti işlemekten çekinmeyen Tanzimatçi rical ve aydınlar (!) halk arasında irtikap ve irtişa ile medhul olmuşlar, bunlar sayda gümrüklerini Tıngırzade Ohannes denilen bir gayri müslim'e peşkeş çekmekte bir beis görmiyecek kadar alçalmışlardır. (60)

TANZİMAT TÜKETİCİ SINIFLAR TÜRETİYOR

Hudutsız israf, rüşvet ve sefahetin tabii neticesi olara pahalılık artmış, ahlaki çöküntü daha da hız kazanmıştır. Örneğin: Kırım savaşında önce tütünün okkası altmış kuruş iken, savaş esnasında 300 kuruş'a çıkmış, Balta limanında evvelce 40 kuruş'a satılan bir yalı altı aylığı 40.000 Kuruş'a kiralanmaya verilmiştir. (61)

Öte yandan Şeyh Şamil'in Rus kafirlerine karşı verdiği mücadele neticesinde, Moskof zulmünden kaçan ve çoğunluğu kadın ve çocuklardan oluşan muhacir halk, İstanbul'da sefil ve perişan bir hayat sürmektedirler... İşin garibi, sultanın adeta bunu fırsat bilerek, Saray'ı çerkez kızları ile doldurmasıdır. Tanzimatla birlikte; bürokrat sayısında büyük artışlar olmuş ve gereksiz meclisler açılmak suretiyle tüketici sınıflar oluşturmuştur. Tanzimatçı ricalın israf, rüşvet ve irtikapları, müslüman halk'ı ekonomik ve sosyal açılardan son derece rahatsız etmiş, camilerde vaaz veren bazı cesur hocalar, nazırların yaptıkları suistimalları sayıp dökmekten çekinmemişlerdi. (62)

Bu durum artık tahammül edilmez hale gelince, maliye nazırı Nafiz Paşa, yüksek meslağda maaş almaktan başka hüneri olmayan bürokratlardan şikayetçi olmaya başlamış ve M. Reşit Paşa gönderdiği yazıda: "Mudaf-ı fermannâmei sami-i vekaletpenâhileri malûmu âcizanem olmuştur. Biddefeat arz ve ifade olunduğu vechile hazine-i maliyenin maazallahü taala hali buhrana düşmesi böyle filan meclis'e lüzum vardır dierek küşa-

(60) M. Zeki Pakalın, aynı eser, c.1, s.66
(61) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.206
(62) Karal, Osmanlı Tarihi, c.1, s.206

dile, karşılıksız maaşlar verilmesi ile hasıl olacağından... " [63] diyerek, sadrazam M. Reşit Paşa'yı cesaretli bir tavırla uyarabilmiştir.

Tanzimatçı bürokratlar, sadece karşılıksız maaş almıyorlar, usulsüz tayin ve maaşlar vermek suretiyle yandaşlarını memnun etmeyi de ihmal etmiyorlardı. Örneğin: Sadrazam M. Reşit Paşa, Ali Paşa'yı valilik maaşiyle meclis-i aliyeye devamını, ayrıca Keçizade Fuat Paşa'ya da yüksek meblağda maaş verilmesi için maliye nazırına emir vermiş ancak Maliye nazırı bu isteği reddetmişti. [64]

Ağır vergilerle müslüman halk'ı soyarak, elde ettikleri paralarla frenk usulü yaşantıyı ilericilik sayan Tanzimatçılar, menfaat ve mevki hırsı yüzünden birbirlerine düşmüşler, devlet yararını birtarafa atmışlardı. Bu konuda Ahmet Cevdet Paşa der ki: "... Beyn'l vükela mevud olan muhasama devlet-i aliyye ile Rusya devleti beyninde zuhura gelen adavetten az değil idi ve Reşit Paşa'nının birinci derecede hasmı Mehmed Ali Paşa olmağla birbirinin kanı içmeğe teşne idiler." [65]

BAB-I ALİ BATILILAŞMAYI BORÇLANMADA BULUYOR (!)...

Padişah ve hempası, israf ve sefahetlerle ülkeyi çok ağır şartlarla emperyalistlere borçlandırmışlar, böylece Osmanlı pazarına akan batı emtiasını batı sermayesi izlemiştir... Batılı ülkelerden ilk borç alma şeref(!) M. Reşit Paşa aittir. zamanın sadrazamı olan M. Reşit Paşa 1850'da 55 milyon franktan ibaret borç mukavelesini imzalamış, ancak Reşit Paşa'nın sadrazamlıktan uzaklaştırılması üzerine, vekiller heyeti; borç mukavelesini fesh etmiştir. Ne var ki, Paris ve Londra mehafili maliyesinde şiddetli bir itiraz hasıl olmuş bu sert tepki karşısında Osmanlı devleti 2 milyon 200 bin frank tazminat ödemek zorunda kalmıştır. [66]

---

(63) M. Zeki Pakalın, Maliye Nazırları, c.1, s.12-13
(64) M. Zeki Pakalın, Maliye Nazırları, c.1, s.13
(65) Tezakir, Tezkire no:40, s.66 TTK. 1976
(66)E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.20

Tanzimatçılar, 24 Ağustos 1857 tarihli bir mukavele ile ikinci kez batılı ülkelerden 5 milyonluk borcun altına girdiler. İstikraz, "Dent Palmer and Company" aracılığı ile yapıldı. İstikraz tahvillerinin faizi %6, ihraç fiyatı ise %80 idi. Yani 100 lire borçlanılıyor, gerçekte ise 80 lira alınıyordu. Görülüyor ki, istikrazın bedeli 5 milyon olduğu halde, Osmanlı ülkesi ancak üç milyonu alabilmiştir. (67) Osmanlı hükümeti borçlanmaya karşılık olarak Mısır hazinesinden almakta olduğu paradan 30.000.000 kuruş gösterdi. Bu para, Mısır hidivi tarafından doğrudan doğruya ve mayyen taksitlerle İngiliz veya Fransız bankasına teslim edilecekti. (68) Artık istikrazlar birbirlerini izledi... Önceki istikrazın faizinin ödenmesi için yeni istikrazlar yapıldı: İkinci istikrazın üzerinden bir yıl geçmeden 3. kez borçlanma yoluna gidildi. Osmanlı hükümeti ile İngiliz ve Fransız hükümetleri arasında 27 Haziran 1855'te imzalanan andlaşmaya göre müttefikler: "geliri savaşın sürdürülmesinde kullanılmak üzere" beş milyon sterlinlik borcun faizlerine kefil oldular. (69) Rocilde müesseselerinden alınan ve ihraç fiyatı %102 5/8, faiz haddi %4 olan bu istikrazla Osmanlı devletine aşağı yukarı 545 milyon kuruş getirecekti. İstikraz'a karşılık olarak da Mısır vergisinden serbest kalan paranın bir kısmı ile Suriye ve İzmir gümrük gelirinin bir kısmı gösterilmişti. (70) Donald C. Blaisdell'e göre bu muamele yabancı denetim kavramının tohumlarını içermekteydi. Güvence vermeyi onaylarken İngiliz ve Fransız hükümetleri borçlanmayla elde edilecek olan tutarın savaş masraflarına ayrılması için bir yaptırım gücü oluşturacak biçimde denetleyecek ve Hazine hesaplarını inceleyecek iki komiser atama hakkını talep etmişlerdir. (71)

1858'deki borçlanmanın amacı sözde kağıt parının kullanımdan kaldırılmasıydı. Osmanlı hükümetiyle Londra'daki Dent, Palmerand Company arasında yapılan anlaşma uyarınca

(67) M. Zeki Pakalın, Maliye Nazırları, c.1, s.20-21
(68) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.211
(69) Donald C. Blaisdell, Osmanlı İmaparatorluğunda Avrupa Mali Denetimi "Düyun-u umumiye", s.32 Doğu-Batı yyn. İstanbul 1978
(70) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.211
(71) Donald C. Blaisdell, aynı eser, s.32

ödenen beş milyon sterlinin üç milyonunu ihraç eden banka yüzde seksenbeşten derhal satın aldı. Geri kalan kısmı yüzde altmış ikibuçuktan satıldı. Yıllık faiz ve amortisman hadleri yine yüzde altı ve yüzde bir idi. Bu borç anlaşmasında da dış denetimi öngören bir şart vardı. İstanbul'da alınan dahili vergiler ve gümrük resimleri borcun ödenmesinde karşılık olarak tutulmuştu. (72) Bu hasılatın muntazam olarak tahsiline tahvil hamilleri tarafından seçilen delegelerin nezaret etmesi mukavele hükümleri icabındandı. Bu hüküm "Düyun-u Umumiye" idaresinin ilk temel taşı demektir. (73)

İSTİKRAZ: İSRAF'I ARTIRIYOR...

Tanzimatçı irical, istikrazlar sonucunda elde ettikleri paralarla; israf, sefahet ve işrette adeta çılgınlaşıyor, mehtap alemleri, lüks eşya kullanmak meraki artıkça artıyordu.... Saray masrafları için ayrıca sarraflardan %45 faizle para alınıp sarfediliyordu. (74)

Dolmabahçe sarayının kaç'a mal olduğunu soran Abdülmecid'e maliye nazırının verdiği cevap, padişahın aklını durduracak kadar korkunçtu: Maliyeti 2 milyon 800 bin sterlindi. İstanbullu bir sarraf bu konuda: "Büyük bir imparatorluk maliyesininin elli sarayı varken elli tane daha inşa etmek isteyen bir delinin çılgınca arzulariyle çökertilmesi canavarlıktır" demişti. (75)

Yüksek faiz ve ağır şartlarla borç almayı marifet zanneden Tanzimatçı rical, parayı daha rahat ve sorumsuzca harcamağa yönelmişlerdir. Halbuki bu istikrazlarla devlet, hem mali hem de siyasi alanlarda gittiçe büyük yükümlülükler altına girmekte idi... Buna rağmen Tanzimatçı rical, borçlandığı parının ancak yarısını alabiliyor ama bu parayı da sorumsuzca çarçur ediyorlardı. Hatta borç edilen para, kimi rical tarafından yeniyordu. Bu konuda doktor'a tezi hazırlayan Amerikalı D. C. Blaisdell şöyle diyor:

---

(72) Donald C. Blaisdell, aynı eser, s.33
(73) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.212
(74) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, sz.211
(75) Donald C. Blaisdell, aynı eser, s.34

"Devlet şurasının, hükümet hesaplarına bakan ve yapılan yolsuzlukları cezalandırmak göreviyle yükümlü bir şubesi vardır. Ama bu şube üyesinin yolsuzluklarla ünlü olduğu söyleniyor. Bu koruyucuları kim koruyacak, bu deneticileri kim denetleyecek? (76)

Öte yandan sermaye çevreleri, tehdit ve rüşvetlerle devlet adamlarını borçlanmaya zorluyorlardı. Osmanlı hazinesinin yeni bir istikraz'a muhtaç olduğunu iddiasını kabul etmeyen bir sadrazam'ı Mr. Palmer, düşürmüş yeni gelen sadrazam istikraz mukavelesini imzalamıştır. (77) Yine sadık Paşa, Forvino adlı Rusyalı bir banker ile "akd-i şirket" eylemiş kâr olursa kendi ceplerine, zarar olursa devlet'e yüklenmek üzere, hazine adına borsa oyunlarına girmişler ve hazine bu yüzden birkaç yüzbinleri kaybetmiş, onlar ise kazanmışlardı. (78) Tarihçi Lütfi efendinin deyimiyle: "Ol vaktin dişliceleri" istikrazlardan çok şey kemirmişlerdir.

Saray ve hempasının israf, işret ve irtikap ve sefahetlerini nefretle seyreden müslüman halk, padişah ve vükelaya ağır sözler söylüyorlar, elçiliklere imzasız mektuplar gönderiyorlar ve Abdülmecid'in taht'tan indirilmesi gerektiğini ifade ediyorlardı.

VE... DÖRDÜNCÜ İSTİKRAZ

Abdülmecid döneminin son istikrazının tarihi. "1860" Artık devlet için borç para almak suretiyle yaşamak, itiyat haline gelmişti. İç ve dış borçların tutarı 1774 milyon'a ulaşmış bulunuyordu. (79) Bu borçların faizleri ödenmediği takdirde iflas muhakkaktı...Zira bu sırada mali durum oldukça kötüleşmişti... Dört milyon sterlin'i bulan ve bileşik faizi yılda %2 olan borç, her altı yılda iki katına ulaşıyordu. (80) Padişah ve hempası, çığ gibi büyüyen bu borcun ödenmesi için yine çareyi istikrazda buluyorlardı. Böylece hem geçici bir rehavet olacak, hem de tabir caizse yollarını bulacaklardı.

---

(76) Donald C. Blaisdell, aynı eser, s.56, Karal, c.6, s.211
(77) Doğan Avcıoğlu, Türkiyenin Düzeni, c.1, s.124
(78) Doğan Avcıoğlu, Türkiyenin Düzeni, c.1, s.124
(79) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.212
(80) Donald C. Blaisdell, s.36

Bab-ı Ali bu amaçla yeni bir istikraz için Londra'ya başvurdu. İngiliz hükümeti aşağıdaki şartları ileri sürdü:

1- Devletin tasarrufunda bulunan araziye, Osmanlı tebaasının tabi olduğu şartlar dahilinde, yabancılara tasarruf hakkının tanınması,

2- Tahsil edilecek paraya karşılık bir istikraz aktedilmesi;

3- Vakıf sisteminin kaldırılması;

4- Osmanlı maliyesinin kontrolü için milletlerarası bir komisyon kurulması. Osmanlı hükümeti bu şartları kabul etmedi ve istikraz için Paris'e başvurdu. (81) 29 Ekim 1860'ta Paris'te M. Mires adlı bir maliye sihirbazı Osmanlı hükümeti ile ihraç fiyatı elli üç ve üç çeyrek olan onaltı milyon sterlinlik bir borcu içeren anlaşma yaptı. (82)

Bu istikraz için verilen muhtelif komisyonlar ve 36 sene müddetle mirese verilmesi taahhüd edilen senelik tahsisat hesap edilecek olursa hükümetin eline (400) milyon frank'a mukabil 164 milyon frank kaldığı anlaşılır. Bu suretle hakiki feyi ihraç %40'a inmiş, faiz ise %15 nisbetine takarrüb etmiş bulunuyordu. (83)

İSTİKRAZ İNKIYADI GETİRİYOR

İstikrazların; Osmanlı ülkesinin istikrar ve istiklalini olumsuz yönde nasıl etkilediğini kısaca maddeler halinde sıralayalım:

1-Borçlanmalar, Osmanlı maliyesini ipotek altına almış batılı ülkeler yüksek faizle fazla sermayeyi ihraç ederek, Osmanlı yönetiminde ağırlığını koymuştur,

2-Borçlanmalar devletler ve hükümetler arası sözleşmelerden fazla; Osmanlı hükümetiyle Londra ve Paris bankacıları, kısacası özel sektör temsilcileriyle yapılmıştır. Osmanlı devletinin karşısında daima Goldschmid, Palmer, Roçild, Mires gibi gerçek kişiler vardır,

3- Her borç alışta, Osmanlı bütçesinin bir kısım geliri karşı-

(81) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.212
(82) Donald C. Blaisdell, s.36
(83) M. Zeki Pakalın, Maliye Nazırları, c.1, s.166

lık gösterilmiştir. Tanzimatçılar, Mısır gelirinden başlayarak gittikçe Ümmet-i İslam'ın malını aldıkları borçlar karşılığında rehin bırakmışlar, Anadoludaki koyunları bile borçlanmanın karşılğlı olarak göstermişlerdir. (84)

4- İktisadi yönü ağırlık gibi görünen bu borçlanmaların siyasi yönleri daha ağır basmıştır. Borçlanılan yekünler, devlet bütçesine girmeden doğrudan doğruya İngiliz ya da Fransız bankasında Mısır Hidivi tarafından yatırılacaktır. Mali çevreler, uluslararası planda, devletleri yoluyla - 1876 Berlin kongresinde olduğu gibi - Osmanlı devletine baskı yapmakta ve devletin içişlerine karışmaktadırlar.

5- İstikrazlar; gelecek kuşakları bile borçlu hale getirmiştir.

6- Alınan parının hatırı sayılır bir kısmı komisyonlara, yüksek faizlere, ekonomik olmayan alanlara yatırılmıştır.

7- Böylece binbir minnetle elde edilen istikrazlar sosyal refaha hiçbir şey getirmemiş ve sonuç olarak memleket yer yer kiraya verilmiştir. (85)

İşte, bu karanlık kapıyı açmak Tanzimatçılara nasıp olmuş, batı sermayesi emperyalist itirazlarla bu kapıyı sonuna kadar zorlayarak ardına kadar açmayı başarmıştır. Emperyalistler, parayı Tanzimatçılara; iktisadi ve sınai gibi üretici dallara yatırmamaları şartiyle vermişler ve böylece Osmanlı ülkesini daima kendilerine açık bir pazar halinde olması için itina göstermişlerdir.

Tanzimat'ı ilan edip; istikraz, israf ve sefahet dönemini açan Abdülmecid, ülke kaynaklarını yabancı ellere peşkeş çekmekte tereddüt etmemiştir. M. Zeki Pakalının ifadesiyle: "1861'da Abdülmecid'in vefatiyle kapanan bu devir, aciyotaj ve hava oyunları, hazine ve saray ve devairi saire israfatının memlekette pekziyade ileri gittiği bir devirdir. Hazine, saray, devair bir miras yedi gibi mütemadiyen borçlanmışlar. Akdedilen borçlar ve re'sülmalının ilavesiyle yuvarlanan bir kar topu gibi gittikçe büyümüş ve bu yüzden akdedilen, dahili borçlar sebebiyle

(84) Donald C. Blaisdell, a.g.e. s.67
(85) T. Zafer Tunay, adı geçen eser, s.285-286

memleket 400 milyon frank tahmin edilen bir dahili gari muntazam borç altında ezildikten başka ayrıca ödenmemiş 500 milyondan fazla bir dış borç altına girmiştir. Miras istikrazı memleket iktisadiyat ve itibarına vurduğu darbelere rağmen maksadını temin edememiş ve dahili borçlar hemen hemen olduğu gibi kalmıştır. (86)

TİCARET AZINLIKLARIN ELİNDE...

Tanzimat Ve Islahat fermanlariyle gayri müslim unsurlara verilen imtiyazlar sonucunda ticaret; Ermeni, Rum ve yahuilerin tekellerine girmiştir. Bu konuda Ahmet Cevdet Paşa şunları söylüyor:

"... ve emri ticareten tervicine hiç ikdam olunmadı. Bir aralık bazı diplomatlar zuhur ile devletin umuru hariciyesini yoluna koydular. Lakin onlarda ahval-i memleketi bilmezlerdi. Bilmiyerek yaptıkları nizamlar ekseriya memleketin bir tarafına uyarsa diğer tarafına ve bazen nefsülemre uymazdı."

"Her yerde tevsii ticaretin menafii azimesi olduğu cay-i bahis değildir. Ama biz de Avrupa ticaretinin tavsii bak neler yaptı. Müteveffa ihtiyar Hansonun kendisinden işittim. İstanbul'a geldiğimizde Beyoğlunda onbir ecnebi mağazası vardı. Bizimle on iki oldu der idi. O zaman bu ecnebilerin davaları gümrükten bir komisyon marifetiyle rüyet olunurdu. Serbestii ticaret muahedesinden sonra memleketimize o kada ecnebiyer tehaccüm etti ki idareleri pek müşkül oldu. Onlar için ayrıca mahkemeler küşat olunmak lazım geldi. Himaye-i ecenebile belası bize yeterken bela üstüne bela olan bir de muhakeme-i muhtelite yapıldı. Ya o zaman hükmüne muvafık yolda bir ticaret mahkemesi yapmak kabil değil mi idi. Evet kabildi. Lakin o zaman serkarda olanlar umur-u adliye bilmezler, belki ticaretin ne demek olduğunu bilmediklerine bu dahi bir delildir."

"Ticaret muahedenamesinde ecnebiler büyük ve küçük her nevi ticaret edebilirler fırkası münderic olup esnafın dükkanlarda ahz ve itaları küçük ticaret tabirinde dahil olduğunu bil-

(86) M. Zeki Pakalın, Maliye Nazırları, c.1, s.167

meyerek imza eylemiş oldukları bir müddet sonra bab-ı ali ile sefaretler beyninde zuhura gelen keşakeşlerden anlaşılmıştır."

Görülüyorki, Osmanlı tabiyetinde bulunan Rum, Ermeni ve yahudiler dış ticaretin faal unsurları olmuşlardır. Hatta içlerinden birçoğu büyük devletlerin Osmanlı devletideki ticaret ajanları olmayı kabul ettikleri ve yabancı tabiyetine geçtikleri olurdu... Buna karşılık müslüman tüccarların sayısı küçük ticaret alanında bile gün geçtikçe azalmakta idi. (87)

Hatta ticaret burjuvazisinin güçlü ellerinde bulunduran Ermeniler; servetleri, işgüzarlıkları ile bir sadrazam intihap ettirecek kudrette bile maliktiler. (88)

BATILILAŞMA HEVESLERİ; ENDÜSTRİ KOLLARINI BATIRDI

Tanzimat tufanı, memleketi kısa zamanda bir açık pazar ve hammedde deposuna döndürmüş, bu vahim durum sonucunda, mamul mal alıp hammedde satmaya dayanan tipik "Sömürge" ticaretimizde görülmemiş bir yükselme olmuştur. İngiltere ile yapılan ticaret; 1840'ta 2.8milyon sterling iken, 1856'da 6.3, ta da 11 milyon'a ulaşmıştır. (89)

Fransa ile ticaretimiz;1846'da 97 milyon frank ikenr, 1857'de 190.q, 1863'de 251 milyon'a yükselmiştir. Fransızlar, "sömürgeciliğin dahiyane buluşu" uyarınca, bir süre sonra, bizden aldıkları pamukları dokuyarak kumaşını tekrar bize satıyorlardı. (90)

Osmanlı imparatorluğu, bu şartlar yüzünden Avrupalılar için; hammadde deposu ve mamullerini sattıkları bir pazar haline geldi. Resmi tarihçi lütfi efendinin ifadesiyle: "Çalı süpürgesi ağaç kaşık ve tahta taraklara kadar muhtaç olduğumuz eşyanın cümlesi yabancı memleketlerden gelip ve ucuzluğu cihetiyle revac bulup mevcut servetimizi ecnebiler, sülük gibi çektiler." (91)

---

(87) Tezakir'den nakle, E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.260
(88) A. Yücekök, 100 soruda Türkiyede Din ve Siyaset, s.65
(89) İsmail Cem, Türkiyede Geri kalmışlığın Tarihi, s.236
(90) İsmail Cem, aynı eser, s.236
(91) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.260

Tanzimatla beraber Osmanlı memleketine giren malların içinde Fransanın çuha saten'i, pamuklusu ve müslini, İngilterinin kadifesi, milano, lyon ve İsviçrenin ipekleri önemli yer tutmakta, %5 gümrük ödeyen bu kumaşlar yerli üreticileri perişen etmekte idi. (92) Pek çok endüstri kollarının merkezi olan Bursa'da, ipekçilik inhitat'a yüz tutmuştur. Eskiden, işlenmiş tiftik ihraç eden Ankara, şimdi ancak hem tiftik satabilmektedir. Diyarbakır, Edirne, Amasya gibi dokumacılığın ileri olduğu şehirler, Batı Anadolunun halı tezgahları, Bursa gibi kentler; genel bir çöküntünün içindedir, değişik kalite ve bol çeşitli Avrupa mallarının karşısında çaresizdirler. (93)

Dokuma sanayinin çöküntüye uğramasının başlıca sebepleri hiç şüphesiz ki, yabancı malların Osmanlı pazarlarını istila etmesi ve yerli malın onlarla rekabet edememesidir. Özellikle devlet adamları, Tanzimatçılar ve sosyete tabakanın Fransa çuha sateni ile İngilterinin kadifesine, Hindistanın ipekli kumaşlarına düşkünlük göstermeleri de yerli dokuma sanayiini olmusuz yönde etkileyen faktörlerden biridir, denilebilir. Örneğin: Paris'te büyük elçi olarak bulunan (1802-1806) Halet efendi İstanbuldaki büyüklerine çuha göndermekten o kadar usanmıştır ki, bir mektubunda; Fransızlara yetişilmesi için İstanbul'da bir çuha imalathanesinin açılmasını bile tavsiye etmiştir. (94)

Sadece dokuma sanayii alanında değil, diğer endüstri kolları alanlarında da inhitat misallerine raslamak mümkündür: 1847'de İzmir'de kağıt imalethanesi faaliyete geçmişse de kısa süre sonra parasızlık nedeniyle kapanmış, hemen akabinde kağıt piyasasına tamamen ecnebi mamulü kağıtlar hakım olmuştur.(95)

TOPRAKTA; TANZİMAT EROZYONU

Bu dönemde toprağın serüveni de trajedik bir hal almaya başlamıştır. Devletin temel üretim aracı olan toprak, Tanzimatla

(92) İsmail Cem, a.g.e. s.237
(93) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.240
(94) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.241
(95) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.250

birlikte; özel mülkiyete doğru olan gidişini hızlandırmış, toprak ağalarının türemesine sebebiyet vermiş, köylüyü serf durumuna düşürmüştür.

Tanzimat ve Islahat dönemleri boyunca toprak sorununun çözümlenip batı modeline uydurulması için çok çaba harcanmış, artık hastalık ve dertlerin şifası; batı hukuku kurallarında aranmış, böylece zaten fiilen var olan toprak üzerindeki özel mülkiyete; 1858 "Arazi kanunu" ile hukuki temeller sağlanmıştır.

19. Yüzyılda, sık sık çıkarılan toprakla ilgili fermanlarda, direk veya endirek, yabancıların etkisi vardır. Tanzimatçılara borç verenler, bu konuda bab-ı âli'ye epeyce baskı yaptılar. Emperyalistler, hep;toprağın özel mülkiyet konusu olması gerektiğini, böyle yapılmadığından geri kaldığımızı ileri sürüyorlar. (96)

1839'da "Timar" sisteminin ilgası ve özellikle 1847 yılı içinde toprakla ilgili kısa aralıklarla dört resmi tebliğin yapımlanması, ile " usul-ü mülkiyeye ve kaide-i hakkaniyete muvafı düşeceği" belirtilerek, kız çocukların da miri topraklara varis olmaları kararlaştırılmıştır. Az sonra çıkarılan bir emirname ile de; kesinlikle konmuş olan bir yasağı kaldırmakta ve kadınların eline geçmiş bulunan toprağın da miras yoluyla intikaline cevaz vermektedir. (97)

TOPRAK'TA TALAN !...

1858 Kanunnamesi ile de; toprağın hukuken özel mülkiyet'e girmesine önemli kolaylıklar getirmekte, miri toprakların tabi olduğu hükümler, mülk topraklarınkine hayli yaklaştırmaktadır. Ayrıca toprağın satış yahut devri için, esnek kaideler getirmekte, bu topraklar tasarruf sahiplerine tapu ile bağlanmaktadır.(98)

1858 Kanunnamesi hazırlanırken, Batılı ülkeler, yabancıların toprak sahibi olabilmeleri için epey baskı yapmışlardır. Zira

---

(96) D. Mehmet Doğan, Tarih ve Toplum, s.159, Dergah yyn. İstanbul 1977
(97) Prof. Halil Cin, Osmanlı Toprak Düzeni..., s.437, Kültür B. yyn.
(98) Prof. Halil Cin, aynı eser, s.439

Arazi Kanunnamesinin 110. maddesine göre, Osmanlı tebaasından olan bir kimsenin arazisi, yabancı uyruklu mirasçılarına geçmediği gibi, yabancılara tapu hakkı da tanınmıyordu. Ne var ki, emperyalistelrin isteklerine boyun eğen Osmanlı hükümeti, 18 Haziran 1869 tarihli kanun ile; yabancılara Osmanlı ülkesinde gayrimenkul mülkiyet edinme hakkı verilmiştir. (99) Batılı sömürgeciler için bu, karlı bir yıl olmuştur. Osmanlı hükümeti, yabancıların mülk sahibi olabilmelerini faydalı görmüş ve sözde bu hakla, kapitülasyonların hafifletilebileceğini sanmışlardı. Kanun'a göre: Hicaz arazisi dışında, yabancılar, Osmanlı ülkesinin her yanında yerli halk gibi, mülk ve toprak sahibi olabileceklerdir... Oysa, gittikçe borçlanan ve hayati merkezlerini yabancılara ipotek eden Osmanlı devleti, yeni bir zincirle daha bağlanmış oluyordu. Uygulama, ne köylüye refah ne de ziraat kalkınmasına bir hız getirebilmiştir. (100)

Böylece 1858 Arazi kanunu ile "mülk toprak hukuku" hakim kılınmak istenmiş ve nihayet 30 Mart 1911 tarihli kanunla miri toprak rejimi fiilen ortadan kalkmıştır. (101) Tanzimatçılar, batıya verdikleri gümrük imtiyazları yoluyla, geleneksel Osmanlı sanayîinin yıkımına imkan hazırlamışlar; Batının kapitalist toprak ve ticaret düzeninin; Osmanlı toprak ve ticaret düzeninin yerini alması için çaba sarfetmişlerdir. Netice olarak, "Miri" düzeninin son kalıntıları, Lonca düzeni ile birlikte tamamen ortadan kalkmıştır.

TANZİMAT KÖYLÜYE KAR GETİRMEDİ

Tanzimatçıların toprak statüsünde önemli değişikliker yapmaları neticesinde, toprakla ilgili uygulamalarda güçlükler çıkmış, köylü huzursuzlukları artımıştır. Zira toprağı elinde bulunduran toprağa ağaları ve mütegallibe, toprağın kendilerine ait olduğu davasındaydılar. Tanzimat bürokrasisi ise; sahip oldukları liberalist görüş gereği, bunların toprakları elde eidiş şartlarını dikkate almadan destekledi. Böylece miri toprakların topu-

(99) D. Mehmet, Doğan, Tarih ve Toplum, s.160
(100) T. Z. Tunaya, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, s.416
(101) H. Cin, a.g.e. s.471

lanması, daha bu devirde mümkün olmaya başladı. [102] Görülüyor ki, ne Tanzimat ne de tanzimatçılar, toprak statüsünü değiştirme adına köylüye yoksulluk ve huzursuzluktan başka bir şey getirmemiştir.

Halk, toprak ağaları ve mültezimlerin zulmünde bizar olmuşlardır. Örneğin: Tanzimat dönemi mültezimlerinin, halk'a nasıl zulüm yaptıkları ile ilgili bir haber 10 Ağustos 1875 tarihli "Vakit" gazetesinde okuyoruz; en yaygın usul olarak mültezimler; mahsulün satın alınmasını geciktirmektedir. Mültezimler, toplayacakları ürünleri, Ağustos'a kadar sürdürmekte, köylü, değer biçilmemiş ürünü kaldıramadığından hasat tarlalarda çürümeye yüz tutmak tadır. Mültezim, köylünün en güçsüz olduğu bu anı kollayıp çok düşük bir değerle köylünün ürünü almak yollarını tutmaktadır. "Biçare ahali mültezim'in dediğine razı olmayıp da hükümete müracaat edecek olsa arada kaybedeceği vakitte daha ziyade mutazarrır olacağından çaresiz mültezimin dediğini kubal ederek " büyük kayba uğramakta idi. [103]

1867'de, Sultan Abdülaziz'e bir layiha gönderen Ziya Paşa zaptiye ve tahsildar zulmünü şöyle anlatıyor:"

Ehalinin harabına bais olan eşhabın biri de tahsilat meselesidir. Bab-ı âli tahsilat için taşra memurlarını sıkıştırdıkça vali ve mutasarrıf daireleri de (bayram) ederler. Çünkü tesrii tahsilat maksadile vali ve mutasarrıfın mühürdarı veya kethüdası ve kevasbaşısı gibi birisi kazalara gönderilir. Bunlar tevabiat ve zaptiyeler ile bir sürü atlı oldukları halde baran-ı bela gibi her gece bir karyeye (köye) nuzul eder. Yem ve yiyecek köylü tarafından tesviye olunur. Eğer köylünün kudret-i nakdiyesi yoksa hanesinde bakır ve yatak gibi levazımat-ı beytiyeden her ne bulunursa alınır ve bunlar borcuna vefa etmezse tarlada çalışacağı çapa ve bel ve öküz ve boyunduruk gibi edevat-ı ziraatı ahzolunur ve kah otuz kırk kuruş kadar vergi ve aşar borcu için bir kaç aylar mahpusta yatırılıp ol rençberin evlat ve ayali aç bırakılır. Tarlası sulamayip kurur Hanesi yalnız kalmakla hırsız ve haydutlar gidip malını telef ve ırz ve namusunu payimal

(102) D. Mehmet Doğan, Tarih ve Toplum, s.160
(103) nakleden; İsmail Cem, Türkiyede Geri Kalmışlığın Tarihi, s.243

ederler ve kah bir karye halkını vergi ve aşar ve bekaya borçlarından cümleten mahbese ilke ile haneleri tehi ve tarlaları muattal ve hali bırakılır. Bu vechile hapis olunup da sefaletten kahırdan hastalanan ve vefat edenlerin esbabı vefat ve hallerini kim arar, kim sorar. Bazı yerlerde vergisini veremiyenleri ağaca sarıp falakaya yatırıp döğmek, ayalının kızının başlarından bulunan beş on kuruşluk hilliyatı koparıp almak ve hatunların uçkurlarına varıncaya kadar akçe aramak ve bu vechile hapis ve darp sefaleti ve namus gayreti ile hastalanıp ölmek dahi mazur tutulur..." (104)

Köylünün belini büken diğer bir husus ta yanlış politikalar neticesinde, tarımsal üretimin düşüşüdür. Daha Tanzimatın birinci aşamasında (1839-1876) müslüman halk son derece ağır maddi imkansızlıklarla karşı karşıya kalmış; vurgun, yolsuzluk, irtikap, pahalılık, ağır vergiler, rüşvet ve işsizlik; halkın belini bükmüştür.

Kıtlıklar neticesinde; 1873 yılında, Keskin ilçesinde yaşayan 52.000 kişiden 20.000 kadarı, bir başka yerde de 17.000 kişiden 5000 kadar'ı açlıktan ölmüştür. 9 Mayıs 1874 günlü "Basiret" gazetesinin verdiği bir habere göre; Ankara yöresinde açlıktan günde ortalam 1500-2000 kişi ölmektedir. Ayrıca gazetenin 24 Mayıs 1874 tarihli sayısında da; Kırşehir'de halk'ın açlıktan hayvan leşlerini, ağaç kabuklarını ve ayrık otlarını yedikleri" haberini okumaktayız. Ayrıca, çekilen telgraflardan: "açlıktan nisvan (kadın) ve subayının feryatları tahammül edilemez derecededir", "öküz vesair hayvanın cümlesinin telef olduğu", "çoluk ve çocukların ekmek diye feryatlarına tahammül edilemediği" anlatılmaktadır. (105)

Bu acıklı tablo sadece Anadolu'da mı görülmekte idi? Elbetteki hayır... Büyük bir kısmının müslüman tebaanın oluşturduğu işsizlik ordusu, kentin kenar mahallerinde sefalet içinde yaşıyorlardı. Bununla birlikte, sözde batı'ya açılma ve batı emperyalizminin yörüngesine girme Osmanlı toplumsal yaşatısı

---

(104) İsmail Cem, aynı eser, s.245-246
(105) İsmail Cem, a.g.e. s.248

üzerinde o denli etkili olmuştu ki, İstanbul'un şehir olarak görünümü, sosyal açıdan hiç de açıcı değildi: "... Paltosuyla İngiliz, şapkası ile Fransız, biraheneleri ile Alman, Müziğiyle; İtalya, meyhaneleriyle; Rub, bekçi ve hamallariyle de; Türk bir İstanbul" (106) bütün çıplakçılığı ile göze çarpıyordu.

DEĞERLENDİRME

Kısacası, Tanzimat'ın plançosu yapılmak istenirse Tanzimat; müslüman tebaa için hayır değil, şer getirmiştir. Bu fermanla; sömergecilik, azınlıkların tahakküm ve üstünlüğü sağlanmıştır. Sosyal çalkantılar, sınai, ticari, iktisadi ve ahlaki alanlarındaki çöküntü, yoksulluk, aşırı borçlanma ve esareti getiren Tanzimat, batı kapitalizminin çıkarlarına uygun kurumları Osmanlı ülkesinde başarmıştır.

Ayrıca azınlıklara tanınan haklarla, gayr-i müslim unsurların Avrupadaki emperyalist efendilerine daha rahat hizmet edebilme imkanlarını doğurmuştur. Tanzimatta; ilmi ve fikri temeller aramaya çalışmak, boşuna meşgaletten öteye geçmiyecektir.

Tanzimat; düzende düzensizliği,bağımlılığı, inhitatı getirmiş, iktisadi ve sosyal hayatı felç etmiştir.

FEDAKÂR BİR ÖRGÜT:
FEDAİLER ÖRGÜTÜ.
ÖRGÜTÜN KURULUŞ NEDENLERİ

Padişah Abdülmecid ve hempasının, emperyalist kafirlerin istekleri doğrultusunda çıkardıkları fermanlarla müslüman halk'ı gayri müslim unsurlar karşısında ikinci sınıf vatandaş durumuna düşürmüşler, körü körüne bir batı taklitçiliği, israf, sefahet, işret ve aşırı borçlanmalarla halk'ın nefret duygularını üzerlerine çekmişlerdir. Artık Osmanlı toprakları üzerinde;rüşvet, zina, faiz, içki, dans ve balolar yaygın hale gelmişti. Nitekim, müslümanların halifesi (!) Abdülmecid, ilk defa baloya giden padişah onuruna (!) sahip olmuştur.

Abdülmecid'in, Dağıstanlı müslümanların Rusya'ya karşı

---

(106) Ahmet Yücekök, a.g.e. s.65

verdikleri cihad'ı desteklememesi, Dağıstan'dan İstanbul'a muhacir olarak gelen pek çok çocuk ve kadının sefahet içinde yaşamalarına kayıtsız kalması, müslümanların hoşnutsuzluğuna sebebiyet vermişti. Resmi tarihçi Lütfi efendinin ifadesiyle: "Bunların ahval-i müteellimlerine yürekler dayanmak kabil değildi. (107)

Abdülmecid, sadece bu muhacir ve mazlum insanlara değil, Şeyh Şamil'e de cephede gerekli yardımı yapmamış, Rus çarının kardeşi Grandük Kostantin'i İstanbul'a davet etmiş, olağanüstü iltifatlarla Grandük'ü ağırlamış, Rus Çar'ı; Abdülmecid4i son altın'dan "Saint Adria" nişanı ile ödüllendirmiştir. (108) Özel bir masada Grandük'ün karısıyle yemek de yiyen (109) Abdülmecidin bu menfur icraatları, müslüman halk tarafından elbette hoş karşılanmazdı.

1856 yılında toplanan Paris Sulh konferansında: "Kafkasyanın bağımsızlığını savunacağız, bu nedenle Osmanlı devletinin de bize yardım etmesi gerekir" diyen İngiliz Dışişleri bakanı ve baş murahhası Lord Clarendon'a, Osmanlı devletinin temsilcisi Ali Paşa şöyle karşlığı vermişti: "Bizce oraların o kadar ehemmiyeti olmayıp bizim cürüksu tarafından biraz muhazaalı yerlerimiz var. Onların kurtarmakla iktifa edeceğiz" demişti. Kısacası gerek içerde gerekse dışarda Abdülmecid'in, İslam ve müslümanlar adına yaptığı hayırlı icraat yoktur.

HEDEF: HAKKI HAKİM KILMAKTIR

Padişah Abdülmecid ve hempasının frenkleşme hevesleri, halk'ın "İslamcı" düşünce etrafında birleşmesi neticesini doğurmuş, böylece, Tanzimatçı ideolojiye karşı İslamcı düşünce "aksiyoner"bir nitelik kazanmıştır.

Süleymaniyeli Şeyh Ahmed'in önderliğinde kurulan ve şeriatçi bir karektere sahip olan fedailer örgütünün (110) hedefi;

Abdülmecid ve Tanzimatçı ricalın gayri İslami uygulamala-

---

(107) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.96

(108) İ. Taha emre, Fedailer, s.66, Ölçü yyn. İstanbul 1982

(109) İslam Mecmuası, s.13, s.12

(110) T. Zafer Tunaya, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, s.54, İstanbul 1969

rın kaldırmak, yabancıların kontrolü altında gelişen Osmanlı toprakları üstündeki şirki yaşantı ve zulmü ortadan kaldırmak, emperyalizmin uydusu haline gelmiş olan padişah'ı ve hempasını işbaşından uzaklaştırmak ve gerçek anlamada İslam'ı; devlet'e ve hayata hakim kılmaktı.

ÖRGÜTÜN ÖNCÜLERİ

Gerçekleştirmek istedikleri inkılap teşebbüsünü, kuvveden fiil'e çıkarmayan fedailer örgütün öncüleri; resmi kayıtlara göre şunlardır: Beyazıd medresesinde oturan Şeyh Ahmet, Feriz Çerkez Hüseyin, Caferden Paşa, Tophanei Amire ketebesinden Arif Bey ve imalat meclisi azasından binbaşı Resim Bey'dir (111)

Ahmed Cevdet Paşa, fedailer örgütünün önderi için şunları söylüyor: "Fedailer Cemiyetinin reisi, ulemadan Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi nam kimesne imiş. Esna-yi muharebeden Şeyh Ahmed Kars'a geldiği vakit Islahat Ferman-ı alisi oraya vasıl olmağla daha ol vakit devlet aleyhine bir fitne uyandırmağı kurmuş ve orada Hüseyin Daim Paşa ile görüşmüşba'dehu Batum ordusuna ve oradan Dersaadet'e gelmiş. Hüseyin Paşa dahi miralaylıkla Kars'a giderek orada yararlığı zahir olmağla terfi'i rütbe ederek feriklik ile avdet etmişti... Ve merhum Şeyh Ahmed Efendiyi bir müddet hanesinde müsafir etmişti." (112)

Abdülmecid devrini en çok eleştirenlerden biri olmasına rağmen, Şeyh Ahmed'in yiğit ve İslami tavrını "Fitne" olarak değerlendiren Ahmet Cevdet Paşa'nın da maalesef fasid geleneksel anlayışı kıramadığını görüyoruz.Hatırlatmak gerekir ki, bu fasid anlayış, zalim Emevi sultanlarının ücretli alimleri tarafından halk'a empoze edilmiş ve fasid geleneksel anlayış zamanımıza kadar gelebilmiştir. Halbuki en büyük fitne; Abdülmecid'in iktidarda olmasıdır. İslam ülkesini emperyalist kafirlerin açık pazarı haline getiren, Frenk hukuku ve ahlakını, İslam hukuk ve ahlakından üstün sayan, hayatını işret ve fasıklıkla geçiren Abdülmecidden daha fitneci birisi düşünülebilir mi?

---

(111) Tezakir, 13-20, s.84, Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.95
(112) Tezakir, 13-20, s.82-83, TTK. yyn. Ankara 1960

Şeyh Ahmed, Abdülmecid'in münkerliğini men'e çalışıyordu... Niçin bu fitne sayılıyordu? Her ne ise...

Şeyh Ahmed'in önderliğinde kurulan gizli fedailer örgütüne gidenlerden, " Süleymaniyeli Şeyh Ahmed ile aramdaki ahdi kubul ettim. Ve ben muahid fedaiyim" ibaresi yazılı birer taahhütname alınırdı. (113)

FEDAİ BİR ŞEYH: ŞEYH AHMED!

"Kuleli Vak'ası hakkıda bir araştırma" adlı eserin yazarı Uluğ İğdemir, fedailer Cemiyeti reisi Süleymaniyeli Şeyh Ahmed için şöyle diyor: "Beyazıt medresesinin bir odasında rüya tabirleriyle ve şuna buna ders vermekle geçinen birisidir"(114) İğdemir'in, Şeyh Ahmed'i ve Fedailer cemiyetini önemsiz gibi göstermeğe çalışması, gerçeği yansıtmamaktadır. Zira Şeyh Ahmed'in önemi, İğdemir'in yargısını çürütecek mahiyettedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, Şeyh Ahmed, daha Kars'ta iken mahut Islahat fermanlarına karşı müslümanları uyarmıştı... Kaldı ki, Namık Kemal'ın şeyh Ahmed hakkındaki yargısı da, İgdemir'in iddiasını havada bırakmaktadır. N. Kemal der ki: "Doğrusu şehrimiz menfa (sürgün yeri) hususunda dahi enmuzeci (örnek) alem denmeğe şayeste (uygun) dir. İlm-i diyanetine, diyaneti himayeti himayetine muadil bulunan ve Kuleli Vak'asında herkesçe malum bir sırrın ketmini fedakarane iltizam ettiği için evel emirde katle mahkum ve muharrem katlinden şeni bin türlü tazibat ve belaya giriftar olan imamülahyar şeyh Ahmed burada."

"Erbabı kemalat içinde hiçbir mislini daha görmedğim Şeyh Ahmed Efendi dahi buradadır. Müşarünileyh ahlaki islamiyyenin takva ve diyanet ve irfan ve fazilet gibi kaffei mehasını seniyyesini cami bakiyyetüsselef bir seyyidi sahibi şeref olarak ecdadı izam ve mürşidani ahi makamları gibi müptela oldukları eşeddi belaya sabri Hüseyniye bir bürhanı zihayat olacak mertebelerde kemal ibraz etmekte..." (115)

---

(113) Uluğ İğdemir, Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma, s.31, TTK. yyn. Ank. 1937
(114) Uluğ İğdemir, aynı eser, s.35
(115) Uluğ İeğdemir, a.g.e., s.35

N. Kemal, Ebüzziya Tevfik'e göndirdiği bir mektupta şeyh Ahmed'den bahsediyor ve şöyle diyor: "Sana geçen gün söylediğim manzumeyi gönderiyorum. Bakayım beğenecek misin? Üstad-ı muhterem Şeyh Ahmed Efendi hazretleri pek beğendi. Bu yolda söylenecek şiirler bu zamana göre bir nevi hamasat-i siyasiye hükmündedir. Milletin teşhiz-i ezhanına (uyandırılmasına) hizmet eder, buyurdular."

Geçenki mektubunun kendilerine göstermiştim. Gösterdiğin metaneti okudukça "zadullah-u ömer-hu" (Allah ömrünü artırsın) duasını birkaç defa tekrar etti ve sureti-i mahsusuda selam yazmaklığımı emreyledi... Bilirsin ki, Ahmed Efendi erbab-i hürriyetin şeyhül reisidir" (116)

DÜZENDEN DÜZMECE BİR İDDİA...

Abdülmecid düzeni, fedailer Cemiyetinin gayesini sahte ve mesnetsiz iddialarla şöyle ifade etmişlerdir: "Halk'ı ve asker'ı saltanat-ı seniyye aleyhine kaldırarak heyet-i devlet-i tağyir ile usul ve kavanini bozmak ve sefki dima etmek (kan dökmek) misillü envai fezahat ve şenaatten ibaret olarak bunun esbap ve tedabirine karar vermek... Şeriatı garranın tamamiyle hilafına olarak beynelenam (halk arasında) fitne çıkarmak..." (117)

Halbuki şeriatı garranın tamamiyle hilafına olarak işret ve delalet içinde bocalayan, usul ve kavaninin bozup frenk usulleriyle yaşamayı şeref sayan Abdülmecid'in kendisi idi. Daha önce belirttiğimiz gibi, fedailer Cemiyetinin hedefi: Osmanlı ülkesine İslam'ı hakim kılmak ve şeriatı garranın hilafına hareket etmeyi hüner zanneden Abdülmecid'i hakettiği cezaya çarptırmaktı. (118)

SIZDIRMA, ÖRGÜTÜ SİNDİRİLİYOR

Fedailer cemiyetinin varlığı, bir ihbar sonucu su yüzüne çıkmıştır. Şöyle ki Mirliva Hasan paşa'ya cemiyet'e üye olması için teklif yapılmış, Hasan Paşa da; işi saray'a aksettirmekle,

---

(116) Ebüzziya Tevfik, Yeni Osmanlılar Tarihi, c.III. s.111 Kervan yyn. İst. Tarihsiz.
(117) Uluğ İğdemir, a.g.e. s.111
(118) Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.38, Asr-ı Hazır Tarihi, s.568

cemiyetin mevcudiyeti öğrenilmiş ve 13 Eylül 1859'da cemiyet üyelerinin mühim bir kısmı Kılıç Ali Paşa camiinde toplantı halinde bulundukları bir sırada yakalanmışlardır. [119] Bu toplantıyı, cemiyetin içine sızmayı başaran Mirliva Hasan Paşa tertip ettirmişti. [120] Aslında bu, Hasan Paşa tarafından kurulmuş bir tuzaktı. Ne var ki, cemiyet üyeleri, HasanPaşa'nın bir ajan olabileceği ihtimalini hesaba katmamışlardı.

İhbar sonucu, fedailer örgütünden 41 kişi tevkif edilerek, Kuleli kışlasından zindana atılmış, bundan ötürü bu olay, tarih'e; "Kuleli Vak'ası" olarak geçmiştir.

Görülüyor ki, Mirliva Hasan Paşa, ajan olarak örgütün içine sızarak, Kılıç Ali Paşa camiinde toplantı düzenletmiş, arkasında da ihbar yoluyla örgüt üyelerini yakalatmıştır.

Kuleli Vakasını araştıran Uluğ İğdemir'in iddiasına göre; örgüt üyeleri Kuleli kışlasına götürülürken, örgütün önde gelen simalarından Caferdem Paşa, korkak ve zayıf iradeli olduğu için; kendini deniz'e atmak suretiyle intihar etmiştir. [121] Oysa gerçek şudur ki, Kuleli zindanlarında Caferdem Paşaya işkence yapılmış, işkence nedeniyle Caferdem Paşa, Gemiye dahi binememiş ve ancak askerlerin yardımı ile gemiye alınmıştır. Buna rağmen askerler, gemiden zorla Caferdem Paşa'ya içki içirmeye çalışmışlardır [122] ki, Paşa'nın bu nedenle kendini denize atmış olabileceği kuvvetle muhtemeldir. Bir başka ihtimal de, verilen emir üzerine, askerler tarafından Caferdem Paşa'nın denize atılması ve buna intihar süsü verilmesidir, denilebilir.

PADİŞAH PANİK İÇİNDE

Fedailer örgütü mensuplarının yakalandığı günü, saray ve Tanzimatçı rical korku ve heyecan içinde geçirmişlerdir. Bu konuda Ahmed Cevdet Paşa şunları yazıyor: "Rebi'ülevvelin ondördüncü Salı günü hanım sultanların cihası bahren Kemal-i alayiş ile gönderildi. Halbuki balada mezkur ihtilalın zuhurunda

---

(119) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.96
(120) Uluğ İğdemir, a.g.e. s.32
(121) Uluğ İğdemir, aynı eser, s.36
(122) İ. Taha Emre, Fedailer, s.70

Cuma günü zat-ı şahane hakikat-i hali öğrenip haylice ürkmüş olduğundan şehzadelerden ve kadınlardan seyre gidenleri derhal haram - ağaları ile toplatıp kimisi küçük sudan ve kimisi kağıthaneden celb olunmalarıyle "Zorba kalkmış" deyu Saray-i humayunun içine azim havf ü dehşet düşüp kadınların çoğu bayılmış idi. Bu Kerre cihaz alayı alayişi etmek ne büyük gaflet ve memkûriyettir. Cihazı götüren askerin aylığı verilmiyor iken bunca masraf ihtiyarıyle alay göstermek akıllara hayret vermiştir" (123)

Öte yandan Caferdem Paşa'nın öldürüldüğü günün gecesinde bütün medreselere ve camilere bildiriler yapıştırılmıştı. Bu bildirilerde: "Hasmın kadı olursa yardımcı Allah (cc) olsun. Ey ümmet-i Muhammed, zimin din ve şeriatınızı meydana çıkarmak, kafirleri ve zalimleri cezalandırmak için davranan kardeşleriniz kuleli zindanlarında işkence altındadırlar. Bir kısmı şimdiden şehid edildi. Sizlerde din ve hamiyet duygusu kalmadı mı?..Niçin gidip onları kurtarmıyorsunuz? Yoksa hükümeti işgal eden Ermeni ve Rumlardan mı korkuyorsunuz?..." (124) denilmekteydi.

SARAYDAN FEDAİLERE SUÇLAMA

Örgüt üyelerinin yakalanmasından sonra, saray, muhakemeleri daha yapılmadan örgüt üyelerini mahkum etmiş, ağır suçlamalarda bulunmuştur. Bununla ilgili olarak "Ceride-i Havadis" gazetesinin 24 Sefer 1276 tarih ve 956 sayılı nüshasında, birinci sahifanın birinci sütununda tevcihat hadislerinden sonra hükümet tarafından verildiği anlaşılan şu haberi okuyoruz:"İhlali asayiş niyeti fasidesiyle bazi sebük mağzan bir cemiyet teşkilini murat eyledikleri haber alınarak buna mütecasir olan 40 kadar eşhas derhal ahz ü girift ve Kuleli kışlasında haps olunmuş ve bunların işbu harekatı tedip ve terbiyelerini müstelzim bulunmuş olmasıyle haklarından teretüp edecek mücazatın hakkiyle hüküm ve icrası zımnında... Bir komisyon teşkil olunarak merkumların istintak ve muhakemeleriyle verilecek hüküm ve kara-

(123) Tezkire, Tezkire no:15, s.84-85
(124) Tezkire, Tezkire no:15, s.84

fin dahi bahazın ilanına iptidar tarik ve hizmet bundan sonra bildirilecekinden kendilerinin nasıl bayağı adamlar oldukları o vakit herkesin malumu olur" (125)

Dikkat edilirse, hükümet henüz üyeleri yargının önüne çıkarmadan, onları yargılamadan mahkum etmiş, suçlu ilan etmişlerdir.

Fedailer cemiyeti üyelerinin sorguları; sadrazam, Şeyhülislam, Serasker Paşa, Meclisi Ali-i Tanzimat, Meclissi vala ve Meclis-i Dar-ı Şurayı Askeri reislerinden kurulan bir komisyon marifetiyle yapılmıştır. Bundan sonra soruşturma dosyası, Babı âli'de toplanan vükelâ heyeti tarafından incelenerek suçlulara ceza tesbit edilmiştir. (126)

BAB-I ÂLİ'DEN BEYANNAME...

Örgüt üyeleri aleyhinde açılan davanın neticesi, hükümetin resmi bir beyannamesiyle kamu oyuna duyuruluyor. Sözkonusu beyanameyi 21 Rebilülahir 1276 tarih ve 961 sayılı Cerid-i Havadis gazetesi ile 2 Cemaziyelevvel 1276 tarih ve 574 sayılı Takvim-i Vakayi'de görüyoruz. Uluğ İğdemir'e göre, Kuleli olayı hakkında şimdiye kadar intişar etmiş tek vesika olan buyennameyi aynen almayı uygun gördük:

"Bazı eşhasın saltanatı seniyye aleyhinde ikaı fitne ve fesat kastiyle bir ittifakı hafi teşkil etmiş oldukları geçen Seferülhayrın 16. Çarşamba günü haber alınmakla bulundukları mahallerden birer ikişer celp ve Kuleli kıla-i Humayununa nakil ve tevkif olunduktan sonra, tertip olunan komisyonu mahsus marifetiyle münferiden ve müvaceheten emri istintak ve muhakemeleri icra olunmakta idüği ol vakit bayan ve ilan olunmuştu. Muhakamat ve tahkikat ve tetkikat vecibesi kemayanbeği ifa olunarak zat ü terkim olunan istintkaknameler, fezlekleri Bab-ı ali'de akd ü tertip olunan divan-ı mahsusda kemali dikkat ve mecidi itina ile birer birer kıraat ve mütalea olunup, çünkü eşhası merkumenin adedi 40 nefer'e baliğ olduğu halde cümlesi-

(125) Uluğ İğdemir, a.g.e. s.9
(126) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.96

nin muharrik ve reisi ve maddei fesadın müellifi hakikisi mi'nasıl Süleymaniye sancağı ahalisinden Şeyh Ahmet namında ve Sultan Bayezıt medresesinde mukim bir şahıs olup merkum bu kâfi nahemvarı icra tasavvuruna bundan 5-6 mah mukaddem başlıyarak ve Ferik Çerkez Hüseyin Paşa'nın Rumeli canibinden avdetinden sonra anınla ve Caferdem Paşa ve imalat meclisi azasından binbaşı Resim Bey ve Tophane-i amire ketebesinden Arif Bey ile dahi bertakrip efkarı fesadiyede ittihat ederek bir taraftan kendisi ve bir taraftan bunların muavenet ve fesadetiyle sunufu muhtelif eden diğer kezanı dahi dairei ittifaka celp ve ithal etmiş ve bunların maksatları beynel ahali bir arbede (kavga) çıkarıp kavanin ve nizamatı bozmak ve sefki diama etmek misillü envai fezahat ve şenaatten ibaret olarak bunun esbap ve tedabirine karar verdiklerinden başka, damı mefsedetlerine düşürmek kaydında oldukları sebükmağzanı iğfal zımında benimle şu kadar bin adam müttefiktir ve vükela ve ulemadan pek çok zatlar vardır diyerek bu yolda dahi envai kizbü iftirayı velhasıl şer'işerifin ve kavanın nasafet ve sadakatü insaniyetin cümlesine muhalif efkar ve harekatı kendilerine şiar edinmiş oldukları ikrar ve itiraflarıyle sabit olmuştur. Ve ağrazı fasidelerini terviç zimninda kemal-i riya ve tezvir ile namı âlisin ortaya koydukları şeraiti garranın tamamiyle hilafına olarak beynelenam mucip olacağı mazarrat ve mehalikin şiddetü cesmaneti mütehakkık görülmüştür. İşte böyle bir fezahatı azimeye tasaddi edip esbabı icraiyesinin dahi tehıye eden ve tasmim ettikleri fesadın tamamıyle fiile gelmemesi mücerret vaktiyle duyulmasından neş'et eyliyen eşhasın dinü devleti ve mülkü milleti şerri azim ve fesadı cesimlerinden muhafazaten ve siyaseten idamları devletçe umuru zaruriye ve tabiiyeden olup fakat eşhası merkumenin mütesaddi oldukları ef'alü harekatta cümlesinin medhal ve sirket ve malumatı müsavat üzere olmayıp bu cemiyeti fesadiyenin nasıl müellifi ve müessisi merkum şeyh Ahmet olduğu gibi, Hüseyin Paşa ve Cafer Paşa ve Arif Bey ve Resim Bey dahi mürettip ve maiyyeti olarak ve kusurundan kimisinin bilerek veya bilmiyerek tebaiyet evmuvafakat derecesinde idüğinden meratibi cürmü cinayetleri dört

derecede münkasım olmuş ve bazısının dahi malumatı hüküm getirip edecek dereceye varmayup ve çent neferi beriüzzimme addolunup tahliyeyi sebilleri lazım gelmiş olmağı birinci derecede müttehem ve cani olan kesandan Caferdem kendisini denize ilka ile cezasını bulmuş olmasıyle diğerleri olan Şeyh Ahmet ve Hüseyin Paşa ve Arif ve Resim Beylerin ulülemr ile siyaseten idam olunmaları ve ikinci derecede bulunan 13 neferinin müebbeden kürük ve üçüncü dördüncü derece bulunanların dahi müddeti mütefavite ile nefyü haps ve tart cezaları ile mücazat kılınmalırı lazım gelip fakat ceza kanunnamei humayunun 47. maddesinden muharrer olduğu vechile idam cezasının küreğe ve kürek cezasının kalebentliğe tebdili dahi iradei-i mahsusa-i mülukaneye mütevvekkıf bulunduğundan ol babta divanı mahsusu mezkurdan tanzim olunan hüküm mazbatası huzuru şevketmüfuru hazreti padişahiye ledelarz birinci cani bulunan mezkurül eşmai 4 neferin kemali merhamet ve şefkati celilesi padişahı iktizasından naşi idam cezasından affile buna bedel mebbeden ve mahbusen ve diğer müttehiminden ikinci derecede olup mebbeden kürek cezasına müstahak olanların dahi kezalık münasip kalelerde mebbeden kalebent olmaları ve eşhası sairenin dakhi divanı mezkurun hükmü vekararı iktizasından olan derecat ile mücazatlarının icrası hususuna iradei seniyei eşhası merkume tayin olunan kalelere gönderilmiş olmakla keyfiyet cümlenin malumu olmak üzere ilan olundu. (127)

MASUMLAR, MAHKUM EDİLİRLER
Cani geziyor dipdiri, can vermede masum,
Suç başkasınındır da niçin başkası mahkum?
M. Akif Ersoy

Görülüyor ki, İslam'ı isteyenler, yine İslam adına mahkum ediliyorlar... Yani bir çeşit din'e karşı din... Buna göre birinci derecede mücrim olanlar (Şeyh Ahmet ve Rasim Beyler, Caferdem ve Hüseyin Daim Paşa'lar) idama mahkum edilmişler, diğerleri sırasıyle; kürek, kalebent ve sürgün cezalariyle tecziye edilmişlerdir. Padişah Abdülmecid, idam mahkumlarından Arif

(127) Uluğ İğdemir, a.g.e. s.10-13

ve Rasim Beylerin cezalarını müebbed küreğe tahvil, diğerlerininkini aynen tasdik etmiştir.

Ancak sadrazamın isteği üzerine Abdülmecid, Şeyh Ahmed ve Arif Bey ve Hüseyin Daim paşının cezalarını da kelbentliğe çevirmiştir. (128)

Cemiyetin ileri gelenlerinden Süleymaniyeli Şeyh Ahmed ve Arif bey, Müebbeden ve mahbusen Magos'da, Hüseyin Dami paşa ile Rasim bey de Akka'da kalebent edilmiş, diğer muhtelif adalara ve bazıları memleketlerine sürülmüşlerdir. (129) Süleymaniyeli Şeyh Ahmed, Abdülmecid'in ölümünden sonra, taht'a geçen Abdülaziz'in çıkardığı genel aff'ı kabul etmeyerek, Magosa'da oturmayı tercih etmiştir.

İFADELERDEN İKTİBASLAR

Fedailer Cemiyeti mensuplarının amaçlarının ne olduğu, heyet-i vükelanın hazırladığı mazbatadan da az çok anlaşılmaktadır. Mesela: Şeyh Ahmed'e ait bir numaralı hükümde şöyle bir ifade geçer: "...İfadesinde temessük eylediği itizarata göre tebaai devlet-i aleyyenin icabı hakkaniyet ve iktizayı ahkamı zaman olarak nail oldukları tesavii hukuk meselesine zamınca vermiş olduğu manayı batıl güya zihnini teşviş eylediğinden istizharı ahkamı celilei Şeriyye ovhamiyle böyle bir cemiyet teşkiline kalkışarak ve bundan maksadı dahi hiç kimse hakkında bir gune suikast ve muamele için olmıyarak ulemayı bu cemiyeti ittifaka ithal ile ifadei meram etmek olduğunu söyleyüp... Şeyhi merkumun suikast niyetinde değildim, muradım ahkamı şer'iyenin icrasıdır. (130)

Görülüyor ki, Şeyh Ahmed, açıkça Gülhane hattıyle ve Islahat fermaniyle hiristiyan tebaaya verilen tavizleri şeriata mugayir görerek, şeriat ahkamının icrası için cemaatleştiğini beyan etmiştir.

Keza Hüseyin Daim paşa da ifadesinde: "İcrai ahkami şerriyye ve ıslahatı umuru umuniye hakkında bir cemiyet teşkil et-

(128) Uluğ İğdemir, aynı eser, s.32
(129) Uluğ İğdemir, a.g.e. s.33
(130) Uluğ İğdemir, a.g.e. s.46-47

meğl Şeyh Ahmed'in teklifi ile dahil olduğunu söyler. Maznunlardan ve Sinekli medresesi talebesinden Harputlu Bekir, bu ittifakın "Muhafazai Şeriat" İsmini taşıdığını, aynı medrese talebesinden Mehmet de; Şeyh Ahmed'in: "icrayi şeriat vesilesiyle halk'ı toplayp Şeyh Şamil gibi bir cemiyet teşkil etmek" isteğini beyan eder.(131)

Bu ifadelerden şu netceyi çıkarmak mümkün: Fedailere göre; geçen zaman süreci içinde İslamdan oldukça uzaklaşan devlet düzeni, Nizam-ı Cedid, Tanzimat ve Islahat fermanlariyle artık tamamen İslami çığırdan çıkan devlet düzenini, yeniden İslami ilkelere göre düzenlemek ve İslam toprakların emperyalist kafirleri kovmaktı.

Fedailerin mühim kısmı ders hocaları ve meşayih takımından oluşuyordu. (132) Ayrıca subay, asker ve alelade halktan insanlar da vardı. (133) Fedailer cemiyetine mensup Hezargratlı Şeyh Feyzullah Efendi'nin 1000 kadar müridi ile Kütahyalı Şeyh İsmail Efendi'nin de 6000 kadar müridi Şeyh Ahmed'e biat etmişler ve eylem için hazır olduklarını arz etmişlerdi. (134) Bu örnekler göz önünde bulundurulursa, yalnız İstanbul'da değil, Anadolu'da da fedailer cemiyetine mensup birçok müslümanın bulunduğunu anlıyoruz.

Ne yazık ki, resmi beyanların dışında Kuleli zindanlarında sorgulamaları yapılan fedailer cemiyeti mensuplarının ifade ve savunmalarında neleri dile getirdikleri hakkında ayrıntılı bilgiye sahip diğiliz. Zira müslüman fedailerin ifade ve savunmaları aynen yazılı olarak tutanaklara geçirilmemiş, sorgulamayı gizli yürüten meşhur Mithat Efendi (paşa) nin verdiği resmi beyanların dışındaki bilgiler Kulelinin karanlık zindanlarında kaybolmuştur.

Fedailerin sorgulamalarının gizli yapılması ve maznunlarının heyet-i vükela tarafından muhakeme (!) edilmeleri, Tanzimatçıların başlarına tac ettikleri Gülhane-i Hatt-ı Humayunun

---

(131) Uluğ İğdemir, a.g.e. s.34
(132) Mir'at Hakikat, c.1, s.139, Tercüme 1001 Temel Eser.
(133) Uluğ İğdemir, a.g.e. s.37
(134) Uluğ İğdemir, a.g.e. s.30-31

ruhuna ve hukuki esaslara mugayir, kanunsuz ve adaletsiz, zalimane bir uygulama idi. Herşeyden önce resmi tahkikat hükmü müphemdir. [135] Ve muhakeme aydınlatıcı değil, Saptırıcıdır. İfade ve savunmalar bizzat fedailerin söyledikleri değil, hürriyet kahramanı (!) Mithat efendinin hazırladığı metinlerdir. Bu metinler yalan ve iftiralarla doludur. Abdürrahman Adil Beyin "Hadisat-ı Hukukiye" adlı eserinden öğrendimize göre; Mithat Efendi'nin fedailere uyguladığı tazyik ve tahakküm, günümüzdeki işgence metodlarına taş çıkartacak niteliktedir. Nitekim Hüseyin Daim paşa işkencelere dayanamayarak haykırmış ve Mithat'a: "Sarı sakallı efendi, sarı sakallı Efedi! İşi uzatma, biz yaptık" demişti.

DEĞERLENDİRME

Kuleli olayı, Osmanlı padişah ve ricalının devleti; şirk ve zulmün temsilcileri olan emperyalist kafirlerin uydusu haline getirmelerine karşı İslam efkarı umumiyesi aksü'amelinin bir neticesidir. Ve Şeyh Ahmed'in ifadesiyle fedailerin amacı; Ahkam-ı şer'iyenin icrasıdır.

Gerçi Samiha Ayverdi Hanımefendi, Abdülmecid'in icraatlarını Osmanlı tarihi boyunca teşebbüs edilen hakan-i inkilabların en ciddi ve en büyüğü olarak değerlendiriyor ve fedailer cemiyetinin mensuplarını da; Filistin emperyalizmi uğurna hareket eden, Judaci unsurlar olmakla suçluyorlarsa da, [136] Ayverdi'nin bu konuda başka türlü izah getirmesi de zaten beklenemezdi.

Bize göre Kuleli olayı, müslüman halkın batılılaşmaya ve batı uyduculuğuna karşı yiğit direnişini simgelemektedir. Zira yukarıda efraflıca belirttiğimiz gibi müslüman halk, frenk hayranı padişah ve hempalarının icraatlarını hiçbir zaman onaylamamıştır.

Şeyh Ahmed önderliğinde oluşan fedailer cemiyetinin sıratejisi ne gericilik ne de Fransız ihtilalinin mahsulü olan hürriyetcilik ile yakından uzaktan ilişkisi yoktur. Bu hareket İslam'ı

(135) Karal, Osmanlı Tarihi, c.6, s.97

(136) Türkiye Tarihinde Osmanlı Asırları, c.2, s.336-337, Damla yyn. İstanbul 1977

gerçek manada hakim kılmak amacına yönelik olmuştur ve bu yönü ile de inkılabî bir harekettir. Ayrıca bu olay, şuurlu müslümanların asr-ı saadet düzeninin özlemini çektiklerinin bir nişanesi de sayılmalıdır.

ABDÜLAZİZ DEVRİ (1861-1876)

Kuleli vakasından sonra ciddi üzüntülere düşen Abdülmecit'te ağır stresler görülmüş, sefayı sefahette arayan Abdülmecid, kendisini içki ü işrete vermiş ve kırk yaşlarında (1861) ölmüştür. (137)

Abdülaziz'in cülüsü ile işlerin düzeleceği ümidi halk arasında yaygınlaşmış, zira Abdülaziz taht'a çıkışında, Rıza Paşaya hitaben: "Ben birader gibi karı ve oğlan ile eğlenemem.. Beni işe alıştırın. Ben mühimmat ile, gemi techiziyle ve asker tertibiyle meşgul olmak isterim." (138) Demesi, ayrıca Abdülaziz'in taht'a çıkar çıkmaz; sefahet partilerini rafa kaldırması ve harem-i Humayundaki odalık kadınları çıkartması gibi icraatları, (139) kamuoyunda memnunlukla karşılanmıştı.

Ne var ki, tanzimat batıcılığı anlayışı, kısa süre sonra Abdülaziz'i de bataklığa sürüklemiş tüketimsel taklitçilik bulaşıcı hastalık gibi topluma sirayet etmekte gecikmemiş, her şeyde bir "alafırankalık" modası aranmıştır. Sadrazam Ali Fuat Paşa'nın tertiplettiği Avrupa seyahatine Abdülaziz'in katılması ve Avrupa dönüşünde (Paris - Londra) biraderi Abdülmecid gibi sefahete daha çok dalması, maliyeyi müşkül duruma sokmuş, (140) müslüman halk da başta kendisine verdiği desteği geri çekmiştir.

Esasen, her ne kadar Abdülaziz'in; pederinin vücud verdiği Islahatı tenkit ettiği ve tasvip etmediği rivayet ediliyorsa da, cülus münasebetiyle neşr ettiği hattı humayunda; "memleket halkının; can, mal ve ırzlarının emniyetini temin için isdâr edilmiş bulunan kanunları te'yid ve te'kid" ve dolayısı ile Tanzimatı tas-

(137) Asr-ı Hazır Tarihi, s.660
(138) Tezkire, Tezkire no: 17, s.151
(139) Asr-ı Hazır Tarihi, s.661
(140) Asr-ı Hazır Tarihi, s.663

vib ettiğini, üstü kapalı olarak, bildirmiştir. (141)

İSRAF, İNSAFI YOK EDİYOR...

Bu konuda Ahmed Cevdet paşa, meseleyi şöyle özetliyor: "Ancak derbesti inşa olan enbiye-i hassa için şehriye 8000 kesesi tahsis olunup, bakisi dahi düyunun güzeştesine karşılık olmağla sarayı humayunun idaresine bir şey kalmıyordu. Ihlamur köşkleri henüz hitam bulmadan Çırağan sarayı yıkılıp müceddeden (yeniden) kargir olarak yapılmak üzere idi. Geçen sene hitam bulan küçük su kasrına nazire olarak aynıyle bir kasır dahi Göksu'da yapılıyordu. Fındıklıda Etehm Paşa ile Mahmut Paşa'nın sultanları için bir kargir saray yapılmakta ve itmamı için istical olunmakta idi. Ve Fındıklıda Adile sultan için dahi müceddeden bir şitaiye ve babus-saade derununda mühterik olarak mahaller inşa kılınmakta idi. Bu ebniyenin inşasıyle beraber düyunun tevsiyesine bir çare bulunsa bile saray kadınlarının ısrafatı fevkaladelerine bir böyle daha olsa tahammül edemeyeceği derkar olduğundan vükelayı devlet dücarı endişe ve hayret içinde idiler. (142)

Görülüyorki, Avrupa dönüşünde seleflerini aşan israflara kendisini kaptıran, çılgınca ve insafsızca israfa dalan Abdülaziz, Çırağan ve Beylerbeyi sarayını kargir olarak inşa ettirdikten başka, Kağıthane, Çekmece ve İzmit kasırlarını da yaptırmıştır. Abdülaziz, yaptırdığı saraylarda türlü cinsten eşya ve kadınlarla adeta doldurdu. Az zamanda kadınlarla haremağaları ve halayıkların toplamı 2500 ü buldu. Bu kalabalığı doyurmak için günde 500 tabla yemek çıkarıldı.Her tablada 12 kab yamek bulunduğu hesap edilirse 24 saatte yenilen yemeklerin toplamı 6000 kabı bulduğu anlaşılır. (143)

Abdülaziz'in gayri İslami davranışları ve icraatları, müslüman halkın nefretine mücib olmuştu. Müslüman halkın gözünde Abdülaziz'in babası "gavur" padişahtı... Halk, Abdülaziz'i de mümin olarak görmüyordu... Örneğin: Son zamanının en meş-

(141) Ahmet Hilmi, islam Tarihi, s.760. Ötüken yyn.
(142) Tezakir, Tezkire no: 14, s.36
(143) E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.7, s.114, TTK. 1977

hür mesnevi hanı (mesnevi okutanı) kabul edilen Hace Husami, Abdülmecid'le görüşmeği redettiği gibi, Abdülaziz'le de görüşmeyi redetmişti. (1864) Abdülaziz, ben bu zatla mutlaka görüşeceğim diye direnmiş ama onun davetine icabet etmeyen Hace Husam, bir gün saray civarından geçerken, bir yaver tarafından görülüp Abdülazize haber ulaştırılmış, padişah da seni Emirül müminin çağırıyor, şer'an emrine uyman gerek diye haber göndermişti. Gözleri âmâ olan Hace Husam, bu buyruğu duyunca, boyundan uzun deyneğini yere vurarak kendisine, ey nefis, şimdi en büyük imtihanı vereceksin demiş sonra sesin geldiği tarafa dönüp, efendinize haber verin ben onu "Emirül müminin" tanımıyorum diye gürleyip yürüyüvermişti. (144)

FAİZ, MALİYEYİ FELÇ EDİYOR

Bu konuda Ali Reşat derki: "Devletin ahvali maliyesi öteden beri muhtel iken Hersek, Sırbistan ve Bulgaristan meselelerinden dolayı tezayüd eden (artan) mesarifi askeriye, müvazenei umumiyeyi büsbütün ihlal etmişti. O zaman duyuni mümtezime 200 milyon lira civarında olduğu gibi düyunu gayri mümtezime de hayli cesim (büyük) bir yekün teşkil etmekte idi. Her sene Avrupa'ya faiz ve resül mal (ana para) bedeli olarak 14 Milyon lira gidiyordu.(145) 1875 Mali yılında gelirlere nisbetle masrafların 5 milyon liradan fazla açığı vardı. (146)

Sultan Aziz, taht'a geçtiği zaman 90 milyon altın olan devlet borçları saltanatının son yıllarında 196 milyon altına ulaşmıştı. (147)

Yıldan yıla masrafların artması sonucu, Galata sarraflarından ağır faizli akçe istikrazı ile borçların ödenilmesine çalışıldı... Durum böyle iken dış borçlar tahvillerinin faizleri de %5 ve %6 raddelerinde olup, çoğunlukla yüzlirlık tahvil elliliraya veya daha aşağıya satılmış olduğundan, faizler; %10-12 derecelerine kadar geliyordu Özellikle umumi esham senedlerinin cari

---

(144) Abdülbaki Gölpınarlı, 100 Soruda Tasavvuf, s.151-152 Gerçek yyn. 1985
(145) Asr-ı Hazır Tarihi, s.675
(146) Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.97, 1001 Temel Eser 1979
(147) Y. Öztuna, BTT, c.7, s.96

itibarınca, bir lira ayda bir kuruş faiz getirdiği ve taksitleri geldikçe bir çaresi bulunarak faizler nakden ödendiği için, Avrupanın her tarafında ve en çok Fransa ile İngilterede, Osmanlı devletinin istikrazaları ve umumi esham tahvilleri istifadeli bir ticaret olarak alınıp satılırdı.

TAHVİLLER TAHT'I TEHLİKEYE SOKUYOR...

Avrupalıların esham tahvillerine olan rağbeti, daha sonra Osmanlı tebaasına da yayıldığından, pek çok kimse mal ve mülkünü, kadınlar; küpelerini satarak, umumi esham tahvilleri ve kur'alı demir yolu senetleri tedarik etme yoluna gitmişlerdi. Diğer yandan idarelerinin hayrı için bu demir yolu tahvillerinin kağıtlarından vakıf yapılmış ve yetimlerin akçeleri ile tahviller satınalınmıştı. Velhasıl eline beş on altın geçen kimselerin çoğu, ya umumi esham veya demiryolu tahvillerinden kağıt tedariki ile faizinden istifadeyi bir türlü geçim şekline, tercih eylemişti. Bu umumi rağbet ile ahalinin çoğunun serveti kağıda dönmüş olup, milletin serveti ilmi kaidelerine uygun olmayan böyle bir tehlikeyi ticarete aktarılmıştı. (148)

Mahmud Nedim Paşa, umumi borçların tahsisatı olan 14 milyon lirayı yarıya indirmeyi ve bu yolla hazineye kalacak 7 milyon liranının 5 milyonu ile masraflar açığını kapayıp, üst tarafını da fevkalede askeri tertibat masraflarına karşılık tutmayı kararlaştırdı (6 Ekim 1875) Bu hususta padişah Abdülaziz'in onayını alan Mahmud Nedim paşa, bu fikir ve görüşlerini gizli olarak Fransa ve İngiltere sefirlerine de açmıştı. (149)

Bu kararnameyi serasker Rıza paşa, adliye nazırı Mithat paşa, hariciye nazırı Safvet paşa, maliye nazırı Yusuf paşa, ticaret nazırı D. Mahmut Celalettin paşa imzalamışlardı. (150) Maliye nazırı Yusuf Paşa yarın piyasada kiyamet kopacağını bildiğinden, geceleyin kosolinde oynamış olmak gibi bir su'i zandan kendisini vikaye için bir tarafa gitmeyip Mahmut Paşa ile birlikte doğru onun konağına giderek gece saat 6'ya kadar orada

(148) Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.98-99
(149) Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.99-100
(150) BTT. c.7, s.93

kalmıştır. (151)

Hükümet böyle bir karamame ile açıkça ve resmen kalpazanlığa başvurmuş oluyordu. Hiç kimsenin hatırına hayaline gelmiyen böyle bir kararnamenin yayınladığı gün alem birbirine girerek son derece sakıntı ve hayret içinde kaldıklarından, ilan'a herkes bir türlü mana vererek ne yapacağını şaşırdı. Bu sebepten binlerce insan zengin iken fakir oldular. (152)

MÜSLÜMAN HALK GEÇİM DERDİNDE, MİTHAT PAŞA MELÂNET PEŞİNDE!

Hükümet kararı ilân edilmeden bir gün önce meşhur hürriyet kahramanı (!) Mithat paşa, gece kendi sırrafları ile haberleşmiş ve onlar vasıtasiyle ellerindeki bütün tahvilleri satarak büyük kazanç sağlamıştır. Çünkü ertesi gün bu tahvillerin değeri yarıya düşmüş olacaktı. (153) Mithat paşa, bu vurgunu yaparken, aynı zamanda adliye nazırı görevini üstlenmiş bulunuyordu.

Ellerinde tahvil bulunan birçok Osmanlı vatandaşı, büyük zararlara uğradılar. Tahvil bedellerinin yarıya indirilmesi, tam bir ihtilâl ortamı yaratmıştı. (154) Tabi, hazinenin kredisi de tamamen mahvolmuştu. (155) Halkın ellerindeki tahviller alınır ve 6 Ekim 1875 kararnamesi ile de, devlet tahvillerin bedellerinin yarısını zimmetine geçirirken, bu sırada devlet borçları 200 milyon altın'a yaklaşmıştı (156) ki, bugünkü satınalma gücüne göre; (Ocak 1989)) 32 trililyon Tl. dir.

Sultan Aziz'in özellikle donanmayı güçlendirdiği iddia ediliyorsa da, onun savurganlığı, askeri alandaki gayretlerine gölge düşürmüştür.

Fuad paşa, bütçedeki açığı kapatmak için, altın ve gümüş kapkaçakların kullanılmasını yasak etti ve her kimin elinde bulunan bu cins eşyanın toplatılıp sikke kestirilmesine dair emir

---

(151) A. Cevdet Paşa, Ma'ruzat, s.223, Çağrı yyn.
(152) Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.100
(153) İbnül Emin M. Kemal İnal, son Sadrazamlar, c.2, s.297, MEB. yn. İstanbul 1969, Ma'ruzat, s.223, BTT. c.7, s.93
(154) BTT. c.7, s.93
(155) Ma'ruzat, s.239
(156) BTT, c.7, s.93

çıkardı ve bunun için de Şeyhülislamdan gerekli fetvayı aldı. ancak Abdülaziz, Saray'ın bu tedbir dışında kalmasını istedi ve Fuat Paşa'ya: "Bu iş nasıl olur? Sultanların evanisi nasıl alınır? Mesela onların seyir yerlerinde su içtikleri gümüş taslar var. bunlar alınır mı?" deyince, Fuat paşa şöyle cevap vermiştir: "Hey, hey efendim onlar da alınır. Allah göstermesin, devlet-i aliyyeye bir fenalık gelir de efendimiz Konyaya doğru giderken bizler dahi rikabınıza düşüb gidecek olduğumuz vakit sultan efendiler, bu taslarla ayrılık çeşmesinde su mı içecekler?" (157)

İÇ HUZURSUZLUKLAR ARTIYOR...

Ali Paşa sadaretinin son zamanlarında Bahriye nazırı olan ve onun ölümünden sonra da sadaret'e getirilen (1871) Mahmud Nedim paşa, Ali paşanın tayin ettiği bakan ve bürokrat kesiminin tamanını azl ve sürgün etti. Bu meydana serasker Hüseyin Avni paşayı İsparta'ya, adliye nazırı Şirvanizade M. Rüştü paşayı Amasya'ya sürdü. Birçok ricalı da valilik ile taşraya teb'id ettirdi. Ancak tayinleri çıkan rical, henüz merkez memuriyetlerine vasıl olmadan azl olunuyor, yerlerine başkaları gönderiliyor, bu da karışıklığa ve huzursuzluğa yol açıyordu. (158) İşte, pekçok kişinin sürgün edilmesi, çeşitli suistimalların ortaya çıkması üzerine, halkın sultan Abdülaziz'e ve onun sadrazam'ı, Mahmud Nedim paşaya olan nefretleri daha da arttı. Bu gelişmeleri farkeden Abdülaziz, sadrazam Nedim paşayı görevden almak zorunda kaldı. (159)

Ne var ki, padişah, Nedim Paşa'yı bir süre sonra tekrar sadrazamlığa atadı. (1875) Bu atama Abdülaziz'in yaptığı en kötü icraatlardan biridir. İbnül Emin M. Kemal İnal'ın ifadesiyle, bu icraat, padişahın kendi nefsine ve devlet'e suikast etmesi demekti. (160)

Zira halkın nefretini kazanmış bir zat'ı, ısrarla sadarette tutmaya gerek yoktu... Öte yandan Mithat paşanın azli de, yeni

(157) Son Sadrazamlar, c.2, s.166, İstanbul 1969
(158) Asr-ı Hazır Tarihi, s.669
(159) Asr-ı Hazır Tarihi, s.167
(160) Son Sadramazlar, c.2, s.315

Osmanlılar arasında telaş uyandırmıştı. Nitekim, bu gelişmelerden sonra Abdülaziz'in hal'li için; Mithat ve Hüseyin Avni paşaların kendi aralarında müzakerelere başladıkları öğrenilmişti.[161]

ÇİRKİN AMERİKALIDAN ÇİRKİN BİR TERTİP

Herkes isyanının devamı, ecnebi müdahelesinin devlet istiklalını mahvedecek raddeye varması, Bulgar asilerinin ehl-i İslam aleyhinde enva-i cinayeti irtikap etmeleri, İstanbul'da büyük heyacan yarattı. Öte yandan Bosna - Hersek isyanları devam ederken, 2 Mayıs 1876'da Bulgaristan'da büyük bir isyan patlak verdi. Bulgarlar, Pazarcık ve Filibe kazaları dahilindeki İslam köylerini yaktılar, erkek ve kadın ayrımı gözetmeden rastgeldikleri müslümanları katlettiler. Bu arada Bulgar çetelerinin işledikleri cinayetlere karşı padişah ve sadrazamı Nedim paşanın, gerekli tedbirleri almadıkları yolundaki şikayetler gittikçe artmış, halk arasında hızlı bir silahlanma yarışı başlamıştı.[162]

Bu sırada Selanik'te enteresan bir olay meydana geldi: Selanik valisi Müşir Mehmet Ref'et paşanın Babı aliye çektiği bir telgrafta: Avrethisarı ahalisinden bir Bulgar kızı, ihtida etmek üzere yaşmak ve feraceli olarak 24 Nisan 1292'de Şimendiferle gelip zaptiyelere müracaat ederek onlarla birlikte hükümet dairesine gitmekte iken Amerika konsolosu tarafından gönderilen iki şahıs ve 150 avene, kızın yaşmak ve feracesini yırttıkları ve kızı araba ile kaçırdıkları, bunu gören beşbin kadar müslümanın hükümet'e müracaatle kızı isteyerek, sonra saatli camide toplandıkaları bir sırada Fransa ve Rusya konsolosları, mümanaat'e (karşı çıkılmasına) rağmen camiye girdiklerinden, içerdeki kalabalık tarafından öldürüldükleri bildiriliyordu. [163]

İhtida olayı, siyasi müfsitler tarafından düzenlemişti. Daha açıkça bu olay çirkin Amerikalının hazırladığı çirkin bir senaryo idi. Bulgar kızının ihtida gerekçesiyle; yaşmak ve ferace ile

(161) Asr-ı Hazır Tarihi, s.681
(162) Asr-ı Hazır Tarihi, s.679
(163) Asr-ı Hazır tarihi, s.679

Selanik'e kadar gelmesi, tamamen bir tertip neticesi idi ve Amerikan konsolosluğunun tamamen bilgisi dahilinde gerçekleşmişti. (164)

Öte yandan Fransa ve Rusya konsoloslarının, kalabalıklar arasına katılarak olaya müdahale etmeleri sonucu öldürülmeleri üzerine İngiltere dışındaki Avrupa ülkeleri, Selanik'e savaş gemileri gönderdiler. (165) Olayların gelişmesinden endişeye kapılan sadrazam Mahmut Nedim paşa, asayişi muhafazası gerekçesiyle, Rus elçisi İgnatief'den kuvvet gönderilmesini isteyince(166) durum daha da vahim bir hal aldı...

İşte, Rumelideki gelişmeler, İstanbul'da, halk tarafından yakından takip edilmekteydi. Zaten bu sıralarda İstanbul medreselerinde bulunan talebinin çoğu ve belki hepsi Rumeli ahalisinden olması ile bunların, memleketlerinden aldıkları haberlerde, kiminin annesi ve babası veya yakını ve akrabası Bulgarlar tarafından idam olunmuş ve kiminin malları yağma edilmiş olduğuna ve yahut halleri muhatara ve tehlikede bulunduğuna dair feci ve muthuş malumat almalariyle, teşvik ve kışkırtmaya müsait bulunuyorlardı. (167) Umumi efkara göre: Bu olayların birinci derecede sorumlusu sadrazam Mahmut Nedim paşa idi. Padişah da, bu icraatı onayladığı için mesuldu...

Yeni Osmanlılar cemiyeti de, bu gelişmelerden yararlanmak amaciyle adeta seferber olmuştur. Sözkonusu Cemiyetin üyeleri, çıkabilecek bir ayaklama ile iktidarı düşürebileceklerini umut ediyorlardı.

Her ne kadar Ahmet Cevdet paşa: "Efkar-ı amme bozulmuş, ekser-i nas Abdülaziz aleyhinde be-ca tefevvühat'a (münasebetli münasebetsiz) cesarete eder oldu",(168) diyorsa da, müslüman halkın iktidar ve saray'a olan tepkileri haksız ve münasebetsiz gerekçelere dayanmıyordu. Bununla birlikte; Mithat paşa ve yandaşlarının menfi propogandalarının da saray aleyhindeki ge-

---

(164) Son Sadrazamlar, c.2, s.300
(165) Asr-ı Hazır Tarihi, 679
(166) Karal, Osmanlı Tarihi, c.2, s.101
(167) Karal, Osmanlı Tarihi, c.2, s.102
(168) Tezakir, c.4, Mektup no:10,s.151

lişmelere etki yaptığını kabul etmek gerekir. (169)

TALEBE-İ ULUM İSYANI

10 Mayıs 1876'da hiç beklenmedik bir anda gidişat'a "dur" diyen yeni bir güç ortaya çıktı. bu güç, yeniçeriler değil, "Talebe-i Ulum" adı verilen medrese öğrencileriydiler...

Önce Fatih medreselerinde ve daha sonra Bayezit ve Süleymaniye gibi büyük camilerin medreselerinde oturan medrese talebeleri, bütün dersleri kesip aralarında toplandılar ve maksatlarını şöyle ifade ettiler: "Devlet ve memleketin hukuk ve istiklali ayaklar altına alındığı bir zamanda derslerle meşgul olmak, hakimiyet ve diyanet alemeti değildir. Her tarafta müslümanlar hiristiyanların tahkir ve ezaları altında eziliyorlar, buna sebep olan devlet büyüklerini ortadan kaldırmak şer'an hepimize vazifedir." (170)

Medrese talebeleri, hocaları ve kendilerine iltihak eden ahali ile birlikte bab-ı ali civarında toplandılar. (171) Ayaklanmayı medrese talebeleri başlattıkları için, eylem halk tarafından desteklenmişti Cadde ve sokaklar, silahlı insanlarla dolmuştu... Silahlı kişilerin aralarında ilmiye sınıfından Şirvanizade Ahmet Hulusi efendi, Gürcü Şerif efendi ile pekçok subay da vardı...

Ancak öğrenciler, hiç kimsenin mal ve canına saldırmayıp terbiyeli bir tavırla gezerler ve silahların saklarlardı. Hatta çarşılı hiristiyanlardan kulakları kirişte ve zihinleri alışverişte olanlar dükkanlarını kapadıklarında, talebeler kendilerine teminat vererek, korku ve endişelerini yatıştırmışlardı. (172)

Binlerce kişi bab-ı âlinin etrafından toplanırken, Mahmut Nedim paşa, sarraflarla sözde maliye ile ilgili bir mukaveleyi imzalamak üzere bir araya gelmiştir. Ahmet Cevdet Paşa, bu toplantıyı zikrettikten sonra şöyle diyor: "... Başmabeynci gelip mühr-i aliden çıkmasını kendisine ihtar etmekle Mahmut Nedim paşa mundurularını giymeğe vakit bulamayıp hemen yalın

(169) Asr-ı Hazır Tarihi, s.681
(170) Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.140, 1001 Temel Eser, 1979
(171) Asr-ı Hazır tarihi, s.681
(172) Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.141

ayak ve yayan bab-ı âliden çıkıp yukarı doğru çıkar iken, İran sefaretinin ötesinden beri tarafta doğru talebeden bir grubun gelmekte olduğunu görücek sefaretin alt tarafındaki sokaktan aşağıya doğru sapıp ve aşağıda bir araba bulup iskele cenibine inerken yalısına azimet eylemiş Meğer Süleymaniye camiindeki Cemiyet-i ulema içinde fedai tarzında bir grup ayrılıp Mahmud paşayı idam etmek üzere bab-ı âli'ye geliyorlarmış. Doğrudan daire-i Sadaret'e gelip Mahmud paşayı sormuşlar: "Şimdi azl olunmağla hanesine gitti" deyu cevap vermekle kahveciden kahve isteyip birer kahve içtikten sonra Süleymaniye tarafına avdat etmişlerdir. (173)

M. NEDİM PAŞA AZLEDİLİYOR

Medrese talebelerinin isyanı, gittikçe bir halk isyanı temayülünü gösterince, Abdülaziz büyük bir telaşa kapılmış ve Serkurena Hafız Ahmed bey ile Seryaver Halil paşayı talebelerin toplandığı camilere gönderip maksatlarının gereğine bakılacağını vaadetmiştir. (174)

Sadrazamın, talebe ayaklanmasını bastıracak güçte olmadığını anlayan padişah Abdülaziz, II. Mayıs 1876'da Mahmud Nedim paşayı azlederek, Sadaret'e; mütercim Mehmet Rüştü paşayı, Şeyhülislamlığa; Hasan Hayrullah Efendi'yi, Seraskerliğe; Bursadan acele ile getirilen Hüseyin Avni paşayı, Meclisi Vükela'ya da; Mithat paşayı atadığına dair Hatt-ı Humayun yayımlayınca, heyecan yatmışmış ve halk dağılmıştır. (175)

ABDÜLAZİZDEN YENİ VÜKELA VE ULEMAYA TEHDİT....

Mahmud Nedim paşanın ezlinden sonra, iktidara geçen yeni hükümet, ilk iş olarak; daha önce Rusya sefiri tarafında verilen lâyiha üzerine teşkilatına başlanılan nahiye daireleri husu idi ki, Rusya sefaretinin bundan maksadı köy idarelerinde Bulgarların nüfuz ve iktidar kazanmalarına bir kapı açmaktan iba-

(173) Tezakir, Tetimme, s.153, TTK. 1967
(174) Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.141
(145) Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.145

ret olan kararın tatbik edilmemesine, feshedilen kararların bir diğeri de; Osmanlı devletinin borçlarının birleştirilmesi için Mahmud Nedim Paşanın, Londra'da bulunan Palmer bankasıyle imzaladığı mukaveledir. (176) Ayrıca sözkonusu mukaveleden ötürü Palmer bankasının saray'a ve sadrazam M. Nedim paşa bir milyon değerinden hisse senedini rüşvet olarak verdiği de açığa çıkmıştır. Yunanlı Sarraf Zarifi efendinin Mahmud Nedim paşaya verdiği rüşvet tahvilini sultan Abdülaziz de onaylamıştı... Bu rüşvet ve irtikap olayı, Abdülaziz'i halkın gözünden daha da düşürmüş, belki de bu rüşvet meselesi, sultanın taht'tan indirilmesini çabuklaştırmıştır. (177)

Sultan Abdülaziz ile yeni hükümet arasındaki gerginliğin varlığı daha ilk günde kendini göstermiş, padişah, yeni hükümeti huzuruna kabul ettiği gün: "Sizi halk istediğinden, mamur ettim. Bakalım şimdi ne yapacaksınız?"Sözü ile karşılamıştı. Bu sözler üzerine, sadrazam Rüştü paşa: "Halk bizi ne bilsin, namımızın iştiharı teveccühatı şahanenizin semeresidir" cevabını vermişse de, padişah, evvelki sözünü tekrarlamış ve vükela heyetine olan kızgınlığını açıkça dile getirmiştir. (178)

Medrese öğrencilerinin ayaklanmasından ulemanın da rol oymadığına inanan Abdülaziz, ilmiye sınıfına yönelik tehditlerle dolu bir irade tebliğ etmiştir: "İstikmali esbabı şevket ve muhafazai mukaddesei devlet azmi kavisiyle bir misli görülmemiş zırhlı ve donanma yaptırdım. Kara kuvvetlerinin kuvvetlendirilmesi maksadiyle ordulara yeni top ve tüfek ve mühimmat aldırdım. Âmâli mülûkanem idamei asayişi ibad ve tesyiri husulu abadanii bilâd kaziyesine matuf iken bazı ulemanın tefevuhata cüretleri layıkı takbih ve muaheze ise de bu kere affa nail oldular. Lâkin tekrar müceseretleri tekdirce, düşman devlet için tehiyye ettirdiğim silahı satvet anların üzerine istimal olunur" diyordu (179)

Görülüyor ki, bu tehditle Abdülaziz'in, ulemanın "nehyi

---

(176) Asr-ı Hazır Tarihi, s.682
(177) Mir'at-ı Hakikat, c.1, s.152
(178) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.7, s.104
(179) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.7, s.105

anilmünker" (kötülüklerden sakındırma) görevini yapmalarından sonra derece rahatsız olduğunu ve tekrarı halinde, meşhur donanmasını küffar'a karşı değil, de ulemaya karşı kullanacağını söylecek kadar despot olduğunu ortaya koymuştur.

TEHDİT TERS TEPİYOR: ABDÜLAZİZ HAL'EDİLİYOR

Müslüman halkın, sarayın sefahetine sert bir tepkisi olan Talebe-i ulum isyanı ile Mahmud Nedim Paşa azledilmiş, yeni bir hükümet iş başına gelmişti. Ancak, yukarıda belirttiğimiz gibi; sultan Aziz, daha ilk günde yeni hükümeti kerhen iktidara getirdiğini açıkça söylemesi, ilk fısatta vükela heyetinin azl olunacağı endişesini de beraberinde getirmişti. Yeni hükümet, sultan Aziz'in zaman kazanmak istediğini ve uygun bir zamanda Mahmud Nedim Paşayı tekrar sadaret mevkiine getireceğinden şüphe etmemekte idiler. Böyle bir durumda, yeni hükümet; yalnız mevkilerini kaybetmeyecekler, İstanbul'da sürülmek ve hatta öğrenci ayaklanmasının failleri olarak; ulema ile birlikte cezalandırılmalarına girişilebilecekti. Bu ihtimallere karşı koyabilmek için tek çıkar yol, sultan'ı taht'tan indirmekti...

Bu fikir ilk kez Hüseyin Avni paşa tarafından benimsenmiş, meşhur (!) Mithat paşa da meşveretin kurulması amaciyle şehzade Murat Efendi ile gizlice sultan'ın hal'li için temaslar kurmaya başlamıştır. (180)

Abdüleziz'in hal'li meselesi için sadrazam ve Şeyhülislamla görüşerek muvafakatlarını alan Hüseyin Avni ve Mithat paşalar, ordu ve donanmanın de elde edilmesi gerektiğini biliyorlardı... Bu amaçla Hüseyin avni paşa, Serasker bulunduğu mevkiinden istifade ederek, bu ciheti temin etti. Harp Okulu komutanı Süleyman paşayı, Şuray-ı Askeri reisi Redif paşayı ve Bahriye nazırı Ahmet paşayı kolaylıkla ikna etmeyi başardı (181) Saray'ın etrafına asker yerleştirilerek, Sultan zorla hal'edildi...

---

(180) Asr-ı nazar Tarihi, s.682
(181) Karal, Osmanlı Tarihi, c.7, s.104

"Padişahın mülk ve milleti tahrip ve beytülmalı israf ettiği için çarşaf kadar fetva veririm" diyen kara Halil Efendi'nin Abdülaziz hakkında verdiği fetvanın metni şöyleydi:

"Emir'ül Müminin olan Zeyd bozuk şuurlu ve siyasi işlerden habersiz olup, devlet malını memleket ve milletin takat ve tahammül edemiyeceği derecede şahsına ait masraflara sarf eder, dini ve dünyevi işleri ihlal edip karıştırır, Mülk ve milletin tahrip edip, iş başında kalması devlet ve millet hakkında zararlı olsa indirilmesi lazım olur mu? Elcevap: olur. (182)

Görülüyor ki, Sultan'ın hal'li için fetvada öne sürülen: İsraf ve sefahet gerekçelerine itiraz etmek mümkün değilse de, Abdülaziz'in muhtel bir şuur'a sahip olmadığı da bilinen bir gerçektir. Halbuki bu fetvayı veren Şeyhülislam ve onun hükmünü tatbik edecek olanlar da makamlarına hep o şuuru muhtel dedikleri sultan tarafından tayin edilmişlerdi.

Abdülaziz 30 Mayıs 1876'da taht'tan indirildi. Hüseyin Avni ve Mithat paşalar, şuuru yerinde ama müsrif bir padişah yerine gerçekten de şuuru muhtel bir padişah'ı yani V. Murat'ı taht'a geçirmişlerdir. Onlar, böyle bir padişah'ı emellerine daha uygun görüyorlardı.

Ancak yaklaşık iki ay geçtiği halde ecnebi devletlerinin elçileri, V. Murat'a güven mektuplarını vermemişlerdi. (183) Bu da birçok devlet işlerinin aksamasına siyasal boşluğun doğmasına ve içerde de huzursuzlukların baş göstermesine sebep oluyordu...

DEĞERLENDİRME

Talebe-i ulum isyanının meydana gelmesinde ulemanın rolu vardır. Bununla birlikte ayaklanmayı, gençe Osmanlıların ve bazı çıkarcı yobazların teşvik ve tahrikiyle yapımış basit bir hareket olarak değerlendirmek de yanlıştır kanısındayız. Daha önce belirttiğimiz gibi "Genç Osmanlılar" her ne kadar Abdüla-

(182) Mir'at-ı Hakikat, c.I, s.236

(183) Mithat Paşanın Hayat-ı Siyasiyesi, Naşiri: Ali Haydar Mithat, c.I, s.183, Hilal Matbaası, H.1325

ziz'in aleyhinde faaliyet göstermişlerse de, Padişah'ı hal'edecek, iktidarı değiştirebilecek güçte değillerdi. Ancak genç Osmanlılar'ın, halkın saray ve sadrazam'a olan hoşnutsuzluklarını kendi lehlerinde çok iyi değerlendirdiklerini de kabul etmek gerekir.

Rumelindeki isyanlar, mali sıkıntıların had safhaya ulaşması, hisse senetleriyle ilgili kararnamenin çıkarılışı, aşırı israf ve sefahet, Mahmud Nedim paşanın pekçok devlet memurlarını azl ve sürgün etmeşi, Rumeliyle ilgili ıslahat tasarıları gibi nedenler, halkın saray'a karşı nefretlerini daha da artırmıştı...

Ayaklanmaya çeşitli halk tabakalarının yanında; ulema, aydın ve ricaldan bazı kişiler doğrudan veya dolaylı yoldan katılmışladı. Bu itibarla, Yılmaz Öztuna'nın: "ayaklanmaya bazı yobazlar ve halkın aşağı takımı katıldı" [184] şekildeki iddiası yersizdir. Bize göre; ayaklanmaya ulema ile birlikte müslüman halkın katılması, ayaklanmayı yoksul tabakaların desteklenmeleri ve en önemlisi gayri meşru icraatlara halkın: "Hayır!" demelerini saygı ile karşılamak gerekir...

(184) *BTT. c.7, s.94*

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MEŞRUTİYET DEVRİ

(1876-1923)

V. Murat tahta geçtikten (30 Mayıs 1876) 5-6 gün sonra, cinnet alametleri göstermeğe başladı. [1] Ancak Mithat Paşa vehempası bile bile üç aya kadar V. Murat'ı tahtta durdurdular. Ne var ki, bu süre içinde hiçbir ecnebi devlet elçisi V. Murat'a padişah gözü ile bakmadılar, ona güven mektuplarını sunmadılar. Nihayet verilen bir fetva ile: "Padişahın şuurunun muhtel olduğu gerekçesiyle, V. Murat hal' edildi ve yerine II. Abdülhamid'in tahta geçmesiyle (31 Ağustos 1876) Kanun-i Esasinin hazırlanmasına geçildi.

Zaten öteden beri Osmanlı devletinin meşruti düzene geçmesi amacıyla devlet ricali arasında çalışmalar vardı... V. Murat'ın kısacık döneminde Mithat Paşa meşrutiyetin ilanı için çaba sarfetmiş ancak padişahın akli dengesinin bozuk olması, bunu engellemişti. Cülusu sırasında II. Abdülhamid, Kanun-i Esasi'nin ilanı hususunda muvakafat göstermişti. [2]

Mütercim Rüştü Paşa'nın sadrazamlıktan çekilmesi (20

---

(1) Ali Reşit, Asr-ı Hazır Tarihi, s.685

(2) M. Celaleddin Paşa, Mir'at-ı Hakikat, c.2, s.81, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980

Aralık 1876) ve yerine Mithat Paşa'nın getirilmesi, [3] meşrutiyetçi çevreleri memnun etmişti. Gerçi Abdulhamid'in Mithat Paşa'ya haklı olarak iyi gözle bakmadığını ve fikirlerini tasvip etmediğini biliyoruz. Ama, yerli ve yabancı umumi efkârın beklentisini yerine getirmek için, Abdülhamid'in böyle bir atamaya gerek duyduğu düşünülebilir. Padişah, Mithat Paşa'yı isteyerek değil, "hasbezzaman ve bizzarrure" mesned-i sadarete getirdiğinden, zaman müsait ve zaruret zail olunca azledeceği [4] muhakkaktı.

ECNEBİLER KANUNİ ESASİ'Yİ CİDDİYE ALMIYORLAR

Tahttan indirmelerin ve intihar (Abdülaziz'in intiharı) ve öldür (Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesi) olayların devam etmesi, Hersek ihtilalinin uzaması ve mali zorluklardan dolayı, halk ve hükümet huzursuzdu. Buna rağmen meşrutiyetin hazırlanmasına ve düzenlenmesine iyi niyet ve ciddiyetle başladı... Kanun-i Esasi'yi hazırlamak üzere hemen bir komisyon kuruldu. [5]

Meşrutiyet için hazırlıklar yapılırken, Bosna-Hersek ve Sırp savaşları büyük gelişmeler göstermiş ve bu savaşlarla ilgili bir karar vermek üzere Avrupa büyük devletlerinin delegeleri konferansa katılmak üzere İstanbul'da toplanmaya başlamışlardı. Bu arada başta sadrazam Mithat Paşa ve hükümet üyeleri İstanbul Tersane Konferansı'ndan önce Kanun-i Esasi'yi ilan etmek amacıyla çabalarını daha da yoğunlaştırdılar. Mithat Paşa'ya göre; Kanun-i Esasi'nin bir an evvel ilanı, Tersane Konferansı'na delege gönderen büyük devletleri şiddetle etkileyecek ve böylece delegeler Balkanlarda Hıristiyanlar lehinde ıslahat istemekten vazgeçeceklerdi. [6] Abdurrahman Şeref Bey, bu konuda diyor ki: ".. O zaman sadrazamlık müsteşarı bulunan Said Efendi'den duyduğuma göre; odasına bir gün Mithat Paşa

(3) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.5, TTK yyn
(4) İbnül Emin, M. Kemal inal, Son Sadrazamlar, c.3, s.343. MEB. yyn.
(5) Tarih Musahabeleri, s.158, Kültür Bakanlığın yyn.
(6) Büyük Türkiye Tarihi, c.7, s.137

gelip, Anayasa'nın faydasından ve değerinden ve gecikmesinden doğacak iç ve dış zararlardan ve bir an önce uygulamaya konulması lüzumundan bahsederek bu görüşlerini sadrazam Mütercim'e uluştırmasını rica etmiş, Said Efendi de uygun bir dil ile bildirmiş, Mütercim de: "Paşamış akılsız bir adamdır, aceleye getirerek hazırlattığı o kanun evvela kendi başını yiyecektir" cevabını vermişti [7]

Gerçekten de Mithat Paşa, Anayasa'nın 113. maddesine istinaden sürgün edilecektir.

Halbuki şuras düşünülmüyordu ki, Avrupanın maksadı, Osmanlı devletinin selamet ve saadetini gerektirecek ıslahat yapmak olmayıp, bilakis üçlü ittifak hükmüne göre Osmanlı topraklarını muhtelif unsurlar itibariyle içeride küçük küçük hükümetlere bölüp, bunların Osmanlı devletine olan tabiiyetlerini sözde bırakarak ve manen işlerinde bağımsız bulundurarak, devleti temelden yıkma kaidesini uygulamak hususu idi.[8] Nitekim, Kanun-i Esasi, toplar atılarak ilan olunduğu zaman (23 Aralık 1876) Osmanlı başdelegesi ve hariciye nazırı olan Saffet Paşa, ecnebi delegelere; Kanun-i Esasinin yürürlüğe girdiğini anlatmış, ancak delegeler Saffet Paşa'nın sözlerini ciddiye almamışlardı. Bu sırada Bab-ı Ali'de Saffet Paşa'yı sabırsızlıkla bekleyen Mithat Paşa, heyecanla hariciye nazırına:" ne dediler, ne dediler?" diye sormuş, Saffet Paşa da: "ne diyecekler, çocuk oyuncağı dediler." [9] cevabını vermesiyle Mithat Paşa fena halde bozulmuştu.

Abdülhamid, Bab-ı Ali'nin Tersane Konferasında Avrupalıların ileri sürdükleri şartları reddetme kararını tasdik etmek mecburiyetinde kalmış [10] akabinde Bab-ı Ali Londra protokolünü (10 Nisan 1877) reddedince devlet, padişahın iradesi dışında 93 Harbine (Osmanlı-Rus savaşına) sürüklenmiştir. Her ne kadar Londra potokolü ile Balkanlardaki unsurlara bazı imtiyazlar verilmekte ise de, Tersane konferansında alınan kararlar

(7) Abdürrahman Şeref Bey, Tarihi Musahabeleri, s.159
(8) Mir'at-ı Hakikat, c.2, s.82
(8) Son Sadrazamlar, c.3, s.349
(10) Semiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı asırları, c.3, s.27

kadar ağır olmadığı da bilinmektedir. Esasen o sırada osmanlının Ruslarla yapacağı bir savaşın daha da vahim sonuçlar doğuracağı muhakkaktı. Nitekim 93 Harbiyle Ruslar İstanbul-Yeşilköy'e kadar gelmişler ve savaş; Londra protokolünün şartlarından çok daha ağır şartlar taşıyan Ayastafanos andlaşması ile (3 Mart 1878) durdurulabilmiştir.

ABDULHAMİD VE KANUN-İ ESASİ

Abdülhamid'in Kanun-i Esasi'yi kerhen onayladığı ileri sürülür. Aslında Kanun-i Esasi, Tanzimat fermanlarından bir türünden kabul edilebilir. Zira bunun hazırlanmasından da amaç, Osmanlı hıritiyanlarına ve Batılı ülkelere şirin gözükmek, onlardan bir "aferin" almaktır. Nitekim Abdurrahman Şeref Bey, bu konuda der ki: "Seçimlerin çok acele yapılması ile Anayasa'nın ilanından üç ay geçmeden Mart içinde mebusların toplanması ve parlamentonunun açılması, idari yararlardan ziyade dost devletlerin ve özellikle İngiltere'nin hoşuna gitmek düşüncesinden ileri geldiği de ayrıca belirtmeye değer bir olaydır." (11)

II. Abdülhamid, Osmanlı aydınının bu tür komplekslerini bildiği için Anayasa'ya şüphe ile bakmış ise de, Anayasa'yı ilan etmede ve Meclis-i Mebusan'ı açmada samimi davrandığı söylenebilir. Örneğin Padişah, sadrazam Mithat Paşa'ya hatt-ı humayunda şöyle diyor: "İşbu Kanun-i Esasi'yi kabul ve tasdik ile tarafınıza gönderdim. inşaallahu teala Memalik-i Osmaniye'nin her cihetinde düstur olmak üzere ilaniyle bugünden itibaren icra-yı ahkâmına mübaşeret ve derununda muharrer ve mukarrer olan kavanin ve nizamatın bir an evvel tanzim ve itmamı zımnında tedabir-i seria (acil tedbirler) kat'iyyen matlubumuzdur." (12)

Abdülhamid, meclisin açılışı vesiylesiyle, mebuslara hitaben yaptığı konuşmada da, Kanun-i Esasi'nin uygulanması için mebuslardan yardım beklediklerini ifade etmiştir: "Kaide-i ada-

(11) Tarih Musahabeleri, s.168, Kültür Bakanlığı yyn. 1985
(12) Türkiyede Meclis-i Mebusan, c.1, s.249, İctihad Kütüphanesi, Mısır 1907

let ve selamete mübteni olan Kanun-i Esasi'nin âsâr-ı meşruesinden istifade için sizlerin muavenet-i fiiliye ve akliyenizi beklerim." [13] demiştir. Aile fertlerine: "İlk meşrutiyeti ben ilan etmiştim ve daima meşrutiyet taraftarı olarak kaldım. İnşaallah meşrutiyet idaresini yürütmek azm ü kararındayım." [14] diyen Abdülhamid'in kendisiydi.

Abdülhamid'in tasarıda yer alan 113. maddenin kabul edilmesini özellikle komisyondan istemiş olması, tamamen devre dışında kalmak ve memleket zararına olabilecek tehlikeler karşısında bir şey yapamama endişesinden kaynaklandığı ileri sürülür. Bilindiği gibi bu madde ile Padişaha, "hükümet ve memleketin birliğini bozanları sınırdışı etme" yetkisi verilmiştir. Padişahın bu maddeye dayanarak istibdada yöneldiği iddia edilir. Halbuki Mithat Paşa bu maddeyi savundğu gibi, padişahın bu maddeye işlerlik kazandırmasına da kendisi sebep olmuştur. Nitekim Mahmud Celaleddin Paşa bu konuda diyor ki: "Mithat Paşa, Kanun-ı Esasi koymaya itiraz edenleri korkutmak için padişahın tahta çıkışının akabinde, sudurdan Muhyiddin ve Şerif efendileri ve bazı ders hocalarını, Rahmi Paşa'yı ve bunların arkadaşlarını bir casus yazısı ile sürgünde ısrar etti. Padişah hazretleri buna son derecede muhalefet ederek muhakeme edilmelerini emretmişken, diğer vükela ile birleşerek o, adataleti icrasız bıraktırmış ve sürülmelerini istediği adamları bir gece evlerinden kaldırtıp menfalarına göndermiş olduğu gibi, kendisi de çoluk çocuğu ile veda etmeye vakit bırakılmayarak uzaklaştırılmıştı. Zira, bu muameleye en öce Mithat paşa yol açmış ve henüz tahta çıkan bir padişaha, memleketçe güvenilmeyenlerin uzaklaştırılmalarında beis olmadığını anlatmıştı. Hatta, Kanun-ı Esasi kaleme alınırken, bu uzaklaştırma salahiyetine dair olan 113 maddenin derc ve yazılması hususunda Saray'dan yapılan ısrara karşı koymadı." [15]

Görülüyor ki, yukarıda isimleri geçen zatların muhakeme

---

(13) Türkiyede Meclis-i Mebusan c.1, s.258

(14) Ayşe osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım) s.136-137 Selçuk yyn. İstanbul 1986

(15) Mir'at-ı Hakikat, c.2, s.149-150

edilmelerini isteyen padişahın isteğini, Mithat Paşa ve vükela makbul görmemişler ve bir gecede mezkur şahıslar evlerinden alınarak sürgüne gönderilmişlerdir. Böylece Mithat paşa, padişahtan önce 113. maddeden yararlanmış, muhaliflerini sindirmeye çalışmış ve tahta henüz yeni çıkan bir padişaha, memleketçe güvenilmeyenlerin uzaklaştırılmalarında beis olmadığını anlatmıştır.

Bununla da yetinmeyen Mithat Paşa, pervasızca davranışlarda bulunmuş, kendini Kanun-i Esasi'nin koyucusu göstermiş, ileri geri konuşmaya başlamış, bu da onun 113. maddeye göre sürgün edilmesiyle neticelenmiştir. Abdülhamid, Mithat Paşa'yı Avrupa'ya sürgün ettikten sonra Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymuş ve akabinde de Meclis-i Mebusanın açılmasına izin vermiştir (20 Mart 1877) Bunun sebebi ise, Mithat Paşa'nın içeride ve dışarıda Kanun-i Esasi'nin koyucusu gibi meşhur olmasından umumi efkârdan bu zannı yok etmek ve siyaset bakımından da istifade etmekten ibarettir.

MECLİS-İ MEBUSAN'IN KAPATILMASI MESELESİ

Meclis-i Mebusan'ı, özel olarak hazırlanmış tahtına oturarak bizzat açan Abdülhamid'in, Meclis'i açtırmada [16] samimi olduğu anlaşılır. Nitekim Abdülhamid, bir konuşmasında: "Bir şeyi hükümet iyi yaparsa ne âlâ, fena yaparsa bütün mesuliyeti padişaha raci... Ben bir meclis-i adil istiyorum" [17] demiştir.

80'i müslüman ve 50'si hıristiyan olmak üzere 130 mebustan oluşan Mebusan Meclisi [18] bir yıldan fazla bir çalışmadan sonra, Osmanlı-Rus savaşında cepheden acı haberlerin alınması, Rus ordusunun Sofya'ya doğru yürümesi Meclis'in, Osmanlı-Rus savaşından ve bunun doğurduğu felaketlerden padişahı sorumlu tutması, Abdülhamid'in Meclisi kapatmak zorunda kalması ile neticelenmiştir. (13 Şubat 1878)

Padişah, irade-i seniyye ve Bakanlar kurulu kararıyla Meclis-i ancak bir nevi tatile sevketmiş, meşrutiyeti ve onun dayan-

(16) Türkiyede Meclisi Mebusan, c.1, s.31,45 Mısır 1907
(17) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.216
(18) Küçük Türk-İslam Ansiklopedisi, II. Abdülhamid maddesi, Kültür Bakanlığı yyn.

dığı 1876 Anayasasını ilga etmemiş, böylece Kanun-i Esasi hukuken 1908'e kadar yürürlükte kalmıştır. [19] Gerçekten de Abdülhamid, anayasa ve meşrutiyeti kaldırdığını hiçbir zaman iddia etmemiş ve resmi devlet Sal-nâmelerinde bunların mevcudiyeti beyan edilmekte devam olunmuştur. [20]

Genellikle Meclis-i Mebusan'ın kapatılması, özgürlüklere, insan haklarına indirilen bir darbe ve tarihimizin karanlık bir sayfası olarak değerlendirilir. Ne var ki, o aşamada meşrutiyetin Osmanlının gerçeklerine uygun düşmediği, özellikle gayr-i müslim mebusların yıkıcı ve bölücü tavırlar içine girdikleri ve adeta ülkeyi parçalamak için çeşitli yollara başvurdukları bilinmektedir. [21]

Hindistan, yeni Zelanda, Kanada ve Güney Afrika'yı ellerinde tutan ve sözde demokrasinin beşiği sayılan İngiltere, sadece, İskoçya, Galler ve İrlanda milletvekillerini parlamentosunda bulundururken, 1. Mebusan Meclisi'nde ana dili Türkçe olan milletvekillerinin mevcut içindeki oranları %40'ın biraz üzerindedir. Halbuki Hakkı Tarık Us'un yayınladığı 1. Meclis-i Mebusan zabıtalarını incelediğimizde; Rum, Bulgar, Ermeni, Yahudi, Romen, Sırp, Makedon ve Maruni milletvekillerinin çoğunlukta olduklarını görüyoruz. Ne var ki, batıyı taklitçilikte ustalık yarışına giren aydınlar, Abdülhamid'in çok yerinde olan şu tesbitlerini anlamaktan aciz idiler: "Bir küçücük kasabamızda %50'nin üstünde gayr-i müslim varsa, orada kaymakamın ve memurların gayr-i müslimlerden seçilmesini adaletin icabı görüyorlardı da, koskoca 250 milyonluk Hindistan'ın İngiltere parlementosunda bir tek temsilcisi bile olmadığını düşünmeyi akıllarından bile geçirmiyorlardı. İngiltere'de meşrutiyeti görmüşler ve hayran olmuşlar ama, İngiltere'de meşrutiyetin kimin kullandığına bakmamışlardı bile." [22]

Aslında Mebusan Meclisinin kapatılması olayını, Abdülhla-

---

(19)Sait Paşa, Anılar, s.315 Hürriyet yyn. İstanbul 1977 BTT. c.7, s.159

(20) Küçük Türk-İslam Ansiklopedisi, II. Abdülhamid maddesi.

(21) Bk. Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s.131,136

(22) Abdülhamid'in Hatıra Defteri, s.104-105, yayına Haz: İsmet Bozdağ, Kervan yyn. 1975

mid'in hizmetlerinden biri olarak telakki etmemek insafsızlık olur. Her şeyden önce meclisin kapatılması, o an için de olsa Osmanlı ülkesini tasfiye edilmekten kurtarmıştır. Başka bir ifade ile, Meclisin dağıtılması, ülke topraklarının parçalanmaması ugruna yapılmıştır. O şartlarda meclisin devamının, devlet için deva değil, dert olduğu gerçeğini gözardı etmemek gerekir. Nitekim Abdülhamid, şeyhülislam Cemaleddin Efendiye: "İlk cülusta Kanun-i Esasi'yi, milletin henüz kabiliyeti olmadığın ihtar edenlere rağmen, kendim ilan etmiştim. Sonra Rusya maharebesi çıktı... Bu hal ile Mecilis'in devamının devleti çin zararlı olacağını anladığımdan, kanunun bana verdiği yetkiye dayanarak geçici bir zaman için, tatile mecbur oldum. Sonra birkaç def'a açmak niyetinde bulunduğum halde engeller çıktı. Bu meyanda mülkiye mektebi gibi fikir terbiyesine hizmet edecek müesseseleri açarak milleti meşrutiyet idaresine hazırlamağa çalıştım... Siz Şeyhülislamsınız, işte huzurunuzda yemin ediyorum. Meşrutiyeti hiç bir zaman kaldırmağa ve hükümsüz kılmağa teşebbüs etmeyüp devamına bizzat çalışacağıma ve saltanatta bulunduğum müddetçe yürürlükte kalması için bütün gayretimi sarf edeceğime, bundan asla dönmiyeceğime, vallahi, billahi, tellahi yemin ediyorum." [23] diyerek, bu gerçeği açıkça dile getirmiştir.

MEŞRUTİYET İKİNCİ KEZ YÜRÜRLÜKTE...

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Abdülhamid yerinde bir kararla Mebusan Meclis'ini kapatmış ve böylece karanlık odakların istek ve arzularını kursaklarında bırakmıştı. Ne var ki, Batılı ülkeler ve onların işbirlikçileri olan İttihat ve Terakki Partisi ile Jön Türkler boş durmayarak, ülke içinde ve dışında yıkıcı eylemlerini yoğunlaştırdılar... Rumeli'deki Bulgarların çoğunun İttihat ve Terakki Partisini desteklemeleri; Abdülhadmid'in, elverişli şartların oluşması halinde tekrar yürürlüğe koymayı düşündüğü 'Meşrutiyet'in meşruiyetine gölge düşürüyordu... Zira sadece İttihat ve Terakki Partisi değil, toplumsal temeli

(23) Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.35-36 1001 Temel eser, İstanbul 1978

çürük olan bu partinin hararetli destekleyicilerinden olan dönmeler, yahudiler ve Mason dernekleri de [24] meşrutiyetin yeniden yürürlüğe konulmasıyla emellerine kavuşabileceklerine inanıyorlardı...

JÖN TÜRKLER TAĞUTTAN YANA

Jön Türklerin halleri de ibret vericidir... Bu gafillerin en belirgin özellikleri; müslüman halk aleyhtarı olmaları ve batı emperyalizmini adeta ummacı görmeleridir. Örneğin, Mizancı Murat, yabancı devletlerin baskısı sayesinde Osmanlı devletinin kurtulabileceğini savunmakta, Ahmet Rıza Bey: "Abdülhamid giderse Avrupa'nın Osmanlı devletine karşı olan menfi tavrı değişerek ve batı emperyalizmi iyilik meleği kesilecektir" [25] görüşünde ısrar etmektedir. Abdullah Cevdet'e göre ise; emperyalizm yoktur, yalnız Avrupa uygarlığı vardır ve her engeli yıkan bu coşkun sele karşı direnmek anlamsızdır. Fas'ın 1905'te uğradığı felaketlere karşı Abdullah Cevdet'in tepkisi şöyeldir: "Medeniyet-i hazıra bir seyl-i huruşandır ki, mecrasını Avrupa kıtasında açmıştır, önüne gelen her mevanii ba kemal-i şiddetle zir ü zeber eder. Ahali-i müslime bu seylabe-i medeniyeye mukavemetten ihtiras etmelidir. Hayat-ı millilerini ancak bu cereyana tabiiyet ile temin edebilirler." Bu gibi temelsiz görüşlerle yola çıkan Abdullah Cevdet, daha sonra Avrupa'dan damızlık erkek getirilmesini isteyecek kadar [26] aşağılık kompleksine düşecektir.

Prens Sabahattin, "menfaati menfaatimize uygun bir hükümetle daha önceden anlaşarak ihtilal yapma" çabasındadır. Bu hükümet de İngiltere'dir. O'na göre iki toplum vardır: Bireyci ve toplumcu... Bireyci toplum, İngiliz toplumudur ve ileridir. Osmanlı toplumu ise, toplumcudur ve geridir. O halde toplumcu toplumdan bireyci topluma geçmek gereklidir. Prens Sabahattin, ingiliz Bankası Turkish National Banktan para sağlayarak ve bazı subaylarla da anlaşarak Abdülhamid'i devirmeye kalkış-

(24) Doğan Avcıoğlu, Türkiyenin Düzeni, c.1, s.249-250
(25) Türkiyenin Düzeni, c.1, s.241
(26) Türkiyenin Düzeni, c.1, s.342

mış ise de başaramamıştır. [27] Nitekim Jön Türklerin hangi karanlık siyasi emellere hizmet ettiklerini gayet iyi bilen Abdülhamid, onlar için: "Bir gün Tarih, kendilerine 'Jön Türkler' dedirten kimselerin neden mason olduklarını elbette araştıracak ve ortaya koyacaktır. Benim tahkik ederek öğrenebildiklerimin hemen hepsi masondurlar ve hemen hepsi İngiliz Locası'na bağlıdırlar. Bu Localardan maddi yardım da görüyorlar." [28] diyecektir.

Jön Türkler Paris'te Osmanlı devleti aleyhinde şer güçlerle işbirliklerini sürdürürlerken, öbür taraftan da İttihad ve Terakkinin şubeleri Selanik ve Manastır'da hızla açılıyordu... Öyle ki, 1908'lerde III. Ordunun genç ve küçük rütbeli subaylarının hemen hemen tümünün İttihatçı oldukları görülüyordu. [29]

Makedonyadaki Balkan komitecileri ile işbirliği yapan İttihatçılar, yabancı konsolosluklara birer muhtıra göndererek Abdulhamid rejiminin yıkılması için ecnebi devletlerin müdahalelerini istemektedirler. [30] Bu arada İttihatçı subayların bir kısmı dağlara çıkıp oradan mâbeyne telgraflar çekerek, padişahın Kanun-i Esasiy'i ilanını talep ediyorlardı. Merkezden gönderilen Manastır olağanüstü komutanı Şemsi Paşa ile Alasonya kaymakamı İsmail Bahri Bey'i öldüren İttihatçılar Manastır havalisi komutanı Osman Paşa'yı da kaçırıyorlardı. [31] İşte, Rumeli'den Yıldız'a uzayan şer güçlerinin baskıları neticesinde, Abdülhamid, Kanun-i Esasi'yi tekrar yürürlüğe koydu, sadarette değişiklik yapılarak, Kamil Paşa yerine Said Paşa getirildi ve böylece ikinci meşrutiyet devri başlamış oldu (23 Temmuz 1908).

MECLİS TABLOSU

Görülüyor ki, ikinci meşrutiyetin ilanı, müslüman halkın isteği ile olmadığı gibi, halk tarafından İttihatçıların şirretlikleri de desteklenmiş değildir. İstilacılara sırtını dayayan İttihatçıla-

(27) Türkiyenin Düzeni, c.1, s.342
(28) Abdülhamidin Hatıra Defteri, s.48, 4. Baskı, Kervan yyn.
(29) BTT. c.7, s.214
(30) Küçük Türk-İslam Ansiklopedisi, Abdülhamid maddesi,
(31) Semiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, c.3, s.90-91, Damla yyn.

rın şuursuz tutumları, ikinci meşrutiyet devrini açmıştır. Peki, ikinci meşrutiyet ülkeye ne getirmiştir?.. Her şeyden önce İttihatçıların istekleri neticesinde ilan edilen meşrutiyet, müslüman olmayan unsurların milli emellerine hizmet etti. Nitekim, sonradan bunun farkına varan İttihatçılar, 'Osmanlıcılık' yerine 'Turancılık' hayaline sarılacaklardır. Onlar meşrutiyetin ilanı ile Avrupa ülkelerinin, imparatorluğu tazyikten vazgeçeceklerine inanıyorlardı. Halkubi birinci meşrutiyetin ilanını çocuk oyuncağı sayan bu ülkelerdi...

Meşrutiyetin yeniden ilanı, beklentilerin aksine, bir kısım toprakların kaybı ile neticelendi: Avusturya, Maceristan'ı; Bosna, Hersek'i kendi topraklarına kattı. Bulgaristan ise; bağımsızlığını ilan etti. (32) Bu beklenmedik gelişmeler İttihatçıları fena halde sarsmıştır.

Meşrutiyetin ilanının hemen akebinde alelacele yapılan seçimler, türlü yolsuzluklar içinde geçti... Osmanlı tevleti içindeki müslüman olmayan unsurlar hileli yollara baş vurmaktan çekinmeyerek fazla sayıda milletvekili seçmeye yeltendiler ve bu amaçla gösteriler yaptılar, entriakalara giriştiler. Seçimler sonucunda meclisin tablosu şöyledir: 275 milletvekilinin 140'ı Türk, Araplar 60, Arnavutlar 25, kürtler 2, Rumlar 23, Ermeniler 12, Yahudiler 5, Bulgarlar 4, Sırplar; 3, Romenler; 1 milletvekili çıkarmışlardır. (33)

Müslüman halkın büyük nümayişleri arasında Ayasofya'daki binaya törenle gelen Abdulhamid, Meclisi 17 Aralık 1908'de törenle açtı. Meclis'in açılışı vesilesiyle padişah okuduğu nutk-u hümayunda; ilk meclisi 31 yıl önce, devlet adamlarının gösterdikleri lüzum üzerine tatil ettiğini, gene bazı devlet adamlarının aksi reyde bulunmalarına rağmen bu defa meşrutiyeti yeniden yürürlüğe koyduğunu bildiriyordu. (34)

İSTANBUL KARGAŞALIK İÇİNDE

Meşrutiyetin getirdiği kargaşalığı Abdurrahman Şeref Bey

---

(32) Asr-ı Hazır Tarihi, s.726
(33) BTT. c.7, s.226
(34) Tarih Musahabeleri, s.284 Kültür Bakanlığı yyn. Ank. 1985

şöyle anlatıyor: "... Hürriyete herkes istediği gibi mana veriyor, düzen, kanun ve hükümete itaatten bahsedenler istibdat artığı sayılıyordu. Böyle gönül alıcı meşrutiyet devrinde vergi verilir mi efsanesi vilayetlerdeki halkın işine geldiğinden vergi toplama işi durdu. Geliri en fazla olan İzmir vilayetine bile İstanbul'dan para göndermek lazım geldi.

İstanbul garip bir görünüm gösteriyordu. Herkesin göğsünde kırmızılı beyazlı rozetler, Avusturya boykotundan dolayı birçoklarının başında fes yerine toprak renkli başlıklar, her fırsatta göstericilerin eline geçmek için şurada burada depo edilmiş binlerce kırmızı ve yeşil bayraklar, her gün meydanlarda ve belediye bahçelerinde gösteriler, oyunlar, toplantılar ve nutuklar, tütüncü ve attar dükkanlarına varıncaya kadar bol miktarda satılık tabancalar, güpe gündüz mahalle aralarında adam soyan hırsızlar, hürriyet bayraktarı kesilen eski hafiyeler... Yeni yeni gazeteler (Şeddeli Eşek, Zıpır, Dalkavuk, Boşbuğaz, Curcuna, Beberuhi gibi) ortaya çıkmıştı. Meşrutiyetin meşhur dört sloganından olan "uhuvvet"e (kardeşliğe) ters anlamdaki milliyetlere göre kurulmuş kulüpler, esnafa hatta gümrük hamallarına kadar yayılan grevler ve benzeri olaylar henüz unutulmamıştır. (34)

Hikmet Bayur, meşrutiyet devri için der ki: "Dünyada pek az hareket Osmanlı meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuştur. Keza pek az hareket, doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve kat'i olarak boşa çıkarmıştır." (35)

31 MART OLAYI

OLAY BİR KOMPLODUR

Bu hadisenin henüz teferruatıyla aydınlığa kavuşmadığı bilinmekte ise de, aydınlığa çıkmış kesin bir olgu vardır. O da, Abdulhamid'in kat'iyyen bu olayın dışında kaldığı ve hadisenin çıkış amacının da padişahı tahttan indirmek olduğu gerçeğidir. Bu itibarla 31 Mart Hadisesi, İslamcı bir kıyam olmadığı gibi, planlanmış bir halk hareketi de değildir. Bu hadisenin tertipçile-

(35) Hilmi Kamil Bayur, Sadrazam Kamil Paşa-Siyasi Hayatı, s.242 Sanat Basımevi ankara 1954

rinin hedefleri açıktır: İslam birliği siyasetine Abdulhamid'in şahsında son vermek... Bu hadise, meçhul şahıslar ve fakat dış güçzler tarafından destek görmüş, padişahı hal' etmek için düzenlenmiş bir komplodur.

Cemal Paşa "Hatıra"larında, 31 Mart hadisesinin ortaya çıkışında yabancıların, özellikle İngilizlerin etkisinin büyük olduğunu ve İngilizlere yakın Prens Sabahattin'in bir darbe peşinde koştuğunu belirtiyor. Ecevit Güresin de, Sultan Mehmet Reşat'ın sözlerine dayanarak benzer bir kanaate varıyor ve İngilizlere yakın Perns Sabahattin'in bu işte parmağı olduğunu ileri sürüyor. Keza Rauf Orbay da, "Hatıra"larında İngiliz sefaretinin Miralay Sadık ile Prens Sabahattin'i 31 Mart'ı hazırlamakta alet olarak kullandığını yazmaktadır. (36) Hatırlanacağı üzere, Prens Sabahattin, Abdülhamid'in hal'li için "menfaati menfatimize uygun düşen ülkelerle işbirliği yapmaya hazır olduğunu" açıkça söyleyen bir kişidir.

Her ne kadar Derviş Vahdeti adındaki cahil, atak ve yarım akıllı adamın, bu ayaklanmanın hareket noktası olduğu iddia ediliyorsa da, gerçekte o, kütleleri yerinden oynatacak bir manivela olmadığı gibi, avcı taburlarını toptan ve teşkilatlı bir surette isyan ettirecek kabiliyette de değildi. Kaldı ki, avcı taburları, teşkilatın ve komitenin güvendiği askerlerdi. Derviş Vahdetin'in böyle bir taburu ayaklandırabileceği iddiasının tutarlı bir yanı bulunmayacağı ortadadır.

MEŞRUTİYET MUHAFIZLARI
AVCI TABURLARI

31 Mart Hadisesini çıkaracak olan avcı taburları, meşrutiyetin muhafızları olarak Selanik'ten İstanbul'a İttihatçılar tarafından getirilmişlerdi. İttihatçı yanlılarının hakim oldukları ve İttihatçıların en güvendikleri taburlardı, avcı taburları. İşte, meşrutiyetin ilanından sonra bu taburlar, adeta bir tehdit unsuru olarak ittihatçılar tarafından İstanbul'a yerleştirilmişlerdir. Hatta bir ara Kamil Paşa, bu taburları eski kıtalarına iade teşebbü-

(36) Bk. D. Avcıoğlu, Türkiyenin düzeni, c.1, s.257

sünde bulunmuş ancak İttihat ve Terakki Partisince muvafakat edilmemişti. [37] Meşrutiyet düzeninin muhafazası için İstanbul'a getirilen bu tabuların beklenilenin tersine 31 Mart Hadisesini çıkarmaları ve hadise neticesinde İttihatçıların saltanatta nüfuzlarını kuvvetlendirmeğe muvaffak olmaları nazar-ı dikkati celbeden ahvaldandır. [38]

İSYANDAN İTTİHATÇILAR SORUMLUDUR

Görülüyor ki, İttihatçı kadro, Osmanlı ordusu içinde avcı taburlarını seçerek İstanbul'a gönderiyor, sadrazam Kamil Paşa bu taburları Selanik'e geri göndermek istediği halde, İttihat ve Terakki Partisi karşı çıkıyor. Aynı taburlar, 31 Mart hadisesini çıkarıyor ve bu hadise neticesinde, Abdülhamid hal'e diliyor, İttihatçı kadro ise güçlü çıkıyor, daha doğrusu istedikleri hedefe efendileri ile birlikte kavuşuyorlar.

Bütün bu hadiseleri birlikte değerlendirdiğimizde, olayın tertipçilerinin ittihatçılar olduğu görüşü daha da güçleniyor... Nitekim, Abdülhamid de: "31 Mart'ın gerekçesini İttihat ve Terakki partisi ile bu partiye dayanan hükümetin tedbirsizliği hazırladı" [39] diyerek bu gerçeğe işaret etmiştir.

Denilebilir ki, 31 Mart hadisesi, İttihatçıların ve onların işbirlikçilerinin II. Abdülhamid'e karşı düzenledikleri bir komplodur. İttihatçı subaylarca avcı taburları tahrik edilmiş, kışkırtılmış ve hatta açıkça isyana zorlanmışlardır. Örneğin, isyan esnasında Anadolulu olduğu şivesinden belli olan babayiğit bir askerin samimi bir ifade ile mabeyn başkatibi Ali Cevad Bey'e söylediği şu sözler önemlidir: "Babalığa (Abdülhamid'e) söyle, bizim dinimize sövüyorlar, imanımıza (subaylar) küfrediyorlar"[40] İttihatçıların Saray'a çektikleri protesto telgraflarından son derece meyus ve müteessir olan Abdülhamid de, benzer bir şikayette bulunuyor ve şöyle diyor: "Rumeli'den kendilerinin

---

(37) Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.49 Tercüman 1001 Temel eser, İst. 1978

(38) Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, aynı eser, s.50

(39) Ayşe Osmanoğlu, Babam Sultan Abdülhamid, s.112

(40) Ali Cevad Bey II. Meşrutiyetin İlanı ve 31 Mart Hadisesi, s.52 TTK yyn.

getirmiş oldukları askerler, kendi aleyhlerinde kıyam etmişler. Herifleri namazdan, niyazdan mahrum eylediler, tazyik ettiler, isyan ettirdiler. Bizim ne kabahatımız var; biz ne yapalım?"[41]

DEĞERLENDİRME

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, II. kez meşrutiyeti ilan ettirmişlerdi ama Abdülhamid'in bir gün kendilerinden hesap soracaklarını da biliyorlardı. Niçin mu? Zira onlar meşrutiyeti ilan ettirmekle umduklarını bulamadılar. Meşrutiyetin ilanının, sadece karanlık emeller peşinde koşan yahudiler ve hıristiyanların işlerine yaradığını sonradan geç de olsa anlayacaklardı. Nitekim bir yahudi alimi olan Maxe Nerdo: "İttihat ve Terakki Cemiyetinin muvaffakiyeti, siyonizm fikrinin ve siyonist cemiyetinin tam bir galebesidir." [42] diyecektir.

Meşrutiyetin nimetlerinden müslüman halk değil, yahudiler, Bulgarlar ve Ermeniler yararlanmışlardır. Meşrutiyet, müslüman halkın karşısına son derece gayr-i mütecanis bir meclis tablosunu çıkarmış, bu da İttihatçıların marifetleri yüzünden ortaya çıkmış bir neticedir. İttihatçıların ısrarla istedikleri meşrutiyet, ilan edilmiş, fakat ümit ve kanaatların hilafına hiçbir mesele çözümlenmemiş, üstelik İttihatçılara daha önce destek olan, onlara arka çıkan çeşitli yıkıcı güçler de artık kendi propagandalarını yapma hazırlıklarına girişmişlerdir. Kısacası, yıktıklarını yapmaktan aciz kalan İttihatçılar, halkın ve Abdülhamid'in kendilerinden hesap soracaklarını iyice anlamışlardı. O halde tek çıkar bir yol kalmıştı: Bir yolunu bulup, Abdülhamid'i görevden uzaklaştırmak ve tiranca bir yönetimle müslüman halkı sindirmek... İşte, 31 Mart Hadisesi, İttihatçılara bu emellerini gerçekleştirme imkanı verecek, meşrutiyet hayranları (!) İttihatçıların, her biri birer despot kesilecektir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, bu olayın tertipçilerinin ittihatçılar olduğunu iddia edenlerin başında Şeyhülislam Celaleddin efendi gelir. Kanaatimizce doğrusu da budur. Ayrıca İngilizlerin de bu olayda rol oynadıklarını belirtmiştik. Gerçi o sırada

(41) Ali Cevad Bey, aynı eser, s.62
(42) Semiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, c.3, s.1001, Damla yyn. 1976

ittihat ve Terakkicilerin tarihçisi durumunda olan Ahmet Refik Altınay, 31 Mart olayını, İttihatçıları düşürmek isteyen muhaliflerin tertip ettiklerini iddia ediyorsa da, bu iddianın tutarlı ve makbul bir gerekçeden yoksun olduğu meydandadır. Avcı taburlarını Selanikten alıp, "nigahban-ı hürriyet", "muhafız-ı meşrutiyet" gibi şaşaalı ve demogoji kokan sloganlarla İstanbul'a sevk edenler, İttihatçıların kendileridir.

31 MART HADİSESİNİN SAFHALARI

31 Mart 1909 günü sabahleyin, Ayasofya meydanında toplanan avcı taburları: "Şeriat isteriz. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'yı ve Meclis-i Mebusan reisi Ahmet Rıza Bey'i istemeyiz" diye bağırışmaya ve havaya kurşun atarak etrafa dehşet vermeye başladılar. (43) Avcı taburlarının durup dururken neden böle bir eyleme kalkıştıkları sorulabilir. Bu sorunun cevabını olaydan üç gün önce çıkan bir günlük gazetenin haberinde görüyoruz; 1 Nisan 1325 tarihli "İkdam" gazetesinin verdiği habere bakılırsa, Mart'ın 28. günü bütün asakire, zabitan (subaylar) tarafında "Hocalarla kat'a görüşmeyeceksiniz. Askerlikte diyanet meselesi aranmaz. Allah'tan başka kimse tanılmaz. Padişahı ve efradı ehali, İttihad ve Terakki cemiyetinin elindedir" şeklinde emir verilmiştir. (44)

Asi askerler, meclis reisi Ahmed Rıza Bey'e benzettikleri adliye nazırı Nazım Paşa ile Lazkiyye mebusu Emir Şekib Arslan'ı ve Asar-ı Tevfik zırhlısı kaptanı Ali Kabuli Bey'i öldürünce, Hüseyin paşa sadrazamlıktan çekildi, Tevfik Paşa sadrazamlığa getirildi. (45)

İbnül Emin M. Kemal İnal'dan öğrendiğimize göre: "Akşam üstü mebeyn başkatibi Cevad Bey izam ve sadrazamla harbiyye nazırı tebdili, kendilerinin afvi ve ahkam-ı şer'iyyeye bundan sonra da riayet olunması irade buyrulduğu ifham edildiğinden (askerler) dağıldılar. (46)

---

(43) Son Sadrazamlar, c.9, s.1296
(44) Son Sadrazamlar, c.9, s.1296
(45) A. Osmanoğlu, Hatıralarım, s.142, Selçuk yyn. ist. 1986
(46) Son Sadrazamlar, c.9, s.1296

HAREKET ORDUSU İSTANBUL YOLUNDA

Ne var ki, iş bu kadarı ile bitmedi. İttihatçıların öncülüğünde Selanik'te, İstanbul'da vukubulan isyan aleyhinde büyük bir miting düzenlendi ve İstanbul'a karşı yapılacak harekata gönüllü yazmaya başlandı. Halbuki o sıralarda İstanbul'da asi askerler dağılmış, nisbi karışıklıklar varsa da, asayiş sağlanmıştı. Buna rağmen ittihatçılar, Selanik'te toplanan gönüllü kuvvetleri trenlerle İstanbul'a sevk etmeye başladılar. Makedonya'dan İstanbul'a sözde isyanı bastırmak amacıyla gönderilen ve "Hareket Ordusu" adı verilen bu gayr-i mütecanis ordu isyanı bastırmak için değil, Abdülhamid'i hal' etmek gayesiyle gidiyordu. Ordunun çoğunluğu; Sırp, Bulgar, Yunan ve Makedon çetelerinden oluşuyor, (47) orduda bir de 700 kadar yahudi gönüllü yer alıyordu. (48)

Ayrıca Ermeni Taşnak fırkası, Rum siyasi Kulübü, Selanik Bulgar Federasyonu ve Ermeni Kulübü de ayrı ayrı temsilciler göndererek, Hareket ordusunu desteklediklerini açıklamışlardır.(49)

HAREKET ORDUSU HİLEYE BAŞVURUYOR

Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu 22 Nisan 1909'da İstanbul / Yeşilköy'e vardı. Bu sırada İstanbul'da siyasi bir karar alınıyordu: "Senato başkanı küçük Said paşanın başkanlığında "Meclis-i Umumi-i Milli" adı altında bir toplantı yapıldı. Toplantıdan sonra Meclis ve Hareket Ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa ayrı ayrı yayınladıkları resmi tebliğlerde, amaçlarının, padişahı asilerin elinden kurtarmak olduğunu ilan etmişlerdir. (50)

Bununla birlikte İstanbul'da bulunan ve Abdülhamid'e bağlı olan I. Ordu komutanları haklı olarak Hareket Ordusunun resmi tebliğini tereddütle karşılamışlar ve padişahtan Hareket ordusunu dağıtmak üzere izin istemişlerdir. Ne var ki, Abdülhamid;

---

(47) BTT. c.7, s.231
(48) Sina Akşin, 31 Mart Olayı, s.234
(49) Sina Akşin, 31 Mart Olayı, s.234-249
(50) BTT. c.7, s.231

müslüman kanı dökmek istemediğini söylemiş ve I. Ordu komutanı Nazım Paşadan mukavemet göstermemesini istemiştir. (51) Olayın şahidi ve Abdülhamid'in kızı Ayşe Osmanoğlu da bu konuda şöyle diyor: "Babama sadık paşalar geliyorlar, silahla mukabele etmesini teklif ediyorlardı. Babam, cevaben, "Bir kişi için bin kişi yanmaz. İki kardeş birini vurmaz. Tüfekçilerin silahları toplansın. Kimse bir silah atmasın. Kimsenin burnunun kanamasını istemem. Ne yapacaklarsa yapsınlar." diyordu. (52)

Öte yandan Hareket Ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa, bir taraftan padişahı asilerin ellerinden kurtarmak için geldiğini ilan ediyor, öbür taraftan da İstanbul'a hakim olmaya çalışıyordu. İşte, gerçek niyetini gizleyen M. Şevket Paşa'nın, Abdulhamid'e gönderdiği telgrafın metni: "Ordu-yu Hümayun'un Dersaadet'e (İstanbul'a) usulü münasebetiyle birtakım bedhahan ordunun Zat-ı Şahanelerinin hal' edeceği havadisini neşrediyor. Hâşâ sümme hâşa ordu böyle bir şeyi asla kabul etmez. Bu bir Bühtan-ı azimedir." (53)

Ne var ki, padişahı hal'etmek için İstanbul'a gelmediğini ısrarla iddia eden M. Şevket Paşa, bir süre sonra fırsatı ele geçirince Abdülhamid'i tahttan indirecektir.

ABDÜLHAMİD HAL' EDİLİYOR

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Abdülhamid'in çatışmaya izin vermemesi, Hareket Ordusunun İstanbul'a hakim olmasını kolaylaştırdı. Hareket Ordusu tarafından top ve tüfek atılıyor, karışıklıklar yaratılıyordu. Mebuslar intihap dairelerine telgraflar çekerek meşrutiyetin tehlikede olmadığını bildirmek istedikleri halde telgrafhaneler abluka altına alınarak, bu telgraflar çeteciler tarafından çektirilmiyordu. (54) Görülüyor ki, çetecilerin amacı, padişahı hal' etmekti, isyanı bastırmak değil...

---

(51) Abdülhamidin Hatıra Defteri, s.119, Ali Cevad Bey a.g.e. s.71, Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, c.3, s.105

(52) Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım) s.144, Ali Cevad Bey, a.g.e. s.71

(53) Ali Cevad Bey, s.68

(54) Samiha Ayverdi, aynı eser, c.3, s.106

Nitekim 24 Nisan 1909 Cuma hutbesinde, Abdülhamidin. adının anılmaması, onun hal' edilmesi amacıyla hazırlık yapanların var olduğunu ortaya koyuyor. (55)

Hareket Ordusu her gün biraz daha çemberi daraltıyor ve Saray'ı kuşatıyordu. Bunun üzerine Abdülhamid'in emriyle Hareket Ordusuna karşı teslim bayrağı çekildi. (56)

HAL' FETVASI

Yukarıda gördüğümüz gibi İstanbul'a tamamen hakim olan çeteciler, daha önce yayınladıkları resmi tebliğlerin akesine, hemen Abdülhamid'i hal' etme durumuna giriştiler. Hal' için göstermelik bir fetva lazımdı. Hemen hazırlandı. Ancak fetva emini Hacı Nuri Efendi, sahih olmadığı gerekçesiyle fetvayı imzalamadı.

İftiralarla dolu olan ve metni Hamdi (Elmalılı) ile Asım efendiler tarafından yazılan "Takvim-i Vekayi"de yayınlanan metni aynen şöyledir:

"İmam'ülmüslimin olan Zeyd, bazı mesail-i mühimme-i şer'iyeyi kütüb-i şer'iyeden tay (değiştirmek) ve ihrac ve kütüb-i mezkureyi men ve hark (gömmek) ve ihrak (yaktırmak) ve beytülmalde tebzir (dağıtma) ve israfla mesağ-i şer'i hilafında tasarruf ve bilasebeb-i şer'i ve katl ve hapis ve tağrib-i raiyye ve sair gûne (türlü) mezalimi itiyad eyledikten sonra salaha rücu eylemek üzere ahd ve kasem etmiş iken yemininde hânis (bozmuş) olarak ahval ve umur-i müslimini bilkulliye muhtel kılacak fitne-i azime ihdasında ısrar ve mukatele ika etmekle meni'a-i müslimin Zeyd-i mezburun tagallübünü izale ettiklerinde bilad-i İslamiyyenin cevanib-i kesiresinden mezburu mahlu' tanıdıklarına dair ahbar-ı mütevaliye vürud edip mezburun (adı geçen) bekasında zarar muhakkak ve zevalinde salah melhuz olmağın Zeyd-i mezbura imamet ve saltanattan feraget teklif etmek veya hal' etmek suretlerinden hangisi erbab-ı hal ve akd ve evliya-i umur tarafından ercah görülür ise icrası vacib olur mu? Elcevap

---

(55) Sadrazam Said Paşa, Anılar, s.328, Hürriyet yyn. 1977
(56) Ayşe Osmanoğlu, Hatıralarım, s.145

olur." (57)

PADİŞAHA ŞER'İ EMRİ, ŞER GÜÇLER VERİYOR

Asılsız mesnetlerle dolu fetvayı, Meclis adına, Arnavut Esad Toptani, Laz Arif Hikmet Paşa, Ermeni Aram Efedi ve Yahudi Emanuel Karasu Padişah'a verdiler. (58)

Fetvayı teslim eden bu heyet içinde yer alan Arif Hikmet Paşa'ya, Abdülhamid şöyle diyor: "Şeriata ve Mebusan Meclisi kararına boyun eğiyorum. Vicdanen müsterihim. Ancak 31 Mart'ta patlak veren olaylarla uzaktan yakından hiçbir ilişiğim olmadı. Bunu mülküme reva görenlerden huzur-u Rabb'ülalamin'de de şikayetçiyim." (59)

Heyette yer alanlardan meşhur Aram Efendi senatördü ve Ermeni ihtilal komiteleri ile sıkı fıkılığı vardı. Selanik milletvekili yahudi Emanuel Karasu ise, İtalyan'dan para alan bir casus olup, Libya'nın İtalya tarafından yutulmasında meş'um bir rol oynamış, İngiliz donanmas İstanbul'a girdikten hemen sonra İtalyan vatandaşlığına geçmiş ve sonradan İtalya'ya kaçmıştır.(60)

Emanuel Karasu, Filistin'deki miri toprağı siyonistler lehine satın almak için çok uğraşmış, fakat Saray'ın önüne dökmek istediği altın külçelerine rağmen, daima eli boş dönmüştü. Karasu'nun meş'um amacı bilinince o zaman Viyana'ya kaçmış ve oradan da "Abdülhamid'e Açık Mektup" adı altında bir seri neşriyata başlamış, yazılarında Abdülhamid'e, seni hal' edecek heyetin içinde beni de göreceksin, demişti. (61) Karasu, İttihatçıların gafletleri sayesinde meşrutiyetle birlikte tekrar Osmanlı ülkesine girmiş ve üstelik Selanik'mebusu olarak Meclis'e girmiş, yukarıda ziettiğimiz gbi hal' heyetinin içinde yer almış, böylece Filistin'i Yahudilere vermeyen Abdülhamid'den intikam almıştır. Aynı yahudi, Abdülhamid'e 25 milyon liraya yaptıra-

---

(57) Düstur, 2. Tertip, c.1, s.166, Matbaai Osmaniye 1329
(58) Ayşe Osmanoğlu, Hatıralarım, s.149
(59) Abdülhamidin Hatıra Defteri, s.123-124
(60) Türkiyenin Düzeni, c.1, s.272 BBT. c.7, s.233
(61) Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, c.3, s.107, Damla yyn. İstanbul 1976

madığını, İttihatçılara 400 bin liraya yaptırdığını söylemiştir.

Doğrusunu kabul etmek gerekirse, Abdülhamid, böyle bir cezayı hakketmemişti. O, ne şer'i kitapları yaktırmış, ne de tahrif etmiştir. Hele padişahın 31 Mart hadisesinden sorumlu tutulması, tamemen gerçek dışı olduğu ve Abdülhamid'in bu olayla hiçbir ilgisi bulunmadığı kesin olarak bilinmektedir. (62)

Abdülhamid'in 31 Mart hadisesi hakkındaki şu sözleri, makul, samimi ve mantıklıdır: "31 Mart olaylarıyla benim kesinlikle ilişiğim yoktur. Hatta kendiliğinden gelmiş bu fırsattan yararlanmaya bile temezzül etmedim. Eğer olaylara girmek isteseydim, bugün Beylerbeyinde değil, Yıldız Saray'ında bulunurdum." (63)

DEĞERLENDİRME

Siyonistlerin ve İttihatçıların ortak koalisyonu neticesinde Abdülhamid, hal' edilmiş ve devlet maceracı ittihatçıların eline geçmiştir (1909). Maceracı politika sonucu, ülke 10 yıl içinde yıkıma götürülmüş, yok yere devlet birinci dünya savaşına sürüklenmiştir. Bunun neticesinde de, ülke emperyalistlerin işgal ve istilalarına uğramış, Osmanlının ipe çekilmesi demek olan 'Mondros' mütarekesiyle, ittihatçılar soluğu yurt dışında almışlardır.

GÜNAHIYLA SEVABIYLA ABDÜLHAMİD

Genel politikasının en belirgin özellikleri, "merkeziyetçilik", "İslamcılık" ve "dengecilik" olan Abdülhamid, iddialara rağmen, istibdattan yana olmamış, belki şartlar onu bazı nahoş uygulamalara zorlamıştır. E. Ziya Karal'ın belirttiği gibi, "O, Kanun-i Esasi'nin ilk ilan edicisi ve meşrutiyet düzeninin ilk hükümdarıdır." (64)

Abdülhamid, tahta çıkınşının daha 8. gününde Genç Osmanlıların en ateşli üyesi N. Kemal'i, huzuruna kabul ederek,

(62) Bk. Son Sadrazamlar, c.9, s.1296. Küçük Türk - İslam Ansiklopedisi, Abdülhamid maddesi, , Milli Eğ. yyn, Sadrazam Said Paşa, Anılar, s.333, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, c.3, s.100

(63) Abdülhamid'in Hatıra Defteri, s.107

(64) Osmanlı Tarihi, c.8, s.572, BTT. Ankara 1983

bir saatten fazla görüşmüş veona: "Allah için olsun Kemal Bey, hep birlikte çalışalım; bu devlet ve saltanatı eski halinde âli bir mertebeye getirelim" [65] diyerek, zamanın aydınlarıyla işbirliği yapmak suretiyle çalışmak istediğini samimiyetle belirtmiştir.

Tahta geçtikten sonra müslüman halkla ilişkilerini geliştirmeye önem veren Abdülhamid, halk arasında bulunuyor, halkın oturduğu yerde oturuyor, halkla birlikte namaz kılıyor, herkes kendisini görüyordu" [66]

Masonlar, Ittihatçılar, batılı sömürgeciler ve onların yerli işbirlikçileri olan azınlıklar, II. Abdülhamid'i; müstebit, despot ve hürriyet düşmanı biri olarak göstermeye çalışmışlardır. Ancak müslüman halkın Abdülhamid'e olan bağlılığı, Alman imparatoru II. Wilhelm'in İstanbul'a gelişi esnasında (2 Kasım 1889) açıkça görülmüştür. Alman imparatoru için "Hassa" ordusunca bir geçit resmi tertip edilmiş... Yüzbine yakın insan, talimhane civarına dolmuştur. Askeri kıtalar muntazam şekilde geçip çekilince orayı birden bire büyük bir kalabalık istila ederek köşkün önüne kadar ilerlediğini ve: "Padişahım çok yaşa!" sesleriyle son derece hürmetkârane tezahüratta bulunduğunu gören imparatorun bila ihtiyar: "Böyle bir millete malik olan hükümdar neler yaptırmaz" [67] demekten kendini almamıştır.

Abdülhamid'in, meşhur İstanbul depremindeki (10 Temmuz 1894) büyük tahribatı hızla tamir etmesi, bütün İstanbul tarihinin en mühim tabii afetlerinden biri olan bu depremde zarar görenlere gösterdiği fiili ilgi, sultanın prestijini bir kat daha artırmıştır. [68] Halbuki felaketlerin neticesinde, iktidardaki rejimin çok defa yıpranması adettir.

Yaygın iddiaların aksine Abdülhamid'in, kan dökmemeye özen gösterip kesin bir prensip olarak kabul ve 30 yıl boyunca tatbik etmesi, en büyük düşmanlarının bile rızıklarıyla oynamayıp ancak bol maaşlarla sürgüne göndermekle yetinmesi, onun sanıldığı gibi despot ve merhametsiz değil, bilakis çok nazık ve

(65) Son Sadrazamlar, c.8, s.1278
(66) Son Sadrazamlar, c,8, s.1277, BTT. c.7, s.134
(67) Son Sadrazamlar, c.8, s.1283
(68) Ayşe Osmanoğlu, Hatıralarım, s.102, BTT. c.7, s.185

merhametli olduğunu gösterir. Nitekim, kendisi bu konuda şöyle diyor: "Abdülhamid, gençleri denize atıp boğdurdu, demek kolaydır. İnsan, kuş değildir ki sahibi çıkmasın... Benden sonra bunca yazdılar, çizdiler. Bir tek gencin denize atıldığını ispatlayabildiler mi? Ama hala söylemeğe devam ediyorlar. Vatan evlatlarım her zaman benim için göz bebeğim olmuştur."[69]

YAHUDİYE YOL YOK!...

Abdülhamid'e en büyük suçlama, siyonistler ve yardakçılarından gelmiştir. Zira yukarıda gördüğümüz gibi Abdülhamid, Osmanlı yahudilerinin siyonizm hareketine iştirak ettiklerini ince bir ferasetle sezmiş ve yahudilerin Filistin'e göz etmelerine kesinlikle müsaade etmemiş, çünkü böyle bir halin Filistin arapları için bir ölüm fermanı teşkil edeceğini ve siyonistlerin gerçek maksadının orada bir yahudi devleti kurmak olduğunu görebilmiştir.[70]

Abdülhamid, masonların, Ermeni ve Rumların İngiltere ile birlikte Osmanlı devletini "hürriyet" sloganı ile yıkmak istediklerini farketmiştir.[71] Hatırlatmak gerekir ki, Dünya yahudileri mason locaları yolu ile "Arz-ı Mev'ud"un peşine düşmüşler ve bunlar Abdülhamid'e başvurarak Filistin'e yerleşmek için büyük paralar karşılığında toprak istemişler, ancak her defasında Saray'dan elleri boş dönmüşlerdir.[72] Nitekim, İsrael Cohen isminde bir yahudi "The Zinoist Movement" isimli eserinde, Sultan Hamid'in Filistin siyasetini açıkça yazarak, padişah nezdindeki her resmi teşebbüsün akametle neticelendiğini ve hükümdarın önüne altın yığınları koymak isteyen bir ajanın Saraydan kovulmuş olduğunu itiraf eder."[73]

Bu nedenlerdir ki, Abdülhamid devri, müslümanlık ve yahudilik mücadelesinin bütün çıplaklığı ile açığa çıktığı bir devirdir, denilebilir. Tabii bu arada, Balkan ırkçıları, İttihatçılar,

(69) Abdülhamidin Hatıra Defteri, s.90
(70) Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.76, E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.485
(71) Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.97, Karal, c.8, s.504
(72) Abdülhamidin Hatıra Defteri, s.70
(73) Bk. Samiha Ayverdi, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, c.III, s.72

Jön Türkler ve Büyük Ermenisten(!) yanlıları da siyonistlerle işbirliği içine girmişlerdir.

ABDÜLHAMİD ÜMMETÇİLİĞE ÖNEM VERİYOR

Abdülhamid tarafından merkeziyetçilik, bir gaye değil, fakat İslam birliği için bir vasıta olarak ele alınmıştır. Tanzimat devrinde geliştirilmek istenen "Osmanlılık", gayr-i müslimlerin isyanları, 1877 Osmanlı-Rus savaşı ve Berlin kongresi sonunda hıristiyan toplumların önemli bir kısmının imparatorluktan ayrılmaları veya muhtar hale gelmeleri, Tanzimatçıların "Osmanlılık" ideolojisinin gerçekleşemeyeceğini göstermeğe kafi gelmiştir. Bu bağlamda 'İslamcılık', 'Osmanlılık' fikrine göre daha mantiki ve tabii görünüyordu. (74) Bu konuda Abdülhamid şöyle diyor: "Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın birçok milletini sinesinde toplamış olan bir imparatorluktur. Türkler, Araplar, Kürtler, Arnavutlar, Bulgarlar, Yunanlar, Zencilerden ve diğer birçok unsurlardan teşekkül etmiştir. Buna rağmen "iman birliği" bizi büyük bir ailenin fertleri gibi birbirimize yaklaştırır. Bu sebeple hiçbir zaman Osmanlı İmparatorluğu üzerinde fazla durmamak buna mukabil, hepimizin müslüman olduğumuzu belirtmekte yarar vardır. Her zaman her yerde "Emir'ül Müslimin" unvanı başta gelmeli, Osmanlı padişahı unvanı ise; ikinci satırda belirtilmelidir." (75)

Ne var ki, hayatı boyunca İslamcılık ile ulusalcılığı birbirine karıştırmaktan kurtulmayan N. Fazıl Kısakürek, Abdülhamid'i "Saf ve katıksız bir Türk milliyetçisi" olarak görür: "Abdülhamid, Arap, Arnavut, Çerkez ve diğer milliyetlerin hepsinin üstünde Türk unsurunu en büyük çapta kıymetlendirmek siyasetini gütmüştür. Abdülhamid'in Söğütlü Maiyet Sürvari Birliği saf Türktür... Bu Söğütlü Maiyet Suvari Bölüğü, Abdülhamid'in tam kıvamını bulmuş milliyetçiliğine en büyük şahittir. Söğüt bölüğü; saf, temiz, lekelenmemiş, mert, cesur ve sadık Türk karının en güzel nümunesi olarak Abdülhamid tarafından

(74) Prof. Bayram Kodaman, Sultan Abdülhamidin Doğu Anadolu Politikası, s.16-17, Okun yyn. istanbul 1983
(75) Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.179-180

keşfedilmiştir... Söğütlü bölüğünün manası, Abdülhamid'in millet ve milliyetçilik ölçüsünü pırıldatmaktadır... İşte Abdülhamid'in Türkçü görüşü" (76)

N. Fazıl Kısakürek'e göre, Abdülhamid'in sayısız müsbet taraflarından bir tanesi de onun Türkçü ve Türk milliyetçisi olmasıdır. (77) Yine ona göre Abdülhamid, Türk kanını yeniden keşfetmiş bir mucid(!) ve bir dahidir.

Ulusalcı-mukaddesatçı kesim, Abdülhamid'i katkısız Türk milliyetçisi ilan ederken, Milli Eğitim Bakanlığı yayınları arasında yer alan bir kitapta ise; "Abdülhamid'in Doğu Anadolu'daki aşiretlerden meşhur 'Hamidiye' alayları kurduğu ve alay komutanlarına, benim kürtlerin babası olduğumu unutmayın, dediği gerekçesiyle, vatanına ve milliyetine hiyanet eden bir padişah ve Türk ırkının düşmanı olarak tanıtılmıştır. (78)

Burada uzun uzadıya Hamidiye alayları üzerinde duracak değiliz. Ancak şu kadarını belirtelim ki, bu alayların kuruluşu; Abdülhamid'in dengeci, İslamcı ve hilafet politikasının tabii sonucudur. Üstelik düzenli orduların cephelerde savaştıkları dönemlerde, silahsız masum müslüman halkı Ermeni komitecilerinden bu alaylar kurtardığı gibi, yine Çarlık Rusya'nın Ermeniler aracılığı ile sahnelemek istediği oyunu bozan ve geçersiz kılan güç de bu alaylar olduğu gerçeğini gözardı etmemek gerekir.

Gerçekten de Abdülhamid, dengeci ve İslamcı siyaseti sayesinde Saray yoluyla Arnavutluk aşiretlerini, Hamidiye süvari alayları vasıytasıyla Doğu Anadolu aşiretlerini ve "Aşiret Mektebi" yardımı ile de Arap aşiretlerinin devlete sadık kalmalarına çalışmış ve bu siyaset aşiretler nezdinde başarılı olmuş, böylece aşiretler; devlete, hilafete ısındırılmış, onlara itimat telkin edilmiş ve en önemlisi; Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devletinin kurulması emelleri bu siyaset sayesinde engellenmiştir. (79)

---

(76) Ulu Hakan Abdülhamid Han, s.182, 3. Baskı, İstanbul, 1976

(77) Ulu Hakan Abdülhamid Han, s.334

(78) Bk. M. Şerif Fırat, Doğu İlleri ve Varto Tarihi, s.133-135, 4. Baskı, TKAE. Ankara

(79) Bayram Kodaman, Sultan Abdülhamidin Doğu Anadolu...., s.139, 142-143

Yukarıda gördüğümüz gibi, Abdülhamid'in "Sögütlü Maiyet Suvari Birliğini" kurması. N.F.K. tarafından, onun Türk milliyetcisi oluduğunu kanıtlayan delil olarak ileri sürülür. Halbuki Abdülhamid, Saray Muhafız Birliğini Arnavutlar'dan teşkil etmiş ve bu birliğin başına da Arnavut asıllı Tahir Paşa'yı getirmiştir [80] Ayrıca padişah, Arnavut askerlerinden özel bölükler teşkil etmiş, "Tüfenkiçiler" adı ile de hayli kuvvetli bir özel muhafız bölüğü vardı ki, tamamen Arnavutlardan müteşekkildi. [81] Hatta, "Saltanatımın etrafında Arnavutlar var" [82] diyen padişah da kendisidir.

Gerçek şu ki, Abdülhamid, batı menşeli 'nasyonalist' akımlara karşı ümmetçiliği benimsemiş ve özellikle hilafet müessesesine işlerlik kazandırmaya önem vermiştir ki, ona Osmanlı padişahları içinde müstesna bir yer kazandıran özellikle de sanıyoruz ki budur. Kendini bütün müslümanların imamı kabul eden Abdülhamid [83] İslamcı ve ümmetçi siyasetin gereği olarak ulusalçıların iddialarının tersine-milliyet ayrımı gözetmemiştir.

XIX. yüzyıla kadar yeryüzünde bütün müslümanların halifeliği Osmanlı padişahlarınca iddia edilmemiş, "Hükümdar" kendi yurdunda halifedir, formülüne uygun davranılmıştır. Bu sanı özellikle Abdülhamid'le birlikte canlanacaktır. [84]

Kabul etmek gerekir ki, Abdülhamid, 300 milyon müslümanın halifesi simgesini yaratmış ve Osmanlı tahtına çıkmış olanlar arasında halifeliği Osmanlı sultanlığının bir öğesi yapmayı başarmış tek kişidir. [85] Nitekim, halifelik sıfatının verdiği kuvvetle Güney Afrika, Japonya, Cava gibi memleketlere müslüman din alimleri göndererek İslam dininin oralarda yayılması için teşebbüste bulunmuştur. [86]

Çağımızda hâlâ Afrikanın ücra köşelerinde Abdülhamid'in

(80) Bayram Kodaman, aynı eser, 129,142
(81) Bayram Kodaman, aynı eser, s.129
(82) Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.99
(83) Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.180, E. Z. Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.249
(84) D. Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c.1, s.47, Tekin yyn. İstanbul 1979
(85) D. Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c.1, s.52
(86) Küçük Türk-İslam Ansiklopedisi, Abdülhamid maddesi

adının hutbelerde anılması [87] onun hilafet politikasına ne derece önem verdiğini gösterir. Abdülhamid, ülkesinin en kritik durumda bulunduğu bir sırada bile "önce Osmanlı" politikasını izlememiş, dünyanın en ücra köşelerinde yaşayan müslümanlarla ilişki kurmaya, onların problemleriyle ilgilenmeye önem vermiş, aynı yerlerden de kendisine bağlılık telgrafları çekilmiş, İstanbul'a heyetler gönderilmiştir. [88]

Şİİ - SÜNNİ AYRIMI SUNİDİR

İç siyasette olduğu kadar, dış siyasette de İslamcılığı devletin temel prensibi haline getirmeye çalışan Abdülhamid, hilafet etrafında Dünya İslam Birliği'ni kurmayı amaç edinmiştir. Her şeyden önce o, İslamlığın bir devlet olduğunu ve bu devletin şeriata istinad ettiğinin bilincinde idi.

Abdülhamid, meşhur alim Cemaleddin Efgani'nin tesirinde kalmış, Dünya İslam Birliği'nin kurulması için engel gördüğü şii-sünni ihtilafının kaldırılması gerektiğine inanmış ve bunun İslam için ideal bir eser olacağını savunmuştur. [89] Bu konuda Abdülhamid "Hatırat"ında şunları yazıyor: "Yıldız Sarayımızda, şöhretli bir ilim adamı olan Seyyid Cemaleddin, "Sünnilerle şiilerin, hüsnüniyet gösterdikleri takdirde birleşmeleri kabildir" diyerek bana ümit verdi. Eğer bu söylediği hakikat olabilirse, İslamiyet için fevkalade bir eser meydana gelmiş olur. [90]

BİZİM İLHAM KAYNAĞIMIZ İSLAM'DIR

"Milliyetçilik Avrupa'da birtakım büyük hareketler için ilham kaynağı olabilir. Fakat bizde değil, bizim ilham kaynağımız İslamlıktır" [91] diyen Abdülhamid, milli kültür yerine dini kültür ve irfandan yana idi. [62]

Abdülhamid, İslamcı siyasetinin geregi olarak, Arapça'yı resmi dil yapmak için bizzat teklifte bulunmuş, ancak Sait Paşa

(87) Y. Öztuna, BTT. c.7, s.184
(88) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.547
(89) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.546
(90) Siyasi Hatıratım, s.179
(91) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.384
(92) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.384

bu teklife karşı çıkmıştı. Fakat Abdülhamid, daha sonra "Arapça güzel lisandır, keşke vaktiyle lisan-ı resmi kabul olunsaydı. Hayrettin Paşa'nın sadareti zamanında Arapça'nın resmi lisan olmasını ben telif ettim. Başkatip Sait Paşa karşı çıktı ve Türklük kalmaz dedi. Halbuki o da boş idi." (93) diyecektir.

Abdülhamid, Tunuslu Hayrettin Paşa'yı sadaret makamına getirmiş (1879) bu paşa pekçok tezkereleri -devletin resmi dili Türkçe olmasına rağmen- Arapça yazmıştır. (94)

Ayrıca, Bab-ı âlînin yüksek idaresini Arnavutlara bırakarak, Arap işlerini Saray'da teşkilatlandırmaya ve idare etmeye başlamış, İzzetin Paşa'yı (Arap izzet) Saray'ın ikinci katipliğinde, Suriyeli Naum Paşa'yı Hariciye nezareti müsteşar yardımcılığında ve Necip Melhame Paşayı da hafiye teşkilatında çalıştırmıştır. Keza, Medineli Şeyh Mahmut Zafir, Şeyh Esat, Rufai Şeyhi Ebulhüda ve Hintli Rahmetullah'ı İstanbul'da bulundurmuş, bu şeyhler Abdülhamid'in İslamcılık siyasetinde bir nevi danışman görevini yürütmüşlerdir.

Abdülhamid, devet salnamelerinde de değişiklik yapmış, 1878'lere kadar devlet salnamelerinde vilayetlerin tasnifine Edirne'den başlandığı halde, bundan sonrakilerinde Hicaz vilayetlerinden başlandığı ve Arap vilayetlerinden sonra diğer vilayetlere geçildiği görülmektedir. (95)

ABDÜLHAMİT'TEN ORİJİNAL BİR İCRAAT: AŞİRET MEKTEBİ

Abdülhamid, uyguladığı siyasetin neticesi olarak tamamen İslamcı-ümmetçi alanda idareci kadro yetiştirmek amacıyla İstanbul'da özgün bir müessese sayılan "Aşiret Mektebi" açmıştır (1892)

Aşiret Mektebi, ilk bakışta, Abdülhamid devrinde açılan modern eğitim ve öğretim kurumlarından biri gibi görülebilir. Ne var ki, diğer okullarla kuruluş ve gaye yönünden mukayese edildiğinde, sözkonusu mektebin kendine has bazı hususuyetleri

(93) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.403
(94) Son Sadrazamlar, c.6, s.901-902, Milli Eğ. yyn. İstanbul 1969
(95) E. Ziya Karal Osmanlı Tarihi, c.8, s.545

bulunduğu rahatlıkla görülebilir. Şöyle ki, bu dönemde açılan ilk, orta, yüksek ve teknik eğitim müesseselerinin açılış gayesi sadece cehalet içindeki Osmanlı toplumunu ilk önce okur-Yazar hale getirmek ve sonra ilim, teknik ve metodları iyi bilen kimseler yetiştirmektir. Herhangi bir siyasi, dini ve idari maksatla kurulmadıklarından, tamamen eğitim ve öğretimle meşgul oluyorlardı.

Oysa Aşiret Mektebinde her ne kadar eğitim ve öğretim yapılmakta ise de, kuruluş gayesi diğer okullardan tamamen farklıdır. Evvela adından anlaşıldığı gibi bu mektep halka açık olmayıp, sadece aşiretlere mensup muteber kimselerin çocuklarına mahsus bir mekteptir. Bu okulun esas hedefi, dinî (ümmetçi) siyasî (hilafetçi) ve idari alanlarda eleman yetiştirmekti... O sırada batı kaynaklı milliyetçilik cereyanları ülkeyi tehdit ediyordu. Hele İngiliz menfaatlerinin büyük olduğu Araplarla meskun bölgeler tamamen tehlike içinde idi. Zira İngilizler, buralarda her türlü şeytani hilelere başvurarak, şövenist ve bölücü faaliyetlerde bulunuyordu. Abdülhamid, bu tehlikeleri önlemek ve aşiretlerin yoğun ve hakim olduğu bölgeleri muhafaza etmek için bunların reislerinin ve ağalarının çocuklarını Osmanlı kültürüyle yetiştirerek devlete ve saltanata bağlamak amacıyla Aşiret Mektebi'ne gerek duymuştu. Kısacası O, çeşitli aşiret çocuklarını İslamcı/Osmanlıcı yapmak ve böylece "Osmanlı birliği" siyasetini gerçekleştirmek amacını güdüyordu.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, Abdülhamid esas itibariyle İslamcılık sistemini kabul etmiş ve devrinde her alanda bu fikri geliştirmeye çalışmıştı. O, halifeliği, imparatorlukta din birliğini muhafaza etmek, dünyada da İslam birliğini kurmak için temel kabul ediyordu... O, bu mektebi açmakla eğitim ve öğretim yolu ile halin ve geleceğin aşiret reislerini hilafet mamakına bağlamak istemiştir.

Diğer bir hedef de merkeziyetçiliği güçlendirmektir. Bilindiği üzere Abdülhamid, merkeziyetçi bir siyasetten yana idi. Oysa aşiretler genellikle, dağınık, devlet otoritesinden uzak, zaman zaman devlete karşı gelen ve karışıklıklar çıkaran odak-

lardı. İşte, Abdülhamid bu mekteple aşiretleri zabt ü rapt altına almak istemesi gayet tabiidir...

Kısacası, Abdülhamid, Aşiret Mektebi'ni açmakla eğitim yoluyla başta Arap ve diğer aşiretlere İslamcılık, Osmanlıcılık ve merkeziyetçilik siyasetini benimsetmek istemiştir. (96)

Layihada Aşiret Mektebi'nin açılması şu gerekçelerle izah ediliyordu: İmparatorluktaki Arap aşiretlerini hükümetten yani saltanat ve hilafetten soğutmak için çeşitli propagandalar yapılmakta, bu tehlikeyi önlemek için cehaleti yok etmek gerekmektedir. Bunun yolu da maariften geçer. O halde aşiret ahalisi evladının talim ve terbiyesine mahsus mektepler açmak lazımdır.(97)

Aşiret Mektebi'nin açılış gayesi, Aşiretler halkının, maarif ve medeniyetin feyizlerinden faydalanmasını sağlamak, hilafete olan bağlılıkları ile din ve kanun yönlerinden mükellef oldukları vazife duygularını kuvvetlendirmek olmuştur.

Aşiret Mektebi'ne özellikle Arap, Arnavut ve Kürt aşiretleri çocukları alınmıştır. Beş yıllık süreli ve yatılı olan mektebin öğrencilerine aylık 30'ar kuruş maaş verilirdi. Abdülhamid, ümmetçi eleman yetiştirmek gayesiyle bu mektebi açtığı için sadece İmparatorluk sınırları içindeki aşiret reislerinin çocukları değil, ta Cava'dan bile öğrenci getirtip kaydettirmiştir. (98)

Bu politika sayesinde Arap, Arnavut, Kürt ve Çerkez gibi müslüman unsurlar ona son derece bağlı idiler. Daha önce zikrettiğimiz gibi; Abdülhamid'in muhafız birliği bile Arnavutlardan kurulmuştu.

Eğitim yolu ile yarının İslamcı idarecilerini yetiştirmek isteyen Abdülhamid, elbetteki Aşiret Mektebi ile yetinmemiştir. Hatta onun eğitim ve öğretime verdiği önemi, hiçbir padişah vermemiştir, denilebilir. Mesela, onun 33 yıllık iktidarı döneminde, Rüşdiyeler 250'den 600'e, idadiler 5'ten 104'e, Dar'ülmüalliminler 4'ten 32'ye çıkarılmıştır. Yine 1876'da sayıları 200 olan iptidai okullarına 4000-5000 civarında yenileri eklendiği

(96) Prof. Bayram Kodaman, a.g.e. s.98-100
(97) Osman Ergin, Türkiye Maarif Tarihi, c.3, s.976 İstanbul 1941
(98) Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c.3, s.1087

gibi 10.000'e yakın Sıbyan okulu da yeni usullere tahvil edilmiştir... Bunların yanında modern manada ilk merkezi ve taşra maarif teşkilatı bu devirde kurulmuş ve günümüze kadar esasını muhafaza etmiştir. Maarif Nezareti bünyesinde İptidai, Rüşdiye ve İdadi müdürlükleri tesis edilmiştir. Bu teşkilat sayesinde taşraya ilk, orta öğretim müesseseleri ve öğretmen okulları bu dönemde götürülmüştür. (99)

Ayrıca, sözkonusu dönemde resmi maarif siyasetinin ilk ve orta öğretim alanında yapılan uygulamalarının, rejime karşı olan Genç Osmanlılar ve Jön Türkler tarafından eleştirilmemesi ya da çok az eleştirilmesi manidardır. Gerçekten de hükümetle muhalefetin fikirleri taban tabana zıt olmasına rağmen ilk-orta öğretim hakkında aşağı yukarı aynıdır. (100) Bu da Abdülhamid'in eğitim ve öğretime büyük önem verdiğini ortaya koyar.

İbn'ül Emin Mahmut Kemal İnal'ın ifadesiyle; "Devr-i Hamid'in saltanatında, mearifin, ticaret ve sanayiin, Umur-i Adliyye ve nafıanın inkişafına çalışıldı. Mülkiyye, Hukuk, Lisan, Ticaret, Ziraat, Dilsiz, âmâ, Sanayi-i Nefise, Kız Sanayii, merkezde ve vilayetlerde İdadiler, Dar'ül-Funun, Dar'ül-müallimin, Dar'ül-müallimet tesis olundu" (101)

İNGİLTERE SİYASİ İSLAM'DAN RAHATSIZ OLUYOR

Sömürgelerinde milyonlarca müslüman halk yaşayan ve bu nedenle Abdülhamid'in ümmetçi siyasetinden oldukça ürkmüşe benzeyen İngiltere, askeri tedbirlerle hilafetin etkisini yok edemeyince, ideolojik mücadele başlatmış ve Hindistan'da: "Osmanlı padişahı uydurma halifedir. Zira Kureyş kabilesinden değildir. Hint müslümanlar ehl-i kitap olan İngilizleri Hindulara tercih etmelidirler" propagandasını yapmıştır. Ayrıca bu ülke, İslam'da "Cihad" ile "Hacc" ibadetini reddeden 'Kadiyanilik' mezhebini de desteklemiştir. Bununla da yetinmeyen İngilizler;

---

(99) Doç. Dr. Bayram Kodaman, Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi, s.252, Ötüken yyn. istanbul 1980
(100) Bayram Kodaman, aynı eser, s.253
(101) Son Sadrazamlar, c.9, s.1290

Hint müslümanlarının Hacc ziyaretlerini kısıtlayıcı tedbirlere başvurmuştur. (102)

Arabistan'da da entrikalar çeviren İngilizler, İslam halifeliğinin, İngiltere'nin uzaktan nüfuzuna bağlı olacak şerifler eline geçmesi için çok çaba sarfetmiştir. (103)

DEMİRYOLLARI MESELESİ

İstilacıların telaş ve tehditlerine rağmen, Abdülhamid, Bağdat ve Hicaz demiryollarını başarı ile tamamlayabilmiş, bu yolların yapımı İslam dünyasında sevinçle karşılanmıştır.

İngiltere, Bağdat demiryolunun kendileri için ne kadar tehlikeli olacağını anlamakta gecikmemiş, bu ülkenin Dışişleri bakanı Sir Edward Grey, endişesini şöyle dile getirmiştir: "Bağdat demiryolu Avrupa ile Asya arasında en kısa yoldur. Süveyş kanalına paraleldir, politik önemi olması gerekir. İngiltereyi ilgilendiren alanın kalbine varır. Hindistan'a giden kısa yoldur. Demiryolunun işlemesiyle Osmanlı devleti o taraflarda daha etkili olacaktır."(104)

Abdülhamid, Almanların demiryolu hattının iki yanına Alman muhacirleri iskan etme isteklerine şiddetle karşı çıkmış, bu projeye hükümetçe asla müsaade edilmeyeceğinin kat'i ve açık bir ibare ile hiçbir şek ve tereddüde mahal bırakmayacak bir sarahetle mukavelenameye dercini emertmiş (105) ve şöyle demişti:

"Alman gazeteleri Bağdat hattının iki tarafında Alman kolonileri yerleştirmekten söz açıyorlar. Bu gazeteler ne demek istiyorlar? Ecdadımızın kan ve can pahasına hazırladıkları bu Anadolu toprağını Alman kolonilerine terkedeceğimizi mi sanıyorlar? Maattessüf biz yabancılara çok iyi muamele ettik. Bütün felaketlerimizin sebebi budur" (106)

Abdülhamid, Avrupa ülkeleri arasındaki rekabetten yararla-

---

(102) Milli Kurtuluş Tarihi, c.1, s.50-51
(103) Milli Kurtuluş Tarihi, c.1, s.43
(104) Milli Kurtuluş Tarihi, c.1, s.46
(105) Türkiyenin Düzeni, c.1, s.148. M. Özyüksel, Anadolu ve Bağdat Demiryolları, s.195. Arba yyn. istanbul 1988
(106) E. Ziya Karal Osmanlı Tarihi, c.8, s.180

narak, demiryollarını Alman firmalarına yaptırmış, ama sakalını onların eline kaptırmamaya da itina göstermiştir.

İSLAM ALEMİNDEN HİCAZ DEMİRYOLUNA DESTEK

Abdülhamid, hilafet politikasını İslam dünyasında hakim kılmak ve İngiliz siyasetine mukavemet göstermek için, Şam'dan Mekke'ye giden 2000 Km'lik demiryolu yaptırmıştır. Amaç; muhtemel bir İngiliz istilasına karşı kolaylıkla asker sevkini sağlamak ve müslümanlar arasında dayanışmayı artırmak... Ve bütün bunlardan da mühim olarak günün birinde, Hindistan müslümanlarının İngiltere'ye karşı ayaklanmasını sağlamaktı.[107]

Abdülhamid, 1.5.1901 tarihinde Şam'dan Medine ve Mekke'ye uzanacak bir demiryolu yapımı konusundaki iradesini yayınladı. Sultan'ın açıklaması başlangıçta tüm Avrupalı güçlerce müstehzi bir ifade ile karşılandı. Marschall Von Bieberstein de Dışişleri bakanlığına gönderdiği raporda: "Hiçbir aklı başında insan bu dinsal amaçlı 2000 Km'lik demiryolunun yapılabileceğine inanmaz" diyordu... Marschall, her şeyden önce Türklerde böyle bir demiryolu projesini gerçekleştirecek paranın ve teknik imkanların bulunmadığını iddia ediyordu. [108]

KUTSAL HATA KUTSAL KAMPANYA

Abdülhamid'in Hicaz demirylu projesi tüm islam dünyasında çoşkuyla karşılandı. Osmanlı, Hindistan, İran, Arap basınında aylarca en ağırlıklı konu olarak yer aldı. Demiryolundan "Kutsal Hat", "Halifenin en muhteşem eseri" şeklinde bahsediliyordu. [109] Abdülhamid, bu kararıyla bir anda müslümaların gerçek önderi konumunu kazanmıştı...

Avrupalılar Osmanlı İmparatorluğun'un demiryolunun finanse edecek kaynağı bir araya getirebileceğine ihtimal vermi-

---

(107) Siyasi Hatıratım, s.155, E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.186
(108) Murat Özyüksel, Anadolu, ve Bağdat Demiryolları, s.169-170, Arba yyn. istanbul 1988
(109) Murat Özyüksel, Anadolu ve Bağdat Demiryolları, s.171

yorlardı. Abdülhamid, projenin ilanıyla birlikte tüm mü'minleri, Hicaz hattına bağışta bulunarak müslümanlar arası dayanışma örneğini göstermeye davet etti. Sözkonusu olan bir Osmanlı demiryolu değil, İslam demiryolu idi.

Sultan Hamid, demiryoluna 50.000 lira bağışta bulunarak açılışı yaptı. Gerçekten de tüm dünya müslümanları yaptıkları bağışlarla gerekli sermayenin önemli bir bölümünü sağladılar. Sırf Hindistan müslümanlarının yaptığı bağış 40.000 liraya yakındı. Hindistan ve Mısır müslümanları yaptıkları yardımlarla bir anlamda İngiliz yönetimine duydukları hoşnutsuzluğu ifade etmiş oldular *(110)* Ayrıca; Fas, Rusya, Çin, Hollanda ve Singapur gibi dünyanın dört bir yanında, demiryolunun finansmanına katkıda bulunuldu. Toplanan bağış 1908 yılına kadar 741/4 milyon frank'a ulaşmıştır. (111)

Padişah büyük para yardımında bulunanlara takmak üzere özel madalyalar hazırlattı. (112) İngiliz hükümeti ise, bağış kampanyasını ellerinden geldiğince engellemeye çalıştı ve İngiltere'de bağış madalyasının takılmasını yasakladı. (113)

İstilacıların tüm engellemelerine rağmen Abdülhamid, 2000 km'lik yolu -Hicaz topraklarına müslüman olmayanların girmemesi İslam dini emrinden olduğu için- tamamen müslüman mühendislere yaptırmış ve yapıldıktan sonra da İslam memurları işleşmiştir. (114)

Abdülhamid, sözkonusu yolun önemini şöyle dile getirecektir: "Mekke demiryolu, bizim hâlâ inkişaf edebilecek kabiliyette olduğumuzu ve işimize mani olmak için her türlü çareye başvuran İngiltere'yi muvaffakıyetsizliğe uğratabileceğimizi ispat etti. Mekke yolu tamamlandıktan sonra, Süveyş kanalına ihtiyacımız kalmayacak; İstanbul, Mukaddes Mekke ve Medine şehirlerine demiryolu ile bğlanmış olacak" (115)

---

(110) Murat Özyüksel, aynı eser, s.171
(111) Murat Özyüksel, aynı eser, s.172
(112) Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.123
(113) Murat Özyüksel, aynı eser, s.189
(114) Osman Ergin, türkiye Maarif Tarihi, c.4, s.1303, Osmanlıye mat. İstanbul 1942
(115) Abdülhamid, Siyasi Hatıratım s.123-124

Dış siyasetteki maharetleri ile ilgili olarak İbn'ül Emin Mahmut Kemal İnal şunları söylüyor: "Abdülhamid Han, kendisiyle oynanılır bir padişah değildi. Çünkü muhakkaktır ki, onun zamanında bütün Avrupa'da onun kadar siyaset-i hariciyyeye aşina bir diplomat yoktu. Büyük feraset sahibi bir diplomat olduğundan politika işlerini tehlikeli yerlerden geçmeyerek idare ederdi. Balkan savaşında aralarında ittifak kuran Yunan kralı I. Jori ile Bulgaristan kralı Ferdinand'ın, "Abdülhamid makam-ı saltanatta olsaydı aralarında akd-i ittifak imkanı olmayacaktı" (116) demişlerdir. Almanya imparatoru II. Wilhelm de: "Hükümdarlık sanatını Sultan Hamid'den öğrenmeliyiz" (117) diyerek, siyasi dehasını ifade etmekten kendini alamamıştı...

Abdülhamid; zeki, çalışkan, kavrayıcı idi ve çok kuvvetli hafızaya sahipti. Rey ve kararlarında istiklal sahibi olduğu gibi, tehlike karşısında da metanetli idi. (118) Onun korkaklığını ispat edecek olaylar göstermek mümkün değildir. Tersine tehlikeli anlarda soğukkanlı ve metin olduğunu gösteren olaylar vardır. Bunlardan en mühimi, Yıldız Camii'nden çıkarken atılan bomba üzerine, alayda bulunanlar şuraya buraya kaçışırken, onun, arabasını bizzat sürmek suretiyle, hiçbir şey olmamış gibi, saraya dömnmüş olmasıdır. (119) Abdülhamid'in son mabeyn başkatibi Ali Cevad Bey de bu konuda şunları yazıyor: "Zat-ı hümayunlarında asla âsâr-ı havf ve telaş müşahede edilmiyordu" (120) Kendisini evhamlıkla suçlayanlara da şöyle cevap veriyor: "Hayır, ben evhamlı olmamaya dikkat ettiğim kadar, gafil olmamaya da dikkat ettim. Çünkü gaflet, evhamdan da büyük zarar getirir."(121)

Abdülhamid, Arapça, Farsça, Fransızca ve Çerkezce dillerini öğrenmişti. Fakat dil bilmez görünürdü. Alman imparatoru

---

(116) Son Sadrazamlar, c.9, s.1285
(117) Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, c.3, s.16, Damla yyn
(118) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.246
(119) A. Osmanoğlu, Hatıralarım, s.61, E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.248 TTK yyn Ankara, 1983
(120) II. Meşrutiyetin İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, s.79

II. Wilhelm ile tercümansız Fransızca görüşmesi ile onun fransızca dili bildiği anlaşılmıştı. (122)

Abdülhamid, "Salabet-i diniyyesi müsellem bir müslim idi. Feraiz-i diniyyeyi edada asla tekasül etmezdi. (123)

Fransız tarihçilerinden Sorel'ın; "Abdülhamid'in bir 3. mührü de vardı ki, bunda 'ur möhri' emr-i garibi vardır" iddiasına karşılık İbn'ül emin M. Kemal İnal: "Yıllarca Bab-ı alide bulundum, nice esrare mahrem oldum, padişahın sanduklar dolusu evrakını tedkik ettim, "ur möhri" namında bir möhr ne gördüm, ne işittim, yalancılığın bu derecesine, en ileri gelen yabancılar bile lanet ederler" diyor ve şöyle devam ediyor: "Padişah, kan dökmekten teb'an müteneffir ve diyaneten mütehasileri bile öldürtmez, cezalarını küreğe ve müebbed hapse tahvil ettirirdi. (124)

Abdülhamid, kılıç kullanmak ve tabanca atmakta mahir idi. Güzel sanatlara olduğu gibi, el sanatlarına da meraklıydı. Büyük bir gozhanesi ile demirhanesi vardı. Marangozluk ve oymacılıkta usta idi. Bizzat kendisinin yaptığı masalardan bir tanesi halen İstanbul Üniversitesi merkez kütüphenisnde bulunmaktadır.

Ayrıca çeşitli eşya kolleksiyonu yapan Sultan Hamid, öğleden sonraki vaktinin çoğunu kütüphanesinde geçirirdi. Kütüphanede birçok nadide el yazmalarının dışında, çoğunun batı dillerinden tercüme ettirdiği ve el yazması halinde polisiye romanlarının mevcudu büyük bir yekün tutmakta idi. (125)

DEĞERLENDİRME

33 yıllık bir süre ile Kanuni'den sonra Osmanlı Tarihinin en çok tahtta kalmayı başaran padişah olan Abdülhamid'in, bütün çabalarına rağmen, ülkenin inhitata doğru hızla yuvarlanmasını engelliyemediğini görüyoruz.

---

(122) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.249
(123) Son Sadrazamlar, c.9, s.1289
(124) Son Sadrazamlar, c.9, s.1289
(125) Ayşe Osmanoğlu, Hatıralarım, s.30-31, Cengiz Orhonlu, Küçük Türk-İslam Ansiklopedisi, Abdülhamid Maddesi

1838 Ticaret andlaşması, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının yıkıcı sonuçları bu dönemde kendini göstermiş, ülke; batılı talancılar karşısında askeri, ekonomik, siyasi ve teknolojik alanlarda iyice gerilemiştir. Ülkenin aydınları, bu gerçeklerden habersiz olarak batılıları taklitçilikte adeta ustalık yarışına girerlerken, ülkedeki Rumlar, Ermeniler ve yahudiler de batılı talancıların desteği ile imparatorluğu parçalamak için var güçleriyle çalışmaktadırlar...

Abdülhamid ise, iç politikada başta Jön Türk muhalefeti olmak üzere diğer şer güçlerle mücadele ediyor, dış politikada da İslam toprağını sömürgecilerin istilalarından korumak için gayret sarfediyordu... Ama nafile...

Batıcılara göre, Abdülhamid, müstebid ve gerici, siyonist ve Ermenilere göre, "Kızılsultan"; çevresindeki gelenekçi müslümanların nezdinde o, bir "Cennet mekan" ve mümtaz şahsiyettir. Kimi ulusalcı kesimlere göre de o; halis - muhlis bir Türk Milliyetçisidir.

Halbuki Abdülhamid'in 33 yıllık dönemini sadece "İstibdad" veya "yenileşmeye tepki" ya da "İslam'ın yeniden dirilişi" dönemi olarak değerlendirmek yanlıştır. kanaatindeyiz. Her şeyden önce Abdülhamid'i, saf Türk kanı taşıyan, halis bir Türk milliyetçisi olarak tanıtmak, gerçekleri görmek istememek anlamına geldiği gibi, onu masum ve İslam rönesansının mimarı olarak değerlendirmek de o kadar anlamsız ve temelsizdir.

Önce şunu hatırlatalım ki, tarihte dostluk ya da düşmanlık yoktur, gerçekler vardır, gerçekler olmalıdır. Aksi halde yazılan kitap tarih değil, övgü ya da yergi kitabı olur. Bu çerçeve içerisinde olaya baktığımızda görürüz ki, meziyet ve olumlu icraatları yanında Abdülhamid'in, yanlışları, günahları ve İslami olmayan icraatları da olmuştur.

Bunları kısaca şu başlıklar altında toplayabiliriz:

-I-
RADİKAL MÜSLÜMANLARA RADİKAL TAVIR ALMASI

Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, tarihsel süreç içeri-

sinde, kurulu Osmanlı düzeninin İslam'la bağdaşmadığını ileri süren birçok bilgin ve aydın (Şeyh Bedreddin, Kalenderoğlu, Şeyh Ahmet gibi) çıkıp başkaldırmış ve haklı olarak, Muaviyenin koyduğu kötü bir bid'at olan "saltanat"ın asla İslami olmadığını haykırmışlar, saltanatçı sistemi, maziden gelen geleneksel yapıyı eleştirmişler, ancak her seferinde Osmanlı rejimi sultanları önceki sultanlar gibi, bu tür görüş ve iddiada bulanan bilgin ve aydınları insafsızca katletmişlerdir.

Gerçi Osmanlı padişahları içinde "hilafet" müessesesine değer veren yegane şahsiyet Abdülhamit'tir ama, nihayet o da önceki padişahlar gibi saltanat sistemini savunan, gelenekçi yapıya arka çıkan, döneminin radikal İslamcı hareketini, hayali ve yıkıcı gören bir padişahtır. Ve onun içindir ki, Cemaleddin Efgani gibi radikal İslamcıları göz altında tutmuş ve kurduğu "Hafiye" teşkilatının elemanları vasıtasıyla en az devlet düşmanları kadar İslamcıları da adım adım takip ettirmiştir.

Keza M. Afik ve Said Nursi gibi şahsiyetlerin de Abdülhamid'i eleştirdiklerini biliyoruz...

-II-
HİLAFET'E ÖNEM VERMESİ AMA HALİFE GİBİ YAŞAMAMASI

Abdülhamid, "Hatıralar"ında: "Dinimiz mutlak musavatı emrettiğinden kıyafetimizden, her günkü yiyeceğimize kadar sade olanı tercih etmemiz icabeder." [126] diyorsa da, onun gerçek halifeler gibi yaşamadığını, örneğin, sofrasında altın çatal-kaşık kullandığını, kızı Ayşe Osmanoğlundan öğreniyoruz.[127] Halbuki bu, islam'ın cevaz vermediği bir adetti. Biliyoruz ki, yüce Peygamber (SAV), müslümanların altın ve gümüşten yapılmış kap-kacak kullanmalarını kesin bir dille yasaklamıştır.[128]

Abdülhamid'in, 8 milyon üzerinde bir servete sahip

(126) Siyasi Hatıratım, s.87. Dergah yyn.
(127) Hatıratım, s.26
(128) Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tec.. c.II, s.389, c.12, s.104, DBY. Ankara 1972, Molla Hüsrev, Gurer ve Dürer Terc, c.2, s.69, Eser Neş, İstanbul 1980

olması[129] ve parasını yurt dışındaki bankalara yatırması, [130] daha o zaman müslüman çevrelerce eleştiri konusu olmuştur.

Abdülhamid, tapu ile kendi adına tescil ettirdiği emlaktan yıllık 500.000 lira gelir alıyor, ayrıca mülkiyetindeki topraklardan vergi alınmadığı için devlet hazinesi büyük zararlara uğruyordu. [131] Halbuki o sırada halkın durumu hiç de iç açıcı değildi. [132] Örneğin, devlet memurları altı ayda bir, o da bin bir zorlukla maaş alabiliyorlardı. [133]

Oysa İslam halifeleri Dicle kenarında kaybolan bir kuzudan ötürü bile kendilerini sorumlu tutacak kadar adalete riayet ediyorlardı...

-III-

FAİZİ FELAKET GÖRMEMESİ

Abdülhamid'in 33 yıllık saltanatı döneminde 18 kez borçlanma yapılmış ve toplam 113 milyon Osmanlı lirası borçlanılmış, ancak bu borçlanmalardan devletin eline, safi yekun olarak 77 milyon Osmanlı lirası geçmiştir. [134]

Bu borçlanmalar, müslüman halkın sosyo-ekonomik hayatını önemli ölçüde tahrip etmiştir. Ne var ki, burada çok önemli bir husus var o da, Abdülhamid'in faizli aldığı borçlara teminat olarak İslami bir vergi türü olan "a'şar"ı göstermesidir. Örneğin, 1890'da Osmanlı Bankası'ndan 499.500 lira %4 faizle borç alındı ve karşılık olarak Anadolunun bazı vilayetlerinin aşar'ı gösterildi. [135] Keza 1896'da yine Osmanlı Bankasından 3.272.720 Osmanlı Lirası %5 faizle alınmış Anadolu vilayetlerinden bazılarının aşar'ı karşılık gösterilmiştir. [136] Halbuki Anadolu toprağı müslümanların toprağıdır ve burada toplanan öşür vergisi, ancak müslamanların ihtiyaçları için harcanabi-

(129) Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.116
(130) Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.211
(131) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.450
(132) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, s.8, s.493,495
(133) Abdurrahman Şeref Bey, Tarih Muhasebeleri, s.176
(134) İsmail Cem, Türkiyede Geri Kalmışlığın Tarihi, s.218-219
(135) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.430
(136) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.431

lir,[137] faiz karşılığı gösterilemez...

Abdülhamid, Kur'an'da kimlere verileceği belli olan öşürü faizli borçlara karşılık teminat göstermek ve faiz sistemini onaylamakla, açıkça Kur'an ve sünnette var olan faiz hakkındaki tartışma götürmez memnu hükümleri gözardı etmiş ve adeta mübahmış gibi faizli sistemi işletmiştir. Böylece faize ekonominin tabii bir unsuru gözü ile bakmıştır.

Gerçi Abdülhamid'den önce de faiz uygulamaları vardır. Ancak hilafet politikasına önem veren ve kendini müslümanların halifesi olarak gören Abdülhamid'in, faiz konusunda tavır almaması, İslam hukuku açısından ciddi bir suç teşkil etmektedir.

Abdülhamid'in alman generalı Goltz Paşaya, Osmanlı ordusunu teslim ettiği ileri sürülüyorsa da, gerçekte Sultan, Goltz Paşa'yı dar yetkiler çerçevesinde görevlendirmiş, böylece Alman askeri heyeti üyeleri, işin sonunda birer büro adamı durumunda kalıp harple ilgili kırtasiye işlerinde çalıştırılmışlardır [138]

Ancak Abdülhamid'in kölelik müessesesini savunur bir pozisyon içine girmesi, [139] İbn-i Sina'nın "Şifa" adlı ünlü eserinin, zararlı olduğu gerekçesiyle basımını durdurması ve basılan nüshaları yaktırması [140] Ahmet Cevdet Paşa'nın "Kısas-ı Enbiya"sını zararlı kitaplar listesine alması [141] gibi, icraatını mazur göstermek de mümkün değildir.

İTTİHATÇILIK, TEFRİKACILIK GETİRİYOR

-I-

KEREK İSYANI

27 Nisan 1909'da "V. Mehmet" unvanıyla tahta geçen Sultan Reşat, Hareket Ordusunun seçtiği bir padişahtır. Bu nedenle O, saltanatı boyunca İttihat ü Terakkinin bütün kanuni

(137) İmam Ebu Yusuf, Kitabül Haraç, s.215 vd. Ç: Ali Özek, 2. Baskı, İstanbul 1973, Ebu Yusuf, Kitabul Emval s.542 Düşünce yyn. İstanbul 1981

(138) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.367

(139) Abdülhamid, Siyasi Hatıratım, s.184,185, Karal, c.8, s.488-489

(140) Sadrazam Said Paşa, Anılar, s.67

(141) E. Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.8, s.414

ve gayr-i kanuni işlerine boyun eğmeyi, adeta meşrutiyet hükümdarlığının gereği saymıştır, denilebilir.

İttihatçıların izledikleri basiretsiz politikalar yüzünden ülkenin değişik noktalarında isyanlar başgöstermiştir. Bu bölgelerden biri Kerek'tir. Lut gölünün 15 km. doğusunda bir Ürdün kasabası olan Kerek, Haçlı seferleri sırasında ehemmiyet kazanmış ise de, Osmanlı hakimiyeti döneminde önemini kaybetmişti. Ancak Osmanlı hükümeti tarafından burada oturan Araplara Hacc yolunu korudukları için her yıl bir miktar para verilirdi.

Ne var ki, İttihatçı komite tarafından seçilerek Suriye valiliğine tayin edilmiş olan askeri emirlerden İsmail Fazıl Paşa, hacc yolunu korumaları karşılığında devlet hazinesinden Kerek Araplarına verilmekte olan parayı vermedi ve: "Çöldeki çıplak Araplara, haraç mı vereceğim?" diyerek, yerli halkı küçümseyen bir tutum içine girdi. (142)

Bunun üzerine yerli halk, Mutasarrıflık merkezine saldırarak birçok memuru katletti. İttihatçılar, Kerekliler üzerine askeri kuvvetler göndererek, binlerce kişinin katledilmesine sebebiyet verdiler.

Görülüyor ki, Osmanlı hükümetinin Kereklilere ödedikleri geleneksel parayı İttihatçıların kesmesi ve idaredeki bilgisizlik ve yeteneksizlikleri yüzünden birçok müslüman hayatını kaybetmiş, devletin ordusu hiç yere yıpranmıştır. Ayrıca Suriyenin güneyinde; Havran'da da isyanlar başgöstermiştir.

-II-
YEMEN İSYANI

Yemen hadisesi ile ilgili olarak Şeyhülislam Cemaleddin Efendi şunları söylüyor: "Yemen kıtasının mühim bir kısmını işgal eden "Zeydi" mezhebindeki ahalinin başında bulunan Yahya Hamideddin ile sonradan yapılmağa mecbur kalınan anlaşma, daha önce yapılsaydı bu ülkede kan dökülmez; devlet,

(142) Şeyhülislam Cemaliddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.58, Tercüme 1001 Temel Eser

nüfus ve malca kayıplara uğramaz, aynı zamanda Arabistan ile sair cihetlerden de geniş müsaadeler dairesinde yeni düzenlemelere girişilse umum ahalinin bir babaya yakışır şekilde hoşnutluğu kazanılmış olurdu. Bu hususta hükümete düşen mühim vazifeler yapılmayarak, önce zikredilmiş olan merkeziyet kaidesine uymak lüzumu, Osmanlı memleketinin her cihetini idareten saltanat merkezine, hakikatte ise cemiyetin emirlerine tabi kılmak fikriyle, Yemen'e asker göndermeğe devam için askeri fırkalar sevk olundu. Memleketin ve bilhassa Anadolunun genç evlatları ile, bunların çalışmalarının mahsulü olan mallar ve hazineden büyük mebluglar bu uğurda boş yere harcandı. Hikakatte, memleketin herhangi bir yerinde isyan görülünce onu önlemek ve yok etmek hükümete düşen bir vazifedir. Fakat itaatkâr halkı isyana götürecek sebeplerin çıkmasına meydan vermemek de o hükümetin tebaasına karşı birinci vazifedir.

Kerek'te, Havran'da, bilhassa Arnavutluk'ta meydana gelen isyanlar, hükümet memurlarının yanlış tedbir ve hareketi ve bazı tarafların teşvikleri neticesi olduğu bütün vükuf erbabınca bilinen bir hakikattır. (143)

-III-

ARNAVUTLUK HADİSESİ (1911)

Arnavutlar hususi durumları ve mevkileri icabı öteden beri, hükümetin bazı müsaadelerine mazhar olmuş, memleketlerinde kanun namına kendilerince benimsenmiş bazı usul ve kaidelere uygun olarak hareket etmiş olduklarından, mükellefiyet getiren umumi kanunların başka vilayetlerde olduğu gibi orada da tamamen tatbiki hususunda vilayet makamınca şiddet gösterilmesi ve o esnada sakal ve yumurta vergisi namı ile yeni vergiler gösterileceğine dair bazı uydurma sözlerin şayi olması ekseriyet itibariyle çabucak infial gösteren ve sinirlenen Arnavutlar arasında hoşnutsuzlukla karşılandı.

İttihatçı cemiyeti temsil eden hükümetse, bu muhalefeti, düşündükleri maksadı elde etmek için tam bir vesile sayarak

(143) Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.57-58

askeri kuvvetle Arnavutları cezalandırmaya karar verdi. [144] Hatırlatmak gerekir ki, Cemiyet kendisine karşı olma istidadında bulunan her kuvvetin kırılması ve yok edilmesini tek meşru yol görüyordu.

Arnavutluk hadisesi Mebusan Meclisi'nde görüşüldüğünde, Arnavut mesublar, ilk önce hükümet emirlerine uymanın vacip olduğunu uygun bir dille Arnavutlara anlatmak için bir nasihat heyetinin gönderilmesi teklifinde bulunmuşlarsa da, teklif, İttihat ve Terakki hükümeti tarafından reddedilmiştir. [145]

M. Şevket Paşa kumandası altında 82 piyade taburu gibi çok büyük bir kuvvetle, Arnavutluk'un altını üstüne getirmiş,[146] Arnavut erkekleri, kadınlarının önünde felakaya yatırılarak dövülmüş, şahsiyetlerini kırıcı eylemlerde bulunmuştur.[147] Halbuki Balkanlarda Osmanlının güvenebileceği yegane kavim Arnavutlardı... Bir Osmanlı Paşasının dediği gibi, bu kavim, Osmanlı tacının bir pırlantası niteliğinde idi. Gerçekten de bir milyondan fazla Arnavut'un Osmanlıya bağlı kalması, diğer Balkan unsurları (Srplar-Karadağlılar) için de bir tehdit unusru idi... İttihatçi komite, yok yere bu kavmi gözden çıkarmakla diğer Balkan milletlerinin ekmeklerine yağ sürmüş oldu... Daha önce gördüğümüz gibi, Sultan Hamid, dengeli ve hassas bir siyasetle sürekli Arnavutları devlete bağlamaya başarmıştı.

Arnavutlara yaptıkları zulmü yeterli görmeyen İttihatçılar, mecliste muhalif güç bulundurmamak maksadıyla, Arnavutluk topraklarında her türlü zor ve şiddet kullanarak istediği kimseleri mebus seçtirdi. Kanunun kendilerine vermiş olduğu hakkı serbestçe kullanmaktan mahrum bırakılan ve silahları ellerinden alınan Arnavutlar ikinci kez isyan ettiler [148]

Said Paşa, Kerek hadisesinin yegane mesulu olan İsmail Fazıl Paşa'nın kumandası altında 3. Orduyu ikinci kez Arnavut-

---

(144) Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.59-60
(145) Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.60
(146) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.7, s.258
(147) Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.60
(148) Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.76

luk'u vurup cezaldırmağa gönderdi. Bu hareket, Rumeli'yi Osmanlının elinden almak için gizli tertipler içinde olan Balkan milletlerinin ellerine büyük bir koz verdi.

Arnavutluk'un sert dağlarında hiç yere yorulan 3. Ordu subayları arasında fikir ayrılığı belirginleşmeye başladı. Bunlar, ordunun Jandama gibi sürekli vatan evlatlarının cezalandırmaktan rahatsızlık duymaya başladılar. Böylece daha önce 3. Orduda var olan tarafsız subaylardan başka, İttihat Cemiyetine mensup olanlar arasında da "Mukabil Halâskâran" adı ile yeni bir parti kuruldu. (149)

LİBYA İTALYANLARA BIRAKILIYOR

1881'den 1908'e kadar 27 sene, Trablusgarp-Bingazi'yi eline geçirmeğe çalışan sömürgeci İtalyanın teşebbüsünü, aldığı tedbirlerle akim bırakan Abdülhamid, Fizan'ın Murzuk'unda oturan Senusi tarikatının liderlerini daima desteklemiş ve Libya eyaletine daima asker olan müşir rütbesindeki valileri tayin etmiş, müstakil Trablus tümenini de valinin emrine vermişti. (150)

Ancak Yemen hadisesi sırasında Mahmut Şevket Paşa, Trablusgarb merkezinde bulunan askeri kuvvetin mühim bir kısmını mühimmatı ile birlikte Yemen'e göndermeğe karar vererek, icrasını Tarblusgarb kumandanı müşir İbrahim Paşa'ya emretti. İbrahim Paşa bu olaydan doğacak zararları, İtalyanların Trablusgarb hakkındaki niyet ve teşebbüslerini bütün açıklığıyla Harbiye nezaretine duyurarak oradaki askerin naklinin, Trablusgarb'ın İtalyanlara teşliminden başka bir şey olmayacağını bildirdi, feryad etti ise de kimseye dinletemedi. Sonunda askeri kuvvet mühimmatı ile birlikte Yemen'e sevk edildi. (151)

Ayrıca Trablus askeri depolarında ne kadar silah varsa istanbul'a gönderildi. Hayret edilecek bir şekilde bu geniş bölge tamamen müdafaadan ve idareden mahrum bırakılarak İtalyanların istilasına açık ve adeta onların işgaline amade bir hale

---

(149) Abdurrahman Şeref Bey, Tarih Musahabeleri, s.259
(150) Y. Öztuna, BTT. c.7, s.259
(151) Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, s.66-67

getirildi. (152)

Bu sırada İttihatçı gafiller Hakkı Paşa'yı Roma büyük elçiliğinden Sadarete getirdiler... ittihatçı kadronun gafletlerini fırsat bilen İtalyanlar bugünkü Libya topraklarını işgal ettiler (1 Ekim 1911). İtalya ültimatomuna dair Roma sefaretinden gelen telgraf, Hakkı Paşaya getirildiğinde kendisi İtalyan generalinin evinde briç oynamakla meşgul olduğundan oyunu bozmamak için kendisine verilen ültimatomu açıp okumamış, generalin eşi işten haberdar olacak ki, ısrarla Hakkı Paşa'dan zarfı açıp okumasını istemişti.(153)

Trablusgarp ve Bingazi milletvekilleri, İslam toprağını emperyalist İtalyanlara sorumsuzca kaptıran gafil sadrazam Hakkı Paşa'nın Divan-ı Ali'ye sevki için takrir verdiler. Ancak İttihatçı kadro bu gafilden hesap sormayı engellemek amacıyla her çeşit baskı ve hileye başvurdular... Sonunda iş, sadrazam Said Paşa'nın istifasına ve meclisin dağıtılmasına kadar götürüldü (154) ve Hakkı Paşa'dan hesap sorulmadan Uşi Andlaşması ile (15 Ekim 1912) Libya toprakları İtalyanlara bırakıldı.

İTTİHATÇI, İTTİHADI BOZUYOR

İttihatçı rejim, Sultan Hamid'in dengeci ve İslamcı politikasını terk ederek, milliyetçi ve ırkçı bir yaklaşımla Türk olmayan müslüman unsurları rahatsız edici kanunlar çıkarmakla Arapların gücenmelerine ve orada Osmanlı hükümetine karşı muhalif güçlerin ortaya çıkmasına neden oldu. Şöyle ki, çıkarılan bir kununla Suriye mahkemelerince verilen kararların ve bunlara ait ilamların bundan böyle Arapça yazılmayıp resmi lisan olan Türkçe olarak yazılması mahalli adliye idaresine resmi bir emirle tebliğ edildi. Halbuki bölgede dil Arapça olduğundan mahkemelerin Arapça yazılması tabii olduğu gibi ilamların da o dil ile yazılması zaruri idi. (155) Tartışılmaz bir gerçektir ki, bu alışıla gelmiş usulün değiştirilmemesi, hükümet ve adalet bakı-

---

(152) Son Sadrazamlar, c.12, s.1771
(153) Son Sadrazamlar, c.12, s.1772
(154) Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.70
(155) Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.64

mından faydalı idi.

Bu tür yanlış uygulamalar Arap halkı üzerinde büyük üzüntüler meydana getirdi. Ayrıca İttihatçı kadronun devlet işleri ile ilgili yazışmalarda kullanılmakta olan "Devlet-i Aliyye" tabirini terk ederek bunun yerine "Türkiye" ve "Genç Türk Hükümeti" gibi tabirler kullanmağa başlamalarına, Arabistanda tepki olarak milliyetçi duyguları işleyen cemiyetlerin açılmasına sebebiyet vermiştir (156)

İTTİHATÇI KOMUTANDAN KADIN KATLİAMI

İttihatçı kadro, sadece Kerek'te, Havran'da ve Arnavutlukta değil, Bağdat'ta da önceki olaylarda olduğu gibi bir hiç yere müslüman ahalinin kanını dökmekten çekinmemişlerdir. Yüzbaşı Selahattinin "Anı" larında şunları okuyoruz: "İmparatorluğa 32 yıl bağlı kalmış Bağdat topraklarından çekilirken Araplar kapılara çıkmış: "Allah sultanın askerlerine yardım etsin" diye dua ediyorlar ve ağlıyorlardı. 10-11 Mart 1917'da Bağdat'ı terkettik. Şehrin kuzey ucundaki Kazimiyye mahallesinden çıkarken korkunç bir manzara ile karşılaştık. Bizim gözleri fırlamış neferler, Kadın-çocuk, erkek-ihtiyar halkı zorla topluyorlar ve kasabadan çıkarıyorlardı. Meğer Bekir Sami Bey halkı toplamaya başlamış Otomobili biraz ileri sürünce Bekir Sami Bey'i tümenin başında bulduk. Karabekir Bey, Bekir Sami'ye sordu:

— Ba halkı ne yapacaksın?

— Şimdi ne yapacağımı görürsünüz.

Biraz sonra ateş sesi duyuldu. Bir de ne görelim?...Bekir Sami 400 kişiden fazla olan Kazimiyye halkını kurşuna diziyor... Karabekir çok üzüldü. (157)

SİYASETTE İNKİRAZ...

İttihatçı zihniyet, 31 Mart olayından sonra ülkenin hiçbir problemini çözemedi. 1911 yılına girildiğinde, aklı eren herkes

(156) Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.64

(157) İlhan Selçuk, Yüzbaşı Selahettinin Romanı, 1. Kitap, s.286, Remzi Kitapevi, İstanbul 1979

meşrutiyetin Osmanlı devletini veya meşhur tabirle "Hasta adam" ı kurtaramayacağına inanıyordu. (158)

İttihat ve Terakkinin memleket içinde hızla zayıflayan durumu mecliste de akis e tesirlerini gösterdi (1912) Hızla eridiklerini farkeden İttihatçı kadro, meclisi feshettirerek yeni bir seçimle (!) orada ekseriyeti almak istedi. Bu maksatla kanun-i Esasi'nin padişahın meclisi feshetmek hakkına temas eden 35. maddesinin, onun bu hususta ki selahiyetini takviye etmek üzere, degiştirilmesine teşebbüs etti. Teklif, mecliste gerekli üçte iki çoğunluğu temin eddememişti. Buna rağmen İttihatçılar Ağanadan karar almak suretiyle, padişaha meclisi feshettirdiler ve yeni seçim yaptırdılar. Zor kullanılarak yapılan kavgalı ve vuruşmalı bir siçim sonunda İttihatçılar büyük çoğunluk temin etti (!) ve meclis 18 Nisan 1912'de ilk toplantısını yaptı. (159)

Ne var ki, birkaç ay sonra hükümetten çekilen İttihat ve Terakki partisinin ileri gelenlerinden Enver ve Talat, Balkan komitecilerini örnek alarak 1913 başlarında Edirne'yi kurtarma bahanesiyle Bab-ı Aliye baskın düzenleterek, zorla hükümet oldu. Ancak bu olaydan kısa süre sonra Yanya, iki ay geçince Edirne, üç ay geçince İşkodra düşman eline geçmiş ve yeniden binlerce subay ve erin ölmesine, onbinlercesinin esir olmasına ve sayısız silah ve savaş malzemesinin elden çıkmasına yol açmıştır. (160)

Talat Bey, "Kamil Paşa hükümetinin Adalarla Edirne'yi düşmana verdiği için 'Millet ve Ordu' tarafından ıskat edildiğini" iddia ediyordu. Halbuki ne Edirne, ne de adalar Kamil Paşa tarafından düşmana verilmiş değildi. (161)

Yüzbaşı Selahettinin komutanının söylediklerine hak vermemek mümkün mü idi?... Şöyle diyordu: "Şu memleket ve bahtsız Abdülhamid'i kötü ve çevresi hırsız diye yıktık, yerine milletin, devletin mutluluğunu ve yükselmesini isteyenler geçtiler. Kısa bir zaman sonra onlar, Abdülhamid'den daha fena

(158) Hilmi Kamil Bayur, a.g.e. s.292
(159) Hilmi Kamil Bayur, a.g.e. s.320
(160) Hilmi Kamil Bayur, a.g.e. s.389-390
(161) Yılmaz Öztuna, BTT. c.7, s.270

oldular. Bu memleketi kurtarmak için ne yapmalı?[162]

EDİRNE'Yİ EL'E VERDİLER!...

İttihatçıkadronun akıl almaz bir gafletle, 3 Temmuz 1910'da meşhur "Kiliseler ve Mektepler Kanun"unu çıkartarak, Balkan ülkeleri arasındaki ihtilafları kaldırması, bu ülkelerin Osmanlı aleyhinde ittifak kurmaları ile neticelendi. Zira sözkonusu kanunla, Balkan ülkeleri arasındaki geleneksel ihtilaf, ittihatçı ların eliyle kaldırılmış oluyordu.

Osmanlı-İtalyan savaşını da fırsat bilen Balkan ülkeleri, Rusların da kışkırtmasıyla, Osmanlı devletine savaş açtılar (1. Balkan Savaşı)

Daha önce gördüğümüz gibi, İttihatçı kadronun anlamsız ve plansız icraatları ve partizanlıkları yüzünden, Osmanlı ordusu hiziplere ayrılmış, bu da ordunun acı bir yenilgiye uğramasına sebebiyet vermiştir. Şüphesiz, başka nedenler de yenilgide rol oynamıştır, ancak ordudaki huzursuzluğun yenilgide önemli rol oynadığı bilinen acı gerçeklerdendir.

Başkent İstanbul, Bulgar saldırıları karşısında tehlikeli bir duruma düşmüş, savaştan ümidini kesen Osmanlı hükümeti, Londra elçisi Tevfik Paşa aracılığı ile barış istemiş, Londra'da, Midye-Enez hattının ötesinde kalan topraklar Balkan devletlerine bırakılarak (30 Mayıs 1913) barış imzalanmış ve böylece edirne elden çıkmıştır. [163]

Bereket versin ki, Balkan ülkeleri ele geçirdikleri Osmanlı mirası yüzünden birbirlerine savaş açacaklar ve bu fırsattan yararlanan Osmanlı hükümeti, Edirne ve Kırklareliyi geri alacaktır.

Edirne'nin geri alınışını, İttihatçıların bir başarısı olarak değerlendirmek yanlıştır. Zira bu kadro nice Edirne'lerin elden çıkmasına sebep olmuştur. Eğer feraseli bir hükümet olsaydı, Balkan ülkeleri arasındaki savaştan faydalanarak, daha çok durumu kendi lehlerine çevirebilirdi.

---

(162) İlhan Selçuk a.g.e. 1. Kitap, s.401
(163) Cemaleddin Efendi, Siyasi Hatıralarım, s.117

Esasen o dönemde bile, Batınilerin itikadları hakkında sünni fakihler arasında fikir birliği yoktu... Örneğin: Sultan Muhammed Tapar, Batınilerin elindeki Şahdiz kalesini kuşattığı zaman (1107) fakihlerden: "Allah'a, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve Muhammed (a.s.)ın getirdiklerinin hak olduğuna inanan, fakat imamet konusunda kendilerine muhalefet eden Batınilerle anlaşmanın caiz olup olmadığını "sormuş, fakihlerin çoğu bunu caiz görürken, bir kısmı da buna karşı çıkmışlardı. Münazara uzun sürmüş, sonunda şafii fakihlerinden Ebul Hasan Ali b. Abdurrahman es Semencani: "Onlarla savaşmak vaciptir, zira onlar imamlarına kesin bir şekilde bağlıdırlar. Eğer imamları helalı haram, haramı helal yapsa da uyarlar." demiş ve fakih'in bu sözleri nedeniyle Batınilerle savaşa karar verilmiştir...

sayfa-18

XVIII. yüzyıldan itibaren devlet ricalinin öncülüğünde başlatılan batılılaşma hareketlerine karşı her zaman İslamî kültüre sahip çıkan müslüman halk, yönetici kadronun tepeden inme yeniliklerine asla itibar etmemiştir. Halk, sadece batı taklitçiliğine karşı çıkmamış, aynı zamanda gerçek İslamî adaleti kaim etmek amacıyla mücadele de vermiştir. Bunun en tipik örneğini Şeyh Ahmet olayında göreceğiz...

sayfa-286